

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
ŽURNĀLS

JOURNAL
OF THE UNIVERSITY OF LATVIA

Juridiskā zinātne

Law

4

ISSN 1691-7677

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
ŽURNĀLS

Nr. 4.

Juridiskā zinātne

Tiesību zinātnes nākotnei, 2

JOURNAL
OF THE UNIVERSITY OF LATVIA

No. 4

Law

Sciences of Law for Future, 2

Latvijas Universitātes Žurnālu "Juridiskā zinātne"
(Journal of the University of Latvia "Law")
finansē Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte.

Galvenais redaktors prof. **Jānis Lazdiņš**, Latvijas Universitāte, Latvija

Redkolēģijas locekļi no Latvijas Universitātes:

Prof. **Kalvis Torgāns**

Prof. **Valentija Liholaja**

Prof. **Ārija Meikališa**

Prof. **Sanita Osipova**

Prof. **Ringolds Balodis**

Asoc. prof. **Kaspars Balodis**

Asoc. prof. **Arturs Kučs**

Doc. **Anita Rodiņa**

Redkolēģijas locekļi no ārvalstu universitātēm:

Prof. **Heinrihs Dorners** (*Heinrich Dörner*), Vācija/Germany

Prof. **Aleksandra Dorskaja** (*Александра Дорская*), Krievija/Russia

Prof. **Mihaels Geistlingers** (*Michael Geistlinger*), Austrija/Austria

Prof. **Helmut Heiss** (*Helmut Heiss*), Šveice/Switzerland

Prof. **Pēteris Jarvelaidis** (*Peeter Järvelaid*), Igaunija/Estonia

Prof. **Irene Küll** (*Irene Kull*), Igaunija/Estonia

Prof. **Pia Letto-Vanamo** (*Pia Letto-Vanamo*), Somija/Finland

Prof. **Marju Luts-Sootak** (*Marju Luts-Sootak*), Igaunija/Estonia

Prof. **Pēteris Ostmans** (*Peter Oestmann*), Vācija/Germany

Prof. **Lali Papiāšvili** (*Lali Papiashvili*), Gruzija/Georgia

Prof. **Gerhards Robbers** (*Gerhard Robbers*), Vācija/Germany

Prof. **Joahims Rukkerts** (*Joachim Rückert*), Vācija/Germany

Prof. **Anna Serebrennikova** (*Анна Серебренникова*), Krievija/Russia

Prof. **Franks L. Šēfers** (*Frank L. Schäfer*), Vācija/Germany

Prof. **Ditlevs Tamms** (*Ditlev Tamm*), Dānija/Denmark

Prof. **Pauls Varuls** (*Paul Varul*), Igaunija/Estonia

Prof. **Aleksandrs Veršiņins** (*Александр Вершинин*), Krievija/Russia

Prof. **Ingo Zaengers** (*Ingo Saenger*), Vācija/Germany

Prof. **Dainius Zalimas** (*Dainius Zalimas*), Lietuva/Lithuania

Latviešu teksta literārā redaktore **Sandra Linīņa**

Angļu tekstu literārais redaktors **Imants Mežaraups**

Maketētāja **Ilze Stikāne**

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2013

ISSN 1691-7677

Saturs / Contents

Marta Ābula

- Starptautiskā investīciju strīdu izšķiršanas centra (ICSID) jurisdikcija pieņemt lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu*
Jurisdiction of International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID) to decide on provisional measures 5

Diāna Apse

- Tiesību zinātne un tiesnešu tiesības*
The Science of Law and Judge Made Law 17

Rihards Gulbis, Ilona Tomsone

- Autortiesību ierobežošana izglītības un zinātniskās pētniecības mērķiem*
Limitation of Copyright for the Purposes of Education and Scientific Research 26

Simona Innus-Pāvelskopa

- Personas tiesības uz Latvijas Republikas ģimenes pabalstu saņemšanu, pārvietojoties Eiropas Savienībā, jēdziena "pastāvīgā dzīvesvieta" interpretācija*
Right to receive Latvian family benefits during movement within the European Union- interpretation of the concept of 'habitual residence' 40

Agne Kalson

- Overtime Work Flexibility in Baltic States* 57

Ļubova Kovaļa

- Izvairšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas, norobežošana no citiem noziedzīgiem nodarījumiem un noziedzīgu nodarījumu kopība*
Tax and other compulsory payment evasions and other crimes multiplicity and delimitation of them 71

Jānis Kubilis

- Cēloniskais sakars, nodarot nemantisku kaitējumu veselībai*
The Causation in Personal Injury Cases: Non-Pecuniary Damages 84

Pēteris Kušners

- Militārpersonas tiesiskā statusa regulējuma problemātika Latvijā un ārvalstīs*
The Legal Status of Soldiers 101

Gatis Litvins

- Kvazitiesas institūcijas apslēptais potenciāls administratīvajā procesā*
Hidden Potential of the Institute of Quasi Court in Administrative Procedure 111

Aiga Mieriņa

- Starptautisko privāttiesību pirmsākumi viduslaiku Eiropas tiesībās: statūvistu skolas rašanās un nozīme*
The Origins of Private International Law in Europe during the Middle Ages: Genesis and Importance of the Statutists Doctrine 125

Irēna Ņesterova

- Tiesību sevi neapsūdzēt pamatojums*
The Justification of the The Right not to Incriminate Oneself 145

Māris Onževs

- Tiesību normu atpakaļejošs spēks laikā un tā ierobežošana tiesiskā un demokrātiskā valstī*
Retroactivity of legal norms and its restriction in a state of law 165

Martins Osis

- Tiesību un pienākumu izskaidrošana lietas dalībniekiem civilprocesā*
Explaining Rights and Duties to Participants in Civil Procedure 179

Rihards Poļaks

- Cietušā piekrišana eitanāzijai – neregulēts kriminālatbildību izslēdzošs apstāklis Latvijā un tā tiesiskās sekas*
Victim's consent to euthanasia – an unregulated circumstance excluding criminal liability in Latvia and its legal consequences 188

Dace Radzeviča

- Pierādīšanas standarts fakta legālās prezumpcijas aspektā*
The standard of proof the fact of legal presumption of respect 202

Jānis Rozenbergs

- Juridiskajām personām piemērojamo krimināltiesisko piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskā daba*
On the Legal Nature of Coercive Criminal Justice Measures Applicable to Legal Entities 212

Gundega Slaņķe

- Eiropas Savienības Tiesas judikatūras saistošais spēks*
The Binding Force of the Case Law of the European Court of Justice 223

Anda Smiltēna

- Deleģētā likumdošana romiešu tiesībās*
Delegated Legislation in Roman Law 238

Maarja Torga

- The relationship between the Baltic private international law treaties and the European rules on jurisdiction and the recognition and enforcement of foreign judgments* 248

Modrīte Vucāne

- Vecāku varas atņemšana – svarīga pagasttiesas funkcija bērna tiesību aizsardzības nodrošināšanai*
Deprivation of Parental Authority as an Important Function of the Parish Court for Ensuring Protection of Children's Rights 260

Rada Matjušina

- Tiesiskās apziņas ietekme uz tiesas spriešanu tiesiskā valstī*
The Impact of Judicial Consciousness on Judging in the State of Law 272

Starptautiskā investīciju strīdu izšķiršanas centra (ICSID) jurisdikcija pieņemt lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu

Jurisdiction of International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID) to decide on provisional measures

LL. M. Marta Ābula

LU Juridiskā fakultāte

Starptautisko un Eiropas tiesību katedras doktorante

E-pasts: Marta.Abula@gmail.com, tālrunis: 26022905

Starptautiskajā vidē arvien lielāka uzmanība tiek veltīta starptautisku investīciju strīdu izšķiršanai Starptautiskajā investīciju strīdu izšķiršanas centrā (ICSID). Publikācija ir veltīta ICSID šķirējtiesas jurisdikcijas analīzei, pieņemot lēmumu par pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļu piemērošanu. Tuvāk tiks aplūkoti šādu lēmumu pieņemšanas procesuālie priekšnoteikumi. Lēmumu materiālie priekšnoteikumi, piemēram, steidzamība un nepieciešamība (*urgency and necessity*), ir ārpus raksta tvēruma. Autore īpašu uzmanību velta tādu gadījumu problemātikas izpētei, kad lēmums par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļiem tiek pieņemts pirms lēmuma par ICSID šķirējtiesas jurisdikciju izskatīt strīdu vispār.

Atslēgvārdi: investīciju strīds, pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi, Starptautiskais investīciju strīdu izšķiršanas centrs.

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	5
<i>Priekšnoteikumi lēmuma pieņemšanai par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļiem</i>	
<i>pirms ICSID šķirējtiesas jurisdikcijas noteikšanas</i>	7
<i>Prima facie jurisdikcija</i>	7
<i>Prima facie juridiskais pamatojums</i>	10
<i>Kopsavilkums</i>	11
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	12
<i>Atsauces un piezīmes</i>	13
<i>Summary</i>	16

Ievads

ICSID šobrīd ir viena no galvenajām institūcijām, kas risina investīciju strīdus. Lielākā daļa šo strīdu pasaulē tiek izskatīti tieši ICSID.¹ 2012. gada 15. oktobrī ICSID tika reģistrēta arī lieta pret Latviju.²

Gan ICSID Konvencijas 47. pants, gan ICSID šķirējtiesas reglamenta 39. pants paredz šķirējtiesai tiesības rekomendēt (*recommend*) tiesību aizsardzības pagaidu

līdzekļus. Regulējumā netiek lietota cita terminoloģija, kā, piemēram, “lemt par”, “pieņemt lēmumu par” u. c. ICSID šķīrējtiesu praksē ir analizēta terminoloģija un tās ietekme uz lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu juridisko spēku. Vairākkārt ICSID šķīrējtiesas ir skaidrojušas, ka termins “rekomendācija” (*recommendation*) ICSID Konvencijas kontekstā ir pielīdzināms terminam “lēmums” (*order*), tādējādi izkļiedējot šaubas, ka lēmumi par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļiem pusēm varētu nebūt saistoši.³ Šāds viedoklis pausts arī tiesību doktrīnā.⁴

Ne ICSID konvencija, ne ICSID šķīrējtiesas reglaments nenosaka tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu veidus. Tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu veidi, ko iesaka ICSID šķīrējtiesu sastāvi, ir atkarīgi no konkrētās situācijas un no tiesībām, kuras ar šiem līdzekļiem ir jāaizsargā. Puses tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļus ir lūgušas ļoti dažādās situācijās.⁵ Dažās lietās ICSID šķīrējtiesa ir piemērojusi tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļus, lai nodrošinātu pieeju lietā svarīgiem pierādījumiem.⁶ Citās lietās tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļi ir saistīti ar naidīgu propagandu vai nelabvēlīgu publikāciju aizliegumu.⁷ Līdz ar to nevar pastāvēt viens izsmeļošs saraksts ar pieejamiem tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu veidiem.

ICSID šķīrējtiesas reglamenta 39. panta 1. daļa⁸ paredz, ka puses var iesniegt lūgumu piemērot tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļus jebkurā brīdī pēc tam, kad ir pieņemta prasība. Tas nozīmē, ka ICSID šķīrējtiesa var pieņemt lēmumu rekomendēt tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļus, pirms tā ir pieņēmusi lēmumu par savu jurisdikciju izskatīt attiecīgo strīdu.

Šāda pieeja ir saistīta ar risku un rada grūtības situācijās, kad, piemēram, jānoskaidro, vai ICSID šķīrējtiesa var pieņemt lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu pirms lēmuma pieņemšanas par tās jurisdikciju, ja tās jurisdikcija ir tikusi apstrīdēta. Lēmuma pieņemšana par ICSID šķīrējtiesas jurisdikciju var būt sarežģīts un laikietilpīgs process, kas varētu ilgt aptuveni gadu.⁹ Savukārt tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošana parasti tiek prasīta steidzamās situācijās, un šāds lūgums zaudētu savu primāro mērķi un jēgu, ja sākotnēji tiktu risināts sarežģītais jautājums par jurisdikciju. Tomēr aktuāls ir jautājums, kā ICSID šķīrējtiesa var pieņemt lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu, kas praktiski ietekmē pušu savstarpējās attiecības un tiesības, bez iepriekšējas jurisdikcijas noteikšanas pār šo strīdu vispār.

Lēmums par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļiem var tikt pieņemts, pirms ICSID šķīrējtiesai ir bijusi iespēja lemt par iebildumiem pret tās jurisdikciju vai pirms tā ir pieņēmusi prasības pieteikumu pēc būtības.¹⁰ Šādās situācijās ICSID šķīrējtiesai ir jāuzņemas risks par situāciju, kurā tiek pieņemts lēmums par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu, bet vēlāk atklājas, ka šķīrējtiesai nebija jurisdikcijas, lai šādu lēmumu pieņemtu. No otras puses, pastāv risks apdraudēt galējā sprieduma izpildi, sākotnēji pieņemot lēmumu par jurisdikciju. ICSID šķīrējtiesas uzdevums šajā brīdī ir rast līdzsvaru starp šiem riskiem.

Lietā *Occident Petroleum v. Ecuador*¹¹ šķīrējtiesa parāda veidu, kādā šis līdzsvars tiek panākts, paredzot, ka lēmums par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu pirms ICSID jurisdikcijas noteikšanas var tikt pieņemts tikai gadījumos, kad jurisdikcija ir *prima facie*. Tādējādi ICSID šķīrējtiesa praksē ir noteikusi, ka, lai arī lēmums par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļiem var tikt pieņemts, pirms ir noteikta šķīrējtiesas jurisdikcija, tomēr šķīrējtiesai ir jāņem vērā pirmšķietamības princips jeb *prima facie* princips.

Publikācijā autore analizē un apkopo teorijā un ICSID šķīrējtiesas praksē noteiktos priekšnoteikumus lēmuma pieņemšanai par tiesību aizsardzības pagaidu

līdzekļiem, ja nepieciešams šādu lēmumu pieņemt, pirms ICSID šķirējtiesa ir lēmusi par savu jurisdikciju. Lai gan ICSID lēmumiem nav precedentu spēks, tomēr tie tiek ņemti vērā, izskatot līdzīgu strīdu vai interpretējot kādu tiesību normu.¹²

Priekšnoteikumi lēmuma pieņemšanai par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļiem pirms ICSID šķirējtiesas jurisdikcijas noteikšanas

Analizējot plašāk ICSID šķirējtiesas praksi, var izdalīt divus priekšnoteikumus, lai ICSID šķirējtiesa varētu pieņemt lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu, pirms ir pieņemts lēmums par tās jurisdikciju. Šādā gadījumā šķirējtiesai vispirms jāizvērtē gan tās *prima facie* jurisdikcija, gan *prima facie* lietas pieņemamība.¹³

ICSID šķirējtiesa lēmumu pieņemšanas procesā ir pakļauta 1965. gada 18. marta Vašingtonas Konvencijai par investīciju strīdu izšķiršanu starp valstīm un citu valstu pilsoņiem (turpmāk – ICSID Konvencija) un starptautiskajām publiskajām tiesībām.¹⁴ No tā izriet, ka ICSID šķirējtiesas lēmumi par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu ir jāvērtē starptautisko publisko tiesību kontekstā. Vēsturiskā aspektā ANO Starptautiskās tiesas statūti kalpoja par paraugu ICSID Konvencijas 47. pantam par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļiem.¹⁵ Tādējādi var vilkt paralēles starp ICSID šķirējtiesas praksi un ANO Starptautiskās tiesas praksi, īpaši attiecībā uz lēmumu pieņemšanu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu.¹⁶

Prima facie jurisdikcija

ANO Starptautiskā tiesa savā praksē ir norādījusi, ka jurisdikcijai ir jābūt *prima facie*, lai varētu pieņemt lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļiem. Šis princips tika nodibināts jau lietās *United Kingdom v. Iceland*¹⁷ un *Germany v. Iceland*.¹⁸ Šajās lietās ANO Starptautiskā tiesa, pieņemot lēmumu par tiesību aizsardzības līdzekļu piemērošanu, sākotnēji pētīja, vai tai ir *prima facie* jurisdikcija, kas izriet no pušu vienošanās.¹⁹ Šādu pašu pieeju par *prima facie* jurisdikcijas konstatēšanu ievēroja arī Irānas–ASV prasības tribunāls (*Iran-United States Claims Tribunal*). Piemēram, *prima facie* jurisdikcija tika izvērtēta lietā *Bendone Derossi International v. The Government of the Islamic Republic of Iran*,²⁰ pieņemot lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu. Šīs pašas lietas kontekstā tiesnesis H. M. Holcmans ir norādījis, ka jebkuras šaubas par *prima facie* jurisdikciju ir jātulko par labu tās pastāvēšanai.²¹

Investīciju šķirējtiesas procesā pamatot *prima facie* jurisdikciju ir salīdzinoši vienkārši, ņemot vērā, ka tā izriet no starptautiska investīciju līguma vai pušu līguma.²² ICSID šķirējtiesas praksē ir bijušas vairākas lietas,²³ kurās priekšnoteikums, lai tiktu pieņemts lēmums par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu, ir *prima facie* jurisdikcijas pastāvēšana. Pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus var piemērot pat tad, ja kāda no pusēm apstrīd ICSID šķirējtiesas jurisdikciju lēmuma pieņemšanas procesā. Tomēr šķirējtiesai papildus ir jākonstatē, vai pastāv nepieciešamība un steidzamība.²⁴ Piemēram, lietā *SGS v. Pakistan*²⁵ šķirējtiesa, pieņemot lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu, pirms ir izvērtēti ieguldījumu uzņemošās valsts iebildumi pret tā jurisdikciju, norādīja, ka lēmums par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu nekādā gadījumā nav uzskatāms par tādu, ar kuru tiktu izlemts arī par šķirējtiesas jurisdikciju un valsts iebildumiem pret to.

Pietiekams pamats, lai konstatētu *prima facie* jurisdikciju, ir fakts, ka strīdam, kas izcēlies starp pusēm, ir piemērojama ICSID Konvencija. ICSID šķirējtiesas

jurisdikcija var izrietēt arī no pušu noslēgtā līguma.²⁶ Lietā *Pey Casado v. Chile*²⁷ šķīrējtiesa secināja, ka tās *prima facie* jurisdikcija izriet no pušu rīcības pēc strīda reģistrēšanas ICSID. Šajā gadījumā abas puses pēc lietas reģistrēšanas ICSID vērsās ar lūgumu piemērot tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļus. Neskatoties uz iesniegto lūgumu piemērot investoram tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļus, ieguldījumu uzņemošā valsts apstrīdēja ICSID šķīrējtiesas jurisdikciju. Šķīrējtiesa iztulkoja atbildētāja vērsanos ICSID ar lūgumu piemērot tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļus kā šķīrējtiesas jurisdikcijas atzišanu saskaņā ar ICSID Konvencijas 47. pantu un ICSID Šķīrējtiesas reglamenta 39. pantu. Līdzīgi norādīts arī lietā *Bayindir v. Pakistan*,²⁸ kurā arī tika pieņemts lēmums par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu, neskatoties uz ieguldījumu uzņemošās valsts iebildumiem pret ICSID šķīrējtiesas jurisdikciju.

Aktuāls ir jautājums par ICSID šķīrējtiesas tiesībām pieņemt lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļiem, pamatojoties uz *prima facie* jurisdikciju, ja pusēm bija pienākums ievērot periodu, kas paredz obligātas pārrunas, pirms vērsties ICSID šķīrējtiesā.

ICSID šķīrējtiesas atruna bieži sevi ietver obligātu pienākumu ievērot pārrunu periodu. Tas ir apmēram mēnesi līdz pusgadu garš, un šajā laikā puses nevar uzsākt strīda risināšanu šķīrējtiesā. Šāda perioda mērķis ir mēģināt rast kompromisu starp pusēm strīda sākotnējā stadijā. Īpaši svarīgi tas ir investīciju uzņemošajai valstij, lai saglabātu savu reputāciju, jo, tiklīdz strīds nonāk šķīrējtiesā, tas tiek atklāts starptautiskajai sabiedrībai. Šāds pienākums var būt ietverts arī Divpusējā investīciju aizsardzības līgumā (*Bilateral Investment Treaty*).²⁹ Divpusēji investīciju līgumi (BITs) paredz ne tikai materiālu investora tiesību aizsardzību, bet arī strīdu risināšanas kārtību un noteikumus. Lielbritānijas Investīciju aizsardzības parauglīguma³⁰ (Model UK BIT) 8.punkta 1. daļa paredz triju mēnešu pārrunu periodu no brīža, kad ir rakstiski paziņots par sūdzību. Arī līgumi par ieguldījumu veicināšanu un savstarpējo aizsardzību, piemēram, starp Latviju un Izraēlu³¹ vai Latviju un Portugāli,³² paredz sešu mēnešu pārrunu periodu.

Jautājums par pārrunu perioda ievērošanu tiek izsmēloši analizēts, kad šķīrējtiesa pieņem lēmumu par jurisdikciju. Šī perioda neievērošana var būt sekas tam, ka lieta tiek noraidīta, jo nav ievērotas Divpusējā investīciju aizsardzības līguma normas. Tomēr ICSID šķīrējtiesas prakse ir dažāda. Atsevišķi šķīrējtiesu sastāvi ir vērtējuši pārrunu periodu tikai no procesuālā aspekta, uzsverot, ka tam ir ieteikuma raksturs un tā izpildi nevar uzskatīt par priekšnoteikumu ICSID šķīrējtiesas jurisdikcijas pastāvēšanai.³³ *Biwater gauff v. Tanzania*³⁴ lietā šķīrējtiesa ir norādījusi, ka pārrunu perioda mērķis ir veicināt izlīgumu starp pusēm, nevis kavēt šķīrējtiesas procesu, ja šāds izlīgums nav iespējams. Tādējādi pārrunu perioda neievērošana nevar būt pamats, lai aizkavētu šķīrējtiesas procesu. Ja interpretācija ir pretēja, tam varētu būt netaisnīgas sekas. Piemēram, investors būtu spiest gaidīt noteikto pārrunu periodu, pirms iesniegt prasību ICSID, pat ja sarunas ir veltīgas un izlīgumu panākt ir acīmredzami neiespējami.

Tomēr citi ICSID šķīrējtiesu sastāvi, analizējot pārrunu periodu, ir nonākuši pie atšķirīga secinājuma. Lietā *Enron v. Argentina*³⁵ šķīrējtiesa secinājusi, ka pārrunu perioda ievērošana ir priekšnoteikums, lai šķīrējtiesai būtu jurisdikcija izskatīt lietu un pieņemt jebkādu lēmumu. Pārrunu perioda nozīme uzsvērtā arī lietā *Western NIS Enterprises Fund v. Ukraine*.³⁶ Lietā secināts, ka, ievērojot pārrunu periodu, ieguldījumu pieņemošajai valstij tiek dota iespēja ar kompetento iestāžu starpniecību atrisināt strīdu paredzētajā laika posmā.

Analizējot ICSID šķirējtiesu praksi, autore secina, ka jautājums paliek neatrisināts, vai šķirējtiesai, izvērtējot *prima facie* jurisdikciju, lai pieņemtu lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu, ir jāņem vērā pārrunu periods, kas noteikts investīciju līgumā. UNICITRAL šķirējtiesa lietā *Sergei Paushok, CJS Golden East Co. And CJS Vostokneftegaz Co. V. Mongolia*³⁷ noteica – lai pieņemtu lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu, nav nepieciešams, lai būtu iestājies pārrunu perioda termiņš, ja līdzšinējās sarunas ir bijušas veltīgas. Tādējādi šķirējtiesa ir radusi kompromisu starp nepieciešamību rīkoties nekavējoties, pieņemot lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļiem, un pienākumu ievērot līgumā noteikto pārrunu periodu. Kompromiss tiek panākts, paredzot izņēmumu, kas garantē pušu tiesību aizsardzību, ja pārrunu periods izrādās neefektīvs. Šādā situācijā līdzīga rīcība būtu sagaidāma no ICSID šķirējtiesas, jo tās darbība ir balstīta uz tādiem pašiem principiem.

Izvērtējot ICSID praksi un salīdzinot to ar UNICITRAL šķirējtiesas praksi, autore secina, ka šķirējtiesai, pieņemot lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu, pirms ir pieņemts lēmums par ICSID jurisdikciju, un izvērtējot tribunāla *prima facie* jurisdikciju, ir jāņem vērā Divpusējā investīciju līgumā (BIT) noteiktais pārrunu periods. Tomēr šķirējtiesa var pieņemt lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu, pirms iestājies pārrunu perioda termiņš, ja prasītājs ir mēģinājis vest sarunas un rast risinājumu, bet tas izrādījies veltīgi. Tas nozīmē, ka ICSID šķirējtiesai ir jāvērtē prasītāja mēģinājumi rast izlīgumu.

Ja šķirējtiesa ir secinājusi, ka tai ir *prima facie* jurisdikcija, lai pieņemtu lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu, tas nenozīmē, ka vēlāk vairs nevar tikt celti iebildumi pret tās jurisdikciju vispār. ICSID šķirējtiesa lietā *Tokios Tokeles v. Ukraine*³⁸ paskaidro, ka lēmumus par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu nevar vērtēt kā apstiprinājumu šķirējtiesas jurisdikcijai. Šķirējtiesai ir jāizvērtē un jāpieņem lēmums par atbildētāja celtajiem iebildumiem pret jurisdikciju. Lietā prasītājs apgalvoja, ka nav pamatoti atbildētāja iebildumi pret ICSID šķirējtiesas jurisdikciju, jo tā iepriekš jau pieņēmusi lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu, kas nebūtu iespējams, ja tai nebūtu jurisdikcijas.

Autore norāda, ka ir būtiski izprast atšķirību starp šķirējtiesas pieņēmumu par *prima facie* jurisdikciju, kad iesniegts lūgums piemērot tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļus uzreiz pēc prasības iesniegšanas ICSID, un procesa stadiju, kurā ICSID šķirējtiesa izvērtē savu jurisdikciju, lai izšķirtu strīdu. Pirmajā gadījumā šāda rīcība ir priekšnoteikums, lai ar tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļiem aizsargātu puses tiesības uz taisnīgu tiesas procesu, tādējādi tai ir tikai pagaidu raksturs. Otrajā gadījumā tiek izvērtēti pušu iebildumi un pieņemts galīgs lēmums par ICSID šķirējtiesas jurisdikciju, kurš nav pārsūdzams. Abi gadījumi atšķiras gan attiecībā uz to mērķi, gan radītajām sekām.

Izvērtējot *prima facie* jurisdikcijas pieņēmuma problemātiku, jāņem vērā ICSID institucionālā un procesuālā kārtība. ICSID Konvencijas 36. panta pirmā daļa³⁹ paredz, ka pusei, kas vēlas nodot strīdu izskatīšanai ICSID tribunālam, ir jāiesniedz prasības pieteikums ICSID Ģenerāļsekretariātam (*Secretary-General*). Savukārt panta trešā daļa⁴⁰ paredz, ka Ģenerāļsekretariāts reģistrē lietu, ja atbilstoši iesniegtajiem materiāliem nekonstatē, ka lieta ir acīmredzami ārpus ICSID jurisdikcijas. Līdz ar to vienīgais atteikums lietas reģistrēšanai ICSID ir Ģenerāļsekretariāta lēmums, ka tā ir acīmredzami ārpus ICSID jurisdikcijas. Ģenerāļsekretariāts ir pirmais institucionālais solis investīciju šķirējtiesas procesā.⁴¹

Ģenerālsekretariāta pienākumam, reģistrējot lietu, pārbaudīt, vai tā nav acīmredzami ārpus ICSID jurisdikcijas, ir tikai administratīvs raksturs. Pārbaude notiek, pamatojoties uz prasītāja iesniegtajiem materiāliem saskaņā ar ICSID Konvencijas 26. pantu.⁴² Pants paredz, ka ICSID jurisdikcija pastāv, ja strīds:

- 1) ir likumīgs;
- 2) tieši izriet no veiktajām investīcijām;
- 3) ir starp ICSID Konvencijas dalībvalsti un citas ICSID Konvencijas dalībvalsts pilsoni un ir abu pušu rakstiska piekrišana nodot strīdu izskatīt ICSID šķīrējtiesā.

Faktu, ka Ģenerālsekretariāts ir reģistrējis lietu, nevar uzskatīt par pietiekamu, lai konstatētu ICSID šķīrējtiesas *prima facie* jurisdikciju, kad jāpieņem lēmums par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu. Ģenerālsekretariāta pienākums drīzāk vērtējams kā nodrošinājums pret ļaunprātīgu ICSID struktūru izmantošanu un veltīgu laika un naudas izšķiešanu. Papildus jāņem vērā, ka šaubu gadījumā jurisdikcijas jautājumu risinās šķīrējtiesa, lai tiktu nodrošināta ICSID Konvencijā paredzētā tiesību aizsardzība.⁴³

Vairāki autori⁴⁴ pārstāv viedokli, ka prasības reģistrēšana ICSID var tikt uzskatīta par pietiekami drošu pamatu pieņemumam, ka ICSID ir *prima facie* jurisdikcija, lai pieņemtu lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļiem. Tomēr autore norāda, ka lietas reģistrēšana neizslēdz pusei vēlāk apstrīdēt ICSID jurisdikciju, tādējādi tas nevar būt absolūts pierādījums ICSID šķīrējtiesas jurisdikcijas pastāvēšanai.

Automātiska ICSID šķīrējtiesas *prima facie* jurisdikcijas pieņemšana varētu radīt liekus pārpratumus šķīrējtiesas procesā, ja šķīrējtiesa vēlāk atklāj, ka tai tomēr jurisdikcijas nav. Jāņem vērā, ka atbilstoši ICSID Konvencijas 41. pantam⁴⁵ par savu jurisdikciju ir kompetenta lemt vienīgi šķīrējtiesa, kas izskata attiecīgo lietu. Ģenerālsekretariātam ir tikai administratīvas funkcijas. Fakts, ka tas nav konstatējis acīmredzamus apstākļus, kāpēc prasība ir ārpus ICSID jurisdikcijas, ne pusēm, ne šķīrējtiesai nav juridiski saistošs.

Apstiprinājums šim apgalvojumam rodams ne vien teorētiskā analizē, bet arī ICSID praksē. ICSID šķīrējtiesā vairākās lietās norādījis, ka *prima facie* jurisdikcijas pieņemšanai nepietiek ar to, ka Ģenerālsekretariāts nav konstatējis, ka prasība ir acīmredzami ārpus ICSID jurisdikcijas.⁴⁶

Piemēram, lietā *Vacuum Salt v. Ghana*⁴⁷ šķīrējtiesa pieņēma lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu ļoti agrā procesa stadijā – uzreiz pēc lietas reģistrēšanas ICSID. Neskatoties uz šo lēmumu, ieguldījumu uzņemošā valsts turpināja apstrīdēt ICSID jurisdikciju. Izvērtējot abu pušu argumentus, šķīrējtiesa galu galā nonāca pie secinājuma, ka tai nav jurisdikcijas *ratione personae*.⁴⁸

Prima facie juridiskais pamatojums

Lai šķīrējtiesa varētu pieņemt lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu, pirms ir pieņemts lēmums par tās jurisdikciju, šķīrējtiesai ir jāizvērtē lietas juridiskā pamatojuma sākotnējā šķietamība jeb *prima facie* juridiskais pamatojums.⁴⁹ Šādi apstākļi nav jāizvērtē ANO Starptautiskajai tiesai.⁵⁰ Iesniedzot lūgumu piemērot tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļus pirms ICSID jurisdikcijas noteikšanas, prasītājam ir jāpierāda, ka prasība nav frivola (*frivolous*)⁵¹ un ļaunprātīgi netiek izmantots šķīrējtiesas process.⁵²

Šis priekšnoteikums vispārēji noteikts lietā *Sergei Paushok v. Mongolia*.⁵³ Saskaņā ar lēmumu šajā lietā šķīrējtiesai, izskatot *prima facie* juridisko pamatojumu, nav jāvērtē prasības apmierināšanas pirmsšķietamība, balstoties uz pušu iesniegtajiem

paskaidrojumiem, kad tiek pieņemts lēmums par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļiem. Tribunāls norāda, ka pārāk stingra pieeja, izvērtējot lietas *prima facie* juridisko pamatojumu, var apdraudēt tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanas mērķi, jo tas prasītu ilgstošu un sarežģītu procesu.⁵⁴

Jebkurā gadījumā, piemērojot *prima facie* testu, kad tiek pieņemts lēmums par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu, šķīrējtiesa nevar pēc būtības izvērtēt lietas apstākļus. Piemēram, lietā *Tanzania Electricity Supply Co. Ltd. v. Independent Power Tanzania Ltd.*⁵⁵ šķīrējtiesa norādījusi, ka sākotnējā procesa stadijā, kurā tiek lemts par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu, nav ne iespējams, ne nepieciešams izdarīt galējus pieņēmumus par lietas apstākļiem pēc būtības.

Tomēr, kopumā analizējot ICSID šķīrējtiesu praksi, autore secina, ka vienoti un paredzami standarti prasības juridiskā pamatojuma pirmsšķītamai analīzei nepastāv. Līdzīgi kā iepriekš minētajās lietās šķīrējtiesa galvenokārt aprobežojas ar secinājumu par to, ka prasība nav acīmredzami frivola jeb nepamatota.

Ir nepieciešams izvērtēt, vai šis minimālais standarts ir pietiekams, lai netiktu nepamatoti ierobežotas tiesības kādai no strīda pusēm.⁵⁶ ICSID šķīrējtiesa lietā *Victor Pey Casado, President Allende Foundation v. Republique du Chile*⁵⁷ ir norādījusi, ka šķīrējtiesa nevar izšķirt strīdu, pirms ir sāktas lietas izskatīšana, t. i., nevar prezumēt prasības apmierināšanas iespējamību. Tāpēc jebkādi secinājumi ir jāizdara, nevis pamatojoties uz pieņēmumiem, bet uz hipotēzi, vai tiks apdraudētas pušu tiesības, ja tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļi netiks piemēroti. Plašāk tas iztirzāts lietā *Occidental Petroleum Corporation and Occidental Exploration and Production Company v. Republic of Ecuador*,⁵⁸ kurā šķīrējtiesa analizēja tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanas juridisko pamatojumu, paredzot pierādīšanas pienākumu prasītājam. Lietā šķīrējtiesa nolēma, ka šajā procesa stadijā prasītājs nav pierādījis, ka pastāv tā tiesību apdraudējums, lai tiktu apmierināts lūgums piemērot tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļus.

Ņemot vērā investīciju strīdu dabu un tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu iespējamās radītās sekas, ir nepieciešami taisnīgi un skaidri paredzami standarti, lai varētu tikt konstatēts *prima facie* juridiskais pamatojums. Prasītāja pienākums pierādīt lietas juridisko pamatojumu ir solis pretī taisnīgākam un atbilstošākam investīciju strīdu šķīrējtiesas attīstības procesam.

Ja ICSID šķīrējtiesa ir nostiprinājusi savas jurisdikcijas pamatu attiecībā uz strīda izšķiršanu un izvērtējusi juridiskā pamatojuma pirmsšķītamību, var tālāk analizēt tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu materiālos aspektus un lemt par to piemērošanu konkrētajos apstākļos.

Kopsavilkums

1. Lai ICSID šķīrējtiesa pieņemtu lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu, tai ir jākonstatē *prima facie* jurisdikcija un jāizvērtē *prima facie* juridiskais pamatojums.
2. ICSID šķīrējtiesai, pieņemot lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu, pirms ir pieņemts lēmums par ICSID jurisdikciju, tai skaitā izvērtējot tribunāla *prima facie* jurisdikciju, ir jāņem vērā Divpusējā investīciju līgumā (BIT) noteiktais pārrunu periods pusēm pirms vēršanās ar prasību šķīrējtiesā. Tomēr šķīrējtiesa var pieņemt lēmumu par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu piemērošanu, pirms iestāties pārrunu perioda termiņš, ja prasītājs ir mēģinājis vest sarunas un rast risinājumu, bet tas izrādījies veltīgi.

3. Ģenerālsekretariātam ICSID ir tikai administratīvas funkcijas, un fakts, ka tas nav konstatējis acīmredzamus apstākļus, kāpēc prasība ir ārpus ICSID jurisdikcijas, ne pusēm, ne šķīrējtiesai nav juridiski saistošs. Tāpēc Ģenerālsekretariāta lēmums reģistrēt lietu ICSID nevar būt neapstrīdams pieņēmums par ICSID jurisdikciju.
4. Lai tiktu rekomendēti tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļi, pirms ir pieņemts lēmums par ICSID šķīrējtiesas jurisdikciju, šķīrējtiesai ir jākonstatē ne vien *prima facie* jurisdikcija, bet arī jāizvērtē juridiskais pamatojums lūgumam par tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļu rekomendēšanu. Nepietiek tikai ar fakta konstatēšanu, ka prasība nav acīmredzami nepamatota.

Izmantoto avotu saraksts

1. *Bismuth, R.* Anatomy of the law and Practice of Interim Protective Measures in International Investment Arbitration. *Journal of International Arbitration*, 2009, Volume 26, Issue 6.
2. *Brower, C. N., Goodman, R. E. M.* Provisional measures and the Protection of ICSID Jurisdictional Exclusivity Against Municipal Proceedings, 1991, 6 ICSID Review, No.2.
3. *Commission, J. P.* Precedent in Investment Treaty Arbitration. A Citation Analyses of a Developing Jurisprudencis. *Journal of International Arbitration*, 2007, Volume 24, Issue 2.
4. *Delaume, G. R.* ICSID Tribunal and Provisional Measures – A Review of the Cases. 1 ICSID Review, 1986.
5. *Garcia-Belvor, O. E.* Protected Investments and Protected Investor: The Outer Limits of ICSIDs Reach. *Trade, Law and Development*, 2010, Vol. 2, No. 1. Pieejams: <http://www.tradelawdevelopment.com/index.php/tld/article/view/2%281%29%20TL%26D%20145%20%282010%29/45> [skatīts 17.11.2012.].
6. *Huiping, C.* The Expansion of Jurisdiction by ICSID Tribunal: Approaches, Reasons and Damages. *Journal of World Investment and Trade*, Vol. 12, No. 5, October 2011.
7. *Matthews, J., Stewart, K.* Time to Evaluate the Standards for Issuance of Interim Measures of Protection in International Investment Arbitration. *Arbitration International, Kluwer Law International*, 2009, Volume 25 Issue 4.
8. *Ollers-Frahm, K.* Article 41. In: Zimmermann A., Tomuschat C., Oellers-Frahm K. *The Statute of the International Court of Justice. A Commentary*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
9. *Osadare, B.* Interim measures of Protection in International Investment Arbitration: Whither Sovereign rights? p. 8. Pieejams: www.dundee.ac.uk [skatīts 21.11.2012.].
10. *Parra, R. A.* The History of ICSID. Oxford: Oxford University Press, 2012.
11. *Reed, L., Paulsson, J., Blackaby, N.* Guide To ICSID Arbitration. 2nd edition. The Netherlands: Kluwer Law International, 2010.
12. *Schreuer, C. H., Malintoppi, L., Reinisch, A., Sinclair, A.* The ICSID Convention: A Commentary. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
13. *Yesilirmak, A.* Provisional measures in international commercial arbitration. Hague: Kluwerlaw, 2005.

ANO Starptautiskās tiesas lēmumi

1. ANO Starptautiskās tiesas spriedums lietā *United Kingdom/Iceland*. July 25, 1974. para. 17. Pieejams: <http://www.icj-cij.org> [skatīts 20.11.2012.].
2. ANO Starptautiskās tiesas spriedums lietā *Germany/Iceland*. February 2, 1973. para. 18. Pieejams: <http://www.icj-cij.org> [skatīts 20.11.2012.].
3. ANO Starptautiskās tiesas spriedums lietā *Nicaragua/United States of America*. June 27, 1986. para. 24. Pieejams: <http://www.icj-cij.org> [skatīts 20.11.2012.].
4. ANO Starptautiskās tiesas spriedums lietā *Belgium/Senegal*. May 28, 2009. Pieejams: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=1&code=bs&case=144&k=5e> [skatīts 20.11.2012.].

Starptautisko šķīrējtiesu lēmumi

1. Irānas–ASV prasības tribunāla lieta Nr. 375: *Bendone-Derossi International/The Government of the Islamic Republic of Iran*. Interim Award No.INT 40-375-1. June 7, 1984. 6 Iran-U.S. Cl. Tribunal Reports.

2. Irānas–ASV prasības tribunāla lieta Nr. 375: Howrad M. Holcman concurrent opinion in Bendone-Derosi International/The Government of the Islamic Republic of Iran, Interim Award No. INT 40-375-1. June 7, 1984. 6 Iran-U.S. Cl. Tribunal Reports.
3. UNCITRAL in the Proceedings between Sergei Paushok, CJS Golden East Co. and CJS Vostokneftegaz Co. v. Mongolia. Order on Interim measures, (September 2, 2008).
4. ICSID Case No. ARB/92/1: Vacuum Salt Products Ltd. v. Republic of Ghana. Decision on Request for Recommendation of Provisional Measures (June 14, 1993), 4 ICSID Report 323, 1997.
5. ICSID Case No. ARB/92/1: Vacuum Salt Products Ltd. v. Republic of Ghana. Award (February 16, 1994), 4 ICSID Report 323, 1997.
6. ICSID Case No. ARB/98/2: Víctor Pey Casado and President Allende Foundation v. Republic of Chile. Decision on Provisional Measures (September 25, 2001). 6 ICSID Report 375, 2004.
7. ICSID Case No. ARB/98/8: Tanzania Electric Supply Company Limited v. Independent Power Tanzania Limited. Decision on the Respondent's Request for Provisional Measures (Appendix A to the Award) (December 20, 1999).
8. ICSID CASE No. ARB/01/3: Enron Corporation and Ponderosa Assets, L.P. v. The Argentina republic. Award (January 14, 2004).
9. ICSID Case No. ARB/01/13: SGS Société Générale de Surveillance S.A. v. Islamic Republic of Pakistan. Procedural Order No. 2 on Provisional Measures (October 16, 2002).
10. ICSID Case No. ARB/02/18: Tokios Tokeles v. Ukraine. Order No.1, Claimant's Request for Provisional Measures (July 1, 2003).
11. ICSID Case No. ARB/03/29: Bayindir v. Pakistan. Decision on Jurisdiction (November 14, 2005), para. 47. Sk. arī: ICSID Case No. ARB/02/18: Tokios Tokeles v. Ukraine. Order No.1, Claimant's Request for Provisional Measures (July 1, 2003).
12. ICSID Case No. ARB/05/19: Helnan International Hotels A/S v. Arab Republic of Egypt. Award (July 3, 2008).
13. ICSID Case No. ARB/04/2: Western NIS Enterprise Fund v. Ukraine. Order (March 16, 2006).
14. ICSID Case No. ARB/05/22: Biwater Gauff (Tanzania) Ltd. v. United Republic of Tanzania. Procedural Order No.1, (March 31, 2006).
15. ICSID Case No. ARB/05/22: Biwater Gauff (Tanzania) Ltd. v. United Republic of Tanzania. Award (July 24, 2008).
16. ICSID Case No. ARB/06/11: Occidental Petroleum Corporation and Occidental Exploration and Production Company v. Republic of Ecuador. Decision on Provisional Measures (August 17, 2007).
17. ICSID Case No. ARB/06/11: Occidental Petroleum Corporation and Occidental Exploration and Production Company v. Republic of Ecuador. Decision on Jurisdiction (September 9, 2008).
18. ICSID Case No. ARB/06/21: City Oriente Limited v. The Republic of Ecuador and Empresa Estatal Petroleos Del Ecuador (Petroecuador). Decision on Provisional Measures (November 19, 2007).
19. ICSID Case No. ARB/08/6: Perenco Ecuador Limited v. Republic of Ecuador. Decision on Provisional Measures (May 08, 2009).

Starptautiskie normatīvie akti

1. 1965 Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States.

Citi

1. ICSID Šķīrējtiesas reglaments.
2. Model UK Bilateral Investment Treaty (2005). *Reed, L., Paulsson, J., Blackaby, N.* Guide To ICSID Arbitration. 2nd edition. The Netherlands: Kluwer Law International, 2010, p. 289–300.
3. Latvijas Republikas valdības un Izraēlas Valsts valdības līgums par ieguldījumu veicināšanu un savstarpējo aizsardzību. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 30(161), 1994, 10. marts.
4. Latvijas Republikas un Portugāles Republikas līgums par ieguldījumu savstarpēju veicināšanu un aizsardzību. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 14(499), 1996, 26. janvāris.

Atsauces un piezīmes

1. Latest Developments in Investor–State Dispute Settlement. UNCTAD. IIA Issues Note No. 1, International Investment Agreements, 2010. Pieejams: http://www.unctad.org/en/docs/webdia-ia20103_en.pdf [skatīts 05.04.2013.]
2. ICSID Case No. ARB/12/33: UAB E energija (Lithuania) v. Republic of Latvia.

3. Sk., piem., ICSID Case No. ARB/97/7: Emilio Agustín Maffezini v. Kingdom of Spain. Procedural Order No.2 (October 28, 1999), para. 9; ICSID Case No. ARB/02/18: Tokios Tokelés v. Ukraine. Order No.1, Claimant's Request for Provisional Measures (July 1, 2003), para. 4; ICSID Case No. ARB/06/11: Occidental Petroleum Corporation and Occidental Exploration and Production Company v. Republic of Ecuador. Decision on Provisional Measures (August 17, 2007), para. 58.
4. Sk., piem., *Parra, R. A.* The History of ICSID. Oxford: Oxford University Press, 2012, p. 230–231.
5. Sk., piem., Friedland P.D. Provisional Measures and ICSID arbitration. *Arbitration International*, 1986, Volume 2, p.335.; *Delaume, G. R.* ICSID Tribunal and Provisional Measures – A Review of the Cases. 1 ICSID Review, 1986, p. 392.
6. ICSID Case No ARB/77/1: AGIP S.p.A. v. People's Republic of the Congo. Award (November 30, 1979), 1 ICSID Report 309, para. 7–9; ICSID Case No. ARB/92/1: Vacuum Salt Products Ltd. v. Republic of Ghana. Decision on Request for Recommendation of Provisional Measures (June 14, 1993), 4 ICSID Report 323, 1997, para. 13–22; ICSID Case No. ARB/05/22: Biwater Gauff (Tanzania) Ltd. v. United Republic of Tanzania. Award (July 24, 2008), Pieejams: www.icsid.worldsbank.org [skatīts 10.07.2012.]; para. 16, 20, 46, 56, 77-81.
7. ICSID Case No. ARB/81/1: Amco Asia Corporation and others v. Republic of Indonesia. Decision on Request for Provisional Measures (December 9, 1983), 1 ICSID Report 410, 1993; ICSID Case No. ARB/00/7: World Duty Free Company Limited v. Republic of Kenya. Award (October 4, 2006), para. 16.
8. ICSID Šķirējtiesas reglamenta 39. panta pirmā daļa angļu valodā: "At any time after the institution of the proceeding, a party may request that provisional measures for the preservation of its rights be recommended by the Tribunal. The request shall specify the rights to be preserved, the measures the recommendation of which is requested, and the circumstances that require such measures."
9. Reed, L., Paulsson, J., Blackaby, N. Guide To ICSID Arbitration. 2nd edition. The Netherlands: Kluwer Law International, 2010, p. 144.
10. ICSID Case No. ARB/98/2: Victor Pey Casado and President Allende Foundation v. Republic of Chile. Decision on Provisional Measures (September 25, 2001) 6 ICSID Report, 2004, para. 5.
11. ICSID Case No. ARB/06/11: Occidental Petroleum Corporation and Occidental Exploration and Production Company v. Republic of Ecuador. Decision on Provisional Measures (August 17, 2007)
12. *Commission, J. P.* Precedent in Investment Treaty Arbitration. A Citation Analyses of a Developing Jurisprudencis. *Journal of International Arbitration*, 2007, Volume 24, Issue 2, p. 131; Bjorklung A.K. Investment Treaty Arbitral Decisions as Jurisprudencis Constante. UC Davis Legal Studies Research Paper Series, 2008, Research Paper No. 158, p. 265–267. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=1319834> [skatīts 06.04.2013.]; Reinisch A. The Role of Precedent in ICSID Arbitration. *Austrian Arbitration Yearbook*, 2008, p.508-510.
13. Bismuth, R. Anatomy of the law and Practice of Interim Protective Measures in International Investment Arbitration. *Journal of International Arbitration*, 2009, Volume 26, Issue 6, p. 812.
14. Sk. *Garcia-Belvor, O. E.* Protected Investments and Protected Investor: The Outer Limits of ICSIDs Reach. *Trade, Law and Development*, 2010, Vol. 2, No. 1. Pieejams: <http://www.tradelawdevelopment.com/index.php/tld/article/view/2%281%29%20TL%26D%20145%20%282010%29/45> [skatīts 17.11.2012.].
15. *Schreuer, C. H., Malintoppi, L., Reinisch, A., Sinclair, A.* The ICSID Convention: A Commentary. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 759.
16. Sk., piem., ANO Starptautiskās tiesas spriedums lietā *Belgium/Senegal*. May 28, 2009. Pieejams: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=1&code=bs&case=144&k=5e> [skatīts 20.11.2012.].
17. ANO Starptautiskās tiesas spriedums lietā *United Kingdom/Iceland*. July 25, 1974. para. 17. Pieejams: <http://www.icj-cij.org> [skatīts 20.11.2012.].
18. ANO Starptautiskās tiesas spriedums lietā *Germany/Iceland*. February 2, 1973. para. 18. Pieejams: <http://www.icj-cij.org> [skatīts 20.11.2012.].
19. Sk. arī ANO Starptautiskās tiesas spriedums lietā *Nicaragua/United States of America*. June 27, 1986. para. 24. Pieejams: <http://www.icj-cij.org> [skatīts 20.11.2012.].
20. Irānas–ASV prasības tribunāla lieta Nr. 375: Bendone–Derossi International/The Government of the Islamic Republic of Iran. Interim Award No.INT 40-375-1. June 7, 1984. 6 Iran-U.S. Cl. Tribunal Reports, p.133–134.
21. Irānas–ASV prasības tribunāla lieta Nr. 375: Howrad M.Holcman concurent opinion in Bendone–Derossi International/The Government of the Islamic Republic of Iran, Interim Award No.INT 40-375-1. June 7, 1984. 6 Iran-U.S. Cl. Tribunal Reports, p. 134.

22. *Bismuth, R.* Anatomy of the law and Practice of Interim Protective Measures in International Investment Arbitration. *Journal of International Arbitration*, 2009, Volume 26, Issue 6, p. 813.
23. Sk., piem., ICSID Case No. ARB/98/2: Víctor Pey Casado and President Allende Foundation v. Republic of Chile. Decision on Provisional Measures (September 25, 2001). 6 ICSID Reports 375, 2004, para. 8–10; ICSID Case No. ARB/06/11: Occidental Petroleum Corporation and Occidental Exploration and Production Company v. Republic of Ecuador. Decision on Provisional Measures (August 17, 2007) para. 55; ICSID Case No. ARB/06/21: City Oriente Limited v. The Republic of Ecuador and Empresa Estatal Petroleos Del Ecuador (Petroecuador). Decision on Provisional Measures (November 19, 2007) para. 50; ICSID Case No. ARB/05/22: Biwater Gauff (Tanzania) Ltd. v. United Republic of Tanzania. Procedural Order No.1 (March 31, 2006) para. 32, 47, 70. u. c.
24. ICSID Case No. ARB/05/22: Biwater Gauff (Tanzania) Ltd. v. United Republic of Tanzania. Procedural Order No.1, (March 31, 2006) para. 70.
25. ICSID Case No. ARB/01/13: SGS Société Générale de Surveillance S.A. v. Islamic Republic of Pakistan. Procedural Order No. 2 on Provisional Measures (October 16, 2002).
26. *Bismuth, R.* Anatomy of the law and Practice of Interim Protective Measures in International Investment Arbitration. *Journal of International Arbitration*, 2009, Volume 26, Issue 6, p. 813.
27. ICSID Case No. ARB/98/2: Víctor Pey Casado and President Allende Foundation v. Republic of Chile. Decision on Provisional Measures (September 25, 2001). 6 ICSID Reports 375, 2004, para. 14.
28. ICSID Case No. ARB/03/29: Bayindir v. Pakistan. Decision on Jurisdiction (November 14, 2005), para. 47. Sk. arī: ICSID Case No. ARB/02/18: Tokios Tokeles v. Ukraine. Order No.1, Claimant's Request for Provisional Measures (July 1, 2003), para. 6; ICSID Case No. ARB/05/19: Helnan International Hotels A/S v. Arab Republic of Egypt. Award (July 3, 2008), para. 11.
29. *Reed, L., Paulsson, J., Blackaby, N.* Guide To ICSID Arbitration. 2nd edition. The Netherlands: Kluwer Law International, 2010, p. 49, 97–99.
30. Model UK Bilateral Investment Treaty (2005). *Reed, L., Paulsson, J., Blackaby, N.* Guide To ICSID Arbitration. 2nd edition. The Netherlands: Kluwer Law International, 2010, p. 289–300.
31. Latvijas Republikas valdības un Izraēlas Valsts valdības līgums par ieguldījumu veicināšanu un savstarpējo aizsardzību. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 30(161), 1994, 10. marts.
32. Latvijas Republikas un Portugāles Republikas līgums par ieguldījumu savstarpēju veicināšanu un aizsardzību. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 14(499), 1996, 26. janvāris.
33. Sk., piem., ICSID Case No. ARB/06/11: Occidental Petroleum Corporation and Occidental Exploration and Production Company v. Republic of Ecuador. Decision on Jurisdiction (September 9, 2008), para. 90–95.
34. ICSID Case No. ARB/05/22: Biwater Gauff (Tanzania) Ltd. v. United Republic of Tanzania. Award (July 24, 2008) para 343.
35. ICSID CASE No. ARB/01/3: Enron Corporation and Ponderosa Assets, L.P. v. The Argentina republic. Award (January 14, 2004), para. 88.
36. ICSID Case No. ARB/04/2: Western NIS Enterprise Fund v. Ukraine. Order (March 16, 2006), para. 5.
37. UNCITRAL in the Proceedings between Sergei Paushok, CJS Golden East Co. and CJS Vostokneftegaz Co. v. Mongolia. Order on Interim measures, (September 2, 2008), para. 55.
38. ICSID Case No. ARB/02/18: Tokios Tokeles v. Ukraine. Order No.1, Claimant's Request for Provisional Measures (July 1, 2003), para. 6.
39. ICSID Konvencijas 36. panta pirmās daļas teksts oriģinālvalodā: "Any Contracting State or any national of a Contracting State wishing to institute arbitration proceedings shall address a request to that effect in writing to the Secretary-General who shall send a copy of the request to the other party."
40. ICSID Konvencijas 36. panta trešās daļas teksts oriģinālvalodā: "The Secretary-General shall register the request unless he finds, on the basis of the information contained in the request, that the dispute is manifestly outside the jurisdiction of the Centre. He shall forthwith notify the parties of registration or refusal to register."
41. *Schreuer, C. H., Malintoppi, L., Reinisch, A., Sinclair, A.* The ICSID Convention: A Commentary. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 456.
42. ICSID Konvencijas 26. panta teksts oriģinālvalodā: "Consent of the parties to arbitration under this Convention shall, unless otherwise stated, be deemed consent to such arbitration to the exclusion of any other remedy. A Contracting State may require the exhaustion of local administrative or judicial remedies as a condition of its consent to arbitration under this Convention."
43. *Schreuer, C. H., Malintoppi, L., Reinisch, A., Sinclair, A.* The ICSID Convention: A Commentary. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 470.

44. Sk., piem., *Bismuth, R.* Anatomy of the law and Practice of Interim Protective Measures in International Investment Arbitration. *Journal of International Arbitration*, 2009, Volume 26, Issue 6, p. 814; *Brower, C. N., Goodman, R. E. M.* Provisional measures and the Protection of ICSID Jurisdictional Exclusivity Against Municipal Proceedings, 1991, 6 ICSID Review, No.2, p. 431; *Osadare, B.* Interim measures of Protection in International Investment Arbitration: Whither Sovereign rights? p. 8. Pieejams: www.dundee.ac.uk [skatīts 21.04.2012.]; *Schreuer, C. H., Malintoppi, L., Reinisch, A., Sinclair, A.* The ICSID Convention: A Commentary. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 772; *Delaume, G. R.* ICSID Tribunal and Provisional Measures – A Review of the Cases. 1 ICSID Review, 1986, FILJ 392, p. 393.
45. ICSID Konvencijas 41. panta pirmās daļas teksts oriģinālvalodā: “The Tribunal shall be the judge of its own competence.”
46. Sk., piem., ICSID Case No. ARB/98/2: Víctor Pey Casado and President Allende Foundation v. Republic of Chile. Decision on Provisional Measures (September 25, 2001). 6 ICSID Report 375-378, 2004, para. 11; ICSID Case No. ARB/08/6: Perenco Ecuador Limited v. Republic of Ecuador. Decision on Provisional Measures (May 08, 2009), para. 39.
47. ICSID Case No. ARB/92/1: Vacuum Salt Products Ltd. v. Republic of Ghana. Decision on Request for Recommendation of Provisional Measures (June 14, 1993), 4 ICSID Report 323, 1997.
48. ICSID Case No. ARB/92/1: Vacuum Salt Products Ltd. v. Republic of Ghana. Award (February 16, 1994), 4 ICSID Report 323, 1997.
49. *Matthews, J., Stewart, K.* Time to Evaluate the Standards for Issuance of Interim Measures of Protection in International Investment Arbitration. *Arbitration International*, Kluwer Law International, 2009, Volume 25 Issue 4, p. 539.
50. *Ollers-Frahm, K.* Article 41. In: Zimmermann A., Tomuschat C., Oellers-Frahm K. *The Statute of the International Court of Justice. A Commentary*. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 938.
51. *Yesilirmak, A.* Provisional measures in international commercial arbitration. Hague: Kluwerlaw, 2005, p. 177.
52. *Huiping, C.* The Expansion of Jurisdiction by ICSID Tribunal: Approaches, Reasons and Damages. *Journal of World Investment and Trade*, Vol. 12, No. 5, October 2011.
53. UNCITRAL in the Proceedings between Sergei Paushok, CJS Golden East Co. and CJS Vostokneftegaz Co. v. Mongolia. Order on Interim measures, (September 2, 2008).
54. Turpat, para. 55.
55. ICSID Case No. ARB/98/8: Tanzania Electric Supply Company Limited v. Independent Power Tanzania Limited. Decision on the Respondent’s Request for Provisional Measures (Appendix A to the Award) (December 20, 1999), para. 6.
56. *Matthews, J., Stewart, K.* Time to Evaluate the Standards for Issuance of Interim Measures of Protection in International Investment Arbitration. *Arbitration International*, Kluwer Law International, 2009, Volume 25 Issue 4, p. 544.
57. ICSID Case No. ARB/98/2: Víctor Pey Casado and President Allende Foundation v. Republic of Chile. Decision on Provisional Measures (September 25, 2001). 6 ICSID Report 375, 2004, para. 46.
58. ICSID Case No. ARB/06/11: Occidental Petroleum Corporation and Occidental Exploration and Production Company v. Republic of Ecuador. Decision on Provisional Measures (August 17, 2007), para. 40.

Summary

The article provides an overall analysis of the practice of International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID) when deciding on provisional measures. ICSID Tribunal can grant provisional measures at any stage of the proceedings – even before the tribunal has made a decision on its own jurisdiction. Thus, the tribunal has to strike a careful balance between the urgency of a request for provisional measures and the need not to prejudge the case. In this article author had analysed conditions for the granting of provisional measures, such as, prima facie jurisdiction and prima facie case (fumus boni juris).

Tiesību zinātne un tiesnešu tiesības

The Science of Law and Judge Made Law

Mg. soc. zin. Diāna Apse

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras lektore

E-pasts: Diana.Apse@lu.lv, tālrunis: 67034515

Publikācija veltīta tiesību zinātnes nozīmei, atklājot aktuālu tiesību jēdzienu saturu mijiedarbībā ar citiem tiesību palīgavotiem. Autore pētījusi tiesību doktrīnas atsevišķu atziņu attīstību par tiesību tālākveidošanas un judikatūras jēdzienu saturu.

Tiesībnieku saimē diskutētās aktualitātes aplūkotas saistībā ar tiesību zinātnes un prakses atgriezeniskās saites nozīmi pievienotās vērtības radišanā, ietekmējot tiesību atziņu kvalitāti un attīstības gaitu nākotnē, kā arī gādājot par tiesisko domu kā cikliskā attīstībā esošu (pagātnē spēkus smeļošu) atziņu kopumu.

Atslēgvārdi: tiesību zinātne, judikatūra, tiesnešu tiesības.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	17
<i>Tiesību zinātnes jēdziena saturs</i>	17
<i>Judikatūras un tiesnešu tiesību jēdziena saturs</i>	18
<i>Tiesību zinātnes un tiesnešu tiesību jēdziena mijiedarbība</i>	21
<i>Kopsavilkums</i>	21
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	21
<i>Atsauces</i>	22
<i>Summary</i>	24

levads

Tiesību zinātne ir tiesību palīgavots, kas Latvijas tiesiskajā domā ievieš aktuālus tiesību jēdzienus un izskaidro to saturu. Tā pieder prāta zinātņu grupai. Raksta pirmā daļa veltīta tiesību zinātnes jēdziena satura noskaidrošanai, otrā daļa – judikatūras un tiesnešu tiesību jēdziena satura noskaidrošanai, tālāk aplūkota šo jēdzienu mijiedarbība.

Tiesību zinātnes jēdziena saturs

Vispirms jāaplūko pamatpieņēmumi, kas atspoguļo tiesību zinātnes jēdziena saturu un nozīmi, atklājot aktuālu tiesību jēdzienu kodolu. Tas ir svarīgi, lai tiesu prakses atziņas nenonāktu pretrunā ar tiesību būtību un juridisko loģiku.

Tiesību zinātnes uzdevums ir tiesību izpēte, kuras mērķis – pilnīgāk atklāt to saturu, izmantojot tiesību interpretāciju (iztulkošanu) un argumentāciju.¹

Eiropas Savienības Tiesas tiesnesis Egils Levits uzsvēris, ka tiesības vienmēr ir normatīvas. Tiesību zinātnes uzdevums ir atklāt šo tiesību normatīvo saturu.²

Aplūkojot jēdziena “tiesību zinātne” izcelsmi saistībā ar juristu darbības lauku, redzams, ka tam ir latīņu valodas cilme *iuris prudentia* – jurisprudences.³

Definējot tiesas spriešanā izmantojamās tiesību zinātnes atziņas (doktrīnas), labāk atbildīs šāds formulējums: “Ar tiesību zinātnei jāsaprot teorētisko uzskatu, vie-dokļu kopums, kas izteikts juridiskajā literatūrā, arī ārvalstu.”⁴

Latvijas tiesību zinātnei būtu jo īpaši uzmanīgi jāizvērtē, vai šie pamatpieņēmumi pieder pie Rietumu tiesību loka, vai tur joprojām vēl (parasti neapzināti) nav atrodami arī atsevišķi pie padomju tiesībām piederoši pamatpieņēmumi.⁵

Pēdējos gados tiesību doktrīna pievērš arvien lielāku uzmanību tiesību tālākveidošanas un judikatūras jēdzienu satura atklāšanai, arī vēsturiskajām šo jēdzienu saknēm.

Judikatūras un tiesnešu tiesību jēdziena saturs

Judikatūras jēdziena kā termina ieviešanas pirmsākumi Latvijā varētu būt meklējami vācbaltu izcelsmes juristu (piemēram, Valtera Langes) darbos.⁶ Domājams, ka V. Lange teorētiskajā apcerējumā, kurā izmantotie spriedumi tiek saukti par judikatūru, ietekmējies no tādiem sava laika vadošās doktrīnas pārstāvjiem kā neokantista Gustava Radbruha,⁷ Vīnes skolas pārstāvja un Austrijas Satversmes eksperta Hansa Kelzena⁸, interešu jurisprudences pārstāvja Rūdolda Jēringa un Filipa Heka⁹, jo vēl nav pienācis jaunhēgelista Karla Larenca darbības uzplaukuma laiks.¹⁰ Augusts Lēbers¹¹ par aplūkotā perioda ieteicamāko doktrīnu uzskata Ričarda Šmita *Einführung in die Rechtswissenschaft*, kas izdota Leipcigā 1921. gadā.¹²

Atgriežoties mūsdienās, jāuzsver, ka ne visas nolēmumiem pievienotās tēzes satur juridiskas atziņas.¹³ Īpašu nozīmi iegūst likumu komentāri, kuru autori ir tiesneši, kas praktisko pienesumu komentē un pamato ar tiesību avotiem un tiesību palīgavotiem, atklājot komentējamās problēmnormas patieso saturu.

Judikatūras piemērošanu pamato vienlīdzības princips, tiesiskās drošības princips un taisnīguma princips. Tai var būt gan tiesību pamatavota, gan palīgavota nozīme.¹⁴ Judikatūras atziņu raksturo abstraktums, saistošā spēka līmenis un publiskās pieejamības pakāpe. Ja piekļuve šīm atziņām ir apgrūtināta vai tās nav pieejamas, tas sarežģī gan tiesībzinātnieku darbu izpēti, gan sabiedrības iespēju zināt savas tiesības.

Dr. iur. Ginta Sniedzīte secinājusi, ka līdzīgi kā judikatūras atziņas arī tiesību doktrīnas atziņas tiesību piemērotājs var pārņemt un var kritizēt, tomēr tiesību doktrīnai nepiemīt no vienlīdzības, tiesiskās paļāvības un tiesību kontinuitātes principiem izrietošais spēks.¹⁵

Piemēram, Somijā juridiskā izpēte jau aizgājusi tik tālu, ka tiek pētīts tiesnešu darbs un viņu biogrāfijas.¹⁶

Viena no tiesu darba izpausmēm ir tiesnešu tiesību izveidošana un tiesību tālākveidošana.

Tiesnešu tiesības ir judikatūras tiesiski vērtīgākā daļa, noteikumu, atziņu kopums, kas radīts *praeter legem* dēļ un sevī ietver visus tos gadījumus, uz kuriem attiecināms kāds nenoteikts juridisks jēdziens, šādi radītie noteikumi. Juridiskās atziņas ietilpst tiesnešu tiesību sastāvā, tomēr ne visā to kopumā. Radīto noteikumu ilgstošas attīstības un nemainības rezultātā to turpmāka izmantošana aizved pie cirkulāras izstrādāto abstrakto juridisko atziņu piemērošanas un tālākas attīstīšanas.¹⁷

Tas liek domāt par G. Sniedzītes skatījumu uz minēto atziņu izmantošanu attīstībā kā nākotnē vērstu cirkulāru tālākizplatīšanos.

Šī parādība jāskata plašākā kontekstā kā tiesību fraktalitātes fenomens, kā vairākvirzienu kustība (ne tikai tiesu). Vienu atziņu (ne tikai tiesnešu radītu) iekustinot ar tiesību jautājumu, citas iekustas un aug līdzī. Arī kāda apklususi vai zemākas institūcijas radīta atziņa iegūst jaunu spēku un saturu, aktualizējoties līdz ar citas iedarbināšanu.

Tiesību zinātnes atziņas ir tās, kas var atgriezeniski ietekmēt tiesību prakses gaitu nākotnē kā tiesībnieku praktiķu kritisks komentārs.

Tāds piemērs varētu būt Eiropas Savienības (Kopienu) Tiesas spriedums lietā *Mangold v Helm* un tā tālāka ietekme, kurā cita starpā tiek vērtēts arī vienlīdzīgas attieksmes jautājums – diskriminācijas pēc vecuma principa saturs.¹⁸

Kritiskas tiesību zinātnes atziņas ieskicētas *Mangold v Helm* lietas un citu nacionālo tiesu lietu materiālos, kas saistītas ar minētās lietas sprieduma centrālo tiesību jautājumu – diskriminācijas pēc vecuma saturu. Spriedums lietā *Mangold v Helm* ir ticis kritizēts arī akadēmiskajā vidē Kolma O'Sineides apskatā (autoru Džoela Kavalini, Olivera Dubosa, Olivera Le Klerka viedokļi).¹⁹ Šīs kritikas pamatā ir tas, ka Eiropas Savienības (Kopienu) Tiesa pēc savas iniciatīvas, bez pamata un pretēji likumdevēja gribai paplašināja direktīvas piemērošanas jomu, lai to piemērotu pirms tās pārejas perioda beigām un horizontālos apstākļos, novatoriski atsaucoties uz vispārēju Kopienu tiesību principu. Turklāt šis spriedums tiek kritizēts tāpēc, ka tas ir radījis situāciju, kurā pastāv būtiska tiesiska nenoteiktība. Tā ir kritika tiesnešu tiesību virzienā.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvais departaments 2009. gada 5. marta spriedumā lietā Nr. SKA-175/2009 norādījis, ka Administratīvā apgabaltiesa nav ievērojusi *Mangold v Helm* lietā atzīto, ka nacionālās tiesas pienākums ir nepiemērot tādu nacionālo tiesību normu, kas ir pretrunā ar Direktīvā noteiktajiem mērķiem, pat ja Direktīvas ieviešanas termiņš nav beidzies.²⁰ Te vērojama papildu tiesību avotu grupas atziņu ietekme uz judikatūru.

Raugoties vēl plašāk – dažādu līmeņu tiesību avotos, palīgavotos un palīglīdzekļos, piemēram, tiesnešu atsevišķo domu atziņas saspēlē ar tiesībsarga aktivitātēm (atzinumu vai viedokļu atziņām), tiesību nozaru ekspertu sniegtajiem atzinumiem uz tiesas uzdotajiem jautājumiem, Satversmes tiesas spriedumos paustajās atziņās, likumdevēja atbildēs u. tml. –, parādās tiesiski vērtīgas un autoritatīvi atzīstamas domas vai atziņas, kas palīdz formulēt tiesnešu viedokli.

Tas pats attiecināms uz tiesību zinātnes un tiesību prakses atziņu savstarpējo ietekmi, arī uz normu un politikas dokumentu atziņu ietekmi uz tiesnešu viedokļiem, to attīstību, tiem caurstrāvojot vienam otru.

Neviens lēmums, neviena atbilde uz tiesību jautājumu nav galīga. Tā sazarojas citos lēmumos un atziņās, tostarp tiesnešu tiesību atziņu attīstībā un to vēlākā kritiskajā vērtējumā tiesību zinātnē.

Pastāv arī atšķirīgi viedokļi, kas noliedz tiesnešu pilnvaras tiesību tālākveidošanā un saskata tajā tiesiskas un demokrātiskas valsts apdraudējumu. Piemēram, atbildot uz dažu Vācijas profesoru neatlaidīgu tiesību tālākveidošanas kritiku, kādreizējais Vācijas Federālās Augstākās tiesas priekšsēdētājs Ginters Hiršs, uzstājoties Vācijas–Nīderlandes juristu konferencē Drēzdenē 2009. gada 4. oktobrī, aplūkojis šādus diskutablus jautājumus, pirmkārt, vai Vācija ir ceļā uz tiesnešu valsti, otrkārt, vai tiesneši pārvēršas no likuma kalpiem par tiesību sistēmas noteicējiem, treškārt, vai tiesneši likumdevēja izpratni par likumu un tiesībām aizstāj ar savu izpratni,

ceturtkārt, vai tiesneši ļaunprātīgi izmanto sev konstitucionāli garantēto neatkarības privilēģiju.

Kā norāda G. Hiršs, – ja šādiem apgalvojumiem būtu pamats, tad Vācija atrastos konstitucionālā krīzē, tiktu apdraudēts valsts tiesiskums.

Tomēr tiesnesis nevar atteikties no paklausības likumam, pamatojoties tikai uz taisnīguma ideju un subjektīviem morāles apsvērumiem. Galvenā problēma ir tas, kādos gadījumos un cik tālu tiesnesis drīkst atkāpties no likuma vārdiskās jēgas un likumdevēja gribas; kādas metodes šajā gadījumā jāizmanto; vai iztulkošanas pamatmērķis ir likumdevēja patiesās gribas vai arī likuma jēgas noskaidrošana.²¹

Konstancas universitātes tiesību zinātnes profesors Berndts Rīters skaidrojumus par radošiem tiesību un likumdevēja objektīvās gribas meklējumiem sauc par juridisku pasaku. B. Rīters norāda, ka šķietami objektīvo likumdevēja gribu katrā atsevišķā gadījumā definē tiesa, šādā veidā patiesībā īstenojot nevis likumdevēja objektīvo, bet interpretētāja subjektīvo gribu. Tiesnešu tiesību tālākveidošana rada bīstamību, ka pēdējās tiesu instances pie reāliem vai iedomātiem likuma robiem subjektīvos priekšstatus uztver kā objektīvo taisnīgumu un pārvērš juridiski saistošās tiesnešu tiesībās.²²

Galvenie tiesnešu tiesību tālākveidošanas kritiķu iebildumi saistīti ar nepareizas metodoloģijas izvēli. Tiek apgalvots, ka tiesneši metodoloģiju pielāgo vēlamajam rezultātam un, ignorējot likumdevēja patieso gribu (autoresprāt, likumdevēju vairāk raksturo intereses un politisks kompromiss), veicina pāreju no demokrātiskas tiesiskas valsts uz oligarhisku tiesnešu valsti.

Gustava Radbruha atziņas par likumu, kas var būt gudrāks par likumdevēju, tālāk attīsta G. Hiršs, uzsverot – ja likumdevējam nav izdevies vēlamo precīzi formulēt vai ja likums novecojis un vairs neatbilst mūsdienu vērtību izpratnei vai šodienas tiesiskās apgrozības vajadzībām, tad objektīvā teorija paver tiesnešiem iespēju atkāpties no vēsturiskā likumdevēja subjektīvās gribas. Tomēr pastāv risks izpratnē, ka likums varētu būt gudrāks par tiem, kas to radījuši. Pašiem tiesnešiem var rasties mānīgs priekšstats, ka viņi ir gudrāki par likumdevēju. Līdz ar to *ratio judicis* tiek nosaukts par *ratio legis*.

Jēdziens “tiesnešu valsts”, pēc G. Hirša domām, nav pelnījis negatīvu pieskaņu, tas konkretizē tiesiskas valsts jēdzienu. Tiesiskā valstī tiesneša tiesību iztulkošanas un tālākveidošanas kompetence nav likumam pretēja un uzurpēta vara, bet gan viens no varas dalīšanas konstrukcijas elementiem.²³ Tam var piekrist, jo vērtību spriedumi var būt atšķirīgi konstitucionālās (aizstāvēt fundamentālas vērtības)²⁴ un vispārējās jurisdikcijas tiesās (vairāk indivīda interesēs).²⁵

Par likumdevēja t. s. kautrīgumu, nevajadzīgi sevi vājinot, rakstījis arī Otrfrīds Hefe.²⁶

Lai tiesību prakses atziņās neveidotos pretruna ar juridisko loģiku un tiesību būtību, harmonizējošu efektu var sniegt tiesību zinātnes atziņu ātra un efektīva reakcija, attīstot kritiskās salīdzinošās spriešanas mākslu. Tas palīdzētu turpmākos spriedumus atvasināt no spēkā esošām tiesībām, ne tik daudz radot jaunas tiesības.

Sarežģītos jautājumos ir ierasts atsaukties uz tiesu varas nolemto, jo tiesa jau attiecīgo jautājumu esot izlēmusi un tātad ir jau sniegta juridiski saistoša pareizā atbilde. Tādēļ apstākļi, ka tikai tiesas tiek uzskatītas par vienīgā pareizā lēmuma pieņēmējām, var saskatīt arī bīstamību. Šādi tiek veicināta likumdevēja un izpildvaras izvairīšanās no strīdīgiem un pretrunīgi vērtētiem jautājumiem.²⁷

Tiesību zinātnes un tiesnešu tiesību jēdziena mijiedarbība

Tiesību zinātnei ir svarīga nozīme vispārējo tiesību principu satura noskaidrošanā (to var pētīt arī tikai caur viena principa, piemēram, tiesiskuma, satura atklāšanu),²⁸ atklājot, kā tas ietekmē tālāko tiesību politiku, demokrātijas izpratni, tiesību praksi un zinātnei mijiedarbībā. Tiesiskuma saturs atspoguļojas ar tiesību palīgavotu palīdzību, attīstot tiesisko domu, novēršot varas bezatbildību, audzinot prasīgu sabiedrību.

Tiesību fraktalitātes fenomena (tiesību palīgavotu savstarpējo atsauču saspēles augstāko instanču nolēmumos un tiesību zinātnē radītās sekas) izpaušmes izpēte Latvijas tiesību sistēmas attīstībā balstīta Hēgeļa jēdzienu mācībā – dialektiskajā metodē, kas apliecina, ka vēl apslēptās, kritizētās atziņas pēc kāda laika nostiprinās tiesu praksē vai pāraug tiesnešu mazākuma viedoklī, tiesību zinātnē, kas ietekmē nepārtraukto tiesisko ideju mijiedarbības procesu.

Kopsavilkums

1. Tiesību zinātne pēta tiesību avotus un to atstātās liecības – palīgavotos radītās atziņas kopsakarībās, tās grupējot un sintezējot. Ņemot vērā universālās un specifiskās tiesību vērtības, tiek izdarīti secinājumi un veidoti jēgpilni skaidrojumi kā nesaistošas interpretācijas pamatots piedāvājums. Tie sevī ietver pētniecību un daudzas doktrīnas. Tiesību zinātnes atziņu ātra un efektīva reakcija var sniegt harmonizējošu efektu gadījumos, kad tiesību prakses atziņās izveidojas pretruna ar juridisko loģiku un tiesību būtību.
2. Tiesību palīgavotu savstarpējā saspēle ir caurstrāvota (cikliskā attīstībā esoša), nevis tikai cirkulāra atziņu kustība tiesību palīgavotu mijiedarbībā. Atziņas ietekmē viena otru vienas institūcijas (ne tikai tiesu) dažādos līmeņos un sasaucas ar citu institūciju vairāku līmeņu lēmumiem, rezonē kompleksi kā palīgavotu sistēmisks kopums.
3. Tiesības izpaužas kā māksla realizēt ieradumus. Tiesību forma, būtība, evolūcija, to izpratnes vēsturiskā atmiņa izpaužas kā ieradumu tiesību nostiprināšanās mūsdienu tiesībās ar tiesību palīgavotu starpniecību, tiem savstarpēji rezonējot (atziņas attīstās, pārsniedzot pašreizējās un ietverot senākās atziņas, tās kritiski izvērtējot) un caurstrāvējot vienam otru arī ārpus Latvijas tiesiskās sistēmas ietvariem.
4. Pretrunīgas tiesībpiemērošanas prakses trūkumu konstatēšana (atklāšana), kritika un ieteicamo risinājumu izskaidrošana ir tiesību zinātnes virsuzdevums. Tas palīdz veidot arī domājošu sabiedrību, kas spēj uzdot tiesu varai (varai vispār) neērtus jautājumus, liekot tai meklēt efektīvus risinājumus un panākt nenokavētu taisnīgumu. Tas veido pasaules lietu kārtību, varas atzaru pārstāvjus padarot par patiesiem tautas kalpiem.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantoto avotu saraksts

1. *Apse, D.* Judikatūras jēdziena satura meklējumi Latvijā. Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, ISBN 978-9984-45-398-9.
2. *Apse, D.* Tiesiskums un tiesību palīgavoti. Inovāciju juridiskais nodrošinājums. LU 70. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 575 lpp., ISBN 978-9984-45-542-6.
3. *Aarnio, A.* Precedent in Finland. Interpreting Precedents: a comparative study / edited by D. Neil MacCormick and Robert S. Summers. Adelrshot: Ashgate, 1997.
4. *O'Conneide, C.* Age Discrimination and the European Court of Justice: EU Equality Law comes of age. Pieejams: http://www.era-comm.eu/oldoku/Adiskri/08_Age/2010_09_OCinneide%20EN.pdf.
5. *Hefe, O.* Taisnīgums. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2009.
6. *Horns, N.* Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un Tiesības*, Nr. 4, 1999, 1. sēj.
7. *Kalniņš, E.* Tiesību tālākveidošana. No: *Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā. Rakstu krājums.* Prof. E. Melķiša zin. red. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003.
8. *Levits, E.* Dažas piezīmes par valststiesību zinātni un Satversmes kodolu. No: *Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli.* Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, ISBN 978-9984-840-23-9.
9. *Loebers, A.* (Lēbers Augusts) Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē. II daļa. Studentu padomes grāmatnīca. LU, 1922, 51 lpp.
10. Redakcijas sleja. Tiesnešu valsts. *Jurista Vārds*, Nr. 44, 2011, 1. novembris.
11. *Rüthers, B.* Gastbeitrag: Richter ohne Grenzen. Frankfurter Allgemeine. 2010.06.17. Pieejams: <http://www.faz.net/> [skatīts 10.06.2012.].
12. *Rüthers/Fischer* Rechtslehre, 5. Auflage, Verlag C.H.Beck.Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts, Grundrisse des Rechts, München 2010, ISBN 978 3 406 60126 2.
13. *Hirsch, G.* Rechtsstaat oder Richterstaat? Der Richter im Spannungsfeld von erster und dritter Gewalt., Deutsch-Niederländische Juristenkonferenz. Dresden, 2009. 10. 04. Pieejams: <http://www.deutsch-niederlaendische-juristenkonferenz.de/> [skatīts 10.06.2012.].
14. *Sniedzīte, G.* Tiesību normu iztulkošana *praeter legem*. Pieejams: http://www.evershedsbitans.com/media/Sniedzite_Praeterem_legem_I.pdf.
15. *Sniedzīte, G.* Tiesību palīgavoti, piemērojot tiesību normas. *Jurista Vārds*, Nr. 39, 2005, 18. oktobris.
16. *Sniedzīte, G.* Tiesnešu tiesību jēdziena izpratne ārvalstīs. Pieejams: http://www.evershedsbitans.com/media/Sniedzite_TT%20jedziena%20izpratnes%20attistiba_GS.pdf [skatīts 20.08.2012.].

Vārdnīcas

1. Latvijas enciklopēdiskā vārdnīca. Pieejams: <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?r=1107&q=ties> [skatīts 05.12.2012.].
2. *Švarcbahs, R., Bištēviņš, E.* Latīņu-Latvju vārdnīca. Rīga: Valters un Rapa, 1927.

Tiesu prakse

1. EST 2005. gada 22. novembra spriedums Nr.C-144/04 lietā *Mangold v Helm*. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/celex.jsf?celex=62004CJ0144&lang1=lv&type=NOT&ancre=> [skatīts 05.12.2012.].
2. ECT 2004. gada 7. decembra lēmums lietā *Juta Mentzen alias Mencena pret Latviju, Latvijas Vēstnesis*, Nr. 54 (3212), 2005, 6. aprīlis.
3. Satversmes tiesas 2001. gada 21. decembra spriedums "Par Valsts valodas likuma 19. panta un Ministru kabineta 2000. gada 22. augusta noteikumu Nr. 295 "Noteikumi par vārdu un uzvārdu rakstību un identifikāciju" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. un 116. pantam". *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 187 (2574), 2001, 22. decembris.
4. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvā departamenta spriedums lietā Nr. SKA-890/210. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/files/archive/department3/2010/senats%20otto.doc>.
5. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvais departamenta 2009. gada 5. marta spriedums lietā Nr. SKA-175/2009. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2009/03_2009/05_03_2009/AL_0503_AT_SKA-0175_09.pdf.

Atsauces

1. *Horns, N.* Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un Tiesības*, Nr. 4, 1999, 1. sēj., 98. lpp.
2. *Levits, E.* Dažas piezīmes par valststiesību zinātni un Satversmes kodolu. No: *Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli.* Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, ISBN 978-9984-840-23-9, 9.–11. lpp.

3. Latvijas enciklopēdiskā vārdnīca. Pieejams: <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?r=1107&q=ties> [sk. 05.12.2012.]; sk. arī Švarcbahs, R., Bištēviņš, E. Latīņu-Latvju vārdnīca. Rīga: Valters un Rapa, 1927, 287. lpp.
4. Kalniņš, E. Tiesību tālākveidošana. No: Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā. Rakstu krājums. Prof. E. Melņiņa zin. red. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 190. lpp.
5. Levits, E. Dažas piezīmes par valststiesību zinātni un Satversmes kodolu. No: Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, ISBN 978-9984-840-23-9, 9.–11. lpp.
6. Plašāk sk. Apse, D. Judikatūras jēdziena saturs meklējumi Latvijā. Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, ISBN 978-9984-45-398-9, 195. lpp.
7. Rūthers/Fischer Rechtsheorie, 5. Auflage, Verlag C.H.Beck.Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts, Grundrisse des Rechts, München 2010, ISBN 978 3 406 60126 2, 378. lpp.
8. Turpat, 313.–315. lpp.
9. Turpat, 347, 351. lpp.
10. Turpat, 378. lpp.
11. Sk. arī Lēbers, A. Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē, LU Krājumā Studentu padomes grāmatnīcas izdevumā, Rīgā 1922. gadā, 13.–14. lpp. Autors norāda arī uz Gustava Radbruha (*Radbruch*) *Einführung in die Rechtswissenschaft* 5. izdevumu, izdotu 1915. gadā, kā arī neokantista Štamlera (*Stammler*), kurš cenšas atjaunot racionālismu, atsavinot to no empirisma un dogmatisma un nodibinot vispārīgu tiesību ideju darbā *Theorie der Rechtswissenschaft*, izdotu 1911. gadā un *Die Lehre vom richtigen Recht*, izdotu 1915. gadā. Studentiem tiek ieteikti arī Jēringa (*Rudolf von Ihering*) darbs par morāli kā sociālās iekārtas daļu un ierašām. *Der Zweck im Recht*, II sējums, 5. izdevums, 1916.
12. Kā izdošanas gads norādīts 1923. gads (published 1923 by F. Meiner in Leipzig). Pieejams: <http://openlibrary.org/works/OL1550105W/Einfu%CC88h> [skatīts 09.09.2011.].
13. Apse, D. Judikatūras jēdziena saturs meklējumi Latvijā. Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, ISBN 978-9984-45-398-9, 203. lpp.
14. Levits, E. Judikatūra – pamati, problēmas, piemērošana. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens, Nr. 1, 2010, 32., 34. lpp.; Rezevska, D. Judikatūra kā tiesību avots: izpratne un pielietošana. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens, Nr. 1, 2010, 30.–31. lpp.
15. Sniedzīte, G. Tiesību palīgavoti, piemērojot tiesību normas. *Jurista Vārds*, Nr. 39, 2005, 18. oktobris.
16. Aarnio, A. Precedent in Finland. Interpreting Precedents: a comparative study / edited by D. Neil MacCormick and Robert S. Summers. Adelrsht: Ashgate, 1997, 100.–101. lpp.
17. Sniedzīte, G. Tiesību normu iztulkošana *praeter legem*. 50. lpp. Pieejams: http://www.evershedsbitans.com/media/Sniedzite_Praeterem_legem_1.pdf; sk. arī Sniedzīte, G. Tiesnešu tiesību jēdziena izpratne ārvalstīs. 64. lpp. Pieejams: http://www.evershedsbitans.com/media/Sniedzite_TT%20jdziena%20izpratnes%20attiestiba_GS.pdf [skatīts 20.08.2012.].
18. EST 2005. gada 22. novembra spriedums Nr. C-144/04 lietā *Mangold v Helm*. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/celex.jsf?celex=62004CJ0144&lang1=lv&type=NOT&ancre=> [skatīts 05.12.2012.].
19. O'Conneide, C. Age Discrimination and the European Court of Justice: EU Equality Law comes of age, 14. lpp. Pieejams: http://www.era-comm.eu/oldoku/Adiskri/08_Age/2010_09_OCinneide%20EN.pdf.
20. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2009/03_2009/05_03_2009/AL_0503_AT_SKA-0175_09.pdf.
21. Hirsch, G. Rechtsstaat oder Richterstaat? Der Richter im Spannungsfeld von erster und dritter Gewalt., Deutsch-Niederländische Juristenkonferenz. Dresden, 2009. 10. 04. Pieejams: <http://www.deutsch-niederlaendische-juristenkonferenz.de/> [skatīts 10.06.2012.]. G. Hiršs min salīdzinājumu ar pianista un komponista attiecībām. Tiesnesis iztulko saistošus likumdevēja priekšrakstus, viņam ir zināmas interpretācijas iespējas, taču viņš nedrīkst radīt darbu (normu) falsificēt. Diskusijas par varu līdzsvaru, savstarpēju kontroli un robežu noteikšanu starp likumdevēju un tiesnesi ir senas un, domājams, mūžīgas, kā debātes par likumu neskaidriības novēršanas avotu – likumdevēju vai tiesnesi. Periodiski pieaug iebildumi pret vienu neatkarīgu instanci, kurai dota vara likumus iztulkot un tālākveidot, ar to nosakot tiesiskā regulējuma saturu. G. Hiršs atsaucas uz Vācijas Pamatlikuma 20. panta 3. rindkopu, kur īsi un konkrēti noteikts, ka tiesas spriešana ir pakļauta likumam un tiesībām, ar to nosakot likumdevēja prioritāti pār tiesu varu. Kā konstatējusi Vācijas Federālā Konstitucionālā tiesa, jēdzieni “likums” un “tiesības” ir saturiski tuvi, tomēr ne vienmēr nozīmē vienu un to pašu. Tas ir svarīgi, lai netaisnīgi likumi nenošķirtu pozitīvo tiesību sistēmu un tiesību ideju. Pamatlikums noliedz nepārbaudītu likuma pozitīvismu un paver iespēju materiālā taisnīguma principus vērtēt augstāk par pozitīvā likuma spēku, jo tiesiska valsts

- nav tas pats, kas likumu valsts. Neviens tiesnesis nevar atsaukties uz konstitucionāli noteikto pakļautību likumam, ja likumā pieļauta acīmredzama netaisnība.
22. Rùthers, B. Gastbeitrag: Richter ohne Grenzen. Frankfurter Allgemeine. 2010.06.17. Pieejams: <http://www.faz.net/> [skatīts 10.06.2012.].
 23. Hirsch, G. Rechtsstaat oder Richterstaat? Der Richter im Spannungsfeld von erster und dritter Gewalt., Deutsch-Niederländische Juristenkonferenz. Dresden, 2009. 10. 04. Pieejams: <http://www.deutsch-niederlaendische-juristenkonferenz.de/> [skatīts 10.06.2012.]. “Lai gan tiesnesis darbā patiešām vadās no saviem subjektīvajiem priekšstatiem, viņš nedrīkst likumdevēja izpratni aizstāt ar savu izpratni par labo un ļauno, tiesnesis nav brīvs tiesību normu iztulkošanā un tālākveidošanā. Tiesnesis ir saistīts ar tiesību veidošanas metodoloģiju un konstitucionālo kārtību.” G. Hiršs atsauca uz Vācijas Federālās Konstitucionālās tiesas secinājumiem, ka likuma normas iztulkojums nevar uz visiem laikiem apstāties pie normas radīšanas brīdī tajā ietvertās jēgas, iespējams konflikts starp mainīgiem sabiedrības tainīguma priekšstatiem un nemainīgu palikušo likuma vārdisko skanējumu. Papildus G. Hiršs akcentējis likumdevēja lomu, radot tiesību normas Eiropas Savienības tiesību telpā. Ir pagājuši tie laiki, kad tiesnesim bija jātulko tiesību normas vienas slēgtas nacionālās tiesību sistēmas ietvaros. Eiropas Savienības tiesību telpā liels skaits nacionālo tiesību aktu pamatojas uz savienības priekšrakstiem. Ja likumdevējs nacionālajās tiesībās iestrādā ES priekšrakstus (īpaši direktīvas), viņam nav iespējas vai ir ļoti nelielas iespējas paust savu paša gribu. Likumdevēja patiesā griba tiek ierobežota ar ES tiesību iekļaušanas pienākumu. Iztulkojot nacionālos tiesību aktus, kuros iestrādātas direktīvas, svarīgs ir ES tiesību normas regulējuma saturs. Ja regulējuma saturs nav viennozīmīgs, tiesnesim jātulko ES tiesību norma, jāvērtē ES tiesā ar lūgumu sniegt prejudiciālu nolēmumu par normas piemērošanu. Šāda interpretācija atbilst ES priekšrakstiem, nevis nacionālajām metodēm. Tāda varas pārbīde par labu tiesnesim Eiropas līmenī pastiprina tiesneša lomu tiesību normu iztulkošanā.
 24. ECT 2004. gada 7. decembra lēmums lietā *Juta Mentzen alias Mencena pret Latviju, Latvijas Vēstnesis*, Nr. 54 (3212), 2005, 6. aprīlis; sk. arī Satversmes tiesas 2001. gada 21. decembra spriedumu “Par Valsts valodas likuma 19. panta un Ministru kabineta 2000. gada 22. augusta noteikumu Nr. 295 “Noteikumi par vārdu un uzvārdu rakstību un identifikāciju” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. un 116. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 187 (2574), 2001, 22. decembris [stājas spēkā 21.12.2001.].
 25. Spriedums lietā SKA-890/210 par dēla dzimšanas reģistrāciju ar vārdu Otto: “Nav pieļaujama formāla apstrīdēto seku piemērošana, ignorējot faktiskos apstākļus, kas konkrētu gadījumu būtiski atšķir no citiem gadījumiem, kuros likumdevējs ir paredzējis noteiktu valsts varas izmantošanas veidu (sk. Satversmes tiesas 2007. gada 28. februāra lēmuma lietā Nr. 2006-41-01 15. punktu). Senāta ieskatā, izskatāmajā lietā aplūkotais gadījums ir šāds netipiskais gadījums. Neapstrīdot noteikumu par burtu *t* dubultojuma aizliegumu personvārdos kā tādu, Senāta ieskatā, attiecībā uz vārda *Otto* rakstību šis noteikums nav piemērojams, jo nav samērīgs. Tieslietu ministrijas kasācijas sūdzībā nav argumentu, kas liktu Senātam izdarīt pretēju secinājumu.” Pieejams: <http://www.at.gov.lv/files/archive/department3/2010/senats%20otto.doc> [skatīts 27.11.12.].
 26. Hefe, O. Tainīgums. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2009, 58., 59. lpp. “Laika gaitā varas attiecības ir noturīgi pavirzījušās par labu judikatīvai varai. Tiesas patlaban ir atbildīgas gandrīz par jebkuru darbību. Kur mazinās likumdevēja un izpildvara, tur pastiprinās tiesu vara. Kā vienu no iemesliem, kas pastiprina tiesu varu, O. Hefe min likumdevēja regulēšanas “kautrīgumu” specifiskās jomās, nevajadzīgi sevi vājinot. Atsevišķās jomās, piemēram, darba tiesībās, tiesa ir kļuvusi par aizstājošo likumdevēju.”
 27. Redakcijas sleja. Tiesnešu valsts. *Jurista Vārds*, Nr. 44, 2011, 1. novembris. “Šādā ziņā tiesnešu valsts piedāvā alternatīvu demokrātiskajiem procesiem, kad sabiedrībai svarīgus jautājumus izlemj nevis sabiedrība vai politiskās institūcijas, bet tiesas. Lēmuma pieņemšana ar balsu vairākumu, respektējot arī mazākuma tiesības, ilgstošas diskusijas par problēmu, tiek aizstātas ar juristu izpratni pat tiesiskumu. Likumdevēja izvairīšanās lemt par jūtīgiem jautājumiem, atstājot jautājumu tiesas ieskatam, rada risku tiesai pārvērsties par dominējošo lēmumu pieņēmēju sabiedrībā. Tiesnešu uzdevums tiešām ir valsts konstitūcijas un demokrātijas aizsardzība, tai skaitā nodrošinot personas pamattiesību īstenošanu pat pretēji likumdevēja vai valsts pārvaldes viedoklim. Tomēr demokrātiskā tiesiskā valstī tiesas nevar izlemt visus jautājumus. Demokrātiska tiesiska valsts līdzās tiesnešu tiesībām paredz arī tiesnešu varas ierobežojumus un sabiedrības tiesības diskutēt par pretrunīgiem jautājumiem.”
 28. Plašāk sk. *Apse, D.* Tiesiskums un tiesību palīgavoti. Referāts nolasīts LU 70.konferencē 2012. gada 9. februārī Tiesību teorijas un vēstures sekcijā “Inovāciju juridiskais nodrošinājums”. Publicēts: Inovāciju juridiskais nodrošinājums. LU 70.konferences rakstu krājums. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, ISBN 978-9984-45-542-6, 300. lpp.

Summary

The publication is devoted to the role of science of law in revealing the contents of topical notions of law in the interaction with other subsidiary sources of law. The author has studied the development of individual conclusions of the legal doctrine about the improvement of law and the content of the case law notion.

The science of law studies law sources and the evidence left by them – the regularities of the conclusions acquired by grouping and synthesizing subsidiary sources. As a substantiated offer of unbinding interpretation, it arrives to conclusions and meaningful explanations by taking into account the universal and specific values of law. It comprises research as well as several doctrines.

Fast and effective reaction on the part of science of law can provide a harmonizing effect in the cases when in the conclusions of law practice the contradiction arises between the legal logics and the essence of law. The mutual interplay between the subsidiary sources of law is permeated (existing in a cyclic development) rather than only a circular movement of conclusions in the interaction among the subsidiary sources of law. The conclusions “echo” one another in different levels of one institution (not just courts) and engage in the interplay with the multi-level decisions of other institutions resounding together as a systemic set of subsidiary sources. Law expresses itself as “an art of implementing customs”. The form of law, its essence, evolution and the historic memory of understanding law take the expression of the consolidation of judge made law in the modern law with the intermediation of subsidiary sources of law. The latter mutually resonate (the conclusions develop by exceeding the current and involving more ancient conclusions and critically assessing them) and permeate one another also outside the legal system of Latvia (manifestation of Hegel’s dialectics – after some time the still “hidden”, criticized conclusions strengthen in the court practice or grow into the dissenting opinions of judges and jurisprudence which influences the continuous development of the interaction of legal ideas). The detection (discovering) of the drawbacks of the of contradictory law application practice and pointing them out and criticising them as well as explanation of the recommended solutions represent the primary goal of science of law. It helps to develop a critically thinking society capable of asking uncomfortable questions to the judicial power (and authorities in general) thus making the authorities search for effective solutions and achieve justice which is not delayed.

Autortiesību ierobežošana izglītības un zinātniskās pētniecības mērķiem

Limitation of Copyright for the Purposes of Education and Scientific Research

Dr. iur. Rihards Gulbis

Kultūras ministrija
juriskonsults autortiesību un blakustiesību jomā
E-pasts: Rihards.Gulbis@inbox.lv; tālrunis: 29241815

Mg. iur. Ilona Tomsone

Kultūras ministrija
juriskonsulte autortiesību un blakustiesību jomā
E-pasts: Tomsone.Ilona@gmail.com

Institucionalizēta mācību procesa un zinātniskās pētniecības sekmēšanas nolūkā Latvijas Autortiesību likuma 21. pantā ir paredzēts speciāls autortiesību ierobežojums. To piemērojot, ir jārod līdzsvars starp autortiesību subjektu interesēm, no vienas puses, un to institūciju interesēm, kuras gūst labumu no šī ierobežojuma, no otras puses. Šis raksts ir veltīts iepriekš norādītā autortiesību ierobežojuma piemērošanas robežu un priekšnosacījumu analīzei, ņemot vērā tehnoloģiskās attīstības tendences un jaunu mācību formu ģenēzi.

Atslēgvārdi: autortiesības, autortiesību ierobežojumi, izglītības un zinātniskās pētniecības mērķi, trīsoļu tests, Informācijas sabiedrības direktīva, Autortiesību likums.

Satura rādītājs

1. Piemērošanas joma	27
2. Trīsoļu tests un autortiesību ierobežojumu interpretēšana	27
3. Piemērošanas priekšnosacījumi	29
3.1. Darba izziņošana	29
3.2. Izglītības un zinātniskās pētniecības process	29
3.2.1. Izglītības process	29
3.2.2. Zinātniskā pētniecība	30
3.3. Izmantošanas apjoms	31
3.4. Izmantošana nekomerciālā nolūkā	32
3.5. Autora personisko tiesību ievērošana	33
Kopsavilkums	33
Izmantoto avotu saraksts	34
Atsauces	36
Summary	39

1. Piemērošanas joma

Izglītības un zinātniskās pētniecības sekmēšanas nolūkā Autortiesību likuma (turpmāk – AL) 21. pantā ir paredzēts speciāls autortiesību ierobežojums. Atbilstoši AL 21. panta pirmajai daļai, obligāti norādot izmantotā darba nosaukumu un autora vārdu, kā arī ievērojot AL 18. panta otrās daļas noteikumus, atļauts izziņotus vai publicētus darbus vai to fragmentus izmantot izglītības standartiem atbilstošās mācību grāmatās, vizuālos uzskates līdzekļos un tamlīdzīgi, kas tiek speciāli radīti un izmantoti izglītības un pētniecības iestādēs nepastarpinātā mācību un pētniecības procesā to darbības mērķim atbilstošā apjomā nekomerciālos nolūkos. Pamatojoties uz minēto autortiesību ierobežojumu, ir atļauts ar autortiesībām aizsargātus darbus izmantot bez atlīdzības samaksas attiecīgo darbu autoriem vai to tiesību pārņēmējiem (AL 19. panta pirmā daļa).

Gramatiski interpretējot AL 21. panta pirmajā daļā ietverto norādi “atļauts [...] darbus [...] izmantot”, secināms, ka autortiesību ierobežojums ir attiecināms uz visiem AL 15. panta pirmajā daļā minētajiem darbu izmantošanas veidiem. Šāds secinājums ir pretrunā ar Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2001/29/EK par dažu autortiesību un blakustiesību aspektu saskaņošanu informācijas sabiedrībā (turpmāk – Informācijas sabiedrības direktīva) 5. panta 3. punktu, kurā paredzēts, ka ierobežot var tikai reproducēšanas tiesības un tiesības padarīt darbu pieejamu sabiedrībai. Saskaņā ar Informācijas sabiedrības direktīvas 5. panta 4. punktu tās tvērumā esošās autora tiesības izplatīt darbu var ierobežot tikai tiktāl, cik tas atbilst reproducēšanas tiesību ierobežošanas mērķim.¹ Līdz ar to, interpretējot AL 21. panta pirmo daļu kopsakarā ar atbilstošo Informācijas sabiedrības direktīvas regulējumu, izglītības un zinātniskās pētniecības mērķiem domāto autortiesību ierobežojumu var attiecināt tikai uz autora tiesībām reproducēt darbu un tiesībām padarīt darbu pieejamu sabiedrībai jeb publiskot.² Piemēram, minētais ierobežojums nav attiecināms uz tiesībām izplatīt darbu, ja vien attiecīgā izplatīšanas darbība nav nepieciešama, lai sasniegtu saskaņā ar ierobežojumu veiktās reproducēšanas mērķi.³

AL 21. pantā paredzēto autortiesību ierobežojumu var izmantot tikai izglītības un zinātniskās pētniecības mērķiem. Atbilstoši AL 21. panta otrajai daļai tas nav attiecināms uz datorprogrammām. Minētā piemērošanas ierobežojuma pamatā ir Informācijas sabiedrības direktīvas 1. panta 2. punkta “a” apakšpunkts.⁴

2. Trīsoļu tests un autortiesību ierobežojumu interpretēšana

AL 21. pantā ietvertais autortiesību ierobežojums piemērojams, ievērojot likuma 18. panta otrās daļas noteikumus, t. i., tādā veidā, lai tas nebūtu pretrunā ar autora darba normālas izmantošanas noteikumiem un nepamatoti neierobežotu autora likumīgās intereses.

Iepriekš minētajā normā iekļauts t. s. trīsoļu tests, kas pirmoreiz starptautiskā līmenī tika nostiprināts 1976. gadā Bernes konvencijas par literatūras un mākslas darbu aizsardzību (turpmāk – Bernes konvencija) 9. panta 2. punktā attiecībā uz literatūras un mākslas darbu autoru reproducēšanas tiesībām.⁵ Ar Pasaules Tirdzniecības organizācijas Līguma par ar tirdzniecību saistītajām intelektuālā īpašuma tiesībām (turpmāk – TRIPS līgums) 13. pantu trīsoļu testa lietojums tika paplašināts uz visām autora ekskluzīvajām tiesībām.

Trīsoļu tests iekļauts arī Pasaules Intelektuālā īpašuma organizācijas (turpmāk – WIPO) līguma par autortiesībām 10. pantā un WIPO līguma par izpildījumu un fonogrammām 16. panta 2. punktā, kur tas attiecināts uz abos līgumos

paredzētajām autortiesībām un blakustiesībām. Pamatojoties uz iepriekš minētajām starptautiskajām tiesību normām, trīsoļu tests tika ietverts Informācijas sabiedrības direktīvas 5. panta 5. punktā. Eiropas Savienības (turpmāk – ES) līmenī testa otrais un trešais solis iekļauts arī ES Direktīvas 2009/24/EK par datorprogrammu tiesisko aizsardzību 6. panta 3. punktā un ES Direktīvas 96/9/EK par datubāzu tiesisko aizsardzību 6. panta 3. punktā.

Juridiskajā literatūrā tiek norādīts, ka trīsoļu tests ir adresēts ES dalībvalstu likumdevējiem, nevis pilsoņiem.⁶ Līdz ar to ES dalībvalstīm ir jāņem vērā testa kritēriji, ieviešot autortiesību ierobežojumus nacionālā līmenī, taču tie nav tiešā veidā jāpārņem normatīvajos aktos.⁷ Daļa dalībvalstu, tostarp Francija, Igaunija, Latvija, tomēr ir izvēlējušās iekļaut trīsoļu testu nacionālajos autortiesību likumos, kā rezultātā šajās valstīs to var uzskatīt par tieši piemērojamu materiālo tiesību normu.

Turpretim citās ES dalībvalstīs, piemēram, Apvienotajā Karalistē, Vācijā⁸ un Nīderlandē, testa nozīmes interpretēšana ir atstāta nacionālo tiesu ziņā.⁹ Vienlaikus Apvienotās Karalistes tiesas autortiesību ierobežojumus jau kopš 1911. gada interpretē atbilstoši “godīgas izmantošanas” (*fair dealing* – angļu val.) jēdzienam, kura saturs nav definēts likumā, bet gan pakāpeniski attīstīts tiesu praksē.¹⁰ Anglijas un Velsas Apelācijas tiesas skaidrojumā “godīgas izmantošanas” tests ir objektīvs standarts, kā saprātīga un godīga persona būtu izmantojusi ar autortiesībām aizsargātu darbu attiecīgajam mērķim.¹¹ Piemērojot minēto testu, tiesa vērtē vairākus faktoros: darba izmantošanas motīvu, mērķi un apjomu, kā arī to, vai izmantotais darbs ir bijis iepriekš publicēts vai citādā veidā padarīts publiski pieejams.¹²

2000. gadā Pasaules Tirdzniecības organizācijas Strīdu izskatīšanas institūcija interpretēja TRIPS līguma 13. pantu lietā, ko ES ierosināja pret Amerikas Savienotajām Valstīm, secinot, ka:

- 1) īpašs gadījums konstatējams tad, ja ierobežojums tiek interpretēts šauri kā kvantitatīvā, tā kvalitatīvā nozīmē;
- 2) ierobežojums ir pretrunā ar darba normālu izmantošanu, ja izmantošana, kas tiek īstenota, pamatojoties uz ierobežojumu, konkurē ar tādu izmantošanu, no kuras autortiesību īpašnieki parasti gūst ekonomisku labumu;
- 3) ierobežojums nepamatoti ierobežo autora likumīgās intereses, ja tas rada vai var radīt autortiesību īpašniekiem nepamatotus ienākumu zaudējumus.

Tādējādi testa trešais solis paredz iespēju ņemt vērā apstākli, vai saistībā ar autortiesību ierobežojumu tiesību īpašniekam ir nodrošinātas tiesības saņemt taisnīgu atlīdzību, un jāsecina, ka šādu tiesību paredzēšana palielina iespēju nodrošināt attiecīgā ierobežojuma atbilstību trīsoļu testam.

Juridiskajā literatūrā un tiesu praksē sastopams viedoklis, ka trīsoļu tests ierobežo valstu rīcības brīvību, nosakot “ierobežojumus ierobežojumiem”.¹⁴ Ņemot vērā, ka tests tika ietverts Bernes konvencijā diplomātiska kompromisa rezultātā, tas tiek kritizēts kā pārāk nekonkrēts tiesību instruments, tādēļ nacionālās tiesas piemēro to pārāk atšķirīgi.¹⁵

Vienlaikus autortiesību ierobežojumu interpretācijā ir konstatējamas harmonizācijas tendences ES līmenī. Eiropas Savienības Tiesa (turpmāk – EST) savā spriedumā lietā *Infopaq International* norādīja, ka autortiesību ierobežojumi ir jāinterpretē šauri un piemērojot trīsoļu testu.¹⁶ Lietās *Football Association Premier League and Others*¹⁷ un *Painer*¹⁸ EST daļēji atkāpās no minētās nostājas, nosakot, ka, lai arī autortiesību ierobežojumi ir jāinterpretē šauri,¹⁹ ir jāsauglabā to efektivitāte un jāievēro to mērķi.²⁰ Ierobežojumiem ir jāpadara iespējama un jānodrošina jauno

tehnoloģiju attīstība un darbība, kā arī jāsaglabā taisnīgs līdzsvars starp tiesību īpašnieku tiesībām un interesēm, no vienas puses, un aizsargāto darbu lietotājiem, kuri vēlas izmantot šīs jaunās tehnoloģijas, no otras puses.²¹

Arī juridiskajā literatūrā tiek norādīts uz nepieciešamību interpretēt autortiesību ierobežojumus elastīgi,²² kā arī uzsvērts, ka saskaņā ar trīssoļu testu autortiesību ierobežojumi ir jāiztulko nevis sašaurināti, bet atbilstoši to jēgai un mērķim.²³ Vienlaikus pastāv viedoklis, ka autortiesību ierobežojumi ir iztulkojami sašaurināti. Izvērtējot juridiskajā literatūrā un tiesu praksē paustos viedokļus, secināms, ka pamatotāka ir elastīga un mērķorientēta pieeja autortiesību ierobežojumu interpretēšanā. Autortiesību ierobežojumi ir autortiesību subjektu un darbu izmantotāju interešu līdzsvarošanas mehānisms,²⁵ un iepriekš noteikts sašaurinātas interpretācijas princips nenodrošinātu minētā līdzsvara sasniegšanu un autortiesību regulējuma atbilstmi darbu izmantošanas veidu transformācijai.

3. Piemērošanas priekšnosacījumi

Turpmākajās raksta nodaļās analizēti AL 21. pantā noteiktā autortiesību ierobežojuma piemērošanas priekšnosacījumi, kas iztulkojami, ievērojot iepriekš norādītos interpretācijas principus.

3.1. Darba izziņošana

Viens no izglītības un zinātniskās pētniecības mērķiem paredzētā autortiesību ierobežojuma piemērošanas priekšnosacījumiem ir darba izziņošana. Saskaņā ar AL 1. panta 12. punktu izziņošana ir darbība, ar kuras palīdzību darbs pirmo reizi kļūst pieejams sabiedrībai neatkarīgi no šīs darbības veida. Pēc savas būtības izziņošana ir darba pirmreizējā publiskošana (sk. AL 1. panta 12. un 14. punktu), taču par tās veikšanu atšķirībā no vēlākajām darba publiskošanas reizēm var lemt vienīgi autors (dzīves laikā) vai viņa mantinieki (pēc autora nāves).

AL 21. panta pirmajā daļā ietvertā norāde, ka, pamatojoties uz ierobežojumu, atļauts izmantot izziņotus vai publicētus darbus, ir neprecīza, jo darba publiskošana, tostarp pirmreizējā publiskošana (izziņošana), ir plašāks jēdziens nekā darba publicēšana. Līdz ar to ikviens publicēts darbs vienlaikus ir arī izziņots darbs.

Ņemot vērā, ka neizziņots darbs nevar tikt izziņots un izmantots piespiedu kārtā,²⁶ darba izziņošana ir minimālais priekšnosacījums ikviena autortiesību ierobežojuma piemērošanai neatkarīgi no tiešas norādes uz izziņošanas nepieciešamību attiecīgā ierobežojuma likumiskajā regulējumā.²⁷ Likumdevējs var paredzēt stingrākas prasības autortiesību ierobežojumu piemērošanai, piemēram, noteikt, ka darbam ir jābūt publicētam. Vienlaikus kritiski vērtējama atšķirīgu prasību noteikšana dažādu autortiesību ierobežojumu regulējumos, ja tam trūkst pamatojuma, kas balstītos uz objektīvu nepieciešamību nodrošināt autoru likumisko interešu atšķirīgu aizsardzības līmeni.

3.2. Izglītības un zinātniskās pētniecības process

3.2.1. Izglītības process

Autortiesību ierobežojums izglītības nolūkiem paredzēts arī Bernes konvencijas 10. panta 2. punktā. Tā kā Informācijas sabiedrības direktīva neparedz termina "izglītība" definīciju, tas jāinterpretē Bernes konvencijas 10. panta 2. punkta izpratnē, kur ar minēto terminu tiek saprasta visu līmeņu izglītība, izslēdzot mācīšanu ārpus izglītības iestādēm, piemēram, vispārēju izglītošanu, kas pieejama visiem.²⁸ Turklāt termins attiecas gan uz valsts finansētām, gan privātām izglītības iestādēm.

Juridiskajā literatūrā tiek pausts viedoklis, ka šī ir ierobežojoša termina interpretācija, jo tādējādi tiek izslēgta ar autortiesībām aizsargātu darbu izmantošana pieaugušo mācībuursos un kampaņās, kas vērstas uz pieaugušo lasītprasmes un rakstītprasmes nodrošināšanu jaunattīstības valstīs.²⁹

Saskaņā ar Latvijas normatīvajiem aktiem termins “izglītība” iekļauj pirmsskolas izglītību, pamatizglītību, vidējo izglītību un augstāko izglītību.³⁰

Atbilstoši Informācijas sabiedrības direktīvas preambulas 42. apsvērumam termins “izglītība” ietver ne tikai mācīšanu klasē, bet arī tālmācību, tostarp mācību kursus tiešsaistē.

AL 21. panta pirmajā daļā autortiesību ierobežojuma piemērošana izglītošanas mērķim tiek ierobežota, attiecinot to tikai uz noteikta veida materiāliem, kuros attiecīgais ar autortiesībām aizsargātais darbs vai tā fragments var tikt iekļauts (proti, izglītības standartiem atbilstošām mācību grāmatām, radio un televīzijas raidījumiem, audiovizuāliem darbiem, vizuāliem uzskates līdzekļiem un tamlīdzīgi). Gan visi uzskaitītie materiāli, gan norāde “un tamlīdzīgi” jāvērtē kopsakarā ar kvalificējošu pazīmi – materiāliem jābūt speciāli radītiem un izmantotiem izglītības iestādēs nepastarpinātā mācību procesā. Turklāt darba izmantošana nepastarpinātā mācību procesā ir jākonstatē katrā konkrētajā gadījumā, kad darba izmantošana ir notikusi, pamatojoties uz AL 21. pantā noteikto autortiesību ierobežojumu.

Nepastarpināts mācību process aptver darba vai tā fragmenta izmantošanu ne tikai tādos materiālos, kas tiek izmantoti klātienē nodarbībās, bet arī tiešsaistes apmācībā. Vienlaikus to personu lokam, kam darbs tiek padarīts pieejams, ir jābūt ierobežotam, aptverot tikai tās personas, kas apgūst attiecīgo mācību vielu, un izslēdzot no minētā personu loka pārējās personas, kas ir attiecīgās izglītības institūcijas audzēkņi, vai vēl jo vairāk jebkādu citus interesentus.

Pamatojoties uz AL 21. panta pirmajā daļā noteikto autortiesību ierobežojumu, ir pieļaujama darba izmantošana ne vien nodarbībās klātienē, bet arī sagatavojoties nodarbībai.³¹

3.2.2. Zinātniskā pētniecība

Informācijas sabiedrības direktīva šajā rakstā analizēto autortiesību ierobežojumu attiecina uz darbu izmantošanu zinātniskās pētniecības (*scientific research* – angļu val.) nolūkiem. AL 21. panta pirmajā daļā nav iekļauta tieša norāde uz to, ka pētniecībai ir jābūt zinātniskai, taču minētā prasība izriet no norādes uz darbu izmantošanu nepastarpinātā pētniecības procesā pētniecības iestādēs.

Ja ar pētniecību saprot konkrēta temata izpēti, lai apkopotu datus vai jebkādu cita rakstura informāciju vai arī iegūtu zināšanas, tad zinātniskā pētniecība tiek īstenota metodiski un sistemātiski.³² Līdz ar to iepriekš minētais ierobežojums būtu attiecināms uz pētniecību, kuru veic profesori, pētnieki un studenti universitātēs vai citās pētniecības iestādēs.

Komentējot Informācijas sabiedrības direktīvas regulējumu, tiek norādīts, ka attiecīgais ierobežojums varētu attiekties arī uz praktizējošiem juristiem vai medicīnas doktoriem, ja tie veic zinātnisko izpēti, lai uzrakstītu rakstu vai noskaidrotu visus apstākļus. Pat privātpersonas var veikt zinātnisko izpēti, ja tā tiek īstenota atbilstoši zinātniskām metodēm.³³ Kritiski vērtējama šādas plašas interpretācijas attiecināšana uz AL 21. panta pirmo daļu, jo tajā ietverta tieša norāde uz darbu izmantošanu pētniecības iestādēs.

Termins “zinātniskā pētniecība” jāinterpretē plaši, attiecinot to uz izpēti jebkurā jomā: gan eksaktajās, gan humanitārajās zinātnēs, gan arī mākslas jomā.³⁴

Līdzīgi kā izglītības procesa gadījumā, arī zinātniskās pētniecības nolūkā izmantoto darbu vai darba fragmentu var padarīt pieejamu noteiktam ierobežotam personu lokam.

3.3. Izmantošanas apjoms

Izmantojot ar autortiesībām aizsargātus darbus izglītības vai zinātniskās pētniecības mērķiem saskaņā ar AL 21. pantu, darba izmantotājam ir jāizvērtē, kādā apjomā šāda lietošana ir pieļaujama bez autortiesību subjektu atļaujas un atlīdzības samaksas.

AL 21. panta pirmajā daļā ir lakoniski norādīts, ka izmantojuma apjomam ir jāatbilst izglītības un pētniecības iestāžu darbības mērķim. Šāds vispārīgs regulējums ne tikai nesniedz pietiekamu tiesisko drošību darbu izmantotājiem, bet arī nekalpo kā konkrēts vērtējuma kritērijs. Atšķirībā no Bernes konvencijas 10. pantā un Informācijas sabiedrības direktīvas 5. panta 3. punkta "a" apakšpunktā ietvertā regulējuma AL 21. pantā nav iekļauta izmantošanas apjoma noteikšanai būtiskā norāde, ka ierobežojums piemērojams ilustrēšanas vajadzībām.

Lielāku skaidrību par izmantošanas apjomu nesniedz arī AL 21. pantā minētais, ka atļauts izmantot "darbus vai to fragmentus". Neraugoties uz to, ka šis formulējums pieļauj izmantot visu darbu, šāds izmantojums parasti pārsniegs nodarbības ilustrēšanas mērķa sasniegšanai nepieciešamo apjomu.³⁵ Precīzāku regulējumu ir mēģinājis radīt Vācijas likumdevējs, Vācijas Autortiesību likuma³⁶ 52.a pantā ietvertu autortiesību ierobežojumu³⁷ attiecinot tikai uz maza apjoma darbiem (*Werke geringen Umfangs* – vācu val.) un maziem darba fragmentiem (*kleine Teile eines Werkes* – vācu val.), kā arī avīžu un žurnālu rakstiem. Tomēr, arī piemērojot iepriekš minētos atklātos tiesību jēdzienus, attiecīgā regulējuma robežas ir nenoteiktas.³⁸ Tāpat ir strīdīgi, vai, piemēram, izmantojot grafisku darbu, ir pamats to klasificēt kā maza apjoma darbu. Vienlaikus šāda veida darbu daļēja izmantošana parasti nevar nodrošināt ilustrēšanas mērķa sasniegšanu.

Nosakot darba pieļaujamo izmantošanas apjomu, pastāv divas fundamentāli atšķirīgas pieejas. Tiesiskās drošības intereses efektīvāk var nodrošināt, ja izmantojamo darbu vērtē attiecībā pret noteiktu robežvērtību, piemēram, maksimālo lappušu skaitu, vai, ja tas ir darba fragments, – attiecībā pret kopējo darbu procentuālā izteiksmē.

Turpretim individuāli taisnīgāku rezultātu var panākt, izvērtējot, cik būtisks ir autortiesību subjektu tiesību un ekonomisko interešu ierobežojums, izmantojot visu darbu vai, ja tas ir darba fragments, – vērtējot tā nozīmi attiecībā pret visu darbu.

Vācijas tiesību doktrīnā un juridiskajā praksē pastāv atšķirīgi uzskati, cik liels drīkst būt saskaņā ar autortiesību ierobežojumu izmantojamais "mazs darba fragments". Piemēram, tiek uzskatīts,³⁹ ka tas nedrīkst pārsniegt 10 % no kopējā darba apjoma. Vairāki tiesību zinātnieki iestājas par 20 % lielu robežvērtību.⁴⁰ Vienlaikus tiek norādīts,⁴¹ ka, izvērtējot pieļaujamo darba fragmenta lielumu, jāņem vērā ne vien tā lielums attiecībā pret kopējo darba apjomu, bet arī attiecīgais fragments jāskata vērtējoši, izsverot, vai Vācijas Pamatlikuma⁴² 14. pantā aizsargātās autoru intereses⁴³ jāpakārto attiecīgā autortiesību ierobežojuma mērķim. Tāpat jāvērtē, vai attiecīgā darba fragmenta izmantošana atturētu studējošos no darba iegādes un tādā veidā tiktu nodarīts kaitējums darba izplatīšanas primārajam tirgum.⁴⁴

Vēl stingrāks regulējums attiecībā uz pieļaujamo darba apjomu, ko var izmantot saskaņā ar analizējamo autortiesību ierobežojumu, ir noteikts Apvienotajā Karalistē, kur atļauta publicēta literāra vai dramatiska darba (kas nav mācību literatūras

sastāvdaļa) īsa fragmenta iekļaušana izglītības iestādes mācību līdzeklī, ja tajā galvenokārt ietverti darbi, kas nav aizsargāti ar autortiesībām.

Tāpat ir atļauta darbu fragmentu reproducēšana, pārrakstot ar roku, piemēram, glitrakstīšanas nodarbībās, un pēc atmiņas atbildot uz eksāmena jautājumiem.⁴⁵

Izvērtējot, cik lielā mērā izglītības un zinātniskās pētniecības mērķiem paredzēto autortiesību ierobežojumu piemērošanas prakse Vācijā ir izmantojama uz līdzīgiem principiem balstītā AL regulējuma interpretēšanā, no vienas puses, ir jāņem vērā, ka iepriekš minētās atziņas attiecas uz maziem darba fragmentiem. Šādu kvalificējošu pazīmi AL 21. pants neparedz. No otras puses, jāņem vērā, ka Vācijas Autortiesību likums atšķirībā no AL paredz kompensēt autortiesību ierobežojumu piemērošanas rezultātā radīto tiesību aizskārumu, maksājot autortiesību subjektiem atlīdzību.

Tāpat jāatzīmē, ka minētā ierobežojuma piemērošanu Vācijā atvieglo tas, ka attiecībā uz ierobežojuma piemērošanu skolās starp mantisko tiesību kolektīvā pārvaldījuma organizācijām, kas veic attiecīgās atlīdzības iekasēšanu un sadali, un Vācijas federālajām zemēm ir noslēgts līgums,⁴⁶ kura 2. punkta 1. apakšpunktā ir noteikts, kāda apjoma darba fragmenti atzīstami par “maziem darba fragmentiem” (12 % no darba, bet ne vairāk kā 5 minūtes no filmas) un “darba fragmentiem” (25 % drukāta darba, bet ne vairāk par 100 lpp.), kā arī par “maza apjoma darbiem” (drukāti darbi līdz 25 lpp.; notis līdz 6 lpp.; filmas un skaņu ieraksti, kuru ilgums nepārsniedz 5 minūtes; attēli un fotogrāfijas pilnā apjomā).

Apvienotās Karalistes tiesiskā regulējuma analīze un piemērošanas prakse būtiski atšķirīgā AL regulējuma dēļ nav plaši izmantojama, nosakot saskaņā ar AL 21. pantu pieļaujamo darbu izmantošanas apjomu. Vienlaikus minētais regulējums norāda uz analizējamā ierobežojuma izteikti restriktīvo raksturu.

3.4. Izmantošana nekomerciālā nolūkā

Ar autortiesībām aizsargātu darbu izmantošana izglītības un zinātniskās pētniecības nolūkiem ir atļauta “tiktāl, ciktāl to pamato attiecīgais nekomerciālais mērķis”.

Šis nosacījums atbilst Bernes konvencijas 10. panta 2. punktā noteiktajam, ka izmantojumam jābūt īstenotam “godīgos nolūkos”. Informācijas sabiedrības direktīvas preambulas 42. apsvērumš sniedz skaidrojumu, ka izmantošanas nekomerciālais raksturs drīzāk izpaužas pašā mācīšanas vai izpētes darbībā nekā attiecīgās iestādes organizatoriskajā struktūrā vai veidā, kādā tā tiek finansēta. Līdz ar to valsts finansētais universitātes profesors, kas gatavo juridisku atzinumu privātam uzņēmumam par samaksu, veic izpēti komerciālam mērķim.

Apvienotās Karalistes likumdevējs, izstrādājot grozījumus Autortiesību, dizaina un patentu likumā⁴⁷ 1988. gadā, neiekļāva tajos nosacījumu, ka pētījums jāveic nekomerciālā nolūkā, jo grūtības rada pētījuma komerciālā rakstura pierādīšana.⁴⁸ Iepriekš minētais nosacījums tika iekļauts likumā tikai 2003. gadā, pārņemot tajā Informācijas sabiedrības direktīvu.

Anglijas un Velsas Augstākā tiesa lietā, kurā pirmoreiz tika vērtēts autortiesību ierobežojums pētniecības mērķiem, norādīja, ka pētījumam, kurš tiek veikts komersanta uzdevumā, ir komerciāls nolūks, pat ja sākotnēji ar autortiesībām aizsargātie dati tikuši izmantoti pētniecības procesā (*nekomerciālā nolūkā – aut.*)⁴⁹ Kaut arī spriedums tika kritizēts par to, ka tas nesniedz pietiekamu argumentāciju, tomēr tas nodrošina skaidrojošu norādi, ka pētījumam jābūt veiktam nekomerciālā nolūkā visā procesa garumā.⁵⁰

Vienlaikus minētā norāde var radīt piemērošanas grūtības, jo bieži vien pētījumiem ir daudzfunkcionāls raksturs: pētījumu var veikt izglītības vai zinātniskos nolūkos (publicējot akadēmiskā žurnālā, nesaņemot samaksu), gan arī komerciāliem mērķiem (publicējot grāmatā par samaksu).

3.5. Autora personisko tiesību ievērošana

AL 21. panta pirmajā daļā imperatīvā formā ir tieši norādīts, ka darba (vai tā fragmenta) izmantošana ir atļauta tikai tad, ja tiek norādīts izmantotā darba nosaukums un autora vārds. Strīdīgs ir jautājums, vai šāda veida norāde vērtējama kā priekšnosacījums autortiesību ierobežojuma piemērošanai vai arī tikai kā deklaratīvs regulējums, kas norāda uz nepieciešamību ievērot autoru personiskās tiesības.⁵¹

Uzskats, ka minētās norādes neievērošana ir atzīstama gan par autora personisko tiesību, gan izņēmuma tiesību aizskārumu,⁵² ir pamatots arī AL 21. panta pirmās daļas regulējumā šādu iemeslu dēļ:

- 1) likumdevējs ir izvēlējies imperatīvu formulējumu;
- 2) pamatojoties uz sistēmisko interpretāciju, konstatējams, ka, paredzot noteiktus autortiesību ierobežojumus (tostarp šajā rakstā analizējamo ierobežojumu), likumdevējs ir vēlējies īpaši uzsvērt nepieciešamību ievērot noteikta veida autora personiskās tiesības.

Atšķirībā no Bernes konvencijā un Informācijas sabiedrības direktīvā ietvertā regulējuma AL 21. panta pirmajā daļā noteikts pienākums norādīt darba nosaukumu, nevis tā ieguves avotu. Juridiskajā literatūrā tiek norādīts, ka, izmantojot darbu pilnā apjomā, jānorāda arī darba izdevējs.⁵³ Līdz ar to kritiski vērtējama jēdziena “avots” (*source* – angļu val.) sašaurināšana līdz norādei uz darba nosaukumu.

Kopsavilkums

1. Autortiesību likumā paredzētais autortiesību ierobežojums izglītības un pētniecības mērķiem tiek attiecināts uz visu veidu darba izmantošanas tiesībām. Tādējādi minētā ierobežojuma piemērošanas joma Autortiesību likumā ir noteikta nepamatoti plaša un neatbilst attiecīgajam Informācijas sabiedrības direktīvas regulējumam.
2. Izvērtējot autortiesību ierobežojuma piemērošanas pamatotību un atbilstību trīssoļu testa prasībām, cita starpā jāvērtē, vai saistībā ar autortiesību ierobežojumu autortiesību subjektiem ir nodrošinātas tiesības saņemt atlīdzību. Autortiesību likumā ietvertā atļauja izmantot ar autortiesībām aizsargātus darbus izglītības un pētniecības mērķiem bez atlīdzības samaksas vērtējama kā šādas izmantošanas apjomu ierobežojošs kritērijs, salīdzinot ar valstīm, kurās minētā atlīdzība ir paredzēta.
3. Autortiesību ierobežojumu interpretēšanā pamatotāka ir elastīga un mērķorientēta pieeja. Autortiesību ierobežojumi ir autortiesību subjektu un darbu izmantotāju interešu līdzsvarošanas mehānisms. Līdz ar to iepriekš paredzēts sašaurinātas interpretācijas princips nenodrošinātu minētā līdzsvara sasniegšanu un autortiesību regulējuma atbilstīgu darbu izmantošanas veidu transformācijai.
4. Autortiesību likuma 21. panta pirmajā daļā ietvertā norāde, ka, pamatojoties uz ierobežojumu, atļauts izmantot izziņotus vai publicētus darbus, ir neprecīza, jo darba publiskošana, tostarp pirmreizējā publiskošana (izziņošana), ir plašāks jēdziens nekā darba publicēšana. Līdz ar to ikviens publicēts darbs vienlaikus ir arī izziņots darbs.

5. Piemērojot ierobežojumu izglītības un pētniecības mērķiem, katrā konkrētajā gadījumā ir jākonstatē, vai materiāli, kuros iekļauts ar autortiesībām aizsargātais darbs vai tā fragments, tiek izmantoti nepastarpinātā mācību vai pētniecības procesā. Nepastarpināts mācību process ietver ne tikai klātienēs nodarbības, bet arī tiešsaistes apmācību. Personu lokam, kam darbs tiek padarīts pieejams, ir jābūt ierobežotam, aptverot tikai tās personas, kas apgūst attiecīgo mācību vielu vai īsteno zinātniski pētniecisko darbību.
6. Autortiesību likumā nav iekļauts nosacījums, ka pētnieciskajai darbībai ir jābūt zinātniskai, taču minētais nosacījums izriet no likumā ietvertās norādes uz darbu izmantošanu nepastarpinātā pētniecības procesā pētniecības iestādēs. Ierobežojuma attiecināšana uz personām, kas zinātniski pētniecisko darbību īsteno ārpus pētniecības iestādēm, nebūtu pamatota.
7. Autortiesību likuma 21. panta pirmā daļa būtu jāpapildina ar norādi uz darbu (to fragmentu) izmantošanu ilustrēšanas mērķim. Šāda norāde atvieglotu attiecīgā panta tvēruma noteikšanu, tostarp samazinot nepamatoti plašas interpretācijas iespēju.
8. Nosakot, cik lielu darba fragmentu var izmantot saskaņā ar autortiesību ierobežojumu izglītības un pētniecības mērķiem, jāņem vērā gan fragmenta lielums attiecībā pret kopējo darba apjomu, gan arī tā saturiskā nozīme, vērtējot, vai tā izmantošana negatīvi ietekmē darba izplatīšanas primāro tirgu.
9. Autora vārda nenorādīšana, piemērojot autortiesību ierobežojumu izglītības un pētniecības mērķiem, ir atzīstama gan par autora personisko tiesību, gan izņēmuma tiesību aizskārumu.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Bainbridge, D. I.* Intellectual Property. Sixth Edition. Harlow: Pearson Education Limited, 2007.
2. *Berger, C.* Die öffentliche Zugänglichmachung urheberrechtlicher Werke für Zwecke der akademischen Lehre Zur Reichweite des § 52a I Nr. 1 UrhG. *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht (GRUR)*, 2010, Heft 12, S. 1058–1064.
3. *Dreier, T., Schulze, G.* Urheberrechtsgesetz. Urheberrechtswahrnehmungsgesetz. Kunsturhebergesetz. Kommentar. 3. Auflage. München: Verlag C.H. Beck München, 2008.
4. *Geiger C., Griffiths J., Hilty R.M.* Erklärung für eine ausgewogene Auslegung des Drei-Stufen-Tests im Urheberrecht. *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht International Teil (GRUR Int)*, 2008, Heft 10, S. 822–825.
5. *Grudulis, M.* Ievads autortiesībās. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006.
6. *Gräbig, J.* Abdingbarkeit urheberrechtlicher Schranken. *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht (GRUR)*, 2012, Heft 4, S. 331–337.
7. *Cornish, W., Llewelyn, D., Aplin T.* Intellectual Property: Patents, Copyright, Trade Marks and Allied Rights. Seventh Edition. London: Sweet & Maxwell, 2010.
8. *Derclaye, E.* Of Maps, Crown Copyright, Research and the Environment. *European Intellectual Property Review*, 2008, 30 (4), p. 162–164.
9. *European Copyright Law. A Commentary.* Walter, M. M. (Ed.), Lewinski, v. S. (Ed.). New York: Oxford University Press, 2010.
10. *Goldstein, P., Hugenholtz B.* International Copyright: Principles, Law, and Practice. Third Edition. New York: Oxford University Press, 2013.
11. *Haberstumpf, H.* Handbuch des Urheberrechts. Zweite völlig neubearbeitete und erweiterte Auflage. Neuwied, Kriftel: Luchterhand, 2000.
12. *Hoeren T., Neubauer A.* Zur Nutzung urheberrechtlich geschützter Werke in Hochschulen und Bibliotheken. *Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht (ZUM)*, 2012, Heft 8/9, S. 636–643.
13. *Hoeren, T.* Kleine Werke? – Zur Reichweite von § 52 a UrhG. *Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht (ZUM)*, 2011, Heft 5, S. 369–375.

14. Jani, O. Entscheidung im Musterverfahren zu § 52a UrhG: Plädoyer für eine enge Auslegung der Norm. *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht, Praxis im Immaterialgüter- und Wettbewerbsrecht (GRUR-Prax)*, 2012, Ausgabe 10, S. 223–226.
15. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Rudevskis J., Levits E., Briede J. u.c., R.Baloža zin.vad. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.
16. MacQueen, H., Waelde, C., Laurie, G. *Contemporary Intellectual Property: Law and Policy*. New York: Oxford University Press, 2008.
17. Masouyé, C. Kommentar zur Berner Übereinkunft zum Schutz von Werken der Literatur und Kunst. Genf: World Intellectual Property Organization, 1981.
18. Metzger, A. Der Einfluss des EuGH auf die gegenwärtige Entwicklung des Urheberrechts. *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht (GRUR)*, 2012, Heft 2, S. 118–126.
19. Praxiskommentar zum Urheberrecht. 3., neu bearbeitete Auflage. Wandtke, A.A., Bullinger, W. (Hrsg.). München: Verlag C.H. Beck München, 2009.
20. Phillips J., Firth A. *Introduction to Intellectual Property Law*. Fourth edition. London, Edinburgh: Butterworths, 2001.
21. Raczinski, B., Rademacher, U. Urheberrechtliche Probleme beim Aufbau und Betrieb einer juristischen Datenbank. *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht (GRUR)*, 1989, Heft 5, S. 324–331.
22. Rauer, N. Entscheidung im Musterverfahren zu § 52a UrhG: Plädoyer gegen die Abschaffung der Norm durch die richterliche Hintertür. *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht, Praxis im Immaterialgüter- und Wettbewerbsrecht (GRUR-Prax)*, 2012, Ausgabe 10, S. 226–228.
23. Reh binder, M. *Urheberrecht*. 16. Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2010.
24. Rozenfelds, J. *Intelektuālais īpašums. Otrais, labotais un papildinātais izdevums*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008.
25. Schack, H. *Urheber- und Urhebervertragsrecht*. 5. Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010.
26. Thomas, M.N. An Education: The Three-Step Test for Development. *European Intellectual Property Review*, 2012, 4, p. 244–260.
27. *Urheberrecht*. 3. Auflage. Wandtke, A.A. (Hrsg.), Dietz, C., Kauert, M. und andere. Berlin: De Gruyter Recht, 2012.
28. *Urheberrecht*. Kommentar. 4., neue bearbeitete Auflage. Loewenheim, U. (Hrsg.). München: Verlag C.H. Beck München, 2010, § 53 Rn. 52.
29. *Urheberrecht. Kommentar zum Urheberrechtsgesetz, Verlagsgesetz, Urheberrechtswahrnehmungsgesetz*. 10., überarbeitete und ergänzte Auflage. Nordemann, W. (Hrsg.), Nordemann, A. (Hrsg.), Nordemann, J.B. (Hrsg.). Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 2008, § 53 Rn. 28.
30. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации (постатейный). Часть четвертая. Гаврилов, Э. П., Городов, О. А., Гришаев, С. П. [и др.]. Москва: Проспект, 2009.
31. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации части четвертой (постатейный). Калягин, В. О., Козырь, О.М., Корчагин, А.Д. [и др.]. Отв. ред. Трахтенгерц, Л.А. Москва: КОНТРАКТ, ИНФРА-М, 2009, с. 200.

Normatīvie akti

1. Bernes konvencija par literatūras un mākslas darbu aizsardzību: LR starptautisks līgums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 29, 2003, 21. februāris.
2. Līgums par ar tirdzniecību saistītājām intelektuālā īpašuma tiesībām. Marakešas līguma par Pasaules Tirdzniecības organizācijas izveidošanu 1 C Pielikums: LR starptautisks līgums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 387, 1998, 29. decembris.
3. Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas līgums par autortiesībām: LR starptautisks līgums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 53/54, 2000, 17. februāris.
4. Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas līgums par izpildījumu un fonogrammām: LR starptautisks līgums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 53/54, 2000, 17. februāris.
5. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2009/24/EK par datorprogrammu tiesisko aizsardzību (kodificēta versija). *Oficiālais Vēstnesis L* 111, 2009, 5. maijs, 0016.–0022. lpp.
6. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2006/115/EK par nomas tiesībām un patapinājuma tiesībām, un dažām blakustiesībām intelektuālā īpašuma jomā (kodificēta versija). *Oficiālais Vēstnesis L* 376, 2006, 27. decembris, 0028.–0035. lpp.
7. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2001/29/EK par dažu autortiesību un blakustiesību aspektu saskaņošanu informācijas sabiedrībā. *Oficiālais Vēstnesis L* 167, 2001, 22. jūnijs, 0010.–0019. lpp.

8. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 96/9/EK par datubāzu tiesisko aizsardzību. *Oficiālais Vēstnesis* L 077, 1996, 27. marts, 0020.–0028. lpp.
9. Autortiesību likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 148/150, 2000, 27. aprīlis.
10. Izglītības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 1404/1405, 1998, 17. novembris.
11. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Ausfertigungsdatum: 23.05.1949. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/> [skatīts 13.04.2013.].
12. Urheberrechtsgesetz vom 9. September 1965 (BGBl. I S. 1273), das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 14. Dezember 2012 (BGBl. I S. 2579) geändert worden ist. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/urhg/> [skatīts 13.04.2013.].
13. UK Copyright, Designs and Patents Act 1988. Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/48/part/II/chapter/III/crossheading/education> [skatīts 13.04.2013.].

Juridiskās prakses materiāli

1. Eiropas Savienības Tiesas 2011.gada 1.decembra spriedums lietā: C–145/10 Eva-Maria Painer v. Standard VerlagsGmbH and others. Pieejams: <http://curia.europa.eu> [skatīts 13.04.2013.].
2. Eiropas Savienības Tiesas 2011. gada 4. oktobra spriedums apvienotajā lietā: C–403/08 un C–429/08 Football Association Premier League and Others. Pieejams: <http://curia.europa.eu> [skatīts 13.04.2013.].
3. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) Tiesas 2009. gada 16. jūlija spriedums lietā: C–5/08 Infopaq International A/S v. Danske Dagblades Forening. Pieejams: <http://curia.europa.eu> [skatīts 13.04.2013.].
4. OLG Stuttgart spriedums lietā: 4 U 171/11 [2012]. *Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht (ZUM)*, 2012, Heft 12, S. 495–507 (*spriedums nav stājies spēkā*).
5. LG Stuttgart spriedums lietā: 17 O 671/10 [2011]. *Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht (ZUM)*, 2011, Heft 12, S. 946–952 (*spriedums nav stājies spēkā*).
6. Anglijas un Velsas Augstākās tiesas spriedums lietā: HMSO v Green Amps [2007] EWHC 2755.
7. BGH spriedums lietā: I ZR 255/00 Elektronischer Pressespiegel [2002]. *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht (GRUR)*, 2002, Heft 11, S. 963–967.
8. Anglijas un Velsas Apelācijas tiesas spriedums lietā: Hyde Park Residence Ltd v Yelland [2000] EWCA Civ 37.
9. OLG Karlsruhe spriedums lietā: 6 U 31/86 Referendarkurs [1987]. *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht (GRUR)*, 1987, Heft 11, S. 818–822.
10. Gesamtvertrag zur Vergütung von Ansprüchen nach § 52 a UrhG. Pieejams: <http://www.schure.de/2230/1,1,1,1-uk.htm> [skatīts 13.04.2013.].
11. Ricketson, S. WIPO Study on Limitations and Exceptions of Copyright and Related Rights in the Digital Environment, 2003. Pieejams: http://www.wipo.int/edocs/mdocs/copyright/en/sccr_9/sccr_9_7.pdf [skatīts 13.04.2013.].
12. Modernising Copyright: a Modern, Robust and Flexible Framework. UK Government Response to Consultation on Copyright Exceptions and Clarifying Copyright Law, 2012. Pieejams: <http://www.ipo.gov.uk/response-2011-copyright-final.pdf> [skatīts 13.04.2013.].
13. Pasaules Tirdzniecības organizācijas Strīdu izskatīšanas institūcijas ziņojums – WT/DS160/R, 2000. Pieejams: http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds160_e.htm [skatīts 13.04.2013.].

Atsauces

1. Informācijas sabiedrības direktīvas 4. pantā ietvertais izplatīšanas tiesību regulējums tiek attiecināts tikai uz autoriem, kas nozīmē, ka arī attiecīgo reproducēšanas mērķim pakārtoto izplatīšanas tiesību ierobežojumu var attiecināt tikai uz darbiem, bet ne blakustiesību objektiem. Blakustiesību subjektu izplatīšanas tiesības ir ierobežotas ES Direktīvas 2006/115/EK par nomas tiesībām un patapinājuma tiesībām, un dažām blakustiesībām intelektuālā īpašuma jomā (kodificēta versija) 10. panta 1. punkta “d” apakšpunktā, un minēto tiesību ierobežojums netiek pakārtots reproducēšanas tiesību ierobežojumam.
2. Kritiski vērtējams, ka AL 15. panta pirmajā daļā tiesības publiskot darbu ir atzītas par patstāvīgu autora mantisko tiesību veidu blakus tiesībām, kas saturiski ir publiskošanas tiesību sastāvā (piemēram, tiesības publicēt darbu, tiesības raidīt darbu utt.).
3. Piemēram, nodot saskaņā ar autortiesību ierobežojumu reproducētos darbus studentiem.
4. Sk. arī Informācijas sabiedrības direktīvas preambulas 50. apsvērumu.

5. Bernes konvencijas 9. panta 2. punkts paredz, ka ar valstu normatīvajiem aktiem reproducēšanas tiesības var ierobežot “noteiktos īpašos gadījumos (1. solis), ievērojot noteikumu, ka reproducēšana netraucēs normālu darba izmantošanu (2. solis) un nepamatoti neierobežos autora likumīgās tiesības (3. solis)”.
6. Goldstein, P., Hugenholtz B. *International Copyright: Principles, Law, and Practice*. Third Edition. New York: Oxford University Press, 2013, p. 379.
7. *European Copyright Law. A Commentary*. Walter, M. M. (Ed.), Lewinski, v. S. (Ed.). New York: Oxford University Press, 2010, p. 1061.
8. Kritiku par trīssoļu testa niekļaušanu Vācijas Autortiesību likumā sk. Schack, H. *Urheber- und Urhebervertragsrecht*. 5. Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010, S. 257; Jani, O. *Entscheidung im Musterverfahren zu § 52a UrhG: Plädoyer für eine enge Auslegung der Norm. Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht, Praxis im Immaterialgüter- und Wettbewerbsrecht (GRUR-Prax)*, 2012, Ausgabe 10, S. 224.
9. Cornish, W., Lewelyn, D., Aplin T. *Intellectual Property: Patents, Copyright, Trade Marks and Allied Rights*. Seventh Edition. London: Sweet & Maxwell, 2010, p. 501.
10. *Modernising Copyright: a Modern, Robust and Flexible Framework*. UK Government Response to Consultation on Copyright Exceptions and Clarifying Copyright Law, 2012. Pieejams: <http://www.ipo.gov.uk/response-2011-copyright-final.pdf>, p.14 [skatīts 13.04.2013.].
11. Anglijas un Velsas Apelācijas tiesas spriedums lietā: Hyde Park Residence Ltd v Yelland [2000] EWCA Civ 37, sk. sprieduma 38. rindkopu.
12. Bainbridge, D.I. *Intellectual Property*. Sixth Edition. Harlow: Pearson Education Limited, 2007, p. 198.
13. Pasaules Tirdzniecības organizācijas Strīdu izskatīšanas institūcijas ziņojums – WT/DS160/R, 2000. Pieejams: http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds160_e.htm [skatīts 13.04.2013.].
14. Schack, H. *Urheber- und Urhebervertragsrecht*. 5. Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010, S. 257; OLG Stuttgart spriedums lietā: 4 U 171/11 [2012]. *Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht (ZUM)*, 2012, Heft 12, S. 499 (spriedums nav stājies spēkā). Sk. sprieduma 504. rindkopu.
15. Thomas, M. N. An Education: The Three-Step Test for Development. *European Intellectual Property Review*, 2012, 4, p. 250–251.
16. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 2009. gada 16. jūlija spriedums lietā: C–5/08 Infopaq International A/S v. Danske Dagblades Forening. Pieejams: <http://curia.europa.eu> [skatīts 13.04.2013.]. Sk. sprieduma 56.–58. rindkopu.
17. Eiropas Savienības Tiesas 2011. gada 4. oktobra spriedums apvienotajā lietā: C–403/08 un C–429/08 Football Association Premier League and Others. Pieejams: <http://curia.europa.eu> [skatīts 13.04.2013.].
18. Eiropas Savienības Tiesas 2011. gada 1. decembra spriedums lietā: C–145/10 Eva-Maria Painer v. Standard VerlagsGmbH and others. Pieejams: <http://curia.europa.eu> [skatīts 13.04.2013.].
19. Sk. *Football Association Premier League and Others* lietas sprieduma 162. rindkopu un Painer lietas sprieduma 133. rindkopu.
20. Sk. *Football Association Premier League and Others* lietas sprieduma 163. rindkopu un Painer lietas sprieduma 133. rindkopu.
21. *Football Association Premier League and Others* lietas sprieduma 164. rindkopa.
22. Metzger, A. Der Einfluss des EuGH auf die gegenwärtige Entwicklung des Urheberrechts. *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht (GRUR)*, 2012, Heft 2, S. 123.; Gräbig, J. Abdingbarkeit urheberrechtlicher Schranken. *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht (GRUR)*, 2012, Heft 4, S. 333.
23. Geiger C., Griffiths J., Hilty R.M. Erklärung für eine ausgewogene Auslegung des Drei-Stufen-Tests im Urheberrecht. *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht International Teil (GRUR Int)*, 2008, Heft 10, S. 824.
24. Sk., piemēram, Praxiskommentar zum Urheberrecht. 3., neu bearbeitete Auflage. Wandtke A.A., Bullinger W. (Hrsg.). München: Verlag C.H. Beck München, 2009, Vor § 44 a ff., Fn. 1; BGH spriedums lietā: I ZR 255/00 Elektronischer Pressespiegel [2002]. *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht (GRUR)*, 2002, Heft 11, S. 964.
25. Problēma līdzsvarot autora tiesības, no vienas puses, un sabiedrības intereses, no otras puses, tiek atzīta par nozīmīgu arī Latvijas juridiskajā literatūrā. Sk. Rozenfelds, J. *Intelektuālais īpašums*. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008, 50. lpp.
26. Grudulis, M. *Ievads autortiesībās*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 101. lpp.
27. Šāda norāde nav ietverta, piemēram, AL 22., 24., 26. pantā.

28. Stockholm Conference Records, 1967, p.1148. Citēts pēc: *Ricketson, S. WIPO Study on Limitations and Exceptions of Copyright and Related Rights in the Digital Environment*, 2003, p.15. Pieejams: http://www.wipo.int/edocs/mdocs/copyright/en/sccr_9/sccr_9_7.pdf [skatīts 13.04.2013.]; *Masouyé, C. Kommentar zur Berner Übereinkunft zum Schutz von Werken der Literatur und Kunst*. Genf: World Intellectual Property Organization, 1981, S. 65.
29. *Ricketson, S. WIPO Study on Limitations and Exceptions of Copyright and Related Rights in the Digital Environment*, 2003, p. 15. Pieejams: http://www.wipo.int/edocs/mdocs/copyright/en/sccr_9/sccr_9_7.pdf [skatīts 13.04.2013.].
30. Sk. Izglītības likuma 5. panta pirmo daļu.
31. *Dreier, T., Schulze, G. Urheberrechtsgesetz. Urheberrechtswahrnehmungsgesetz. Kunsturhebergesetz. Kommentar*. 3. Auflage. München: Verlag C.H. Beck München, 2008, § 53, Rn.39; *Rauer, N. Entscheidung im Musterverfahren zu § 52a UrhG: Plädoyer gegen die Abschaffung der Norm durch die richterliche Hintertür. Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht, Praxis im Immaterialgüter- und Wettbewerbsrecht (GRUR-Prax)*, 2012, Ausgabe 10, S. 227.
32. Sk. *Rehbinder, M. Urheberrecht*. 16. Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2010, S. 193.
33. *European Copyright Law. A Commentary*. Walter, M. M. (Ed.), Lewinski, v. S. (Ed.). New York: Oxford University Press, 2010, p. 1043.
34. *MacQueen, H., Waelder, C., Laurie, G. Contemporary Intellectual Property: Law and Policy*. New York: Oxford University Press, 2008, p. 169.
35. *Sal. European Copyright Law. A Commentary*. Walter, M. M. (Ed.), Lewinski, v. S. (Ed.). New York: Oxford University Press, 2010, p. 1043.
36. Urheberrechtsgesetz vom 9. September 1965 (BGBl. I S. 1273), das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 14. Dezember 2012 (BGBl. I S. 2579) geändert worden ist. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/urhg/> [skatīts 13.04.2013.].
37. Minētājā pantā mācīšanas un zinātniskās pētniecības mērķim ir ierobežotas tiesības padarīt darbus pieejamus sabiedrībai "pa vadiem" vai citādā veidā tādējādi, ka tiem var piekļūt individuāli izraudzītā vietā un individuāli izraudzītā laikā.
38. *Berger, C. Die öffentliche Zugänglichmachung urheberrechtlicher Werke für Zwecke der akademischen Lehre Zur Reichweite des § 52a I Nr. 1 UrhG. Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht (GRUR)*, 2010, Heft 12, S. 1058–1059. Sk. arī: *Hoeren, T., Neubauer, A. Zur Nutzung urheberrechtlich geschützter Werke in Hochschulen und Bibliotheken. Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht (ZUM)*, 2012, Heft 8/9, S. 636.
39. OLG Karlsruhe spriedums lietā: 6 U 31/86 Referendarkurs [1987]. *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht (GRUR)*, 1987, Heft 11, S. 820; LG Stuttgart spriedums lietā: 17 O 671/10 [2011]. *Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht (ZUM)*, 2011, Heft 12, S. 951 (spriedums nav stājies spēkā); *Urheberrecht. Kommentar*. 4., neue bearbeitete Auflage. Loewenheim, U. (Hrsg.). München: Verlag C.H. Beck München, 2010, § 53 Rn. 52.
40. *Urheberrecht. Kommentar zum Urheberrechtsgesetz, Verlagsgesetz, Urheberrechtswahrnehmungsgesetz*. 10., überarbeitete und ergänzte Auflage. Nordemann, W. (Hrsg.), Nordemann, A. (Hrsg.), Nordemann, J.B. (Hrsg.). Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 2008, § 53 Rn. 28; *Haberstumpf, H. Handbuch des Urheberrechts. Zweite völlig neubearbeitete und erweiterte Auflage*. Neuwied, Kriftel: Luchterhand, 2000, Rn. 345.; *Raczinski, B., Rademacher, U. Urheberrechtliche Probleme beim Aufbau und Betrieb einer juristischen Datenbank. Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht (GRUR)*, 1989, Heft 5, S. 327.
41. OLG Stuttgart spriedums lietā: 4 U 171/11 [2012]. *Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht (ZUM)*, 2012, Heft 12, S. 499 (spriedums nav stājies spēkā).
42. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Ausfertigungsdatum: 23.05.1949. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/> [skatīts 13.04.2013.].
43. Vācijas Pamatlikuma 14. pantā tiek aizsargātas tiesības uz īpašuma un mantojuma tiesības. Autortiesību ierobežojumi kā īpašuma tiesību ierobežojumi tiek vērtēti arī Latvijas juridiskajā literatūrā. Sk.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Rudevskis J., Levits E., Briede J. u.c., R.Baloža zin. vad. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 687. lpp. Šāds konstitucionālo tiesību līmenī izdarīts secinājums gan nav automātiski attiecināms uz autortiesību novērtējumu civiltiesību kontekstā, atzīstot tās par īpašuma tiesībām.
44. *Hoeren, T. Kleine Werke? – Zur Reichweite von § 52 a UrhG. Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht (ZUM)*, 2011, Heft 5, S. 370.
45. *Phillips J., Firth A. Introduction to Intellectual Property Law*. Fourth edition. London, Edinburgh: Butterworths, 2001, p. 209.
46. Gesamtvertrag zur Vergütung von Ansprüchen nach § 52 a UrhG. Pieejams: <http://www.schure.de/2230/1,1,1,1-uk.htm> [skatīts 13.04.2013.].

47. UK Copyright, Designs and Patents Act 1988. Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/uk-pga/1988/48/part/I/chapter/III/crossheading/education> [skatīts 13.04.2013.].
48. Cornish, W., Llewelyn, D., Aplin T. Intellectual Property: Patents, Copyright, Trade Marks and Allied Rights. Seventh Edition. London: Sweet & Maxwell, 2010, p. 503.
49. Anglijas un Velsas Augstākās tiesas spriedums lietā: HMSO v Green Amps [2007] EWHC 2755. Sk. sprieduma 23. rindkopu.
50. Derclaye, E. Of Maps, Crown Copyright, Research and the Environment. *European Intellectual Property Review*, 2008, 30 (4), p. 163.
51. Sal. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации (постатейный). Часть четвертая. Гаврилов, Э. П., Городов, О. А., Гришаев, С. П. [и др.]. Москва: Проспект, 2009, с. 241.
52. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации части четвертой (постатейный). Калятин, В. О., Козырь, О. М., Корчагин, А. Д. [и др.]. Отв. ред. Трахтенгерц, Л.А. Москва: КОНТРАКТ, ИНФРА-М, 2009, с. 200.
53. Urheberrecht. 3. Auflage. Wandtke, A.A. (Hrsg.), Dietz, C., Kauert, M. und andere. Berlin: De Gruyter Recht, 2012, S. 245.

Summary

This article addresses the scope and preconditions of the application of copyright exception for the purposes of teaching and scientific research as provided in Article 21 of the Copyright Law of Latvia. The article analyses the meaning of the three-step test as a guide for interpretation of the exception as well as the compliance of the exception with the respective provisions of the EU Information Society directive. The analysis is mainly based on the legislative framework and case-law of Germany and United Kingdom as well as different approaches of legal doctrine.

Personas tiesības uz Latvijas Republikas ģimenes pabalstu saņemšanu, pārvietojoties Eiropas Savienībā, jēdziena “pastāvīgā dzīvesvieta” interpretācija

Right to receive Latvian family benefits during movement within the European Union- interpretation of the concept of ‘habitual residence’

Simona Innus-Pāvelskopa

LU Juridiskā fakultāte

LU Juridiskās zinātnes zinātniskā grāda pretendente

E-pasts: simona_innus@yahoo.com

Rakstā aplūkotas personas tiesības uz Latvijas Republikas ģimenes pabalstu saņemšanu, pārvietojoties Eiropas Savienībā, saskaņā ar nacionālajiem un Eiropas Savienības tiesību aktiem. Analizēta jēdziena “pastāvīgā dzīvesvieta” interpretācija gan nacionālajos, gan Eiropas Savienības tiesību aktos, kā arī sniegts ieskats Latvijas Republikas administratīvo tiesu praksē minētā jēdziena interpretācijā.

Atslēgvārdi: ģimenes pabalsti, Eiropas Savienība, pastāvīgā dzīvesvieta, sociālās drošības jautājumu koordinēšana.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	41
1. <i>Tiesības uz ģimenes pabalstu saņemšanu saskaņā ar nacionālajiem tiesību aktiem.</i>	41
1.1. <i>Valsts sociālie pabalsti</i>	41
1.1.1. <i>Ģimenes valsts pabalsts.</i>	42
1.1.2. <i>Bērna kopšanas pabalsts.</i>	42
1.1.3. <i>Bērna invalīda kopšanas pabalsts.</i>	43
1.1.4. <i>Bērna piedzimšanas pabalsts.</i>	43
1.2. <i>Valsts sociālās apdrošināšanas pabalsti</i>	44
1.2.1. <i>Vecāku pabalsts.</i>	44
2. <i>Tiesības uz ģimenes pabalstu saņemšanu saskaņā ar ES tiesību aktiem</i>	44
3. <i>Personas tiesības uz Latvijas Republikas ģimenes pabalstu saņemšanu, pārvietojoties ES teritorijā. Jēdziena “pastāvīgā dzīvesvieta” interpretācija</i>	46
<i>Kopsavilkums</i>	49
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	50
<i>Normatīvie akti</i>	50
<i>Juridiskās prakses materiāli</i>	51
<i>Atsauces</i>	51
<i>Summary</i>	56

Ievads

Kopš 2004. gada 1. maija, kad Latvija iestājās Eiropas Savienībā (turpmāk arī – ES), sociālās drošības jautājumu koordinēšana tiek veikta ne tikai saskaņā ar Latvijas Republikas (turpmāk arī – LR) nacionālajiem tiesību aktiem, bet arī saskaņā ar 1971. gada 14. jūnija Padomes Regulu (EEK) Nr. 1408/71 par sociālā nodrošinājuma sistēmu piemērošanu darbiniekiem, pašnodarbinātām personām un viņu ģimenēm, kas pārvietojas Kopienā¹ (turpmāk – Regula Nr. 1408/71), un 1972. gada 21. marta Padomes Regulu (EEK) Nr. 574/72, ar kuru nosaka īstenošanas kārtību Regulai (EEK) Nr. 1408/71 par sociālā nodrošinājuma sistēmu piemērošanu darbiniekiem un viņu ģimenēm, kas pārvietojas Kopienā² (turpmāk – Regula Nr. 574/72).

Savukārt 2010. gada 1. maijā stājās spēkā jaunas ES regulas, kas koordinē sociālās drošības jautājumus Eiropas Savienībā – 2004. gada 29. aprīļa Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 883/2004 par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu³ (turpmāk – Regula Nr. 883/2004) un 2009. gada 16. septembra Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 987/2009, ar ko nosaka īstenošanas kārtību Regulai (EK) Nr. 883/2004 par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu⁴ (turpmāk – Regula Nr. 987/2009).

Šobrīd Regula Nr. 883/2004 un Regula Nr. 987/2009 ir instrumenti, kas nodrošina, lai personas, pārvietojoties ES teritorijā, nezaudētu savas tiesības uz sociālo drošību. Tomēr katrai ES dalībvalstij ir savi nacionālie tiesību akti un ES regulas tiek izmantotas, lai tos koordinētu. Ievērojot šos dažādos tiesību aktus, ir jāspēj saskaņoti īstenot gan LR tiesību aktos noteikto, gan ievērot ES tiesību aktos paredzēto. Raksta mērķis ir atspoguļot, kā tiek īstenotas personas tiesības uz LR ģimenes pabalstu saņemšanu, pārvietojoties Eiropas Savienībā, un noskaidrot jēdziena “pastāvīgā dzīvesvieta” interpretāciju.

1. Tiesības uz ģimenes pabalstu saņemšanu saskaņā ar nacionālajiem tiesību aktiem

Ģimenes pabalsti LR iedalās valsts sociālajos pabalstos un sociālās apdrošināšanas pabalstos. Nacionālais tiesību akts, kas nosaka valsts sociālo pabalstu veidus, to personu loku, kurām ir tiesības uz valsts sociālajiem pabalstiem, šo pabalstu piešķiršanas nosacījumus, piešķiršanas un izmaksas kārtību, kā arī ar šiem pabalstiem saistīto lēmumu pārsūdzēšanas kārtību, ir Valsts sociālo pabalstu likums.⁵ Savukārt valsts sociālās apdrošināšanas pabalstu piešķiršanas, aprēķināšanas un izmaksas kārtība, personas, kurām ir tiesības uz šiem pabalstiem, un gadījumi, kad rodas minētās tiesības, tiek noteikti saskaņā ar likumu “Par maternitātes un slimības apdrošināšanu”.⁶

1.1. Valsts sociālie pabalsti

Valsts sociālie pabalsti ir valsts atbalsts naudas izmaksu veidā, kuru saņem pie noteiktām iedzīvotāju grupām piederīgas personas situācijās, kad ir nepieciešami papildu izdevumi vai kad šīs personas nespēj gūt ienākumus un kad nav paredzēta kompensācija no valsts sociālās apdrošināšanas sistēmas.⁷ Valsts sociālie pabalsti iedalās regulāri izmaksājamos valsts sociālajos pabalstos un vienreiz izmaksājamos valsts sociālajos pabalstos. Regulāri izmaksājami valsts sociālie pabalsti ir ģimenes valsts pabalsts, bērna kopšanas pabalsts, pabalsts aizbildnim par bērna uzturēšanu, atlīdzība par aizbildņa pienākumu pildīšanu, atlīdzība par audžuģimenes pienākumu pildīšanu, pabalsts transporta izdevumu kompensēšanai invalīdiem,

kuriem ir apgrūtināta pārvietošanās, valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts, atlīdzība par adoptējamā bērna aprūpi, bērna invalīda kopšanas pabalsts un pabalsts invalīdam, kuram nepieciešama kopšana. Vienreiz izmaksājami valsts sociālie pabalsti ir bērna piedzimšanas pabalsts, apbedīšanas pabalsts un atlīdzība par adopciju.⁸ Turpmāk, runājot par ģimenes pabalstiem, tiks analizēts ģimenes valsts pabalsts, bērna kopšanas pabalsts, piemaksa pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu invalīdu un bērna invalīda kopšanas pabalsts, kā arī bērna piedzimšanas pabalsts.

Valsts sociālo pabalstu likuma 4. panta pirmajā daļā noteikts, ka tiesības uz valsts sociālajiem pabalstiem, tai skaitā ģimenes valsts pabalstu, bērna kopšanas pabalstu, piemaksu pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu invalīdu un bērna invalīda kopšanas pabalstu, kā arī bērna piedzimšanas pabalstu, ir Latvijas pilsoņiem, nepilsoņiem, ārvalstniekiem un bezvalstniekiem, kuriem piešķirts personas kods un kuri pastāvīgi dzīvo Latvijas teritorijā.⁹

1.1.1. Ģimenes valsts pabalsts

Ģimenes valsts pabalstu piešķir personai par katru bērnu, kuru tā audzina, kas ir vecumā no viena gada līdz 15 gadiem, kā arī ir vecāks par 15 gadiem, ja viņš mācās vispārējās izglītības vai profesionālās izglītības iestādē un nav stājies laulībā. Šādā gadījumā pabalstu piešķir uz laiku, kamēr bērns apmeklē izglītības iestādi, bet ne ilgāk kā līdz dienai, kad viņš sasniedz 19 gadu vecumu vai stājas laulībā. Ja bērns, kurš bijis aizbildnībā, ir sasniedzis 18 gadu vecumu, pabalstu piešķir pašam pilngadību sasniegušajam bērnam. Pabalstu nepiešķir par bērnu, kas atbilstoši valsts vai pašvaldību finansēto vietu skaitam uzņemts profesionālās izglītības programmās un saņem stipendiju normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā.¹⁰ Ģimenes valsts pabalsta apmērs par pirmo bērnu ģimenē ir astoņi lati mēnesī.¹¹ Par bērnu invalīdu, kas nav sasniedzis 18 gadu vecumu, tiek piešķirta piemaksa pie ģimenes valsts pabalsta Ministru kabineta noteiktajā apmērā.¹² Piemaksa pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu invalīdu ir 75 lati mēnesī.¹³ Tiesības uz šo piemaksu personai, kura audzina bērnu invalīdu, ir no bērna invalīda statusa noteikšanas dienas līdz dienai, kad bērns sasniedzis 18 gadu vecumu, neatkarīgi no ģimenes valsts pabalsta izmaksas.¹⁴ Minēto pabalstu apmēru un piešķiršanas kārtību nosaka Ministru kabineta 2009. gada 22. decembra noteikumi Nr. 1517 "Noteikumi par ģimenes valsts pabalsta un piemaksas pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu invalīdu apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību".¹⁵

1.1.2. Bērna kopšanas pabalsts

Bērna kopšanas pabalstu piešķir personai, kura kopj bērnu līdz viena gada vecumam, ja šī persona nav bijusi nodarbināta pabalsta piešķiršanas dienā, nav uzskatāma par darba ņēmēju vai pašnodarbināto saskaņā ar likumu "Par valsts sociālo apdrošināšanu",¹⁶ kā arī kura kopj bērnu no viena gada līdz divu gadu vecumam.¹⁷ Bērna kopšanas pabalstu nepiešķir par bērnu, par kura piedzimšanu vai kopšanu ir piešķirts maternitātes pabalsts vai vecāku pabalsts par to pašu laikposmu.¹⁸ Bērna kopšanas pabalsta apmērs personai, kura kopj bērnu vecumā līdz vienam gadam, ja šī persona nav nodarbināta (nav uzskatāma par darba ņēmēju vai pašnodarbināto saskaņā ar likumu "Par valsts sociālo apdrošināšanu"¹⁹) dienā, ar kuru pabalsts tiek piešķirts, ir 50 latu mēnesī, savukārt personai, kura kopj bērnu vecumā no viena gada līdz diviem gadiem, tas ir 30 latu mēnesī.²⁰ Ja bērna kopšanas pabalsts piešķirts par diviņiem vai vairākiem vienās dzemdībās dzimušiem bērniem, par katru nākamo bērnu papildus pabalstam piešķir piemaksu Ministru kabineta noteiktajā

apmērā. Šo piemaksu piešķir arī personai, kurai sakarā ar dvīņu vai vairāku vienās dzemdībās dzimušo bērnu kopšanu ir piešķirts vecāku pabalsts.²¹ Piemaksa pie bērna kopšanas pabalsta un vecāku pabalsta par dvīņiem vai vairākiem vienās dzemdībās dzimušiem bērniem, līdz tie sasniedz viena gada vecumu, ir 50 latu mēnesī par katru nākamo bērnu (papildus bērna kopšanas pabalsta pamata apmēram vai vecāku pabalsta apmēram), bet par bērniem no viena gada līdz divu gadu vecumam – 30 latu mēnesī par katru nākamo bērnu (papildus bērna kopšanas pabalsta pamata apmēram vai vecāku pabalsta apmēram).²²

Minēto pabalstu piešķiršanas kārtību un apmēru nosaka Ministru kabineta 2009. gada 22. decembra noteikumi Nr. 1609 “Noteikumi par bērna kopšanas pabalsta un piemaksas pie bērna kopšanas pabalsta un vecāku pabalsta par dvīņiem vai vairākiem vienās dzemdībās dzimušiem bērniem apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību”.²³

2012. gada 20. novembrī tika pieņemti grozījumi Ministru kabineta 2009. gada 22. decembra noteikumos Nr. 1609 “Noteikumi par bērna kopšanas pabalsta un piemaksas pie bērna kopšanas pabalsta un vecāku pabalsta par dvīņiem vai vairākiem vienās dzemdībās dzimušiem bērniem apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību”.²⁴ Saskaņā ar šiem grozījumiem no 2013. gada 1. janvāra bērna kopšanas pabalsta apmērs sasniegs 100 latu mēnesī personai, kura kopj bērnu vecumā līdz vienam gadam, ja šī persona nav nodarbināta (nav uzskatāma par darba ņēmēju vai pašnodarbināto saskaņā ar likumu “Par valsts sociālo apdrošināšanu”²⁵) dienā, ar kuru pabalsts tiek piešķirts, un personai, kura kopj bērnu vecumā no viena gada līdz pusotram gadam, bet personai, kura kopj bērnu vecumā no pusotra gada līdz diviem gadiem, pabalsts būs 30 latu mēnesī.²⁶ Piemaksas pie bērna kopšanas pabalsta un vecāku pabalsta par dvīņiem vai vairākiem vienās dzemdībās dzimušiem bērniem, līdz tie sasniedz pusotra gada vecumu, būs 100 latu mēnesī par katru nākamo bērnu (papildus bērna kopšanas pabalsta pamata apmēram vai vecāku pabalsta apmēram), bet par bērniem vecumā no pusotra gada līdz diviem gadiem – 30 latu mēnesī par katru nākamo bērnu (papildus bērna kopšanas pabalsta pamata apmēram vai vecāku pabalsta apmēram).²⁷

1.1.3. Bērna invalīda kopšanas pabalsts

Bērna invalīda kopšanas pabalstu piešķir personai, kas kopj bērnu, kuram Veselības un darbaspēju ekspertīzes ārstu valsts komisija ir noteikusi invaliditāti un izsniegusi atzinumu par īpašas kopšanas nepieciešamību sakarā ar smagiem funkcionāliem traucējumiem.²⁸ Bērna invalīda kopšanas pabalsta apmērs ir 150 latu mēnesī.²⁹ Tiesības saņemt bērna invalīda kopšanas pabalstu rodas no dienas, kad bērnam izsniegts Veselības un darbaspēju ekspertīzes ārstu valsts komisijas atzinums par īpašas kopšanas nepieciešamību.³⁰ Bērna invalīda kopšanas pabalsta izmaksu izbeidz, kad beidzas termiņš, uz kuru noteikta invaliditāte un īpašas kopšanas nepieciešamība, vai kad bērns sasniedz 18 gadu vecumu.³¹ Minētā pabalsta apmēru un piešķiršanas kārtību nosaka Ministru kabineta 2009. gada 22. decembra noteikumi Nr. 1607 “Noteikumi par bērna invalīda kopšanas pabalsta apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta piešķiršanas un izmaksas kārtību”.³²

1.1.4. Bērna piedzimšanas pabalsts

Bērna piedzimšanas pabalstu bērna piedzimšanas gadījumā piešķir vienam no bērna vecākiem vai personai, kura ņēmusi aizbildnībā bērnu līdz viena gada vecumam.³³ Bērna piedzimšanas pabalstu izmaksā par katru bērnu tādā apmērā, kāds

bijis noteikts bērna piedzimšanas dienā.³⁴ Bērna piedzimšanas pabalsta apmērs šobrīd ir 296 lati.³⁵ Tiesības saņemt bērna piedzimšanas pabalstu rodas no astotās bērna dzīvības dienas vai no aizbildnības nodibināšanas dienas.³⁶ Minētā pabalsta apmēru un piešķiršanas kārtību nosaka Ministru kabineta 2009. gada 22. decembra noteikumi Nr. 1546 "Noteikumi par bērna piedzimšanas pabalsta piešķiršanas un izmaksāšanas kārtību".³⁷

1.2. Valsts sociālās apdrošināšanas pabalsti

Valsts sociālās apdrošināšanas pabalsti ir maternitātes pabalsts, slimības pabalsts, apbedīšanas pabalsts, paternitātes pabalsts un vecāku pabalsts.³⁸ Turpmāk, runājot par ģimenes pabalstiem, no valsts sociālās apdrošināšanas pabalstiem tiks analizēts vecāku pabalsts.

1.2.1. Vecāku pabalsts

Likuma "Par maternitātes un slimības apdrošināšanu"³⁹ 4. pantā noteikts, ka tiesības uz maternitātes, paternitātes, vecāku, slimības un apbedīšanas pabalstiem ir personām, kuras ir sociāli apdrošinātas saskaņā ar likumu "Par valsts sociālo apdrošināšanu".⁴⁰ Vecāku pabalstu piešķir un izmaksā sociāli apdrošinātai personai, kura kopj bērnu vai vairākus vienās dzemdībās dzimušus bērnus vecumā līdz vienam gadam (vienam no bērna vecākiem, vienam no adoptētājiem, kura aprūpē un uzraudzībā pirms adopcijas apstiprināšanas tiesā ar bāriņtiesas lēmumu nodots adoptējamais bērns, audžuģimenes loceklim, kurš noslēdzis līgumu ar pašvaldību, aizbildnim vai citai personai, kura saskaņā ar bāriņtiesas lēmumu bērnu faktiski kopj un audzina), ja šī persona ir nodarbināta pabalsta piešķiršanas dienā (ir uzskatāma par darba ņēmēju vai pašnodarbināto saskaņā ar likumu "Par valsts sociālo apdrošināšanu"⁴¹) un kā viens no bērna vecākiem, kurš pieprasījis vecāku pabalstu, atrodas bērna kopšanas atvaļinājumā vai kā viens no adoptētājiem, kura aprūpē un uzraudzībā pirms adopcijas apstiprināšanas tiesā ar bāriņtiesas lēmumu nodots adoptējamais bērns, kā audžuģimenes loceklis, kurš noslēdzis līgumu ar pašvaldību, kā aizbildnis vai cita persona, kura saskaņā ar bāriņtiesas lēmumu bērnu faktiski kopj un audzina, atrodas atvaļinājumā bez darba samaksas saglabāšanas, kas piešķirts sakarā ar nepieciešamību kopt bērnu, vai arī kā pašnodarbinātais bērna kopšanas dēļ negūst ienākumus. Vecāku pabalstu nepiešķir par bērnu, par kura piedzimšanu vai kopšanu ir piešķirts maternitātes pabalsts vai bērna kopšanas pabalsts par to pašu laikposmu. Tiesības uz vecāku pabalstu saglabājas arī tad, ja darba devējs saskaņā ar darba koplīgumu vai darba līgumu personai bērna kopšanas atvaļinājuma laikā ir izmaksājis piemaksas vai prēmijas par darba izpildi pirms atvaļinājuma piešķiršanas vai pabalstus un cita veida atlīdzību, kas nav tieši saistīta ar darba izpildi.⁴² Vecāku pabalstu piešķir 70 procentu apmērā no pabalsta saņēmēja vidējās apdrošināšanas iemaksu algas, bet ne mazāk kā 70 procentu apmērā no vecāku pabalsta pieprasīšanas dienā spēkā esošā valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta divkārsa apmēra.⁴³

2. Tiesības uz ģimenes pabalstu saņemšanu saskaņā ar ES tiesību aktiem

Nosakot personas tiesības uz pakalpojumiem sociālās apdrošināšanas jomā, t.sk. uz ģimenes pabalstiem, kad vienas ģimenes locekļi dzīvo un/vai ir nodarbināti dažādās ES dalībvalstīs, piemēro ne tikai attiecīgās valsts nacionālos tiesību aktus, bet arī ES tiesību aktus. Regula Nr. 1408/71⁴⁴ un Regula Nr. 883/2004⁴⁵ nosaka ģimenes

pabalstu piešķiršanas kārtību, kad vienas ģimenes locekļi dzīvo un/vai strādā divās vai vairākās ES/EEZ dalībvalstīs. Ja, izvērtējot personas tiesības uz LR ģimenes pabalstiem, tiek secināts, ka pabalsta pieprasītāja ģimenē vismaz viens no ģimenes locekļiem ir dzīvojis/dzīvo un/vai ir/bija nodarbināts citā ES dalībvalstī, ir piemērojami minēto regulu noteikumi.

Saskaņā ar Regulas Nr. 1408/71 72.–76. pantu⁴⁶ un Regulas Nr. 883/2004 67.–69. pantu⁴⁷ ģimenes pabalstus piešķir darba ņēmējiem, pašnodarbinātām personām vai bezdarbniekiem par viņu ģimenes locekļiem un piešķiršanu nodrošina tās valsts kompetentā iestāde, kuras tiesību akti attiecas uz algotu darbinieku vai pašnodarbināto vai bezdarbnieku, kurš saņem bezdarbnieka pabalstu. Atbilstoši Regulas Nr. 1408/71 13. panta⁴⁸ un Regulas Nr. 883/2004 11. panta⁴⁹ pamatnoteikumiem uz darba ņēmēju vai pašnodarbinātu personu attiecas tās dalībvalsts tiesību akti, kurā tā ir nodarbināta. Tātad atbilstoši Regulas Nr. 1408/71 73. panta⁵⁰ un Regulas Nr. 883/2004 67. panta⁵¹ nosacījumiem ģimenes pabalstus nodrošina tā ES dalībvalsts, saskaņā ar kuras tiesību aktiem persona ir apdrošināta kā algots darba ņēmējs vai pašnodarbināta persona. Tas attiecas arī uz situāciju, ja personas ģimenes locekļi dzīvo citā ES dalībvalstī.

Savukārt Regulas Nr. 574/72 10. pants noteic, ka tad, ja vienas ģimenes locekļi dzīvo un/vai ir nodarbināti dažādās ES dalībvalstīs, atbildība par ģimenes pabalstu izmaksu ir nosakāma saskaņā ar nodarbinātības principiem.⁵² Līdz ar to, ja nodarbināts ir viens no vecākiem, atbildīga par pabalstu izmaksu ir šī vecāka nodarbinātības valsts, bet, ja nodarbināti ir abi bērna vecāki, tad atbildība par ģimenes pabalstu izmaksu ir jāuzņemas tā vecāka nodarbinātības valstij, kurā dzīvo bērns. Abos minētajos gadījumos otra vecāka dzīvesvietas vai nodarbinātības valstij ir pienākums pēc attiecīga pieprasījuma salīdzināt abu iesaistīto valstu pabalstu apmērus un, ja izmaksātais pabalsts ir mazāks, nodrošināt starpības izmaksu. Regulas nodrošina to, ka ģimene saņem ģimenes pabalstus to iespējami lielākajā apmērā.

Attiecīgi Regulas Nr. 883/2004 68. panta 1. punktā ir noteikts, ka atbildība par ģimenes pabalstu izmaksu ir nosakāma, piemērojot prioritātes noteikumus.⁵³ Ja tajā pašā laikā posmā par tiem pašiem ģimenes locekļiem pabalstus paredz vairāk nekā vienas dalībvalsts tiesību akti, piemēro prioritātes noteikumus. Attiecībā uz pabalstiem, kas jāizmaksā vairāk nekā vienai dalībvalstij ar atšķirīgu pamatojumu, prioritāte ir šāda: pirmkārt, tiesības, kas pieejamas, pamatojoties uz nodarbinātās vai pašnodarbinātās personas statusu, otrkārt, tiesības, kas pieejamas, pamatojoties uz pensijas saņemšanu, un, treškārt, tiesības, kas iegūtas, pamatojoties uz dzīvesvietu.

Ģimenes pabalsti ir visi pabalsti pakalpojumu veidā vai naudā, kas paredzēti, lai segtu ģimenes izdevumus, izņemot Regulas Nr. 883/2004 I pielikumā minēto uzturēšanas maksājumu un īpašo bērna piedzimšanas un adoptēšanas pabalstu avansus.⁵⁴ Ģimenes pabalsti Regulas Nr. 883/2004 izpratnē ir ģimenes valsts pabalsts, bērna kopšanas pabalsts, vecāku pabalsts, piemaksa pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu invalīdu un bērna invalīda kopšanas pabalsts.

Regula Nr. 883/2004 noteic, ka katra persona, ko definē vai atzīst par ģimenes locekli vai uzskata par māsaimniecības locekli, tiesību aktos, kuros paredzēti pabalsti, bet, ja dalībvalsts piemērojami tiesību akti nenošķir ģimenes locekļus no citām personām, tad laulāto, nepilngadīgos bērnus un apgādībā esošos bērnus, kas sasnieguši pilngadību, uzskata par ģimenes locekļiem.⁵⁵

Saskaņā ar Eiropas Kopienų tiesas 2002. gada 5. februāra sprieduma lietā *Anna Humer C-255/99* 50. punktu ģimenes pabalstus piešķir personai, ņemot vērā tās ģimenes apstākļus. Un nav svarīgi, ka persona, kam pabalsti tiek piešķirti, ir

darbinieka ģimenes loceklis vai pats darbinieks. Minētā sprieduma 42. punktā tieša atzīst, ka nav pamata izslēgt no Regulas Nr. 1408/71 darbības loka ģimenes pēc laulības šķiršanas.⁵⁶ Savukārt LR Civillikuma pirmās daļas "Ģimenes tiesības" 178.¹ panta pirmajā daļā noteikts, ka tad, ja vecāki dzīvo šķirti, vecāku kopīga aizgādība turpinās.⁵⁷

Regulas Nr. 987/2009 59. pants nosaka – ja dalībvalstī kalendāra mēneša laikā mainās piemērojamie tiesību akti un/vai kompetence piešķirt ģimenes pabalstus, neatkarīgi no termiņiem ģimenes pabalstu izmaksai, kas paredzēti minēto dalībvalstu tiesību aktos, iestāde, kas izmaksājusi ģimenes pabalstus atbilstoši tiesību aktiem, saskaņā ar kuriem piešķirti pabalsti mēneša sākumā, veic šos maksājumus līdz noteiktā mēneša beigām.⁵⁸

Gan Regula Nr. 1408/71⁵⁹ un Regula Nr. 574/72⁶⁰, gan arī Regula Nr. 883/2004⁶¹ un Regula Nr. 987/2009⁶² paredz nosacījumu par pabalstu pārklāšanās aizliegumu. Līdz ar to ir secināms, ka regulu pamatmērķis ir nodrošināt personas iegūtās tiesības vienā dalībvalstī līdz brīdim, kad šī persona iegūst šīs tiesības citā dalībvalstī. Tāpat regulās ir noteikta valstu kompetence pabalstu izmaksā, ja personai ir tiesības uz pabalstiem vairāk nekā vienā dalībvalstī. Ar šiem noteikumiem tiek novērsta neļikumīga pabalstu pārklāšanās, vienlaikus nodrošinot, ka personai vismaz vienā no dalībvalstīm tiek piešķirti pabalsti.

3. Personas tiesības uz Latvijas Republikas ģimenes pabalstu saņemšanu, pārvietojoties ES teritorijā. Jēdziena "pastāvīgā dzīvesvieta" interpretācija

Saskaņā ar Valsts sociālo pabalstu likuma 19. pantu valsts sociālā pabalsta pieprasītājam ir pienākums informēt iestādi par apstākļiem, kas varētu būt par pamatu pabalstu izmaksas pārtraukšanai vai pabalsta apmēra grozīšanai.⁶³ Savukārt likuma 20. panta pirmās daļas 2. punktā ir noteikts, ka regulāri izmaksājamo valsts sociālo pabalstu izmaksu pārtrauc, ja pabalsta saņēmējs vai bērns, par kuru tiek maksāts pabalsts, izbrauc no Latvijas Republikas uz pastāvīgu dzīvi ārvalstī.⁶⁴ No iepriekš minētā izriet, ka personai ir pienākums ziņot kompetentajai iestādei par savu un savu bērnu dzīvesvietu ārvalstīs.

Valsts sociālo pabalstu likuma 4. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka tiesības uz valsts sociālajiem pabalstiem, tai skaitā ģimenes valsts pabalstu, bērna kopšanas pabalstu, piemaksu pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu invalīdu un bērna invalīda kopšanas pabalstu, kā arī bērna piedzimšanas pabalstu, ir Latvijas pilsoņiem, nepilsoņiem, ārvalstniekiem un bezvalstniekiem, kuriem piešķirts personas kods un kuri pastāvīgi dzīvo Latvijas teritorijā.⁶⁵

LR Administratīvā rajona tiesa, izskatot strīdu par personas tiesībām uz LR ģimenes pabalstu saņemšanu, 2006. gadā secināja, ka tiesību normas – Valsts sociālo pabalstu likuma 4. panta pirmās daļas – piemērošanas priekšnosacījums ir tas apstāklis, ka persona pastāvīgi dzīvo Latvijas teritorijā (ne tikai deklarēta dzīvesvieta). Savukārt, ja persona Latvijā pastāvīgi nedzīvo, nav nozīmes ne apstākļiem, ne iemesliem, kuru dēļ persona Latvijā nedzīvo, – vai persona ārzemēs strādā, vai uzturas tur citu iemeslu dēļ.⁶⁶

Savukārt 2010. gadā LR Administratīvā rajona tiesa, izskatot strīdu par personas tiesībām uz LR ģimenes pabalstu saņemšanu, secināja, ka Valsts sociālo pabalstu likumā nav sniegts jēdziena "pastāvīgā dzīvesvieta" skaidrojums, tādēļ minētais jēdziens ir atzīstams par nenoteiktu jēdzienu, kas jāpiepilda ar noteiktu saturu, ņemot vērā konkrētos faktiskos apstākļus.⁶⁷

Civillikuma 7. pants paredz, ka personas dzīvesvieta (domicils) ir tā vieta, kur persona ir labprātīgi apmetusies ar tieši vai klusējot izteiktu nodomu tur pastāvīgi dzīvot vai darboties. Vienai personai var būt arī vairākas dzīvesvietas. Pagaidu uzturēšanās nerada dzīvesvietas tiesiskās sekas un ir apspriežama ne pēc tās ilguma, bet pēc nodoma.⁶⁸

Saskaņā ar Dzīvesvietas deklarēšanas likuma 3. panta pirmo daļu dzīvesvieta ir jebkura personas brīvi izraudzīta ar nekustamo īpašumu saistīta vieta (ar adresi), kurā persona labprātīgi apmetusies ar tieši vai klusējot izteiktu nodomu tur dzīvot, kurā dzīvot tai ir tiesisks pamats un kuru šī persona atzīst par vietu, kur tā sasniedzama tiesiskajās attiecībās ar valsti un pašvaldību.⁶⁹ Minētā likuma 4. panta pirmā daļa paredz, ka dzīvesvietas maiņas gadījumā attiecīgās personas pienākums ir mēneša laikā, kopš tā pastāvīgi dzīvo jaunajā dzīvesvietā, deklarēt to dzīvesvietas deklarēšanas iestādē.⁷⁰

Savukārt saskaņā ar Iedzīvotāju reģistra likuma 15. panta otro daļu personai, kurai ir Latvijas valstiskā piederība un kura uzturas ārpus Latvijas ilgāk par sešiem mēnešiem, ir pienākums paziņot LR Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldei savas dzīvesvietas adresi ārvalstīs, kā arī citas izmaiņas Iedzīvotāju reģistrā iekļautajās ziņās par sevi, saviem bērniem, kas jaunāki par 18 gadiem, un par personām, kas atrodas tās aizbildnībā vai aizgādnībā (ar Latvijas konsulārās vai diplomātiskās pārstāvniecības starpniecību), ja šīs izmaiņas izdarītas ārvalstu institūcijās.⁷¹

Dažādos ES tiesību aktos jēdziens "pastāvīgā dzīvesvieta" tiek skaidrots, ņemot vērā tās jomas, kuras attiecīgie tiesību akti regulē.⁷²

Eiropas Kopienu Padomes 1983. gada 28. marta Direktīvas Nr. 83/182/EEK par nodokļu atbrīvojumiem, ko Kopienā piemēro dažu transportlīdzekļu pagaidu ieviešanai no vienas dalībvalsts citā (turpmāk – Direktīva Nr. 83/182/EEK), 7. panta 1. punktā ir noteikts, ka pastāvīgā dzīvesvieta ir vieta, kur persona parasti dzīvo vismaz 185 dienas kalendāra gadā personīgu un profesionālu saistību dēļ vai, ja personai nav profesionālu saistību, privātu saistību dēļ, kas nosaka ciešu saikni ar vietu, kurā tā dzīvo.⁷³

Savukārt Eiropas Parlamenta un Padomes 2008. gada 9. jūlija Regulas (EK) Nr. 763/2008 par iedzīvotāju un mājokļu skaitīšanu (turpmāk – Regula Nr. 763/2008) 2. panta "d" apakšpunkts noteic, ka pastāvīgā dzīvesvieta ir vieta, kurā persona parasti pavada dienas atpūtas daļu, neņemot vērā īslaicīgu prombūtni izklaides, brīvdienu pavadīšanas, draugu un radnieku apciemošanas, darīšanu, ārstniecības vai svētku nolūkā.⁷⁴

Atbilstoši Regulas Nr. 1408/71 13. panta 2. punkta "f" apakšpunktam tāda persona, uz kuru vairs neattiecas kādas dalībvalsts tiesību akti, ja viņai nav piemērojami citas dalībvalsts tiesību akti saskaņā ar kādu no šī punkta "a"–"e" apakšpunktā vai 14.–17. pantā minētajiem izņēmumiem vai īpašajiem noteikumiem, ir pakļauta tās dalībvalsts tiesību aktiem, kurā tā dzīvo, vienīgi pamatojoties uz šo tiesību aktu noteikumiem.⁷⁵ Ja personas ģimenes dzīvesvietas valsts ir cita ES dalībvalsts, ir secināms, ka šī cita ES dalībvalsts ir kompetentā dalībvalsts ģimenes pabalstu piešķiršanā personas ģimenei atbilstoši šīs dalībvalsts nacionālajiem tiesību aktiem.

Regulas Nr. 987/2009 11. pantā ir uzskaitīti dzīvesvietas noteikšanas elementi, kas paredz, ka tad, ja divu vai vairāku ES dalībvalstu iestāžu starpā nav vienošanās par tādas personas dzīvesvietas noteikšanu, uz kuru attiecas Regula Nr. 883/2004, šīs iestādes kopīgi izveido attiecīgās personas interešu centru, balstoties uz attiecīgu vispārēju tādas pieejamās informācijas izvērtējumu, kas vajadzības gadījumā var ietvert informāciju par personas uzturēšanās ilgumu un nepārtrauktību attiecīgo

dalībvalstu teritorijā, personas situāciju, tai skaitā jebkuras veiktās darbības būtību un specifiskās īpašības, jo īpaši vietu, kur šādu darbību parasti veic, darbības stabilitāti un jebkura darba līguma ilgumu, ģimenes stāvokli un ģimenes saites, nealgotu darbību veikšanu, studentiem – viņu ienākumu avotu, personas mājokļa situāciju, jo īpaši to, cik tas ir pastāvīgs, un dalībvalsti, kurā personu uzskata par dzīvojošu nodokļu piemērošanai. Ja pēc minēto kritēriju apsvēršanas attiecīgās iestādes nevar vienoties, tad izšķirošais faktors personas faktiskās dzīvesvietas noteikšanā ir šīs personas nodoms, jo īpaši iemesli, kas lika šai personai pārcelties.⁷⁶

Līdz ar to secināms, ka pastāvīgā dzīvesvieta ir vieta, kurā persona parasti dzīvo, t. i., uzturas vismaz 185 dienas kalendāra gadā un personīgu vai profesionālu saistību dēļ pavada dienas atpūtas daļu, neņemot vērā īslaicīgu prombūtni izklaides, brīvdienu pavadīšanas, draugu un radnieku apciemošanas, darišanu, ārstniecības vai svētceļojumu nolūkā. Savukārt dzīvesvietas deklarēšanas fakts pats par sevi neaplicina personas pastāvīgo dzīvesvietu, bet gan vietu, kur tā sasniedzama tiesiskajās attiecībās ar valsti un pašvaldību.

Neskatoties uz iepriekš minēto interpretāciju, LR Administratīvā apgabaltiesa savā 2011. gada 30. septembra spriedumā, izskatot strīdu par personas tiesībām uz LR ģimenes pabalstu saņemšanu, izdarīja šādus secinājumus. Pastāvīgās dzīvesvietas jēdziena saturs noskaidrojams kontekstā ar ES tiesību aktiem, jo persona ir ES pilsoņe, bet ES pilsonība ikvienam ES pilsonim nodrošina primāras un individuālas tiesības brīvi pārvietoties un uzturēties dalībvalstu teritorijā, ievērojot Eiropas Kopienas dibināšanas līgumā noteiktos ierobežojumus un nosacījumus, kā arī tā īstenošanai noteiktos pasākumus.⁷⁷

ES pilsoņu un viņu ģimenes locekļu tiesības brīvi pārvietoties un uzturēties dalībvalstu teritorijā reglamentē Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/38/EK (2004. gada 29. aprīlis) par Savienības pilsoņu un viņu ģimenes locekļu tiesībām brīvi pārvietoties un uzturēties dalībvalstu teritorijā, ar ko groza Regulu (EEK) Nr. 1612/68 un atceļ Direktīvas 64/221/EEK, 68/360/EEK, 72/194/EEK, 73/148/EEK, 75/34/EEK, 75/35/EEK, 90/364/EEK, 90/365/EEK un 93/96/EEK (turpmāk – Direktīva Nr. 2004/38).⁷⁸

Direktīvas Nr. 2004/38 kontekstā uz personu ir attiecināms ES pilsoņa jēdziens, nevis ģimenes locekļa jēdziens, jo pieteicēja ir ES pilsoņe, tādējādi viņa bauda visas tiesības, ko paredz fizisko personu pārvietošanās brīvība. Ģimenes locekļa statusam būtu nozīme tad, ja pieteicēja būtu kādas trešās valsts pilsoņe, kurai nav patstāvīgu tiesību pārvietoties ES bez ģimenes locekļa statusa.⁷⁹

Direktīvas Nr. 2004/38 3. panta pirmo daļu piemēro visiem ES pilsoņiem, kas pārceļas uz dzīvi vai uzturas dalībvalstī, kurai tie nav valstiski piederīgi, un viņu ģimenes locekļiem (atbilstoši 2. panta 2. punkta definīcijai), kuri tos pavada vai pārceļas kopā ar tiem.⁸⁰

Direktīva Nr. 2004/38 reglamentē divus uzturēšanās veidus citā dalībvalstī, kurai persona nav valstiski piederīga, – uzturēšanos un pastāvīgo uzturēšanos.

Atbilstoši Direktīvas Nr. 2004/38 6. panta pirmajai daļai ES pilsoņiem ir tiesības uzturēties citās dalībvalstīs teritorijā uz laiku līdz trim mēnešiem, neizvirzot viņiem nosacījumus vai formalitāšu ievērošanu, izņemot prasību, ka viņiem jābūt derīgai personas apliecībai vai pasei.⁸¹ Tiesības uzturēties ilgāk par trim mēnešiem citā dalībvalstī regulē 7. pants.⁸²

Savukārt pastāvīgās uzturēšanās tiesības atbilstoši Direktīvas Nr. 2004/38 16. panta pirmajai daļai ES pilsonis iegūst tikai tad, ja likumīgi un nepārtraukti ir uzturējies uzņēmējā dalībvalstī piecus gadus. Saskaņā ar panta trešo daļu

uzturēšanās nepārtrauktību neietekmē īslaicīga prombūtne, kas nav ilgāka par sešiem mēnešiem gadā, vai ilgāka prombūtne obligātā militārā dienesta dēļ, vai vienreizēja prombūtne, kas nav ilgāka par 12 secīgiem mēnešiem, svarīgu iemeslu dēļ, piemēram, grūtniecība un dzemdības, nopietna slimība, mācības vai arod-mācības vai norikojums darbā citā dalībvalstī vai trešajā valstī. Panta ceturrtā daļa noteic, ka, tiklīdz pastāvīgas uzturēšanās tiesības ir iegūtas, tās var zaudēt tikai tad, ja prombūtne no uzņēmējas dalībvalsts ir ilgāka par diviem secīgiem gadiem.⁸³ Turklāt pastāvīgās uzturēšanās tiesības jāapliecina ar dokumentu, ko paredz Direktīvas Nr. 2004/38 19. panta pirmā daļa, kas noteic, ka, saņemot pieteikumu, dalībvalstis, pārliecinājušās par uzturēšanās ilgumu, ES pilsoņiem, kuriem ir pastāvīgas uzturēšanās tiesības, izsniedz dokumentu, ar ko apliecina pastāvīgu uzturēšanos.⁸⁴ No iepriekš minētā tiesa secināja, ka ES tiesību akti precīzi definē, kā būtu vērtējama ES pilsoņu uzturēšanās citā dalībvalstī brīvas fizisko personu kustības ietvaros.

Tātad, lai uzskatītu, ka persona pastāvīgi uzturas citā ES dalībvalstī, viņai ir jāuzturas šajā valstī ne mazāk kā pieci gadi. Minēto neietekmē ne tas, ka ir nodibinātas faktiskas laulības attiecības citā ES dalībvalstī, ne tas, ka citā ES dalībvalstī ir piedzimis bērns, ne tas, ka persona jau četrus gadus nav nodarbināta LR. Ievērojot minēto, tiesa atzina, ka personas pastāvīgā dzīvesvieta vēl aizvien ir Latvijas teritorija, jo citas pastāvīgas dzīvesvietas ES tiesību aktu izpratnē personai nav.⁸⁵

Ievērojot LR administratīvo tiesu dažādo jēdziena “pastāvīgā dzīvesvieta” interpretāciju, secināms, ka tiesību aktos noteiktie termiņi dzīvesvietas noteikšanai ir pretrunīgi. Tā kā Valsts sociālo pabalstu likumā nav minēts pastāvīgās dzīvesvietas skaidrojums, praksē, piemērojot tiesību aktus un nosakot personas tiesības uz LR ģimenes pabalstu saņemšanu, LR kompetentā iestāde – Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra – piemēro Iedzīvotāju reģistra likuma 15. panta otrajā daļā⁸⁶ minēto sešu mēnešu termiņu. Tomēr šāda interpretācija nav atzīstama par atbilstošāko, līdz ar to secināms, ka Valsts sociālo pabalstu likums ir papildināms ar jēdziena “pastāvīgā dzīvesvieta” definīciju, kurā būtu minēts uzturēšanās termiņš.

Autore piedāvā šādu definīciju: “Pastāvīgā dzīvesvieta ir vieta, kurā persona personīgu vai profesionālu saistību dēļ parasti pavada dienas atpūtas daļu, neņemot vērā īslaicīgu prombūtni, kas nav ilgāka par sešiem mēnešiem, izklaides, brīvdienu pavadīšanas, draugu un radnieku apciemošanas, darīšanu, ārstniecības vai svētku-ļojumu nolūkā.” Savukārt dzīvesvietas deklarēšanas fakts pats par sevi neapliecina personas pastāvīgo dzīvesvietu, bet gan vietu, kur tā sasniedzama tiesiskajās attiecībās ar valsti un pašvaldību.

Kopsavilkums

1. Atbilstoši Regulas Nr. 1408/71 73. pantā⁸⁷ un Regulas Nr. 883/2004 67. pantā⁸⁸ noteiktajam ģimenes pabalsti jānodrošina tai ES dalībvalstij, saskaņā ar kuras tiesību aktiem persona ir apdrošināta kā algots darba ņēmējs vai pašnodarbināta persona. Tas attiecas arī uz situāciju, ja personas ģimenes locekļi dzīvo citā ES dalībvalstī.
2. Viens no regulu pamatmērķiem ir nodrošināt personas iegūtās tiesības vienā valstī līdz brīdim, kad šī persona iegūst šīs tiesības citā valstī.
3. Regulās ir noteikta valstu kompetence pabalstu izmaksā, ja personai ir tiesības uz pabalstiem vairāk nekā vienā dalībvalstī. Ar šiem noteikumiem tiek novērsta nelikumīga pabalstu pārklāšanās, vienlaicīgi nodrošinot to, ka personai vismaz vienā no dalībvalstīm tiek piešķirti pabalsti.

4. Direktīvā Nr. 83/182/EEK ir noteikts, ka pastāvīgā dzīvesvieta nozīmē vietu, kur persona parasti dzīvo, t. i., uzturas vismaz 185 dienas kalendāra gadā personīgu un profesionālu saistību dēļ vai, ja personai nav profesionālu saistību, privātu saistību dēļ, kas nosaka ciešu saikni ar vietu, kurā tā dzīvo. Savukārt Regula Nr. 763/2008 paredz, ka pastāvīgā dzīvesvieta ir vieta, kurā persona parasti pavada dienas atpūtas daļu, neņemot vērā īslaicīgu prombūtni izklaides, brīvdienu pavadīšanas, draugu un radnieku apciemošanas, darīšanu, ārstniecības vai svētceļojumu nolūkā. ES pilsoņu un viņu ģimenes locekļu tiesības brīvi pārvietoties un uzturēties dalībvalstu teritorijā reglamentē Direktīva Nr. 2004/38. Līdz ar to secināms, ka pastāvīgā dzīvesvieta ir vieta, kurā persona parasti dzīvo, t. i., uzturas vismaz 185 dienas kalendāra gadā, un personīgu vai profesionālu saistību dēļ parasti pavada dienas atpūtas daļu, neņemot vērā īslaicīgu prombūtni izklaides, brīvdienu pavadīšanas, draugu un radnieku apciemošanas, darīšanu, ārstniecības vai svētceļojumu nolūkā. Dzīvesvietas deklarēšanas fakts pats par sevi neaplicina personas pastāvīgo dzīvesvietu, bet gan vietu, kur tā sasniedzama tiesiskajās attiecībās ar valsti un pašvaldību.
5. Ievērojot LR administratīvo tiesu dažādo jēdziena “pastāvīgā dzīvesvieta” interpretāciju, izlemjot jautājumu par personas tiesībām uz ģimenes pabalstu saņemšanu LR, secināms, ka tiesību aktos noteiktie termiņi dzīvesvietas noteikšanai ir pretrunīgi. Tā kā Valsts sociālo pabalstu likumā nav minēts pastāvīgās dzīvesvietas skaidrojums, praksē, piemērojot tiesību aktus un nosakot personas tiesības uz LR ģimenes pabalstu saņemšanu, LR kompetentā iestāde – Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra – piemēro Iedzīvotāju reģistra likuma 15. panta otrajā daļā⁸⁹ minēto sešu mēnešu termiņu. Tomēr šāda interpretācija nav atzīstama par atbilstošāko, līdz ar to secināms, ka Valsts sociālo pabalstu likums ir papildināms ar jēdziena “pastāvīgā dzīvesvieta” definīciju, kurā būtu minēts uzturēšanās termiņš.
6. Autore piedāvā šādu definīciju: “Pastāvīgā dzīvesvieta ir vieta, kurā persona personīgu vai profesionālu saistību dēļ parasti pavada dienas atpūtas daļu, neņemot vērā īslaicīgu prombūtni, kas nav ilgāka par sešiem mēnešiem, izklaides, brīvdienu pavadīšanas, draugu un radnieku apciemošanas, darīšanu, ārstniecības vai svētceļojumu nolūkā.”

Izmantoto avotu saraksts

Normatīvie akti

1. Civillikums. Pirmā daļa. Ģimenes tiesības: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1937, 28. janvāris; *Zinotājs*, Nr. 22/23, 1993, 10. jūlijs.
2. Civillikums: LR likums. 1937, 28. janvāris.
3. Par maternitātes un slimības apdrošināšanu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 182 (465), 1995, 23. novembris.
4. Par valsts sociālo apdrošināšanu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 274/276 (989/991), 1997, 21. oktobris.
5. Iedzīvotāju reģistra likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 261/264 (1322/1325), 1998, 27. augusts.
6. Dzīvesvietas deklarēšanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 104 (2679), 2002, 20. jūnijs.
7. Valsts sociālo pabalstu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168 (2743), 2002, 19. novembris.
8. Noteikumi par ģimenes valsts pabalsta un piemaksas pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu invalīdu apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību: MK noteikumi Nr. 1517. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 203 (4189), 2009, 28. decembris.
9. Noteikumi par bērna piedzimšanas pabalsta piešķiršanas un izmaksāšanas kārtību: MK noteikumi Nr. 1546. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 203 (4189), 2009, 28. decembris.

10. Noteikumi par bērna invalīda kopšanas pabalsta apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta piešķiršanas un izmaksas kārtību: MK noteikumi Nr. 1607. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 204 (4190), 2009, 29. decembris.
11. Noteikumi par bērna kopšanas pabalsta un piemaksas pie bērna kopšanas pabalsta un vecāku pabalsta par dviņiem vai vairākiem vienās dzemdībās dzimušiem bērniem apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību: MK noteikumi Nr. 1609. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 204 (4269), 2009, 29. decembris.
12. Grozījumi Ministru kabineta 2009. gada 22.decembra noteikumos Nr. 1609 "Noteikumi par bērna kopšanas pabalsta un piemaksas pie bērna kopšanas pabalsta un vecāku pabalsta par dviņiem vai vairākiem vienās dzemdībās dzimušiem bērniem apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību": MK noteikumi Nr. 802. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 185 (4788), 2012, 23. novembris.
13. Noteikumi par bērna kopšanas pabalsta un piemaksas pie bērna kopšanas pabalsta un vecāku pabalsta par dviņiem vai vairākiem vienās dzemdībās dzimušiem bērniem apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību: MK noteikumi Nr. 1609. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 204 (4269), 2009, 29. decembris, nākotnes redakcijas 2. punkts (spēkā no 01.01.2013.).
14. Padomes Regula (EEK) Nr. 1408/71 (1971. gada 14. jūnijs) par sociālā nodrošinājuma sistēmu piemērošanu darbiniekiem, pašnodarbinātām personām un viņu ģimenēm, kas pārvietojas Kopienā. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1971R1408:20080707:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
15. Padomes Regula (EEK) Nr. 574/72 (1972. gada 21. marts), ar kuru nosaka īstenošanas kārtību Regulai (EEK) Nr. 1408/71 par sociālā nodrošinājuma sistēmu piemērošanu darbiniekiem un viņu ģimenēm, kas pārvietojas Kopienā. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1972R0574:20090302:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
16. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 883/2004 (2004. gada 29. aprīlis) par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2004R0883:20120628:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
17. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 763/2008 (2008. gada 9. jūlijs) par iedzīvotāju un mājokļu skaitīšanu. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:218:0014:0020:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
18. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 987/2009 (2009. gada 16. septembris), ar ko nosaka īstenošanas kārtību Regulai (EK) Nr. 883/2004 par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2009R0987:20120608:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
19. Padomes Direktīva (1983. gada 28. marts) par nodokļu atbrīvojumiem, ko Kopienā piemēro dažu transportlīdzekļu pagaidu ieviešanai no vienas dalībvalsts citā. (83/182/EEK). Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:09:01:31983L0182:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
20. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/38/EK (2004. gada 29. aprīlis) par Savienības pilsoņu un viņu ģimenes locekļu tiesībām brīvi pārvietoties un uzturēties dalībvalstu teritorijā, ar ko groza Regulu (EEK) Nr. 1612/68 un atceļ Direktīvas 64/221/EEK, 68/360/EEK, 72/194/EEK, 73/148/EEK, 75/34/EEK, 75/35/EEK, 90/364/EEK, 90/365/EEK un 93/96/EEK. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:05:05:32004L0038:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].

Juridiskās prakses materiāli

1. LR Administratīvās rajona tiesas 2006. gada 15. novembra spriedums lietā Nr. A42361506 (A3615-06/15).
2. LR Administratīvās rajona tiesas 2010. gada 19. marta spriedums lietā Nr. A42944809 (A0541-10/43).
3. LR Administratīvās apgabaltiesas 2011. gada 30. septembra spriedums lietā Nr. A42516208 (AA43-0844-11/3).
4. Eiropas Kopienas tiesas 2002. gada 5. februāra spriedums lietā *Anna Humer C-255/99*.

Atsauces

1. Padomes Regula (EEK) Nr. 1408/71 (1971. gada 14. jūnijs) par sociālā nodrošinājuma sistēmu piemērošanu darbiniekiem, pašnodarbinātām personām un viņu ģimenēm, kas pārvietojas Kopienā. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1971R1408:20080707:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].

2. Padomes Regula (EEK) Nr. 574/72 (1972. gada 21. marts), ar kuru nosaka īstenošanas kārtību Regulai (EEK) Nr. 1408/71 par sociālā nodrošinājuma sistēmu piemērošanu darbiniekiem un viņu ģimenēm, kas pārvietojas Kopienā. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1972R0574:20090302:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
3. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 883/2004 (2004. gada 29. aprīlis) par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2004R0883:20120628:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
4. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 987/2009 (2009. gada 16. septembris), ar ko nosaka īstenošanas kārtību Regulai (EK) Nr. 883/2004 par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2009R0987:20120608:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
5. Valsts sociālo pabalstu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168 (2743), 2002, 19. novembris.
6. Par maternitātes un slimības apdrošināšanu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 182 (465), 1995, 23. novembris.
7. Valsts sociālo pabalstu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168 (2743), 2002, 19. novembris, 2. pants.
8. Valsts sociālo pabalstu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168 (2743), 2002, 19. novembris, 3. pants.
9. Valsts sociālo pabalstu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168 (2743), 2002, 19. novembris, 4. panta pirmā daļa.
10. Valsts sociālo pabalstu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168 (2743), 2002, 19. novembris, 6. panta pirmā un otrā daļa.
11. Noteikumi par ģimenes valsts pabalsta un piemaksas pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu invalīdu apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību: MK noteikumi Nr. 1517. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 203 (4189), 2009, 28. decembris, 7. punkts.
12. Valsts sociālo pabalstu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168 (2743), 2002, 19. novembris, 6. panta trešā daļa.
13. Noteikumi par ģimenes valsts pabalsta un piemaksas pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu invalīdu apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību: MK noteikumi Nr. 1517. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 203 (4189), 2009, 28. decembris, 8. punkts.
14. Valsts sociālo pabalstu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168 (2743), 2002, 19. novembris, 6. panta trešā daļa.
15. Noteikumi par ģimenes valsts pabalsta un piemaksas pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu invalīdu apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību: MK noteikumi Nr. 1517. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 203 (4189), 2009, 28. decembris.
16. Par valsts sociālo apdrošināšanu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 274/276 (989/991), 1997, 21. oktobris.
17. Valsts sociālo pabalstu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168 (2743), 2002, 19. novembris, 7. panta pirmā daļa.
18. Valsts sociālo pabalstu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168 (2743), 2002, 19. novembris, 7. panta pirmā daļa, 7. panta otrā daļa.
19. Par valsts sociālo apdrošināšanu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 274/276 (989/991), 1997, 21. oktobris.
20. Noteikumi par bērna kopšanas pabalsta un piemaksas pie bērna kopšanas pabalsta un vecāku pabalsta par dvīņiem vai vairākiem vienās dzemdībās dzimušiem bērniem apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību: MK noteikumi Nr. 1609. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 204 (4269), 2009, 29. decembris, 2. punkts.
21. Valsts sociālo pabalstu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168 (2743), 2002, 19. novembris, 7. panta trešā un ceturtā daļa.
22. Noteikumi par bērna kopšanas pabalsta un piemaksas pie bērna kopšanas pabalsta un vecāku pabalsta par dvīņiem vai vairākiem vienās dzemdībās dzimušiem bērniem apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību: MK noteikumi Nr. 1609. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 204 (4269), 2009, 29. decembris, 3. punkts.
23. Noteikumi par bērna kopšanas pabalsta un piemaksas pie bērna kopšanas pabalsta un vecāku pabalsta par dvīņiem vai vairākiem vienās dzemdībās dzimušiem bērniem apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību: MK noteikumi Nr. 1609. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 204 (4269), 2009, 29. decembris, 3. punkts.
24. Grozījumi Ministru kabineta 2009. gada 22. decembra noteikumos Nr. 1609 "Noteikumi par bērna kopšanas pabalsta un piemaksas pie bērna kopšanas pabalsta un vecāku pabalsta par

- dvīņiem vai vairākiem vienās dzemdībās dzimušiem bērniem apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību”: MK noteikumi Nr. 802. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 185 (4788), 2012, 23. novembris.
25. Par valsts sociālo apdrošināšanu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 274/276 (989/991), 1997, 21. oktobris.
 26. Noteikumi par bērna kopšanas pabalsta un piemaksas pie bērna kopšanas pabalsta un vecāku pabalsta par dvīņiem vai vairākiem vienās dzemdībās dzimušiem bērniem apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību: MK noteikumi Nr. 1609. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 204 (4269), 2009, 29. decembris, nākotnes redakcijas 2. punkts (spēkā no 01.01.2013.).
 27. Noteikumi par bērna kopšanas pabalsta un piemaksas pie bērna kopšanas pabalsta un vecāku pabalsta par dvīņiem vai vairākiem vienās dzemdībās dzimušiem bērniem apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību: MK noteikumi Nr. 1609. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 204 (4269), 2009, 29. decembris, nākotnes redakcijas 3. punkts (spēkā no 01.01.2013.).
 28. Valsts sociālo pabalstu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168 (2743), 2002, 19. novembris, 7.¹ panta pirmā daļa.
 29. Noteikumi par bērna invalīda kopšanas pabalsta apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta piešķiršanas un izmaksas kārtību: MK noteikumi Nr. 1607. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 204 (4190), 2009, 29. decembris, 2. punkts.
 30. Valsts sociālo pabalstu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168 (2743), 2002, 19. novembris, 7.¹ panta trešā daļa.
 31. Valsts sociālo pabalstu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168 (2743), 2002, 19. novembris, 7.¹ panta trešā daļa, 7.¹ panta ceturrtā daļa.
 32. Noteikumi par bērna invalīda kopšanas pabalsta apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta piešķiršanas un izmaksas kārtību: MK noteikumi Nr. 1607. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 204 (4190), 2009, 29. decembris.
 33. Valsts sociālo pabalstu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168 (2743), 2002, 19. novembris, 8. panta pirmā daļa.
 34. Valsts sociālo pabalstu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168 (2743), 2002, 19. novembris, 8. panta pirmā daļa, 8. panta trešā daļa.
 35. Noteikumi par bērna piedzimšanas pabalsta piešķiršanas un izmaksāšanas kārtību: MK noteikumi Nr. 1546. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 203 (4189), 2009, 28. decembris, 2. punkts.
 36. Valsts sociālo pabalstu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168 (2743), 2002, 19. novembris, 8. panta otrā daļa.
 37. Noteikumi par bērna piedzimšanas pabalsta piešķiršanas un izmaksāšanas kārtību: MK noteikumi Nr. 1546. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 203 (4189), 2009, 28. decembris.
 38. Par maternitātes un slimības apdrošināšanu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 182 (465), 1995, 23. novembris, 3. panta pirmā daļa.
 39. Par maternitātes un slimības apdrošināšanu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 182 (465), 1995, 23. novembris, 4. pants.
 40. Par valsts sociālo apdrošināšanu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 274/276 (989/991), 1997, 21. oktobris.
 41. Par valsts sociālo apdrošināšanu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 274/276 (989/991), 1997, 21. oktobris.
 42. Par maternitātes un slimības apdrošināšanu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 182 (465), 1995, 23. novembris, 10.⁴ pants.
 43. *Turpat*, 10.⁶ pants.
 44. Padomes Regula (EEK) Nr. 1408/71 (1971. gada 14. jūnijs) par sociālā nodrošinājuma sistēmu piemērošanu darbiniekiem, pašnodarbinātām personām un viņu ģimenēm, kas pārvietojas Kopienā. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1971R1408:20080707:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
 45. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 883/2004 (2004. gada 29. aprīlis) par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2004R0883:20120628:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
 46. Padomes Regula (EEK) Nr. 1408/71 (1971. gada 14. jūnijs) par sociālā nodrošinājuma sistēmu piemērošanu darbiniekiem, pašnodarbinātām personām un viņu ģimenēm, kas pārvietojas Kopienā, 72.–76. pants. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1971R1408:20080707:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].

47. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 883/2004 (2004. gada 29. aprīlis) par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu, 67.–69. pants. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2004R0883:20120628:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
48. Padomes Regula (EEK) Nr. 1408/71 (1971. gada 14. jūnijs) par sociālā nodrošinājuma sistēmu piemērošanu darbiniekiem, pašnodarbinātām personām un viņu ģimenēm, kas pārvietojas Kopienā, 13. pants. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1971R1408:20080707:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
49. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 883/2004 (2004. gada 29. aprīlis) par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu, 11. pants. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2004R0883:20120628:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
50. Padomes Regula (EEK) Nr. 1408/71 (1971. gada 14. jūnijs) par sociālā nodrošinājuma sistēmu piemērošanu darbiniekiem, pašnodarbinātām personām un viņu ģimenēm, kas pārvietojas Kopienā, 73. pants. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1971R1408:20080707:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
51. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 883/2004 (2004. gada 29. aprīlis) par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu, 67. pants. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2004R0883:20120628:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
52. Padomes Regula (EEK) Nr. 574/72 (1972. gada 21. marts), ar kuru nosaka īstenošanas kārtību Regulai (EEK) Nr. 1408/71 par sociālā nodrošinājuma sistēmu piemērošanu darbiniekiem un viņu ģimenēm, kas pārvietojas Kopienā, 10. pants. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1972R0574:20090302:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
53. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 883/2004 (2004. gada 29. aprīlis) par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu, 68. panta 1. punkts. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2004R0883:20120628:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
54. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 883/2004 (2004. gada 29. aprīlis) par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu, 68. panta 1. punkts. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2004R0883:20120628:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
55. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 883/2004 (2004. gada 29. aprīlis) par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu, 68. panta 1. punkts. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2004R0883:20120628:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
56. Eiropas Kopienas tiesas 2002. gada 5. februāra spriedums lietā *Anna Humer C-255/99* (turpmāk-C-255/99).
57. Civillikums. Pirmā daļa. Ģimenes tiesības: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1937, 28. janvāris; *Ziņotājs*, Nr. 22/23, 1993, 10. jūlijs.
58. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 987/2009 (2009. gada 16. septembris), ar ko nosaka īstenošanas kārtību Regulai (EK) Nr. 883/2004 par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu, 59. pants. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2009R0987:20120608:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
59. Padomes Regula (EEK) Nr. 1408/71 (1971. gada 14. jūnijs) par sociālā nodrošinājuma sistēmu piemērošanu darbiniekiem, pašnodarbinātām personām un viņu ģimenēm, kas pārvietojas Kopienā. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1971R1408:20080707:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
60. Padomes Regula (EEK) Nr. 574/72 (1972. gada 21. marts), ar kuru nosaka īstenošanas kārtību Regulai (EEK) Nr. 1408/71 par sociālā nodrošinājuma sistēmu piemērošanu darbiniekiem un viņu ģimenēm, kas pārvietojas Kopienā. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1972R0574:20090302:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
61. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 883/2004 (2004. gada 29. aprīlis) par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2004R0883:20120628:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
62. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 987/2009 (2009. gada 16. septembris), ar ko nosaka īstenošanas kārtību Regulai (EK) Nr. 883/2004 par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2009R0987:20120608:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
63. Valsts sociālo pabalstu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168 (2743), 2002, 19. novembris, 19. pants.
64. *Turpat*, 20. panta pirmās daļas 2. punkts.
65. Valsts sociālo pabalstu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168 (2743), 2002, 19. novembris, 4. panta pirmā daļa.
66. LR Administratīvās rajona tiesas 2006. gada 15. novembra spriedums lietā Nr. A42361506 (A3615-06/15).

67. LR Administratīvās rajona tiesas 2010. gada 19. marta spriedums lietā Nr. A42944809 (A0541-10/43).
68. Civillikums: LR likums. 1937, 28. janvāris, 7. pants.
69. Dzīvesvietas deklarēšanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 104 (2679), 2002, 20. jūnijs 3. panta pirmā daļa.
70. Dzīvesvietas deklarēšanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 104 (2679), 2002, 20. jūnijs, 4. panta pirmā daļa.
71. Iedzīvotāju reģistra likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 261/264 (1322/1325), 1998, 27. augusts, 15. panta otrā daļa.
72. LR Administratīvās rajona tiesas 2010. gada 19. marta spriedums lietā Nr. A42944809 (A0541-10/43).
73. Padomes Direktīva (1983. gada 28. marts) par nodokļu atbrīvojumiem, ko Kopienā piemēro dažu transportlīdzekļu pagaidu ievēšanai no vienas dalībvalsts citā. (83/182/EEK), 7. panta 1. punkts. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:09:01:31983L0182:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.]
74. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 763/2008 (2008. gada 9. jūlijs) par iedzīvotāju un mājokļu skaitīšanu, 2. panta "d" apakšpunkts. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:218:0014:0020:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.]
75. Padomes Regula (EEK) Nr. 1408/71 (1971. gada 14. jūnijs) par sociālā nodrošinājuma sistēmu piemērošanu darbiniekiem, pašnodarbinātām personām un viņu ģimenēm, kas pārvietojas Kopienā, 13. panta 2. punkta f) apakšpunkts. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1971R1408:20080707:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.]
76. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 987/2009 (2009. gada 16. septembris), ar ko nosaka īstenošanas kārtību Regulai (EK) Nr. 883/2004 par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu, 11. pants. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2009R0987:20120608:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.]
77. LR Administratīvās apgabaltiesas 2011. gada 30. septembra spriedums lietā Nr. A42516208 (AA43-0844-11/3).
78. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/38/EK (2004. gada 29. aprīlis) par Savienības pilsoņu un viņu ģimenes locekļu tiesībām brīvi pārvietoties un uzturēties dalībvalstu teritorijā, ar ko groza Regulu (EEK) Nr. 1612/68 un atceļ Direktīvas 64/221/EEK, 68/360/EEK, 72/194/EEK, 73/148/EEK, 75/34/EEK, 75/35/EEK, 90/364/EEK, 90/365/EEK un 93/96/EEK. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:05:05:32004L0038:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.]
79. LR Administratīvās apgabaltiesas 2011. gada 30. septembra spriedums lietā Nr. A42516208 (AA43-0844-11/3).
80. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/38/EK (2004. gada 29. aprīlis) par Savienības pilsoņu un viņu ģimenes locekļu tiesībām brīvi pārvietoties un uzturēties dalībvalstu teritorijā, ar ko groza Regulu (EEK) Nr. 1612/68 un atceļ Direktīvas 64/221/EEK, 68/360/EEK, 72/194/EEK, 73/148/EEK, 75/34/EEK, 75/35/EEK, 90/364/EEK, 90/365/EEK un 93/96/EEK., 3. panta pirmā daļa. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:05:05:32004L0038:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.]
81. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/38/EK (2004. gada 29. aprīlis) par Savienības pilsoņu un viņu ģimenes locekļu tiesībām brīvi pārvietoties un uzturēties dalībvalstu teritorijā, ar ko groza Regulu (EEK) Nr. 1612/68 un atceļ Direktīvas 64/221/EEK, 68/360/EEK, 72/194/EEK, 73/148/EEK, 75/34/EEK, 75/35/EEK, 90/364/EEK, 90/365/EEK un 93/96/EEK, 6. pants. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:05:05:32004L0038:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.]
82. *Turpat.*, 7. pants.
83. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/38/EK (2004. gada 29. aprīlis) par Savienības pilsoņu un viņu ģimenes locekļu tiesībām brīvi pārvietoties un uzturēties dalībvalstu teritorijā, ar ko groza Regulu (EEK) Nr. 1612/68 un atceļ Direktīvas 64/221/EEK, 68/360/EEK, 72/194/EEK, 73/148/EEK, 75/34/EEK, 75/35/EEK, 90/364/EEK, 90/365/EEK un 93/96/EEK, 16. pants. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:05:05:32004L0038:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.]
84. *Turpat.*, 19. panta pirmā daļa.
85. LR Administratīvās apgabaltiesas 2011. gada 30. septembra spriedums lietā Nr. A42516208 (AA43-0844-11/3).
86. Iedzīvotāju reģistra likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 261/264 (1322/1325), 1998, 27. augusts, 15. panta otrā daļa.

87. Padomes Regula (EEK) Nr. 1408/71 (1971. gada 14. jūnijs) par sociālā nodrošinājuma sistēmu piemērošanu darbiniekiem, pašnodarbinātām personām un viņu ģimenēm, kas pārvietojas Kopienā, 73. pants. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1971R1408:20080707:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
88. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 883/2004 (2004. gada 29. aprīlis) par sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu, 67. pants. Pieejams: Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2004R0883:20120628:LV:PDF> [skatīts 28.11.2012.].
89. Iedzīvotāju reģistra likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 261/264 (1322/1325), 1998, 27. augusts, 15. panta otrā daļa.

Summary

The paper provides insight into person's right to receive Latvian family benefits during movement within the European Union, according to the national legislation of the Republic of Latvia and legislation of the European Union. The paper looks closely at the interpretation of the concept of 'habitual residence' in the legislation of the Republic of Latvia, legislation of the European Union and the jurisprudence of the administrative courts of the republic of Latvia. The author concludes that the State Social Benefits Law should be supplemented by the definition of the concept of "habitual residence" and offers her version of the definition.

Overtime Work Flexibility in Baltic States

MA Agne Kalson

University of Tartu Faculty of Law

PhD Candidate in the University of Tartu Faculty of Law

E-mail: agne.kalson@emta.ee

Tel: +372 525 3569

This paper gives an overview of how well the Baltic States have introduced the European flexibility policy in their overtime work regulations, to meet the goals of European Commission strategy “Europe 2020”. In this work, an analysis from the flexibility aspect is carried out, regarding how the overtime work in Baltic States is defined, what kind of restrictions have been established regarding the form of overtime agreement, time limits and persons, also what kind of overtime work compensation mechanisms are being used in the Baltic States. In the article good flexibility practice is pointed out, and the problem areas concerning overtime work are analysed. Additional suggestions are given, how the overtime work regulations in Baltic States can be made even more flexible.

Keywords: Labour law, working time, overtime work

Table of contents

<i>Introduction</i>	57
1. <i>Definition of overtime work</i>	58
2. <i>Restrictions of overtime work</i>	60
2.1. <i>Formal restrictions of overtime work</i>	60
2.2. <i>Temporal restrictions of overtime work</i>	61
2.3. <i>Person-based restrictions of overtime work</i>	63
3. <i>Overtime work compensation</i>	64
4. <i>Summary</i>	66
<i>Literature and sources used</i>	67
<i>References</i>	68

Introduction

European markets are facing big challenges, because of high expectations connected with competitiveness of the European economy. Pressure arising from high levels of unemployment¹ and low employment levels bring into focus the need for more flexible labour markets².

With the need to increase the competitiveness of European labour markets, the European strategy “Europe 2020”³ for smart, sustainable and inclusive growth was launched by the European Commission. One of the “Europe 2020” strategy’s headline targets was to have 75% of the population aged 20–64 employed by the year of 2020. European Commission has also issued Green Paper “Modernising labour law to meet the challenges of the 21st century”⁴, where the need to prosper flexible

work relations, modernise labour regulations and increase employment has been emphasized.

The fact that the European population is aging and elderly people are expected to be active in the labour market brings up the need for more flexible, variable and health sustainable working time⁵. It is the reason why the working time flexibility has become a timely subject in labour law. Flexible working time is also seen as one of the most important remedies to increase at the national and EU level the employment rate, economical growth and competitiveness.

Working time flexibility (numerical internal) can be achieved through adjusting the number of working hours (e.g. working overtime or part-time) and their placing (working shifts or weekends) to allow the employer to adjust production and enable the employee to combine work and private life⁶. In general, the working time flexibility reflects the possibilities to make first of all overtime work, part-time work and shift work⁷.

According to the project “An agenda for new skills and jobs”, launched withing the strategy “Europe 2020”, the Commission puts up a goal to modernise labour markets and increase the employment level⁸. To meet the goals of strategy “Europe 2020”, the European Commission has pointed out the need to modernise the legislative framework of working time. The author finds that all the member states of the EU have to review the existing regulations of working time, and analyse whether the existing regulations are flexible enough to help reach the goals arising from strategy “Europe 2020”. According to prof. M. Muda, flexible labour regulation means from one aspect the bigger freedom to enter into employment contracts and from the other aspect the need to give employers opportunities to react rapidly to market fluctuations⁹.

While providing the flexibility in labour regulations, the member states of the EU have to take into consideration the minimum requirements prescribed by EU directives. According to European Court in judgement of *Pfeiffer v Kreuz*¹⁰ the objective of minimum requirements concerning working time (including overtime work) is to guarantee the better protection of safety and health for the workers.

In the current research the author analyses how well the Baltic States have introduced the European flexibility policy in their overtime work regulations. The author notes that effective flexibility practice in one member state can be an example for creating more flexible labour regulation in another member state. As Baltic States economies are tightly connected, the unified flexibility approach can promote the competitiveness and economical growth in all Baltic States.

In the current research the author analyses from the flexibility aspect how the overtime work in Baltic States is defined, what kind of restrictions have been established regarding the form of overtime work agreement, time limits and persons, to whom the overtime work cannot be applied. The author also investigates, what kind of overtime work compensation mechanisms are being used in the Baltic States, and whether the regulations can be improved with respect to flexibility.

1. Definition of overtime work

The definition of overtime work differs in practice, because of the treshold used for identification. Overtime work can be defined based on the contractual working time, usual working time or statutory working time¹¹.

According to Estonian Employment Contracts Act (ECA)¹² § 44 (1) overtime work is defined as work over the agreed time. If not agreed otherwise, then it is

presumed according to ECA § 43 (1,2) that an employee works 40 hours over a period of seven days and 8 hours a day. If an employer and employee agree that the working time is divided within the recording period unequally, then the summarised working time is being applied. As prescribed in ECA § 43 (3) in the case of calculation of the summarised working time, the agreed working time of the employee per a period of seven days during the calculation period is taken into account. In the case of calculation of the summarised working time, overtime work means work exceeding the agreed working time at the end of the calculation period. It means, that overtime work in the case of summarise working time is not calculated daily, but mostly at the end of the calculation period which is longer than one week. The Supreme Court of Estonia has foreseen an exception in the overtime work regulation, when the piece-work is being applied. The Supreme Court of Estonia stipulates in the ruling no. 3-2-1-6-08¹³ that when the employee is getting paid by the work done (piece-work) not by the time worked, then the overtime work regulation does not apply when the employee works over the individually agreed working time. This interpretation ables employers to avoid paying overtime supplements, when parties have agreed to piece-work.

In Estonian labour law practice some discussions have arisen on the subject, how to identify overtime work in the case of part-time work¹⁴. According to the opinion of Estonian labour law professor H.Siigur, overtime work is considered to be only the work which is being done over the general working time, whether it is generally established full time work or shorter working time prescribed by law¹⁵.

In the judgement of *Lakeberg v Nordrhein*¹⁶ the European Court held that there is a difference in treatment between part-time and full-time workers where the applicable national provisions provide that all workers are required to work a minimum of three hours per month over and above their own normal working hours in order to be able to claim an overtime supplement. The author agrees that in some EU member states the statutory norm (often called the maximum working time), is thus a threshold marking the point at which extra pay or time off for overtime work begins. Additional hours worked in excess of the negotiated hours but below the statutory threshold are not classed as overtime work in regulatory terms (like in Italy, Spain and Sweden). That is why in many EU member states the overtime work applies to part-time workers the same way it applies to full time workers¹⁷. But in this case the labour legislation or collective agreement has to prescribe it directly. At the moment, Estonian ECA does not provide this kind of regulation.

According to Latvian Labour Law (LL)¹⁸ section 136 (1) the overtime work means work performed by an employee in addition to regular working time. According to LL section 131 (1) the regular daily working time of an employee may not exceed 8 hours and regular weekly working time 40 hours. The Cabinet may determine regular shortened working time also. According to Latvian labour law, overtime work can be calculated daily or over a longer calculation period. Work exceeding the daily working time of 8 hours is considered to be overtime work. It is interpreted restrictively and, for instance, where the duration of working time is reduced by agreement, overtime work is still computed only after 8 hours of work. Moreover, overtime work is considered as both, the work in case of aggregated working time, performed by an employee beyond 56 hours a week and 160 hours within a four week period, as well as the time worked by an employee after the end of a shift¹⁹.

In the Republic of Lithuania, the overtime work is determined in Labour Code (LC)²⁰ art 150 (1), according to which the overtime work is considered to be such

work, which is being done: 1) more than 40 hours per week (art 144 (1)); 2) over the legally determined shorter working time (art 145); 3) more than applicable part-time work foresees (art 146); in the case of extra to agreed working time at the end of the calculation period (art 149 (1,2)).

Although LC art 144 (2) prescribes that daily period of work must not exceed 8 hours, the legislator has despite this regulation foreseen 40 hours per week to be the threshold, when the calculation of overtime work starts. It means that the overtime work is being calculated not on a daily basis, but over the agreed calculation period minimum of one week. It means that the hours worked over 8 hours per day are not taken into consideration while calculating overtime work, but the hours exceeding the agreed working time at the end of the calculation period.

Comparing the principles of defining overtime work in Estonia, Latvia and Lithuania, it appears that Estonia and Lithuania share the same standpoints, according to which the overtime work is calculated over a longer period than one day (overtime is not calculated daily). The overtime work is considered to be the work done over the agreed time at the end of agreed calculation period. The author finds Estonian and Lithuanian regulation more flexible for employers who can avoid paying daily overtime supplements, when at the end of the calculation period the total agreed working time is not exceeded. In Latvia both – daily calculation and the recording period based calculation of overtime work is applied. The author considers the daily calculation of working time more costly for employers, but at the same time it helps better to protect the interests of employees.

The overtime work regulation for part-time workers is more advantageous for the employees in Estonia and Lithuania, because the calculation of overtime work according to ECA and LC starts when the work is being done over the agreed shorter working time, not over the regular working time, as it is in Latvia. The author finds that Estonian and Lithuanian overtime work regulation concerning part-time work takes better into consideration employee's interests but is more costly for the employers. According to economical aspect the overtime regulation in Latvia, concerning part-time work helps to serve more employer's interests and is considered more flexible, as it helps employers to apply overtime work with less expenses. Also the European Court supports Latvian overtime work regulation, as it allows the overtime benefits to be applied to part-time workers similar to full-time workers. At *Helmig and Others*²¹ the European Court held that there is no difference in treatment between part-time workers and full-time workers where the relevant national provisions provide for overtime supplements only in respect of hours worked in addition to normal working hours as fixed by collective agreement, and not with respect to those worked in addition to the normal working hours fixed for an individual.

2. Restrictions of overtime work

2.1. Formal restrictions of overtime work

The willingness to use flexible working time depends on the fact, how easy it is to apply it and what kind of (and how many) formal restrictions have to be taken into consideration while applying the specific flexible working time regime. Less the state regulates the organisation of working time, the bigger decision-making options parties of work relations have at the company and economical sector level, making the working time more flexible²². The flexibility parameters for overtime work include the facts, how easy it is to apply overtime work and enter into the overtime work agreements.

According to ECA § 44 (1) the agreement of employee and employer is needed to apply overtime work. The agreement of overtime work can be in any form parties agree on. ECA § 4 (2) prescribes that the employment contract has to be entered into in writing, but the failure to meet the formal requirement does not bring about the voidness of the employment contract. The same interpretation applies to overtime work agreements in Estonia. It means that parties can conclude contracts and additional agreements besides the written form also in any other suitable form, even verbally.

The most important criteria in the case of applying overtime work in Estonia is the employee's agreement to perform overtime work. The form of the agreement is secondary as it can be done in any form. The regulation allows employers to apply overtime work rapidly when the negotiations between the parties go smoothly and parties achieve the agreement quickly.

According to LL section 136 (2) overtime work is permitted if the employee and the employer have so agreed in writing. The same kind of regulation is stipulated in LC. According to LC art 119, any additional work or duties must be agreed upon and stipulated in an employment contract. An employment contract has to be concluded in writing (LC art 99 (2)).

The author finds that Estonian labour regulation where the written agreement between the parties is not a necessity is more flexible and allows parties to apply overtime work more rapidly. In the situation where the overtime work is needed in the case of emergency, the speed of overtime agreement is even more important, because it can help to prevent the damages arising from the unforeseen circumstances²³.

2.2. Temporal restrictions of overtime work

Flexible regulation of working time means that the parties to labour relations are given certain freedom to agree on the duration of working time acceptable to them. Also the flexibility is reflected by a possibility to agree on longer than usual working time²⁴. The possibilities to agree on working time are not absolute. In every EU member state the legislators have established maximum limits for working time. Working time limits are needed to protect employees' health and help to combine better the work and family life.

ILO Hours of Work Convention (No. 1)²⁵ introduced a maximum standard working time of 48 hours per week and eight hours per day as an international norm. According to previously mentioned convention, in several exceptional cases, working time is allowed to exceed these limits, as long as daily working time remains not higher than ten hours, and weekly working time not higher than 56 hours. The European Union's Working Time Directive 2003/88/EC sets the threshold of total working time, including overtime work, at 48 hours per week, on average over a 17-week period. Daily working time is implicitly limited by a requirement for 11 hours rest during a 24-hour period. The European Court in judgement of *Pfeiffer v Kreuz*²⁶ points out that the 48-hour upper limit on average weekly working time, including overtime work, constitutes a rule of community social law of particular importance, from which every worker must benefit. Although the European Union's Working Time Directive 2003/88/EC²⁷ allows generally for the application or introduction of national provisions more favourable for employees, only certain specifically mentioned provisions of the directive may form the subject-matter of derogations. The implementation of such derogations is subject to strict conditions, intended to secure effective protection for the safety and health of workers.

Comparing the regulations of the Baltic States it is noticeable that the limits of overtime work vary to a large extent.

ECA § 46 (1) prescribes that the summarised working time shall not exceed on average 48 hours per a period of seven days over a calculation period of up to four months. It is a general working time restriction, which has to be taken into consideration while applying all types of working time²⁸. The exception is set in ECA § 46 (2) which specifies that the calculation period may be extended by a collective agreement to up to 12 months in the case of health care professionals, welfare workers, agricultural workers and tourism workers. As the work loads in the agricultural or tourism field are strongly influenced by the seasonality, then the low-seasonal working time balances the work intensity during the high-seasons.

According to ECA § 46 (3) an employer and employee may agree on a longer working time than provided for in ECA § 46 (1) if the summarised working time does not exceed on average 52 hours per a period of seven days over a calculation period of four months. Parties can agree on longer overtime, when the agreement is not unreasonably detrimental to the employee²⁹. Whether the agreement is detrimental to the employee or not has been left for the parties to decide and evaluate in every case when longer overtime is applied. Legislator has given employees the opportunity to estimate the positive and negative sides of longer overtime work and to waive the longer overtime work, when the disadvantages outweigh the benefits arising from it. The obligation to evaluate employee's interests, profits and losses before applying the longer overtime work, provides the security for the employee. Flexibility is however guaranteed by the opportunity to negotiate the overtime work conditions and reach the agreement suitable for both parties.

The limit of allowed overtime hours in LL is laid down in section 136 (5), stipulating that overtime work may not exceed 144 hours within a four-month period. In case of aggregated working time, the employee cannot be employed for more than 24 hours in succession and 56 hours a week. According to LL section 140 (2), the employee and the employer may agree in the employment contract regarding the length of the accounting period, however, not longer than three months, but in the collective agreement – not longer than 12 months.

According to LC art 144 (3), the maximum working time, including overtime must not exceed 48 hours per 7 working days. According to LC art 152 (1) the overtime works shall not exceed for each employee 4 hours in two consequent days and 120 hours per year. A different annual limit may be established by collective agreement but may not exceed 180 hours per year³⁰.

Latvian overtime regulation concerning the limits of overtime work allowed is compared to other Baltic States the most flexible, allowing parties to apply overtime work to the maximum extent prescribed in ILO Hours of Work Convention (No. 1). At the same time Lithuanian limits of overtime work are too restrictive leaving not much space for agreements, and are not considered flexible.

The rigidity of Lithuanian regulation can be relieved according to the author's opinion by applying LC art 144 (5) which stipulates that the working day for the employees employed in more than one undertaking or in one undertaking but under two or more employment contracts, may not be longer than 12 hours. According to LC art 144 (5) the limitation is applied only with regard to the length of a working day, not to the length of a working week. LC does not give an answer, how many hours are available to work without overtime, if having two employment contracts – is it 48 or 60 hours per week. Even though the additional work and secondary job enable employees to exercise their employment opportunities to the maximum extent³¹, in practise LC art 144 (5) may cause situations where employers are signing

two or more employment contracts with the same employee in order to hide overtime³². In this occasion the regulation promotes unequal competition and leaves the employees out of overtime compensation and cannot be therefore considered legitimate.

2.3. Person-based restrictions of overtime work

The extent of flexibility of overtime work regulation is reflected by the fact, to how many people the overtime work can be applied. According to the author's point of view, the less the state sets the person-based restrictions, the more flexible the overtime regulation is.

ECA § 44 (2) prescribes that overtime work can not be demanded from a minor³³. An overtime work agreement with a minor is void. The same restriction is used in LL and LC. In Estonia the overtime agreement is also void with an employee who comes into contact with hazards in the working environment and whose working time has therefore been shortened pursuant to law.

In addition to restrictions set for minors, according to LC art 150 (3), in no event can overtime work be assigned to persons who are studying in secondary and vocational schools without interrupting work – on study days, also when factors in the working environment exceed the permitted levels, as well as in other cases established by laws and collective agreements.

According to ECA § 44 (5), due to unforeseen circumstances pertaining to the enterprise or activity of the employer, overtime work cannot be demanded from a minor, a pregnant woman or an employee who has the right to pregnancy and maternity leave. The previous restriction is used only during unforeseen/exceptional cases (for example *force majeure*). Within the restriction, overtime work can be applied only when there is a previous consent from the employee.

According to LL section 136 (7) a previous written consent for applicable overtime is needed, when overtime work is applied to a pregnant woman, a woman for a period up to one year after giving birth, and a woman who is breastfeeding for the whole period of breastfeeding. The regulation applies simultaneously for basic and exceptional cases of overtime.

LC regulation, concerning overtime work where previous consent is needed is considered to be the most strict. According to LC art 150 (4) pregnant women, women who have recently given birth, women who breastfeed, employees who are taking care of children under three years of age, are solely raising a child under fourteen years of age or a disabled child under sixteen years of age, as well as disabled persons may be assigned to do overtime work only with their consent. The regulation applies only in exceptional cases, because there are no basic cases of overtime work prescribed in LC³⁴.

Taken into consideration the person-based restrictions of overtime work, it is noticeable that the most extensive restrictions are established by Lithuania and therefore the overtime regulation there is least flexible. Unlike in Estonia and Latvia, while applying overtime work, Lithuania has taken under special protection the people, who raise disabled persons. According to Estonian and Latvian overtime regulation, there are no restrictions which prohibit beforementioned people to do overtime work whatsoever, making Estonian and Latvian overtime regulation therefore more flexible. The author finds that the shortage of person-based restrictions cites to flexibility of labour regulation. It is also worth noting that in every

EU member state the population groups and the protected values may differ, which explains the variability of person-based restrictions of overtime work.

3. Overtime work compensation

The most common ways of compensating for overtime work is by payment or time off in lieu. Sometimes both – time off and payment may be used. Usually countries differ in how their companies compensate for overtime work. According to European Company Survey³⁵ 35% of companies generally pay for overtime, 23% normally compensate for overtime with time off in lieu and 37% of companies use both compensation mechanisms. However, in a very small minority of companies (4%), overtime work is not compensated at all. Companies not compensating overtime hours were most frequently reported in the Netherlands (14% of companies) and Lithuania (11%).

In different EU countries the compensation mechanisms of overtime work have been established either by law or by collective agreements, sometimes by both at the same time³⁶. As collective agreements are not very common in Estonia, the compensation of overtime work is mainly regulated by ECA which establishes the minimum conditions of overtime compensation. According to ECA § 44 (6) employer will compensate the working hours of overtime with equal free time of done overtime if the compensation of overtime has not been agreed upon in money.

In case the employer decides to compensate overtime by giving free time, then the free time is considered to be the compensation and additional monetary compensation is not needed. However, according to ECA § 44 (7) when compensating overtime with money, the employer must pay the employee 1,5 times the wage.

In accordance with LL section 68 (1) an employee who performs overtime work is entitled to a supplement of not less than 100 per cent of the hourly or daily wages rate specified for him or her, but if piece-work pay has been agreed upon, a supplement of not less than 100 per cent of the piece-work rate for the amount of work done. A collective agreement or a contract of employment may specify a higher supplement for overtime work.

LC art 193 (1) prescribes that the pay for overtime shall be at least one and a half of the hourly pay/monthly wages established for the employee. According to LC, the overtime work can be compensated only by money. But it does not mean that other overtime compensation mechanisms do not exist in Lithuania. For example, if the number of working hours set for a particular category of employees is exceeded during the summary recording of the working time, a working day shall be shortened for employees on their request or they shall be given a rest day (days) in the manner prescribed by the employment contract, collective agreement or internal rules, or they shall be paid the amount equal to the amount paid for overtime work³⁷. It means, that time off can be agreed either by employment contract, collective agreement or internal rules.

Comparing Estonian, Latvian and Lithuanian overtime compensation mechanisms, we can notice that Estonian labour law regulation is more flexible enabling in addition to monetary compensation compensate overtime also by giving time off. Latvian and Lithuanian overtime regulations do not stipulate directly the opportunity to apply time off in lieu as an overtime compensation mechanism, but it does not mean that time off in lieu cannot be agreed upon individually or by collective agreements.

Although the overtime compensation mechanisms in Estonia established by law are more versatile, derogates the regulation of ECA § 44 (6) directly the interests of employees'. While overtime monetary compensation rate is 1,5, the overtime compensation for time off is only 1. The author finds that even when the existing regulation of Estonia is flexible for employers the overtime compensation rates for both compensation mechanisms should be equalized. In a situation where overtime is paid by money with the rate of 1,5, the overtime compensation by giving free time should also be compensated with the same rate. The author's suggested equalized overtime compensation mechanisms are being used for example in Canada, where according to Employment Standards Act³⁸ art 22 (7) employees get their overtime compensation by time off in lieu at the same rate (1,5 time rate) than the monetary overtime compensation. In Austria the principle is also that overtime compensation for time off in lieu must be equal to the monetary overtime compensation rate³⁹. Corresponding interpretation is also being used in US legal acts⁴⁰.

The author finds that the above mentioned approach eliminates the inequality of compensation mechanisms and puts employees in a disadvantageous situation when overtime is being compensated by time off instead of monetary compensation.

Although the multiplicity of overtime compensation measures indicate to regulations' flexibility, The author has an opinion that giving free time as an overtime compensation measure is not very practical. The author finds that giving free time as an overtime compensation is disadvantageous to the employee as well as employer. In case of employee being given free time as overtime compensation the employee's income will decrease by the amount of hours worked overtime, because ECA § 44 (6) does not foresee two compensation mechanisms to be used at the same time. In addition to deduction of employee's income the company's organisation of work is disturbed also when employee has been given free time. When time off is being given during the working time then employer has to make additional effort to reorganise the work.

Comparing Estonian, Latvian and Lithuanian overtime compensation rates it is noticeable that overtime work payments in Latvia are the smallest enabling employers to employ employees with minimal costs (employer flexibility). Despite the fact that parties have a right to agree upon higher overtime compensation rates, the author finds Latvian overtime compensation rate not in accordance with ILO Hours of Work Convention (No. 1) and (No. 30)⁴¹, which establish that the rate of pay for overtime shall be not less than one-and-one-quarter times the regular rate.

According to the author's opinion, the overtime work compensation options can be diversified by applying different schemes of working time accounts. This gives to all Baltic States an opportunity to organise overtime work much more flexibly. The basic idea behind working time accounts is that over a specified period of time, an employee is allowed to work longer or shorter hours than (collectively) agreed and thereby collect working time credits or debits in an individual working time account, which are later compensated for by additional free time or work⁴². From the employers' point of view, this concept has at least two major advantages. First, it allows the companies to have more flexible production, which is more closely related to the demands of the market. Second, since most of the working time credits are not counted as overtime, the employer does not have to pay regular overtime bonuses and can thus reduce labour costs. From an employees' viewpoint, the use of working time accounts might be an instrument for more "time sovereignty" which could help them organise working time more in line with their individual needs and interests⁴³.

According to the authors' opinion, despite the fact, that the "time banking" schemes are more commonly used in Finland, Italy, Netherlands, Portugal, Spain and the United Kingdom⁴⁴, can the "time banking" schemes application and promotion in Baltic States help to make the work relations and options to compensate overtime work even more flexible.

4. Summary

The extent of flexibility of overtime work regulation is reflected by the fact, how easy it is to apply it and what kind of (and how many) formal restrictions have to be taken into consideration while applying it. The author finds, that the less the state sets the restrictions, the more flexible the overtime work regulation is. The author finds that the Baltic States can consider to borrow from each other the best overtime work flexibility practice, as it helps enterprises to react more rapidly to unexpected market demands and do it with smaller costs.

Comparing the principles of defining overtime work in Estonia, Latvia and Lithuania, it appears that Estonia and Lithuania share the same standpoints, according to which the overtime is calculated over a longer period than one day. The author finds Estonian and Lithuanian regulation more flexible, as the employers can avoid paying daily overtime supplements, when at the end of the calculation period the total agreed working time is not exceeded.

According to economical aspect the overtime regulation in Latvia, concerning part-time work is considered more flexible, as it helps employers to apply overtime work with fewer expenses.

Latvian overtime regulation concerning the limits of overtime work allowed is compared to other Baltic States the most flexible, allowing parties to apply overtime work to the maximum extent prescribed in ILO Hours of Work Convention (No. 1).

Taken into consideration the person-based restrictions of overtime work, it is noticeable that the most extensive restrictions are established by Lithuania and therefore the overtime regulation there is least flexible. Unlike in Estonia and Latvia, while applying overtime work, Lithuania has taken under special protection the people, who raise disabled persons. According to Estonian and Latvian overtime regulation, there is no restrictions which prohibit beforementioned people to do overtime work whatsoever, making Estonian and Latvian overtime regulation therefore more flexible.

Comparing Estonian, Latvian and Lithuanian overtime compensation mechanisms, we can notice that Estonian labour law regulation is more flexible enabling in addition to monetary compensation to compensate overtime also by giving time off. Comparing the compensation rates it is noticeable that overtime work payments in Latvia are the smallest enabling employers to employ employees with minimal costs (employer flexibility). Despite the fact that parties have a right to agree upon higher overtime compensation rates, the author finds Latvian overtime compensation rate not in accordance with ILO Hours of Work Convention (No. 1) and (No. 30), which establish that the rate of pay for overtime shall be not less than one-and-one-quarter times the regular rate.

According to the authors' opinion, the "time banking" schemes can make the work relations and options to compensate overtime work in Baltic States more flexible.

Literature and sources used

Literature

1. *Bagdanskis, T.* Problems of flexible work forms in Lithuania. *Journal on legal and economic issues of central Europe*. 2012/2, p. 2–11.
2. *Bagdanskis, T. Usonis, J.* Problems of introduction of flexibility into Lithuanian labour law. *Jurisprudencija*, 2011, Nr. 18(2), p. 595–612.
3. *Broughton, A. Biletta, J. Vacas, C.* Flexicurity: Actions at Company Level. European Foundation for the Improvement of living and Working conditions. European Union, 2012. Available: <http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2012/22/en/1/EF1222EN.pdf> [position 30.01.2013].
4. *Eamets, R.* Flexicurity specificities in small open economies. *The Baltic States*, 2009. Available: http://www.econbiz.de/archiv1/2009/96161_flexicurity_specificities_smopec.pdf [position 28.01.2013].
5. “Europe 2020”. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the Commission. Brussels, 3.3.2010. Available: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF> [position 18.01.2013].
6. European Company Survey 2009. Overview. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2010.
7. Flexitime and “time banking” schemes. Information Sheet No. WT-14. International Labour Office, Geneva, 2004.
8. Green Paper “Modernising labour law to meet the challenges of the 21st century”. Brussels, 21.11.2006. Available: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0708:FIN:EN:PDF> [position 30.01.2013].
9. *Gruzevskis, B. Blaziene, I.* Amendments of the Lithuanian labour code designed to increase labour market flexibility and to foster social dialogue. EEO Ad hoc request, 2009.
10. *Kramarz, F. Cahuc, P. Crépon, B.* Working time developments in Germany. Working Hours and Job Sharing in the EU and USA: Are Europeans Lazy? Or Americans Crazy? Oxford Scholarship Online, 2008.
11. *Michon, F. Freyssinet, J.* Overtime in Europe. Eironline. Eurofound, 2003.
12. *Muda, M.* Turvaline paindlikkus uues töölepingu seaduses [Flexicurity in new Employment Contracts Act]. *Juridica IV/2012*, p. 295–304.
13. Overtime. Conditions of work and employment programme. International Labour Office, Geneva. Information Sheet No. WT-2. May, 2004.
14. *Risak, M. E.* Labour Law in Austria. Kluwer Law international, 2010.
15. *Siigur, H.* Töö- ja puhkeaeg uues töölepingu seaduses [Work- and rest time in new Employment Contracts Act]. *Juridica IV/2009*, p. 224–235.
16. *Schulten, T.* Provisions on working time accounts in collective agreements. Eurofound, 1998.
17. *Tare, I.* Labour Law in Latvia. Kluwer Law International. 2010.
18. *Treier, T. Suder, S. Käärats, E.* Selgitused töölepingu seaduse juurde [Explanations to Employment Contracts Act]. Estonian Ministry of Social Affairs, 2011.
19. *Värk, A.* Tööaja paindlikkus. Eesti Statistikaameti teemaleht [Working time flexibility. Estonian Statistical Office’s themesheet] nr I/2007.
20. Working time in the EU. Foundation Findings. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2012.

Judicial practice

1. Judgment of the Court (First Chamber) of 27 May 2004. *Edeltraud Elsner-Lakeberg v Land Nordrhein-Westfalen*. Case C-285/02. European Court reports 2004, page I-05861.
2. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 5 October 2004. *Joined Cases C-397/01 to C-403/01. Bernhard Pfeiffer and Others v Deutsches Rotes Kreuz, Kreisverband Waldshut eV*. European Court reports 2004, p. I-08835.
3. Judgment of the Court (Sixth Chamber) of 15 December 1994. – *Stadt Lengerich v Angelika Helmig and Waltraud Schmidt v Deutsche Angestellten-Krankenkasse and Elke Herzog v Arbeiter-Samariter-Bund Landverband Hamburg eV and Dagmar Lange v Bundesknappschaft Bochum and Angelika Kussfeld v Firma Detlef Bogdol GmbH and Ursula Ludewig v Kreis Segeberg*. – References for a preliminary ruling: *Landesarbeitsgericht Hamm, Arbeitsgericht Hamburg, Arbeitsgericht Bochum, Arbeitsgericht Elmshorn and Arbeitsgericht Neumünster-Allemagne*. Equal pay – Pay for overtime worked by part-time employees. *Joined cases C-399/92, C-409/92, C-425/92, C-34/93, C-50/93 and C-78/93*. European Court reports 1994, p. I-05727.
4. The Supreme Court of Estonia, decision in case no. 3-2-1-6-08.

Normative legal acts

1. Directive 2003/88/EC of the European Parliament and of the Council of 4 November 2003 concerning certain aspects of the organisation of working time. OJ L 299, 18.11.2003, p. 9–19.
2. Employment Contracts Act. RT I 2009,5,35 – RT I, 22.12.2012,29. Available: <http://www.legaltext.ee/et/andmebaas/tekst.asp?loc=text&dok=XXXX060K1&keel=en&pg=1&ptyyp=RT&tyyp=X&query=t%F6%F6lepingu+seadus> [position 28.01.2013].
3. Employment Standards Act, 2000. S.O. 2000, chapter 41; 2011, c. 1, Sched. 7, s.1.
4. Fair Labour Standards Act. FLSA 29 U.S. Code, chapter 8.
5. Hours of Work [Industry] Convention, 1919 [No. 1]. Adoption: Washington, 1st ILC session (28.11.1919).
6. ILO Hours of Work [Commerce and Offices] Convention, 1930 [No. 30]. Adoption: Geneva, 14th ILC session [28.06.1930].
7. The Republic of Latvia Labour Law. Adopted by Saeima on 20.06.2001. Available: http://www.vvc.gov.lv/export/sites/default/docs/LRTA/Likumi/Labour_Law.doc [position 23.01.2013].
8. The Republic of Lithuania Labour Code. Adopted by Seimas of the Republic of Lithuania 06.04.2002. Available: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_e?p_id=191770 [position 23.01.2013].

References

1. The EU-27 unemployment rate was 10.7 % in november 2012, and 10.0 % in november 2011. Eurostat estimates that 26.061 million men and women in the EU-27 were unemployed in november 2012. Compared with november 2011, unemployment rose by 2 012 000 in the EU-27 and by 2 015 000 in the euro area. Unemployment statistics. European Commission. Eurostat. Available: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Unemployment_statistics [position 28.01.2013].
2. Eamets, R. Flexicurity specificities in small open economies. The Baltic States, 2009, p. 1. Available: http://www.econbiz.de/archiv1/2009/96161_flexicurity_specificities_smopec.pdf [position 28.01.2013].
3. “Europe 2020”. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the Commission. Brussels, 3.3.2010. Available: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF> [position 18.01.2013].
4. GreenPaper “Modernisinglabourlawtomeetthechallengesofthe21stcentury”. Brussels, 21.11.2006. Available: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0708:FIN:EN:PDF> [position 30.01.2013].
5. Working time in the EU. Foundation Findings. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2012.
6. Broughton, A. Biletta, J. Vacas, C. Flexicurity: Actions at Company Level. European Foundation for the Improvement of living and Working conditions. European Union, 2012, p. 6. Available: <http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2012/22/en/1/EF1222EN.pdf> [position 30.01.2013].
7. Eamets, R. Flexicurity specificities in small open economies. The Baltic States, 2009, p. 2. Available: http://www.econbiz.de/archiv1/2009/96161_flexicurity_specificities_smopec.pdf [position 28.01.2013].
8. According to the project “An agenda for new skills and jobs”, the Commission puts up a goal to modernise labour markets. At EU level, the Commission will work to adapt the legislative framework, in line with ‘smart’ regulation principles, to evolving work patterns (e.g. working time, posting of workers) and new risks for health and safety at work. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the Commission. Brussels, 3.3.2010.
9. Muda, M. Turvaline paidlikkus uues töölepingu seaduses [Flexicurity in new Employment Contracts Act]. Juridica IV/2012, p. 298.
10. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 5 October 2004. Joined Cases C-397/01 to C-403/01. Bernhard Pfeiffer and Others v Deutsches Rotes Kreuz, Kreisverband Waldshut eV. European Court reports 2004, p. I-08835, point 100.
11. Overtime. Conditions of work and employment programme. International Labour Office, Geneva. Information Sheet No. WT-2. May, 2004, p. 1.
12. Employment Contracts Act. RT I 2009,5,35 – RT I, 22.12.2012,29. Available: <http://www.legaltext.ee/et/andmebaas/tekst.asp?loc=text&dok=XXXX060K1&keel=en&pg=1&ptyyp=RT&tyyp=X&query=t%F6%F6lepingu+seadus> [position 28.01.2013].
13. The Supreme Court of Estonia, decision in case no. 3-2-1-6-08.

14. According to ECA § 43 (1) it is presumed that an employee works 40 hours over a period of seven days (full-time work), unless the employer and the employee have agreed on a shorter working time (part-time work).
15. Siigur, H. Töö- ja puhkeaeg uues töölepingu seaduses [Work- and rest time in new Employment Contracts Act]. *Juridica* IV/2009, p. 225.
16. Judgement of the Court (First Chamber) of 27 May 2004. *Edeltraud Elsner-Lakeberg v Land Nordrhein-Westfalen*. Case C-285/02. European Court reports 2004, page I-05861.
17. Michon, F. Freyssinet, J. Overtime in Europe. *Eironline*. Eurofound, 2003, p. 11.
18. The Republic of Latvia Labour Law. Adopted by Saeima on 20.06.2001. Available: http://www.vvc.gov.lv/export/sites/default/docs/LRTA/Likum/Labour_Law.doc [position 23.01.2013].
19. Tare, I. Labour Law in Latvia. Kluwer Law International. 2010, p. 66-67.
20. The Republic of Lithuania Labour Code. Adopted by Seimas of the Republic of Lithuania 06.04.2002. Available: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_e?p_id=191770 [position 23.01.2013].
21. Judgment of the Court (Sixth Chamber) of 15 December 1994. - *Stadt Lengerich v Angelika Helmig and Waltraud Schmidt v Deutsche Angestellten-Krankenkasse and Elke Herzog v Arbeiter-Samariter-Bund Landverband Hamburg eV and Dagmar Lange v Bundesknappschaft Bochum and Angelika Kussfeld v Firma Detlef Bogdol GmbH and Ursula Ludewig v Kreis Segeberg*. – References for a preliminary ruling: Landesarbeitsgericht Hamm, Arbeitsgericht Hamburg, Arbeitsgericht Bochum, Arbeitsgericht Elmshorn and Arbeitsgericht Neumünster - Allemagne. – Equal pay - Pay for overtime worked by part-time employees. - Joined cases C-399/92, C-409/92, C-425/92, C-34/93, C-50/93 and C-78/93. European Court reports 1994, p. I-05727, point 26-30.
22. Värk, A. Tööaja paindlikkus. Eesti Statistikaameti teemaleht [Working time flexibility. Estonian Statistical Office's themesheet] nr I/2007, p. 3-4.
23. ECA § 44 (4) prescribes that in line with the principle of good faith, an employer may demand that an employee work overtime due to unforeseen circumstances pertaining to the enterprise or activity of the employer, in particular for prevention of damage. The regulation requires the calculation of both parties interests, because the overtime work can be demanded only when employer's interests outweigh the interests of employee. According to LL art 136 (3) an employer has the right to employ an employee on overtime without his or her written consent: 1) if this is required by the most urgent public need; 2) to prevent the consequences caused by *force majeure*, an unexpected event or other exceptional circumstances which adversely affect or may affect the normal course of work activities in the undertaking, and 3) for the completion of urgent, unexpected work within a specified period of time. According to LC art 150 and art 151 the overtime works are permitted only in very exceptional cases. The list of previously mentioned exceptional cases is too specific, including only such situations when deviation from usual labour organisations is due to certain external factors. The author finds that allowing employer and employee to apply overtime in general cases may increase the flexibility of work relations, prevent hidden application of overtime work and lower the rate of unpaid overtime work in Lithuania.
24. Gruzdevskis, B. Blaziene, I. Amendments of the Lithuanian labour code designed to increase labour market flexibility and to foster social dialogue. EEO Ad hoc request, 2009, p. 2.
25. Hours of Work [Industry] Convention, 1919 [No. 1]. Adoption: Washington, 1st ILC session [28.11.1919].
26. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 5 October 2004. Joined Cases C-397/01 to C-403/01. *Bernhard Pfeiffer and Others v Deutsches Rotes Kreuz, Kreisverband Waldshut eV*. European Court reports 2004, p. I-08835, point 77 and 96.
27. Directive 2003/88/EC of the European Parliament and of the Council of 4 November 2003 concerning certain aspects of the organisation of working time. OJ L 299, 18.11.2003, p. 9–19.
28. Treier, T. Suder, S. Käärats, E. Selgitused töölepingu seaduse juurde [Explanations to Employment Contracts Act]. Estonian Ministry of Social Affairs, 2011, p. 48.
29. The longer overtime work can be unreasonably detrimental, when the danger to employee's health arises from it, also when longer overtime work causes negative consequences to employee because of the undone off-work duties. The longer overtime can be more costly for employee than the compensation paid for it.
30. Bagdanskis, T. Problems of flexible work forms in Lithuania. *Journal on legal and economic issues of central Europe*. 2012/2, p. 7.
31. Gruzdevskis, B. Blaziene, I. Amendments of the Lithuanian labour code designed to increase labour market flexibility and to foster social dialogue. EEO Ad hoc request, 2009, p. 4.
32. Bagdanskis, T. Problems of flexible work forms in Lithuania. *Journal on legal and economic issues of central Europe*. 2012/2, p. 7.

33. Minor is a person who is less than 18 years old.
34. The list of previously mentioned exceptional cases is very specific and includes only such situations when deviation from usual labour organisations is due to certain external factors. *Gruzevskis, B. Blaziene, I.* Amendments of the Lithuanian labour code designed to increase labour market flexibility and to foster social dialogue. EEO Ad hoc request, 2009, p. 3. European Company Survey 2009. Overview. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2010, p. 3.
35. European Company Survey 2009. Overview. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2010.
36. *Michon, F.* Freyssinet, J. Overtime in Europe. Eironline. Eurofound, 2003.
37. Bagdanskis, T. Usonis, J. Problems of introduction of flexibility into Lithuanian labour law. *Jurisprudencija*, 2011, Nr. 18(2), p 606.
38. Employment Standards Act, 2000. S.O. 2000, chapter 41; 2011, c. 1, Sched. 7, s.1.
39. *Risak, M. E.* Labour Law in Austria. Kluwer Law international, 2010, p. 90–91.
40. Fair Labour Standards Act. FLSA 29 U.S. Code, chapter 8.
41. ILO Hours of Work [Commerce and Offices] Convention, 1930 [No. 30]. Adoption: Geneva, 14th ILC session [28.06.1930].
42. *Kramarz, F. Cahuc, P. Crépon, B.* Working time developments in Germany. Working Hours and Job Sharing in the EU and USA: Are Europeans Lazy? Or Americans Crazy? Oxford Scholarship Online, 2008, p. 156.
43. *Schulten, T.* Provisions on working time accounts in collective agreements. Eurofound, 1998, p. 1.
44. Flexitime and “time banking” schemes. Information Sheet No. WT-14. International Labour Office, Geneva, 2004, p. 2.

Izvairīšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas, norobežošana no citiem noziedzīgiem nodarījumiem un noziedzīgu nodarījumu kopība

Tax and other compulsory payment evasions and other crimes multiplicity and delimitation of them

Mg. iur. Ļubova Kovaļa

LU Juridiskā fakultāte
LU Juridiskās fakultātes doktorante
E-pasts: lubovak@inbox.lv

Publikācija ir veltīta tādai krimināltiesību tēmai kā izvairīšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas (turpmāk arī – izvairīšanās no nodokļu nomaksas vai nodokļu nemaksāšana). Publikācijā analizēti pētāmā noziedzīgā nodarījuma kvalifikācijas problēmjautājumi, kas saistīti ar izvairīšanos no nodokļu nomaksas, ar minētā nodarījuma norobežošanu no citiem noziedzīgiem nodarījumiem un tā iekļaušanu noziedzīgu nodarījumu kopībā. Publikācijā autore secina, ka nodokļu nemaksāšana un tādi noziedzīgi nodarījumi kā krāpšana, noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana un Krimināllikuma (turpmāk – KL) 217. un 219. pantā paredzētie noziedzīgie nodarījumi neveido noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību. Publikācijā tiks sniegti priekšlikumi šo kvalifikācijas problēmjautājumu risināšanai.

Atslēgvārdi: izvairīšanās no nodokļu nomaksas, noziedzīgu nodarījumu norobežošana, noziedzīgu nodarījumu kopība, reālā kopība, ideāla kopība, normu konkurence.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	71
1. <i>Izvairīšanās no nodokļu nomaksas un krāpšana</i>	72
2. <i>Izvairīšanās no nodokļu nomaksas un noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana</i>	75
3. <i>Izvairīšanās no nodokļu nomaksas un KL 217. un 219. pantā paredzētie noziedzīgie nodarījumi</i>	77
<i>Kopsavilkums</i>	81
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	81
<i>Atsauces</i>	82
<i>Summary</i>	83

levads

Piemērojot KL normas, tiek panākts krimināltiesisko attiecību noregulējums. Krimināltiesību doktrīnā ir nostiprināta atziņa, ka, tikai pareizi kvalificējot noziedzīgu nodarījumu, ir iespējams taisnīgi noregulēt krimināltiesiskās attiecības. Saucot personu pie kriminālatbildības, ir būtiski noskaidrot, vai personas darbībās ir

noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes un kurā KL pantā, tā daļā un punktā tās ir paredzētas. KL katrs noziedzīga nodarījuma sastāvs ir konkrēts, jo tas ietver sevī tās būtiskākās, tipiskās un nepieciešamās pazīmes, kas piemīt noteiktam noziedzīgam nodarījumam.¹

Dr. habil. iur. profesors Uldis Krastiņš atzīmē, ka “noziedzīga nodarījuma kvalifikācija ir pilnīgas atbilstības konstatēšana starp nodarījuma faktiskajām pazīmēm un Krimināllikuma normā paredzētā konkrētā noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmēm”.² Tātad, kvalificējot pie kriminālatbildības saucamās personas darbības, jākonstatē to atbilstība konkrētā KL normā paredzētajam nodarījumam pilnā apmērā. Ja personas nodarījumā iztrūkst kaut viena noziedzīga nodarījuma sastāva pazīme, kas iekļauta KL sevišķās daļas konkrētā pantā, tā daļā vai punktā, tad personas nodarījumu nav iespējams kvalificēt saskaņā ar šo KL pantu, tā daļu vai punktu. Analizējot un salīdzinot dažādu noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmes, ir iespējams norobežot tos un pareizi kvalificēt pie kriminālatbildības saucamās personas nodarījumu.

Viens no problēmjaudājumiem, lai kvalificētu izvairīšanos no nodokļu nomaksas, ir tās norobežošana no tādiem noziedzīgiem nodarījumiem kā krāpšana (KL 177. pants), noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana (KL 195. pants), grāmatveidības un statistiskās informācijas noteikumu pārkāpšana (KL 217. pants) un izvairīšanās no nodokļu deklarācijas iesniegšanas (KL 219. pants) tāpēc, ka pazīmju ziņā šie noziedzīgie nodarījumi ir tuvi analizējamam noziedzīgajam nodarījumam.

Analizējot pētāmā noziedzīgā nodarījuma kvalifikācijas īpatnības, jāpievērš uzmanība ne tikai minēto noziedzīgu nodarījumu norobežošanai, bet arī noziedzīgu nodarījumu kopībai. Saskaņā ar KL 26. panta pirmo daļu noziedzīgu nodarījumu kopību veido vienas personas izdarīts viens noziedzīgs nodarījums vai vairāki noziedzīgi nodarījumi, kas atbilst divu vai vairāku dažādu noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm, ja šī persona nav notiesāta ne par vienu no šiem noziedzīgajiem nodarījumiem un nav arī iestājies kriminālatbildības noilgums.³

Vairāki patstāvīgi nodarījumi var veidot atšķirīgas kombinācijas, kas pēc sava satura un savstarpējās saistības ir dažādas. Atkarībā no šādiem faktoriem nodarījumu kvalifikācijas jautājumi vienmēr netiek risināti vienveidīgi.⁴

Krimināltiesību doktrīnā izdala divus noziedzīgu nodarījumu kopības veidus: reālā un ideālā kopība. Saskaņā ar KL 26. panta otro daļu ideālā kopība ir personas izdarīts viens noziedzīgs nodarījums, kas atbilst vairāku dažādu noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm.⁵ Savukārt KL 26. panta trešā daļa nosaka, ka personas izdarīti divi vai vairāki savstarpēji nesaistīti nodarījumi, kas atbilst vairāku dažādu noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm, veido noziedzīgu nodarījumu reālo kopību.⁶

Publikācijas mērķis ir, pētot un analizējot nodokļu nemaksāšanas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmju īpatnības un tiesu nolēmumus šajā sfērā, sniegt ieteikumus, kā risināt izvairīšanās no nodokļu nomaksas kvalifikācijas problēmjaudājumus noziedzīgu nodarījumu norobežošanas un kopības gadījumā.

1. Izvairīšanās no nodokļu nomaksas un krāpšana

Lai izvairītos no pievienotās vērtības nodokļa maksāšanas, tiek izmantotas muitas vērtības paaugstināšanas un fiktīva eksporta shēmas. Pirmajā gadījumā uzņēmēji norāda nepamatoti augstu preču muitas vērtību, lai pēc tam pieprasītu it kā pārmaksāto pievienotās vērtības nodokli. Darbība ir salīdzinoši vienkārša: kad preces ievie Latvijas Republikas muitas teritorijā, muitas deklarācijā tiek norādīta

ievērojami lielāka vērtība nekā patiesībā. Tādējādi rīcība, kuras rezultātā tiek palielināta pievienotās vērtības nodokļa summa, saistīta ar apzināti nepatiesu ziņu ierakstīšanu darījumā apliecinātos dokumentos. Fiktīva eksporta gadījumā par faktiski neveiktiem eksporta darījumiem tiek prasīta pievienotās vērtības nodokļa atmaksa.

Visas šīs darbības var kvalificēt kā izvairīšanos no nodokļu nomaksas, ja it kā pārmaksātā pievienotās vērtības nodokļa summa tiks novirzīta citu nodokļu maksāšanai. Tā uzņēmums, kas it kā pārmaksājis pievienotās vērtības nodokli, nevis pieprasa atmaksāt "pārmaksāto" nodokļa summu, bet prasa ieskaitīt šo summu cita nodokļa vietā.

Savukārt likumīgi samaksātā pievienotās vērtības nodokļa nelikumīgai atmaksāšanas pieprasīšanai ir krāpšanas pazīmes, nevis izvairīšanās no nodokļu nomaksas pazīmes. Ja uzņēmums veicis visas minētās darbības, lai atprasītu it kā pārmaksātā pievienotās vērtības nodokļa summu, vai ja visas darbības bijušas vērstas uz to, lai izkrāptu naudu no valsts budžeta, šīs darbības kvalificējas kā krāpšana saskaņā ar KL 177. panta attiecīgo daļu. Teorētiski norobežošana ir skaidra, bet praksē var rasties problēmas. Piemēram, Latvijas Republikas Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģija kvalificēja L. K. darbības saskaņā ar tādu noziedzīgu nodarījumu kopību, kas paredzēti KL 218. panta otrajā daļā, 177. panta trešajā daļā un 195. panta otrajā daļā.

"[...] Pavisam L. K., O. S. un G. R. pēc iepriekšējas vienošanās ar citām personām saskaņā ar lomu sadali samazināja SIA "V", SIA "I", SIA "U" un SIA "D" ar nodokli apliekamo objektu un izvairījās no nodokļu nomaksas, nodarot zaudējumus valstij Ls 457546,88 apmērā.

Ar savām darbībām L. K., O. S. un G. R. izdarīja noziedzīgu nodarījumu, par ko atbildība paredzēta KL 218. panta otrajā daļā.[...]

Turklāt L. K. atkārtoti ieguva svešu mantu, ļaunprātīgi izmantojot uzticēšanos un ar viltu (krāpšana), lielā apmērā, proti: [...]

Tādējādi SIA "D" nedrīkstēja atprasīt no valsts budžeta LVL 7170 par darījumiem, kas veikti ar SIA "V" un SIA "I", jo faktiski tādi darījumi nenotika, bet SIA "D" direktore L. K., izmantojot nepamatoti sastādītas, t. i., fiktīvas, pavadzīmes, nepamatoti pieprasīja no valsts budžeta PVN pārmaksu LVL 7170 apmērā, ko VID novirzīja iedzīvotāju ienākuma nodokļa un valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu segšanai, kā rezultātā L. K., ļaunprātīgi izmantojot uzticēšanos, ar viltu atkārtoti izkrāpa no valsts budžeta PVN pārmaksu par LVL 7170, t. i., lielā apmērā.

Ar šādām savām darbībām L. K. izdarīja noziedzīgu nodarījumu, kas paredzēts Krimināllikuma 177. panta trešajā daļā.

Kā arī, L. K. izdarīja noziedzīgi iegūtu finanšu līdzekļu legalizēšanu lielā apmērā, pārkāpjot likumā noteiktās prasības un apzinoties šo līdzekļu iegūšanas noziedzīgumu, proti: [...] VID Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas nodaļas darbinieki, izpildot L. K. lūgumu par izveidojušās PVN pārmaksas atmaksu, uzticēdamies L. K. iesniegtajiem dokumentiem par PVN atmaksas pamatotību un nepieciešamību, nezinādami, ka atmaksājamo PVN summu – LVL 6100 – SIA "D" nav tiesīga saņemt, 2004. gada 14.jūlijā deva rīkojumu pārskaitīt un 2004. gada 15.jūlijā tika novirzīti LVL 6100 no valsts budžeta uzņēmumam SIA "D" iedzīvotāju ienākuma nodokļa un valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu segšanai, tādējādi L. K., zinot, ka minētie finanšu līdzekļi ir iegūti noziedzīgā ceļā, tos legalizēja.

Šādā veidā L. K., slēpdama un maskēdama finanšu līdzekļu noziedzīgo izcelsmi, izkrāpa no valsts budžeta PVN summas Ls 7070,00, kas ir finanšu līdzekļi lielā apmērā, novirzot SIA "D" nodokļu un valsts obligāto maksājumu segšanai, un

atkārtoti izdarīja darbības, kas saskaņā ar Likuma par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas novēršanu 5. panta 3. un 4. punktu liecina par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju, tādējādi pārkāpdama šī likuma prasības, kas minētās darbības atzīst par noziedzīgām.

Ar savām darbībām L. K. izdarīja noziedzīgu nodarījumu, kas paredzēts Krimināllikuma 195. panta otrajā daļā.”⁷

Kā redzams, visas L. K. darbības bija vērstas uz nodokļu nemaksāšanu, visi no valsts budžeta nepamatoti atprasītie līdzekļi tika novirzīti citu nodokļu segšanai. L. K. prettiesiskās rīcības rezultātā netika samaksāts pievienotās vērtības nodoklis, iedzīvotāju ienākuma nodoklis un valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas. Tomēr tiesa saskatīja L. K. rīcībā ne tikai izvairīšanos no nodokļu nomaksas, bet arī krāpšanu un pat noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojumā par krāpšanu ir uzsvērts – ja persona, izmantodama viltotus dokumentus vai citādi, maldina Valsts ieņēmumu dienesta darbiniekus, norādot, ka viņai ir tiesības saņemt no valsts it kā pārmaksāto nodokli, tā ir krāpšana. Savukārt konstatējot, ka persona tīši nav maksājusi nodokļus vai tiem pielīdzinātos maksājumus, ir samazinājusi vai slēpusi ar nodokli apliekamos objektus, tas kvalificējams saskaņā ar KL 218. pantu.⁸

Pēc autores domām, jāpiekrīt LR Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojumā izdarītajam secinājumam – lai norobežotu krāpšanu un izvairīšanos no nodokļu nomaksas, pamatkritērijs ir noziedzīga nodarījuma subjekta nodoms.

Šis viedoklis ir atzīts arī 2008. gada 30. jūnija Kurzemes apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas spriedumā lietā Nr. 15830300505. Prokurors, saucot pie kriminālatbildības R. S. pēc KL 177. panta trešās daļas un norādot, ka viņš “[..] nesamaksājot likumā paredzētos nodokļus, nodarīja valstij kaitējumu lielā apmērā [..]”, faktiski atkārtoti inkriminē tās pašas darbības, kuras viņam bija inkriminētas, saucot pie atbildības par cita noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, t. i., pēc KL 218. panta otrās daļas.

Apsūdzība pēc KL 177. panta trešās daļas ir nekonkrēta un izteikta pieņēmumu veidā – tajā nav noteikts, kādu saimniecisko darījumu rezultātā un kādas summas ieguva (nopelnīja) z/s “Krieži”, kuras pēc tam ar viltu pēc iepriekšējās vienošanās ieguva R. S. un G. J.

Krimināllietu tiesas kolēģija konstatēja, ka R. S. nodoms, veicot saimniecisko darbību z/s “Krieži” vārdā, bija tikai izvairīties no nodokļu maksas valstij. Citi lietā pierādījumi, kuri dotu nešaubīgu pamatu R. S. notiesāšanai pēc KL 177. panta trešās daļas, tiesā netika iegūti.

Krimināllietu tiesas kolēģija uzskata, ka personas darbības, kuras izdarītas ar nodomu nemaksāt valsts labā nodokļus, nevar atzīt kā krāpšanas izdarīšanu KL 177. panta izpratnē.⁹

Dr. iur. A. Judins Latvijas Republikas Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojumā par krāpšanu arī norāda uz to, ka KL 177. un 218. pantā paredzētie noziedzīgie nodarījumi neveido noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību.¹⁰ Tajā pašā laikā praksē minētie noziedzīgie nodarījumi var veidot noziedzīgu nodarījumu reālo kopību, kad persona, viltojot dokumentus un sniedzot nepatiesu informāciju atskaitēs, ne tikai izvairās no nodokļu samaksas, bet, maldinot Valsts ieņēmumu dienestu vai citu institūciju, kas administrē nodevu vai nodokļu iekasēšanu, arī pieprasa atmaksāt no valsts budžeta it kā pārmaksāto nodokli. KL 177. un 218. pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu reālās kopības piemērs atrodams Latgales apgabaltiesas 2008. gada 28. jūlija spriedumā lietā Nr. 15830113705, kurā D. K. tika atzīts par

vainīgu KL 177. panta trešajā daļā, 217. panta otrajā daļā un 218. panta otrajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu izdarīšanā.

“Tiesa konstatēja, ka D. K., būdams SIA “Latgales metāls” dalībnieks, nolūkā izvairīties no nodokļu samaksas Ls 16183,80 apmērā un nelikumīgi saņemt no valsts minētās sabiedrības ar ierobežotu atbildību un savā labā pievienotās vērtības nodokļa priekšapmaksu Ls 5000 apmērā, apzināti pārkāpdams likumu “Par pievienotās vērtības nodokli” un “Par grāmatvedību” prasības, izstrādādams darbības plānu, nodrošinādams ar norādījumu sniegšanu un darbību saskaņošanu ar sabiedrības ar ierobežotu atbildību darbiniekiem pirmatnējo saimnieciskās un grāmatvedības uzskaites dokumentu viltošanu un izmantodams noziedzīgo nodomu īstenošanai šīs sabiedrības ar ierobežotu atbildību valdes priekšsēdētāju, faktisko vadītāju A. R., organizēja sabiedrības ar ierobežotu atbildību aplikamo ienākumu daļas noslēpšanu un izvairīšanos tādā veidā no nodokļu samaksas, sabiedrības ar ierobežotu atbildību grāmatvedības dokumentu un 2005. gada aprīlī, maijā, jūnijā Valsts ieņēmumu dienestam iesniegto pievienotās vērtības nodokļa deklarāciju viltošanu, ko pēc D. K. piedāvājuma, neapzināti, bet bez pienācīgas parakstāmo dokumentu pārbaudes veica A. R., norādīdams tajos faktiski neveiktus, bet noformētus kā reāli veiktus darījumus ar sabiedrību ar ierobežotu atbildību “Rode 7” par septiņu kompresoru pirkšanu no tās un ar Igaunijas *Osauhing* (sabiedrības ar ierobežotu atbildību) “Sandplus” par septiņu kompresoru pārdošanu šai Igaunijas sabiedrībai, piemērojot tiem pievienotās vērtības nodokļa 0 % likmi, tādā veidā samazinādams uzņēmuma ienākumus un radīdams valstij zaudējumu lielā apmērā – Ls 16183,80 – nesamaksātā pievienotās vērtības nodokļa veidā. D. K. arī, izmantojot A. R., organizēja viltus ceļā apzināti nepamatotu pievienotās vērtības nodokļa priekšapmaksas atgriešanu lielos apmēros – Ls 5000, nosūtīdams Valsts ieņēmumu dienestam A. R. 2005. gada 15. jūnijā parakstīto lūgumu un saņemdams 2005. gada 22. jūnijā no Valsts ieņēmumu dienesta pieprasīto pievienotās vērtības nodokļa priekšapmaksu.”¹¹

Rezumējot secināms, ka izvairīšanās no nodokļu nomaksas un krāpšana neveido noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību, bet minētie noziedzīgie nodarījumi var veidot noziedzīgu nodarījumu reālo kopību. Pēc autores domām, lai risinātu jautājumu par krāpšanas un izvairīšanās no nodokļu nomaksas norobežošanu, par pamata kritēriju uzskatāms noziedzīga nodarījuma subjekta nodoms. Risinot jautājumu par noziedzīga nodarījuma kvalifikāciju izvairīšanās no nodokļu nomaksas un krāpšanas norobežošanas kontekstā, jāņem vērā arī tas, vai persona, atrasot “pārmaksātā” nodokļa summu, izteica velmi novirzīt šo summu ieskaitīšanai citu nodokļu maksājumos (to segšanai) vai saņemt no valsts budžeta “pārmaksātā” nodokļa summu.

2. Izvairīšanās no nodokļu nomaksas un noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana

Viens no svarīgākajiem izvairīšanās no nodokļu nomaksas kvalifikācijas problēmjaucieniem ir tās norobežošana no noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas. Kriminālatbildība par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu paredzēta KL 195. pantā, kurā netiek definēts noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas jēdziens.

Noziedzīgi iegūtu līdzekļu un to legalizācijas definīcijas likumdevējs norādījis Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likumā. Saskaņā ar minētā likuma 4. pantu par noziedzīgi iegūtiem galvenokārt atzīstami līdzekļi, kas tieši vai netieši iegūti personas īpašumā vai valdījumā noziedzīga nodarījuma rezultātā, kā arī citos Kriminālprocesa likumā noteiktajos gadījumos.¹²

Šajā pantā paredzēti arī citi gadījumi, kad līdzekļi uzskatāmi par iegūtiem noziedzīgā veidā. Savukārt šā likuma 5. pantā ir iekļauta noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas definīcija:

“Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācija ir šādas darbības:

- 1) noziedzīgi iegūtu līdzekļu pārvēršana citās vērtībās, to atrašanās vietas vai piederības mainīšana, zinot, ka šie līdzekļi ir noziedzīgi iegūti, un ja šīs darbības veiktas nolūkā slēpt vai maskēt līdzekļu noziedzīgo izcelsmi vai palīdzēt citai personai, kura iesaistīta noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, izvairīties no juridiskās atbildības;
- 2) noziedzīgi iegūtu līdzekļu patiesā rakstura, izcelsmes, atrašanās vietas, izvietojuma, kustības, piederības slēpšana vai maskēšana, zinot, ka šie līdzekļi ir noziedzīgi iegūti;
- 3) noziedzīgi iegūtu līdzekļu iegūšana īpašumā, valdījumā vai lietojumā, ja šo tiesību rašanās brīdī ir zināms, ka šie līdzekļi ir noziedzīgi iegūti;
- 4) līdzdalība kādā no šā panta pirmās daļas 1., 2. un 3.punktā minētajām darbībām.”¹³

No minētā secināms, ka “Krimināllikuma 195. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma objektīvā puse izpaužas darbībās – noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijā, kas izdarīta nolūkā slēpt vai maskēt finanšu līdzekļu vai citas mantas noziedzīgo izcelsmi.”¹⁴

Tātad KL 195. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma konstatēšanai vispirms jākonstatē predikatīvais noziedzīgais nodarījums, kura izdarīšanas rezultātā ir prettiesiski iegūta manta vai līdzekļi. Otrkārt, jākonstatē kāda no Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma 5. pantā minētajām darbībām ar noziedzīgi iegūtu mantu, kas izdarīta, lai slēptu vai maskētu mantas noziedzīgo izcelsmi.

Teorētiski noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija un to norobežošana neizraisa strīdus. Tomēr praksē kvalifikācijas jautājumi tiek risināti nevienveidīgi. Analizējot tiesu praksi, secināms, ka personas, kuras izvairījās no nodokļu nomaksas, nepamatoti atzītas par vainīgām arī noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanā. Līdzīgu viedokli savā rakstā “Par tiesu praksi naudas atmazgāšanas lietās” paudis Mg. iur. J. Juriss, kurš norādīja, ka “18 krimināllietās no 23 analizētajām apsūdzētajiem noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana tika inkriminēta nepamatoti, vienas un tās pašas personas darbības norādot gan KL 218. pantā, gan arī KL 195. pantā ietvertā noziedzīgā nodarījuma objektīvās puses aprakstā, savukārt tiesas ir pieļāvušas kļūdu, notiesājot šīs personas par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu”.¹⁵

Raksta iepriekšējā nodaļā pieminētajā Latvijas Republikas Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas spriedumā L. K. darbības kvalificētas kā noziedzīgu nodarījumu kopība, kas paredzētas KL 218. panta otrajā daļā, 177. panta trešajā daļā un 195. panta otrajā daļā.¹⁶

L. K., iekļaujot faktiski nenotikušus darījumus atskaitēs un pievienotās vērtības nodokļa deklarācijās, norādīja lielāku pievienotās vērtības nodokļa priekšnodokļa samaksu. Ar šādām L. K. darbībām SIA “D” izveidojās pievienotās vērtības nodokļa pārmaxsa. L. K. vērsusies nodokļu administrācijā ar lūgumu novirzīt it kā izveidojušās pievienotās vērtības nodokļa pārmaxsas summu citu nodokļu segšanai. L. K. prettiesiskās rīcības rezultātā netika samaksāts pievienotās vērtības nodoklis, iedzīvotāju ienākuma nodoklis un valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas. Faktiski L. K. neieguva savā valdījumā “pārmaxsātā” pievienotās vērtības nodokļa summu, bet, īstenojot savu nodomu, izvairījās no dažādu nodokļu samaksas. Tomēr

tiesa saskatīja L. K. rīcībā ne tikai izvairīšanos no nodokļu nomaksas un krāpšanu. "Pārmaksātā" pievienotās vērtības nodokļa novirzīšanu citu nodokļu segšanai tiesa uzskatīja par likuma "Par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas novēršanu"¹⁷ 5. panta 3. un 4.punktā minētajām darbībām un kvalificēja kā noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu.

Saskaņā ar likuma "Par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas novēršanu" 5. panta 3. punktu finanšu līdzekļu vai citas mantas iegūšana īpašumā, valdījumā vai lietošanā, ja šo tiesību rašanās brīdī ir zināms, ka šie līdzekļi vai manta ir noziedzīgi iegūta, atzīstama par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju, ja tā izdarīta nolūkā slēpt vai maskēt finanšu līdzekļu vai citas mantas noziedzīgu izcelsmi.¹⁸

Tiesa ar identiskām darbībām konstatēja gan nodokļu nemaksāšanu, gan krāpšanu, gan noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu. Tiesas spriedumā netika ņemts vērā, ka likuma "Par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanas novēršanu" 5. pantā minētās darbības atzīstamas par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju tikai tad, ja tās izdarītas nolūkā slēpt vai maskēt finanšu līdzekļu vai citas mantas noziedzīgu izcelsmi. Savukārt L. K. nolūks nebija slēpt vai maskēt to izcelsmi, bet gan nemaksāt valstij nodokļus.

Izvērtējot KL 218. un 195. pantā paredzēto noziedzīgu nodarījumu sastāva pazīmes, secināms, ka izvairīšanās no nodokļu nomaksas un noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana neveido ideālo kopību. Šie noziedzīgie nodarījumi var veidot noziedzīgu nodarījumu reālo kopību, bet šiem noziedzīgajiem nodarījumiem jābūt norobežotiem laika ziņā. Vispirms jābūt pabeigtam predikatīvajam noziedzīgajam nodarījumam, kas paredzēts KL 218. pantā, un tikai pēc tā pabeigšanas un noziedzīgi iegūtu līdzekļu (prettiesiski nesamaksāto nodokļu) iegūšanas īpašumā vai valdījumā ar citām darbībām, kas vērstas uz priekšstata radīšanu, ka līdzekļi iegūti likumīgi, tiek īstenota noziedzīgu līdzekļu legalizēšana. Nodokļu nemaksāšana un noziedzīgu līdzekļu legalizēšana nevar būt īstenota vienlaicīgi ar vienām un tām pašām darbībām.

3. Izvairīšanās no nodokļu nomaksas un KL 217. un 219. pantā paredzētie noziedzīgie nodarījumi

Nav grūti norobežot izvairīšanos no nodokļu nomaksas no noziedzīga nodarījuma, kas paredzēts KL 219. pantā. Tomēr ir kāda būtiska iezīme noziedzīgu nodarījumu kvalificēšanā saskaņā ar šiem pantiem. KL 219. panta otrajā daļā paredzēta kriminālatbildība par nepatiesu ziņu norādīšanu likumā noteiktajā ienākumu, īpašuma, darījumu vai cita mantiska rakstura deklarācijā, ja nepatiesas ziņas norādītas par mantu vai citiem ienākumiem lielā apmērā.¹⁹ Jāpievērš uzmanība tam, ka KL 219. panta otrajā daļā, atšķirībā no KL 218. panta otrās daļas, runa ir par ienākumiem lielā apmērā, nevis par zaudējumiem valstij vai pašvaldībai lielā apmērā.²⁰

Ja persona nodokļu deklarācijā par ienākumiem lielā apmērā norādījusi nepatiesas ziņas, bet nodokli samaksājusi pareizi, personas rīcība jākvalificē tikai saskaņā ar KL 219. panta attiecīgo daļu.

Būtībā nepatiesas informācijas iekļaušana deklarācijās ir viens no veidiem, kā var izvairīties no nodokļu maksāšanas. Jāatzīmē, ka, ja persona izvairās no nodokļu maksāšanas, sniedzot nodokļu deklarācijā nepatiesu informāciju, tās darbības jākvalificē tikai saskaņā ar KL 218. panta attiecīgo daļu atbilstoši krimināltiesību teorijā atzītiem kvalifikācijas noteikumiem par normu konkurenci. Ja konkurē pēc satura plašāka un šaurāka norma, tad nodarījumu kvalificē saskaņā ar plašāko

normu, jo tajā ir norādes uz citām nodarījuma pazīmēm, kas neietilpst šaurākā normā.²¹

Šis krimināltiesību doktrīnā nostiprinātais princips atspoguļots arī tiesu praksē:

“Laikā no 2001. gada janvāra līdz 2002. gada decembrim SIA “B” vārdā S. P. veica uzņēmējdarbību, sniedza pakalpojumus, tai skaitā 2001. gadā kopā Ls 11534,56 vērtībā, 2002. gada decembrī – Ls 43000,00 vērtībā. Iesniedzot Valsts ieņēmumu dienesta Liepājas nodaļas Nodokļu inspekcijā SIA “B” pievienotās vērtības nodokļa deklarācijas par laika posmu no 2001. gada janvāra līdz 2001. gada jūlijam, kurās nebija norādīti apliekamie darījumi, kā arī neiesniedzot SIA “B” deklarācijas un pārskatus par veiktajiem saimnieciskajiem darījumiem laikā no 2001. gada augusta līdz 2002. gada decembrim, S. P. slēpa ar nodokli apliekamos objektus un izvairījās no pievienotās vērtības nodokļa nomaksas. Slēpjot apliekamo objektu – SIA “B” apliekamos darījumus 2001. gadā par Ls 11534,56 –, S. P. izvairījās no pievienotās vērtības nodokļa nomaksas par 2001. gadu Ls 2076,22 apmērā, slēpjot SIA “B” apliekamo darījumu 2002. gada decembrī par Ls 43000,00, izvairījās no pievienotās vērtības nodokļa nomaksas par 2002. gada decembri Ls 6559,32 apmērā.

Tādējādi S. P., slēpjot ar nodokli apliekamos objektus un izvairoties no nodokļu nomaksas, nodarīja zaudējumus valstij lielā apmērā par kopējo summu Ls 8635,54.

Ar šādām darbībām S. P. ir izdarījis noziedzīgu nodarījumu, kas paredzēts Krimināllikuma 218. panta otrajā daļā [..].”²²

KL 218. pantā paredzētās normas ir pēc satura plašākās, salīdzinot ar KL 219. pantā iekļautajām normām. Tātad deklarācijas neiesniegšana vai nepatiesu ziņu norādīšana deklarācijā par mantu vai citiem ienākumiem lielā apmērā un par to izcelsmes avotiem aptverama ar satura ziņā plašāko normu, t. i., KL 218. panta attiecīgajā daļā iekļauto normu.

Kvalificējot izvairīšanos no nodokļu nomaksas, kas saistīta ar deklarācijas neiesniegšanu vai nepatiesu ziņu norādīšanu tajā, jāņem vērā vēl viens kvalifikācijas problēmjaudājumu risināšanas kritērijs. Šis kritērijs ir noziedzīgu nodarījumu smaguma pakāpe. Krimināltiesību teorijā ir paredzēts izņēmums no vispārēja noteikuma par plašākās normas virsvadību pār šaurāko normu. Šis izņēmums nosaka – ja plašākā satura normā paredzēts vieglāks noziedzīgs nodarījums nekā šaurākā satura normā iekļautais, tad veidojas noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība.²³

KL 218. panta otrajā daļā paredzētais noziedzīgais nodarījums ir smags noziegums, bet trešajā daļā – sevišķi smags noziegums. Savukārt KL 219. panta otrajā daļā paredzēta kriminālatbildība par kriminālpārkāpumu, bet trešajā daļā paredzētais noziedzīgais nodarījums ir mazāk smags. Tātad KL 218. pantā ir paredzēti smagāki noziedzīgie nodarījumi nekā šaurākā satura normā, t. i., KL 219. pantā, līdz ar to darbības jākvalificē tikai saskaņā ar KL 218. panta attiecīgo daļu un noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība neveidojas.

Praktiski katra izvairīšanās no nodokļu nomaksas (ar maziem izņēmumiem) ir saistīta ar grāmatvedības dokumentu, gada pārskatu, statistikas pārskatu vai statistiskās informācijas viltošanu. Šis fakts tiek pamatots ar to, ka jebkāda ar nodokli apliekamā objekta slēpšana vai samazināšana ir saistīta ar nepatiesas informācijas iekļaušanu grāmatvedības dokumentos vai pārskatos jeb ar to falsificēšanu. Tātad, ja persona izvairās no nodokļu maksāšanas, viltojot grāmatvedības dokumentus vai iekļaujot tajos nepatiesu informāciju, tās darbības, ievērojot analizēto normu konkurences atrisināšanas noteikumu, jākvalificē tikai saskaņā ar KL 218. panta attiecīgo daļu. KL 218. pantā paredzētā norma ir pēc satura plašāka salīdzinājumā ar KL 217. pantā iekļauto normu, līdz ar to izvairīšanās no nodokļu nomaksas ir plašāka

pēc satura un iekļauj sevī ne tikai grāmatvedības un statistiskās informācijas noteikumu pārkāpšanu, bet arī kaitīgu seku nodarīšanu valsts vai pašvaldību budžetam, un tāpēc arī inkriminējama.

Šī atziņa ir nostiprināta arī Latvijas Republikas tiesu spriedumos:

“Apsūdzētais izvairījās no nodokļu nomaksas, slēpa un samazināja peļņu un citus ar nodokli apliekamos objektus, ar to nodarot zaudējumus valstij lielā apmērā:

Laikā no 2002. gada 1.janvāra līdz 2003. gada 1. jūnijam A. K., būdams SIA “A” vienīgais īpašnieks un vadītājs, SIA “A” vārdā veica uzņēmējdarbību, piegādājot preces un sniedzot dažādus pakalpojumus citām juridiskām un fiziskām personām. Iesniedzot Valsts ieņēmumu dienesta Liepājas nodaļas Nodokļu inspekcijā deklarācijas un pārskatus par SIA “A” veiktajiem saimnieciskajiem darījumiem un gūtajiem ieņēmumiem, A. K. slēpa un samazināja ar nodokļiem apliekamos objektus un izvairījās no pievienotās vērtības nodokļa, kā arī valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu nomaksas Ls 21723,98 apmērā.

Tā A. K. nodarīja zaudējumus valstij lielā apmērā par kopējo summu Ls 21723,98.

Ar šādu savu rīcību A. K. izdarīja noziedzīgu nodarījumu, kas paredzēts Krimināllikuma 218. panta otrajā daļā.”²⁴

Līdzīgi iepriekš norādītajam tiesas nolēmumam Gulbenes rajona tiesa kvalificēja pie kriminālatbildības saucamās personas nodarījumu saskaņā ar KL 218. panta otro daļu. “2003. gadā V. G. ļaunprātīgi palielināja peļņas un zaudējumu aprēķinā uzņēmuma ražošanas izmaksas par kopējo summu Ls 102500,00 par darījumiem – zāģmateriālu sagādes un realizācijas starpniecības pakalpojumiem, kas faktiski nebija notikuši. [...] Minēto nelikumīgo darbību rezultātā pārkāptas likuma “Par grāmatvedību” 2. panta pirmās un otrās daļas (ka uzņēmuma grāmatvedībai ir uzskatāmi jāatspoguļo visi uzņēmuma saimnieciskie darījumi un īpašuma stāvoklis; ka grāmatvedības sniegtajai informācijai jābūt patiesai, salīdzināmai un pilnīgai), 7. panta (ka grāmatvedības reģistros nedrīkst izdarīt ierakstus, kuri nav pamatoti ar attaisnojuma dokumentu), likuma “Par uzņēmumu gada pārskatiem” 22. panta pirmās daļas (ka šā likuma 12. un 14. panta posteņi “Pārdotās produkcijas ražošanas izmaksas” parāda neto apgrozījuma gūšanai izlietotās produkcijas, preču vai pakalpojumu izmaksas ražošanas vai iegādes pašizmaksā) un 25. panta pirmās daļas 8.punkta (ka gada pārskata posteņi jānovērtē atbilstoši šādiem grāmatvedības principiem: uzņēmuma saimnieciskie darījumi jāiegrāmato un jāatspoguļo gada pārskatā, ņemot vērā to ekonomisko saturu un būtību, nevis tikai juridisko formu) prasības.

2003. gadā V. G. ļaunprātīgi palielināja peļņas un zaudējumu aprēķinā arī uzņēmuma ražošanas izmaksas par kopējo summu Ls 210,00 par 2003. gadā iepirktajiem un izstrādātajiem kokmateriāliem, kas realizēti 2004. gadā. [...] Minēto nelikumīgo darbību rezultātā pārkāptas likuma “Par uzņēmumu gada pārskatiem” 22. panta pirmās daļas un 25. panta pirmās daļas 4. punkta (ka peļņas vai zaudējumu aprēķinā jāietver ar pārskata gadu saistītie ieņēmumi un izmaksas neatkarīgi no maksājuma datuma un rēķina saņemšanas vai izrakstīšanas datuma; izmaksas jāsaņemo ar ieņēmumiem attiecīgajos pārskata periodos) prasības.

Kopumā 2003. gadā SIA “A” amatpersona V. G. nelikumīgi palielināja uzņēmuma ražošanas izmaksas par Ls 102710,00.”²⁵

Analizējot tiesu praksi izvairīšanās no nodokļu nomaksas lietās, var konstatēt, ka tā ir nevienveidīga. Tiesu praksē atrodami arī nolēmumi (piemēram, Rēzeknes tiesas 2006. gada 9. oktobra spriedums lietā Nr. K26-394/06/3,

krimināllietā Nr. 15830107205; Rēzeknes tiesas 2007. gada 24. janvāra spriedums lietā Nr. K26-72/07/3, krimināllietā Nr.15830601706.), kuros izskatītajām līdzīgas darbības tiek kvalificētas kā tādu noziedzīgu nodarījumu ideālā kopība, kas paredzēti KL 218. un 217. pantā.

Piemēram, Rēzeknes tiesas spriedumos minētās darbības tiek kvalificētas ne tikai saskaņā ar KL 218. panta attiecīgo daļu, bet arī saskaņā ar 217. panta otro daļu.

“Apsūdzētais G. P., būdams sabiedrības ar ierobežotu atbildību “R” [..] valdes priekšsēdētājs un būdams atbildīgs par uzņēmējsabiedrības grāmatvedības kārtošānu, pārkāpa uzņēmējsabiedrības likumos noteikto grāmatvedības dokumentu kārtošānas nosacījumus, periodā no 2004. gada janvāra līdz 2005. gada 18. augustam slēpjot uzņēmuma ienākumus, viltojot grāmatvedības dokumentus un uzņēmumā vedot dubulto grāmatvedību, apzināti samazināja nodokļu bāzi un no tās aprēķināto nodokļu summu.

Līdz ar to grāmatvedības dokumentos, kas sastādāmi, ievērojot Ministru kabineta noteikumus Nr. 585 un likuma “Par grāmatvedību” normas, G. P. norādīja apzināti nepatiesas ziņas [..].

Ar šādām darbībām G. P. izdarīja mazāk smagu noziegumu, kas paredzēts Krimināllikuma 217. panta otrajā daļā.

Turklāt G. P., būdams sabiedrības ar ierobežotu atbildību “R” valdes priekšsēdētājs un atbildīgais par uzņēmējsabiedrības grāmatvedības kārtošānu, un persona, kurai ir pienākums organizēt, vadīt un kontrolēt uzņēmuma darbu, pārkāpa uzņēmējsabiedrības likumos noteikto grāmatvedības dokumentu kārtošānas nosacījumus, periodā no 2004. gada janvāra līdz 2005. gada 18. augustam apzināti samazināja nodokļu bāzi un no tās aprēķināto nodokļu summu, izvairījās no nodokļu nomaksas, nodarot valstij zaudējumu lielā apmērā [..].

Ar šādām darbībām G. P. izdarīja mazāk smagu noziegumu, kas paredzēts Krimināllikuma 218. panta otrajā daļā.”²⁶

Vēl vienā Rēzeknes tiesas spriedumā konstatēta izvairīšanās no nodokļu nomaksas un grāmatvedības un statistiskās informācijas noteikumu pārkāpšanas kopība. “Apsūdzētais P. K. laika periodā no 2002. gada 1. janvāra līdz 2002. gada 31. decembrim, būdams sabiedrības ar ierobežotu atbildību “T” [..] direktors un kā uzņēmuma vadītājs būdams atbildīgs par uzņēmējsabiedrības grāmatvedības kārtošānu, pārkāpa uzņēmējdarbības likumos noteikto grāmatvedības dokumentu kārtošānas nosacījumus ar mērķi izvairīties no nodokļa nomaksas. Viņš, slēpjot uzņēmuma ienākumus un viltojot grāmatvedības dokumentus – uzņēmējsabiedrības pievienotās vērtības nodokļa deklarāciju, apzināti samazināja ar pievienotās vērtības nodokļa apliekamo darījumu vērtību par Ls 129153,82 un no tās aprēķināto nodokļu summu par Ls 23173,36.

Tādā veidā P. K. norādīja apzināti nepatiesas ziņas grāmatvedības dokumentos, kas sastādāmi, ievērojot Ministru kabineta 2003. gada 21. oktobra noteikumus Nr. 585 un likuma “Par grāmatvedību” normas [..].

Ar šādām darbībām P. K. izdarīja mazāk smagu noziegumu, kas paredzēts Krimināllikuma 217. panta otrajā daļā.

Turklāt P. K. laika periodā no 2002. gada 1. janvāra līdz 2002. gada 31. decembrim, būdams sabiedrības ar ierobežotu atbildību “T” [..] direktors un kā uzņēmuma vadītājs būdams atbildīgs par uzņēmējsabiedrības grāmatvedības kārtošānu, pārkāpjot uzņēmējdarbības likumos noteikto grāmatvedības dokumentu kārtošānas nosacījumus, slēpjot uzņēmuma ienākumus, viltojot grāmatvedības dokumentus – uzņēmējsabiedrības pievienotās vērtības nodokļa deklarāciju, kur

apzināti samazinājis ar pievienotās vērtības nodokli apliekamo darījumu vērtību par Ls 129153,82, izvairījās no nodokļa nomaksas, nodarot valstij zaudējumu lielā apmērā – par summu Ls 23173,36 [..].

Ar šādām darbībām P. K. izdarīja mazāk smagu noziegumu, kas paredzēts Krimināllikuma 218. panta otrajā daļā.²⁷

Rezumējot secināms, ka KL 218. pantā iekļautā norma ir pēc satura plašāka nekā KL 217. pantā iekļautā, līdz ar to izvairīšanās no nodokļu maksāšanas, kas saistīta ar grāmatvedības dokumentu viltošanu vai nepatiesas informācijas iekļaušanu tajos, jākvalificē tikai saskaņā ar KL 218. panta attiecīgo daļu.

Kopsavilkums

1. Izvairīšanās no nodokļu nomaksas un krāpšana neveido noziedzīgu nodarījumu ideālo kopību, bet var veidot noziedzīgu nodarījumu reālo kopību.
2. Krāpšanas un izvairīšanās no nodokļu nomaksas norobežošanā pamatkritērijs ir noziedzīga subjekta nodoms, kā arī jāņem vērā, vai “pārmaksātā” nodokļa summa novirzīta ieskaitīšanai citu nodokļu maksājumos (to segšanai) vai saņemta no valsts budžeta.
3. KL 218. pantā iekļautās normas ir pēc satura plašākas nekā KL 217. pantā iekļautās. KL 218. un 217. pantā paredzētie noziedzīgie nodarījumi neveido ideālo kopību. Izvairīšanās no nodokļu maksāšanas, kas saistīta ar grāmatvedības dokumentu viltošanu vai nepatiesas informācijas iekļaušanu tajos, jākvalificē tikai saskaņā ar KL 218. panta attiecīgo daļu.
4. KL 218. pantā paredzētās normas ir pēc satura plašākas salīdzinājumā ar KL 219. pantā iekļautajām normām, kā arī KL 218. pantā ir iekļauti smagāki noziedzīgi nodarījumi nekā KL 219. pantā. Risinot šo normu kolīziju, nodarījums jākvalificē saskaņā ar KL 218. panta attiecīgo daļu.
5. Izvairīšanās no nodokļu nomaksas un noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšana var veidot tikai noziedzīgu nodarījumu reālo kopību. Šajā gadījumā tiem jābūt norobežotiem laikā. Nodokļu nemaksāšanu un noziedzīgu līdzekļu legalizēšanu nevar īstenot vienlaicīgi ar vienām un tām pašām darbībām.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Juriss, J.* Par tiesu praksi naudas atmazgāšanas lietās. No: *Jurista Vārds*, Nr. 16, 2011, 19. aprīlis.
2. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009.
3. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008.
4. *Krastiņš, U.* Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000.
5. *Liholaja, V.* Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija: Likums. Teorija. Prakse. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007.

Normatīvie akti

1. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūlijs.
2. Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 116, 2008, 30. jūlijs.
3. Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332, 1998, 4. novembris.

Juridiskās prakses materiāli

1. Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2007. gada 12. aprīļa spriedums lietā Nr. K04-159-07/3, krimināllietā Nr. 12507004406 (nav publicēts).
2. Gulbenes rajona tiesas 2006. gada 21. novembra spriedums lietā Nr. K14-173/06/4, krimināllietā Nr. 15830507206 (nav publicēts).
3. Liepājas tiesas 2006. gada 1. septembra spriedums lietā Nr. K20-481/06/07, krimināllietā Nr. 15830306204 (nav publicēts).
4. Liepājas tiesas 2006. gada 17. jūlija spriedums lietā Nr. K20-0375/06/04, krimināllietā Nr. 15830307003 (nav publicēts).
5. Rēzeknes tiesas 2007. gada 24. janvāra spriedums lietā Nr. K26-72/07/3, krimināllietā Nr. 15830601706 (nav publicēts).
6. Rēzeknes tiesas 2006. gada 9. oktobra spriedums lietā Nr. K26 - 394/06/3, krimināllietā Nr. 15830107205 (nav publicēts).
7. Tiesu prakse lietās par krāpšanu. Pieejams: http://www.at.gov.lv/files/docs/summaries/2009/tp_krapsana.doc#_Toc221910606 [skatīts 19.01.2013.].

Atsauces

1. *Liholaja, V.* Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija: Likums. Teorija. Prakse. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007, 20. lpp.
2. *Krastiņš, U.* Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 26. lpp.
3. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūlijs.
4. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 272. lpp.
5. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūlijs.
6. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūlijs.
7. Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2007. gada 12. aprīļa spriedums lietā Nr. K04-159-07/3, krimināllietā Nr. 12507004406.
8. Tiesu prakse lietās par krāpšanu. Pieejams: http://www.at.gov.lv/files/docs/summaries/2009/tp_krapsana.doc#_Toc221910606 [skatīts 19.01.2013.].
9. Tiesu prakse lietās par krāpšanu. Pieejams: http://www.at.gov.lv/files/docs/summaries/2009/tp_krapsana.doc#_Toc221910606 [skatīts 19.01.2013.].
10. Tiesu prakse lietās par krāpšanu. Pieejams: http://www.at.gov.lv/files/docs/summaries/2009/tp_krapsana.doc#_Toc221910606 [skatīts 19.01.2013.].
11. Tiesu prakse lietās par krāpšanu. Pieejams: http://www.at.gov.lv/files/docs/summaries/2009/tp_krapsana.doc#_Toc221910606 [skatīts 19.01.2013.].
12. Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 116, 2008, 30. jūlijs.
13. Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 116, 2008, 30. jūlijs.
14. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 435. lpp.
15. *Juriss, J.* Par tiesu praksi naudas atmazgāšanas lietās. *No: Jurista Vārds*, Nr. 16, 2011, 19. aprīlis.
16. Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2007. gada 12. aprīļa spriedums lietā Nr. K04-159-07/3, krimināllietā Nr. 12507004406 (nav publicēts).
17. Par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 3, 1998, 1. jūnijs. Šis likums ir spēkā neesošs, zaudēja spēku 13.08.2008. ar Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma pieņemšanu.
18. Par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 3, 1998, 1. jūnijs.
19. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūlijs.
20. Par to sk. Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332, 1998, 4. novembris.
21. Par to plašāk sk. *Liholaja, V.* Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija: Likums. Teorija. Prakse. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007, 172. lpp.; *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 282.-283. lpp.; *Krastiņš, U.* Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 208.-210. lpp.
22. Liepājas tiesas 2006. gada 1. septembra spriedums lietā Nr. K20-481/06/07, krimināllietā Nr. 15830306204 (nav publicēts).

23. Liholaja, V. Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija: Likums. Teorija. Prakse. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007, 172. lpp.
24. Liepājas tiesas 2006. gada 17. jūlija spriedums lietā Nr. K20- 0375/06/04, krimināllietā Nr. 15830307003 (nav publicēts).
25. Gulbenes rajona tiesas 2006. gada 21. novembra spriedums lietā Nr. K 14-173/06/4, krimināllietā Nr. 15830507206 (nav publicēts).
26. Rēzeknes tiesas 2006. gada 9. oktobra spriedums lietā Nr. K26 - 394/06/3, krimināllietā Nr. 15830107205 (nav publicēts).
27. Rēzeknes tiesas 2007. gada 24. janvāra spriedums lietā Nr. K26-72/07/3, krimināllietā Nr. 15830601706 (nav publicēts).

Summary

The paper is devoted to such topical issue of Criminal Law as specific characteristic of determination of the tax and other compulsory payments evasion. There are analyzed researched crime determination problems, which are connected with delimitation of tax and other compulsory payments evasion and other crimes and multiplicity of them as well in publication. Within the publication author concludes that tax evasion and offenses such as fraud, money laundering and offenses provided in the 217th and 219th paragraph of Criminal Law do not constitute the ideal set of crimes. Within the publication author's suggestions about development of these determination problems will be expressed.

Cēloniskais sakars, nodarot nemantisku kaitējumu veselībai

The Causation in Personal Injury Cases: Non-Pecuniary Damages

Mg. iur. Jānis Kubilis

LU Juridiskā fakultāte

Civiltiesisko zinātņu katedras doktorants

E-pasts: janis.kubilis@gmail.com

Publikācijā pētīts cēloniskais sakars kā civiltiesiskās atbildības par nemantisko kaitējumu veselībai priekšnoteikums. Pirmkārt, rakstā aplūkota cēloniskā sakara pierādīšanas problemātika civilprocesā, otrkārt, analizēta ekspertīzes loma un nozīme nemantiskā kaitējuma veselībai pierādīšanā, treškārt, akcentētas zinātnes robežas cēloniskā sakara izziņā un pierādīšanā, ceturtkārt, uzsvērta cēloņa un seku saistības nozīme atbildības noteikšanā. Rakstā izvirzīta tēze, ka nereti viens cēlonis nerada kaitējumu pilnībā, tas rodas vairāku cēloņu iedarbības rezultātā, tādēļ kaitējums nav saistāms tikai ar vienas personas rīcību. Tas jāņem vērā, apmierinot prasību pilnībā vai daļēji vai arī to noraidot, kā arī nosakot atbildības sadalījumu, ja nodarīts multikauzāls kaitējums. Rakstā piedāvāts vērtēt cēloņa un seku saistības līmeņus, kas var palīdzēt noteikt civiltiesiskās atbildības robežas.

Atslēgvārdi: cēloniskais sakars, civiltiesiskā atbildība, nemantiskais kaitējums, kaitējums veselībai, ekspertīze, cēloniskā sakara pierādīšana.

Saturs

<i>levads</i>	84
1. <i>Cēloniskā sakara analīze un pierādīšana</i>	85
2. <i>Ekspertīzes loma un problemātiskie aspekti cēloniskā sakara pierādīšanā</i>	87
3. <i>Zinātniskā nenoteiktība cēloniskā sakara pierādīšanā</i>	91
4. <i>Cēloņa un seku saistības ciešuma līmeņi</i>	94
<i>Kopsavilkums</i>	95
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	97
<i>Juridiskās publikācijas</i>	97
<i>Normatīvie akti</i>	97
<i>Tiesu prakse</i>	97
<i>Atsauces un piezīmes</i>	98
<i>Summary</i>	100

levads

Civiltiesiskās atbildības kontekstā cēlonisko sakaru varētu skaidrot kā saikni, kas raksturo tādu personas rīcības un kaitējuma attiecību, kur cēlonis nepieciešami un objektīvi rada attiecīgās sekas un ir pietiekams kaitējuma radīšanai. Doktrīnā

norādīts, ka, vērtējot un konstatējot cēlonisko sakaru, iespējams, jāņem vērā arī tas, cik tāl ir taisnīgi un saprātīgi personai likt par radīto kaitējumu atbildēt.¹

Cēlonisko sakaru attiecībā uz nemantisko kaitējumu veselībai nereti nav iespējams pilnībā izziņāt un precīzi noteikt, ko sarežģī pierādīšanas grūtības un zinātniskā nenoteiktība. Zinātnisko nenoteiktību varētu definēt kā drošicamu zināšanu trūkumu par to, kādas parādības vai rīcība rada noteiktas sekas, vai konstatētās sekas vispār bija iespējamās kā attiecīgās rīcības sekas, vai personai radītais kaitējums ir iestājies kādu noteiktu apstākļu rezultātā, kas ir bijuši saistīti ar prettiesisko rīcību, vai šī saistība ir cēloniskā sakara formā vai arī tikai dažādu apstākļu korelācija utt.²

Cēlonisko sakaru starp prettiesisko rīcību un kaitējumu ir sarežģīti vērtēt gadījumos, kad kaitējums nav nodarīts personas ķermenim, bet personas garīgajai veselībai vai arī nodarītas sāpes un ciešanas. Šādos gadījumos, kā uzsvērts doktrīnā, ir jānorāda uz apstākļiem, kuri varētu palīdzēt tiesai izvērtēt un noteikt kompensāciju par radīto kaitējumu.³ Ņemot vērā faktisko apstākļu izziņas un zinātnes robežas, dažkārt nav pilnībā iespējams novērtēt noteiktu seku cēloņus, tādēļ būtu izvērstāk analizējams, kā atrast taisnīgu līdzsvaru starp nemantiskā kaitējuma pierādīšanas pienākumu un tiesībām saņemt kaitējuma kompensāciju. Doktrīnā ir pat akcentēts jautājums, vai vispār var pierādīt nemantisko kaitējumu,⁴ tomēr nemantiskā kaitējuma esība ir priekšnoteikums civiltiesiskajai atbildībai un kaitējuma kompensācijas piedziņai. Šādā gadījumā tiesību normas būtu jāpiemēro tā, lai nepamatoti neiebrožotu prasītāja tiesības saņemt kaitējuma kompensāciju un atbildētāja tiesības nekompensēt kaitējumu, kuru tas nav radījis.

Kaitējuma kontekstā būtiski norādīt, ka veselības aizskāruma nemantiskās sekas, kuru negatīvā ietekme novērojama ilgstošā laika periodā, jānošķir no sāpēm un ciešanām, kuras rodas ar pašu veselības aizskāruma brīdi. Līdz ar to terminoloģiskai noteiktībai šī raksta ietvaros nemantiskā kaitējuma jēdziens tiks lietots, aptverot gan morālā kaitējuma jēdzienu, gan cita veida nemantisko kaitējumu, piemēram, paliekošu kaitējumu veselībai.

Šī raksta mērķis ir analizēt cēloniskā sakara kā civiltiesiskās atbildības priekšnoteikuma izpratni, pierādīšanas problēmas, cēloniskā sakara prezumpciju un taisnīgu atbildības noteikšanu, ja nodarīts nemantisks kaitējums veselībai. Ņemot vērā norādīto, šajā rakstā tiks analizēti cēloniskā sakara pierādīšanas problēmjautājumi, izcelti tie apsvērumi, kas būtu jāņem vērā, civiltiesiskās atbildības kontekstā vērtējot to, vai starp prettiesisko rīcību ir konstatējams cēloniskais sakars. Rakstā uzsvērtā arī ekspertīzes kā cēloniskā sakara pierādījuma loma un nozīme, kā arī tās problemātiskie aspekti. Aplūkots jautājums par zinātnisko nenoteiktību kaitējuma cēloņu noskaidrošanā un tās ietekmi uz civiltiesisko atbildību. Tiks piedāvāts nošķirt cēloņa un seku saistības ciešuma līmeņus cēloniskā sakara vērtēšanai, nosakot, cik lielā mērā nemantiskais kaitējums veselībai ir radīts ar prettiesiskajām darbībām. Minētā tēma Latvijas tiesību doktrīnā nav padziļināti pētīta, tādēļ šajā rakstā tiks aplūkoti vairāki tiesu prakses piemēri un doktrīnāras atziņas, piedāvājot vadlīnijas līdzīgu problēmjautājumu risināšanai tiesu praksē.

1. Cēloniskā sakara analīze un pierādīšana

Cēloniskā sakara pierādīšana ir nepieciešams priekšnoteikums, lai prasība par kompensācijas piedziņu saistībā ar nemantisko kaitējumu veselībai varētu tikt apmierināta. Nemantiskais kaitējums šādā gadījumā ir jāsasaista ar atbildētāja rīcību tādā veidā, ka vienīgi atbildētāja rīcība ir radījusi cietušajai personai kaitējumu, par kuru tiek prasīta kaitējuma kompensācija. Ja to pierādīt nav iespējams, prasība

tiel noraidīta, jo visi civiltiesiskās atbildības priekšnoteikumi nav pierādīti, kas pamatā ir prasītāja pienākums.⁵ Tomēr nav vienotas izpratnes par to, kā pierādīt cēlonisko sakaru starp prettiesisku rīcību un nemantisko kaitējumu veselībai.

Cēloniskais sakars starp noteiktu faktoru iedarbību un cilvēka ķermeņa reakciju nosakāms, lielā mērā pamatojoties uz novērojumu un indukcijas bāzi. Tādēļ to, vai personai ir nodarīts noteikts nemantiskais kaitējums, var noteikt, ņemot vērā slēdzienu par līdzīga cēloņa radītajām sekām līdzīgās situācijās, maksimāli ievērojot būtiskus pirms aizskāruma pastāvošus apstākļus. Statistiski biežākais cēloniskais sakars atspoguļo, kā vairums personu ar atbilstošu garīgo un fizisko veselību līdzīgos apstākļos reaģē, jo personas domām un sajūtām tiešus pierādījumus iegūt nav iespējams. Tomēr ar statistiski biežākā cēloniska sakara izpēti nedrīkst aprobežoties. To pierāda šāds piemērs. Persona bija cēlusi prasību par nemantiskā kaitējuma piedziņu, norādot, ka pēc autoavārijas tai ir radušās paniskas bailes vadīt auto. Pirmajā ekspertīzes slēdzienā tika norādīts, ka, atbilstoši izpētot individa veselības stāvokli un ievērojot to, ka šādas sekas nereti ir personām pēc autoavārijām, pastāv saistība starp vainojamās personas izraisīto avāriju un minētajām bailēm kā kaitīgajām sekām. Otrajā ekspertīzes slēdzienā tika norādīts, ka minētās bailes un nespēja vadīt automašīnu nav cēlušās no negadījuma, bet gan radušās cietušās personas paniskās reakcijas un nelielās autovadīšanas pieredzes dēļ.⁶

Kāda cēloņa iespējami radītās sekas izpētot, var noteikt cēloņa un seku attiecības modeļus, kurus analizējot, var noskaidrot arī hipotētiski raksturīgās sekas konkrēta aizskāruma gadījumā. Piemēram, ja ir zināms, ka personai, ciešot kādu kaitējumu, ir nepieciešams ārstēties noteiktu laiku un pēc tam zināmu laikposmu šīs personas dzīves kvalitāte ir pasliktināta, tad, apskatot vairākus līdzīgus gadījumus, ir iespējams konstatēt robežas, kuras var definēt kā parastās jeb statistiski biežākās negatīvās sekas šāda veida gadījumos. Līdzīga shēma piedāvāta arī doktrīnā attiecībā uz kaitējuma seku novērtējumu, proti, vispirms būtu jāveic zinātniskās literatūras analīze attiecībā uz konkrētā kaitējuma seku pastāvēšanu līdzīgās lietās, tad ekspertam vajadzētu analizēt tos faktorus, kas var attiecīgi pasliktināt vai uzlabot personas garīgās veselības stāvokli nākotnē, un tikai tad izdarīt slēdzienu par, piemēram, kaitējuma smagumu.⁷ Piemēram, pēctraumatiskā stresa sindroma kontekstā bez personas nomāktības un atsvešināšanās jāņem vērā arī tieksme uz dusmām vai dusmu lēkmes, kas raksturo personas psiholoģisko stāvokli un atbilstoši zinātnes atziņām ļauj izdarīt dažādus pieņēmumus par traumas smagumu.⁸

To ilustrē kāds piemērs no tiesu prakses, kur persona cēlusi prasību par nemantiskā kaitējuma kompensācijas piedziņu. Kaitējumu radījis ceļu satiksmes noteikumu pārkāpums, kurā atbildētājs prasītāju notrieca, radot dzīvībai bīstamus savainojumus. Tiesa atzina, ka ar tiesu psiholoģiskās ekspertīzes atzinumu ir pierādīts, ka atbildētāja rīcība ir būtiski iespaidojusi prasītājas psihisko un fizisko stāvokli. Norādīts, ka cietušās iepriekšējā dzīves pieredzē ir bijis traumatisks notikums saistībā ar tuvu radnieka nāvi, kas ietekmēja viņas drošības izjūtu un saasināja emocionālos pārdzīvojumus. Tiesa arī atzinusi, ka šīs individuāli psiholoģiskās īpatnības varēja būtiski ietekmēt personas subjektīvo pārdzīvojumu dziļumu un intensitāti, kurus izsaukusi atbildētāja darbība. Tiesa norādīja, ka “[a]vārija radīja prasītājai būtisku un ilgstošus emocionālus pārdzīvojumus un psiholoģiskus traucējumus, tādus kā paštēla izmaiņas, dzīves mērķu un nodomu pārmaiņas, izolēšanos un adaptācijas traucējumus, depresijai un pēctraumas stresa sindromam raksturīgas pazīmes”.⁹ Minētajā lietā prasīta nemantiskā kaitējuma kompensācija LVL 50 000 apmērā, bet apmierināta par LVL 7 000, pamatojoties uz minētajiem apsvērumiem.

Šis spriedums faktiski akcentē iepriekš pastāvošu apstākļu ietekmi, kas padara personu emocionāli predisponētu dzīves kvalitātes pasliktināšanās faktam. Pozitīvi ir vērtējams tas, ka tiesa to ņēmusi vērā, tomēr šajā lietā eksperti, atbildot uz uzdotajiem jautājumiem, iespējams, analizējuši arī juridiskus aspektus, piemēram, atbildētāja rīcības cēlonisko sakaru ar radīto kaitējumu juridiskā nozīmē. Domājams, ka tiesa arī ievērojusi, ka, saprātīgi analizējot minēto situāciju, ir lielāka varbūtība, ka galvenais kaitējuma cēlonis ir tieši atbildētāja prettiesiskā rīcība, bet iepriekšējais emocionālais stāvoklis ir to tikai veicinājis.

No tā var secināt, ka būtiska nozīme cēloniskā sakara pierādīšanā un vērtēšanā ir noteikta cēloņa radītajām tipiskajām sekām, kādas rodas būtiski līdzīgos gadījumos. Tomēr, ja, piemēram, iegūtajai psiholoģiskajai traumai seko garīgi traucējumi, kas varētu būt arī citu cēloņu radīti, tad vajadzētu īpaši vērtēt, cik liela ir iespējamība, ka tieši aizskārēja darbības ir veicinājušas šādu saslimšanu. Piemēram, nevar izslēgt iespēju, ka pēc prettiesiskas tuvinieka nonāvēšanas gūtie pārdzīvojumi var novest pie garīgas saslimšanas, tomēr zinātnes atziņu kontekstā būtu jānovērtē varbūtība, kāda ir iespējamā cēloņsakarība starp saslimšanu un pārdzīvojumiem. Latvijas tiesas nereti atzīst tiesības uz nemantiskā kaitējuma kompensāciju nāves gadījumā, pirmšķietami un nepilnīgi analizējot, vai nemantiskais kaitējums ir cēloniskajā sakarā ar prettiesisko rīcību.¹⁰ Tiesai šādas visai grūti pierādāmas cēloņsakarības gadījumā vajadzētu noteikt nemantiskā kaitējuma kompensāciju, kāda par tuvinieku nāvi noteikta līdzīgās lietās, bet ļoti piesardzīgi spriest par kompensāciju, ievērojot arī citu cēloņu iedarbības vai līdziedarbības iespēju.

Norādītā pieeja ir pamatojama ar taisnīguma apsvērumiem pret atbildētāju, kuram nebūtu jāatbild par kaitējumu, kura rašanās nav izskaidrojama vai sasaistāma ar atbildētāja rīcību. Līdz ar to arī Civillikuma 1635. panta trešajā daļā noteiktā nemantiskā kaitējuma prezumpcija, kas daļēji ietver un attiecas uz nemantisko kaitējumu kopumā, nevar būt piemērojama tik tālu, ka par visām negatīvajām izmaiņām personas dzīvē un to ietekmi uz personas veselību pēc aizskāruma jāatbild aizskārējam, ja vien tas nepierāda, ka bijuši arī citi cēloņi, kas varējuši kaitējumu radīt pēc kaitējuma nodarīšanas. Tādēļ tiesai minētais būtu jāizvērtē arī pēc savas iniciatīvas, nosakot kaitējuma kompensāciju atbilstoši Civillikuma 5. panta noteikumiem.¹¹ Nemantiskā kaitējuma konstatācijas un pierādīšanas kontekstā jāņem vērā, ka prasītāja mērķis ir visu radīto kaitējumu saistīt tieši ar atbildētāja darbību, bet atbildētāja mērķis savukārt ir norādīt uz dažādiem cēloņiem, kas lielā mērā iespaidojuši nemantiskā kaitējuma iestāšanos,¹² kā rezultātā atbildētājam nebūtu jāatbild par radītā kaitējuma sekām vai būtu jāatbild mazākā mērā. Tā tas ir gadījumos, ja prettiesiskas rīcības faktu atbildētājs neapstrīd. Papildus minētajam jāņem vērā, ka atbilstoši Latvijas materiālo tiesību normām gadījumos, kad nemantiskais kaitējums tiek prezumēts, atbildētājam faktiski ir aktīvāka loma citu kaitējumu radījušu cēloņu pierādīšanā.

2. Ekspertīzes loma un problemātiskie aspekti cēloniskā sakara pierādīšanā

Kā jau norādīts, ir būtiski nodalīt tās negatīvās sekas, kuras ir iespējams saistīt ar atbildētāja rīcību, no tām, kuras nav radījusi vai veicinājuši atbildētāja prettiesiskā rīcība. Tomēr būtu analizējams, kā tieši prasītājs varētu pierādīt to, ka kaitējumu veselībai radījusi tieši atbildētāja prettiesiskā darbība vai bezdarbība. Lai arī normatīvie akti nesašaurina pierādīšanas līdzekļu loku, lai noteiktu cēlonisko sakaru, tomēr

cēloniskā sakara vērtēšanai šādā gadījumā ir nepieciešamas speciālas zināšanas, jo persona bez īpašām zināšanām ne vienmēr spēj novērtēt, kādu ietekmi uz veselību rada noteikta cēloņa iedarbība. Minēto apliecina kāds piemērs no tiesu prakses, kur kā pierādīšanas līdzeklis nemantiskā kaitējuma faktam izmantotas liecinieku liecības. Šajā lietā atbildētājs, būdams alkohola reibumā, vadījis automašīnu un izraisījis ceļu satiksmes negadījumu, kā rezultātā gāja bojā prasītājas meita. Prasītājas darba kolēģe liecinājusi, ka prasītāja bijusi ļoti atsaucīga, draudzīga un izpalīdzīga, savukārt pēc meitas bojāejas ir novecojusi, nerunīga un nomākta, arī prasītājas kaimiņiene norādījusi, ka prasītāja bijusi draudzīga un dzīvespriecīga, taču pēc nelaimes gadījuma viņas uzvedībā redzamas ļoti krasas izmaiņas – nomāktība, pesimisms.¹³ Neskatoties uz to, ka kaitējums dažos gadījumos tiek prezumēts, tomēr nemantisko kaitējumu nav iespējams pierādīt ar tādu personu liecībām, kurām nav speciālu medicīnisku zināšanu, lai to adekvāti novērtētu. Lai gan šādu pierādīšanas līdzekļu izmantošana nav aizliegta, tomēr liecinieku liecības ir kritiski vērtējamas no pierādījumu ticamības aspekta.¹⁴ No minētā secināms, ka cēloniskā sakara noskaidrošana, ja veselībai nodarīts kaitējums, būtu uzskatāma par lietai nozīmīgu faktu noskaidrošanu, kam nepieciešamas speciālas zināšanas zinātnē vai citā nozarē, kad ir nosakāma ekspertīze atbilstoši Civilprocesa likuma 121. panta pirmajai daļai.¹⁵

Attiecībā uz tiesas noteiktajām ekspertīzēm doktrīnā tiek atzīts, ka pušu procesuālā sacīkste padara tiesu psihiatriskās ekspertīzes veicējus stipri ierobežotus zinātniski pamatota atzinuma sniegšanā, jo būtībā tiesa uzdod ekspertam meklēt patiesību ļoti sašaurinātā cēloņu loka ietvaros un sniegt ļoti vienkāršotas cēlonības skaidrojumus nemantiskā kaitējuma lietās, piemēram, ka attiecīgais kaitējums radīja visas tam sekojošās sekas vai arī ka nekāda kaitējuma nav, bet cietušais tikai simulē sāpes un ciešanas.¹⁶ Arī zinātniskajā literatūrā norādīts, ka vispamatotākie un kvalitatīvākie cēloniskā sakara pētījumi nemantiskā kaitējuma gadījumos skar nevis viena cēloņa analīzi pret seku kopumu, bet apsver vairāku cēloņu ietekmi un to sekas, kas savukārt palīdz veidot realitātei atbilstošāku, bet tiesvedības nolūkiem sarežģītāk izmantojamu teorētisko zināšanu bāzi.¹⁷ Ir saprotams, ka ir grūti rast zinātnisku pamatojumu tam, ka vienīgi vienas personas rīcība kā cēlonis rada psiholoģisku traumu. Minētais varētu norādīt, ka cēloniskais sakars nemantiskā kaitējuma gadījumā vispār tiesvedības ietvaros nav pierādāms līdz tādai pakāpei, kad tas ir neapstrīdams, tomēr ekspertīze šajā gadījumā varētu būt uzskatāma par pierādījuma veidu ar salīdzinoši visaugstāko ticamības pakāpi. Vēl jo vairāk – lai arī doktrīnā norādīts, ka eksperta atzinumi var būt kategoriski (pozitīvi vai noliedzotī),¹⁸ tomēr ekspertīzē, kas skar cēlonisko sakaru nemantiskā kaitējuma gadījumā, nav iespējams dot kategorisku un vienlaikus zinātniski precīzu slēdzienu. Tādēļ ekspertīzes atzinumā nebūtu vēlams izmantot arī tādus vārdus kā “viennozīmīgi”, “neizbēgami” utt. Ekspertīzes atzinums varētu norādīt uz varbūtību, ka attiecīgā prettiesiskā rīcība ir radījusi kaitējumu konstatētajā veidā un mērā, un cik liela ir iespējamība, ka kaitējumu vispār bija iespējams radīt, ja attiecīgais kaitējums nav prettiesiskās rīcības acīmredzamas un medicīniski maz apšaubāmas sekas. No tā savukārt varētu secināt, ka pat tad, ja lietā ir veikta ekspertīze, eksperta norādītie secinājumi ir stingri jāvērtē citu pierādījumu gaismā un tiesai nevajadzētu paļauties vienīgi uz ekspertīzes atzinuma autoritāti. Ja, piemēram, kasācijas sūdzība iesniegta lietā, kurā vienīgais pierādījums, ar kuru zemākas instances tiesa pamatojusi savu spriedumu, ir ekspertīze saistībā ar nemantiskā kaitējuma vērtējumu, tad atsevišķos gadījumos šis būtu uzskatāms par tādu procesuālu pārkāpumu, kas var novest pie lietas nepareizas izspriešanas atbilstoši Civilprocesa likuma 452. panta otrajai daļai.

Līdzīgās lietās nereti Augstākās tiesas Senāts nepamatoti atsaka ierosināt kasācijas tiesvedību, norādot, ka kasācijas sūdzībā norādītais ir vērst uz vēlmi panākt zemākas instances tiesas novērtēto pierādījumu pārvērtēšanu, kas nav Augstākās tiesas Senāta uzdevums.¹⁹

Jebkurš eksperts savā profesionālajā darbībā saskaras ar noteiktām šaubām par slēdziena pareizumu. Attiecībā uz nemantisku kaitējumu tikpat kā nav iespējami kategoriski slēdzieni, tādēļ zināmas šaubas vienmēr būs arī pašam ekspertam, ko, iespējams, pastiprina fakts, ka viņa atzinums lielā mērā var izšķirt arī lietas iznākumu, un tas ekspertam var radīt papildu nedrošību.²⁰ Šādas šaubas var novērst, izmantojot noteiktus metodoloģiskus līdzekļus. Literatūrā piedāvāts izmantot jaunākās zinātnes atziņas un pētījumu rezultātus, atbilstošākās analītiskās metodes personas veselības stāvokļa noteikšanā, kā arī zinātniskās datu analīzes metodes, kas palīdzētu maksimāli novērst šaubas par slēdzienu.²¹ Lai pēc iespējas precīzāk atspoguļotu personas psiholoģisko stāvokli, garīgās veselības stāvokļa ekspertīzei vajadzētu ietvert veselības stāvokļa aprakstu, strukturizētas un pārbaudītas zinātniskās izpētes metodes, kas sasaucas ar ekspertam uzdotajiem jautājumiem, sistematisku minēto metožu piemērošanu attiecībā uz cietušo indivīdu un zinātnes vadošo atziņu piemērošanu šādiem gadījumiem.²² Ja strīdus priekšmets ir cēloniskais sakars starp personai nodarītu kaitējumu un personas uzvedības vai garīgās veselības traucējumiem, kas rezultējušies būtiskā dzīves kvalitātes pasliktinājumā, būtu jāņem vērā informācija, kas norādītu uz iepriekš eksistējošām personiskām problēmām vai īpašībām vai citiem iespējamajiem kaitējuma cēloņiem, vai arī ekspertam tā jāpieprasa.²³ Protams, pilnīga šādas informācijas izvērtēšana, kas varētu nodrošināt ekspertīzes atzinuma ticamības relatīvi augstāku pakāpi, prasa lielus finanšu un laika resursus, kas tiesas procesa laikā ir grūti īstenojams,²⁴ tādēļ ekspertiem būtu uzdodami tikai tie jautājumi, kas ir būtiski atbildības noteikšanas kontekstā un nepārkāpj eksperta kompetences robežas.

Problēma saskatāma arī tajā aspektā, ka ekspertam tiesas procesa ietvaros ir jāatbild uz konkrētiem jautājumiem, kurus nereti sagatavo un iesniedz lietas dalībnieki un kuri parasti nav vērsti uz objektīvu apstākļu noskaidrošanu. Savukārt doktrinā uzsvērtā maksimāli izvērsta būtisko faktisko apstākļu analīzes loma, norādot, ka klīniski smagu garīgu saslimšanu gadījumos ekspertam vajadzētu maksimāli izvērtēt visus iespējamus faktorus un cēloņus, kas varētu ietekmēt kaitējuma rašanos, nevis tikai kontekstā ar cēloni, kuru prasītājs vēlas saskatīt visu cēloņu ķēdē un kopsakarā.²⁵ Minēto problēmu zināmā mērā risina tas, ka tiesas loma, nosakot ekspertīzi un uzdodot ekspertam jautājumus, ir aktīva, jo jautājumus, kuros nepieciešams eksperta atzinums, nosaka tiesa, kas savukārt ļauj tai pušu iesniegtos jautājumus mainīt, labot, papildināt, noteikt papildu jautājumus, kā arī atteikties uzdot jautājumus, to atbilstoši motivējot.²⁶ Ja tiesa uzdod tikai tos jautājumus, ko tai iesniegusi viena no strīdus pusēm, bet savu iniciatīvu attiecībā uz jautājumu uzdošanu neizrāda,²⁷ ir liela iespēja, ka ekspertīze būtiskos aspektus pilnībā neaptvers, jo minētās puses jautājumi parasti būs formulēti tā, lai atbildes uz tiem varētu palīdzēt šīs puses pozīcijai tiesā, un tas nesekmē cēloniskā sakara noskaidrošanu sarežģītos gadījumos. Tas pats attiecas arī uz gadījumiem, kad ekspertīze veikta ārpus tiesas un iesniegta tiesā kā rakstveida pierādījums,²⁸ jo īpaši tad, ja šādas ekspertīzes satur nepārprotamus un vienai pusei labvēlīgus secinājumus par cēloņa saistību ar attiecīgo kaitējumu.

Ekspertam uzdodamo jautājumu nozīmi apliecina arī kāda lieta, kur prasītājam, pārvietojoties pa ielu, uzkritis ledus gabals no blakus esošas mājas, nodarot kaitējumu veselībai. Prasītājam konstatēts labā ceļa lūzums, veikta operācija, pēc kuras

viņa ievērojami zaudējusi pārvietošanās spējas. Ar Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas lēmumu prasītājam noteikta tiesu medicīniskā ekspertīze, lai noskaidrotu gūtās traumas ietekmi uz veselību. Ekspertu komisija konstatēja, ka prasītājam ir labā ceļa locītavas osteoartrīts un osteoporotiskas izmaiņas ceļa locītavā, bet medicīniskajā dokumentācijā nebija datu par to, ka minētās izmaiņas būtu bijušas jau pirms traumas. Tiesa, ņemot vērā minēto, secinājusi, ka ekspertu komisijas atzinums apstiprina cēloņsakarību starp gūto traumu un prasītājas veselības stāvokļa pasliktināšanos.²⁹ Redzams, ka tiesa balstījies uz to, ka ekspertīzē nav norādīti iepriekšēji medicīniska rakstura traucējumi prasītājam un uz tā pamata konstatējusi, ka pastāv cēloniskais sakars starp prettiesisko rīcību un kaitīgajām sekām. Ņemot vērā ekspertīzes visai šauru funkcionālo nozīmi, ir būtiski uzsvērt, ka jautājumu pareiza formulēšana lielā mērā arī izšķir to, vai ir iespējams pierādīt nemantiskā kaitējuma faktu un vai vispār attiecīgais cēlonis varēja izraisīt sekas.

Būtiska problēma ir saistāma ar to, ka ekspertīzi veic īpaši kvalificētas personas attiecīgajās nozarēs un šīs personas var izdarīt secinājumus par noteiktu apstākļu jeb cēloņa iedarbību uz personu un noteikta kaitējuma radīšanu jeb sekām. Tomēr eksperta atzinums nevar sniegt juridisko vērtējumu vai vērtēt atbildības jautājumus un cēlonisko sakaru kā atbildības priekšnoteikumu, jo atbildības priekšnoteikumu konstatēšana un atbildības noteikšana ir tiesas prerogatīva.³⁰ Tādēļ ekspertīzes slēdziens var arī nebūt absolūts civillietas iznākumu determinējošs apstāklis. Šajā kontekstā doktrīnā norādīts – ja eksperts izdara slēdzienus par cēlonisko sakaru, tad tas var būt vienīgi par cēlonisko sakaru no zinātnes aspekta, nevis atbildības kontekstā,³¹ jo pirmais ir secinājums par faktiskajiem apstākļiem, ko, piemēram, kasācijas instances tiesa nepārbauda,³² bet pēdējais ir tiesas ekskluzīvā kompetencē un ir jau uz faktiskajiem apstākļiem balstīts juridisks slēdziens. Vēl vairāk – pat ja jautājumi ir formulēti tā, ka ekspertam būtu jāsniedz cēloņa un seku saiknes juridisks vērtējums, ekspertam ir tiesības atteikties no atzinuma došanas, ja uzdotie jautājumi pārsniedz viņa speciālo zināšanu robežas atbilstoši Civilprocesa likuma 122. panta piektajai daļai.

Papildus norādītajam būtiski uzsvērt, ka attiecībā uz kaitējuma seku noteikšanu tiesību doktrīnā ir izstrādāta un rekomendēta zināmu atskaites punktu sistēma, kuri vērtējami, analizējot nemantiskā kaitējuma smagumu. *Inter alia*, jāņem vērā personas uzvedības novērojumi (izskats, atbildēšanas maniere, stāja un gaita), pašas pārbaudāmās personas galvenās sūdzības (apstākļi kaitējuma brīdī, stāvokļa ietekme uz darbu un sociālo darbību, kopsavilkums par ambulatoro novērtējumu un ārstēšanu, kopsavilkums par hospitalizāciju un stacionāro garīgo traucējumu ārstēšanu, ikdienas aktivitātes, ģimenes dzīve un sabiedriskās aktivitātes, personas piedzīvotās limitācijas un pielāgošanās mēģinājumi), iepriekš eksistējošie faktori (izglītības, medicīnisko datu, sabiedriskās dzīves, juridiskās informācijas,³³ ģimenes stāvokļa un nodarbinātības vēsture), psihs stāvoklis (izskats, uzvedība, runa, domāšanas process, psihs darbības saturiskie aspekti, uztveres traucējumi, garastāvoklis un ietekme uz to, sajūtu un izziņas procesu analīze (ieskaitot orientēšanos, atmiņu, koncentrēšanos un intelektu), spriedumi un izpratne), uz minēto datu pamata noteikta diagnoze un prognoze par sekām.³⁴

Minētos apsvērumus varētu izmantot relatīvi smaga psiholoģiska nemantiskā kaitējuma vērtēšanā arī Latvijā, tomēr, iespējams, minētie kritēriji varētu tikt modificēti atbilstoši nemantiskā kaitējuma smagumam, jo, piemēram, depresijas gadījumā pietiktu ar mazāk izvērstu analīzi nekā galvas traumas rezultātā iegūtas paralīzes izpētē. Būtiska loma ekspertīzes atzinuma kontekstā ir arī tam, ka tiesa

aktīvi piedalās ekspertam uzdodamo jautājumu sagatavošanā un formulēšanā un ekspertīzes atzinums cēloņa un seku attiecību vērtēšanā un noteikšanā tiek apsvērts kopsakarā ar citiem pierādījumiem, jo eksperts atturas no faktisko apstākļu juridiskas vērtēšanas.

Papildus jau minētajiem risinājumiem būtu veicināma komunikācija starp tiesību zinātnes pārstāvjiem un tiesu ekspertīzē piesaistāmajām personām, lai pusei, kura lūdz ekspertīzi vai uzdod jautājumus ekspertam, būtu saprotamas eksperta iespējas un kompetences robežas, savukārt ekspertam būtu jāsniedz ieskaits visai specifiskajā tiesvedībā nepieciešamajā ekspertīzes mērķī, jo jāņem vērā, ka puses parasti ir ieinteresētas ekspertīzes veikšanā tiktāl, cik tās rezultāts varētu nākt par labu puses pozīcijai procesā, bet ekspertam savukārt būtu jāatbild uz uzdotajiem jautājumiem, neskatoties uz pušu interesēm un tendenciozi noformulētiem jautājumiem. Šāda komunikācija veicinātu monogrāfiju un pētījumu izstrādi, kas savukārt palīdzētu tiesai interpretēt ekspertīzes atzinumu saturu un izdarīt precīzākus juridiskus slēdzienus, balstoties uz konstatētajiem apstākļiem, bet ekspertiem tas palīdzētu reducēt eksperta atzinumu, kuri praksē mēdz būt visai apjomīgi, uz attiecīgajā lietā nozīmīgiem apsvērumiem, lieki netērējot resursus un ietverot informāciju, kura tiesvedībā, visticamāk, netiks izmantota.

3. Zinātniskā nenoteiktība cēloniskā sakara pierādīšanā

Prasītājs, cenšoties pierādīt cēlonisko sakaru starp prettiesisko rīcību un radīto kaitējumu, var saskarties ar situāciju, ka zinātnē nav vienota viedokļa par to, vai kāds cēlonis noteiktas sekas vispār varētu radīt jeb vai noteikta veida aizskārums varētu radīt attiecīgo kaitējumu. Tomēr prasītājam būtu jāpierāda cēloniskais sakars, lai prasība par nemantiskā kaitējuma kompensāciju varētu tikt apmierināta, un arī tiesai lieta ir jāizspriež pēc būtības. Tiesu praksē, piemēram, kādā lietā pacientam tika izrakstīta penicilīna deva, bet ārstniecības personas aiz neuzmanības pacientam ievadīja 30 reizu lielāku devu. Pacienta veselības stāvoklis bija kritisks, bet viņš atveseļojās, tomēr tika konstatēts, ka pacients kļuvis nedzirdīgs. Prasība tika celta pret ārstniecības iestādi, kas nenoliedza nolaidību, bet norādīja, ka kurš nav cēloniskā sakarā ar radīto kaitējumu. Tiesa norādīja, ka šajā lietā trūkst pierādījumu tam, ka nolaidīgās rīcības rezultātā šāds kaitējums, proti, dzirdes zaudēšana, būtu iespējams.³⁵ Kādā citā lietā persona, kura pildīja sekretāres pienākumus, iesūdzēja tiesā darba devēju par to, ka viņai ilgstošas rakstīšanas rezultātā, kas bija tās tiešais darba pienākums, ir radušies rokas kustību traucējumi. Tiesa uzskatīja, ka nav pierādīts, ka attiecīgie rokas kustības traucējumi vispār varētu rasties no darba pienākumu veikšanas, tie varētu būt arī psihogēnas dabas, kur cēloniskais sakars nav konstatējams. Tātad nebija pierādīts, ka minētie veselības traucējumi vispār varētu rasties attiecīgā cēloņa rezultātā.³⁶

Ja nav ticami pierādāms, vai attiecīgais kaitējums veselībai vispār varētu būt radies aizskāruma rezultātā, formāla pieeja, noraidot prasību, dažkārt varētu būt netaisnīga pret personu, kurai kaitējums ir radies, bet tiesībpolitiska prasību apmierināšana savukārt nebūtu taisnīga pret atbildētāju, kam tad būtu jāatbild par tādām sekām, kuras, iespējams, nav radušās viņa rīcības dēļ. Zinātniskajā literatūrā atzīts, ka atsevišķos gadījumos zinātnē nav pietiekami izskaidrojusi, kādos apstākļos noteiktas sekas rodas, tādēļ būtu nepieciešams veikt tālākus pētījumus, kas varētu palīdzēt identificēt un apzināt, piemēram, galvas traumu sekas, pēctraumatiskā stresa cēloņus un ietekmi uz turpmāko dzīvi, kā arī hronisku sāpju cēloņus un sekas, kas arī var rasties personas veselības aizskāruma rezultātā.³⁷ Attiecībā uz noteikta veida

kaitējumu vispār nav iespējams izdarīt drošticamus secinājumus, jo to cēloņu saikne ar noteikto kaitējumu ir pārāk maz pētīta, tādēļ šādos gadījumos pierādīt cēlonisko sakaru ir grūti un vairāku ekspertīžu rezultāti var savstarpēji atšķirties.

Problēmu saistībā ar zinātnisko nenoteiktību pastiprina arī cietušā simulācijas risks, kad nav iespējams pārliecināties ne vien par cēlonisko sakaru starptiesisko darbību un kaitējumu, bet nav iespējams neapstrīdami secināt, ka kaitējums ir radies. Simulāciju varētu skaidrot kā kādai slimībai vai patoloģiskam garīgās veselības stāvoklim raksturīgu simptomu apzināti nepatiesu demonstrēšanu vai izrādīšanu lielākā pakāpē, nekā persona tos izjūt. Jāuzsver arī, ka par kaitējuma sekām ir iespējams vieglāk izdarīt zinātniskus un uz praksi balstītus secinājumus, tomēr attiecībā uz kaitējuma smagumu simulācijas problēma ir aktuāla, jo personas subjektīvo reakciju un tās sekas uz veselības stāvokli līdz pakāpei, kad izslēgtas saprātīgas šaubas, pierādīt ir daudz grūtāk. Tādēļ prasītājs var radīt iespaidu, ka kaitējuma sekas ir smagākas nekā patiesībā, lai pārliecinātu tiesu par lielāku nemantiskā kaitējuma kompensāciju. Mūsdienās ir izstrādātas sarežģītas vērtēšanas metodes, kas ļauj pietiekami precīzi identificēt situācijas, kad persona, kura vēlas piedzīt nemantiskā kaitējuma kompensāciju, demonstrē pārspilētas psiholoģiskās problēmas un nesadarbojas ekspertīzes laikā.³⁸ Tomēr ir zināmi gadījumi, kad indivīds pārspilē noteiktus grūti izskaidrojamus un precīzi konstatējamus simptomus, piemēram, depresiju, nemieru, sāpes, stīvumu, reiboni, miega traucējumus, atmiņas problēmas, sliktu koncentrēšanos vai personības izmaiņas.³⁹ Šādos gadījumos tiesai būtu kritiski jāvērtē situācijas, kurās personas pārdzīvojumu un nemantiskā kaitējuma līmenis pārsniedz attiecīgajā gadījumā raksturīgo, kā arī jāvadās pēc zināmām līdzībām ar citās lietās noteikto nemantiskā kaitējuma kompensāciju, jo cēloniskais sakars šāda nemantiskā kaitējuma gadījumā ir ļoti komplicēti nosakāms un vērtējams. Piemēram, pozitīvi vērtējama tiesas nostāja kādā lietā, kur tā norādījusi, ka iesniegtie pierādījumi neliecina, ka ceļu satiksmes negadījumā iegūtie vieglie miesas bojājumi radījuši prasītāja norādītās sekas – ilgstošu ārstēšanos, depresiju, dažādus apgrūtinājumus, kas radījuši psiholoģisku slodzi. Šajā lietā tiesa nekonstatēja priekšnoteikumus nemantiskā kaitējuma kompensācijas piedziņai.⁴⁰ Kādā citā lietā tiesa konstatējusi, ka prasība satur vienīgi vispārīgus apgalvojumus un prasītāja subjektīvu izjūtu atspoguļojumu, tādēļ prasību par nemantiskā kaitējuma kompensāciju noraidīja.⁴¹

Lai arī ir skaidrs, ka simulācijas risku pilnībā nav iespējams novērst, tomēr, iespējams, ka šī nasta, kas ietver esošo un neesošo simptomu nošķiršanu, tomēr nebūtu pilnībā uzliekama ekspertiem, bet arī jāvērtē, nosakot nemantiskā kaitējuma kompensāciju. Senāts šajā kontekstā ir atzinis, ka tiesām, nosakot atlīdzību par nemantisko kaitējumu pēc tiesas ieskata, ir jācenšas rast kritērijus, kas pamatotu piešķirto kompensācijas apmēru. Tiesai vajadzētu arī vadīties no citos līdzīgas tiesiskās attiecības regulējošos normatīvajos aktos paredzētajiem kritērijiem, piemēram, Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma, kurā ir ietverts regulējums par kārtību, kādā nosakāms atlīdzinājums par personisko un morālo kaitējumu.⁴² Viens no šiem kritērijiem ir kaitējuma kompensācijas robežas, un maksimālais kompensācijas apmērs par morālo vai personisko kaitējumu var būt līdz LVL 20 000.⁴³

Jānorāda, ka ir personas, kuras pārdzīvojumu rezultātā izjūt hroniskus veselības traucējumus un pārvērš tos somatiskā sāpju reakcijā, kas ir drīzāk personas veselības stāvokļa saasinājums, nekā attiecīgā aizskārēja rīcības rezultāts.⁴⁴ Šādos gadījumos jāsecina, ka aizskārēja darbība ir veicinājusi personas veselības stāvokļa

pasliktināšanos, bet nav to izraisījusi. Līdz ar to jebkādi slēdzieni par personas veselības stāvokļa un nemantiskā kaitējuma saistību ar prettiesisko rīcību būtu jāizdara, analizējot pierādījumus, kas skar pašu pārkāpuma izdarīšanu un seku iestāšanos, vērtējot kopsakarā ar informāciju par personas slimības vēsturi, psiholoģisko stāvokli pirms aizskāruma un citiem apstākļiem, kuri varētu ietekmēt nemantiskā kaitējuma rašanos un apmēru, ciktāl to ir iespējams noskaidrot.

Domājams, ka Latvijas tiesām nevajadzētu prasības vienmēr noraidīt, pamatojoties uz to, ka nav pierādīta cēloniskā sakarība,⁴⁵ bet papildus izvērtēt, vai attiecīgajā gadījumā nav konstatējams vismaz riska palielinājums. Tas savukārt varētu būt saprātīgs pamats prezumpcijai, ka cēloniskais sakars pastāv starp prettiesisko rīcību un kaitējumu veselībai. Šāda pieeja aizsargātu prasītāju, ja nav iespējams sagādāt drošticamus pierādījumus par to, ka atbildētāja darbība faktiski ir bijis cēlonis prasītājam nodarītajam kaitējumam, kā arī būtiski neaizskartu atbildētāja tiesības. Visticamāk, ka daudzos gadījumos atbildētāja darbība, kura palielina tieši nodarītā kaitējuma iestāšanās risku, arī būs cēloniskajā sakarā ar kaitējumu, bet atbildētājam netiek ierobežotas iespējas pierādīt, ka šāda riska palielināšanās nav saistīta ar tā darbību vai bezdarbību utt. Eiropas valstīs veikts pētījums, kurā analizēts, vai noteikta kaitējuma radīšanas riska palielināšana atbilstoši tiesu praksei varētu būt alternatīva cēloniskajam sakaram kā atbildības priekšnoteikumam gadījumos, kad cēlonisko sakaru nav iespējams pierādīt.⁴⁶ Iepazīstoties ar pētījuma rezultātiem, secināms, ka Austrijā, Lielbritānijā, Francijā, Itālijā un Polijā, kā arī salīdzinājumam – Izraēlā ar atbilstošu argumentāciju būtu iespējams pamatot to, ka par radīto kaitējumu tomēr ir jāatbild. Lai arī vienmēr nav iespējams pierādīt cēlonisko sakaru starp kaitējumu un prettiesisku rīcību, var pierādīt kaitējuma iestāšanās riska palielināšanos atbildētāja rīcības dēļ. Dānijā, Vācijā, Ungārijā un Spānijā šādu pieeju tiesas vērtētu kritiski, un, iespējams, ka šāda prasība tiktu noraidīta, jo cēloniskais sakars starp rīcību un kaitējumu tomēr, strikti raugoties, nav pierādīts. Aprakstītā pieeja par riska palielinājuma pierādīšanu kā atbildības priekšnoteikumu akceptēta arī atsevišķos ASV štatos.⁴⁷

No atbildētāja pozīcijas raugoties, lietās, kurās prasītājs lūdzis piedzīt nemantiskā kaitējuma kompensāciju un nav strīda par prettiesisko rīcību, tomēr attiecībā uz cēlonisko sakaru konstatējama būtiska zinātniskā nenoteiktība. Atbildētājs var norādīt uz vairākiem apstākļiem, kas tā pozīciju padara līdzvērtīgu. Pirmkārt, galvenais nemantiskā kaitējuma rašanās iemesls ir bijuši citi cēloņi, kuri nav saistīti ar atbildētāja rīcību, otrkārt, attiecīgās sekas atbildētāja rīcība vispār nevarēja radīt, un tas savukārt netieši var norādīt uz simulāciju vai pārspilēšanu, treškārt, kaitējums ir radies iepriekš pastāvējušu apstākļu, tostarp cietušā individuālu īpašību, dēļ vai reakcija ir psihosomatiska un, visticamāk, atbildētājs jebkura spēcīgāka psiholoģiska kairinājuma rezultātā būtu reaģējis līdzīgi. Būtiski norādīt, ka nemantiskā kaitējuma prezumpcija un cēloniskā sakara prezumpcija riska palielinājuma gadījumā var nostādīt puses nevienlīdzīgā situācijā, jo, lai arī zināmā mērā nemantisks kaitējums tiek nodarīts jebkura personas fiziska aizskāruma gadījumā,⁴⁸ tomēr nebūtu samērīgi un taisnīgi visas nemantiskā kaitējuma sekas novelt uz atbildētāju, jo, kā jau iepriekš uzsvērts, psiholoģiskai traumai vai garīgiem traucējumiem tikpat kā nekad nav viens cēlonis.

Kopumā secināms, ka zinātniskās nenoteiktības gadījumā ir jāņem vērā, cik lielā mērā zinātne ļauj izprast, vai prettiesiskā rīcība ir varējusi radīt vai veicināt kaitējuma iestāšanos. Atsevišķos gadījumos cēlonisko sakaru var prezumēt, ja ir iespējams pierādīt kaitējuma riska iestāšanās palielināšanos atbildētāja rīcības rezultātā.

Tomēr jāievēro, ka katrā konkrētajā lietā starp prasītāja aizsardzību un atbildētāja nenostādīšanu nepamatoti slīktākā stāvoklī jāatrod līdzsvars. Līdz ar to nemantiskā kaitējuma prezumpcijas kontekstā un cēloniskā sakara prezumpcijas riska palielinājuma gadījumā atbildētājam būtu piešķiramas līdzvērtīgas iespējas atspēkot minēto prezumpciju un panākt nemantiskā kaitējuma kompensācijas samazinājumu vai prasības noraidīšanu pilnībā vai daļā.

4. Cēloņa un seku saistības ciešuma līmeņi

Attiecībā uz to, cik lielā mērā prettiesiskā rīcība ir ietekmējusi kaitējuma rašanos, var izdalīt vairākus līmeņus, kas raksturo saikni starp cēloni un sekām. Jāuzsver, ka cēloniskā sakara saistības ciešuma līmeņu vērtēšana var praktiski palīdzēt noteikt, cik lielā mērā cēloniskais sakars ir konstatējams, kas ir būtiski, nosakot, vai atbildība vispār iestājas un kādā apjomā atbildētājam kaitējums ir jāatlīdzina. Lai izvairītos no tā, ka tiesa vai nu apmierina prasību, vai noraida pilnībā lietās, kur cēlonisko sakaru starp nemantisko kaitējumu un veselības aizskārumu caurvij zinātniskā nenoteiktība, tiesa varētu ņemt vērā noteiktus cēloņa un seku saistības ciešuma līmeņus, atbilstoši kuriem iespējams vērtēt, cik lielā mērā veselības aizskārumus būtu varējis radīt nemantisko kaitējumu un attiecīgi arī noteikt atbildību par prettiesiskās rīcības radītajām sekām. Šāda pozīcija būtu gan taisnīgāka, gan pamatotāka, salīdzinot ar prasības apmierināšanu vai noraidīšanu pilnībā.

Visciešāko saikni starp cēloni un sekām var konstatēt tad, ja prettiesiskā rīcība ir bijis vienīgais juridiski būtiskais cēlonis radītajam kaitējumam un iepriekš nav konstatētas traumas vai citi psihiski vai fizioloģiski traucējumi, kas varētu būt veicinājuši kaitējuma rašanos faktiskajā apmērā.⁴⁹ Doktrīnā norādīts, ka tas varētu būt iespējams galvenokārt, iegūstot galvas traumas. Šādā gadījumā arī personai, kura ir atbildīga par prettiesisko darbību, būtu jāatbild par radītajām sekām kopumā.

Nākamo līmeni, kad saikne starp prettiesisko darbību un kaitējumu ir mazāk cieša, raksturo situācija, kad prettiesiskā rīcība ir bijis galvenais cēlonis personai radītajam nemantiskajam kaitējumam. Šis varētu būt gadījums, kad iegūta galvas trauma, bet ir bijuši noteikti indikatori, kas norāda uz latentiem psihiskiem traucējumiem, tomēr ir saprātīgi pieņemt, ka prettiesiskā rīcība ir *conditio sine qua non* un kaitējums citādi nebūtu radies.

Atbildībai par prettiesisko rīcību būtu jābūt mazākai, ja prettiesiskā rīcība bijis vienīgi pastiprinošs cēlonis,⁵⁰ kas pats par sevi kaitējumu nav radījis, bet tā rašanos ir veicinājis. Minētais varētu būt prettiesiskās rīcības un kaitīgo seku saistības jeb cēloniskā sakara līmenis, kad cietušajai personai jau iepriekš ir bijuši psiholoģiskas dabas traucējumi, bet prettiesiskā rīcība ir būtiski ietekmējusi personas garīgās veselības stāvokli, kāds konstatējams pēc nodarījuma.

Nākamajā līmenī varētu runāt par situāciju, kad personas prettiesiskā rīcība ir bijis viens no vairākiem minimālas iedarbības cēloņiem, kas varētu būt konstatējams tādos gadījumos, kad personas psiholoģiskais stāvoklis ir bijis nestabils pirms aizskāruma vai arī personai jau ir bijusi konstatēta garīga saslimšana, un attiecīgā darbība ir nenoteiktā mērā veicinājusi šī stāvokļa pasliktināšanos.⁵¹ Šādā situācijā prasība nebūtu vis jānoraida, bet gan personai būtu jāatbild par kaitējumu atbilstoši iespējamībai, kādā šāda rīcība varējusi radīt attiecīgo kaitējumu. Eiropas deliktu tiesību principu 3:105. pantā piedāvāts, ka tad, ja droši zināms, ka neviena no vairākām darbībām nevar būt radījusi visu kaitējumu kopumā vai jebkādu nosakāmu daļu no kaitējuma, pieņemt, ka tās radījušas kaitējumu vienādās daļās.⁵² Atbildības dalījums par kaitējumu vienādās daļās šajā kontekstā ir piedāvāts prezumpcijas veidā.

Visbeidzot, ja prettiesiskā rīcība nav saistīta ar personai konstatēto garīgās veselības stāvokli un nav nekādā mērā to radījusi vai veicinājusi, šādā gadījumā personai, lai arī tās rīcība ir prettiesiska, nav pienākuma atlīdzināt nekādus zaudējumus. Ja ekspertizē dots šāds slēdziens, tad prasības apmierināšanai nav pamata, ja vien tas nenonāk krasā pretrunā ar citiem pierādījumiem lietā.

Domājams, ka šādu cēloņu un seku saistības ciešuma līmeņu izpratne un izmantošana, kāda ir izstrādāta attiecībā uz atsevišķu slimību cēloņu analīzi,⁵³ palīdzētu vērtēt nemantiskā kaitējuma cēlonisko sakaru ar atbildētāja rīcību un noteikt atbildību. Cēloniskā sakara līmeņus būtu svarīgi izmantot, lai tiesas prasības par nemantiskā kaitējuma kompensācijas piedziņu apmierinātu arī daļā, nevis apmierinātu pilnībā vai noraidītu, kas nozīmētu attiecīgi pirmo vai pēdējo no minētajiem cēloņa un seku saistības ciešuma līmeņiem. Šādu gradāciju izmantošana pamatojama ar to, ka nebūtu taisnīgi, ja tiktu pieņemts, ka viss nemantiskais kaitējums radies atbildētāja prettiesiskās rīcības kā vienīgā vai būtiskā cēloņa rezultātā.

Svarīgi ir uzsvērt, ka nemantiskā kaitējuma kompensācijas apmēra noteikšana ir iespējama tikai pēc tam, kad konstatēts, kādā mērā starp prettiesisko rīcību un nemantisko kaitējumu pastāv cēloniskais sakars un attiecīgi iestājas aizskārēja civiltiesiskā atbildība. Tikai tad, ja nemantiskais kaitējums ir radies prettiesiskās rīcības kā būtiskākā vai galvenā cēloņa rezultātā, būtu piespriežama nemantiskā kaitējuma atlīdzība, kas ir tuva judikatūrā pieņemtajam maksimālajam apmēram (piemēram, tuva radnieka zaudēšanas gadījumā tiesu praksē kompensācija tiek noteikta LVL 20 000 apmērā).⁵⁴ Citos gadījumos prasība būtu jāapmierina daļā, kas ir proporcionāla nemantiskā kaitējuma un prettiesiskās rīcības saistības ciešumam, ja papildus atbildētāja rīcībai kaitējumu veicinājušas vai izraisījušas citu personu darbības, iedzimtība, paša cietušā rīcība vai citi apstākļi ārpus atbildētāja kontroles. Ja saistība starp prettiesisko rīcību un kaitējumu nepastāv, piemēram, psihosomatiskas reakcijas gadījumā, tad prasība būtu noraidāma.

Kad cēloniskais sakars noteiktā līmenī ir konstatēts un tas objektīvi saista konkrētu prettiesisku darbību vai bezdarbību ar konkrētu kaitējumu veselībai, tiesai vajadzētu pāriet pie nemantiskā kaitējuma smaguma un seku vērtēšanas. Papildus tam tiesai vajadzētu arī vadīties no citos līdzīgas tiesiskās attiecības regulējošos normatīvajos aktos paredzētajiem kritērijiem, piemēram, no Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma, kurā ir ietverts regulējums par kārtību, kādā nosakāma kompensācija par personisko un morālo kaitējumu, tostarp arī maksimālie kompensāciju apmēri.⁵⁵ Lai arī šīs robežas attiecībā uz civillietām var būt tikai aptuveni noteiktas un ieskicē relatīvus kompensāciju apmērus, tomēr tas varētu tiesai palīdzēt praktiski un sistemātiski izvērtēt cēlonisko sakaru nemantiskā kaitējuma lietās un atbilstoši cēloniskajam sakaram noteikt kompensācijas apmēru. Minēto robežu ietvaros nemantiskā kaitējuma kompensācija varētu būtu nosakāma atbilstoši pierādījumiem par kaitējuma smagumu, sekām un citiem apstākļiem sašķaņā ar Civillikuma 1635. panta otro daļu.

Kopsavilkums

1. Cēloniskais sakars kā civiltiesiskās atbildības priekšnoteikums ir saikne, kas raksturo tādu personas rīcības un kaitējuma attiecību, kur cēlonis nepieciešami un objektīvi rada attiecīgās sekas un ir pietiekams kaitējuma radīšanai, ciktāl ir taisnīgi un saprātīgi personai likt par radīto kaitējumu atbildēt. Cēloniskais sakars jākonstatē kā viens no civiltiesiskās atbildības priekšnoteikumiem, lai atbildība iestātos vispār un kaitējums būtu juridiski

attiecināms uz atbildētāju, bet nemantiskā kaitējuma kompensācija noteicama, ievērojot ne tikai cēloņa un seku saistības ciešumu, bet arī kaitējuma smagumu, sekas un citus apstākļus.

2. Lai tiesas varētu pareizi novērtēt cēloniskā sakara esību un cēloņa un seku saistības ciešumu, nav nepieciešami būtiski normatīvo aktu grozījumi, jo cēloniskā sakara noteikšanas kļūdu pamatā ir faktisko apstākļu neprecīza, nepilnīga vai neadekvāta novērtēšana, kas noved pie nepareizu tiesisko seku un noteikumu par civiltiesisko atbildību piemērošanas. Normatīvā regulējuma grozīšana vai paplašināšana minētās tiesību piemērošanas problēmu varētu arī neatrisināt.
3. Īpašās medicīnas un psiholoģijas zināšanas civillietās visbiežāk nonāk ar ekspertīzi, kuras uzdevums nav veikt faktisko apstākļu juridisku novērtējumu vai analizēt civiltiesiskās atbildības aspektus, tādēļ cēloniskais sakars, ciktāl tas analizēts ekspertīzē, neskar cēlonisko sakaru civiltiesiskās atbildības kontekstā, bet gan cēlonisko sakaru faktiskā līmenī. Ievērojot minēto, ekspertīzes slēdziens var nebūt absolūts civillietas iznākumu determinējošs apstāklis un eksperta norādītie secinājumi un slēdzieni ir jāpārvērtē citu pierādījumu gaismā, tādēļ tiesai nevajadzētu paļauties tikai uz ekspertīzes atziņuma autoritāti.
4. Lai panāktu tiesisko līdzsvaru nemantiskā kaitējuma prezumpcijas kontekstā, tiesām vajadzētu kritiski vērtēt kaitējuma smagumu vai sekas, kas saistītas ar grūti pārbaudāmiem vai neraksturīgiem simptomiem, kā arī pieturēties pie tiesu praksē noteiktajām kompensāciju summu robežām, piešķirot abām pusēm salīdzināmas procesuālās tiesības un iespējas.
5. Nebūtu taisnīgi likt atbildētājam kompensēt kaitējumu, kura saistību ar atbildētāja rīcību nav iespējams nedz pierādīt, nedz arī apgāzt prezumpciju par kaitējuma esību cēloniskajā sakarā ar pārkāpumu. Šāda pieeja grauj cēloniskā sakara kā civiltiesiskās atbildības priekšnoteikuma nozīmi un dod pamatu galvenokārt nepareizam pieņēmumam, ka atbildētāja prettiesiskā rīcība ir vienīgais vai galvenais cēlonis, kas radījis kaitējumu.
6. Ja nav pierādīts cēloniskais sakars, tiesai būtu jāvērtē, vai attiecīgajā gadījumā nav konstatējams vismaz kaitējuma radīšanas riska palielinājums, kas atsevišķos gadījumos varētu būt pamats prezumpcijai, ka cēloniskais sakars starp prettiesisko rīcību un kaitējumu veselībai pastāv. Vairumā gadījumu atbildētāja darbība vai bezdarbība, kura palielina tieši nodarītā kaitējuma iestāšanās risku, arī visticamāk būs cēloniskā sakarā ar kaitējumu, tomēr prasītājs lietās, kur kaitējums radīts ļoti ilgā laika periodā vai vairāku cēloņu iedarbības rezultātā, var nespēt pierādīt, kā tieši kaitējums radies.
7. Ja tiesas saskaras ar zinātnisko nenoteiktību attiecībā uz cēlonisko sakaru, cēloniskā sakara noteikšanai var izdalīt piecus cēloņa un seku saistības ciešuma līmeņus. Ievērojot cēloņa un seku saistības ciešumu, būtu noteicamas civiltiesiskās atbildības robežas, kā arī, ņemot vērā kaitējuma smagumu un sekas, un atbildības samērīgumu, būtu noteicams nemantiskā kaitējuma kompensācijas apmērs. Var izdalīt šādus līmeņus:
 - a) prettiesiskā rīcība ir bijis vienīgais juridiski būtiskais cēlonis radītajam kaitējumam un nav konstatējami citi kaitējumu izraisīti cēloņi;
 - b) prettiesiskā rīcība ir bijis galvenais cēlonis personai radītajam nemantiskajam kaitējumam, bet, lai arī konstatējama citu cēloņu iedarbība, tomēr ir saprātīgi pieņemt, ka kaitējums bez galvenā cēloņa nebūtu radies;

- c) prettiesiskā rīcība bijis kaitējumu pastiprinošs cēlonis, kad personai jau iepriekš ir bijuši psiholoģiskas vai fizioloģiskas dabas traucējumi, bet prettiesiskā rīcība ir būtiski veicinājusi tādu personas garīgās veselības stāvokli, kāds konstatējams pēc nodarījuma;
- d) prettiesiskā rīcība ir bijis viens no vairākiem minimālas iedarbības cēloņiem un attiecīgā darbība ir veicinājusi veselības stāvokļa pasliktināšanos;
- e) prettiesiskā rīcība pretēji pirmšķietamai saistībai ar radīto kaitējumu nav saistīta ar personai konstatēto garīgās veselības stāvokli un nav to radījusi vai veicinājusi.

Izmantoto avotu saraksts

Juridiskās publikācijas

1. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011.
2. *Bitāns, A.* Senāta loma Civillikuma 5. panta piemērošanā. *Jurista Vārds*, Nr. 28 (333), 2004, 27. jūlijs.
3. *Bitāns, A.* Senāta loma Civillikuma 5. panta piemērošanā. *Jurista Vārds*, Nr. 29 (334), 2004, 3. augusts.
4. *Bukovskis, V.* Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933.
5. *Opss, L.* Civillikuma 5. pants. Rīga: [B. i.], 1938.
6. *Torgāns, K.* Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999.–2008. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009.
7. *Aidman, E. K.* Winning Your Personal Injury Claim. Illinois: An Imprint of Sourcebooks, Inc., 2005.
8. *Cranor, C. F.* Toxic Torts. Science, Law, and the Possibility of Justice. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 94.
9. *Ehlers, A., Mayou, R. A., Bryant, B.* Psychological predictors of chronic posttraumatic stress disorder after motor vehicle accidents. Washington: American Psychological Association, 1998.
10. *Jones, M. A., Dugdale, A. M., ed.* Clerk & Lindsell on Torts. 20th edition. London: Thomson Reuters Limited, 2010.
11. *Koch, W. J. et al.* Psychological injuries: forensic assessment, treatment, and law. New York: Oxford University Press, Inc., 2006.
12. *Melton, G. B., Petrila, J., Poythress, N. G. and Slobogin, C.* Psychological Evaluations for the Courts. Third Edition: A Handbook for Mental Health Professionals and Lawyers. New York: Guilford Press, 2007.
13. *Oliphant, K.* Aggregation and Divisibility of Damage. Vienna: SpringerWienNewYork, 2009.
14. Principles of European Tort Law. Pieejams: <http://www.egtl.org/> [skatīts 2012.04.01.].
15. *Vendrig, A.* The Minnesota Multiphasic Personality Inventory and chronic pain: A conceptual analysis of a long-standing but complicated relationship. Amsterdam: Elsevier B.V, 2000.
16. *Winiger, B., Koziol, H., Koch, B.A., Zimmermann, R.* Digest of European Tort Law. Volume 1: Essential Cases on Natural Causation. Vienna: Springer Verlag/Wien, 2007.
17. *Young, G., Nicholson, K. and Kane, A.* Conclusions on Psychological Knowledge in Court: PTSD, Pain, and TBI. New York: Springer Science+Business Media, Inc., 2006.
18. *Young, G., Andrew, W., Nicholson, K.* Causality of Psychological Injury. New York: Springer ScienceBusiness Media, LLC, 2007.

Normatīvie akti

1. Civillikums. Ceturtā daļa. Saistību tiesības: LR likums. *Zinotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janvāris.
2. Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 1998, 3. novembris.
3. Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 96 (3254), 2005, 17. jūnijs.

Tiesu prakse

1. LR Augstākās tiesas Senāta rīcības sēdes 2011. gada 4. oktobra lēmums lietā Nr. SKC-592/2011.
2. LR Augstākās tiesas Senāta rīcības sēdes 2011. gada 27. decembra lēmums lietā Nr. SKC-869/2011.
3. LR Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 28. septembra spriedums lietā Nr. SKC-258.

4. LR Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 23. februāra spriedums lietā Nr. SKC -93.
5. LR Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 13. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-144.
6. LR Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 12. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-22.
7. LR Augstākās tiesas Senāta 2009. gada 20. maija spriedums lietā Nr. SKC-159.
8. LR Augstākās tiesas Senāta 2009. gada 16. decembra spriedums lietā Nr. SKC-579.
9. LR Augstākās tiesas Senāta 2005. gada 16. novembra spriedums lietā Nr. SKC-699.
10. LR Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2011. gada 13. jūnija lēmums lietā Nr. PAC-0566.
11. LR Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2011. gada 12. maija lēmums lietā Nr. PAC-0312.
12. LR Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2009. gada 4. novembra spriedums lietā Nr. PAC-0108.
13. LR Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2006. gada 27. septembra spriedums lietā Nr. PAC-0886.
14. Rīgas apgabaltiesas 2011. gada 7. decembra spriedums lietā Nr. C31209807.
15. Rīgas apgabaltiesas 2011. gada 19. oktobra spriedums lietā Nr. C04305511.
16. Rīgas apgabaltiesas 2011. gada 12. oktobra spriedums lietā Nr. C04534410.
17. Rīgas apgabaltiesas 2011. gada 12. oktobra spriedums lietā Nr. C32145608.
18. Rīgas apgabaltiesas 2010. gada 9. februāra spriedums lietā Nr. C04346907.
19. Vidzemes apgabaltiesas 2011. gada 10. novembra spriedums lietā Nr. C38042610.
20. Zemgales apgabaltiesas 2009. gada 10. marta spriedums lietā Nr. C06030708.
21. Jelgavas tiesas 2010. gada 11. oktobra spriedums lietā Nr. C15121808.
22. Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2011. gada 5. maija spriedums lietā Nr. C31289910.
23. Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2010. gada 8. decembra spriedums lietā Nr. C31218009.
24. Rīgas rajona tiesas 2011. gada 31. augusta spriedums lietā Nr. C33120308.
25. Valkas rajona tiesas 2009. gada 16. aprīļa spriedums lietā Nr. C38053508.

Atsauces un piezīmes

1. *Winiger, B., Koziol, H., Koch, B. A., Zimmermann, R.* Digest of European Tort Law. Volume 1: Essential Cases on Natural Causation. Vienna: Springer Verlag/Wien, 2007, p. 14, p. 85, p. 186, p. 226.
2. *Cranor, C. F.* Toxic Torts. Science, Law, and the Possibility of Justice. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 94, p. 266–270.
3. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 257.–258. lpp.
4. *Torgāns, K.* Civiltiesību, komercietību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999.–2008. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 407. lpp.
5. *Bukovskis, V.* Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933, 775. lpp. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 255.–258. lpp.
6. *Koch, W. J. et al.* Psychological injuries: forensic assessment, treatment, and law. New York: Oxford University Press, Inc., 2006, p. 236.
7. *Ibid.*, p. 238.
8. *Ehlers, A., Mayou, R. A., Bryant, B.* Psychological predictors of chronic posttraumatic stress disorder after motor vehicle accidents. Washington: American Psychological Association, 1998, p. 510–511.
9. Rīgas rajona tiesas 2011. gada 31. augusta spriedums lietā Nr. C33120308.
10. Rīgas apgabaltiesas 2010. gada 9. februāra spriedums lietā Nr. C04346907, Rīgas apgabaltiesas 2011. gada 12. oktobra spriedums lietā Nr. C04534410.
11. *Opss, L.* Civillikuma 5. pants. Rīga: [B. i.], 1938, 16.–18. lpp. *Bitāns A.* Senāta loma Civillikuma 5. panta piemērošanā. *Jurista Vārds*, 2004. gada 27. jūlijs, Nr. 28 (333), *Bitāns A.* Senāta loma Civillikuma 5. panta piemērošanā. *Jurista Vārds*, Nr. 29 (334), 2004. gada 3. augusts.
12. *Aidman, E. K.* Winning Your Personal Injury Claim. Illinois: An Imprint of Sourcebooks, Inc., 2005, p. 161, p. 166–167.
13. Rīgas apgabaltiesas 2011. gada 19. oktobra spriedums lietā Nr. C04305511.
14. *Bukovskis, V.* Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933, 353. lpp.
15. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 308.–313. lpp. *Bukovskis, V.* Civilprocesa mācības grāmata. Rīga, Autora izdevums, 1933, 388.–390. lpp.
16. *Young, G., Andrew, W., Nicholson, K.* Causality of Psychological Injury. New York: Springer Science Business Media, LLC, 2007, p. 80.

17. Young, G., Nicholson, K. and Kane, A. Conclusions on Psychological Knowledge in Court: PTSD, Pain, and TBI. New York: Springer Science+Business Media, Inc., 2006, p. 387–388.
18. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 314.–315. lpp.
19. LR Augstākās tiesas Senāta rīcības sēdes 2011. gada 27. decembra lēmums lietā Nr. SKC-869/2011; LR Augstākās tiesas Senāta rīcības sēdes 2011. gada 4. oktobra lēmums lietā Nr. SKC-592/2011 u.c.
20. Young, G., Nicholson, K. and Kane, A. Conclusions on Psychological Knowledge in Court: PTSD, Pain, and TBI. New York: Springer Science+Business Media, Inc., 2006, p. 388.
21. Ibid.
22. Koch, W. J. et al. Psychological injuries: forensic assessment, treatment, and law. New York: Oxford University Press, Inc., 2006, p. 115.
23. Atbilstoši Civilprocesa likuma 122. panta trešās daļas noteikumiem. Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 1998, 3. novembris.
24. Melton, G. B., Petrila, J., Poythress, N. G. and Slobogin, C. Psychological Evaluations for the Courts, Third Edition: A Handbook for Mental Health Professionals and Lawyers. New York: Guilford Press, 2007, p. 422.
25. Young, G., Andrew, W., Nicholson, K. Causality of Psychological Injury. New York: Springer Science Business Media, LLC, 2007, p. 78.
26. Atbilstoši Civilprocesa likuma 121. panta trešās daļas noteikumiem. Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 1998, 3. novembris.
27. LR Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2011. gada 13. jūnija lēmums lietā Nr. PAC-0566.
28. Atbilstoši Civilprocesa 110.–111. panta noteikumiem. Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 1998, 3. novembris.
29. Rīgas apgabaltiesas 2011. gada 12. oktobra spriedums lietā Nr. C32145608.
30. Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2011. gada 5. maija spriedums lietā Nr. C31289910.
31. Melton, G. B., Petrila, J., Poythress, N. G. and Slobogin, C. Psychological Evaluations for the Courts. Third Edition: A Handbook for Mental Health Professionals and Lawyers. New York: Guilford Press, 2007, p. 422.
32. LR Augstākās tiesas Senāta rīcības sēdes 2011. gada 4. oktobra lēmums lietā Nr. SKC-592/2011.
33. Piemēram, sodāmības dati.
34. Melton, G. B., Petrila, J., Poythress, N. G. and Slobogin, C. Psychological Evaluations for the Courts, Third Edition: A Handbook for Mental Health Professionals and Lawyers. New York: Guilford Press, 2007, p. 416.
35. Winiger, B., Koziol, H., Koch, B. A., Zimmermann, R. Digest of European Tort Law. Volume 1: Essential Cases on Natural Causation. Vienna: Springer Verlag/Wien, 2007, p. 421.
36. Pickford v Imperial Chemical Industries Plc. Sk. Jones, M. A., Dugdale, A. M., ed. Clerk & Lindsell on Torts. 20th edition. London: Thomson Reuters Limited, 2010, p. 69.
37. Ibid., p. 387.
38. Koch, W. J. et al. Psychological injuries: forensic assessment, treatment, and law. New York: Oxford University Press, Inc., 2006, p. 76.
39. Ibid., p. 77.
40. Rīgas apgabaltiesas 2011. gada 7. decembra spriedums lietā Nr. C31209807.
41. Vidzemes apgabaltiesas 2011. gada 10. novembra spriedums lietā Nr. C38042610.
42. LR Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 28. septembra spriedums lietā Nr. SKC-258; LR Augstākās tiesas Senāta 2009. gada 16. decembra spriedums lietā Nr. SKC-579; LR Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 12. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-22; LR Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 23. februāra spriedums lietā Nr. SKC -93.
43. Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma 14. panta otrā un trešā daļa. Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 96 (3254), 2005. gada 17. jūnijs.
44. Vendrig, A. The Minnesota Multiphasic Personality Inventory and chronic pain: A conceptual analysis of a long-standing but complicated relationship. Amsterdam: Elsevier B.V, 2000, p. 542.
45. LR Augstākās tiesas Senāta 2005. gada 16. novembra spriedums lietā Nr. SKC-699; LR Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2006. gada 27. septembra spriedums lietā Nr. PAC-0886; LR Augstākās tiesas Senāta 2009. gada 20. maija spriedums lietā Nr. SKC-159; LR Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 13. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-144; Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2010. gada 8. decembra spriedums lietā Nr. C31218009; Zemgales apgabaltiesas 2009. gada 10. marta spriedums lietā Nr. C06030708; Valkas rajona tiesas 2009. gada 16. aprīļa spriedums lietā Nr. C38053508, Jelgavas tiesas 2010. gada 11. oktobra spriedums lietā Nr. C15121808.

46. *Oliphant, K.* Aggregation and Divisibility of Damage. Vienna: SpringerWienNewYork, 2009, p. 44, p. 76, p. 113, p. 154–156, p. 194–195, p. 240, p. 266, p. 282, p. 311–313, p. 350–351.
47. *Aidman, E. K.* Winning Your Personal Injury Claim. Illinois: An Imprint of Sourcebooks, Inc., 2005, p. 88.
48. *Melton, G. B., Petrila, J., Poythress, N. G. and Slobogin, C.* Psychological Evaluations for the Courts, Third Edition: A Handbook for Mental Health Professionals and Lawyers.-New York: Guilford Press, 2007, p. 423.
49. *Ibid.*, p. 420.
50. Jauna cēloņa līdziedarbības gadījums (*nova causa interveniens*). Principles of European tort law. Pieejams: <http://www.egtl.org/> [skatīts 2012.04.01.].
51. Šis gadījums ir salīdzināms ar Eiropas deliktu tiesību principu 3:105. panta noteikumiem attiecībā uz nenoteikto dalīto cēlonību.
52. Principles of European tort law. Pieejams: <http://www.egtl.org/> [skatīts 2012.04.01.].
53. *Melton, G. B., Petrila, J., Poythress, N. G. and Slobogin, C.* Psychological Evaluations for the Courts, Third Edition: A Handbook for Mental Health Professionals and Lawyers. New York: Guilford Press, 2007, p. 420.
54. LR Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 28. septembra spriedums lietā Nr. SKC-258, LR Augstākās tiesas Senāta 2009. gada 16. decembra spriedums lietā Nr. SKC-579; LR Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2009. gada 4. novembra spriedums lietā Nr. PAC-0108; LR Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2011. gada 12. maija lēmums lietā Nr. PAC-0312.
55. LR Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 28. septembra spriedums lietā Nr. SKC-258; LR Augstākās tiesas Senāta 2009. gada 16. decembra spriedums lietā Nr. SKC-579; LR Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 12. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-22; LR Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 23. februāra spriedums lietā Nr. SKC -93.

Summary

This article focuses on the causal link as a prerequisite for civil liability for non-pecuniary loss in case of personal injury. First, the article highlights the problem of establishing a believable causal connection between a cause and the harm as a result in civil proceedings, secondly, the article showcases the role of expertise and its significance in proving causation when claiming compensation for personal injury, thirdly, the article emphasizes the different levels of causation in context of determining liability and the borders of scientific explanation of causation. The article sets forth that often there is no single cause that the harm can be attributed to, but the harm is usually caused by various factors, therefore, it is essential to evaluate the contribution of the cause - a particular person's act or omission to the result - non-pecuniary loss to a person. As the harm often cannot be attributed solely to one person's acts or omissions the levels of causation are to be taken into account when imposing liability fully or partly or with a regard to division of liability. The article proposes five levels of causation that can be used for determining the liability in personal injury cases.

Militārpersonas tiesiskā statusa regulējuma problemātika Latvijā un ārvalstīs

The Legal Status of Soldiers

Mg. iur. Pēteris Kušners

LU Juridiskās fakultātes doktorants

E-pasts: peteris.kusners@inbox.lv

Militārpersonas ir sabiedrības daļa, tāpat kā citas sabiedrības grupas – ierēdņi, policisti, tiesneši, prokurori vai ieslodzītie. Tādēļ arī militārpersonu tiesiskā statusa precīza definēšana ir būtiska, lai noteiktu un izprastu minēto personu tiesības un pienākumus. Izpratne par militārpersonu tiesisko statusu esošajās mainīgajās, sarežģīti formulētajās un līdz ar to arī tiesu praksē neviennozīmīgi vērtētajās militārajās tiesībās ir nepieciešama ne tikai lai piešķirtu karavīriem pienākošos sociālos labumus (pabalstus, kompensācijas un izdienas pensiju), bet arī lai pārmērīgi neierobežotu viņu tiesības.

Atslēgvārdi: militārpersona, karavīrs, tiesiskais statuss, bruņotie spēki, profesionālais dienests.

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	101
1. <i>Ārvalstu prakse militārpersonu tiesiskā statusa raksturošanā</i>	102
2. <i>Karavīra tiesiskais statuss Latvijā</i>	103
<i>Kopsavilkums</i>	106
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	107
<i>Atsauces</i>	108
<i>Summary</i>	110

Ievads

Rakstā autors pētīs militārpersonas tiesiskā statusa regulējumu Latvijā un ārvalstīs, pievēršoties problemātikai, kas saistīta ar vienu no valsts dienesta veidiem – militāro dienestu, konkrētāk, aktīvo dienestu profesionālā militārā dienesta karavīra statusā. Ņemot vērā raksta limitēto apjomu, tajā netiks analizēts obligātā militārā dienesta karavīru, kadetu un rezerves karavīru tiesiskais statuss, kas ir pietiekami plašs, lai būtu atsevišķa pētījuma priekšmets.

Latvijā ar valsts dienestu tiek saprasts valsts civildienests, kas tiek iedalīts vispārējā valsts (vispārējo valsts civildienesta ierēdņu dienests) un speciālajā valsts civildienestā (dienests Iekšlietu ministrijas pakļautībā esošajā Valsts policijā, Valsts robežsardzē un Valsts ugunsdzēsības un glābšanas dienestā un Tieslietu ministrijas Ieslodzījuma vietu pārvaldē), un militārais dienests. Militārpersonas statuss ir nozīmīga politiski juridiska kategorija, kas nesaraunami saistīta ar sabiedrības sociālo struktūru, demokrātijas līmeni un valsts likumiem.¹

Autoram latviešu valodā nav izdevies atrast pētījumus, kuros analizēts militārpersonas tiesiskais statuss, tādēļ raksta mērķis ir sniegt koncentrētu ieskatu šajā tēmā, salīdzinot ārvalstu tiesībzinātnieku atziņas un normatīvos aktus ar Latvijas tiesu praksi un normatīvo regulējumu, kas ļaus izdarīt secinājumus par grozījumu nepieciešamību Latvijas normatīvajā regulējumā un tiesu prakses vienveidīgas piemērošanas sekmēšanu.

1. Ārvalstu prakse militārpersonu tiesiskā statusa raksturošanā

Krievijas zinātnieks N. V. Artamonovs (*H. B. Артамонов*) rakstījis, ka militārpersonu tiesiskajam statusam ir divas daļas: vispārējā (civilā) un militārā. Abas daļas dialektiski mijiedarbojas. Ar militārpersonas statusu saprot tiesiski garantētu stāvokli sabiedrībā, kas definēts noteiktā normatīvo aktu kopumā, pirmkārt, konstitūcijā, kā arī speciālajos normatīvajos aktos par militārpersonu tiesībām, brīvībām, pienākumiem un atbildību.²

Tomēr, tā kā karavīrs atrodas īpašās pakļautības attiecībās ar valsti, uz karavīriem attiecas ierobežojumi, kas nav saistoši civiliedzīvotājiem. Vācu doktrīnā šis karavīra statuss tiek definēts kā "īpaša statusa attiecības" (*Sonderstatusverhältnis* – vācu val.).³

Arī vācu tiesībzinātnieks Konrāds Hese (*Konrad Hesse*) lieto jēdzienu "īpašās pārvaldības attiecības" (īpašs statuss). Ar šo jēdzienu tiek saprastas attiecības starp individu un valsti, kas balstās uz tādu pienākumu, kas iziet ārpus valstī esošajām pilsoņa vispārējām tiesībām un pienākumiem, bet kas izpaužas īpašās tiesībās, piemēram, attiecībās starp valsti un ierēdņiem, karavīru un studentu valsts finansētajās augstskolās. K. Hese raksta, ka šīm īpašajām attiecībām jābūt reglamentētām atsevišķos tiesību aktos, turklāt nevis ārpus konstitūcijas, bet gluži pretēji – to pamatam jābūt nostiprinātam konstitūcijā. Balstoties uz šīm īpašo attiecību iezīmēm, ir neiespējami noteikt vienotu konkrētu statusu, bet tikai daudzus dažādus attiecību īpašos statusus, kas kopumā izriet no pilsoņa statusa modifikācijas.

Attiecības, ko regulē īpašais statuss, un noteikumi, kuros tās atrod savu juridisko saturu, nevarētu veikt savus uzdevumus sabiedrībā, ja kopumā vispārējās pilsoņu tiesībās noteiktais konstitucionālais statuss personai netiktu pilnībā saglabāts arī īpašajā statusā. Tādējādi tas būtu pretrunā ar ierēdņiem un karavīriem noteiktajiem aizliegumiem izpaust dienesta informāciju, ja tajā pašā laikā viņi varētu atsaukties uz tiesībām uz vārda brīvību. No šiem pieņēmumiem K. Hese secina, ka jautājumā par militārpersonu īpašā statusu robežām visiem tiesību ierobežojumiem jābūt noteiktiem ar likumu vai vismaz jāizriet no konstitūcijas.⁴ Vācijā karavīra tiesiskais statuss ietver bruņotajos spēkos pastāvošās tiesības un pienākumus saskaņā ar starptautisko tiesību regulējumu kara un miera laikā.

N. V. Artamonovs uzskata, ka militārpersonas īpašajam statusam ir šāda struktūra:

- 1) vispārējais (attiecībā uz pilsoņa statusu vispār) statuss;
- 2) īpašais (izrietošs no vispārējiem militārā dienesta tiesībām un pienākumiem) statuss;
- 3) funkciju (īpašs pazīmju kopums, kas raksturo tiesisko statusu attiecīgām militārpersonu kategorijām) statuss;
- 4) personiskais statuss, kas ietver konkrēto militārpersonas īpašo stāvokli.⁶

Dž. C. Rokeplo (*J. C. Roqueplo*), militārais jurists Francijā, salīdzinot militārpersonas statusu ar valsts ierēdņa statusu, norāda, ka neatkarīgi no dienesta

rakstura vai ieņemamā amata militārpersonām ir tāds pats statuss kā pārējiem valsts dienestā esošajiem.⁷

Francijas normatīvajos aktos karavīra statuss tiek apzīmēts kā *cantonnement juridique*, ko var tulkot kā “juridiska ierobežošana”. Tas nozīmē, ka karavīri, kas dienē pēc brīvprātības principa (kā karjeras karavīri vai uz līguma pamata), tiek pakļauti īpašiem pienākumiem un dienesta noteikumiem, kas ir saistīti ar karavīru statusu.⁸ “Militārais statuss prasa jebkuros apstākļos disciplīnu, lojalitāti un upurēšanās garu. Pienākumi un tiesības, kas ar to saistīti, nozīmē, ka karavīri pelnījuši pilsoņu cieņu un tautas atlīdzību (atzinību).”⁹ Šis statuss nodrošina, ka tie, kuri ir izvēlējušies šo profesiju, uzņemas arī īpašas saistības, ko uzliek likums. Tas paredz tiesības uz kompensāciju par bruņotajos spēkos pastāvošajiem ierobežojumiem. Tas piedāvā tiem, kas atstāj militāro dienestu, darba atrašanu savā profesijā arī civilajā dzīvē, savukārt militārie pensionāri tiek nodrošināti ar atbilstošu atlīdzību [*izdienas pensiju – aut.*].¹⁰

Militārpersonas statuss attiecas uz profesionālā dienesta karavīriem, kas dienē armijā saskaņā ar līgumu, rezervistiem, kas apņēmušies dienēt rezervē, un amatpersonām, kas veic konkrētas militārās funkcijas bruņotajos spēkos.¹¹

Līdzīgi ir Lietuvā, kur militārais dienests prasa īpašu militārpersonas lojalitāti pret valsti, jo karavīrs ir Lietuvas valsts aizstāvis.¹²

Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi bruņoto spēku īpašo statusu demokrātiskā sabiedrībā, jo bruņotajiem spēkiem ir “īpaši pienākumi un atbildība”.¹³

Nīderlandes Konstitūcijas 109. pantā ietverts parlamenta pienākums ar likumu noteikt civildienesta ierēdņa tiesisko statusu. Šīs normas izpratnē profesionālā dienesta karavīri ir civildienesta ierēdņi (*ambtenaar* – nīderlandiešu val.). Tā kā Nīderlandē ir tikai profesionālā dienesta karavīri, tad šāds regulējums ietekmē karavīru tiesības un pienākumus.¹⁵

Krievijas Federācijā karavīra tiesiskais statuss tiek definēts kā tiesību, brīvību un valsts garantiju, militārā dienesta pienākumu un atbildības kopums, ko nosaka konstitūcija, federālie likumi un citi Krievijas Federācijas normatīvie akti.

Kopumā jāsecina, ka militārpersonas statusa struktūru veido tiesības, kuras garantē valsts, likumā noteiktie pienākumi un atbildība. Militārpersonu statusa specifika izpaužas tajā, ka, ņemot vērā īpašo militārpersonām noteikto dienesta pienākumu raksturu, viņiem ir tiesības uz tādām sociālām garantijām kā pabalsti un kompensācijas. To var definēt arī kā uz vispārējiem cilvēktiesību principiem balstītu tiesību normās noteiktu personas statusu militārā dienesta izpildes laikā.

Militārpersonu tiesiskais statuss, autoraprāt, ir saistāms ar:

- 1) īpašu personai piederošu tiesību realizāciju (tiesības uz sociālajām garantijām, izdienas pensiju);
- 2) speciālu pienākumu pildīšanu (militārā dienesta izpilde);
- 3) personas likumisko interešu aizsardzību;
- 4) disciplināratbildību.

Tā, piemēram, karavīru izdienas pensija ir viens no svarīgākajiem personāla sociālo garantiju sistēmas elementiem. Izdienas pensija ir galvenais atbalsta veids, ar kura palīdzību karavīram ir iespēja pielāgoties civilajai dzīvei un integrēties darba tirgū.¹⁷

2. Karavīra tiesiskais statuss Latvijā

Jēdziens “karavīrs” minēts jau dainās. Piemēram, tautasdziesma, kas pierakstīta Jaunjelgavas apriņķa Zesas pagastā, saka: “Gatavs man kara zirgs, Es gatavs kara

vīrs, Kad man' kungi karā sūta, Plinti ņemu rociņā.”¹⁸ Vai arī kāda tautasdziesma no Rīgas apriņķa Lielvārdes pagasta: “Gatavs biju kara vīrs, Gatavs kara kumeliņš, Tās dieniņas vien gaidīju, Kad bij' man karā iet.”

Izmantojot juridiskajā literatūrā aprakstīto notiesāto personu tiesiskā statusa raksturojumu,¹⁹ analogisks raksturojums būtu attiecināms arī uz militārpersonām, secinot, ka militārpersonu tiesiskais stāvoklis tiek iegūts ar personas iekļaušanu tiesību regulēšanas sfērā, kas saistīta ar militārā dienesta izpildi. Tādējādi militārpersonas iegūst īpašu tiesisko stāvokli – statusu. Militārpersonu tiesiskā statusa īstenošana notiek, realizējot subjektīvās tiesības, pildot juridiskos pienākumus un īstenojot likumīgās intereses. Militārpersonai ir visas likumā paredzētās tiesības ar ierobežojumiem, kuri ir normatīvi regulēti. Ievērojot personu tiesisko statusu, jāizšķir trīs militārpersonu kategorijas: aktīvā dienesta karavīrus, rezerves karavīrus un rezervistus. Šajā nodaļā autors analizēs tikai vienas kategorijas – aktīvā dienesta karavīra – tiesisko statusu.

Karavīra leģāldefinīcija ir dota Militārā dienesta likumā, kas nosaka, ka karavīrs ir Latvijas pilsonis, kas pilda aktīvo dienestu un kam piešķirta militārā dienesta pakāpe. Savukārt aktīvais dienests ir militārā dienesta izpilde karavīra statusā, kas ietver profesionālo dienestu. Līdz ar to karavīra statuss ir karavīra tiesiskais stāvoklis, pildot aktīvo dienestu. Profesionālais dienests tiek definēts kā militārais dienests, kuru Latvijas pilsonis pilda brīvprātīgi saskaņā ar profesionālā dienesta līgumu, kas noslēgts starp viņu un Aizsardzības ministriju.²⁰ Autors piedāvā Militārā dienesta likumā definēt terminu “profesionālā dienesta karavīrs” kā Latvijas pilsoni, kam piešķirta militārā dienesta pakāpe un kurš brīvprātīgi pilda militāro dienestu saskaņā ar profesionālā dienesta līgumu, kas noslēgts starp viņu un Aizsardzības ministriju. Tātad, lai personu profesionālā dienesta karavīra izpratnē atzītu par amatpersonu, tai jāatbilst šādiem kritērijiem:

- 1) jābūt Latvijas Republikas pilsonim;
- 2) jābūt piešķirtai militārā dienesta pakāpei;
- 3) jābūt noslēgtam profesionālā dienesta līgumam starp viņu un Aizsardzības ministriju.

Minētais likums precīzi nosaka, ka uz karavīru neattiecas darba tiesiskās attiecības reglamentējošo normatīvo aktu normas.²¹ Līdz ar to profesionālā dienesta karavīri Administratīvā procesa likuma izpratnē ir uzskatāmi par amatpersonām. Tātad, vērtējot, vai iestādē nodarbinātajai personai adresēts lēmums ir pakļauts izskatīšanai administratīvā procesa kārtībā, jānoskaidro, vai likumdevējs ir noteicis konkrētas attiecības ar iestādes darbiniekiem kā darba tiesiskās attiecības.²² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments norāda atšķirību starp darba tiesiskajām attiecībām un darba attiecībām. Darba attiecības nav tulkojamas šaurākā nozīmē, proti, kā darba tiesiskās attiecības, bet gan plašākā nozīmē – kā nodarbinātības attiecības, jo darba tiesiskās attiecības kā civiltiesiskas attiecības, kuras tiek nodibinātas ar darba līgumu un kuras regulē Darba likuma normas, ir tikai viens no veidiem, kā īstenot personas tiesības uz nodarbošanos. Citas nodarbinātības attiecības, piemēram, ir militārā dienesta attiecības, kad dienesta (amata) pienākumu pildīšana ir šādas militārpersonas pamatnodarbošanās.²³

Amatpersonas definīcija netieši ir noteikta likumā “Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā”, kur par amatpersonām tiek uzskatīti arī Nacionālo bruņoto spēku profesionālā dienesta karavīri.²⁴ Karavīriem kā valsts amatpersonām ir likumā “Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā” noteiktie ierobežojumi savienot karavīra amatu ar citu amatu. Senāts savā praksē

vairākkārt ir interpretējis tiesību normas, kuras noteic valsts amatpersonu amatu savienošanas ierobežojumus, norādot, ka amatu savienošana ir tiesiski iespējama, ja ir izpildīti abi tiesību normā noteiktie nosacījumi, proti, pirmkārt, amatu savienošana nerada interešu konfliktu, un, otrkārt, ir saņemta rakstveida atļauja. Kā atzinis Senāts, rakstiskas atļaujas saņemšanai nav tikai formāls raksturs, tā sevī ietver konkrētās amatu savienošanas izvērtējumu katrā individuālā gadījumā attiecībā uz katru konkrēto amatu un personu. Turklāt, iztulkojot minēto tiesību normu teleoloģiski, Senāts secinājis, ka tiesību norma paredz pozitīvas atļaujas saņemšanu lēmuma formā, kas apstiprina, ka attiecīgajai lēmējinstīcijai nav iebildumu, ka konkrētā amatpersona veic amatu savienošanu.²⁵

Militārā dienesta likums nosaka, ka Latvijas pilsonis karavīra statusu iegūst, sākdams pildīt aktīvo dienestu, un to zaudē, beigdams pildīt aktīvo dienestu.²⁶ Arī Igaunijā persona iegūst militārpersonas tiesisko statusu, uzsākot dienestu Aizsardzības spēkos vai alternatīvajā dienestā.²⁷

Latvijā neskaidra situācija ir attiecībā uz profesionālā dienesta karavīriem, kuriem ir beidzies profesionālā dienesta līguma termiņš, bet iestāde nav karavīru atvaļinājusi no aktīvā dienesta, proti, nav izbeigusi ar karavīru profesionālā dienesta tiesiskās attiecības. Pastāv jautājums, vai laiks pēc profesionālā dienesta līguma termiņa beigām ir ieskaitāms izdienas stāžā un vai tajā laikā karavīrs nezaudē savu statusu. Autors uzskata, ka karavīrs savu statusu zaudē tikai ar atvaļināšanu no profesionālā dienesta jeb ar izslēgšanu no personālsastāva, nevis ar profesionālā dienesta līguma termiņa beigām, jo līdz tam brīdim karavīrs arī faktiski pilda profesionālo dienestu, būdams karavīra statusā, līdz ar to karavīram tiek maksāts atalgojums, nodrošinātas sociālās garantijas un uz karavīru attiecas visi ierobežojumi, tai skaitā atbildība par disciplīnas neievērošanu.

Tiesu praksē gan nav vienprātības šajā jautājumā. Tā, piemēram, Administratīvā apgabaltiesa ir atzinusi, ka personas atrašanās karavīra statusā pēc profesionālā dienesta līguma termiņa beigām ir vērtējama kā starp pusēm esoša vienošanās par līguma termiņa pagarināšanu, līdz ar to apgabaltiesas ieskatā rakstveida formai neatbilstošam līguma pagarinājumam ir tādas pašas tiesiskās sekas kā rakstveidā izteiktam līguma termiņa pagarinājumam. Tajā pašā laikā apgabaltiesa rakstveida formas neievērošanu vērtē kā nolaidību, jo viņām bija jāzina un jāievēro normatīvo aktu prasības militārā dienesta jomā.²⁸ Savukārt citā lietā apgabaltiesa secinājusi pretējo, norādot, ka puses nebija parakstījušas vienošanos par profesionālā dienesta līguma pagarināšanu un nav pamata uzskatīt, ka profesionālā dienesta līguma darbība bija pagarināta uz noteiktu termiņu vai bez termiņa noteikšanas, jo normatīvie akti nepieļauj profesionālā dienesta līguma pagarināšanu, līgumslēdzējpusēm klusējot vai ar pušu konkludentām darbībām. Līdz ar to ir pamats atzīt, ka dienesta attiecības ar personu ir turpinājušas pēc profesionālā dienesta līguma termiņa beigām līdz profesionālā dienesta karavīra statusa zaudēšanai – izslēgšanai no vienības personālsastāva.²⁹ Arī Senāts ir norādījis, ka ierindas dienesta pavēle norādītais karavīra atvaļināšanas datums ir tas datums, ar kuru karavīrs tiek atvaļināts.³⁰ Tāpat Senāts ir atzinis, ka ir jāvērtē, vai laika periodā, kamēr starp personu un iestādi nebija noslēgts rakstveida līgums un karavīrs pildīja pienākumus, personas tiesības nav tikušas ierobežotas.³¹

Administratīvā rajona tiesa, skatot lietu, kurā dienesta attiecības turpinājušās, iztrūkstot profesionālā dienesta līgumam, norāda, ka pamats militārajam dienestam ir rakstveidā noslēgts profesionālā dienesta līgums. Tiesa uzskata – tā kā Militārā dienesta likumā un uz tā pamata izdotajos iekšējos normatīvajos

aktos ir precīzi atrunātas profesionālā dienesta līguma noslēgšanas, grozīšanas un izbeigšanas procedūras un līguma pagarināšana ir noteikta kā rakstveida vienošanās noslēgšana starp karavīru un Aizsardzības ministriju (vai pilnvaroto amatpersonu), tad darījuma rakstveida formu nevar aizstāt ar pušu konkludentām darbībām, atzīstot, ka profesionālā dienesta līguma termiņš ir uzskatāms par pagarinātu, kaut arī rakstveidā šāds līgums nav noslēgts. Tiesa atzīst, ka vienības komandiera pienākums ir atvaļināt karavīru no profesionālā dienesta, ja profesionālā dienesta līguma termiņš ir beidzies, nevis paļauties, ka militārā dienesta attiecības turpināsies, ja karavīrs tam neiebilst.³² Minētais izriet no Aizsardzības ministrijas noteikumiem, kuri nosaka, ka vienības komandieris (priekšnieks) izdod ierindas dienesta pavēli, ar kuru karavīru izslēdz no vienības personāla saraksta un noņem no visu veidu apgādes profesionālā dienesta līguma pēdējā dienā.³³ Līdz ar to secināms, ka profesionālā dienesta tiesiskās attiecības nevar nodibināt (turpināt) ar konkludentām darbībām un minētajos gadījumos nav piemērojamas Civillikuma 1485. un 1432. panta normas, kuras noteic – ja neviena no pusēm neizsaka skaidri saprotamu nodomu līgumiskās attiecības neturpināt (izbeigt), bet puses klusējot turpina pildīt visas tās pašas saistības, kādas ir noteiktas līgumā par profesionālo militāro dienestu, ir notikusi jauna vienošanās par visiem būtiskiem līguma noteikumiem. Nobeigumā jāpiebilst, ka šāda neviennozīmīga tiesu prakse minēto jautājumu izskatīšanā neveicina militārpersonu tiesisko interešu aizsardzību.

Militārpersonu izdienas pensiju likuma izpratnē militārpersonas ir Nacionālo bruņoto spēku un Aizsardzības ministrijas pakļautībā un pārziņā esošo militāro struktūrvienību aktīvā militārā dienesta virsnieki, virsdienesta karavīri, profesionālā dienesta karavīri un ierindas dienesta zemessargi.³⁴

Satversmes tiesa ir secinājusi, ka karavīriem dienesta pildīšanas laiks ir īpaši ierobežots un izdienas pensija ir viens no faktoriem, kas kompensē ierobežojumus, kuri ir spēkā militārā dienesta laikā.³⁵ Piemēram, viens no ierobežojumiem, kas izriet no profesionālā dienesta līguma būtības un karavīra īpašā statusa, ir iestādes tiesības profesionālā dienesta līguma termiņa ietvaros karavīru brīvi rotēt uz citiem amatiem, vienībām un iestādēm bez karavīra piekrišanas.³⁶ Protams, pastāv izņēmumi – karavīru nepārceļ viņa dienesta pakāpei neatbilstošā amatā, ja karavīrs tam nepiekrīt. Uz zemākas dienesta pakāpes amatu karavīru pārceļ, ja karavīra veselības stāvoklis neļauj pildīt iepriekšējos amata pienākumus vai karavīrs ir atskaitīts no izglītības iestādes nesekmības vai disciplīnas pārkāpumu dēļ.³⁷

Kopsavilkums

1. Militārpersonas tiesiskais statuss ir uz vispārējiem cilvēktiesību principiem balstīts tiesību normās noteikts personas statuss militārā dienesta izpildes laikā.
2. Militārpersonas statusa struktūru veido tiesības, kuras garantē valsts, un likumā noteiktie pienākumi un atbildība. Militārpersonu statusa specifika izpaužas tajā apstākļi, ka, ņemot vērā īpašo militārpersonām noteikto dienesta pienākumu raksturu, viņām ir nodrošinātas sociālās garantijas (pabalsti un kompensācijas).
3. Militārpersonu tiesiskais statuss ir saistāms ar speciālu personai piederošu tiesību realizāciju (tiesības uz sociālajām garantijām, izdienas pensiju), pienākumu pildīšanu (militārā dienesta izpilde), personas likumisko interešu aizsardzību un disciplināratbildību.

4. Ar karavīru tiek nodibinātas īpašas nodarbinātības tiesiskās attiecības, kuras Darba likums neregulē.
5. Militārā dienesta likumā būtu definējams termins “profesionālā dienesta karavīrs”, nosakot, ka tas ir Latvijas pilsonis, kam piešķirta militārā dienesta pakāpe un kurš brīvprātīgi pilda militāro dienestu saskaņā ar profesionālā dienesta līgumu, kas noslēgts starp viņu un Aizsardzības ministriju.
6. Karavīra statuss tiek zaudēts tikai ar atvaļināšanu no profesionālā dienesta jeb ar pavēli par karavīra izslēgšanu no personālsastāva, nevis ar profesionālā dienesta līguma termiņa beigām. Līdz tam brīdim karavīrs pilda profesionālo dienestu, būdams karavīra statusā, un līdz ar to karavīram tiek maksāts atalgojums, tiek nodrošinātas visas citas sociālās garantijas un uz karavīru attiecināmi visi ierobežojumi, tai skaitā atbildība par disciplīnas neievērošanu.
7. Likumdevējs kā vienu no profesionālā dienesta līguma būtiskajām sastāvdaļām ir noteicis rakstveida formu, līdz ar to līguma pagarināšanas process nevar tikt realizēts ar pušu konkludentām darbībām un minētajā procesā nav piemērojamas Civillikuma 1485. un 1432. panta normas.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Zahars, V. Kriminālsodu izpildes tiesības. Vispārējā daļa. Rīga: LPA, 1999.
2. Nolte, G. (ed.) European Military Law Systems. Berlin: De Gruyter Recht, 2003.
3. Roqueplo, J. C. Le statut des militaires. Paris: La documentation française, 1979.
4. Артамонов, Н. В. Правовой статус советских военнослужащих его обеспечение. Москва, 1984.
5. Мигачев, Ю. И., Тихомиров, С. В. Военное право. Учебник. Москва: ЗАО “Бизнес Консалтинг Центр”, 1998.
6. Хессе, К. Основы конституционного права ФРГ. Москва: Юрид. лит., 1981.

Normatīvie akti

1. Militārā dienesta likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 91, 2002, 18. jūnijs.
2. Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 69, 2002, 9. maijs.
3. Militārpersonu izdienas pensiju likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 86, 1998, 1. aprīlis; *Zinotājs*, Nr. 8, 1998, 16. aprīlis.
4. Karavīru atvaļināšanas no profesionālā dienesta noteikumi: Aizsardzības ministrijas 2012. gada 14. augusta noteikumi Nr. 26-not. Pieejams: <http://www.mil.lv/~media/NBS/PDF/Atvalinasana.ashx> [skatīts 20.03.2013.].
5. Francijas militārā dienesta likums. Pieejams: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT00000808186&dateTexte=&categorieLien=id> [skatīts 07.12.2012.].
6. Igaunijas Aizsardzības spēku dienesta likums. Pieejams: <http://www.legaltext.ee/et/andmebaas/paraframe.asp?loc=text&lk=et&sk=en&dok=X40039K10.htm&query=Defence%20Forces%20Service%20Act&tyyp=X&ptyyp=RT&pg=1&fr=no> [skatīts 04.09.2012.].
7. Krievijas Federācijas likums par militārpersonu statusu. Pieejams: <http://www.zakonrf.info/zakon-o-statuse-voennosluzhaschih/> [skatīts 06.09.2012.].
8. Lietuvas likums par Nacionālās aizsardzības sistēmas un militārā dienesta organizāciju. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=403297&p_query=military&p_tr2=2 [skatīts 05.09.2012.].
9. Nīderlandes Karalistes konstitūcija. Pieejams: <http://legislationline.org/documents/section/constitutions/country/12> [skatīts 10.01.2013.].
10. Vācijas likums par militārpersonu tiesisko statusu. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/sgBJNR001140956.html> [skatīts 06.09.2012.].

Juridiskā prakse

1. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 69/91 *Hadjianastassiou v. Greece*.
2. Par Ministru kabineta 2000. gada 15. augusta noteikumu Nr. 272 “Grozījumi Militārpersonu izdienas pensiju likumā” 3. punkta, 2000. gada 30. novembra likuma “Grozījumi Militārpersonu

- izdienes pensiju likumā” 3. panta un 2006. gada 25. maija likuma “Grozījums Militārpersonu izdienes pensiju likumā” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. panta pirmajam teikumam un 109. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 4. janvāra spriedums lietā Nr. 2006-13-0103. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 10, 2007, 17. janvāris.
3. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 6. februāra spriedums lietā Nr. SKA-81/2012. Pieejams: www.at.gov.lv/files/archive/department3/2012/81-ska-2012.doc [skatīts 12.05.2012.].
 4. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 22. augusta spriedums lietā Nr. SKA-635/2011. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2011/08_2011/22_08_2011/AL_2208_AT_SKA-0635-2011.pdf [skatīts 06.05.2012.].
 5. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 18. jūlija spriedums lietā Nr. SKA-534/2011. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2011/07_2011/18_07_2011/AL_1807_AT_SKA-0534-2011.pdf [skatīts 06.05.2012.].
 6. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2007. gada 22. februāra spriedums lietā Nr. SKA - 46/2007. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/februaris_07/22_02_07/AL_2202_AT_SKA-46_2007.pdf [skatīts 24.11.2011.].
 7. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 18. oktobra spriedums lietā Nr. SKA-418/2006.
 8. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 21. septembra spriedums lietā Nr. SKA-426/2006.
 9. Administratīvās apgabaltiesas 2012. gada 9. februāra spriedums lietā Nr. A42480307. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2012/02_2012/09_02_2012/AL_0902_apg_AA43-1537-12_10.pdf [skatīts 06.05.2012.].
 10. Administratīvās apgabaltiesas 2011. gada 3. februāra spriedums lietā Nr. Nr. A420531610. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2011/02_2011/03_02_2011/AL_0302_apg_AA43-1179-11_2.pdf [skatīts 06.05.2012.].
 11. Administratīvās rajona tiesas 2009. gada 22. aprīļa spriedums lietā Nr. A42629107. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2009/04_2009/22_04_2009/AL_2204_raj_A-5814-09_32.pdf [skatīts 08.05.2012.].
 12. Administratīvās rajona tiesas 2008. gada 18. jūnija sprieduma lietā Nr. A42480307. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2008/06_2008/18_06_2008/AL_1806_raj_A-2490-08_21.pdf [skatīts 20.03.2013.].
 13. Ar grozījumiem Administratīvā procesa likumā iekļauto tiesību normu interpretācija un piemērošana. Latvijas Republikas Augstākās tiesas tiesu prakses vispārīgums, 2007. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/files/docs/summaries/2007/apl%20grozijumi.doc> [skatīts 24.11.2011.].

Citi materiāli

1. Aizsardzības ministrijas, tās padotībā esošo iestāžu, tostarp Nacionālo bruņoto spēku, personāla politika. Apstiprināta ar aizsardzības ministra 2012. gada 6. novembra pavēli Nr. 185. Pieejams: http://www.mod.gov.lv/~media/AM/Ministrija/Struktura_personals/Personala%20politika.ashx [skatīts 12.02.2013.].
2. Dainu skapis. Latvju dainas, tautasdziesmas, dziesmas. Pieejams: <http://www.dainuskapis.lv/meklet/karā> [skatīts 10.01.2012.].

Atsauces

1. Мигачев, Ю. И., Тихомиров, С. В. Военное право. Учебник. Москва: ЗАО “Бизнес Консалтинг Центр”, 1998, с. 48.
2. Артамонов, Н. В. Правовой статус советских военнослужащих и его обеспечение. Москва: ВКИ, 1984, с. 14–15.
3. Nolte, G. (ed.) European Military Law Systems. Berlin: De Gruyter Recht, 2003, p. 75, p. 370.
4. Хессе, К. Основы конституционного права ФРГ. Москва: Юрид. лит., 1981, с. 169.
5. Vācijas likums par militārpersonu tiesisko statusu. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/sg/BJNR001140956.html> [skatīts 06.09.2012.].
6. Артамонов, Н. В. Правовой статус советских военнослужащих и его обеспечение. Москва: ВКИ, 1984, с. 14–15.
7. Roqueplo, J. C. Le statut des militaires. Paris: La documentation française, 1979, p. 86.
8. Nolte, G. (ed.) European Military Law Systems. Berlin: De Gruyter Recht, 2003, p. 302.
9. Francijas militārā dienesta likums. Pieejams: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT00000808186&dateTexte=&categorieLien=id> [skatīts 07.12.2012.].

10. Nolte, G. (ed.) European Military Law Systems. Berlin: De Gruyter Recht, 2003, p. 302.
11. Francijas militārā dienesta likums. Pieejams: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT00000808186&dateTexte=&categorieLien=id> [skatīts 07.12.2012.].
12. Lietuvas likums par Nacionālās aizsardzības sistēmas un militārā dienesta organizāciju. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=403297&p_query=military&p_tr2=2 [skatīts 05.09.2012.].
13. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 69/91 *Hadjianastassiou v. Greece*, para. 2.
14. Nīderlandes Karalistes konstitūcija. Pieejams: <http://legislationline.org/documents/section/constitutions/country/12> [skatīts 10.01.2013.].
15. Nolte, G. (ed.) European Military Law Systems. Berlin: De Gruyter Recht, 2003, p. 574.
16. Krievijas Federācijas likums par militārpersonu statusu. Pieejams: <http://www.zakonrf.info/zakon-o-statuse-voennosluzhaschih/> [skatīts 06.09.2012.].
17. Aizsardzības ministrijas, tās padotībā esošo iestāžu, tostarp Nacionālo bruņoto spēku, personāla politika. Apstiprināta ar aizsardzības ministra 2012. gada 6. novembra pavēli Nr. 185. Pieejams: http://www.mod.gov.lv/~media/AM/Ministrija/Struktura_personals/Personala%20politika.ashx [skatīts 12.02.2013.].
18. Dainu skapis. Latvju dainas, tautasdziesmas, dziesmas. 32019-6 un 32019-3 Pieejams: <http://www.dainuskapis.lv/meklet/karā> [skatīts 10.01.2012.].
19. Sk., piemēram, Zahars, V. Kriminālsodu izpildes tiesības. Vispārējā daļa. Rīga: LPA, 1999.
20. Militārā dienesta likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 91, 2002, 18. jūnijs.
21. Turpat.
22. Ar grozījumiem Administratīvā procesa likumā iekļauto tiesību normu interpretācija un piemērošana. Latvijas Republikas Augstākās tiesas tiesu prakses vispārīnājums, 2007. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/files/docs/summaries/2007/apl%20grozijumi.doc> [skatīts 24.11.2011.].
23. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2007. gada 22. februāra sprieduma lietā Nr. SKA-46/2007 10.1.1. apakšpunkts. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/februaris_07/22_02_07/AL_2202_AT_SKA-46_2007.pdf [skatīts 24.11.2011.].
24. Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 69, 2002, 9. maijs.
25. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 21. septembra sprieduma lietā Nr. SKA-426/2006 10. un 11. punkts.
Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 18. oktobra sprieduma lietā Nr. SKA-418/2006 11. punkts.
Administratīvās rajona tiesas 2009. gada 22. aprīļa sprieduma lietā Nr. A42629107 14. punkts. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2009/04_2009/22_04_2009/AL_2204_raj_A-5814-09_32.pdf [skatīts 08.05.2012.].
26. Militārā dienesta likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 91, 2002, 18. jūnijs.
27. Igaunijas Aizsardzības spēku dienesta likums. Pieejams: <http://www.legaltext.ee/et/andmebaas/paraframe.asp?loc=text&lk=et&sk=en&dok=X40039K10.htm&query=Defence%20Forces%20Service%20Act&tyyp=X&ptyyp=RT&pg=1&fr=no> [skatīts 04.09.2012.].
28. Administratīvās apgabaltiesas 2012. gada 9. februāra sprieduma lietā Nr. A42480307 18.3. apakšpunkts. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2012/02_2012/09_02_2012/AL_0902_apg_AA43-1537-12_10.pdf [skatīts 06.05.2012.].
29. Administratīvās apgabaltiesas 2011. gada 3. februāra sprieduma lietā Nr. A420531610 9. punkts. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2011/02_2011/03_02_2011/AL_0302_apg_AA43-1179-11_2.pdf [skatīts 06.05.2012.].
30. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 18. jūlija sprieduma lietā Nr. SKA-534/2011 16. punkts. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2011/07_2011/18_07_2011/AL_1807_AT_SKA-0534-2011.pdf [skatīts 06.05.2012.].
31. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 22. augusta sprieduma lietā Nr. SKA-635/2011 14. punkts. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2011/08_2011/22_08_2011/AL_2208_AT_SKA-0635-2011.pdf [skatīts 06.05.2012.].
32. Administratīvās rajona tiesas 2008. gada 18. jūnija sprieduma lietā Nr. A42480307 16. punkts. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2008/06_2008/18_06_2008/AL_1806_raj_A-2490-08_21.pdf [skatīts 20.03.2013.].
33. Karavīru atvaļināšanas no profesionālā dienesta noteikumu 13. punkts: Aizsardzības ministrijas 2012. gada 14. augusta noteikumi Nr. 26-not. Pieejams: <http://www.mil.lv/~media/NBS/PDF/Atvalinasana.ashx> [skatīts 20.03.2013.].
34. Militārpersonu izdienas pensiju likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 86, 1998, 1. aprīlis; *Zinotājs*, Nr. 8, 1998, 16. aprīlis.

35. Par Ministru kabineta 2000. gada 15. augusta noteikumu Nr. 272 "Grozījumi Militārpersonu izdienas pensiju likumā" 3. punkta, 2000. gada 30. novembra likuma "Grozījumi Militārpersonu izdienas pensiju likumā" 3. panta un 2006. gada 25. maija likuma "Grozījums Militārpersonu izdienas pensiju likumā" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. panta pirmajam teikumam un 109. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 4. janvāra spriedums lietā Nr. 2006-13-0103. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 10, 2007, 17. janvāris.
36. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 6. februāra sprieduma lietā Nr. SKA-81/2012 5.1. apakšpunkts. Pieejams: www.at.gov.lv/files/archive/department3/2012/81-ska-2012.doc [skatīts 12.05.2012.].
37. Militārā dienesta likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 91, 2002, 18. jūnijs.

Summary

The title of report "The Legal Status of Soldiers" include the subject of the study. The legal status of soldiers is based on the general human rights principles, which required by the legal acts.

The legal status of soldiers is special position, when military personnel serve in military service, which is regulated on special legal acts and it is controlled on special courts in some states. Soldiers have special social guarantees (allowances and benefits).

In German doctrine, the legal status of soldiers is defined as "special relationship" ("Sonderstatusverhältnis"). But in France, soldier's status is defined as "legal restriction" ("cantonnement juridique").

The legal status of soldiers is related to a person belonging to special rights (as the social rights, military pensions), duties (military service), legal interests of person and disciplinary action.

Kvazitiesas institūcijas apslēptais potenciāls administratīvajā procesā

Hidden Potential of the Institute of Quasi Court in Administrative Procedure

Dr. iur. Gatis Litvins

E-pasts: gatis.litvins@lv.lv, tālrunis: 67039251

Alternatīvās strīdu risināšanas metodes ir gan tādas, ar kuru palīdzību paši administratīvajā procesa dalībnieki var panākt vienprātību par strīda risinājumu, gan arī tādas, kuras pēc savas darbības ir līdzīgas tiesai, jo dalībnieki strīda izšķiršanu uztic neatkarīgam un objektīvam starpniekam. Viena no tādām metodēm ir šķīrējtiesa, otra – kvazitiesa. Raksta mērķis ir vispārīgi analizēt kvazitiesas institūcijas izpratni un nozīmi.

Atslēgvārdi: administratīvais process, tiesības uz taisnīgu tiesu, kvazitiesa.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	111
1. <i>Kvazitiesas jēdziens</i>	112
2. <i>Atbilstība varas dališanas principam</i>	112
3. <i>Kvazitiesas institūta attīstības perspektīvas</i>	113
4. <i>Kvazitiesas priekšrocības salīdzinājumā ar tiesu</i>	116
5. <i>Vēršanās obligātums un kvazitiesas lēmuma pārsūdzība</i>	118
<i>Kopsavilkums</i>	118
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	119
<i>Atsauces</i>	121
<i>Summary</i>	124

levads

Administratīvajā procesa nepietiekamā kvalitātē iestādē un administratīvajās tiesās noslodze stimulē meklēt jaunas sadarbības un strīdu risināšanas metodes administratīvajā procesa pirmstiesas stadijā. Ar kvazitiesu izveidi valsts pārvalde apstiprina vēlmi strīdus ar privātpersonām atrisināt ārpus administratīvajās tiesās, garantējot šim procesam objektivitāti un efektivitāti. Kvazitiesa ir viena no metodēm, kura Latvijā ir nepietiekami pētīta. Tāpēc raksta¹ mērķis ir analizēt vienu no alternatīvajām tiesību aizsardzības un strīdu risināšanas metodēm – kvazitiesu – un novērtēt tās izmantošanas iespējas administratīvajā procesā. Mērķa sasniegšanai veicami šādi uzdevumi:

- 1) izmantojot Eiropas Cilvēktiesību tiesas, Eiropas Savienības Tiesas un valstu konstitucionālo tiesu atziņas, noskaidrot jēdziena “kvazitiesa” izpratni un šīs institūcijas atbilstību varas dališanas principam;

- 2) novērtēt šī tiesību institūta vēsturisko attīstību un prognozēt attīstības scenāriju Latvijā;
- 3) izmantojot ārvalstu pieredzi, definēt kvazitiesas priekšrocības salīdzinājumā ar administratīvo tiesu.

Raksta izstrādes gaitā izmantota salīdzinošā metode, pētāmajos jautājumos salīdzinot tiesisko regulējumu un praksi Latvijā un citās valstīs; vēsturiskā metode, izpētot kvazitiesas attīstību angļu-amerikāņu un kontinentālās Eiropas tiesību loka valstīs; analītiskā metode izmantota normatīvo aktu un citu tiesību avotu pētniecībai, lai identificētu kvazitiesas darbības noteikumus, problēmas un labākos iespējamus risinājumus.

1. Kvazitiesas jēdziens

Vārds “kvazi” (*quasi* – latīņu un angļu val.) nozīmē “šķietams, it kā, gandrīz”. Savukārt jēdziens “kvazitiesa” (*quasi judicial* – angļu val.) skaidrojams kā institūcija, kuras funkcija pēc būtības ir pielīdzināma tiesas spriešanai.² Tādējādi kvazitiesa administratīvajā procesā ir institucionāli valsts pārvaldei piederīga un funkcionāli neatkarīga, parasti koleģiāla institūcija, kura neformālā procesā nodrošina atklātu un objektīvu ārpustiesas strīdu izmeklēšanu un izšķiršanu iespējami īsākā laikā saskaņā ar valstij saistošiem starptautiskajiem līgumiem, likumiem un citiem normatīvajiem aktiem un kura sastāv no īpašā kārtībā ieceltiem kvalificētiem attiecīgās jomas ekspertiem, tādējādi nodrošinot, ka lēmuma pieņemšanā kvazitiesas locekļi ir neatkarīgi un ar speciālām zināšanām, kuras procesa dalībniekiem parasti pieejamas bez maksas.

Administratīvo tiesību kvazitiesas var būt nosauktas dažādi: tribunāls, senāts, palāta, šķīrējtiesa, komiteja, komisārs, starpnieks utt. Lai noteiktu, vai konkrētā institūcija ir kvazitiesa, nosaukumam nav izšķirošas nozīmes,³ jo vērtējams ir institūcijas funkcionālais un institucionālais stāvoklis. Míkola Romera Universitātes (*Mykolas Romeris University*) profesore Biruta Pranevičiene (*Birute Pranevičiene*) nepamatoti ombudu kvalificē kā kvazitiesu,⁴ jo tas nepieņem juridiski saistošus lēmumus un tā darbības veids ir atšķirīgs.

2. Atbilstība varas dalīšanas principam

Institucionāli kvazitiesa pieder izpildvarai un ir valsts pārvaldes iestāde, tomēr funkcionāli tā pilda tiesas spriešanas funkciju, jo izšķir administratīvos strīdus.⁵ Institucionālā piederība ir būtiskākā pazīme, kas to nošķir no tiesas. Attiecībā uz kvazitiesām Lielbritānijā lieto jēdzienu *executive justice* un Vācijā – *administrativ-justiz* jeb izpildvaras tiesa.⁶

Satversmes 92. pants noteic, ka ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. Savukārt Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas⁷ (turpmāk – Konvencija) 6. pants paredz, ka ikvienam ir tiesības uz taisnīgu un atklātu lietas savlaicīgu izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā ar likumu noteiktā tribunālā. Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā *Golder v. The United Kingdom*⁸ nošķir jēdzienus “tiesa” un “tribunāls”. Lietā *Ringeisen v. Austria*⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesa paskaidro, ka kvazitiesa ir tribunāls Konvencijas 6. panta izpratnē, tādējādi Konvencijas 6. pants ietver ne tikai tiesu tās klasiskā izpratnē,¹⁰ bet arī kvazitiesas. Arī Satversmes tiesa atzinusi, ka Konvencijas 6. pants nav kategorisks un stingri nenosaka, ka, tikai vērstoties tiesā, iespējams realizēt tiesības uz taisnīgu lietas izskatīšanu.¹¹

Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā *X v. The United Kingdom*¹² norāda, ka Konvencijas dalībvalstis pašas var izvēlēties labāko vai piemērotāko veidu, kā nodrošināt taisnīgu un atklātu lietas izskatīšanu. Ne tikai tiesa, bet arī kvazitiesa potenciāli ir efektīva institūcija, kura var veiksmīgi kontrolēt iestāžu rīcību administratīvajā procesā un aizsargāt cilvēktiesības.¹³ Lai kvazitiesu atzītu par neatkarīgu un objektīvu institūciju, tai jāatbilst šādiem kritērijiem:

- 1) statuss noteikts likumā;¹⁴
- 2) locekļu iecelšanas, pirmstermiņa atcelšanas un atbrīvošanas kārtība nerada šaubas par to objektivitāti;¹⁵
- 3) locekļi ir neatkarīgi no izpildvaras, procesa dalībniekiem un citu ietekmes;¹⁶
- 4) lietas izskatīšanas process ir taisnīgs ar adekvātām procesuālām garantijām;
- 5) juridiski saistošu lēmumu parasti pieņem koleģiāli.

Tiesas spriešanas funkciju var izpildīt arī no pārējās valsts pārvaldes funkcionāli neatkarīga valsts pārvaldes institūcija, kas veido atkāpi no varas dalīšanas principa. Varas sadales shēma neizslēdz zināmus principiālo robežu pārkāpumus. Arī tad, ja viens varas atzars izpilda otra varas atzara funkcijas, tiek sasniegts varas dalīšanas patiesais mērķis, kamēr valsts institūciju dažādās grupas savstarpēji iedarbīgi kontrolē viena otru.¹⁷ Turklāt demokrātiskā valstī varas dalīšanas princips ne tikai nošķir varas atzarus, bet ietver arī prasību pēc to savstarpējas sadarbības, jo visu varas atzaru kopējais mērķis ir demokrātijas stiprināšana tautas interesēs.¹⁸

Kontrole pār valsts pārvaldes lēmumiem jāsteno institūcijai, kura sava procesa, sastāva un kapacitātes dēļ ir vispiemērotākā šim uzdevumam.

3. Kvazitiesas institūta attīstības perspektīvas

Kvazitiesas institūts administratīvajās tiesībās tradicionāli asociējas ar angļu-amerikāņu tiesību loka valstīm, piemēram, Lielbritāniju, Jaunzēlandi, Kanādu, Austrāliju,¹⁹ jo tieši tajās tas mērķtiecīgi attīstīts un kļuvis par būtisku tiesību aizsardzības un administratīvo strīdu risināšanas metodi. Kontinentālās Eiropas tiesību loka valstis 19. un 20. gs. mijā izvēlējās citu attīstības virzienu, tiesību aizsardzību un strīdu izskatīšanu uzticot vispārējās jurisdikcijas tiesām vai arī veidojot specializētās – administratīvās tiesas. Tomēr kvazitiesa nav unikāls tiesību institūts tikai angļu-amerikāņu tiesību loka valstīs, bet arī kontinentālās Eiropas tiesību loka valstīs.

Jau Svētās Romas impērijā 15. gs. kontinentālās Eiropas tiesību loka valstīs privātpersonām bija pieejama kvazitiesu institūcija. Paralēli impērijas līmeņa augstāko tiesu veidošanai vietējā līmenī veidoja administratīvos paneļus (*Kamerjustiz* vai *Kameraljustiz* – vācu val.) – valsts pārvaldes iestādes, kuru uzdevums bija izskatīt privātpersonas iebildumus pret valsts pārvaldes rīcību. Administratīvo paneļu galvenais mērķis nebija privātpersonu tiesību aizsardzība pret prettiesiskiem iestāžu lēmumiem, bet gan iestāžu darba efektivitātes nodrošināšana.²⁰

Prūsija no 1872. līdz 1875. gadam izveidoja trīs valsts pārvaldes lēmumu pārsūdzēšanas pakāpes – aprīņķa komiteja (*Kreisausschusse* – vācu val.), apgabala komiteja (*Bezirksausschusse* – vācu val.) un Augstākā administratīvā tiesa (*Preußisches Oberverwaltungsgericht* – vācu val.)²¹ – no kurām pirmās divas bija kā kvazitiesas, bet augstākā kā tiesa. Aprīņķa un apgabala komitejas bija cieši saistītas ar valsts pārvaldi, un tikai Augstākā administratīvā tiesa bija pilnīgi neatkarīga. Tāpat citās vācu zemēs, izņemot Virtembergu (*Württemberg*), pārņēma Prūsijas administratīvās justīcijas modeli.²² Komiteju locekļi bija ierēdņi.²³

No 1874. līdz 1924. gadam visās vācu zemēs pastāvēja duāla sistēma: zemākajās instancēs administratīvo justīciju realizēja kvazitiesas, bet augstākajās – administratīvā tiesa. Rajona komiteju sastāvā bija ierēdņi un seši piesēdētāji. Apgabala komitejas sastāvēja no apgabala valdības vadītāja vai tā pārstāvja un sešiem citiem locekļiem, no kuriem divi bija ierēdņi ar juridiskām zināšanām. Pēc 1945. gada Vācijā varas dalīšanas princips tika realizēts bez atkāpēm un arī pirmās divas justīcijas pakāpes tika pārveidotas par tiesu.²⁴

Neskatoties uz šādu attīstības pavērsienu Vācijā, citās valstīs, piemēram, Austrijā, Lietuvā, Dānijā un Nīderlandē, kvazitiesām joprojām ir būtiska nozīme.²⁵ Austrijā un Lietuvā pēdējo 20 gadu laikā izveidota stabila kvazitiesu sistēma, lai gan Austrijā atsevišķas kvazitiesas darbojas arī agrāk un šobrīd diskutē par sistēmas reformu.²⁶

Austrijas Federācijas konstitūcijas 129. pants noteic, ka valsts pārvaldes lēmumu tiesiskumu nodrošina federālo zemju neatkarīgie administratīvie senāti, Patvērumu tiesa un Administratīvā tiesa. Zemju senātus izveidoja 1991. gadā, radot Austrijā divu pakāpju administratīvo justīciju, un tie darbojas kā pirmā pārsūdzēšanas instance. Privātpersona var vērsties senātos tikai pēc apstrīdēšanas kārtības ievērošanas, ja vien likums neļauj sūdzību iesniegt uzreiz senātā (Austrijas Federācijas konstitūcijas 129. a pants). Tie pārbauda ne tikai iestāžu administratīvo aktu vai faktiskās rīcības tiesiskumu, bet arī faktiskos apstākļus.²⁷ Bez federālo zemju neatkarīgajiem administratīvajiem senātiem Austrijā darbojas arī specializētās kvazitiesas, piemēram, Neatkarīgais politiskā patvēruma lietu senāts, Vides lietu senāts, Federālais komunikāciju senāts, Augstākā disciplināro lietu komisija.

Lietuvā atbilstoši Administratīvā procesa likumam,²⁸ Publiskās administrācijas likumam,²⁹ Administratīvo komisiju likumam³⁰ un Nodokļu administrācijas likumam pastāv kvazitiesu sistēma tiesību aizsardzības un administratīvo strīdu risināšanai, ko izveidoja 1999. gadā vienlaikus ar administratīvajām tiesām. Kvazitiesu sistēma sastāv no divām apakšsistēmām: vispārējās un specializētās. Vispārējā sistēma sastāv no divu līmeņu administratīvo strīdu komisijām: pašvaldības un valsts. Līdz 2010. gadam bija vēl arī trešais – apgabala līmenis, tomēr ekonomiskās situācijas dēļ to likvidēja.³¹ Starp pašvaldību komisijām, Galveno administratīvo strīdu risināšanas komisiju un Nodokļu strīdu izskatīšanas komisiju nepastāv hierarhiskas attiecības.

Atšķirībā no Lietuvas Austrijā kvazitiesu loma ir lielāka, jo no divām administratīvās justīcijas instancēm viena ir kvazitiesa, savukārt Lietuvā kvazitiesas ir tiesību aizsardzības un strīdu risināšanas papildu metode blakus divām administratīvo tiesu instancēm, un privātpersonai nav obligāti jāvērsas tajās. Austrijā un Lietuvā kvazitiesas nav apstrīdēšanas iestādes un tās izskata privātpersonas iesniegumus par iestādes administratīvo aktu vai faktisko rīcību pēc tam, kad ir ievērota apstrīdēšanas stadija. Savukārt Dānijā nodokļu strīdos kvazitiesas darbojas kā apstrīdēšanas iestādes. Ir izveidoti divu līmeņu nodokļu apstrīdēšanas tribunāli: pašvaldību un valsts, kuros privātpersona var apstrīdēt nodokļu administrācijas lēmumus. Privātpersonai ir izvēles iespēja sākotnēji apstrīdēt šo lēmumu pašvaldības līmeņa tribunālā un pēc tam Valsts nodokļu tribunālā vai arī uzreiz Valsts nodokļu tribunālā. Valsts nodokļu tribunāla lēmumu var pārsūdzēt tiesā.³²

Latvijā nav izveidota kvazitiesu sistēma, tomēr, aplūkojot administratīvās justīcijas attīstību, konstatējams, ka šādas idejas bijušas, un arī šobrīd šis tiesību institūts darbojas atsevišķās administratīvo tiesību nozarēs. Izstrādājot Administratīvā procesa likumprojektu, Eiropas Savienības Tiesas tiesnesis Egils Levits ierosināja

atsevišķās administratīvo tiesību nozarēs apstrīdēšanu augstākā iestādē aizstāt ar kvazitiesas procesu.³³ Arī Latvijas Universitātes profesors Kārlis Dišlers norāda, ka ir iespējami starpveidojumi starp administratīvajām iestādēm un īstajām administratīvajām tiesām, proti, speciāli koleģiāli orgāni, kuru uzdevums ir pieņemt un skatīt ieinteresēto personu sūdzības par konkrētiem administratīvajiem aktiem, kas vērsti pret šīm personām.³⁴

Kvazitiesu pastāvēšanas iespēja izriet arī no Valsts pārvaldes iekārtas likuma³⁵ 37. panta piektās daļas 3. punkta, kurā teikts, ka “lēmumu pieņem koleģiāla institūcija, kuras locekļi savu pienākumu pildīšanā ir neatkarīgi un nav pakļauti rīkojumiem vai citādi ietekmei attiecībā uz savu lēmumu, un institūcijas lēmumu pieņem saskaņā ar likumā vai Ministru kabineta noteikumos paredzētu procedūru, kurā tiek piemēroti tiesas procesam raksturīgi pierādīšanas principi”.

Administratīvā procesa efektīvizēšanas koncepcijā³⁶ tiek norādīts, ka vairākas iestādes, piemēram, Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisija, Finanšu un kapitāla tirgus komisija, Datu valsts inspekcija un Konkurences padome, darbojas kā institūcijas, kurām raksturīgas kvazitiesas pazīmes.³⁷ Atšķirībā no kvazitiesām Lietuvā un Austrijā iepriekš minētās iestādes izpilda pārvaldes uzdevumu – izdod administratīvos aktus, nevis izšķir administratīvos strīdus, izskatot privātpersonas sūdzības. Latvijā kvazitiesas iestāde bija, piemēram, 2005. gadā likvidētā Bēgļu lietu apeliācijas padome.

Latvijā lielākā daļa lietu tiek izskatītas trijās administratīvo tiesu pakāpēs. Izvēlētais modelis veidots, pamatojoties uz citu valstu (piemēram, Vācijas) pieredzi un vēsturisku tradīciju, nevis sociālajai realitātei atbilstošu tiesību doktrīnu. Klasiskais administratīvās justīcijas modelis nav izturējis laika pārbaudi. Pieejamais tiesību aizsardzības līmenis demokrātijas attīstības posmā ir vērtējams pozitīvi, tomēr tas samērojams ar faktisko situāciju un sistēmas efektivitāti kopumā. Nopietni jādomā par metodēm, kā efektīvizēt tiesību aizsardzības un strīdu risināšanas sistēmu.

Kvazitiesas var darboties dažādās administratīvā procesa stadijās, un valstis var veidot divu veidu kvazitiesas, kuras vienlīdz var pastāvēt, lai efektīvizētu tiesību aizsardzību un strīdu risināšanu. Pirmajā gadījumā kvazitiesa ir alternatīva apstrīdēšanas iestādei, bet ar lielāku kapacitāti un kvalitātes standartu, un tai nav obligāti jāizpilda Konvencijas 6. panta un Satversmes 92. panta prasības, jo šādas kvazitiesas lēmumu var pārsūdzēt tiesā. Otrajā gadījumā kvazitiesa ir alternatīva administratīvajai tiesai un atbilst šim neatkarības standartam.

Jāņem vērā demokrātijas attīstības ilgums un konsekvences, un, pamatojoties uz to, jāveido tiesību alternatīvās metodes. Lai efektīvizētu tiesību aizsardzību un mazinātu administratīvo tiesu pārslodzi, jāveic būtiskas reformas, tajā skaitā institucionālas, kuras dos rezultātu ilgtermiņā. Apstākļos, kad palielinās pieteikumu skaits,³⁸ jārada efektīva pirmstiesas tiesību aizsardzības un strīdu risināšanas sistēma. Rietumeiropas valstu pieredze apstiprina,³⁹ ka demokrātiskas un atbildīgas valsts pārvaldes un sabiedrības tiesiskās kultūras veidošanās ir ilgstošs process, kā rezultātā administratīvo strīdu skaits turpinās palielināties un ilgtermiņā pārsniegs administratīvo tiesu kapacitāti, lai visas lietas izskatītu saprātīgā termiņā.

Meklēt moderno nozīmē atgriezties sākotnē.⁴⁰ Latvijā jādažādo administratīvā justīcija, veidojot to no tradicionālās tiesvedības un kvazitiesas procesa. Administratīvā justīcija jāpadara neformālāka un efektīvāka, nesamazinot pieejamību tiesību aizsardzības sistēmai. Kvazitiesas varētu nodrošināt kvalitatīvu tiesību aizsardzību un strīdu risināšanu, kā arī samazināt tiesu noslogojumu, tajā pašā laikā nesamazinot kopējo tiesību aizsardzības līmeni.

Latvijā administratīvo justīciju varētu attīstīt divos virzienos, veidojot Konvencijas 6. pantam un Satversmes 92. pantam atbilstošas:

- 1) specializētās kvazitiesas lielākajās lietu kategorijās (piemēram, pašvaldību lietās – aptuveni 30 %, nodokļu lietās – aptuveni 20% no gada laikā tiesā saņemtajiem pieteikumiem);⁴¹
- 2) specializētās un vispārīgās kvazitiesas, kas izskatītu sūdzības par tiešās valsts pārvaldes iestāžu lēmumiem un rīcību.

Īstenojot pirmo variantu, konkrētajās lietu kategorijās reducējams tiesas instanču skaits. Pieņemtie lēmumi nebūtu pārsūdzami Administratīvajā rajona tiesā, bet uzreiz Administratīvajā apgabaltiesā. Īstenojot otro variantu, būtu reformējama administratīvo tiesu sistēma, saglabājot divas tiesu pakāpes. Šādas izmaiņas veicamas vidējā termiņā vai ilgtermiņā.

Vislietderīgāk veidot kvazitiesas kā alternatīvu administratīvajai tiesai. Tajās varētu vērsties pēc apstrīdēšanas kārtības ievērošanas.

Demokrātijas un labas pārvaldības principi prasa mazināt paternālismu pār administratīvā procesa dalībniekiem. Pašiem administratīvā procesa dalībniekiem jādod iespēja panākt vienprātību strīda risinājumā. Jo biežāk tas izdosies, jo vairāk liecinās par atbildīgu sabiedrību un valsts pārvaldi.

4. Kvazitiesas priekšrocības salīdzinājumā ar tiesu

Nereti ir gadījumi, kad kvazitiesa pārtop par tiesu. Iemesli tam var būt dažādi, bet galvenokārt tie saistīti ar to, ka kvazitiesas process *de facto* neatšķiras no tiesvedības. Piemēram, 2008. gadā Austrijas Neatkarīgais Federācijas Patvēruma tribunāls tika pārveidots par Patvēruma tiesu, kuras lēmums tagad ir galīgs.⁴² Kvazitiesas process ieņem būtisku lomu Rietumeiropas demokrātisko valstu administratīvajā justīcijā, jo tam salīdzinājumā ar tiesu ir vairākas priekšrocības.

4.1. Procesas neformalitāte un institucionāla pieejamība

Administratīvo procesu tiesā reglamentē detalizēti noteikumi (sk. Administratīvā procesa likuma⁴³ 120.–386. pantu), savukārt kvazitiesā procesa noteikumi ir vienkāršāki un elastīgāki.⁴⁴ Kvazitiesā nenotiek tik reglamentēta un detalizēta pierādījumu pārbaude, piemēram, ja lietā ir liecinieku rakstveida liecības, tad tos neaicina uz sēdi un tikai izņēmuma gadījumos sēdē nolasa.⁴⁵ Lēmumiem nav precīzi noteiktas struktūras, un to apjoms parasti ir salīdzinoši mazāks (sal. Latvijas Administratīvās rajona tiesas spriedumu⁴⁶ un Lietuvas Galvenās administratīvo strīdu risināšanas komisijas lēmumu⁴⁷). Iepriekš minētais gan nenozīmē, ka nav nekādu procesa noteikumu. Procesam jābūt tādā, lai nodrošinātu taisnīgu un objektīvu lietas izskatīšanu un lietas dalībnieki zinātu savas tiesības un pienākumus.

4.2. Procesas ātrums un spēja izskatīt lielu skaitu sūdzību

Kvazitiesa gada laikā spēj izskatīt lielāku skaitu sūdzību nekā tiesa.⁴⁸ Neformālais un elastīgais process nodrošina darba ātrumu. Lai arī ātrums pats par sevi nav pašmērķis, jo svarīgāks par to ir taisnīgs, tiesisks un kvalitatīvs risinājums, tomēr arī efektivitātes princips ir būtisks tiesību aizsardzībā, jo veicina tiesisko noteiktību. Lietuvā pašvaldību komisijas un Galvenā administratīvo strīdu risināšanas komisija lēmumu pieņem, balsojot 14 dienu laikā pēc privātpersonas iesnieguma saņemšanas.⁴⁹ Nodokļu komisija lēmumu pieņem, balsojot 60 dienu laikā pēc privātpersonas iesnieguma saņemšanas.⁵⁰

4.3. Funkcionāla specializācija

Strīdu izšķiršana neaprobežojas tikai ar likumu formālu piemērošanu lietā konstatētajiem faktiskajiem apstākļiem. Lietas risinājumam jābūt taisnīgam un tiesiskam, kas savukārt pieprasa zināšanas ārpus tiesību zinātnes. Kvazitiesas locekļi ir konkrētās administratīvo tiesību nozares neatkarīgi profesionāļi, kas nodrošina lietas izvērtēšanu kvalitatīvi un savlaicīgi, jo tiem nav nepieciešams papildu laiks, lai iepazītos ar nozares tiesisko regulējumu, tā specifiku un problēmām. Kvazitiesas locekļi pēc profesijas bieži vien ir ne tikai juristi, bet arī citu nozaru profesionāļi, radot balansu starp juridiskām un konkrētās nozares zināšanām. Tiesnesis nevar būt speciālists visās jomās, bet labi pārzina juridiskos pamatjautājumus. Specifiskos un starpdisciplināros jautājumos viņam varētu nebūt pietiekamu zināšanu un jautājuma izprašana prasītu papildu laiku. Šī kvazitiesas priekšrocība nav aizstājama ar iespēju pieaicināt vienu vai vairākus ekspertus, kas sniegtu atzinumu par kādas nozares specifiskiem jautājumiem. Turklāt Lietuvā tiesneši atzīst, ka tad, ja tiesai nākas skatīt lietu, kura pirms tam nav tikusi vērtēta administratīvo strīdu risināšanas komisijā, tai nākas patērēt ievērojami vairāk laika, lai apkopotu visus nepieciešamos dokumentus un pierādījumus.⁵¹

4.4. Mazākas procesa izmaksas

Parasti privātpersonai nav jāmaksā valsts nodeva par pieteikuma iesniegšanu kvazitiesā. Kvazitiesas procesā privātpersonai nav arī nepieciešams pārstāvis ar juridiskām zināšanām, jo, līdzīgi kā Latvijā administratīvās tiesas, arī kvazitiesas isteno objektīvās izmeklēšanas principu.⁵² Valstij nav arī jānodrošina juridiskā palīdzība, lai garantētu atbilstošu pieejamību tiesai.⁵³ Ja arī tā ir nepieciešama, valstij tā jānodrošina nevis pārstāvniecībai, bet konsultāciju sniegšanai.⁵⁴ Jebkurā gadījumā privātpersonai nav liegts noligt sev pārstāvi, lai palielinātu procesa kvalitāti.

Ņemot vērā, ka strīds tiek atrisināts ātrāk nekā tiesā, tiek novērsts papildu kaitējums vai zaudējumi, kas var rasties saistībā ar ilglaicīgu tiesisko nenoteiktību. Turklāt kvazitiesu sistēmas izveidošana un uzturēšana valstij izmaksā lētāk nekā tiesu sistēma, jo parasti tās locekļu amatalga ir mazāka nekā tiesnešiem.⁵⁵ Līdz ar to gan privātpersonām, gan valstij kvazitiesu sistēma izmaksā lētāk.⁵⁶

4.5. Lielāka līdzdalība labas pārvaldības veicināšanā

Valsts pārvaldes iestāžu darba kvalitāte ir atkarīga no tiesību aizsardzības un strīdu risināšanas metožu efektivitātes. Ja valsts pārvaldes darba kvalitāte uzlabojas, tiek sasniegts viens no mērķiem. Tomēr arī metožu efektivitāte atkarīga no valsts pārvaldes darba kvalitātes. Jo kvalitatīvāks iestāžu darbs, jo mazāks ir sūdzību skaits. Tādējādi tas ir abpusējs process. Kvazitiesas uzklausa visu dalībnieku argumentus un viedokļus, analizē tos, izšķir administratīvos strīdus, veido un stiprina pareizo praksi.⁵⁷ Kvazitiesa var aktīvi un regulāri konsultēt izpildvaru un likumdevēju valsts pārvaldes problēmu novēršanā. Eiropas Savienības Tiesa atzinusi, ka šādu ziņojumu sniegšana neietekmē kvazitiesas neatkarību.⁵⁸

4.6. Plašāks pilnvaru apjoms

Ņemot vērā, ka kvazitiesa pieder izpildvarai, tai var būt, bet var arī nebūt tādas pašas pilnvaras kā administratīvā akta izdevējiestādei. Tā var ne tikai kontrolēt administratīvā akta tiesiskumu un lietderību, bet, ja nepieciešams, grozīt, papildināt vai izdot jaunu administratīvo aktu.⁵⁹ Šādas kompetences piešķiršanas lietderība katrā gadījumā jāvērtē atsevišķi.

5. Vēršanās obligātums un kvazitiesas lēmuma pārsūdzība

Vēršanās kvazitiesā var būt kā fakultatīva iespēja vai arī kā obligāts vispārīgs pienākums pirms vēršanās tiesā. Vēršanos kvazitiesā jau no paša sākuma var noņemt par obligātu, jo īpaši tad, ja tā aizstāj apstrīdēšanas iestādi. Lietuvā atšķirībā no Austrijas, Lielbritānijas un Austrālijas vēršanās komisijās nav obligāts pienākums. Privātpersonai ir izveles iespēja sākumā vērsties pašvaldību un Galvenajā administratīvo strīdu risināšanas komisijā, kā arī Nodokļu strīdu komisijā (Lietuvas Nodokļu administrācijas likuma⁶⁰ 145. panta pirmā daļa) vai arī uzreiz administratīvajā tiesā. Juridiskajā literatūrā gan tiek aicināts vēršanos komisijās padarīt par obligātu priekšnoteikumu, pirms tiek atļauts iesniegt pieteikumu tiesā.⁶¹

Kvazitiesas lēmuma pārsūdzamība tiesā atkarīga no tā, vai tā atbilst Konvencijas 6. panta prasībām attiecībā uz taisnīgu un atklātu lietas savlaicīgu izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā tribunālā, un no valsts nodrošinātā tiesību aizsardzības līmeņa. Ja kvazitiesa atbilst šim nosacījumam, tad kvazitiesas process skatāms Konvencijas 6. panta kontekstā un ņemot vērā, ka tiesības uz tiesas pieejamību nav absolūtas,⁶² jo tās leģitīma mērķa sasniegšanai var samērīgi ierobežot tiktāl, ciktāl šīs tiesības netiek atņemtas pēc būtības,⁶³ arī kvazitiesas lēmumu pārsūdzību var ierobežot. Valstij ir pienākums paredzēt taisnīgu lietu izskatīšanas procedūru, bet ne pienākums visās lietās paredzēt iespēju pārsūdzēt nolēmumu apelācijas un kasācijas kārtībā.⁶⁴ Tomēr administratīvā procesa dalībniekiem aizliegt pārsūdzības tiesības var tikai izņēmuma gadījumos. Kvazitiesas process ir neformālāks nekā tiesas process. No vienas puses, neformāls process strīdu atrisina savlaicīgāk un nodrošina resursu ietaupījumu, no otras puses, lietā jāpanāk taisnīgs un tiesisks risinājums. Lai to maksimāli garantētu, nepieciešams jau formālāks tiesas process, kas ir ilgāks un dārgāks. Kvazitiesu lēmumiem jābūt pārsūdzamiem tiesā, lai novērstu iespējamās kļūdas, kas var tikt pieļautas neformālā procesā. Šādā veidā izpaužas kvazitiesu un tiesu sadarbība, lai nodrošinātu taisnīgumu. Ja kvazitiesas lēmumus nevarēs pārsūdzēt tiesā, tas būs pretrunā ar varas dalīšanas principu, jo izjauks izpildvaras un tiesu varas atzaru savstarpēju kontroli. Turklāt, ja privātpersonas vēršanās kvazitiesā ir brīvprātīga, kvazitiesas lēmumam jābūt pārsūdzamam tiesā. Ja personai būs liegta iespēja lēmumu pārsūdzēt, tā neizvēlēties vērsties kvazitiesā.

Kopsavilkums

1. Tiesības uz taisnīgu tiesu uzskatāmas par nodrošinātām, ja lietu izskata neatkarīga un objektīva ar likumu izveidota institūcija, kas var būt ne tikai tiesa, bet arī kvazitiesa, kura atrodas ārpus klasiskās tiesu sistēmas.
2. Valsts varas kopējais mērķis ir nodrošināt kvalitatīvu administratīvo justīciju. Būtiskāka par institucionālo piederību ir institūcijas funkcionālā neatkarība un objektivitāte, tāpēc atkāpe no varas dalīšanas principa ir pieļaujama. Ar likumu pilnvarotas valsts pārvaldes institūcijas sabiedrības interesēm atbilstoša mērķa sasniegšanā var darboties līdzīgi kā tiesas, ja tādā veidā nenotiek varas uzurpācija un tiek nodrošināta savstarpēja uzraudzība.
3. Kvazitiesas gan agrāk, gan pašlaik ir efektīva tiesību aizsardzības un strīdu risināšanas metode gan kontinentālās Eiropas tiesību loka, gan angļu-amerikāņu tiesību loka valstīs.
4. Kvazitiesas institūcijai ir vairākas priekšrocības (procesa neformalitāte un institucionāla pieejamība, procesa ātrums un spēja izskatīt lielu skaitu sūdzību, funkcionāla specializācija, mazākas procesa izmaksas, lielāka līdzdalība labas

pārvaldības veicināšanā, plašāks pilnvaru apjoms), kas ļauj padarīt administratīvo justīciju neformālāku un dinamiskāku, tādējādi efektīvi nodrošinot tiesības uz taisnīgu tiesu.

5. Atšķirībā no ārvalstu pieredzes Latvijā tiesību zinātnieku ieteiktās līdzšinējās kvazitijas ir alternatīva nevis administratīvajai tiesai, bet gan apstrīdēšanai.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Barnett, H., Jago, R. Constitutional & Administrative Law. Eighth edition. London: Taylor & Francis, 2011.
2. Bilak, D. A. Administracine Justicija Lietuvoje. Vertinimas. (Administrative Justice in Lithuania an Assessment). Parengė Jungtinių Tautų vystymo programa. Vilnius: UNDP, 2003.
3. Brown, L. N., Bell, J. S. French Administrative Law. Fifth Edition. Oxford: Clarendon press, 1998.
4. Bukovskis, V. Administratīvās tiesas reforma. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 7–9, 1925.
5. Cane, P. Administrative Law. Fourth Edition. Oxford: Oxford University Press, 2004.
6. Cīpeliuss, R. Vispārējā mācība par valsti. Rīga: Izdevniecība AGB, 1998.
7. Creyke, R. Tribunals in the common law world. Sydney: Federation Press, 2008.
8. Dišlers, K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002.
9. Holoubek, M., Lang, M. Die Schaffung einer Verwaltungsgerichtsbarkeit erster Instanz. Wien: Linde Verlag, 2008.
10. Künnecke, M. Tradition and Change in Administrative Law. An Anglo-German Comparison. Leipzig: Springer, 2007.
11. Levits, E. Administratīvā procesa likuma 2. panta komentārs. Rakstu krājums administratīvajiem tiesnešiem. Rīga: Publisko tiesību institūts, 2003.
12. Levits, E. Vēstule toreizējai Valsts reformu ministrei Vitai Tēraudai par Administratīvā procesa likumprojektu, ko Ministru kabinets 1995. gada vasarā iesniedza Saeimai. *Vīne*, 05.02.1995. Npublicēts.
13. Leyland, P., Woods, T. Administrative Law. Fourth Edition. Oxford: Oxford University Press, 2002.
14. Linden, E. C. H. J. Judicial lawmaking and administrative Law. Antwerpen: Intersentia, 2005.
15. Pass, O. Tagadni meklējot. Nobela prēmijas lekcija 1990. gadā. Pieejams: http://www.satori.lv/raksts/178/Oktavio_Pass/Tagadni_meklejojot_Nobela_lekcija_1990_gada [skatīts 03.01.2013.].
16. Phillips, O. H. Constitutional and Administrative Law. Fifth edition. London: Sweet & Maseweill, 1973.
17. Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I. Konstitucionālās tiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004.
18. Pranevičiene, B. Quasi-courts in the System of Control of the Legality of Administration Activities and Investigation of Administrative Disputes. Doktoro disertācijas santrauka. *Socialiniai mokslai, teise* (01 S), Vilnius, 2003.
19. Puymbroeck, R.V. Comprehensive legal and judicial development: toward an agenda for a just and equitable society in the 21st century. Washington: World Bank Publications, 2001.
20. Robson, W. A. Justice and Administrative Law. London: Macmillan & Co, 1928.
21. Ryan, M., Foster, S. Unlocking Constitutional & Administrative Law. Series editors: Martin J., Turner C. London: Hodder Arnold, 2007.
22. Singh, M. P. German Administrative Law in Common Law Perspective. 2nd edition. Berlin: Springer, 2001.
23. Smith, S. A. Constitutional and Administrative Law. London: Penguin Books, 1971.

24. Wiesböck, C. Establishment of the Asylum Court, Exclusion of the Administrative Court – No total revision of the Austrian Constitution. *Vienna Journal on International Constitutional Law*, April 2009, vol. 3.
25. 2009 metų Mokestinių ginčų komisija prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės veiklos ataskaita. Vilnius: Mokestinių ginčų komisija prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2010. Pieejams: <http://www2.mgk.lt/veiklos-ataskaitos> [skatīts 11.12.2012.].
26. 2009 metų Vyriausiosios administracinių ginčų komisijos veiklos ataskaita. Vilnius: Vyriausiosios administracinių ginčų komisijos, 2010. Pieejams: <http://www.vagk.lt/lt/body.php?c=119824690&p=1203925467> [skatīts 29.12.2012.].
27. 2010 metų Mokestinių ginčų komisija prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės finansinių ataskaitų rinkinys. Vilnius: Mokestinių ginčų komisija prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2009. Pieejams: <http://www2.mgk.lt/?pageid=55> [skatīts 12.12.2012.].
28. 2011 metų Vyriausiosios administracinių ginčų komisijos finansinė atskaitomybė. Vilnius: Vyriausiosios administracinių ginčų komisijos, 2012. Pieejams: <http://www.vagk.lt/lt/body.php?c=119824690&p=1203925467> [skatīts 12.12.2012.].
29. Ar Latvijas Republikas Ministru kabineta 2007. gada 4. decembra sēdes protokolu Nr. 68 39. § apstiprinātā Administratīvā procesa efektīvēšanas koncepcija. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=2413> [skatīts 12.01.2013.].
30. Lietuvos Respublikos Administracinių ginčų komisijų įstatymo 2, 3, 5, 6, 18 straipsnių pakeitimo ir 4 straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymas. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=376357 [skatīts 03.01.2013.].
31. The administrative justice system. A justice system at the heart of relations between citizens and public authorities. Paris: Conseil d'état, 2010.
32. Vyriausioji administracinių ginčų komisija sprendimas 2010 m. kovo 9 d. Nr. 3R- (2010/05-4R-43). Pieejams: http://www.vagk.lt/lt/ks_sprendimai.php?id=47 [skatīts 27.12.2012.].

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.
2. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocols Nos. 11 and 14 with Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12 and 13. Pieejams: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D5CC24A7-DC13-4318-B457-5C9014916D7A/0/ENG_CONV.pdf [skatīts 03.01.2013.].
3. Publisko iepirkumu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65, 2006, 25. aprīlis.
4. Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164, 2001, 14. novembris.
5. Augstskolu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 179, 1995, 17. novembris.
6. Lietuvos Respublikos Administracinių bylų teisenos įstatymas. Pieejams:
7. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=397519&p_query=&p_tr2= [skatīts 02.01.2013.].
8. Republic of Lithuania Law on Administrative Proceedings. Pieejams:
9. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=91191&p_query=&p_tr2= [skatīts 02.01.2013.].
10. Lietuvos Respublikos Viešojo administravimo įstatymas. Pieejams:
11. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=390913&p_query=&p_tr2= [skatīts 02.01.2013.].
12. Republic of Lithuania Law on Public Administration. Pieejams:
13. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=403417&p_query=&p_tr2= [skatīts 02.01.2013.].
14. Lietuvos Respublikos Administracinių ginčų komisijų įstatymas. Pieejams:
15. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=377093&p_query=&p_tr2= [skatīts 02.01.2013.].
16. Republic of Lithuania Law on Administrative Disputes Commissions. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=91193&p_query=&p_tr2= [skatīts 03.01.2013.].

Tiesu prakses materiāli

1. Par Civilprocesa likuma 400. panta pirmās daļas 1. punkta un 405. panta pirmās un trešās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 17. maija spriedums lietā Nr. 2009-93-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 79, 2010, 20. maijs.
2. Par likuma "Par tiesu varu" pārejas noteikumu 7. punkta otrā teikuma un 17. punkta (2008. gada 14. novembra likuma redakcijā) atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 107. pantam:

- Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 18. janvāra spriedums lietā Nr. 2009-11-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 10, 2010, 20. janvāris.
3. Par Prokuratūras likuma 1. panta pirmās daļas, 4. panta pirmās daļas, 6. panta trešās daļas, 22. panta un 50. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 58., 82., 86. un 90. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2006. gada 20. decembra spriedums lietā Nr. 2006-12-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 206, 2006, 28. decembris.
 4. Par Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 279. panta otrās daļas un 280. panta pirmās daļas 4. punkta daļā, kas nosaka, ka tiesas spriedums lietā par amatpersonas lēmumu par administratīvā soda uzlikšanu ir galīgs, un Latvijas Civilprocesa kodeksa 239. panta ceturtais daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89., 91. un 92. pantam, kā arī 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2002. gada 20. jūnija spriedums lietā Nr. 2001-17-0106. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 95, 2002, 26. jūnijs.
 5. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 15963/90 *Gradinger v. Austria*.
 6. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 19178/91 *Bryan v. the United Kingdom*.
 7. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 2614/65 *Ringeisen v. Austria*.
 8. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 42049/98 *Zwiqzek Nauczycielstwa Polskiego v. Poland*.
 9. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 4451/70 *Golder v. The United Kingdom*.
 10. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 8416/79 *X v. The United Kingdom*.
 11. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 9273/81 *Ettl and Others v. Austria*.
 12. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 1398/03 *Markovic and others v. Italy*.
 13. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 6289/73 *Airey v. Ireland*, para. 26.
 14. Eiropas Savienības Tiesas spriedums lietā C-385/09 *Nidera Handelscompagnie BV v. Valstybinė mokesčių inspekcija prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos*.
 15. Administratīvās rajona tiesas 2011. gada 28. marta spriedums lietā Nr. A420699510. Pieejams: <http://www.tiesas.lv/> [skatīts 25.12.2012.].

Atsauces

1. Plašāk par kvazitiesas institūtu skatīt autora promocijas darbu "Alternatīvās tiesību aizsardzības un strīdu risināšanas metodes administratīvajā procesā". Rīga, Latvijas Universitāte, 2013.
2. *Levits, E.* Administratīvā procesa likuma 2. panta komentārs. Rakstu krājums administratīvajiem tiesnešiem. Rīga: Publisko tiesību institūts, 2003, 157. lpp.
3. *Smith, S. A.* Constitutional and Administrative Law. London: Penguin Books, 1971, p. 527.
4. *Pranevičiene, B.* Quasi-courts in the System of Control of the Legality of Administration Activities and Investigation of Administrative Disputes. Doktoro disertācijas santrauka. Socialiniai mokslai, teise (01 S), Vilnius, 2003, p. 21.
5. *Cane, P.* Administrative Law. Fourth Edition. Oxford: Oxford University Press, 2004, p. 398.
6. *Robson, W. A.* Justice and Administrative Law. London: Macmillan & Co, 1928, p. xiii; *Künnecke, M.* Tradition and Change in Administrative Law. An Anglo-German Comparison. Leipzig: Springer, 2007, p. 21.
7. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocols Nos. 11 and 14 with Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12 and 13. Pieejams: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D5CC24A7-DC13-4318-B457-5C9014916D7A/0/ENG_CONV.pdf [skatīts 03.01.2013.].
8. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 4451/70 *Golder v. The United Kingdom*, para. 32.
9. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 2614/65 *Ringeisen v. Austria*, para. 95.
10. Satversmes 82. pantā nav ietverts nedz izsmeļošs to institūciju uzskaitījums, kuras spriež tiesu, nedz arī tiesu varai piederīgās institūcijas. Sk. Par Prokuratūras likuma 1. panta pirmās daļas, 4. panta pirmās daļas, 6. panta trešās daļas, 22. panta un 50. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 58., 82., 86. un 90. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2006. gada 20. decembra spriedums lietā Nr. 2006-12-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 206, 2006, 28. decembris, secinājumu daļas 9.2. punkts.
11. Par Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 279. panta otrās daļas un 280. panta pirmās daļas 4. punkta daļā, kas nosaka, ka tiesas spriedums lietā par amatpersonas lēmumu par administratīvā soda uzlikšanu ir galīgs, un Latvijas Civilprocesa kodeksa 239. panta ceturtais daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89., 91. un 92. pantam, kā arī 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. pantam: Latvijas Republikas

- Satversmes tiesas 2002. gada 20. jūnija spriedums lietā Nr. 2001-17-0106. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 95, 2002, 26. jūnijs, secinājumu daļas 2. punkts.
12. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 8416/79 *X v. The United Kingdom*, para. 53.
 13. *Barnett, H., Jago, R.* Constitutional & Administrative Law. Eighth edition. London: Taylor & Francis, 2011, p. 836; *Pranevičiene, B.* Quasi-courts in the System of Control of the Legality of Administration Activities and Investigation of Administrative Disputes. Doktoro disertācijas santrauka. Socialiniai mokslai, teise (01 S), Vilnius, 2003, p. 20.
 14. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 9273/81 *Ettl and Others v. Austria*, para. 34., 38.
 15. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 19178/91 *Bryan v. the United Kingdom*, para. 37.
 16. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 2614/65 *Ringeisen v. Austria*, para. 95.
 17. *Cipeliuss, R.* Vispārējā mācība par valsti. Rīga: Izdevniecība AGB, 1998, 244. lpp.
 18. Par likuma "Par tiesu varu" pārejas noteikumu 7. punkta otrā teikuma un 17. punkta (2008. gada 14. novembra likuma redakcijā) atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 107. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 18. janvāra spriedums lietā Nr. 2009-11-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 10, 2010, 20. janvāris, secinājumu daļas 8.1. punkts.
 19. Plašāk sk. *Creyke, R.* Tribunals in the common law world. Sydney: Federation Press, 2008.
 20. *Singh, M. P.* German Administrative Law in Common Law Perspective. 2nd edition. Berlin: Springer, 2001, p. 21.
 21. *Bukovskis, V.* Administratīvās tiesas reforma. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 7.–9., 1925, 822. lpp.
 22. *Künnecke, M.* Tradition and Change in Administrative Law. An Anglo-German Comparison. Leipzig: Springer, 2007, p. 24–25.
 23. *Ibid.*, p. 21.
 24. *Singh, M. P.* German Administrative Law in Common Law Perspective. 2nd edition. Berlin: Springer, 2001, p. xii.
 25. *Brown, L. N., Bell, J. S.* French Administrative Law. Fifth Edition. Oxford: Clarendon press, 1998, p. 58–59; *Linden, E. C. H. J.* Judicial lawmaking and administrative Law. Antwerpen: Intersentia, 2005, p. xvii–xviii.
 26. *Holoubek, M., Lang, M.* Die Schaffung einer Verwaltungsgerichtsbarkeit erster Instanz. Wien: Linde Verlag, 2008; Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 2614/65 *Ringeisen v. Austria*, para. 12–23.
 27. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 15963/90 *Gradinger v. Austria*, para. 27.
 28. Lietuvas Republikos Administracinių bylų teisenos įstatymas. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=397519&p_query=&p_tr2= [skatīts 02.01. 2013.]; sk. arī Republic of Lithuania Law on Administrative Proceedings. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=91191&p_query=&p_tr2= [skatīts 02.01.2013.].
 29. Lietuvas Republikos Viešojo administravimo įstatymas. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=390913&p_query=&p_tr2= [skatīts 02.01.2013.]; sk. arī Republic of Lithuania Law on Public Administration. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=403417&p_query=&p_tr2= [skatīts 02.01.2013.].
 30. Lietuvas Republikos Administracinių ginčų komisijų įstatymas. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=377093&p_query=&p_tr2= [skatīts 02.01.2013.]; sk. arī Republic of Lithuania Law on Administrative Disputes Commissions. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=91193&p_query=&p_tr2= [skatīts 03.01.2013.].
 31. Ar 2010. gada 22. jūnija Administratīvo komisiju likuma grozījumiem tika izslēgti 4. pants, kas noteica apgabala administratīvo strīdu risināšanas komisijas statusu. Sk. Lietuvas Republikos Administracinių ginčų komisiju įstatymo 2, 3, 5, 6, 18 straipsniņu pakeitimo ir 4 straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymas. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=376357 [skatīts 03.01.2013.].
 32. The tax authorities. Pieejams: <http://www.skat.dk/SKAT.aspx?old=1880493> [skatīts 03.01.2013.].
 33. *Levits, E.* Vēstule toreizējai Valsts reformu ministrei Vitai Tēraudai par Administratīvā procesa likumprojektu, ko Ministru kabinets 1995. gada vasarā iesniedza Saeimai. Vīne, 05.02.1995. Npublicēts.
 34. *Dišlers, K.* Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 246. lpp.
 35. Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94, 2002, 21. jūnijs.
 36. Ar Latvijas Republikas Ministru kabineta 2007. gada 4. decembra sēdes protokolu Nr. 68 39. § apstiprinātā Administratīvā procesa efektivizēšanas koncepcija, 16. lpp. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=2413> [skatīts 12.01.2013.].
 37. Turpat.

38. Administratīvajā rajona tiesā pieaug pieteikumu skaits: 2008. gadā – 3625, 2009. gadā – 4037, 2010. gadā – 4335, 2011. gadā – 4554. Tiesu informatīvās sistēmas statistika. Pieejams: http://tis.lursoft.lv/tisreal?FORM=TIS_STAT_O [skatīts 17.12.2012.].
39. Phillips, O. H. Constitutional and Administrative Law. Fifth edition. London: Sweet & Mascewill, 1973, p. 497; [B.a] The administrative justice system. A justice system at the heart of relations between citizens and public authorities. Paris: Conseil d'état, 2010, p. 5.
40. Pass, O. Tagadni meklējot. Nobela prēmijas lekcija 1990. gadā. Pieejams: http://www.satori.lv/raksts/178/Oktavio_Pass/Tagadni_meklejojot_Nobela_lekcija_1990_gada [skatīts 03.01.2013.].
41. Tiesu informatīvās sistēmas statistika. Pieejams: http://tis.lursoft.lv/tisreal?FORM=TIS_STAT_O [skatīts 17.12.2012.].
42. Wiesböck, C. Establishment of the Asylum Court, Exclusion of the Administrative Court – No total revision of the Austrian Constitution. *Vienna Journal on International Constitutional Law*, April 2009, vol. 3, p. 303–306.
43. Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164, 2001, 14. novembris.
44. Ryan, M., Foster, S. Unlocking Constitutional & Administrative Law. Series editors: Martin J., Turner C. London: Hodder Arnold, 2007, p. 628.
45. Leyland, P., Woods, T. Administrative Law. Fourth Edition. Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 203.
46. Piem., Administratīvās rajona tiesas 2011. gada 28. marta spriedums lietā Nr. A420699510. Pieejams: <http://www.tiesas.lv/> [skatīts 25.12.2012.].
47. Piem., Vyriausioji administracinių ginčų komisija sprendimas 2010 m. kovo 9 d. Nr. 3R-(2010/05-4R-43). Pieejams: http://www.vagk.lt/lt/ks_sprendimai.php?id=47 [skatīts 27.12.2012.].
48. Cane, P. Administrative Law. Fourth Edition. Oxford: Oxford University Press, 2004, p. 387.
49. 2009 metų Vyriausiosios administracinių ginčų komisijos veiklos ataskaita. Vilnius: Vyriausiosios administracinių ginčų komisijos, 2010, p. 8. Pieejams: <http://www.vagk.lt/lt/body.php?c=1198246909&p=1203925467> [skatīts 29.12.2012.].
50. 2009 m. Mokestinių ginčų komisija prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės veiklos ataskaita. Vilnius: Mokestinių ginčų komisija prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2010, p. 6. Pieejams: <http://www2.mgk.lt/veiklos-ataskaitos> [skatīts 11.12.2012.].
51. Bilak, D.A. Administracine Justicija Lietuvoje. Vertinimas. (Administrative Justice in Lithuania an Assessment). Parengė Jungtinių Tautų vystymo programa. Vilnius: UNDP, 2003, p. 19.
52. Leyland, P., Woods, T. Administrative Law. Fourth Edition. Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 202., 204.
53. Sk., piem., Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu lietā: 6289/73 *Airey v. Ireland*, para. 26.
54. Cane, P. Administrative Law. Fourth Edition. Oxford: Oxford University Press, 2004, p. 394.
55. Sal. 2011 metų Vyriausiosios administracinių ginčų komisijos finansinė atskaitomybė. Vilnius: Vyriausiosios administracinių ginčų komisijos, 2012. Pieejams: <http://www.vagk.lt/lt/body.php?c=1198246909&p=1203925467> [skatīts 12.12.2012.]; 2010 metų Mokestinių ginčų komisija prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės finansinių atskaitų rinkinys. Vilnius: Mokestinių ginčų komisija prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2009. Pieejams: <http://www2.mgk.lt/?pageid=55> [skatīts 12.12.2012.]; Cane, P. Administrative Law. Fourth Edition. Oxford: Oxford University Press, 2004, p. 392.
56. Sk. Robson, W.A. Justice and Administrative Law. London: Macmillan & Co, 1928, p. 263.-264.
57. Pranevičiene, B. Quasi-courts in the System of Control of the Legality of Administration Activities and Investigation of Administrative Disputes. Daktaro disertacijos santrauka. Socialiniai mokslai, teise (01 S), Vilnius, 2003, p. 23.
58. Eiropas Savienības Tiesas spriedums lietā: C-385/09 *Nidera Handelscompagnie BV v. Valstybinė mokesčių inspekcija prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos*, para. 34.-40.
59. Sk. Puymbroeck, R.V. Comprehensive legal and judicial development: toward an agenda for a just and equitable society in the 21st century. Washington: World Bank Publications, 2001, p. 37; Dišlers, K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 247.-248. lpp.
60. Lietuvos Respublikos Mokesčių administravimo įstatymas. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=231855&p_query=&p_tr2= [skatīts 14.12.2012.].
61. Bilak, D. A. Administracine Justicija Lietuvoje. Vertinimas. (Administrative Justice in Lithuania an Assessment). Parengė Jungtinių Tautų vystymo programa. Vilnius: UNDP, 2003, p. 33.
62. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 42049/98 *Związek Nauczycielstwa Polskiego v. Poland*, para. 29.
63. Sk., piem., Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu lietā: 1398/03 *Markovic and others v. Italy*, para. 99.

64. Par Civilprocesa likuma 400. panta pirmās daļas 1. punkta un 405. panta pirmās un trešās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 17. maija spriedums lietā Nr. 2009-93-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 79, 2010, 20. maijs, secinājumu daļas 13.1. punkts; Par Prokuratūras likuma 1. panta pirmās daļas, 4. panta pirmās daļas, 6. panta trešās daļas, 22. panta un 50. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 58., 82., 86. un 90. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2006. gada 20. decembra spriedums lietā Nr. 2006-12-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 206, 2006, 28. decembris, secinājumu daļas 8. punkts.

Summary

Article 6 of the European Convention of Human Rights and Article 92 of the Constitution of the Republic of Latvia covers not only the classic court authorities, but also quasi courts. The above legal norms are not categorical and do not provide strictly that the rights to a fair and open hearing of the case can be implemented by applying to the court only. The quasi court possessed several advantages in comparison to the court, e.g. the informality of the process, specialization, accessibility that ensures efficient private parties' judicial protection and dispute resolution. Quasi courts can hear a high number of cases within a comparatively short time period. Slightly distant legal control from the point of view of time ensures higher quality of the administrative procedure.

Starptautisko privāttiesību pirmsākumi viduslaiku Eiropas tiesībās: statūlistu skolas rašanās un nozīme

The Origins of Private International Law in Europe during the Middle Ages: Genesis and Importance of the Statutists Doctrine

Mg. iur. Aiga Mierīņa

LU Juridiskās fakultātes doktorante

E-pasts: aiga.mierina@lu.lv; tālrunis: 67034791

Publikācija veltīta starptautisko privāttiesību kolīziju tiesību pirmsākumiem Eiropas valstu tiesībās. Autore aplūko vienu no ietekmīgākajām kolīziju tiesību mācībām – statūlistu izstrādāto doktrīnu, kas pastāvēja Eiropā no XIV līdz XIX gadsimtam. Kolīziju tiesību principi un kvalifikācijas pirmsākumi rodami gan itāļu, gan franču, gan nīderlandiešu, kā arī vēlākā laika vācu tiesību zinātnieku darbos. Statūlistu skola nav izveidojusies kādā noteiktā gadā vai pat gadsimtā. Tā veidojusies ilgstošā tiesību evolūcijā, apkopojot gadsimtiem uzkrāto pieredzi. Vēsturiskie, politiskie un ekonomiskie apstākļi, kā arī pastāvošā tiesiskās kārtības izpratne ir noteikusi statūlistu skolas atšķirīgo ideju ģenēzi. Tas izskaidro arī ar starptautisko privāttiesību pretrunīgo izpratni mūsdienās dažādās tiesību sistēmās. Pētījuma ierobežotā apjoma dēļ autore akcentē tikai svarīgākās statūlistu skolas atziņas, kas saglabājušas savu ietekmi līdz mūsdienām un kalpojušas par pamatu agrīnām starptautisko privāttiesību kodifikācijām.

Atslēgvārdi: Starptautisko privāttiesību vēsture, romiešu tiesības, *ius gentium*, *lex mercatoria*, statūlistu doktrīna.

Keywords: *History of private international law, Roman law, ius gentium, lex mercatoria, Statutists doctrine.*

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	126
1. <i>Vēsturiskie priekšnosacījumi un romiešu tiesību mantojums</i>	126
1.1. <i>Pirmās vēsturiskās liecības un ius gentium koncepts (līdz V gs.)</i>	126
1.2. <i>Personālais un teritoriālais princips (VI–X gs.)</i>	128
1.3. <i>Svešzemju tirgotāju tiesības viduslaiku pilsētās (XI–XIII gs.)</i>	129
1.4. <i>Romiešu tiesību studijas Eiropas universitātēs (IX–XIII gs.)</i>	131
2. <i>Statūlistu skolas pamatprincipi un atzarojumi</i>	132
2.1. <i>Statūlistu skolas iedibinātā tiesisko attiecību regulēšanas metode</i>	132
2.2. <i>Itāļu skola (XIV gs. vidus–XVI gs. beigās)</i>	133
2.3. <i>Franču skola (XVI gs. beigās–XIX gs. sākums)</i>	134
2.4. <i>Nīderlandiešu skola (XVII gs. beigās–XIX gs. sākums)</i>	136
3. <i>Statūlistu skolas ietekme uz turpmāko starptautisko privāttiesību attīstību</i>	136
<i>Kopsavilkums</i>	138
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	139
<i>Atsauces un piezīmes</i>	140
<i>Summary</i>	144

levads

Eiropas integrācijas procesu iespaidā arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta starptautisko privāttiesību jautājumiem un aktualitātēm, bez īpašas ievēribas atstājot šīs disciplīnas vēsturi. Vienīgais latviešu valodā pieejamais starptautisko privāttiesību vēstures apskats ir ietverts profesora Jura Bojāra starptautiskajām privāttiesībām veltītajās monogrāfijās. Svešvalodās izdotajā literatūrā minētie jautājumi aplūkoti plašāk.

Normans Deiviss savā monumentālajā darbā "Eiropas vēsture" norādījis: "Neviens izglītots pieaudzis cilvēks nevar sekmīgi darboties, ja viņam nav nekādas sajēgas par mūsdienu problēmu izcelsmi."¹ Piekrītot minētajai sentencei, autore savu pētījumu veltījusi kolīziju tiesību skolai, kura viduslaiku sarežģītajos feodālās sadrumstalotības apstākļos ir izveidojusi starptautisko privāttiesību pamatprincipus. Statūlistu skolas atziņas gadsimtu gaitā ir ietekmējušas tiesisko domu Eiropā un ārpus tās. Publikācijā autore analizē kolīziju tiesību ģenēzi un evolūciju, sākot ar to agrīnajām iezīmēm pirms un pēc Rietumromas impērijas sabrukšanas līdz klasisko starptautisko privāttiesību izveidei.

Lasītājam mulsinošs var šķist starptautisko privāttiesību un kolīziju tiesību ekvivalents lietojums. Šeit jāuzsver, ka starptautiskās privāttiesības kā jēdzienu tiesiskajā aprītē plaši sāka izmantot tikai XIX gadsimta otrajā pusē. Pētījumā aplūkotajā periodā starptautiskās tiesības mūsdienu izpratnē nemaz nepastāvēja, un īstas vienprātības starptautisko privāttiesību satura un apjoma skaidrojumā nav vēl joprojām. Dažādās valstīs un atšķirīgās tiesību sistēmās tās tiek traktētas dažādi.

Lielākais kolīziju tiesību paradokss slēpjas apstākļi, ka tās nedod situācijas risinājumu, bet atšķirībā no materiālo vai procesuālo tiesību normām iedarbojas uz tiesiskajām attiecībām netieši kā juridiskās tehnikas paņēmieni. Kolīziju tiesības ir kā ceļa rādītājs, kas palīdz atrast privāttiesiskajai attiecībai piemērojamās tiesības vai kompetento jurisdikciju tiesu darbiem. Tas nošķir starptautiskās privāttiesības no citām tiesību disciplīnām, bet vienlaikus rada arī pretrunīgas interpretācijas. Minētie iemesli ir pamudinājuši autori starptautisko privāttiesību pētījumus sākt ar to pirmsākumu meklējumiem antīkajās tiesībās, cik to atļauj vēstures avoti. Publikācijā izmantoti tādi netiešie vēstures avoti kā antīko un viduslaiku autoru darbi un šo darbu interpretācijas mūsdienu autoru skatījumā. Pētījuma ierobežotā apjoma dēļ autore akcentē tikai svarīgākās atziņas, kas saglabājušas savu ietekmi līdz mūsdienām un kalpojušas par pamatu agrīnām starptautisko privāttiesību kodifikācijām.

1. Vēsturiskie priekšnosacījumi un romiešu tiesību mantojums

1.1. Pirmās vēsturiskās liecības un *ius gentium* koncepts (līdz V gs.)

Lai varētu runāt par kolīziju tiesību un to doktrīnu attīstību, nepieciešami vairāki priekšnoteikumi. Pirmkārt, starp valstīm vai teritoriālām vienībām jānorit intensīvai civiltiesiskai apgrozībai. Krievu tiesību zinātnieks Luncs (*Луни, Лазарь Адольфович*, 1892–1979) norāda, ka starptautisko privāttiesību rašanos sekmēja sociāli ekonomiskie apstākļi. Proti, pastāvot aktīvai tirdzniecībai starp valstu vai reģionu iedzīvotājiem un šajās valstīs vai reģionos pastāvot atšķirīgam civiltiesisko attiecību regulējumam, starptautisko privāttiesību jautājumi iegūst praktisku nozīmi.² Otrkārt, valstīs vai reģionos jāatzīst ārvalstnieku tiesības. Tikai šādos apstākļos ir pamats uzsākt kolīziju tiesību pirmsākumu meklējumus.

Literatūras avotos rodamas norādes par to, ka pirmās liecības par starptautiski privāttiesisku attiecību pastāvēšanu meklējamas jau Senās Grieķijas un Senās

Ēģiptes tiesībās. Piemēram, Sokrāts (grieķu Σωκράτης; 469.–399. g. p. m. ē.) vienā no savām runām tiesā apgalvoja, ka tiesai jāatzīst par spēkā esošu viņa klienta testamentu, jo tas atbilst gan mirušā dzimtās vietas likumiem, gan tiesas likumiem. Atrodamas vēsturiskas liecības par starptautisku līgumu, kas noslēgts starp divām Grieķijas polisām un kurā noteikts, ka prasība par kaitējuma atlīdzināšanu jāiesniedz tiesā tajā polisā, kurā dzīvo pārkāpējs, un strīdu regulē tiesas vietas tiesības.³ Ēģiptes valdnieka Ptolemaja likumā bija noteikts, ka līgumi starp grieķiem, kas bija izveidojuši kolonijas Ēģiptē, un ēģiptiešiem jāiztiesā, vadoties pēc līguma formas. Ja līgums rakstīts grieķu valodā, tad strīdu iztiesā grieķu tiesas tiesneši, piemērojot grieķu tiesības, ja līgums sastādīts pēc ēģiptiešu formas, – tad vietējās Ēģiptes tiesas tiesneši.⁴ Tie bija visai vienkārši noteikumi, kas atbilda tā laika tiesisko attiecību raksturam un paredzēja noteiktus jurisdikcijas izvēles principus. Tomēr par jebkādas kolīziju tiesību sistēmas pastāvēšanu runāt vēl ir pārāgri.

Grieķu koncepcijas tika vispārinātas Senajā Romā.⁵ Atbilstoši Senās Romas tiesībām tiesībspējīgi bija tikai Romas pilsoņi (*cives Romani*),⁶ svešzemniekiem šī tiesībspēja piemita ierobežoti vai nepiemita vispār. Sākotnēji svešzemnieki tika uzskatīti par ienaidniekiem (*hostis*), kas atrodas ārpus likuma aizsardzības un kurus var saņemt gūstā, pārvērst par vergiem u. tml.⁷ Jau Romas republikas laikā, kad Roma bija kļuvusi par pasaules tirdzniecības centru un dažādi privāttiesiskie darījumi romiešiem bija jākārto ar svešzemniekiem, radās vajadzība normalizēt šīs attiecības.

Svešzemnieki vairs netika uzlūkoti kā tiesībnespējīgi ienaidnieki. Provinču iedzīvotājus, kas nebija Romas pilsoņi, dēvēja par peregrīniem (*peregrinus*), savukārt ārpus Romas valsts teritorijas dzīvojošos ģermāņus, ķeltus, persiešus u. c. – par barbariem (*barbaros*). Arī hellēnisma perioda Grieķijā par barbariem dēvēja tos, kas nebija grieķi, t. i., nerunāja grieķu valodā.⁸ Skaidrības labad jānorāda, ka profesors Volde-mārs Kalniņš par svešzemniekiem dēvē “visus valstī dzīvojošos cilvēkus”.⁹ Tādējādi svešzemnieki – peregrīni – tiesiskā statusa ziņā neapšaubāmi atšķīrās no Romas pilsoņiem, tomēr viņi tāpat kā Romas pilsoņi bija pakļauti kopējai jurisdikcijai.

Svešzemnieku prētora (*praetor peregrinus*) izdotie normatīvie akti jeb edikti, kas kļuva par tiesiskās kārtības pamatu romiešu pilsoņu attiecībās ar peregrīniem un pašu peregrīnu starpā, regulēja tiesiskās attiecības noteiktā teritorijā. Laika gaitā līdzās Romas pilsoņu tiesību (*ius civile*) sistēmai un prētora tiesību (*ius praetorium*) sistēmai bija izveidojusies tautu tiesību sistēma *ius gentium*. Šī tiesiskā kārtība tika papildināta ar tirdzniecības paražām. Tautu tiesības ar laiku ietekmēja pašu romiešu tiesības. No tautu tiesībām ir ieviesta liela daļa līgumu veidu – pirkums, noma, sabiedrības līgums, glabājums un citi.¹⁰ Tautu tiesības pēc materiālā satura bija starptautiskas tiesības, kuras varēja plaši piemērot neatkarīgi no subjekta pilsonības. Skatoties no starptautisko tiesību metodoloģijas viedokļa, romiešu tiesību īpatnība ir tā, ka romiešu tiesības nerisina kolīziju jautājumus starp romiešu un peregrīnu tiesībām. Tiesību sistēmu konflikti radās reti. Romiešu juristu Gaja (*Gaius*, 130–180) un Ulpiāna (*Ulpianus*, 170–228) darbos minēti atsevišķi gadījumi, kad tiek izskatīts “kompetento tiesību izvēles” jautājums.¹¹ Tomēr skaidras norādes par kolīziju jautājumu risināšanas metodēm vai principiem nav atrodamas.

Kad 212. gadā ar Karakallas ediktu visi brīvie pavalstnieki ieguva Romas pilsoņu tiesības, pazuda vajadzība pēc atsevišķas *ius gentium* tiesību sistēmas. Minētās trīs tiesību sistēmas – *ius civile*, *ius praetorium* un *ius gentium* – saplūda vienotā romiešu privāttiesību sistēmā.¹² Zinātniekiem nav īsti vienprātības par to, kad *ius gentium* kļuva par universālu tiesisko kārtību.¹³ Tomēr laika gaitā ideja par tautu tiesībām, kuru saknes meklējamas romiešu tiesībās, tika plaši atzīta. Cicerons, balstoties uz

dabisko tiesību (*ius naturale*) mācību, raksta, ka *ius gentium* ir tiesības, ko daba devusi visām tautām. Šīs tiesības Cicerons pamatoja ar to, ka cilvēce ir vienota sabiedriskās kopdzīves pamatprincipos – dzīvot godīgi, nedarīt citiem pāri un sargāt savu īpašumu.¹⁴ Daba, kas to nosaka, protams, ir dievišķas kārtības izpausme: “Uz visām tautām visos laikos attieksies viens mūžīgs un nemainīgs likums, turklāt būs viens kopīgs visu cilvēku padomnieks un pavēlnieks – dievs, radītājs, tiesnesis un likuma autors.”¹⁵ Tautu tiesības vairs netiek uzskatītas par romiešu izgudrojumu, bet par “tiesībām, kuras dabisku iemeslu dēļ radušās starp visu cilvēci”.¹⁶ Vēlāk šo ideju aprobē gan romiešu tiesību, gan starptautisko tiesību pētnieki. Tādējādi *ius gentium* plašākā izpratnē jāuztver kā universālas tiesību sistēmas koncepts, kas, balstoties uz dabisko tiesību idejām un tehniku, ir ieguvis starptautisku un universālu raksturu, nevis kā starptautisko privāttiesību avots. Līdz ar to aplūkoto periodu starptautisko privāttiesību attīstības tvērumā var uzskatīt par maznozīmīgu.

1.2. Personālais un teritoriālais princips (VI–X gs.)

Pēc Rietumromas impērijas krišanas VI gadsimtā Itālijā nostiprinājās langobardi, savukārt ziemeļu daļā formējās burgundieši, vestgotu, franku, vandāļu u. c. valstis. Ilgu laiku šķiet, ka ar ģermāņu izvietošanos Eiropā romiešu tiesības ir izzudušas. Tikai bijušie Romas pavalstnieki un viņu pēcteči turpināja dzīvot pēc savām tiesībām, savukārt ģermāņi – pēc savām. Daži ģermāņu valdnieki izdeva oficiālus romiešu tiesību apkopojumus “Edictum Theodorici”, “Breviarium Alaricianum” un “Lex romana Burgundiorum”. Dažās vietās uz Romas pavalstniekiem attiecās tiesības pirms Justiniāna kodifikācijas, citur – Justiniāna kodifikācija.¹⁷ Tagadējās Spānijas un Francijas dienvidu teritorijā spēkā bija Alarika breviārs (*Breviarium Alaricianum*).¹⁸ Savukārt Itālijā VII gadsimtā tas tika aizstāts ar jaunu vestgotu kodeksu, kas apvienoja romiešu un vestgotu tiesības. Francijas dienvidu teritorijā Alarika breviārs palika spēkā ilgu laiku, tādējādi dienvidu daļai piedēvējot rakstīto tiesību (*pays de droit écrit*) slavu. Francijas ziemeļos gluži pretēji – lielāka nozīme bija franku paražām (*pays de droit coutumier*).¹⁹ Parīzes, Bordo, Burgundijas, Bretaņas, Normandijas un citās provincēs pastāvēja savas atšķirīgas paražas. Tomēr romiešu tiesības vēl joprojām saglabāja zināmu ietekmi. To veicināja apstākļi, ka Kristīgā baznīca strīdos ar kalpotājiem (*clerici*) piemēroja romiešu tiesības (*Ecclesia vivit lege Romana*).²⁰ Tādējādi romiešu tiesības barbaru zemēs tika piemērotas romiešu iedzīvotājiem un garīdzniecībai.

Tas, ka romiešiem piemēroja romiešu tiesības, bet ģermāņiem – ģermāņu, radīja sarežģījumus situācijās, kad tiesiskajās attiecībās piedalījās gan vieni, gan otri. Lai izvairītos no neskaidrības, nereti, noslēdzot darījumu, puses jau iepriekš vienojās par strīdam piemērojamām tiesībām. Tomēr situāciju apgrūtināja tas, ka ģermāņiem nebija vienotu tiesību, katrai ciltij – langobardiem, frankiem u. c. – spēkā bija savas vietējās paražas, kas reizēm bija neskaidras, pretrunīgas un sadrumstalotas. IX gadsimta sākumā Lionas arhibīskaps Agobards (*Agobardi Lugdunensis*, 779–840) rakstīja, ka uz katru no piecām pie viena galda sēdošām vai uz ceļa satiktām personām var attiekties savas atšķirīgas tiesības (*Nullus communem legem cum altero habet*).²¹ Metodes, ar kādām tika risināti kolīziju jautājumi, ir palikušas visai neskaidras. Literatūrā atrodamas norādes, ka tad, ja prasītājam un atbildētājam bijušas atšķirīgas paražas, piemēroja atbildētāja paražu tiesību. Spēju slēgt darījumus noteica pēc katras puses paražu tiesības. Mantošanas kārtību noteica pēc mantojuma atstājēja paražu tiesības. Laulību noslēdza pēc vīra paražu tiesības u. tml. Uzsākot tiesvedību, tiesnesim vispirms bija jānoskaidro, pēc kādām tiesībām katra no pusēm

dzīvo (*Qua lege vivis?*).²² Tas liecina, ka personālo tiesību piemērošana strīdu izšķiršanā starp dažādu cilšu piederīgajiem uzskatāma par dominējošo principu no VI gadsimta līdz brīdim, kad Rietumeiropā izveidojās feodālās attiecības un personālo tiesību principu nomainīja teritoriālais princips.

Franks vai burgundietis, kas bija kļuvis par vasali, nevarēja atsaukties uz savām personālajām tiesībām, kārtējot attiecības ar savu senjoru. Viņam bija jāpakļaujas senjora tiesībām, kam attiecīgi bija teritoriāls raksturs. Savukārt svešzemnieks tika uzskatīts par beztiesisku. Izteikts tiesību teritoriāls raksturs un principiāla svešzemnieku tiesību neatzišana bija iespējama viduslaikiem raksturīgās noslēgtas naturālās saimniecības apstākļos.²³ Īpašumtiesības, kas veidojās, balstoties uz lēņu sistēmu, bija apgrūtinātas ar dažādiem ierobežojumiem. Personiskās tiesības veidojās, balstoties uz atšķirīgām pakļautības attiecībām, kam pamatā bija feodālā, radniecības, dzimtas vai ģimenes piederība.

Tikai kanoniskās tiesības pastāvēja kā sava veida starptautiski likumi, kas regulēja visu Rietumeiropas kristiešu dzīvi. Ar maziem izņēmumiem kanoniskās tiesības tika lietotas visās Rietumeiropas kristietības zemēs, kamēr citas juridiskās sistēmas norobežojās ar vienu reģionu vai pilsētu. Izņēmums bija imperatora tiesības, kas vienoja Vācu Svētajā Romas impērijā iekļautās Rietumeiropas zemes.²⁴ Līdz ar to viduslaiku kristiešiem bija izveidojusies divu varu jurisdikcija. Pēc profesores Sanitas Osipovas teiktā, šo varu konfliktēšana vai apvienošanās kopīgiem mērķiem bija viena no viduslaiku Eiropas spilgtākajām iezīmēm.²⁵

1.3. Svešzemju tirgotāju tiesības viduslaiku pilsētās (XI–XIII gs.)

Starptautisko privāttiesību pētnieki koliziju tiesību attīstības sākumposmu vairāk saista ar XII gadsimta pirmo pusi, kad tiesību koliziju jautājumi kļuva par aktuālu problēmu Eiropas pilsētās.²⁶ Dažādu faktoru kombinācija – kuģubūves attīstība, Baltijas zemju iekarošana un pakļaušana, musulmaņu padzīšana no Spānijas un Vidusjūras salām, Dženovas un Venēcijas jūras flotes attīstība, pieprasījums pēc Tuvo un Vidējo Austrumu precēm – veicināja pakāpenisku viduslaiku Eiropas ekonomisko integrāciju. Attīstījās tekstilrūpniecība un tirdzniecība, pilsētās nostiprinājās amatniecība un veidojās amatnieku cunftes, dažādas brālības un savienības. Tādas pilsētas kā Ķelne, Nirnberga, Milāna, Dženova, Venēcija, Florence u. c. ieguva neatkarību. Ziemeļitālijā, Flandrijā, Francijā, Normandijā, Anglijā, vācu grāfistēs un citās vietās Eiropā pakāpeniski izveidojās tūkstošiem lielāku un mazāku pilsētu.²⁷

Tā kā nebija stingras valsts politiskās varas, Eiropas pilsētas kļuva par ietekmīgiem kultūras un tirdzniecības centriem. Pilsētās attīstījās tirdzniecības paražas un tika izdoti savi statūti (*statuta*).²⁸ Dažviet paražas tika pierakstītas un apkopotas krājumos, piemēram, pēc Ludviga IX reformas 1280. gadā tiesnesis Filips de Bomanuārs (*Philippe de Beaumanoir*, 1247–1296) sastādīja “Bove tiesības” (*Coutumes de Beauvaisis*).²⁹ Pilsētas pašpārvaldēm kļūstot patstāvīgām, tās ieguva tiesības ierīkot tirgus laukumus, pakāpeniski iegūstot arī tiesības uz tirdzniecību, monētu kalšanu, muitas nodevu iekasēšanu, tiesības uz svāra un mēra noteikšanu, patvēruma tiesību piešķiršanu un citas.³⁰ Stingrā pilsētas pārvaldes budžeta kontrole veicināja tirdzniecības aizsardzību. Tika pieņemti noteikumi, kas reglamentēja pilsētnieku tiesības un pienākumus. Pilsētās ieradās ne tikai tirgotāji, bet arī mūki, svētceļnieki, krusta karotāji un studenti, kas formāli bija pakļauti atšķirīgām jurisdikcijām un kam bija no pilsētas pilsoņiem atšķirīgs tiesiskais statuss.³¹ Starp pilsētniekiem un svešzemju tirgotājiem, kā arī citiem iebrucējiem veidojās privāttiesiska rakstura attiecības ar ārvalsts elementu (kā to sauktu mūsdienās).

Katrs tirgotājs, kas nebija pilsētas iedzīvotājs, tika uzskatīts par ārvalstnieku, kas rada konkurenci vietējiem tirgotājiem. Turklāt tirgotāji, kuri pilsētā uzturējās īslaicīgi un viesu statusā (*frequentantes*), tika nodalīti no tirgotājiem, kas tur apmetās uz pastāvīgu dzīvi (*manentes*).³² Lai aizsargātu pilsētas pilsoņu tiesības, piemēram, vācu pilsētās, tika pieņemti vairāki pretpasākumi – tiesības uz preču izkraušanu un glabāšanu (*Stapelrecht*), tirdzniecības ierobežojumi (*Bannmeilenrecht*) un viesmīlības tiesības (*Gastrecht*).³³ Katrs tirdzniecības brauciens uz kaimiņu pilsētu nozīmēja nokļūšanu citu tiesību pakļautībā. Šo jautājumu jau XII gadsimtā risināja ar īpašu privilēģiju piešķiršanu.³⁴

Privilēģijas noteica, ka tirgotājs arī ārpus savas pilsētas mūriem baudīja dzimtās pilsētas tiesības. Piemēram, viena no senākajām privilēģijām, kas nodrošināja Rīgas tirgotājiem brīvas tirdzniecības tiesības Vācu zemēs, nosaka: “[...] darām zināmu kā mūsu pēcnācējiem, tā arī pašlaik dzīvajiem, ka mēs pēc apspriešanās ar mūsu viedajiem vīriem esam piešķīruši Rīgas birģeriem [*pilsoņiem – aut.*] tiesības ierasties mūsu zemē, un proti, tādā veidā, ka tie, kas ienāk Vismāras ostā vai ierodas pie mums kādā citā vietā, var baudīt tās pašas tiesības un brīvības, kādas viņiem ir Lībekā [...]”.³⁵ Papildus privilēģijām tirgotāju tiesības noteica starppilsētu līgumi un pilsētu apvienību kopējās tiesības. Lejasvācu tirgotāju izveidotā Hanzas savienība apvienoja 70 lielas un aptuveni 100 līdz 130 mazas pilsētas un noteica kārtību, ka tirgotāji savienības pilsētās bauda pilsoņu tiesības.³⁶ Tas, ka vācu tirgotāju apvienības visur centās panākt privilēģijas, kas garantē viņu dzimto pilsētu tiesību ievērošanu attiecībā uz kopienas locekļiem svešās pilsētās, kā arī atbalsts, ko tās sniedza saviem tirgotājiem svešumā, sekmēja pilsētu apvienošanos ekonomiski politiskās apvienībās.³⁷

Viduslaikos neeksistēja brīva tirdzniecība mūsdienu izpratnē, preču apmaiņu noteica strikti reglamenti un privilēģijas. Līdz ar to viens no svarīgākajiem Hanzas savienības mērķiem bija iegūt, saglabāt un paplašināt tirgotāju privilēģijas ārzemēs, t. i., zemēs, kas atrodas ārpus Hanzas tiešās teritorijas, bet ir tirdzniecībai ļoti nozīmīgas – Flandrijā, Anglijā, Norvēģijā, Krievzemē u. c. Tai izdevās panākt atbrīvošanu no dažādām nodevām, muitu un nodokļu atvieglojumiem, tiesības paturēt avarējušu kuģu vrakus un kravas, bez muitas izvest nepārdotās preces, kā arī izmantot savus svarus.³⁸ Preču pārvadāšanai nozīmīgs bija Baltijas jūras ceļš, tirgotāji bija ieinteresēti kuģu fraktēšanas kārtības, kapteiņa un komandas attiecību, pārkāpumu un noziegumu sodīšanas un līdzīgu jautājumu skaidrā reglamentēšanā. Tikpat svarīgi bija skaidri noteikt tiesisko un mantisko jautājumu regulējumu, ja notika kuģa avārija, turklāt tā, lai neciestu preču īpašnieku intereses. Ilgu laiku attiecīgās normas nebija apkopotas vienotā tiesību kodeksā, bet kopš XIII gadsimta tās darbojās praksē kā atsevišķu Baltijas jūras reģiona pilsētu tiesību sastāvdaļa. Kā vecākās Ziemeļvācijā ir minamas Hamburgas kuģošanas tiesības.³⁹ Politisku, ģeogrāfisku un etnogrāfisku priekšnosacījumu dēļ Vācijas pilsētu tiesības pārņēma arī citas Eiropas pilsētas. Magdeburgas tiesības ir ietekmējušas lielu daļu pilsētu tiesību attīstību Polijā, Ukrainā, Krievijā, Baltkrievijā, Prūsijā un Lietuvā.⁴⁰ Lībekas un Hamburgas tiesības kalpoja par pamatu Dānijas, Norvēģijas un Zviedrijas pilsētu tiesībām.⁴¹ Pēc šāda parauga veidojās arī Rīgas tiesības.⁴²

Šie noteikumi un privilēģijas bija pārnacionālas darbības, kas neapšaubāmi raksturīgi starptautiskajām tiesībām, tomēr tie nodrošināja vienas tiesību sistēmas eksteritorialitāti, bet nerisināja kolīziju jautājumus starp pilsētas pilsoņu un svešzemju tirgotāju tiesībām. Minētās tiesības, kas Eiropas pilsētās izveidojās vienveidīgas tirdzniecības prakses rezultātā, mēdz dēvēt par īpašām tirgotāju tiesībām

(*lex mercatoria*), un tās kalpoja par tiesību avotu tirgotāju strīdu izšķiršanai tiesās.⁴³ Ar XIX gadsimta kodifikāciju vilni šīs senās tirgotāju tiesības, kas sastāvēja no ietekmīgu tirgotāju ģilžu statūtiem, paražu tiesībām un tirgotāju kūrīju (*curiae mercatorum*) precedentiem, iegrīma aizmirstībā.⁴⁴ Ar kodifikācijas vilni Eiropā XVII–XIX gadsimtā tirgotāju darbību regulējošie noteikumi tika ietverti valstu nacionālajās tiesībās un tikai pēc II pasaules kara, XX gadsimta otrajā pusē, aktivizējoties starptautiskai tirdzniecībai, tās ieguva jaunu veidu starptautisko privāttiesību konvencionālajās normās.

1.4. Romiešu tiesību studijas Eiropas universitātēs (IX–XIII gs.)

Kamēr ekonomiskās attiecības viduslaiku Eiropā vēl bija visai vienkāršas, tiesību sadrumstalotība un dažādība grūtības nerādīja. Uzplaukstošai starptautiskai tirdzniecībai, radās vajadzība pēc tāda tiesiskā regulējuma, kas apmierinātu komplicētas civiltiesiskās apgrozības vajadzības. Ģermāņu paražu tiesības, kas attīstījās uz visai primitīvas naturālās saimniecības bāzes, šīs vajadzības apmierināt nevarēja. Līdz ar to no IX līdz XI gadsimtam radās nepieciešamība izzināt un padziļināti apgūt romiešu tiesības. Ja sākotnēji pietika ar Institūciju (*Institutiones*) studēšanu, tad vēlāk pieauga vajadzība arī pēc komplicētākās daļas – *Digestu* (*Digesta*) izpēti. Angļu autori XX gadsimta nogalē izdotajā darbā “Eiropas tiesību vēsture” norādījuši, ka svarīgākais *Digestu* studēšanas iemesls ir saistāms ar to, ka XI gadsimtā atklātībā nonāca Justiniāna kodifikācijas pilns teksts.⁴⁵ Precīzi nav zināms, kādā veidā un kādēļ divi manuskripti – *Florentine*, kas uzrakstīts Dienviditālijā VI gadsimtā, un *Codex Secundus* no Boloņas – ir nonākuši atklātībā tikai XI gadsimtā.

XI gadsimtā Eiropas universitātēs darbojās romiešu tiesību un kanonisko tiesību fakultātes, sākotnēji katra atsevišķi. Vadošā universitāte romiešu tiesību studijās atradās Boloņā, pārējās – Montpeljē un Orleānā. Boloņas universitāte kā ievērojams tiesību zinātnes centrs izveidojās pakāpeniski. Romas impērijas laikos tiesību studiju centrs atradās Romā, vēlāk pārcēlās uz Ravennu un visbeidzot uz Boloņu, tādējādi turpinot gadsimtos uzkrātās tradīcijas un pieredzi.⁴⁶ Savukārt Parīzes universitātē kanonisko tiesību pasniedzēji izjuta izteiktu kolēģu trūkumu romiešu tiesībās.⁴⁷ Agrajos viduslaikos tiesību studiju tradīcijas bija niecīgas. Studijas noritēja Romā, Konstantīnopolē un Beirūtā.⁴⁸ Savinji XIX gadsimta beigās savā darbā “Romiešu tiesību vēsture viduslaikos” raksta: “Sv. Romas impērijā, neskatoties uz tās plašo teritoriju, varēja saskaitīt tikai trīs publiskus nodibinājumus, kuros pasniedza tiesības [...] ar niecīgu profesoru un viņu asistentu skaitu.”⁴⁹ Pastāv uzskats, ka romiešu tiesību studijas barbariem ir bijušas par grūtu.⁵⁰ Tikai vēlīnie viduslaiki skaidri iezīmēja romiešu tiesību evolūciju. Glosatori, vēlāk postglosatori, studēja pirmatnējos tekstus, attīrīja un pārstrādāja romiešu tiesības, tādējādi sagatavojot tās tālākai attīstībai – tirdzniecības tiesībām, starptautiskām privāttiesībām un tiesību sistematizācijai.⁵¹

Sākot ar XII gadsimtu, Itālijas universitātēs tika aktīvi studētas romiešu tiesības. Boloņā juristu uzmanības centrā nonāca imperatora Justiniāna kodifikācijas (~528–534) četras daļas: juridiski priekšraksti (*Institutiones*), ievērojamu juristu tiesību skaidrojumi (*Digesta*), tiesību akti (*Codex*) un jaunākie likumi (*Novellae*). Justiniāna kodifikācija kopš 1583. gada plašāk pazīstama kā *Corpus Iuris Civilis*.⁵² Komentēti tika arī citi avoti, piemēram, Alarika breviārs (*Breviarium Alaricianum*). Paralēli studētas un ar glosām komentētas tika gan romiešu civiltiesības, gan kanonisko tiesību avoti un pat langobardu paražas. Piemēram, Boloņā skolotājs un tiesnesis Irnērijs (*Irnerius*, ~1050–1130), glosatoru skolas dibinātājs, pasniedza romiešu tiesības. Tai pašā laikā pilsētas otrā pusē Graciāns (*Gratian*, miris ~1159), Kamaldulesiešu

mūks un *Corpus Iuris Canonici* komentāru autors, pasniedza kanoniskās tiesības.⁵³ Diezgan droši var apgalvot, ka romiešu tiesību avotu apstrāde kopš Justiniāna laikiem nav bijusi pārtraukta. Skaidrojumi un komentāri Justiniāna kodifikācijas rokrakstiem tika rakstīti starp rindiņām (*glossa interlinearis*) vai gar malām (*glossa marginalis*). Piemēram, Institūciju Turīnas glosas vecākie pieraksti datējami ar Justiniāna laiku, bet X, XI un XII gadsimtā vismaz 14 dažādas personas ir pievienojušas savus komentārus.⁵⁴

Apstrādājot romiešu tekstus, salīdzinot tiesības, kas radītas dažādos laikos un atšķirīgos apstākļos, glosatori atklāja neatbilstības un pat skaidras pretrunas. Kopš pētīšanas procesā sāka rasties jautājumi, uz kuriem bija jārod atbildes, tehniku, kādā teksti tika saskaņoti, sauca par izjautāšanu (*questioning*). Juristi ne tikai sistematizēja tekstus, bet arī mēģināja likvidēt neatbilstības interpolācijas ceļā, aizstājot vārdus tekstā. Kanonisko tiesību glosatoru atzars gāja citu ceļu, viņi centās novērst neatbilstības tekstos ar dialektikas un loģikas metodēm. Viņi pētīja tekstu autentiskumu, tiesību kontekstu, laikmeta atšķirības, meklēja vietu vai personas, kas varēja sniegt skaidrojumus. Liela uzmanība tika pievērsta vārdu dažādo nozīmju izziņai. Turpmākajos gados ar izjautāšanas metodi iegūto rezultātu apkopojumi tika nosaukti par *summa*, kas neapkopoja glosas, bet sniedza sistemātisku un plašu traktātu, apkopojot doktrīnas loģiskā secībā, nevis literārā manierē.⁵⁵

Tā laika juristi, analizējot pilsētu statūtus, aplūkoja tos no augstāku tiesību (*super-law*) pozīcijām. Soli pa soli juristi mēģināja atrast šādus pārākus noteikumus (*super rules*), kas noteiktu statūtu piemērošanas robežas, novēršot pretrunas starp tiem.⁵⁶ Romiešu tiesību teksti šajā sakarā nesniedza norādes un nepiedāvāja risinājumus. Tie bija jāatrod jaunrades (*ex novo*) ceļā, bet jaunrades pirmsākumi ir palikuši visai neskaidri.⁵⁷ Sākot ar XIII gadsimtu, tā saucamo glosatoru trūcīgās piezīmes par kolīzijām pie romiešu tiesību tekstiem (*lex cunctos populos*) turpmākā gadsimta garumā izveidoja saskaņotu principu un noteikumu sistēmu.⁵⁸

Viduslaiku pētnieki analizēja kolīziju jautājumus, atsaucoties uz Justiniāna kodifikāciju, kas sākās ar vārdiem *Cunctos populos quos clementiae nostrae regit imperium* (Visām tautām, pār kurām valda ar mūsu imperatora žēlsirdību). Attiecīgi komentējot Justiniāna kodifikāciju, kas attiecās uz visām tautām, kuras atradās imperatora žēlastībā, saīsinot lietoja vārdus "likums visām tautām" jeb *lex cunctos populos*. Starptautiskajās privāttiesībās frāze *lex cunctos populos* statūtistu skolas pārstāvjiem deva pamatu apgalvot, ka persona, kas nav pakļauta konkrētā suverēna "žēlsirdīgai varai", nepakļaujas šai suverēna likumiem arī Svētās Romas Vācu impērijā. Tādējādi personai, kas nav pakļauta suverēna varai, jāpiemēro citi likumi. Visbiežāk svešzemniekiem piemēroja viņu personālos likumus vai vispārējās tiesības, kas bija vai nu langobardu, vai romiešu.⁵⁹ Vairākus gadsimtus minētā frāze apvienoja kolīziju pētnieku atšķirīgos spriedumus.

2. Statūtistu skolas pamatprincipi un atzarojumi

2.1. Statūtistu skolas iedibinātā tiesisko attiecību regulēšanas metode

Romiešu tiesību studiju rezultātā glosatoru un vēlāk postglosatoru apkopotās atziņas izveidoja statūtistu skolu, kas bija vienīgā kolīziju tiesību teorija Eiropā aptuveni 500 gadus.⁶⁰ Kā jebkura teorija arī statūtistu skola ir gājusi garu evolūcijas ceļu, apvienojot vairākas pat principiāli atšķirīgas šīs teorijas atziņas. Kā uzsvēris dr. iur. profesors Juris Bojārs, statūtistu skola ir ietekmējusi starptautisko privāttiesību attīstību un praksi ne vien Itālijā, bet vēlāk arī Francijā un Nīderlandē,⁶¹ tādējādi izveidojot šīs skolas trīs atzarus: itāļu skolu, franču skolu un nīderlandiešu skolu.⁶²

Lai risinātu jautājumu par to, kādas tiesības – nacionālās vai ārvalstu – ir jāpie-mēro tiesiskajai attiecībai, statūtistu skola balstījās uz trim pamatprincipiem: tiesis-kus jautājumus regulēja personālie statūti (*statuta personalia*), reālstatūti (*statuta realia*) un jauktie statūti (*statuta mixta*).⁶³ Minētajos statūtos jautājums par ārvalsts tiesību piemērošanu tika risināts atšķirīgi. Personālais statūts noteica, ka tādi per-soniska rakstura jautājumi kā tiesībspēja un rīcībspēja vai citi ar personu saistītie jautājumi jārisina, balstoties uz personas dzīvesvietas tiesībām (*lex domicilii*). Pēc Lielās franču revolūcijas XVIII gadsimta beigās Francijā šis princips tika nomainīts ar pilsonības tiesībām (*lex patriae*) un iekļauts vienā no ietekmīgākajām Eiropas civiltiesību kodifikācijām – 1804. gadā pieņemtajā Napoleona civilkodeksā (*Code civil des français*).

Reālstatūts risināja juridiskas dabas jautājumus attiecībā uz lietām. Piemēram, jautājums, vai īpašums ir kustams vai nekustams, dzimtas vai iegūts, īpašumtiesību iegūšanas un izbeigšanās jautājumi u. tml. tika risināti pēc lietas atrašanās vietas tiesībām (*lex rei sitae*). Jauktais statūts regulēja juridiskas dabas jautājumus attie-cībā uz darbībām, no kurām izeļas saistības. Proti, līguma noslēgšanas un izpildes jautājumu regulējumam piemēroja tās vietas tiesības, kurā darbība bija notikusi (*locus regit actum*).⁶⁴ Šāda statūtistu teorijas interpretācija sastopama praktiski visos pirmsrevolūcijas krievu autoru starptautisko privāttiesību pētījumos.⁶⁵ Arī Savinjī, runājot par viduslaikiem raksturīgo tiesību sadrumstalotību un statūtistu teoriju, kas risina šo problēmu, atsaucās uz statūtistu teorijas trīsdaļīgo dalījumu – *statuta personalia, realia, mixta*.⁶⁶

2.2. Itāļu skola (XIV gs. vidus–XVI gs. beigas)

Nav nejausība, ka statūtistu skola sākotnēji veidojusies tieši Itālijā. Šajā laikā Rie-tumeiropas tirdzniecība ar Austrumiem atradās Itālijas pilsētu – Venēcijas, Dženo-vas un Pizas – rokās. Caur Ziemeļitāliju gāja svarīgākie tirdzniecības ceļi no Austru-miem uz Franciju, vācu zemēm un Flandriju. Lombardijas un Toskānas pilsētas kļuva par nozīmīgiem tirdzniecības centriem. Tādējādi pirmo reizi Rietumeiropas vēsturē izveidojās priekšnoteikumi starptautisko privāttiesību doktrīnu attīstībai: pastāvēja teritoriālas vienības ar atšķirīgu regulējumu privāttiesību jomā un starp tām noritēja intensīva tirdzniecība.

Par itāļu statūtistu skolas pamatlicējiem uzskata vienu no ievērojamākajiem Eiropas juristiem romiešu tiesībās Bartolo (*Bartolo da Sassoferrato*, 1313–1357)⁶⁷ un viņa skolnieku itāļu juristu Baldo (*Baldo degli Ubaldi*, 1327–1400).⁶⁸ Bartolo pirmais izvirzīja jautājumu, vai materiālās tiesības jālieto arī attiecībā uz ārvalstniekiem un vai vienas valsts tiesības efektīvi darbojas citā valstī.⁶⁹ Kolīziju jautājumu risināšanā Bartolo izmantoja dialektikas metodi, pieņemot, ka kolīziju normu var atrast, pie-lāgojot materiālās tiesības vai nu personālajam vai reālstatūtam.⁷⁰ Bartolo savā teo-rijā izmantoja divu veidu statūtus: personālo statūtu, kam ir eksteritoriāls raksturs (*extra territorium*), un reālstatūtu, kam ir teritoriāls raksturs (*nisi subditos*).⁷¹ Nav pierādījumu, ka Bartolo būtu iedalījis tiesības tikai šajās divās kategorijās.⁷² Bartolo komentāru studijas šķiet visai sarežģītas. Pieraksti atšķirībā no viņa sekotāju doktrī-nām nav sistematizēti, un nav arī ziņu par to, ka tie būtu plaši publicēti pirms XIX gadsimta beigām.⁷³

Saskaņā ar Bartolo doktrīnu, izšķirot jautājumu par līgumam piemērojamām tie-sībām, jāmeklē vieta, ar kuru līgums ir saistīts (*inspicitur locus contractus*). Vispirms jānodala sākotnējie jautājumi, kas izveidojas līguma slēgšanas laikā (*secundum ipsius contractus naturam tempore contractus*), un vēlākie jautājumi, kas rodas *ex post facto*

saistībā ar nolaidību vai nokavējumu. Sākotnējie jautājumi jārisina saskaņā ar līguma noslēgšanas vietas tiesībām, bet jautājumi, kas rodas vēlāk līguma izpildes gaitā, jārisina atbilstoši līguma izpildes vietas tiesībām.⁷⁴ Mūsdienās kolīziju normu kvalifikācijā izmanto līdzīgu pieeju, nodalot sākotnējo, pamata un nošķirtos jautājumus.

Delikta gadījumā atbildība iestājas, ja svešzemnieka darbība tika atzīta par nelikumīgu atbilstoši pilsētas statūtiem vai arī vietējām tiesībām vai arī darbība par prettiesisku tika atzīta vispārēji – atbilstoši vairāku pilsētu tiesībām. Piemēram, aizliegums izvest graudus ārpus pilsētas teritorijas bez valdības licences bija vispārpieņemts un pastāvēja visā Itālijā. Ja darbība nebija tik vispārēji aizliegta, tad svešzemnieks nebija par to atbildīgs, ja vien viņš nebija tieši zinājis par šādu aizliegumu.⁷⁵ Interesanti, ka pārkāpēja personālais likums šajā diskusijā netika ņemts vērā.

Kurts Lipstains (*Kurt Lipstein*, 1909–2006), ievērojams mūsdienu romiešu tiesību un kolīziju tiesību pētnieks, ir norādījis, ka, sākot ar XII gadsimta beigām, persona vairs netika strikti sasaistīta ar tās personālo likumu, kā tas bija iepriekš. Līdz ar to viena un tā pati persona varēja būt gan langobardu tiesību subjekts Florencē, gan romiešu tiesību subjekts Boloņā. Tādējādi uz cilšu paražu tiesībām varēja attiecināt kolīziju jautājumu līdzīgi kā uz jebkurām citām vietējām tiesībām.⁷⁶ Lai risinātu kolīziju jautājumu, Bartolo uzskatīja, ka statūtiem jābūt klasificētiem pa veidiem un katram no veidiem jānosaka kolīziju princips līdzīgi, kā tas darbojas mūsdienās.

Statūtistu doktrīna sākotnēji balstījās uz diviem pretējiem konceptiem – vai nu uz personālo, vai teritoriālo tiesību konceptu –, kā arī uz taisnīgu, kas aizstāja jebkādas metodikas nepieciešamību. Ši iemesla dēļ itāļu statūtistu skola nepievērsa pārāk lielu uzmanību kopēju principu izstādei, kas statūtus sadalīja personālajos un reālajos. Katrs gadījums tika risināts atbilstoši lietu dabai, un dalījums personālajos un reālajos statūtos pastāvēja tikai kā viens no apakšdalījumiem.⁷⁷ Arī Baldo pieturējās pie līdzīgām metodēm. Viņa skatījumā personālais statūts jāpiemēro mantošanai pēc likuma, nekustamā īpašuma īpašumtiesību pārejas gadījumā jāpiemēro nekustamā īpašuma atrašanās vietas tiesības, savukārt līgumiem jāpiemēro līguma noslēgšanas vietas tiesības.⁷⁸ Tādējādi var teikt, ka ar Baldo atziņām itāļu skolas atzars aizsāka statūtu trīsdaļīgo dalījumu.

2.3. Franču skola (XVI gs. beigas–XIX gs. sākums)

Tā laika Francijas politiskās apvienošanas centieni vēl nenozīmēja vienotu privāttiesību pastāvēšanu valsts teritorijā. Kā jau minēts, Parīzes, Bordo, Burgundijas, Bretaņas, Normandijas un citās provincēs pastāvēja atšķirīgas vietējās paražas, daudzas no kurām XV–XVI gadsimtā tika kodificētas. Dienvidfrancijā tiesības veidojās uz romiešu tiesību bāzes, bet Ziemeļfrancijā dominēja barbaru izpratne par tiesībām ar nerakstītām paražām. Tā vienas valsts robežās veidojās divas atšķirīgas tiesību izpratnes un sistēmas, ko neizdevās apvienot līdz pat Lielajai franču revolūcijai.⁷⁹ Līdz ar to Francijā XVI gadsimtā problēmas radīja paražu tiesību kolīzijas starp provincēm, kam nebija starptautiska rakstura. Tas iespaidoja tirgotājus un banķierus, kas vēlējās darboties vienotā nacionālā tirgū.

Neskatoties uz minēto, itāļu statūtistu skolai bija liela ietekme uz tiesisko domu Francijas dienvidu daļā. Itāļu skolas sekotājs, tā laika ievērojamais franču zinātnieks Šarls Dumulēns (*Charles Dumoulin*, 1500–1566) komentēja Justiniāna kodifikāciju un izstrādāja disertāciju “Atziņas par statūtiem un vietējām paražām” (*Conclusiones de statutis et consuetudinibus localis*). Viņa vietējo paražu komentāri (*Notes sur toutes les coutumes*), kuru mērķis bija saskaņot atšķirīgās paražas dažādos Francijas apgabalos un noteikt vienotu tiesību regulējumu, ļauj Dumulēnu dēvēt par franču tiesību kodifikācijas idejas pamatlicēju.

Dumulēns uzskatīja, ka visus tiesisko attiecību jautājumus var iedalīt divās grupās: pirmajā jāierindo tie, kuru regulējumu puses pašas var brīvi izvēlēties, otrajā – tie, kuru regulējums stingri noteikts tiesībās (*a sola potestate legis*).⁸⁰ Viņa priekšgājēji Bartolo un Baldo pauda domu, ka līgumu regulējumā noteicošās ir līguma noslēgšanas vai izpildes vietas tiesības. Savukārt Dumulēns bija pārliecināts, ka ar to nepietiek, jo arī līdžēju nodomi var kalpot par izziņas avotu, tādējādi viņš lika pamatu mūsdienu kolīziju tiesību vienam no būtiskākajiem principiem – pušu gribas autonomijai.

Francijas ziemeļu daļā Bretaņas jurists, tiesnesis un vēsturnieks Bertrāns de Aržantrē (*Bertrand d'Argentré*, 1519–1590) bija gluži pretējās domās. Savās mācībās de Aržantrē samērā kategoriskā formā kritizē un atsakās no Bartolo un viņa sekotāju atziņām, uzskatot tās par sholastiskām un neracionālām. Viņš uzskatīja itāļu skolu par tādu, kas vairāk nodarbojas ar romiešu tekstu ķīdāšanu nekā skaidrošanu. Itāļu skolas kāzusos un sentencēs grūti orientēties, katrs ir ieviesis savu pieeju un izpratni. Skolotāji, kas paši nav pārliecināti par to, ko saka, atstāj lasītāju ar vēl lielākām šaubām.⁸¹ De Aržantrē uzskatīja, ka pareizāk atteikties no visiem sholastiķu spriedumiem, atstājot tikai tos, kuri pārņemti tiesu praksē.

Ņemot vērā kolīziju interlokālo raksturu, de Aržantrē neinteresēja starptautiska rakstura kolīzijas, viņš necentās radīt vienotus principus kolīziju jautājumu risināšanai starp provincēm, bet centās pasargāt Bretaņu no svešu paražu piemērošanas. Līdzīgi kā viņa priekšgājēji, de Aržantrē kolīziju jautājumiem pieskaras it kā garām ejot, viņu vairāk interesē materiālās un procesuālās normas. Šāda pieeja arī citu autoru darbos raksturīga līdz pat XVIII gadsimtam.⁸² Būdams jurists praktiķis, de Aržantrē lieliski pārzināja romiešu tiesības. 1584. gadā izdotajā darbā “Bretaņas paražu komentāri” (*Commentarii in Patrias Bretonum leges; des Donations, art. 218, Glossa 6*) viņš izveido savu statūtu koncepciju.⁸³

Jautājumos, kas skar nekustamo īpašumu, de Aržantrē strikti atbalstīja teritoriālo principu, uzskatot, ka jāpiemēro tikai un vienīgi nekustamā īpašuma atrašanās vietas tiesības (reālstatūts). Mantošanas lietās de Aržantrē apgalvoja, ka reālstatūts var izjaukt mantojuma vienotības principu. Nekustamo īpašumu var mantot tikai atbilstoši nekustamā īpašuma atrašanās vietas tiesībām (*lex rei sitae*), pat ja pārējā mantojuma masa jāmanto atbilstoši citas provinces paražām, kur mantojuma atstājējam bijusi pēdējā patstāvīgā dzīvesvieta.⁸⁴ Tādējādi persona, kura tiek atzīta par mantinieku vienā provincē, var nemantot nekustamo īpašumu citā provincē, ja atbilstoši vietējām paražām personu neatzīst par mantinieku.

Lex rei sitae princips laika gaitā ir pieredzējis zināmu evolūciju. Līdz XIX gadsimta vidum kolīziju jautājumu risināšanai lietas atrašanās vietas likums tika piemērots tikai attiecībā uz nekustamo īpašumu. Savukārt kustamai mantai piemēroja īpašnieka personālo likumu pēc principa “lieta seko īpašniekam”, ko noteica arī Bretaņas paražu tiesības. Mūsdienās vispāratzīts ir princips, ka lietu tiesību jautājumu risināšanai piemēro lietas atrašanās vietas likumu gan nekustamai, gan kustamai mantai. De Aržantrē aizstāvētais princips “lieta seko īpašniekam” mūsdienās saglabāties vien pārrobežu mantošanas lietās, līdzīgi kā tas pastāvēja de Aržantrē laikā.

Lai atsauktos uz domicilu kādā vietā, personai bija jāpierāda, pirmkārt, personas faktiskā atrašanās šajā vietā, otrkārt, nodoms tur atrasties. Pēc de Aržantrē domām, “[n]av nodoma bez fakta, nav fakta bez nodoma”,⁸⁵ kas norāda, ka bija jāizpilda abi nosacījumi. Minētais princips iesakņojies Anglijas tiesu praksē. Lai pierādītu, ka persona ir nomainījusi izcelsmes domicilu uz izvēles domicilu, tiesā ne tikai jāpierāda personas ilgstoša dzīvošana jaunajā dzīvesvietā, bet arī personas nodoms tur izveidot savu patstāvīgo dzīvesvietu.

Neskatoties uz itāļu statūtistu skolas noliegšanu un teritoriālā principa uzsvēršanu, de Aržantrē principiāli sadalīja statūtus personālajos, reālajos un jauktajos. Arī Dumulēns un citi autori pievērsa uzmanību īpašai jauktu statūtu grupai. Jau itāļu jurists Baldo par dēla rīcībspēju XIV gadsimtā rakstīja: “Mixtum statutum disponit de jure personae et de jure formo”, norādot uz jaukto statūtu piemērošanu. Tomēr tieši de Aržantrē tiek piedēvēta statūtu trīsdalīgā dalījuma ieviešana.

Kaut arī de Aržantrē uzskati dažbrīd izskanēja visai kategoriski un revolucioņāri, viņa mācību nevar atzīt par pārsteidzošu novitāti. Viņš atsaucās tikai uz to, kas bija atrunāts paražās vai tiesu praksē un izrietēja no tā laika tiesiskās izpratnes. Pārsteidzošā kārtā de Aržantrē idejas vispirms tika atzītas un pieņemtas Nīderlandē, bet tikai pēc aptuveni 100 gadiem Francijā. Mūsdienās de Aržantrē ir ieguvis plašu atzinību kā ievērojamākais franču statūtistu skolas pārstāvis un kolīziju principu pamatlicējs.

2.4. Nīderlandiešu skola (XVII gs. beigās–XIX gs. sākums)

Teritoriālais princips, ko aizstāvēja de Aržantrē, guva plašu atzinību nīderlandiešu juristu vidū XVI gadsimtā. De Aržantrē reālo statūtu grupu, cik vien iespējams, paplašināja, lai aizsargātu provinces likumdošanas autonomiju. Pēc de Aržantrē uzskata, vietējās paražas bija provinces vēsturiskais mantojums. Līdz ar to paražu piemērošanu ārpus provinces robežām viņš pat ir nosaucis par uzurpāciju.⁸⁶ Aizstāvot feodālās Bretaņas neatkarību, viņš atsaucās uz suverenitātes konceptu. Līdz ar to de Aržantrē teritoriālais princips Nīderlandē tika transformēts suverenitātes principā.

Tajā laikā Nīderlande bija sadrumstalota provincēs, kas neatlaidīgi cīnījās par savu neatkarību no spāņu kundzības. Nīderlandiešiem suverenitāte ietvēra gan neatkarību provinču starpā, gan neatkarību no lielvalstīm. Nīderlandiešu juristus nodarbināja kolīziju principi, balstoties uz kuriem varēja atrisināt strīdus provinču starpā. Tomēr uzmanības centrā bija principi, pēc kuriem varēja risināt starptautiska rakstura strīdus, aizsargājot tam laikam progresīvās nīderlandiešu tiesības no apkārtējo valstu reakcionārās ietekmes.⁸⁷

Nīderlandiešu skola līdzīgi franču skolai atzina statūtu dalījumu personālajos, reālajos un jauktajos, kā arī stingri atbalstīja tiesību piemērošanas teritoriālo principu, paredzot izņēmumu tikai aiz starptautiskās pieklājības (*comitas gentium*) apsvērumiem.⁸⁸ Spilgtākie šīs skolas pārstāvji ir vairāku tiesību grāmatu autori nīderlandiešu juristi Ulriks Hūbers (*Ulrik Huber*, 1636–1694) un Johaness Vuts (*Johannes Voet*, 1647–1713). Jāpiebilst, ka starptautiskās pieklājības doktrīna Nīderlandes skolas traktējumā atšķīrās no mūsdienu izpratnes. Nīderlandiešu izpratnē starptautiskā pieklājība neuzliek tiesai obligātu pienākumu piemērot ārvalsts tiesības. Ārvalsts tiesību piemērošanas nepieciešamība un robežas ir strikti noteiktas tiesību normās. Tādējādi nīderlandiešu skola iedibināja principu, ka kolīziju normas ir nacionālas un tās pieder pie valsts iekšējām tiesībām. Tas, vai starptautiskās privāttiesības pēc to piemērošanas kārtības pieskaitāmas pie nacionālām vai starptautiskām tiesībām, ir strīdus ābols arī mūsdienās.

3. Statūtistu skolas ietekme uz turpmāko starptautisko privāttiesību attīstību

XVI–XVII gadsimtā praktiski visu Eiropas valstu juristus nodarbināja noteikumu meklējumi, ko varētu piemērot tiesību kolīziju gadījumos. Zinātnieki no Itālijas, Francijas, Beļģijas, Spānijas un Vācijas aktīvi piedalās šajā procesā. Tā kā politiskie un sociālie apstākļi katrā provincē un pilsētā bija dažādi, arī kolīziju risināšanas

noteikumi atšķirās. Līdz ar to kopš XVI gadsimta beigām Francijā un Nīderlandē paralēli veidojās divi atšķirīgi doktrināri virzieni. Franči sekoja itāļu skolai, nīderlandieši atbalstīja de Aržantrē idejas.

Nīderlandē un Beļģijā no itāļu skolas idejām XVII gadsimtā atteicās gan tiesību zinātnieki, gan tiesneši. Vācijā ilgu laiku izmantoja Bartolo metodes, ignorējot trīsdaļīgo statūtu dalījumu. De Aržantrē teorijai vācu zinātnieki pievienojās tikai XVII gadsimta beigās.⁸⁹ Vācu jurists un tiesību zinātnieks Karls Georgs fon Vehters (*Carl Georg von Wächter*, 1797–1880) pauda samērā kategorisku nostāju, ka starptautiski privāttiesisko strīdu risināšanā jāpiemēro tiesas valsts tiesības (*lex fori*), ja vien citas valsts tiesību piemērošana nebija skaidri noteikta vai tieši neizrietēja no tiesas valsts materiālo tiesību normām.⁹⁰ Pirms Vehtera šo nostāju atbalstīja nīderlandiešu juristi.

Savukārt viens no ietekmīgākajiem XIX gadsimta vācu juristiem un vēsturniekiem, kas tiek uzskatīts par klasisko starptautisko privāttiesību teorijas pamatlicēju, Fridrihs Karls fon Savinjī (*Friedrich Karl von Savigny*, 1779–1861) atzina statūlistu skolas izstrādāto trīsdaļīgo dalījumu un papildināja to ar vairākām novatoriskām atziņām. Viņš uzsvēra, ka valstī ne vienmēr ir jāpiemēro vietējās (*lex fori*) materiālās tiesības. Viņaprāt, ārvalstniekiem tiesā bija jānod vienādas tiesības ar saviem pavalstniekiem. Katra tiesiskā attiecība jārisina saskaņā ar tām tiesībām, no kurām tā bija izcēlusies.⁹¹ Pēc Savinjī domām, gan starptautiskā pieklājība, gan nāciju un privātpersonu kopējās intereses bija tās, kas noteica nepieciešamību tiesai līdzvērtīgi savām tiesībām izmantot citas valsts materiālās tiesību normas,⁹² turklāt nevis piekāpības, bet gan ilgstošas tiesību attīstības rezultātā.⁹³

Bartolo mācības pārņēma tādi izcili sava laika juristi kā jau minētais Dumulēns, amerikāņu jurists Džozefs Storijs (*Joseph Story*, 1779–1845), ko uzskata par starptautisko privāttiesību kā juridiska termina radītāju, franču jurists, salīdzinošo tiesību pamatlicējs Francijā Žans Žaks Fēlikss (*Jean-Jacques Gaspard Foelix*, 1791–1853) un citi.⁹⁴ Savukārt Savinjī ietekmē izauga tādi autori kā XIX gadsimta Itālijas starptautisko privāttiesību doktrīnas pamatlicējs Staņislao Mančīni (*Stanislao Pasquale Mancini*, 1817–1888) un viņa sekotāji: Itālijā – I. Espersons (*I. Esperson*) un P. Fiore (*P. Fiore*), Francijā – A. Veiss (*A. Weiss*), Beļģijā – F. Laurents (*F. Laurent*).⁹⁵

Apgaismības laikmeta un tiesību pozitīvisma ideju iniciētā kodifikācija Eiropā piešķīra statūlistu skolas mantojumam jaunu līdz šim nepieredzēti plašu lietojumu. Pirmie tā laika kodifikāciju centieni datējami ar XVIII gadsimta otro pusi vācu zemēs, kad Austrijā, Prūsijā, Bavārijā un Saksijā sāka kodificēt vietējās tiesības. Bavārijas civiltiesību apkopojums (*Codex Maximilianeus bavaricus civilis*) tika izdots 1756. gadā, kur apkopotas tā laika starptautisko privāttiesību doktrīnas.⁹⁶ Bavārijas civiltiesību apkopums paredz, ka personālo statūtu nosaka pēc dzīvesvietas tiesībām. Reālstatūtu un jaukto statūtu nosaka pēc lietas atrašanās vietas tiesībām neatkarīgi no tā, vai lieta ir kustama vai nekustama, ķermeniska vai bezķermeniska.⁹⁷ Bavārijas civiltiesību apkopojumā iekļauti de Aržantrē izstrādātie kolīziju tiesību principi. Minētais tiesību apkopojums ir atstājis lielu iespaidu uz vēlākā laika civiltiesību kodifikācijām Prūsijā, Francijā un Austrijā.

Prūsijā 1794. gadā izdotajā vērienīgajā tiesību apkopojuma Vispārējās zemes tiesības Prūsijas pavalstīm (*Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten*) ievadā no 22. līdz 24. paragrāfam ietverti starptautisko privāttiesību noteikumi,⁹⁸ kas paredz personisko tiesību un pienākumu noteikšanā, kā arī attiecībā uz kustamām lietām piemērot personas vai lietas atrašanās vietas tiesības. Nekustamā īpašuma jautājumi tiek skatīti pēc tā atrašanās vietas tiesībām (*lex rei sitae*). Darījuma formas jautājumiem piemēro darījuma noslēgšanas vietas tiesības (*lex locus regit actum*).⁹⁹

Līdzīgi principi ietverti arī 1804. gada Francijas Napoleona Civillkodeksā (*Code civil des Français*) un 1811. gada Austrijas Civillikumā (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*). Napoleona Civillkodekss ir viens no visietekmīgākajiem, jo tā principi ir iestrādāti daudzu valstu civiltiesībās tajās valstīs, kuras atradās franču pakļautībā Napoleona kara laikā. Piemēram, tādās valstīs kā Itālija, Beniluksa valstis, Spānija un Portugāle, kā arī Latīņamerikas valstis, Kvebekas province, Luiziānas štats ASV un franču kolonijās.¹⁰⁰

Mančīni starptautiskā taisnīguma idejas un uzskats, ka attiecībā uz ārvalstniekiem, kas dzīvo citā valstī, ir jāpiemēro viņa pilsonības valsts tiesības (*lex patriae*), iestrādāti Itālijas 1865. gada Civillkodeksā (*Pisanelli Code*). Mančīni idejas ietvertas arī Vācijas 1896. gada Civillikumā (*Bürgerliches Gesetzbuch*) un citu valstu starptautisko privāttiesību kodifikācijās.¹⁰¹ Vācijas Civillikumam ir bijusi liela ietekme uz vēlāko laiku kodifikācijām valstīs ar tik atšķirīgām tiesību tradīcijām kā, piemēram, Japāna, Grieķija un Turcija.¹⁰² Lai novērstu tiesību sistēmu atšķirības, kas apgrūtinā starptautiski privāttiesisko jautājumu sekmīgu risināšanu, Mančīni norādīja uz nepieciešamību unificēt starptautiskās privāttiesības starptautiskos līgumos. Viņš bija arī viens no Hāgas starptautisko privāttiesību konferences dibināšanas iniciatoriem.¹⁰³

Nākamās juristu paaudzes pārņēma, turpināja un papildināja statūlistu skolas atstāto mantojumu, liekot pamatus klasisko starptautisko privāttiesību teorijai.

Kopsavilkums

1. Pirmās liecības par starptautiski privāttiesisku attiecību pastāvēšanu rodas jau seno valstu tiesībās Ēģiptē, Grieķijā un Romā, kur tās no lokāla rakstura paražām gadsimtu gaitā izveidojās par universālām antīkās pasaules tiesībām *ius gentium*. Neskatoties uz regulējuma pārnacionālo raksturu, vēstures avoti nesniedz norādes par jebkādas kolīziju tiesību sistēmas pastāvēšanu romiešu tiesībās. Līdz ar to seno laiku periodu starptautisko privāttiesību attīstībā var uzskatīt par maznozīmīgu. Tikai pēc Romas impērijas krišanas romiešu tiesību principi, koncepcijas, maksimas un latīņu termini kļuva par pamatu starptautisko privāttiesību veidošanai.
2. Ņemot vērā politiski ekonomisko situāciju Eiropā pēc Rietumromas impērijas krišanas, personālo tiesību piemērošana strīdu izšķiršanā starp dažādu cilšu piederīgajiem uzskatāma par dominējošo principu līdz brīdim, kamēr Rietumeiropā izveidojās feodālās attiecības un personālo tiesību principu nomainīja teritoriālais princips.
3. Tehnoloģiskais progress, pārmaiņas saimnieciskajā un sabiedriskajā dzīvē Eiropā veicināja tiesību attīstību, jo īpaši starptautisko attiecību jomā. Viduslaikiem raksturīgā tiesību sadrumstalotība apgrūtināja sekmīgu tirdzniecību. Kopš XII gadsimta tirgotāju interešu aizsardzību īstenoja ar īpašu privilēģiju piešķiršanu. Vienveidīgas tirdzniecības prakses rezultātā veidojās tirgotāju tiesības *lex mercatoria*. Tirgotāju tiesības un privilēģijas bija pārnacionālas pēc savas iedarbības un nodrošināja vienas tiesību sistēmas eksteritorialitāti, bet nerisināja kolīziju jautājumus starp pilsētas pilsoņu un svešzemnieku tiesībām.
4. Tirdzniecības uzplaukums veicināja tāda tiesiskā regulējuma meklējumus, kas apmierinātu komplicētas civiltiesiskās apgrozības vajadzības. Eiropas universitātēs aizsākto romiešu tiesību studiju rezultātā izveidotā statūlistu skola dominēja Eiropā aptuveni piecus gadsimtus. Statūlisti radīja jaunas

normas, līdzīgi kā to dara tiesneši vispārējo tiesību (*common law*) valstīs, kaut gan paši uzskatīja, ka tikai papildina un attīsta to regulējumu, kas ietverts Justiniāna kodifikācijā.

5. Kaut arī romiešu tiesību teksti nesniedza norādes un nepiedāvāja risinājumus kolīziju jautājumos, tomēr statūtistu skola ar tās trīsdaļīgo statūtu dalījumu (*personalia, realia, mixta*) iedibināja kolīziju tiesību pamatprincipus un tādas kolīziju normu piesaistes kā *lex domicilii, lex patriae, lex rei sitae, lex locus regit actum*, ko starptautisku privāttiesisku strīdu risināšanā izmanto arī mūsdienās. Līdz ar to statūtistu skolu var uzskatīt par pirmo, kas jautājumā par strīdam piemērojamajām tiesībām – tiesas valsts tiesībām (*lex fori*) vai ārvalsts tiesībām – balstījās uz zinātniskiem pamatiem.
6. Statūtistu skolas franču atzars ieviesa starptautiskās pieklājības (*comitas*) doktrīnu un lika pamatus vienam no būtiskākajiem mūsdienu kolīziju tiesību principiem – pušu gribas autonomijai. Kā ietekmīgākās jāatzīmē Bartolo un de Aržantrē mācības, kuras laika gaitā ir atzītas un pieņemtas Anglijā, ASV, Krievijā un citur. Tiesas šajās valstīs sāka atzīt ārvalstu tiesību piemērošanas nepieciešamību.
7. Statūtistu skolas izveidotie kolīziju tiesību pamatprincipi ir pārņemti agrīnajās nacionālajās starptautisko privāttiesību kodifikācijās un ietverti starptautiskajos līgumos, kas viedo vienotu veselumu.

Izmantoto avotu saraksts

1. Baldwin, W. J. The Scholastic Culture of the Middle Ages, 1000-1300. [b.v.] Waveland Pres, Inc. Reprinted 1997, p. 125. ISBN 978-0-88133-942-0.
2. Bartolus. On the Conflict of Laws. London: Humphrey Milford. Oxford University Press, 1914, p. 86.
3. Berger, K., P. The Creeping Codification of the Lex Mercatoria. The Hague: Kluwer Law International, 1999, p. 376. 9789041110947.
4. Blūzma, V., Zemīts, G., Osipova, S. Ārvalstu tiesību vēstures avoti. Rīga: SIA "Biznesa augstskola Turība", 2007, 350 lpp. ISBN 978-9984-766-86-7.
5. Bojārs, J. Starptautiskās privāttiesības I. 2. pārstrādātais izdevums. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010, 423 lpp. ISBN 978-9934-0-1143-6.
6. Bojārs, J. Starptautiskās privāttiesības. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 1998, 713 lpp. ISBN 9984-04-922-1.
7. Deiviss, N. Eiropas vēsture. Rīga: Jumava, 2009, 1380 lpp. ISBN 978-9984-38-662-1.
8. Hatzimihail, N. E. Bartolus and the Conflict of Laws. Revue Hellenique de Droit International, Vol. 60, 2007, pp. 11-79.
9. International Encyclopedia of Comparative Law. Vol.3. Chief Editor Kurt Lipstein. Tübingen. Martinus Nijhoff Publishers. 1986, p. 172. ISBN 978-9024730179.
10. Kalniņš, V. Romiešu civiltiesību pamati. 2. izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2010, 227 lpp. ISBN 978-9934-0-1157-3.
11. Kedar, N. Civil Codification, Law and Culture in a Mixed Legal System. No: Bar-Ilan University Public Law and Legal Theory Working Paper. 2007, No. 07-04. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=957592> [skatīts 21.09.2010.].
12. Lipstein, K. Principles of the Conflict of Laws: National and International. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers. 1981. p. 144. ISBN 90-247-2544-5.
13. Mēklenburgas hercoga Johanna Privilēģija Rīgas tirgotājiem, kas izdota Mēklenburgā 1246. gada 24. maijā. Pieejams: <http://www.arhivi.lv/sitedata/LVVA/dokumenti/Publikācijas/GadaDokuments/3-MeklenburgasPrivileģija.pdf> [skatīts 13.01.2013.].
14. Mills, A. The Confluence of Public and Private International Law: Justice, Pluralism and Subsidiarity in the International Constitutional Ordering of Private Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. p. 395. ISBN 978-0-521-73130-0.
15. Misāns, I. Hanza: Baltijas reģiona saimnieciskā vara viduslaikos. No: Latvijas Universitātes Raksti. 725. sēj. Vēsture. Rīga: Latvijas Universitāte, 2009, 45-57.lpp. ISBN 978-9984-45-089-6.
16. Neimanis, J. Ievads tiesībās. Rīga: zv.adv. J. Neimanis, 2004, 214 lpp. ISBN 9984-9770-0-5.

17. *Nova, R.* Recueil Des Cours: Volume 118 (1966/II). L'Académie de Droit International de La Haye / Hague Academy of International Law. The Hague: Kluwer Law International. 2002, pp. 442–464. ISBN 90-286-1552-0.
18. *Osajada, K.* The Experiences, Methods, Objectives and Perspectives of Unification of Private Law in the European Union. University of Warsaw: 2006. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=897403> [skatīts 12.08.2010.].
19. *Osipova, S.* Rīgas pilsētas tiesības 13. gs. No: *Tiesību spogulis. Zinātnisko rakstu krājums tiesību teorijā un vēsturē*. Dr. iur. S. Osipovas zinātniskā redakcijā. Biznesa augstskola Turība, 1999, 12–16. lpp. ISBN 9984-609-14-6.
20. *Osipova, S.* Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 408 lpp. ISBN 9984-671-74-7.
21. *Robinson, O. F., Fergus, T. d., Gordon, W. M.* European Legal History, 2nd ed. London, Dublin, Edinburgh: Butterworths, 1994, p. 368. ISBN 0-406-02976-8.
22. *Savigny, F. K.* The History of the Roman Law during the Middle Ages. Vol.1. Westport: Hyperion Press, Inc. [b.g.], p. 459.
23. *Savigny, F. K.* Treatise on the Conflict of Laws, and the Limits of their Operation in Respect of Place and Time. 2nd revised ed. Edinburgh: T&T Clark, Law Publishers. 1880, p. 567.
24. *Symeonides, S. C.* Codification and Flexibility in Private International Law. Grām: General Reports of the XVIIth International Academy of Comparative Law/Généraux du XVIIIeme Congrès de L'Académie Internationale de Droit Comparé. Ed. K.B. Brown and D.V. Snyder. New York: Springer Science Business Media, 2012, pp. 167–190. ISBN 978-94-007-2354-2.
25. *Symeonides, C. S., Perdue, C. W.* Symeonides and Perdue's Conflict of Laws: American, Comparative, International Cases and Materials, 3rd. ed. [b.v.] West, 2012, p. 1152. ISBN 978-03-142-8022-0.
26. *Škoba, L., Sakārne, I., Novicka, S.* 1980. gada ANO Konvencijas par starptautiskajiem preču pirkuma līgumiem pamatjautājumi. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, 310 lpp. ISBN 9984-731-37-5.
27. *Voet, J.* His Commentary on the Pandects: wherein, besides the principles and the more celebrated controversies, of the Roman law, the modern law is also discussed, and the chief points of practice. [b.v.] J.C. Juta, 1880. p. 451.
28. *Антонов, И. П.* Формирование и развитие концепции международного права в немецкой юридической науке. No: *История международного права и международных организаций*. 2012, № 1, с. 179–191.
29. *Дживелегов, А. К.* Средневековые города в Западной Европе. Москва: Книжная находка 2002, 301 с.
30. *Гетьман-Павлова, И. В.* Бертран Д'Аржантре в науке международного частного права. No: *История международного права и международных организаций*. 2010, № 4, с. 114–133.
31. *Гетьман-Павлова, И. В.* Шарль Дюмулен – основоположник теории автономии воли в международном частном праве. *Право. No: Журнал Высшей школы экономики*. 2009, № 3, с. 21–33.
32. *Гетьман-Павлова, И. В.* Наука международного права: Французская теория статутов в XVII веке. No: *История международного права и международных организаций*. 2012, № 1, с. 137–178.
33. *Гетьман-Павлова, И. В.* Наука международного частного права: теория реального и личного статутов в учении Бартоло де Сассоферрато. No: *Журнал международного публичного и частного права*, 2008, № 3, с. 126–158.
34. *Капустин, М.* Международное право. Конспект лекций. Ярославль: Типография Губернской Земской Управы. 1873. No: Золотой фонд российской науки международного права. Том I. Москва: Международные отношения, 2007, 365 с. ISBN 978-5-7133-1300-5.
35. *Луни, Л. А.* Курс международного частного права. Общая часть. 3-е изд. Москва: Юридическая литература, 1973, 384 с.
36. *Покровский, И. А.* История римского права. Москва: Статут, 2004, 540 с. ISBN 5-8354-0232-5
37. Теория государства и права Трубецкой Е. Н. Лекции по энциклопедии права. Москва: [b.i.] 1909. Allpravo.Ru, 2005. Pieejams: <http://www.allpravo.ru/library/doc108p0/instrum4439/item4469.html> [skatīts 11.01.2013.].

Atsauces un piezīmes

1. *Deiviss, N.* Eiropas vēsture. Rīga: Jumava, 2009, 24. lpp.
2. *Луни, Л. А.* Курс международного частного права. Общая часть. 3-е изд. Москва: Юридическая литература, 1973, с. 125.
3. *Vairāk sk. Symeonides, C. S., Perdue, C. W.* Symeonides and Perdue's Conflict of Laws: American, Comparative, International Cases and Materials, 3rd. ed. [b.v.] West, 2012, p. 1152.

4. *Bojārs, J.* Starptautiskās privāttiesības I. 2. pārstrādātais izdevums. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010, 9. lpp.
5. Turpat.
6. *Kalniņš, V.* Romiešu civiltiesību pamati. 2. izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2010, 65. lpp.
7. *Луниц, Л. А.* Курс международного частного права. Общая часть. 3-е изд. Москва: Юридическая литература, 1973, с. 126.
8. The fall of natural man: the American Indian and the origins of comparative ethnology. Cambridge University Press. 1986, p. 16.
9. *Kalniņš, V.* Romiešu civiltiesību pamati. 2. izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2010, 33. lpp.
10. Turpat, 34. lpp.
11. *Луниц, Л. А.* Курс международного частного права. Общая часть. 3-е изд. Москва: Юридическая литература, 1973, с. 127.
12. *Kalniņš, V.* Romiešu civiltiesību pamati. 2. izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2010, 33. lpp.
13. *Mills, A.* The Confluence of Public and Private International Law: Justice, Pluralism and Subsidiarity in the International Constitutional Ordering of Private Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 30.
14. *Cicero, M. T.* Cicero De Officiis. Translated with an Introduction and Notes by Andrew P. Peabody. Boston: Little, Brown, and Co., 1887. III Book. § 5, p.5. Pieejams: <http://oll.libertyfund.org/title/542/83344> [skatīts 14.02.2012.].
15. Ibid.
16. *Mills, A.* The Confluence of Public and Private International Law: Justice, Pluralism and Subsidiarity in the International Constitutional Ordering of Private Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
17. *Vairāk sk. Savigny, F. K.* The History of the Roman Law during the Middle Ages. Vol.1. Westport: Hyperion Press, Inc. [b.g.], Preface, XIX-LXV.
18. *Osipova, S.* Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 89. lpp.
19. *Покровский, И. А.* История римского права. Москва: Статут, 2004, с. 292.
20. Turpat.
21. *Луниц, Л. А.* Курс международного частного права. Общая часть. 3-е изд. Москва: Юридическая литература, 1973, с. 128.
22. Ibid.
23. Ibid, с. 129.
24. *Osipova, S.* Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 150. lpp.
25. Turpat.
26. *Mills, A.* The Confluence of Public and Private International Law: Justice, Pluralism and Subsidiarity in the International Constitutional Ordering of Private Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 31.
27. *Osipova, S.* Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 279. lpp.
28. *Vairāk sk. Bojārs, J.* Starptautiskās privāttiesības I. 2. pārstrādātais izdevums. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010, 9.-11. lpp.
29. *Blūzma, V., Zemīts, G., Osipova, S.* Ārvalstu tiesību vēstures avoti. Rīga: SIA "Biznesa augstskola Turība", 2007, 219. lpp.
30. *Антонов, И. П.* Формирование и развитие концепции международного права в немецкой юридической науке. *Но: История международного права и международных организаций.* 2012, № 1, с. 180.
31. *Osipova, S.* Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 310. lpp.
32. *Misāns, I.* Hanza: Baltijas reģiona saimnieciskā vara viduslaikos. *Но: Latvijas Universitātes Raksti.* 725. sēj. Vēsture. Rīga: Latvijas Universitāte, 2009, 48. lpp.
33. *Антонов, И. П.* Формирование и развитие концепции международного права в немецкой юридической науке. *Но: История международного права и международных организаций.* 2012, № 1.
34. *Osipova, S.* Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 287. lpp.
35. Mēklenburgas hercoga Johanna Privilēģija Rīgas tirgotājiem, kas izdota Mēklenburgā 1246. gada 24. maijā. Pieejams: <http://www.arhivi.lv/sitedata/LVVA/dokumenti/Publikācijas/GadaDokuments/3-MeklenburgasPrivileģija.pdf> [skatīts 13.01.2013.].
36. *Osipova, S.* Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 306. lpp.
37. Turpat.
38. *Misāns, I.* Hanza: Baltijas reģiona saimnieciskā vara viduslaikos. *Но: Latvijas Universitātes Raksti.* 725. sēj. Vēsture. Rīga: Latvijas Universitāte, 2009.
39. Turpat, 51. lpp.
40. *Osipova, S.* Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 291. lpp.

41. *Дживелегов, А. К.* Средневековые города в Западной Европе. Москва: Книжная находка, 2002, с. 72.
42. Vairāk sk. *Osipova, S.* Rīgas pilsētas tiesības 13. gs. *No: Tiesību spoguļis. Zinātnisko rakstu krājums tiesību teorijā un vēsturē.* Dr. iur. S. Osipovas zinātniskā redakcijā. Biznesa augstskola Turība, 1999, 12.–16. lpp.
43. Vairāk sk. *Škoba, L., Sakārne, I., Novicka, S.* 1980. gada ANO Konvencijas par starptautiskajiem preču pirkuma līgumiem pamatjautājumi. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, 19.–21. lpp.
44. *Berger, K. P.* The Creeping Codification of the Lex Mercatoria. The Hague: Kluwer Law International, 1999, p. 1.
45. *Robinson, O. F., Fergus, T. D., Gordon, W. M.* European Legal History, 2nd ed. London, Dublin, Edinburgh: Butterworths, 1994, pp. 42–43.
46. Vairāk sk. *Покровский, И. А.* История римского права. Москва: Статут, 2004, с. 274–275.
47. *Baldwin, W. J.* The Scholastic Culture of the Middle Ages, 1000-1300. [b.v.] Waveland Pres, Inc. Reprinted 1997, p. 70.
48. Vairāk sk. *Savigny, F. K.* The History of the Roman Law during the Middle Ages. Vol.1. Westport: Hyperion Press, Inc. [b.g.], pp. 436–437.
49. *Ibid*, p. 440.
50. *Baldwin, W. J.* The Scholastic Culture of the Middle Ages, 1000-1300. [b.v.] Waveland Pres, Inc. Reprinted 1997, p.72.
51. *Neimanis, J.* Ievads tiesībās. Rīga: zv.adv. J. Neimanis, 2004, 111. lpp.
52. Vairāk sk. *Kalniņš, V.* Romiešu civiltiesību pamati. 2. izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2010, 54.–60. lpp.
53. *Baldwin, W. J.* The Scholastic Culture of the Middle Ages, 1000-1300. [b.v.] Waveland Pres, Inc. Reprinted 1997, p. 70., p. 71.
54. *Покровский, И. А.* История римского права. Москва: Статут, 2004, с. 275.
55. *Baldwin, W. J.* The Scholastic Culture of the Middle Ages, 1000-1300. [b.v.] Waveland Pres, Inc. Reprinted 1997, p. 70., pp. 74.–75.
56. *Lipstein, K.* Principles of the Conflict of Laws: National and International. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers. 1981, pp. 5–7.
57. *Nova, R.* Recueil Des Cours: Volume 118 (1966/II). L'Académie de Droit International de La Haye / Hague Academy of International Law. The Hague: Kluwer Law International. 2002, p. 446.
58. *Ibid*.
59. *Lipstein, K.* Principles of the Conflict of Laws: National and International. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers. 1981, p. 4.
60. *Bartolus.* On the Conflict of Laws. London: Humphrey Milford. Oxford University Press, 1914, pp. 9.-10.
61. *Bojārs, J.* Starptautiskās privāttiesības. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 1998, 10. lpp.
62. Skatīt arī *Луни, Л. А.* Курс международного частного права. Общая часть. 3-е изд. Москва: Юридическая литература, 1973, с 131–139.
63. *Капустин, М.* Международное право. Конспект лекций. Ярославль: Типография Губернской Земской Управы. 1873.Но: Золотой фонд российской науки международного права. Том I. Москва: Международные отношения, 2007, с. 235.
64. Теория государства и права Трубецкой Е. Н. Лекции по энциклопедии права. Москва: [b.i.] 1909. Allpravo.Ru - 2005. Pieejams: <http://www.allpravo.ru/library/doc108p0/instrum4439/item4469.html> [skatīts: 11.01.2013.].
65. *Гетьман-Павлова, И. В.* Наука международного права: Французская теория статутов в VII веке. *Но: История международного права и международных организаций.* 2012, № 1, с. 138.
66. Vairāk sk. *Savigny, F. K.* Treatise on the Conflict of Laws, and the Limits of their Operation in Respect of Place and Time. 2nd revised ed. Edinburgh: T&T Clark, Law Publishers. 1880, p. 66.
67. *Bartolus.* On the Conflict of Laws. London: Humphrey Milford. Oxford University Press, 1914.
68. *Луни, Л. А.* Курс международного частного права. Общая часть. 3-е изд. Москва: Юридическая литература, 1973, с. 133.
69. *Bojārs, J.* Starptautiskās privāttiesības. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 1998, 2. lpp.
70. *Гетьман-Павлова, И. В.* Наука международного права: Французская теория статутов в XVII веке. *Но: История международного права и международных организаций.* 2012, № 1.
71. *Hatzimihail, N. E.* Bartolus and the Conflict of Laws. Revue Hellenique de Droit International, Vol. 60, 2007, p. 16.

72. Vairāksk. *Гетьман-Павлова, И. В.* Наука международного частного права: теория реального и личного статута в учении Бартоло де Сассоферрато. No: *Журнал международного публичного и частного права*, 2008, № 3.
73. *Hatzimihail, N. E.* Bartolus and the Conflict of Laws. *Revue Hellenique de Droit International*, Vol. 60, 2007.
74. *Bartolus.* On the Conflict of Laws. London: Humphrey Milford. Oxford University Press, 1914, p. 18.
75. *Ibid*, pp. 23–24.
76. *Lipstein, K.* Principles of the Conflict of Laws: National and International. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers. 1981, p. 4.
77. *Гетьман-Павлова, И. В.* Наука международного права: Французская теория статута в XVII веке. No: *История международного права и международных организаций*. 2012, № 1, с. 139.
78. *Луни, Л. А.* Курс международного частного права. Общая часть. 3-е изд. Москва: Юридическая литература, 1973, с. 133.
79. *Osipova, S.* Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 89. lpp.
80. *Гетьман-Павлова, И. В.* Шарль Дюмулен – основоположник теории автономии воли в международном частном праве. No: *Журнал Высшей школы экономики*. 2009, № 3, с. 25–26.
81. *Гетьман-Павлова, И. В.* Наука международного права: Французская теория статута в XVII веке. No: *История международного права и международных организаций*. 2012, № 1.
82. *Гетьман-Павлова, И. В.* Бертран Д'Аржантре в науке международного частного права. No: *История международного права и международных организаций*. 2010, № 4, с. 116.
83. *Ibid*.
84. *Луни, Л. А.* Курс международного частного права. Общая часть. 3-е изд. Москва: Юридическая литература, 1973, с. 135.
85. *Гетьман-Павлова, И. В.* Бертран Д'Аржантре в науке международного частного права. No: *История международного права и международных организаций*. 2010, № 4, с. 127.
86. *Гетьман-Павлова, И. В.* Бертран Д'Аржантре в науке международного частного права. No: *История международного права и международных организаций*. 2010, № 4, с. 129.
87. *Вайраксск. Луни, Л. А.* Курс международного частного права. Общая часть. 3-е изд. Москва: Юридическая литература, 1973, с. 136–137.
88. *Voet, J.* His Commentary on the Pandects: wherein, besides the principles and the more celebrated controversies, of the Roman law, the modern law is also discussed, and the chief points of practice. [b.v.] J.C. Juta, 1880, pp. 81–83.
89. *Гетьман-Павлова, И. В.* Наука международного права: Французская теория статута в XVII веке. No: *История международного права и международных организаций*. 2012, № 1.
90. *International Encyclopedia of Comparative Law. Vol.3.* Chief Editor Kurt Lipstein. Tübingen. Martinus Nijhoff Publishers. 1986, p. 9.
91. *Savigny, F. K.* Treatise on the Conflict of Laws, and the Limits of their Operation in Respect of Place and Time. 2nd revised ed. Edinburgh: T&T Clark, Law Publishers. 1880, p. 70.
92. *Ibid*, p. 69.
93. *Bojārs, J.* Starptautiskās privāttiesības I. 2. pārstrādātais izdevums. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010, 13.lpp.
94. *Beale, J. H.* Introduction. No: *Bartolus.* On the Conflict of Laws. London: Humphrey Milford. Oxford University Press, 1914, p. 10.
95. *International Encyclopedia of Comparative Law. Vol.3.* Chief Editor Kurt Lipstein. Tübingen. Martinus Nijhoff Publishers. 1986.
96. *Bojārs, J.* Starptautiskās privāttiesības I. 2. pārstrādātais izdevums. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010, 27. lpp.
97. *Гетьман-Павлова, И. В.* Бертран Д'Аржантре в науке международного частного права. No: *История международного права и международных организаций*. 2010, № 4, с. 131.
98. *Bojārs, J.* Starptautiskās privāttiesības I. 2. pārstrādātais izdevums. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010.
99. *Гетьман-Павлова, И. В.* Бертран Д'Аржантре в науке международного частного права. No: *История международного права и международных организаций*. 2010, № 4.
100. *Kedar, N.* Civil Codification, Law and Culture in a Mixed Legal System. No: *Bar-Ilan University Public Law and Legal Theory Working Paper*, 2007, No. 07-04, pp. 12.-13. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=957592> [skatīts: 21.09.2010.].
101. *International Encyclopedia of Comparative Law. Vol.3.* Chief Editor Kurt Lipstein. Tübingen. Martinus Nijhoff Publishers. 1986.

102. Kedar, N. Civil Codification, Law and Culture in a Mixed Legal System. No: Bar-Ilan University Public Law and Legal Theory Working Paper, 2007, No. 07-04, pp. 12.-13. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=957592> [skatīts: 21.09.2010.].
103. Vairāk sk. Bojārs, J. Starptautiskās privāttiesības I. 2. pārstrādātais izdevums. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2010, 3. lpp.

Summary

The publication is dedicated to the origins of International Private Law on the conflict of laws and the search for the preconditions in the law of European countries. The author deals with the subject of the most influential doctrine regarding the conflict of laws developed by the Statutists doctrine which has existed in Europe from XIV to XIX centuries. Sources of main principles and qualification methods in relation to the conflict of laws have its origins in Italian, French and Dutch, and later German scholars' teachings. Statutists' school has not been established in any specific year or even a century. It has developed as a result of the continuous evolution of law by summarizing the experience gained over the centuries. Historical, political and economic conditions, as well as the understanding of the existing legal order have established a different genesis of ideas for statutists' school. It also explains the controversial understanding of private international law nowadays in different legal systems. By necessity, the author emphasizes only basic cognitions of the particular doctrine, which retain its influence nowadays and are included into early codification of the Private International Law. The tripartite division of the Statute (personalia, realia, mixta) establishes the basic principles of the conflict of laws such as lex domicilii, lex patriae, lex rei sitae, lex locus regit actum, which are still in use for tackling the disputes under the International Private Law today. The French branch of the Statute's doctrine is introducing the concept of international comity (comitas) and emphasizes one of the most important contemporary conflicts of law principle – Party Autonomy. The heritage of Barolo and d'Argentré are considered to be the most influential which is recognized and accepted in the UK, the USA and Russia. Courts in these countries are beginning to recognize the need to apply the foreign law. Part of the Statute's doctrine ideas have been taken over by the national codifications of Private International Law in various countries around the world, as well as included in international treaties, creating common rules for Private International Law.

Tiesību sevi neapsūdzēt pamatojums

The Justification of the The Right not to Incriminate Oneself

Mg. iur. Irēna Ņesterova

LU Juridiskās fakultātes doktora zinātniskā grāda pretendente
E-pasts: Nesterova.Irena@gmail.com

Raksta mērķis ir atklāt tiesību sevi neapsūdzēt nozīmi, t. i., atbildēt uz jautājumu, kāpēc šīs tiesības ir nepieciešamas. Autore secina, ka tiesībām sevi neapsūdzēt ir divējāda nozīme. Pirmkārt, kā procesuāla rakstura tiesības tās palīdz nodrošināt, lai nevainīgas personas netiktu atzītas par vainīgām noziedzīga nodarījuma izdarīšanā. Otrkārt, tiesības sevi neapsūdzēt kā tiesības pēc būtības nodrošina, lai kriminālprocess tiktu veikts, ievērojot iepriekš pieņemtus tiesiskus un morāles normām atbilstošus noteikumus, un tādējādi veicina cilvēktiesību ievērošanu un visas tiesiskās sistēmas aizsardzību.

Atslēgvārdi: cilvēktiesības, kriminālprocesuālās tiesības, kriminālprocesuālais taisnīgums, nevainīguma prezumpcijas princips, tiesības sevi neapsūdzēt, tiesības uz taisnīgu tiesu.

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	145
1. <i>Nevainīgu personu aizsardzība</i>	148
2. <i>Tiesiskuma nodrošināšana</i>	153
<i>Kopsavilkums</i>	156
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	157
<i>Atsauces un piezīmes</i>	159
<i>Summary</i>	164

Ievads

Tiesības sevi neapsūdzēt ir vienas no pretrunīgākajām un neskaidrākajām kriminālprocesuāla rakstura cilvēktiesībām.¹ To būtiskākie elementi – tiesības netikt piespiestam liecināt pret sevi un atzīt vainu – ir noteikti starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos (Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām² 14. panta trešās daļas “g” punktā, Romas Starptautiskās krimināltiesas statūtu³ 55. panta pirmās daļas “a” punktā un 67. panta pirmās daļas “g” punktā). Lai gan tiesības sevi neapsūdzēt nav tieši noteiktas Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā⁴ (turpmāk – ECTK), Eiropas Cilvēktiesību Tiesa (turpmāk – ECT) ir atzinusi, ka tās ir vispārēji atzīts starptautisks princips, kas izriet no ECTK 6. pantā ietvertā taisnīgas tiesas principa.⁵ ECT praksē paustās atziņas attiecībā uz tiesību sevi neapsūdzēt saturu ir radījušas plašas diskusijas par šo tiesību pamatojumu. ECT lietā *Funke pret Franciju* (*Funk v. France*) norāda, ka tiesības sevi neapsūdzēt ietver tiesības nesniegt

dokumentus, ja iestāde nav pārliecināta par to eksistenci.⁶ Savukārt lietā *Saunderss pret Lielbritāniju* (*Saunderss v. United Kingdom*) ECT vērs uzmanību, ka tās neietver tiesības nesniegt pierādījumus, kas pastāv neatkarīgi no personas gribas, piemēram, dokumenti, kas iegūti saskaņā ar orderi, asins un elpas paraugi.⁷

ECT tiesību sevi neapsūdzēt pamatojumu pirmo reizi aplūko lietā *Džons Marrejs pret Lielbritāniju* (*John Murry v. United Kingdom*), kurā tā atzīst: “Sniedzot apsūdzētajam aizsardzību pret neatbilstošu varas iestāžu piespiešanu, šī imunitāte palīdz novērst taisnīguma kļūdas un nodrošina 6. panta mērķus.”⁸ Tālāk šī doma tiek attīstīta lietā *Saunderss pret Lielbritāniju*, kurā ECT norāda:

“Tiesības sevi neapsūdzēt jo īpaši paredz, ka kriminālvajāšanā lietu pret apsūdzēto mēģina pierādīt bez tādu pierādījumu izmantošanas, kas iegūti, pieliekojot piespiešanas vai apspiešanas metodes, neievērojot apsūdzētā gribu. Šajā nozīmē tiesības ir cieši saistītas ar nevainīguma prezumpciju [...]. Tiesības sevi neapsūdzēt pirmām kārtām ir saistāmas tomēr ar apsūdzētās personas gribas klusēt respektēšanu.”⁹

Tātad ECT atzīst divus tiesību sevi neapsūdzēt pamatojumus:

- 1) palīdzēt novērst taisnīguma kļūdas;
- 2) sasniegt ECTK 6. panta mērķus.

Tajā pašā laikā ECT atziņas nesniedz atbildi uz jautājumu, kas ir šie ECTK 6. panta mērķi, kurus palīdz nodrošināt tiesības sevi neapsūdzēt. Tāpat nav skaidrs, vai nepieciešamība respektēt apsūdzētā gribu, kas, kā norāda tiesnesis Martens (*Marten*) atšķirīgajās domās,¹⁰ ir saistīta ar cilvēka cieņas un autonomijas ievērošanu, būtu atzīstama par patstāvīgu pamatojumu.

Ārvalstu tiesību zinātnieku darbos ir izstrādāti daudzi tiesību sevi neapsūdzēt pamatojumi, vienlaikus šīs tiesības ir daudz kritizētas.¹¹ Biežāk norādīti pamatojumi, ka tiesības sevi neapsūdzēt:

- 1) nodrošina, lai, iegūstot pierādījumus, netiktu pārkāptas personas cilvēktiesības, jo īpaši spīdzināšanas un pazemošanas aizlieguma princips;¹²
- 2) pasargā personu no nežēlīgas izvēles (*cruel choices* – angļu val.) tikt sodītai par nesadarbošanos, sniegt apsūdzošus pierādījumus vai melot, riskējot tikt sauktai pie atbildības par nepatiesas liecības sniegšanu;¹³
- 3) aizsargā nevainīgas personas;¹⁴
- 4) palīdz atklāt noziedzīgus nodarījumus;¹⁵
- 5) motivē procesa virzītāju iegūt pierādījumus;¹⁶
- 6) izriet no nevainīguma prezumpcijas principa;¹⁷
- 7) aizsargā cilvēka cieņu un autonomiju;¹⁸
- 8) aizsargā personas privātumu;¹⁹
- 9) nodrošina, ka persona netiek piespiesta nodarīt sev nopietnu kaitējumu;²⁰
- 10) aizsargā personas izvēles brīvību sadarboties un palīdzēt atklāt noziedzīgus nodarījumus;²¹
- 11) kompensē efektīvu procesuālo garantiju nenodrošināšanu pirmstiesas procesā.²²

Tomēr tiesību doktrīnā bieži tiek norādīts, ka tiesības sevi neapsūdzēt ir ļoti grūti vai pat neiespējami pamatot.²³ Minēto teoriju galvenais trūkums ir tas, ka tās pārsvarā ir izvirzītas, lai pamatotu tikai atsevišķus tiesību sevi neapsūdzēt satura elementus, nevis lai atklātu to kopējo nozīmi.

Ņemot vērā, ka tiesības sevi neapsūdzēt izriet no vispārīgā taisnīgas tiesas principa, vispirms ir nepieciešams noskaidrot, kādi ir kriminālprocesuāla rakstura taisnīgas tiesas elementu kopējie mērķi un nozīme, kas pēc tam ļauj izvērtēt, kādā

veidā tiesības sevi neapsūdzēt veicina to sasniegšanu. Turklāt šāda pieeja izriet arī no iepriekš aplūkotās ECT prakses, kurā tiek vērsta uzmanība, ka tiesības sevi neapsūdzēt palīdz sasniegt ECTK 6. panta mērķus.

Pirmkārt, taisnīgas tiesas kriminālprocesuāla rakstura elementi, to starpā tiesības sevi neapsūdzēt, kā procesuāla rakstura tiesības ir nepieciešamas, lai varētu sasniegt taisnīgumu kā kriminālprocesa mērķi. Zinātniece Sjūzena Īstone (*Susan Easton*) norāda, ka diskusija par to, vai tiesības sevi neapsūdzēt ir nepieciešams aizsargāt, atspoguļo konfliktu starp noziedzības kontroles modeli (*crime control* – angļu val.) un pienācīga procesa modeli (*due process* – angļu val.). Zinātnieki, kas aizstāv tiesību sevi neapsūdzēt nozīmi, uzsver nepieciešamību aizsargāt apsūdzētā tiesības, kas atspoguļo vērtības, kuras ietver taisnīgums un nevainīguma prezumpcija. Savukārt tie, kas dod priekšroku noziedzības novēršanas modelim, teiktu, ka tiesības aizsargā vainīgās personas un atvieglo noziedzniekiem manipulēšanu ar kriminālprocesa sistēmu.²⁴ Balstoties uz atšķirīgajām interesēm, kuras nepieciešams primāri aizsargāt kriminālprocesā, Herberts Pakers (*Herbert L. Packer*, 1925–1972) ir izstrādājis divus pretējus kriminālprocesa teorētiskos modeļus: noziedzības kontroles modeli un pienācīga procesa modeli. Pirmais modelis par primārām atzīst kārtības un drošības nodrošināšanas un efektīvas tiesvedības aizsardzības intereses un ietver noteikumus, kas ļauj izmeklētājiem efektīvi atklāt noziedzīgus nodarījumus. Savukārt otrais modelis ir balstīts uz personas tiesību aizsardzību kriminālprocesa laikā, kuru mērķis ir pēc iespējas nodrošināt uzticamu pierādījumu vākšanu un samazināt kļūdu iespēju.²⁵ Mūsdienās ir atzīts otrais modelis, kas paredz, ka, lai gan noziedzīgu nodarījumu atklāšana un personas saukšana pie atbildības ir būtiska, tā ir jāsasniedz caur atbilstošu procesu.²⁶ Darba turpinājumā atklāts, ka tiesības sevi neapsūdzēt būtiski palīdz samazināt taisnīguma kļūdas.

Otrkārt, tiesības sevi neapsūdzēt līdzās citiem taisnīgas tiesas elementiem ir nepieciešamas, lai nodrošinātu tiesiskumu (*promoting the rule of law; pursuit substantial fairness* – angļu val.). Proti, tām ir arī patstāvīga nozīme jeb tās ir tiesības pēc būtības. Tiesību uz taisnīgu tiesu patstāvīgs mērķis ir aizsargāt cilvēktiesības. Zinātnieki Endrjū Ešvorts (*Andrew Ashworth*) un Maiks Redmains (*Mike Redmayne*) atzīst, ka kriminālprocesā ir jānodrošina uz tiesībām balstīta pieeja, t. i., cilvēktiesību ievērošana ir kriminālprocesa patstāvīgs mērķis, kas procesā jānodrošina vienlaicīgi ar taisnīgumu, notiesājot vainīgas un attaisnojot nevainīgas personas.²⁷ Tāpat tiesības uz taisnīgu tiesu ir nepieciešamas, lai aizsargātu tiesisko sistēmu. Sāra Samersa (*Sarah Summers*) atzīst, ka tiesību uz taisnīgu tiesu kriminālprocesuālie elementi ir kļuvuši par sinonīmu procesuāla rakstura garantijām, uzskatot, ka tiesiskums var tikt nodrošināts bez procesuālās sistēmas institucionālās formas.²⁸ Šāda pieeja neņem vērā tiesību materiālo nozīmi, kas atklājas vēsturiskā un empīriskā kontekstā, un atspoguļo nevienlīdzīgās attiecības starp individu un valsti, kur indivīds vājākā pusē.²⁹ Uz tiesībām balstīta pieeja nosaka, ka valsts darbībai pret personu ir jāatbilst iepriekš ieviestiem tiesiskiem standartiem, kuri spēj regulēt procesu un atspoguļo sabiedrībā pastāvošos morālos principus.³⁰ Šī pieeja ir balstīta uz vienlīdzības principu, nodrošinot, ka šie standarti tiek attiecināti vienādi uz visām personām, nepieļaujot valsts patvaļu.³¹ Turklāt valsts darbībai uzliktie tiesiskie standarti ir veidoti, lai aizsargātu cilvēka cieņu kā demokrātiskas sabiedrības augstāko vērtību, kā arī lai nodrošinātu citu cilvēktiesību aizsardzību.

Raksta turpinājumā autore atklās, kādā veidā tiesības sevi neapsūdzēt palīdz nodrošināt abus minētos mērķus, vienlaicīgi izvērtējot dažādos ārvalstu tiesību zinātnieku darbos norādītos atšķirīgos viedokļus attiecībā uz šo tiesību nepieciešamību.

1. Nevainīgu personu aizsardzība

Ārvalstu tiesību zinātnieku darbos kā galvenais arguments pret tiesību sevi neapsūdzēt aizsardzību tiek norādīts, ka minētās tiesības ne tikai neaizsargā nevainīgas personas, bet arī būtiski apgrūrina procesa virzītājiem noziedzīgu nodarījumu atklāšanu un palīdz izvairīties no kriminālatbildības un soda vainīgajām personām. Pazīstamākais tiesību sevi neapsūdzēt kritiķis ir 19. gadsimta angļu tiesību zinātnieks Džeremijss Bentams (*Jeremy Bentham*, 1748–1832).³² Zinātnieks norāda, ka noteikumi, kas aizsargā apsūdzēto no pierādījumu sniegšanas, kalpo vienīgi noziedznieku un citu ļaundaru (*evil-doers* – angļu val.), kā arī advokātu interesēm un nav saistīti ar nevainīgu personu aizsardzību.³³ Ja noziedzniekiem tiktu piedāvāts izstrādāt noteikumus, kas viņus aizsargā, tie būtu pirmie noteikumi, kas tiktu pieņemti.³⁴ Neizbēgamas sekas privilēģijai klusēt ir tas, ka tiek izslēgts visticamākais patiesības pierādījums, kas ir pieejams tikai apsūdzētajai personai. Tādējādi tā ir neracionālu aizspriedumu produkts, kurai nav atrodams pārlicinošs pamatojums.³⁵

Tiesību zinātniece S. Īstone norāda, ka Dž. Bentama teorija mūsdienās nav pamatota. Dž. Bentams kā galveno kriminālprocesa mērķi atzina patiesības noskaidrošanu un uzskatīja, ka atsaukšanās uz cilvēktiesību ievērošanas prasību, kas ir pretrunā ar šo mērķi, nav pārlicinoša.³⁶ Lai gan zinātnieks uzskatīja, ka nevainīgu personu sodīšana nodara daudz lielāku ļaunumu nekā vainīgo attaisnošana, tajā pašā laikā viņš ignorēja to, ka apsūdzētā liecības nav uzticamas.³⁷ Tiesību zinātniece vērs uzmanību, ka Dž. Bentama viedoklis ir jāskata kopsakarā ar viņa aso kritiku pret pierādījumu nepieļaujamības noteikumiem (*exclusionary law* – angļu val.) kopumā, turklāt tas tiek attiecināts vienīgi uz tiesas procesu. 19. gadsimta sākumā vēl nepastāvēja efektīva izmeklēšanas sistēma, lai kontrolētu noziedzību, salīdzinājumā ar mūsdienām, kad pastāv plašas iespējas iegūt pierādījumus, kas pastāv neatkarīgi no personas gribas. No mūsdienu viedokļa raugoties, diez vai ir pamatoti apgalvot, ka tad, ja persona nesniedz pierādījumus, ir neiespējami atklāt noziedzīgu nodarījumu.³⁸

Dž. Bentama teorijas galvenais trūkums ir tas, ka tā prezumē – ja apsūdzētajam būs pienākums sniegt liecības, tad tās būs patiesas. Mūsdienās vairs netiek apšaubīts, ka personas, kas tiek apsūdzētas par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, ir personiski ieinteresētas lietas iznākumā. Viņām ir motivācija melot, lai izvairītos no kriminālatbildības, tāpēc sniegtajām liecībām ir zema ticamība. Tiesību doktrīnā, lai pamatotu tiesības sevi neapsūdzēt, ir izvirzīti t. s. veltīguma un neuzticamības (*futility and unreliability* – angļu val.) argumenti. Tiesību zinātnieks Džons Henrijs Vigmors (*John Henry Wigmore*, 1863–1943) norāda, ka nav iespējams garantēt, ka apsūdzētais runās taisnību, ko nosaka pašsaglabāšanās instinkts, tāpēc ir veltīgi spiest personu liecināt.³⁹

ASV tiesības sevi neapsūdzēt tika sākotnēji pamatotas, norādot, ka tās aizsargā personas no nežēlīgas izvēles tikt sodītam par nesadarbošanos, sniegt apsūdzošus pierādījumus vai melot, pastāvot riskam, ka par to tiks sauktas pie atbildības par nepatiesas liecības sniegšanu.⁴⁰ Tas saistāms ar viduslaikos pastāvošo reliģisko uzskatu, ka ir morāli nepareizi piespiest personas melot, dodot zvērestu, jo tādējādi tiek izdarīts noziegums Dieva priekšā.⁴¹ Dž. Bentams noraida nežēlīgas izvēles pamatojumu kā “vecas sievas argumentāciju” (*old woman's reasoning* – angļu val.).⁴² Arī mūsdienu tiesību doktrīnā minētā teorija ir kritizēta, norādot, ka tā aizsargā tikai vainīgas personas. Nevainīgas personas netiek nostādītas šādas cietsirdīgas vai neētiskas izvēles priekšā, jo tās var sniegt patiesas liecības, savukārt vainīgas personas nevar sūdzēties, ka sabiedrība tām neļauj izbēgt no apsūdzības, nesniedzot

pierādījumus.⁴³ Mūsdienās šī teorija ir attīstīta citā virzienā, atzīstot nevis nepieciešamību aizsargāt personu, bet gan aizsargāt efektīvu krimināllietu atklāšanu, ko var traucēt personas nepatiesas liecības.

Tiesību zinātnē ir pausti pretēji viedokļi par to, vai tiesības sevi neapsūdzēt, garantējot, ka persona nesniedz nepatiesas liecības, palīdz vai traucē atklāt noziedzīgus nodarījumus. Zinātnieki Daniels Zeidmans (*Daniel J. Seidmann*) un Alekss Šteins (*Alex Stein*), izmantojot uz loģiku balstītu pieeju, pamato tēzi, ka tiesības kļusēt var aizsargāt nevainīgas personas. Viņi norāda – ja netiktu nodrošinātas minētās tiesības, tas iedrošinātu runāt vainīgas personas, tādējādi izmeklētājiem būtu grūtāk nošķirt vainīgas personas, kas melo, no nevainīgām personām, kas saka patiesību. Līdz ar to vainīgie tiktu sajaukti ar nevainīgām personām, un izmeklētāji izslēgtu nevainīgu personu attaisnojošās liecības.⁴⁴

Zinātniece S. Īstone atbalsta D. Zeidmana un A. Šteina teoriju, norādot, ka tiesību kļusēt nodrošināšana var palīdzēt patiesības atklāšanai, jo personas liecības izmantošana, lai pamatotu lietu pret viņu, var novest pie citu pierādījumu neatklāšanas un pavājināt izmeklēšanas efektivitāti, kā arī veicināt neatbilstošu policijas darbību.⁴⁵

Minētā teorija ir daudz kritizēta, cita starpā norādot, ka arī nepatiesas liecības un izvairīšanās no liecību sniegšanas var palīdzēt noskaidrot vainīgo personu.⁴⁶ Zinātnieks M. Redmains norāda, ka D. Zeidmana un A. Šteina teorija ir apšaubāma, ciktāl tā apgalvo, ka minēto tiesību atcelšana ļaus procesa virzītājiem mazāku svaru piešķirt liecībām. Ticamāk ir, ka neatkarīgi no procesuālajiem noteikumiem izmeklētāji par nenozīmīgāku uzskatīs apstākli, ka persona liecina, bet vairāk uzmanības veltīs liecību saturam un to saskaņai ar citiem pierādījumiem. M. Redmains vērs uzmanību uz to, ka praksē lielākā daļa apsūdzēto izvēlas liecināt un tiesības kļusēt tiek izmantotas ļoti reti. Tomēr viņš norāda, ka tiesību sevi neapsūdzēt ierobežošana, piemēram, atļaujot tiesai izdarīt nelabvēlīgus secinājumus par personas vainu, maz palīdzētu atklāt vainīgos, jo vainīgie parasti sniegs nepatiesas liecības, nevis atzīsies un bieži nebūs viegli šos melus pierādīt. Tādējādi viņš secina, ka tiesību kļusēt atcelšana daudz nepalīdzētu precīzāk noskaidrot lietas faktiskos apstākļus.⁴⁷ Autore piekrit zinātnieka viedoklim, ka tiesību sevi neapsūdzēt atcelšana vai ierobežošana nepalīdzēs sasniegt kriminālprocesa mērķi – efektīvāk atklāt noziedzīgus nodarījumus.

Turklāt tiesības sevi neapsūdzēt palīdz novērst gadījumus, kad nevainīgas personas tiek atzītas par vainīgām noziedzīga nodarījuma izdarīšanā. Pirmkārt, tiesības sevi neapsūdzēt šaurākā procesuālā nozīmē aizsargā nevainīgas personas, aizliedzot izmantot prettiesiskas piespiešanas metodes, lai panāktu liecību sniegšanu un vainas atzīšanu, jo piespiešanas rezultātā arī nevainīgas personas var atzīt vainu un sniegt apsūdzēšanas liecības.

Ja kā piespiešanas metode tiek izmantota spīdzināšana, pazemošana vai citāda cietsirdīga izturēšanās, pastāv liels risks, ka persona atzīs vainu un sniegs nepatiesas sevi apsūdzēšanas liecības, nebūdamā vainīga. Arī citas prettiesiskas piespiešanas metodes var ietekmēt sniegto pierādījumu ticamību. Tiesību zinātnieki E. Ešvorts un M. Redmains norāda, ka nevar izslēgt iespēju, ka, lai iegūtu liecības vai panāktu vainas atzīšanu, tiek izmantoti prettiesiski paņēmieni, piemēram, agresīva un psiholoģiski vardarbīga pratināšana, maldināšana par lietā esošajiem pierādījumiem.⁴⁸ Procesā virzītājiem ir tiesības pielietot dažādu veidu psiholoģiskus tehniskos pratināšanas paņēmienus, lai iegūtu liecības, tomēr ar nosacījumu, ka tie ir tiesiski. Prettiesisku paņēmieni lietošanas rezultātā pierādījumiem zūd ticamība.

Tiesības sevi neapsūdzēt kā procesuāla rakstura tiesības plašākā nozīmē nodrošina nevainīgu personu aizsardzību ne tikai tad, ja tiek izmantotas prettiesiskas piespiešanas metodes, bet arī gadījumos, kad personas sniedz nepatiesus apsūdzošus pierādījumus vai nepatiesi atzīst vainu, uzskatot, ka pretējā gadījumā iestāsies nelabvēlīgas sekas, vai neapzinoties to nozīmi un sekas, kā arī gadījumā, ja personas nesniedz pierādījumus. Tiesības sevi neapsūdzēt šajā nozīmē nodrošina, ka pierādījumi tiek atbilstoši pārbaudīti un izmantoti, lai konstatētu personas vainu, kā arī aizsargā pret nepamatotu secinājumu izdarīšanu, ja persona nesniedz pierādījumus.

Minētajā nozīmē tās ir skatāmas kopsakarā ar nevainīguma prezumpcijas principu, kā arī tiesībām uz aizstāvību un procesuālās līdzvērtības principu. Gan ārvalstu, gan Latvijas tiesību zinātnē ir atzīts, ka tiesības sevi neapsūdzēt ir cieši saistītas ar nevainīguma prezumpcijas principu.⁴⁹ Arī ECT norāda, ka šo tiesību pamatojums ir saistīts ar nevainīguma prezumpcijas principu.⁵⁰ Tajā pašā laikā daži tiesību zinātnieki pauž viedokli, ka šī saistība ir nepietiekama un tiesības sevi neapsūdzēt neietekmē nevainīguma prezumpcijas principa mērķu sasniegšanu.⁵¹

Nevainīguma prezumpcija ir pamatoti atzīta par krimināltiesību un kriminālprocesa centrālo principu.⁵² Tā ir ietverta ECTK 6. panta otrajā daļā, Latvijas Republikas Satversmes⁵³ 92. panta otrajā teikumā un kā kriminālprocesa pamatprincips noteikta Kriminālprocesa likuma⁵⁴ 19. pantā. Ārvalstu tiesību doktrīnā tiek atzīts, ka nevainīguma prezumpcijas principam ir divi aspekti. Pirmkārt, tas paredz pierādīt personas vainu, izslēdzot saprātīgas šaubas. Tā ir vienkāršākā un vairāk pazīstamā nozīme. Otrkārt, nevainīguma prezumpcija tiek skatīta kā vispārīgāks princips, ka pret apsūdzēto, cik vien iespējams, jāizturas kā pret nevainīgu personu. Plašākā nozīmē tas ietver virkni noteikumu, kuru mērķis ir nodrošināt taisnīgumu attiecībā pret apsūdzēto.⁵⁵

Tiesības sevi neapsūdzēt ir saistītas ar nevainīguma prezumpcijas noteikumiem, kas nosaka personas sniegto liecību kā pierādījumu izmantošanu turpmākā procesā. Tās ietver aizliegumu izmantot pierādījumus, kas iegūti, lietojot prettiesiskas piespiešanas metodes, kuru dēļ iegūtajiem pierādījumiem ir zudusi ticamība.

Tomēr ne tikai šādā gadījumā iegūtie pierādījumi var nebūt ticami. Nevainīgas personas var sniegt nepatiesus apsūdzošus pierādījumus vai atzīt vainu, uzskatot, ka pretējā gadījumā iestāsies nelabvēlīgas sekas, vai arī neapzinoties sniegto pierādījumu un vainas atzīšanas nozīmi un sekas. Tāpat nevar izslēgt iespēju, ka persona iesniedz dokumentus, kas satur nepatiesu vai nepilnīgu informāciju, ja tā neapzinās to nozīmi.

Turklāt nepatiesi sevi apsūdzēt var ne tikai personas, kas tiek apsūdzētas noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, bet arī liecinieki, tāpēc arī viņiem ir tiesības neliecināt pret sevi. Tomēr šādā gadījumā nepatiesas apsūdzības risks, kā arī iespēja, ka tiks piemērotas prettiesiskas piespiešanas metodes, ir zemāks, tāpēc viņiem ir pienākums liecināt un sniegt patiesas liecības.

Lai aizsargātu nevainīgas personas, ir jāievēro vairāki no nevainīguma prezumpcijas izrietoši noteikumi:

- 1) personas vaina ir jāpierāda atbilstoši pierādīšanas standartam "saprātīgu šaubu izslēgšana";
- 2) vainas atzīšana un personas apsūdzošās liecības ir jāapstiprina ar citiem lietā esošiem pierādījumiem;
- 3) visas saprātīgās šaubas par vainu, kuras nav iespējams novērst, jāvērtē par labu personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību.

Minētie noteikumi nodrošina, ka procesa virzītājs var izmantot personas sniegtos pierādījumus un vainas atzīšanu atbilstošā veidā, pēc iespējas samazinot risku, ka tādējādi nevainīga persona var tikt atzīta par vainīgu.

Tiesības sevi neapsūdzēt ir cieši saistītas ar nevainīguma prezumpcijas principu, arī ietverot noteikumus, kas aizsargā nevainīgas personas, kas nesniedz liecības vai citus pierādījumus lietā. Nevainīgas personas var sevi nepatiesi apsūdzēt, arī nesniedzot liecības vai dokumentus. Iemesli tam var būt dažādi, piemēram, lai neapkaunotu sevi vai savu ģimeni, lai nesniegtu informāciju par privāto dzīvi, jo īpaši, kad tā uzskata, ka liecības nevar palīdzēt atklāt noziedzīgu nodarījumu.⁵⁶ Minētajos gadījumos tiesības sevi neapsūdzēt nodrošina, ka netiek izdarīti nepamatoti secinājumi par personas vainu, ja persona izvēlas klusēt.

Turklāt tiesības sevi neapsūdzēt ietver aizliegumu izdarīt nepamatotus secinājumus arī tad, ja netiek iesniegti dokumenti un citi pierādījumi, bet iestādei nav pārlicības jeb tā nav droša, ka šie pierādījumi pastāv un ka personai tie ir pieejami. Nevainīga persona var tikt nepamatoti apsūdzēta, ja viņai tiek pieprasīti pierādījumi, kuru tai vienkārši nav. Ja iestādei nav pamata uzskatīt, ka personai ir konkrēti dokumenti vai citi pierādījumi, tad no apstākļa, ka persona tos nesniedz, nevar izdarīt secinājumus, ka persona vēlas slēpt apsūdzošus pierādījumus. Šādā gadījumā nevainīga persona var tikt nepamatoti apsūdzēta, ja pierādījumu nesniegšana tiek neatbilstoši vērtēta kā personas vainas pierādījums.

No tiesībām sevi neapsūdzēt var tikt pieļauti izņēmuma noteikumi, kas netieši rada spiedienu atklāt vienkāršu, specifisku un ierobežota rakstura informāciju, kas pati par sevi nav apsūdzoša (piemēram, alibi), vai atspēkot dažādu veidu likuma vai fakta prezumpcijas. Šādos gadījumos vienlaicīgi tiek ierobežotas gan tiesības sevi neapsūdzēt, gan nevainīguma prezumpcijas princips. Lai nevainīgas personas tiktu aizsargātas no nepamatotu secinājumu izdarīšanas pierādījumu nesniegšanas dēļ, procesa virzītājiem ir jāievēro ar pierādīšanu saistīti noteikumi, kurus ir atzinusi arī ECT:

- 1) procesa virzītājam pirms pierādījumu pieprasīšanas ir jāsaprātavo pirmšķietama jeb "prima facie" lieta;
- 2) pieprasīt var tikai ierobežota rakstura informāciju, kas pati par sevi nav apsūdzoša jeb neattiecas uz vainu;
- 3) pierādījumiem ir jābūt viegli pieejamiem;
- 4) personas vaina nevar tikt konstatēta, vienīgi vai galvenokārt pamatojoties uz pierādījumu nesniegšanu;
- 5) ir pieļaujami tikai veselajam saprātam atbilstoši secinājumi.⁵⁷

Tikai ievērojot minētos noteikumus, var nodrošināt, ka tad, ja persona nesniedz pierādījumus, tās vaina netiek nepamatoti konstatēta.

Tādējādi nav pamatots dažu ārvalstu tiesību zinātnieku viedoklis, ka tiesības sevi neapsūdzēt neietekmē nevainīguma prezumpcijas principa mērķu sasniegšanu, jo pierādīšanas standarts visos gadījumos ir vienāds.⁵⁸ Gluži pretēji, ja nevainīguma prezumpcijas princips netiktu saistīts ar tiesībām sevi neapsūdzēt, būtu ievērojami apgrūtināta vai pat neiespējama taisnīguma kā kriminālprocesa mērķa sasniegšana.

Lai tiktu efektīvi aizsargātas nevainīgas personas, tiesības sevi neapsūdzēt ir jāskata kopsakarā ar tiesībām uz aizstāvību un procesuālās līdzvērtības principu (*the principle of equality of arms* – angļu val.). Turklāt jāņem vērā tendence arvien vairāk atzīt sacīkstes procesu (*adversarial procedure* – angļu val.) ne tikai iztiesāšanas, bet arī pirmstiesas procesa laikā.⁵⁹ Tiesības uz aizstāvību plašākā nozīmē ietver tiesības, kuras persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, var izmantot sevis aizstāvēšanai.⁶⁰

Tās ietver, no vienas puses, tiesības nesniegt pierādījumus, lai sevi apsūdzētu, no otras puses, tiesības iesniegt un pārbaudīt pierādījumus. Aizstāvības tiesības ir veidotas atbilstoši procesuālo pilnvaru līdzvērtības principam, kas paredz, ka aizstāvības un apsūdzības pusēm ir jānodrošina līdzvērtīgas tiesības realizēt savas pilnvaras.⁶¹ Procesuālās līdzvērtības princips ir cieši saistīts ar sacikstes procesu, kas dod iespēju zināt un komentēt visus pierādījumus vai apsvērumus, kuri iesniegti lietā.⁶² Tiesības uz aizstāvību, procesuālās līdzvērtības princips, kā arī sacikstes process ļauj pašai personai novērst taisnīguma kļūdas, ja sākotnēji tā sevi ir apsūdzējusi nepatiesi vai nav agrāk iesniegusi pierādījumus, kad tai ir uzlikts pierādīšanas pienākums. Tomēr ne vienmēr personai ir iespēja efektīvi izmantot minētās tiesības, kā arī nevar izslēgt iespēju, ka šie pierādījumi netiek ņemti vērā un izvērtēti.

Ir efektīvi jānodrošina arī tādas aizstāvības procesuālās garantijas kā tiesības uz informāciju un tiesības uz advokāta palīdzību. Minētās garantijas ir būtiskas, lai samazinātu iespēju, ka pret personu tiek piemēroti prettiesiskas piespiešanas paņēmieni, lai iegūtu pierādījumus. Turklāt tās nodrošina, ka personai tiek izskaidrotas tiesības neliecināt, kā arī liecību un dokumentu sniegšanas vai nesniegšanas sekas.

Tajā pašā laikā nav iespējams pilnībā panākt, lai praksē aizstāvības procesuālās garantijas vienmēr tiktu efektīvi garantētas. Jo īpaši procesuālo garantiju efektivitāte var tikt apšaubīta, ja persona ir aizturēta, apcietināta vai ir neaizsargāta un nevar saprast informācijas saturu un nozīmi, piemēram, nepilngadības, garīgā vai fiziskā stāvokļa dēļ. Līdz ar to procesuālās garantijas nevar pilnībā nodrošināt, ka tiek saņemti tiesību sevi neapsūdzēt mērķis – novērstas taisnīguma kļūdas.

Tiesības sevi neapsūdzēt nevar tikt vērtētas kā kompensācija par efektīvu procesuālo garantiju nenodrošināšanu pirmstiesas procesā.⁶³ Šāda pieeja būtiski samazina procesuālo garantiju nozīmi, lai kriminālprocesā tiktu nodrošināts taisnīgums, un veicina tiesību sevi neapsūdzēt pārkāpumus. Procesuālās garantijas ir jānodrošina neatkarīgi no tā, cik efektīvi vēlāk šie pārkāpumi var tikt novērsti.

Tiesību sevi neapsūdzēt ievērošana ir svarīga ne tikai pirmstiesas, bet arī tiesas procesā. Zinātnieks Marks Bergers (*Mark Berger*) norāda, ka arī tiesā apsūdzētajiem ir jānodrošina tiesības sevi neapsūdzēt, jo, tā kā apsūdzības jautājumu mērķis parasti ir pierādīt personas vainu vai graut apsūdzētā aizstāvību, apsūdzības risks ir skaidri saskatāms un tiesību pastāvēšana ir attaisnojama attiecībā uz katru noziedzīgu nodarījumu.⁶⁴ Tiesības sevi neapsūdzēt palīdz novērst taisnīguma kļūdas visā kriminālprocesa laikā.

Procesuālo garantiju efektīva īstenošana nodrošina, ka persona brīvi izvēlas, vai sniegt pierādījumus, un apzinās to nesniegšanas sekas, citiem vārdiem, procesuālās garantijas dod iespēju pieņemt gudru izvēli. Ja aizstāvības tiesības tiek īstenotas efektīvi, tiesību sevi neapsūdzēt mērķis vairs nav apsūdzētās personas gribas vai izvēles klusēt kā personai piemītošās cieņas un autonomijas izrietoša elementa aizsardzība, bet gan tādas izvēles garantēšana, kas ir izdarīta brīvi, balstoties uz iepriekš saņemtu pilnīgu informāciju, kura ļauj izvērtēt izvēles plusus un mīnus.⁶⁵ Lai gan ECT norāda, ka tiesības sevi neapsūdzēt vispirms ir saistāmas ar apsūdzētā gribas respektēšanu, tas nenozīmē, ka tas ir patstāvīgs pamatojums. Gan tiesnesis Martens, gan tiesību zinātnieks Stefans Treksels (*Stefan Trechsel*) norāda, ka apsūdzētā gribas respektēšana nav atzīstama par patstāvīgu pamatojumu.⁶⁶ Autore atbalsta minēto viedokli. Apsūdzētā gribas respektēšana drīzāk ir uzskatāma par būtisku tiesību sevi neapsūdzēt satura elementu, kas nodrošina, ka tiek sasniegti abi pārējie tiesību sevi neapsūdzēt mērķi.

2. Tiesiskuma nodrošināšana

Tiesību doktrīnā ir atzīts, ka tiesības sevi neapsūdzēt pamato uz tiesībām balstītā pieeja.⁶⁷ Tiesības sevi neapsūdzēt ir patstāvīgas cilvēktiesības jeb tiesības pēc būtības, kas aizsargā demokrātiskā un tiesiskā sabiedrībā pastāvošas pamatvērtības. Tās nodrošina tiesiskumu jeb tiesiskās sistēmas darbību atbilstoši tiesiskiem un morāliem standartiem divos virzienos.

Šaurākā nozīmē tās veicina cilvēktiesību ievērošanu. Kriminālprocesuālā sistēma nav tiesiska, ja amatpersonas, kuras veic kriminālprocesu, pārkāpj personas cilvēktiesības. Tiesības sevi neapsūdzēt palīdz nodrošināt spīdzināšanas, citādas cietsirdīgas vai cieņu pazemojošas izturēšanās aizlieguma principu, kas kā *ius cogens* jeb vispārēja starptautisko tiesību imperatīva norma, no kuras nav pieļaujama atkāpšanās,⁶⁸ ir noteikta svarīgākajos starptautiskajos cilvēktiesību pamatdokumentos, tai skaitā ECTK 3. pantā, ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 5. pantā,⁶⁹ Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 10. pantā un Konvencijā pret spīdzināšanu un citiem nežēlīgas, necilvēcīgas vai pazemojošas izturēšanās vai sodīšanas veidiem.⁷⁰ ANO tiesību sistēmā tiesības sevi neapsūdzēt primāri ir vērstas pret prettiesisku piespiešanas metožu izmantošanu, lai iegūtu liecības vai panāktu vainas atzīšanu, nosakot, ka šādā veidā iegūtie pierādījumi ir absolūti nepieļaujami.⁷¹ Arī ECT ir atzinusi, ka ECTK 3. panta pārkāpuma rezultātā tieši iegūto pierādījumu izmantošana procesā vai arī tādu pierādījumu izmantošana, kas iegūti uz šo pierādījumu pamata, pati par sevi rada ECTK 6. pantā ietverto tiesību sevi neapsūdzēt pārkāpumu.⁷² Tiesības sevi neapsūdzēt, garantējot, ka personai ir tiesības nesniegt liecības un nesadarboties ar procesa virzītāju, vienlaicīgi nodrošina, ka pret personu netiks pielietotas prettiesiskas piespiešanas metodes, lai iegūtu pierādījumus un panāktu vainas atzīšanu.

Tiesības sevi neapsūdzēt aizsargā arī personas tiesības uz brīvību. Satversmes 94. panta otrais teikums nosaka: "Nevienam nedrīkst atņemt vai ierobežot brīvību citādi kā tikai saskaņā ar likumu." Minētā norma ir interpretējama kopsakarā ar ECTK 5. panta pirmo daļu, kas nosaka, kādos gadījumos brīvība var tikt ierobežota, kā arī paredz, ka brīvību var atņemt tikai likumā noteiktā kārtībā, un ar Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 9. panta pirmās daļas trešo teikumu, kas nosaka: "Nevienam nedrīkst atņemt brīvību bez likumā noteiktā pamata un neievērojot tajā paredzēto procedūru."⁷³ Likumības un patvaļas aizlieguma prasību ir būtiski ievērot, ierobežojot personas brīvību kriminālprocesā, t. sk. piemērojot procesuālos piespiedu līdzekļus, kas saistīti ar brīvības atņemšanu, piemēram, arestu un apcietinājumu. Minētos līdzekļus nedrīkst piemērot patvaļīgi, bet tikai stingri ievērojot Kriminālprocesa likumā noteikto pamatojumu un procesuālo kārtību. Pirmstiesas apcietinājuma piemērošana, lai panāktu liecību sniegšanu, ārvalstīs ir viena no izplatītākajām prettiesiskajām metodēm.⁷⁴ Tādējādi tiesības sevi neapsūdzēt nosaka, ka amatpersonas, kuras veic kriminālprocesu ar mērķi iegūt pierādījumus vai panākt vainas atzīšanu, nedrīkst pārkāpt personas tiesības uz brīvību.

Tiesības sevi neapsūdzēt aizsargā cilvēka cieņu un godu.⁷⁵ Cilvēka cieņa ir vērtība, kas ir demokrātiskas un tiesiskas valsts, kā arī visu cilvēktiesību pamatā.⁷⁶ Cilvēka cieņas aizsardzības nozīmīgumu apliecina starptautiskās tiesību normas, piemēram, ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 5. pants un ANO Deklarācijas par visu personu aizsardzību pret pakļaušanu spīdzināšanai vai citam cietsirdīgam, nehumānam un pazemojošam režīmam vai sodam⁷⁷ 2. pants, kurās cilvēka cieņas aizsardzības prasība ir ietverta kopā ar spīdzināšanas, citādas cietsirdīgas vai cieņu

pazemojošas izturēšanās aizlieguma principu. Arī Satversmes 95. pants, līdzās spīdzināšanas, citādas cietsirdīgas vai cieņu pazemojošas izturēšanās aizliegumam un aizliegumam piemērot nežēlīgus vai cilvēka cieņu pazemojošus sodus, paredz cilvēka goda un cieņas aizsardzības prasību. Tādējādi tiesības sevi neapsūdzēt, aizsargājot tādas cilvēka pamattiesības kā spīdzināšanas un citādas cietsirdīgas vai cieņu pazemojošas izturēšanās aizlieguma principu un tiesības uz brīvību, vienlaicīgi aizsargā arī cilvēka cieņu un godu.

Tiesību doktrīnā kā viens no tiesību sevi neapsūdzēt pamatojumiem tiek norādīta privātuma aizsardzība,⁷⁸ kas ir cieši saistīta ar cilvēka cieņas un autonomijas aizsardzību.⁷⁹ Tomēr daudzi tiesību zinātnieki kritizē minēto pamatojumu.⁸⁰ Tiek norādīts, ka valstij ir plašas iespējas leģitīmi ierobežot personas privāto dzīvi, cita starpā, lai efektīvi atklātu noziedzīgus nodarījumus.⁸¹ Zinātnieki Pauls Roberts (*Paul Robert*) un Adrians Cukermans (*Adrian Zuckermann*) norāda, ka tad, ja privātās dzīves aizsardzība tiktu atzīta galējā formā, kriminālprocesu nebūtu iespējams veikt bez personas piekrišanas, jo tā laikā tiek ievērojami aizskarts privātums.⁸² Piemēram, privātums tiek aizskarts, ja tiek veiktas tādas izmeklēšanas darbības kā kratīšana, korespondences kontrole, personas un vietas audio- un videokontrole utt.

Tiesību doktrīnā ir izvērtēts viedoklis, vai tiesības sevi neapsūdzēt, atļaujot personai neatklāt savas zināšanas un privātās domas, bet neaizsargājot no iejaukšanās personas ķermenī, piemēram, izņemt DNS paraugus, varētu tikt uzskatītas par būtisku domu un apziņas brīvības dimensiju.⁸³ Varētu apgalvot, ka personas autonomija tiek būtiskāk aizskarta, ja notiek iejaukšanās personas prāta jeb kognitīvajā procesā, nevis personas ķermenī, kas saskaņā ar Kartesiana (*Cartesian*) koncepciju ir divas atšķirīgas personas funkcijas. Tajā pašā laikā tiek atzīts, ka šāds dalījums nav pamatots, jo minētās funkcijas nav stingri nodalāmas, ņemot vērā, ka visa cilvēka darbība balstās uz nepārtrauktu un vienotu procesu.⁸⁴

Pierādījumi, uz kuriem attiecas tiesības sevi neapsūdzēt, tiek nošķirti, ņemot vērā tiesību sevi neapsūdzēt procesuālo nozīmi, t. i., palīdzēt novērst taisnīguma kļūdas, nevis lai aizsargātu privātumu. Tiesības sevi neapsūdzēt nav attiecināmas uz pierādījumiem, kas pastāv neatkarīgi no personas gribas, jo tiem ir augsta ticamības pakāpe, savukārt liecības ir mazāk ticams pierādījums un vairāk iespējams, ka tās ir maldinošas.⁸⁵ Turpinājumā tiks atklāts, ka pierādījumu dalījums var tikt pamatots arī no sadarbības līmeņa, kas būtiski atšķiras, ja personai tiek prasīti pierādījumi, par kuru pastāvēšanu nav šaubu, no situācijas, kad personai tiek uzstājīgi pieprasīta aktīva un komunikatīva darbība.

Plašākā nozīmē tiesības sevi neapsūdzēt nodrošina kriminālprocesa sistēmas tiesisku darbību. Tiesības sevi neapsūdzēt kā materiāla rakstura tiesības plašākā nozīmē ietver arī tiesiskos standartus, lai kriminālprocesa sistēma funkcionētu tiesiski. To mērķis ir nodrošināt, lai valsts patstāvīgi un efektīvi varētu izpildīt tai uzlikto pienākumu pierādīt personas vainu, kā arī tiesiski un pamatoti konstatēt personas vainu. Šie standarti ir jānoskaidro par priekšnoteikumu, lai nodrošinātu procesuālo tiesību īstenošanu, kā arī noteiktu, cik lielā mērā tiesības ir aizsargājamas. Tie novērš iespēju, ka likumdevējs tiesības varētu ierobežot patvaļīgi, iepriekš nepamatot, kā šie ierobežojumi spēj efektīvāk nodrošināt tiesiskās sistēmas funkcionēšanu. Ja tiesiskie standarti netiek ievēroti, tiek grauta tiesiskās sistēmas autoritāte sabiedrības acīs, kā arī amatpersonām, kuras veic kriminālprocesu, ļauj pieņemt, ka konkrēta rīcība ir pieļaujama.⁸⁶ Savukārt, ja pati nacionālā kriminālprocesuālā sistēma nespēj funkcionēt, ievērojot šos noteikumus, tad šī tiesiskā sistēma būtībā nav atzīstama par tiesisku.

Tiesību doktrīnā norādīts, ka tiesības sevi neapsūdzēt pamato personas tiesības nesadarboties, lai palīdzētu atklāt noziedzīgu nodarījumu, jo kriminālprocesā valsts un personas pilnvaras un resursi ir būtiski atšķirīgi, tāpēc nevis personai, bet gan valstij ir jāpierāda personas vaina.⁸⁷ Minētais pamatojums ir cieši saistīts ar nevainīguma prezumpcijas principu.

Tiesību zinātnieks Endrjū Stumers (*Andrew Stumer*) norāda, ka nevainīguma prezumpcija nodrošina tiesiskumu, pieprasot, ka personas tiek notiesātas un sodītas tikai tad, ja to vaina ir skaidri pierādīta, kā arī plašākā nozīmē nosaka valsts pienākumu pašai pierādīt personas vainu bez apsūdzētā palīdzības, apliecinot, ka kriminālprocesa sistēma ir spējīga darboties atbilstoši tiesiskiem standartiem.⁸⁸ Tādējādi nevainīguma prezumpcija tiek skatīta ne tikai kā procesuāla rakstura noteikumi, kas aizsargā nevainīgas personas, bet arī kā tiesības pēc būtības, kas nodrošina tiesiskumu.⁸⁹

Zinātnieks E. Ešovorts norāda, ka apsūdzētajam ir tiesības prasīt, lai apsūdzība pierāda personas vainu, jo, ja apsūdzētajam būtu pierādīšanas pienākums, tas būtu pretrunā ar apsūdzības pienākumu pierādīt personas vainu, izslēdzot saprātīgas šaubas, kas ir nevainīguma prezumpcijas principa būtisks aspekts.⁹⁰ Zinātnieks M. Redmains uzskata, ka šī privilēģija ļauj mums distancēt sevi no valsts un nebūt atbildīgiem par konkrētu kriminālprocesu, personiski neupurējoties, lai atklātu konkrētu noziedzīgu nodarījumu. Privilēģija attiecas vienīgi uz gadījumiem, kad valsts veic krimināllietas izmeklēšanu, kur valsts pilnvaras ir pietiekami lielas un kur šī nesadarbošanās kļūst vērtīga un pati par sevi palīdz nodrošināt šīs sistēmas darbību. Viņš norāda, ka atšķirībā no situācijām, kad netiek izmeklēta krimināllietā, palīdzība valsts iestādēm neietver tāda veida upurēšanos, kas ir privilēģijas pamatā. Zinātnieks secina, ka tādējādi ir izskaidrojams, kāpēc ECT tiesības sevi neapsūdzēt neattiecinā uz gadījumiem, kad valsts pārvaldes iestādes, kurām ir izziņāšanas raksturs, pieprasa informāciju citiem mērķiem, nevis lai uzsāktu kriminālprocesu pret personu, bet nepieļauj izmantot apsūdzošus pierādījumus, kas iegūti šādā veidā, turpmākā kriminālprocesā.⁹¹

Zinātnieks vienlaikus norāda, ka tiesības sevi neapsūdzēt neietver absolūtas tiesības nesniegt pierādījumus. Tās ietver personas tiesības nesadarboties, nevis veicot kādas darbības, bet gan tiesības neveikt nekādas darbības. Proti, tās ietver nesadarbošanos pasīvā formā. Mēs varam atteikties atbildēt uz jautājumiem un nesniegt dokumentus, bet nevaram izvairīties no apcietināšanas, traucēt izmeklēšanai un iznīcināt pierādījumus. Viņš secina, ka privilēģiju pamato atšķirība starp darbību un bezdarbību. Tomēr zinātnieks arī norāda, ka šāds pamatojums nav īpaši stiprs.⁹²

Sadarbības atšķirīgo līmeni kā vienu no kritērijiem, lai noteiktu tiesību sevi neapsūdzēt saturu, ir atzinis zinātnieks Konstantīns Teofilopols (*Constantine Theophilopoulos*). Viņš norāda, ka tad, ja personai tiek prasīti tādi pierādījumi kā, piemēram, DNS paraugi, balss vai rokraksta paraugi, no personas sadarbība tiek prasīta ievērojami zemākā līmenī nekā tad, ja personai tiek uzstājīgi pieprasīta aktīva un komunikatīva darbība.⁹³ Tomēr šādā veidā tiesības sevi neapsūdzēt tiek pamatotas nevis no tiesiskās sistēmas aizsardzības, bet no personas aizsardzības viedokļa. Tas, protams, var būt viens no apsvērumiem, ko valsts var izvēlēties, nosakot tiesību sevi neapsūdzēt saturu, tomēr būtiski ir izvērtēt, vai tādējādi tiesiskā sistēma funkcionēs efektīvāk.

Apsūdzētā tiesības neveikt aktīvu darbību, lai palīdzētu atklāt noziedzīgu nodarījumu, uzliek pierādīšanas pienākumu valstij, kā arī nodrošina, ka netiek pieļautas taisnīguma kļūdas. No tiesiskās sistēmas aizsardzības skatpunkta var arī pamatot,

kāpēc ECT tiesības sevi neapsūdzēt pamatā neattiecinā uz pierādījumiem, kas pastāv neatkarīgi no personas gribas, kā arī nosaka, ka šāda veida pierādījumus var pieprasīt tikai tad, ja iestāde ir pilnīgi pārliecināta par to eksistenci. Ja personai tiek pieprasīti tādi pierādījumi, par kuru eksistenci nevar būt šaubu, piemēram, ķermeņa paraugi, rokraksta paraugi, tā netiek iesaistīta aktīvā komunikatīvā darbībā, valstij nav jāpierāda to pastāvēšana, kā arī iegūtajiem pierādījumiem ir augsta ticamība. Bet, ja iestāde pieprasa personai sniegt pierādījumus, lai gan tai nav pamata domāt, ka šādi pierādījumi pastāv, tā būtībā pierādīšanas pienākumu uzliek personai, gaidot, kad tā pirmā veiks aktīvu rīcību, kas var palīdzēt atklāt noziedzīgu nodarījumu. Turklāt pastāv risks, ka iegūtie pierādījumi nebūs ticami. Pirms personai uzlikt pierādīšanas pienākumu, valstij no savas puses jāveic nepieciešamās darbības, lai nepieļautu taisnīguma kļūdas. Piemēram, ja valsts jau ir izveidojusi *prima facie* lietu, personai var uzlikt pienākumu sniegt informāciju situācijā, kas pieprasa skaidrojumu, turklāt šādā gadījumā pierādījumu nesniegšana vairs nav nesadarbošanās pasīvā, bet gan aktīvā formā. Tādējādi apsūdzētā tiesības neveikt aktīvu darbību, lai palīdzētu atklāt noziedzīgu nodarījumu, aizsargā tiesiskās sistēmas darbību.

Kopsavilkums

Tiesības sevi neapsūdzēt nodrošina kriminālprocesa mērķu sasniegšanu divos veidos:

- 1) kā procesuāla rakstura tiesības tās novērš taisnīguma kļūdas, t. i., gadījumus, kad nevainīgas personas tiek atzītas par vainīgām noziedzīga nodarījuma izdarīšanā;
- 2) kā tiesības pēc būtības tās nodrošina tiesiskumu.

Tiesības sevi neapsūdzēt kā procesuāla rakstura tiesības palīdz novērst gadījumus, kad nevainīgas personas tiek atzītas par vainīgām. Šaurākā nozīmē tās pamatā attiecas uz pirmstiesas procesu un nodrošina, ka nevainīga persona netiek prettiesiski piespiesta sniegt liecības, atzīt vainu vai piekrist vienkāršoto kriminālprocesa formu piemērošanai, ņemot vērā, ka piespiešanas rezultātā nevainīga persona var nepatiesi sevi apsūdzēt. Plašākā nozīmē tās nodrošina nevainīgu personu aizsardzību:

- 1) ja tiek izmantotas prettiesiskas piespiešanas metodes;
- 2) ja persona sniedz nepatiesus apsūdzošus pierādījumus vai nepatiesi atzīst vainu, uzskatot, ka pretējā gadījumā iestāsies nelabvēlīgas sekas, vai neapzinoties to nozīmi un sekas;
- 3) ja persona nesniedz pierādījumus. Šajā gadījumā tiesības sevi neapsūdzēt ietver arī tiesības nesniegt dokumentus un citus pierādījumus, ja iestādei nav pamata uzskatīt, ka tie pastāv.

Plašākā nozīmē tiesības sevi neapsūdzēt ir cieši saistītas ar nevainīguma prezumpcijas principu un ietver noteikumus, kas nodrošina, ka pierādījumi tiek pārbaudīti un atbilstoši izmantoti, lai konstatētu personas vainu, kā arī aizsargā pret nepamatotu secinājumu izdarīšanu, ja persona nesniedz pierādījumus. Vienlaicīgi tie novērš prettiesisku metožu piemērošanu. Lai tiktu efektīvi aizsargātas nevainīgas personas, tiesības sevi neapsūdzēt ir jāskata kopsakarā ar tiesībām uz aizstāvību un procesuālās līdzvērtības principu, kā arī sacikstes principu, kas ļauj pašai personai novērst taisnīguma kļūdas.

Tiesības sevi neapsūdzēt kā patstāvīgas cilvēktiesības jeb tiesības pēc būtības nodrošina tiesiskumu divos veidos. Šaurākā nozīmē tās palīdz nodrošināt

cilvēktiesību – spīdzināšanas, citādas cietsirdīgas vai cieņu pazemojošas izturēšanās aizlieguma principa, tiesību uz brīvību, kā arī personas goda un cieņas – ievērošanu. Plašākā nozīmē tiesības sevi neapsūdzēt aizsargā kriminālprocesuālās sistēmas tiesiskumu. Kriminālprocesā valsts un personas pilnvaras un resursi ir būtiski atšķirīgi, tāpēc personas tiesības pirmajai aktīvi nesadarboties un nepalīdzēt atklāt noziedzīgu nodarījumus kļūst vērtīgas un palīdz nodrošināt, ka valsts patstāvīgi un efektīvi izpilda tai uzlikto pienākumu pierādīt personas vainu, kā arī tiesiski un pamatoti konstatē personas vainu un nepārsniedz savu pilnvaru robežas. Arī šajā nozīmē tiesības sevi neapsūdzēt ir skatāmas kopsakarā ar nevainīguma prezumpcijas principu, kas nosaka, ka personas vainas pierādīšana ir apsūdzības puses pienākums.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012.
2. *Liede, A.* Latvijas PSR kriminālprocess (vispārīgā daļa) un tiesu pierādījumi. Rīga: Zvaigzne, 1970. Atkārtoti izdots Rīga: Zvaigzne ABC, 2010.
3. *Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K.* Taisnīgums kriminālprocesā. *Jurista Vārds*, Nr. 48, 2011, 29. novembris.
4. *Allen, R. J., Mace, M. K.* The Self-Incrimination Clause Explained and Its Future Predicted. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 2003. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=480143> [skatīts 12.01.2013.].
5. *Allen, R. J.* Theorizing about Self-Incrimination. *Cardozo Law Review*, 2008, December, *Cardozo Law Review*, Vol. 30, No. 3, p. 729–750. Pieejams: <http://lawlib.wlu.edu/CLJC/index.aspx?mainid=158&issuedate=2009-03-13>. [skatīts 12.01.2013.].
6. *Amar, A. R.* *The Constitution and Criminal Procedure: First Principles*, 1997, Yale University Press.
7. *Arenella, P.* Schmerber and the Privilege against Self – Incrimination. *American Criminal Law Review*, 1982, Vol. 20, p. 31–61.
8. *Ashworth, A.* Four Threats to the Presumption of Innocence, *International Journal of Evidence and Proof*, Vol. 10, No. 4, 2006, p. 241–278.
9. *Ashworth, A., Redmayne, M.* *The Criminal Process*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press.
10. *Ashworth, A.* Self-Incrimination in European Human Rights Law – A Pregnant Pragmatism? Symposium: The Future of Self-Incrimination: Fifth Amendment, Confessions, & Guilty Pleas. *Cardozo Law Review*, 2008. December, Volume 30, Number 3, p.751-774. Pieejams: <http://lawlib.wlu.edu/CLJC/index.aspx?mainid=158&issuedate=2009-03-13>. [skatīts 12.01.2013.].
11. *Azubalyte, R.* Tendencies of the Development of the Lithuanian Criminal Procedure Law. *Mykolas Romeris University periodical reviewed research papers Jurisprudence*, No. 1(119), 2010, p. 281–296.
12. *Bentham, J.* *Rationale of Judicial Evidence. Special Applied to English Practice*. 5 volumes, Mill J. S. (ed. by), London: Hunt & Clarke, 1843.
13. *Bentham, J.* *Treatise on Judicial Evidence. Extracted from the Manuscripts of Jeremy Bentham*, Esq. by M. Dumont, 1 volume, London: Baldwin, Cradock & Joy, 1825.
14. *Berger, M.* Self-Incrimination and the European Court of Human Rights: Procedural Issues in the Enforcement of the Right to Silence. In: *European Human Rights Law Review*, 2007, Issue 5, p. 514–533.

15. *Bogan, P.* Self-incrimination, the right to silence, and the reverse burden of proof. In: *Human rights in the Investigation and Prosecution of Crime*. Colvin M. and Cooper J. (ed. by) Oxford; New York: Oxford University Press, 2009, p. 347–375.
16. *Cape, E., Namoradze, Z., Smith, R., Spronken, T.* Effective Criminal Defence in Europe. [B. v.]: Intersentia, 2010.
17. *Choo, A.* Compelling the Provision of Information: The Privilege against Self-Incrimination as a Human Right, 2010, September 13, Warwick School of Law Research Paper No. 2010/20. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=1676137>. [skatīts 12.01.2013.].
18. *Corstens, G., Pradel, G.* European criminal law. Hague: Kluwer Law International, 2002.
19. *Criminal Justice: Local and Global*. Drake D., Muncie J., Westmarland L. (ed. by) Cullompton etc.: Willan Publishing; Milton Keynes: Open University, 2010.
20. *Criminal Procedure in Europe*. Volger R., Huber B. (ed. by) Berlin: Duncker & Humblot, 2008
21. *Easton, S.* The Case for the Right to Silence, 2nd ed., Aldershot etc.: Ashgate, 1998.
22. *George, C. T. III, Bilder, M. D.* Aristotle's Paradox and the Self-Incrimination Puzzle, *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 1991, Vol. 82, No. 2., p. 243–282.
23. *Gerstein, R. S.* Privacy and Self-Incrimination, *Ethics*, 1970, Vol. 80, No. 2, p.87-101.
24. *Greenawalt, R. K.* Silence as a Moral and Constitutional Right, *William & Mary Law Review*, 1981, Vol. 23, Issue 1, p. 15–71.
25. *Jackson, J.* Re-Conceptualizing the Right of Silence as an Effective Fair Trial Standard. *International and Comparative Law Quarterly*, 2009, Vol. 58, Issue 04, p. 835–861.
26. *Padfield, N.* Text and Materials on the Criminal Justice Process. 4th ed. Oxford etc.: Oxford University Press. 2008.
27. *Pati, R.* Due Process and International Terrorism. Leiden, Boston: Nijhoff, 2009.
28. *Principles of Evidence in International Criminal Justice*. Khan K. A. A., Buisman C., Gosnell C. (ed. by). Oxford etc.: Oxford University Press, 2010.
29. *Racker, H.* The Limits of the Criminal Sanction. Stanford, California: Stanford University Press, 1968.
30. *Redmayne, M.* Rethinking the Privilege against Self-Incrimination. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2007, 27(2), p. 209–232.
31. *Roberts, P., Zuckerman, A.* Criminal Evidence. Oxford, New York: Oxford University Press, 2010.
32. *Seidmann, D. J., Stein, A.* The Right to Silence Helps the Innocent: A Game-Theoretic Analysis of the Fifth Amendment Privilege. *Harvard Law Review*, 2000, December, Vol. 114, No. 2, p. 430.
33. *Stumer, A.* The Presumption of Innocence: Evidential and Human Rights Perspectives. Oxford etc.: Hart, 2010,
34. *Summers, S. J.* Fair Trials: the European Criminal Procedural Tradition and the European Court of Human Rights. Oxford etc.: Hart, 2007, p. 162.–163.
35. *Taslitz, A. E.* Confessing in the Human Voice: A Defense of the Privilege against Self-Incrimination, *Cardozo Pub. L. Pol'y & Ethics J.*, 2008, Vol. 7, p. 206. Pieejams: http://works.bepress.com/andrew_taslitz/4 [skatīts 12.01.2013.].
36. *Theophilopoulos, C.* The Privilege Against Self-Incrimination and the Distinction between Testimonial and Non-Testimonial Evidence. *South African Law Journal*, 2010, Vol. 127, Issue 01.
37. *Theophilopoulos, C.* The Right to Silence and the Privilege against Self-Incrimination: a Critical Examination of a Doctrine in Search of Cogent Reasons, PhD thesis, University of South Africa 2011, p. 22–152. Pieejams: <http://uir.unisa.ac.za/handle/10500/1058?show=full> [skatīts 12.01.2013.].
38. *Trechsel, S., Summers, S. J.* Human Rights in Criminal Proceedings. Oxford: Oxford University Press, 2005.
39. *Van Kessel, G.* Quieting the Guilty and Acquitting the Innocent: A Close Look at a New Twist on the Right to Silence. *Indiana Law Review*, 2002, Vol. 35.
40. *Wigmore, J. H.* *Wigmore on Evidence*, vol. 8., McNaughton rev., Boston: Little, Brawn, 1961.
41. *Zahar, A., Sluiter, G. K.* International Criminal Law. New York: Oxford University Press, 2008.
42. *Лунатова, С.* Понятие чести и достоинства, его содержание и развитие в российской правовой системе. Pieejams: <http://do.gendocs.ru/docs/index-307730.html> [skatīts 12.01.2013.].

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993. 1. jūlijs.
2. Romas Starptautiskās krimināltiesas statūti: Starptautisks dokuments, 17.07.1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 97, 2002, 28. jūnijs.
3. Konvencija pret spīdzināšanu un citiem nežēlīgas, necilvēcīgas vai pazemojošas iztērēšanās vai sodīšanas veidiem: Staptautisks dokuments 10.12.1984. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 135, 2011, 30. augusts.

4. Starptautiskais pakts par pilsoņu un politikajām tiesībām: Starptautisks dokuments, 16.12.1966. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61, 2003, 23. aprīlis.
5. Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: Starptautiska konvencija, 04.11.1950. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143, 1997, 13. jūnijs.
6. Declaration on the Protection of All Persons from Being Subjected to Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Adopted by General Assembly resolution 3452 (XXX) of 9 December 1975. Pieejams: <http://www2.ohchr.org/english/law/declarationcat.htm> [skatīts 12.01.2013.].
7. Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/vispcd.htm> [skatīts 12.01.2013.].
8. Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.

Juridiskās prakses materiāli

1. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 22978/05 *Gäfgen v. Germany*.
2. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietās 33501/96 *Telfner v. Austria*.
3. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 19187/91 *Saunders v. United Kingdom*.
4. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 18731/91 *John Murray v United Kingdom*.
5. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 10828/84 *Funk v. France*.
6. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 10519/83 *Salabiaku v. France*.
7. Dissenting Opinion of Judge Martens Joined by Judge Kuris. Eiropas Cilvēktiesību tiesas lieta 19187/91 *Saunders v. United Kingdom*.

Citi materiāli

1. UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No.13: Article 14 (Administration of Justice), Equality before the Courts and the Right to a Fair and Public Hearing by an Independent Court Established by Law, 13 April 1984. Pieejams: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/453883f90.html> [skatīts 12.01.2013.].

Atsauces un piezīmes

1. Trechsel, S., Summers, S. J. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 341; Zahar, A. Sluiter, G. K. *International Criminal Law*. New York: Oxford University Press, 2008, p. 303.
2. Starptautiskais pakts par pilsoņu un politikajām tiesībām: Starptautisks dokuments, 16.12.1966. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61, 2003, 23. aprīlis.
3. Romas Starptautiskās krimināltiesas statūti: Starptautisks dokuments, 17.07.1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 97, 2002, 28. jūnijs.
4. Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: Starptautiska konvencija, 04.11.1950. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143, 1997, 13. jūnijs.
5. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 18731/91 *John Murray v United Kingdom*, para. 45; Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 19187/91 *Saunders v. United Kingdom*, para. 68.
6. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 10828/84 *Funk v. France*.
7. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 19187/91 *Saunders v. United Kingdom*, para. 69.
8. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 18731/91 *John Murray v. United Kingdom*, para. 45.
9. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 19187/91 *Saunders v. United Kingdom*, para. 68.
10. Dissenting Opinion of Judge Martens Joined by Judge Kuris: Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 19187/91 *Saunders v. United Kingdom*, para. 9.
11. Tiesību sevi neapsūdzēt pamatojumu analīzi sk. Easton, S. The Case for the Right to Silence, 2nd ed., Aldershot etc.: Ashgate, 1998, p. 163–168; Roberts, P., Zuckerman, A. *Criminal Evidence*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2010, p. 408–420; Redmayne, M. Rethinking the Privilege against Self-Incrimination. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2007, 27(2), p. 209–232; Allen, R. J. Theorizing about Self-Incrimination. *Cardozo Law Review*, 2008, December, *Cardozo Law Review*, Vol. 30, No. 3, p. 729–750. Pieejams: <http://lawlib.wlu.edu/CLJC/index.aspx?mainid=158&issuedate=2009-03-13> [skatīts 12.01.2013.]; Theophilopoulos, C. The Right to Silence and the Privilege against Self-Incrimination: a Critical Examination of a Doctrine in Search of Cogent Reasons, PhD thesis, University of South Africa 2011, p. 22–152. Pieejams: <http://uir.unisa.ac.za/handle/10500/1058?show=full> [skatīts 12.01.2013.].
12. Sk. Dissenting Opinion of Judge Martens Joined by Judge Kuris. Eiropas Cilvēktiesību tiesas lieta 19187/91 *Saunders v. United Kingdom*, para. 8.

13. Sk. *Greenawalt R. K.* Silence as a Moral and Constitutional Right, *William & Mary Law Review*, 1981, Vol. 23, Issue 1, p. 39.
14. Sk. *Redmayne, M.* Rethinking the Privilege against Self-Incrimination. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2007, 27(2), p. 220. Dissenting Opinion of Judge Martens Joined by Judge Kuris. Eiropas Cilvēktiesību tiesas lieta 19187/91 *Saunders v. United Kingdom*, para. 8.
15. Sk. *Seidmann, D. J., Stein, A.* The Right to Silence Helps the Innocent: A Game-Theoretic Analysis of the Fifth Amendment Privilege. *Harvard Law Review*, 2000, December, Vol. 114, No. 2, p. 430.
16. Dissenting Opinion of Judge Martens Joined by Judge Kuris. Eiropas Cilvēktiesību tiesas lieta 19187/91 *Saunders v. United Kingdom*, para. 8.
17. Sk. *Trechsel, S., Summers, S. J.* Human Rights in Criminal Proceedings. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 348.; *Bogan, P.* Self-incrimination, the right to silence, and the reverse burden of proof. In: *Human rights in the Investigation and Prosecution of Crime*. Colvin M. and Cooper J. (ed. by) Oxford; New York: Oxford University Press, 2009, p. 347; Principles of Evidence in International Criminal Justice. Khan K. A. A., Buisman C., Gosnell C. (ed. by). Oxford etc.: Oxford University Press, 2010, p. 39; *Corstens, G., Pradel, G.* European criminal law. Hague: Kluwer Law International, 2002, p. 415; Dissenting Opinion of Judge Martens Joined by Judge Kuris. Eiropas Cilvēktiesību tiesas lieta 19187/91 *Saunders v. United Kingdom*, para. 8.
18. Sk. *Taslitz, A. E.* Confessing in the Human Voice: A Defense of the Privilege against Self-Incrimination, *Cardozo Pub. L. Pol'y & Ethics J.*, 2008, Vol. 7, p. 206. Pieejams: http://works.bepress.com/andrew_taslitz/4 [skatīts 12.01.2013.].
19. Sk. *Ibid.; Arenella, P.* Schmerber and the Privilege against Self – Incrimination. *American Criminal Law Review*, 1982, Vol. 20., p. 31–61; Citēts: *Allen, R. J., Mace, M. K.* The Self-Incrimination Clause Explained and Its Future Predicted. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 2003. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=480143> [skatīts 12.01.2013.], p. 21; *Gerstein, R. S.* Privacy and Self-Incrimination, *Ethics*, 1970, Vol. 80, No. 2, p. 87–101.
20. Sk. *Gerstein, R. S.* Privacy and Self-Incrimination, *Ethics*, 1970, Vol. 80, No. 2, p. 87–101; *Greenawalt, R. K.* Silence as a Moral and Constitutional Right, *William & Mary Law Review*, 1981, Vol. 23, Issue 1, p. 39.
21. Sk. *Redmayne, M.* Rethinking the Privilege against Self-Incrimination. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2007, 27(2), p. 225; *Trechsel, S., Summers, S. J.* Human Rights in Criminal Proceedings. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 96; *Ashworth, A.* Self-Incrimination in European Human Rights Law – A Pregnant Pragmatism? Symposium: The Future of Self-Incrimination: Fifth Amendment, Confessions, & Guilty Pleas. *Cardozo Law Review*, 2008. December, Vol. 30, Nr. 3, p. 751–774. Pieejams: <http://lawlib.wlu.edu/CLJC/index.aspx?mainid=158&issuedate=2009-03-13> [skatīts 12.01.2013.], p. 10–11, 13; *George, C. T. III, Bilder, M. D.* Aristotle's Paradox and the Self-Incrimination Puzzle, *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 1991, Vol. 82, No.2., p. 243, 271; *Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K.* Taisnīgums kriminālprocesā. *Jurista Vārds*, Nr. 48, 2011, 29. novembris.
22. Sk. *Summers, S. J.* Fair Trials: the European Criminal Procedural Tradition and the European Court of Human Rights. Oxford etc.: Hart, 2007, p. 162–163; *Choo, A.* Compelling the Provision of Information: The Privilege against Self-Incrimination as a Human Right, 2010, September 13, Warwick School of Law Research Paper No. 2010/20. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=1676137> [skatīts 12.01.2013.], p. 13.
23. *Redmayne, M.* Rethinking the Privilege against Self-Incrimination. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2007, 27(2), p. 218; *Allen, R. J.* Theorizing about Self-Incrimination. *Cardozo Law Review*, 2008, December, *Cardozo Law Review*, Vol. 30, No. 3, p. 729. Pieejams: <http://lawlib.wlu.edu/CLJC/index.aspx?mainid=158&issuedate=2009-03-13> [skatīts 12.01.2013.]; *Amar, A. R.* The Constitution and Criminal Procedure: First Principles, 1997, Yale University Press, p. 69.
24. *Easton, S.* The Case for the Right to Silence, 2nd ed, Aldershot etc.: Ashgate, 1998, p. xi.
25. *Racker, H.* The Limits of the Criminal Sanction, Stanford, California: Stanford University Press, 1968, p. 153. In: *Padfield, N.* Text and Materials on the Criminal Justice Process. 4th ed. Oxford etc.: Oxford University Press. 2008; *Azubalyte, R.* Tendencies of the Development of the Lithuanian Criminal Procedure Law. *Mykolas Romeris University periodical reviewed research papers Jurisprudence*, 2010, No. 1(119), p. 283; *Criminal Justice: Local and Global.* *Drake, D., Muncie, J., Westmarland L.* (ed. by) Cullompton etc.: Willan Publishing; Milton Keynes: Open University, 2010, p. 14; *Ashworth, A., Redmayne, M.* The Criminal Process. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 38–39.
26. *Pati, R.* Due Process and International Terrorism. Leiden, Boston: Nijhoff, 2009, p. 32.
27. *Ashworth, A., Redmayne, M.* The Criminal Process. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 45.

28. *Summers, S. J. Fair trials: the European Criminal Procedural Tradition and the European Court of Human Rights.* Oxford etc.: Hart, 2007, p. 169, 172; Šāds viedoklis ir atrodams arī Latvijas tiesību doktrīnā, tiesības uz taisnīgu tiesvedību pēc tiesību satura iedalot procesuālās tiesībās. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 25. lpp.
29. *Easton, S. The Case for the Right to Silence*, 2nd ed, Aldershot etc.: Ashgate, 1998, p. 187.
30. *Stumer, A. The Presumption of Innocence: Evidential and Human Rights Perspectives.* Oxford etc.: Hart, 2010, p. 37; *Summers, S. J. Fair Trials: the European Criminal Procedural Tradition and the European Court of Human Rights.* Oxford etc.: Hart, 2007, p. 173; Sk. *Easton, S. The Case for the Right to Silence*, 2nd ed, Aldershot etc.: Ashgate, 1998, p. 187.
31. *Summers, S. J. Fair Trials: the European Criminal Procedural Tradition and the European Court of Human Rights.* Oxford etc.: Hart, 2007, p. 173; *Easton, S. The Case for the Right to Silence*, 2nd ed, Aldershot etc.: Ashgate, 1998, p. 187.
32. Sk. *Bentham, J. Rationale of Judicial Evidence. Special Applied to English Practice.* 5 volumes, Mill J. S. (ed. by), London: Hunt & Clarke, 1843, p. 207–283; *Bentham, J. Treatise on Judicial Evidence.* Extracted from the Manuscripts of Jeremy Bentham, Esq. by M. Dumont, 1 volume, London: Baldwin, Cradock & Joy, 1825, p. 240–245.
33. *Bentham, J. Rationale of Judicial Evidence. Special Applied to English Practice.* 5 volumes, Mill J. S. (ed. by), London: Hunt & Clarke, 1843, p. 221.
34. *Bentham, J. Treatise on Judicial Evidence.* Extracted from the Manuscripts of Jeremy Bentham, Esq. by M. Dumont, 1 volume, London: Baldwin, Cradock & Joy, 1825, p. 241.
35. *Bentham, J. Rationale of Judicial Evidence. Special Applied to English Practice.* 5 volumes, edited by John Stuart Mill, London: Hunt & Clarke, 1843, p. 208, 459.
36. *Easton, S. The Case for the Right to Silence*, 2nd ed, Aldershot etc.: Ashgate, 1998, p. 168.
37. *Ibid.*, p. 165, 168.
38. *Ibid.*, p. 147.
39. *Wigmore, J. H. Wighmore on Evidence*, vol. 8., McNaughton rev., Boston: Little, Brawn, 1961, para. 2265. Citēts *Easton, S. The Case for the Right to Silence*, 2nd ed., Aldershot etc.: Ashgate, 1998, p. 169.
40. Sk., piem., *Greenawalt, R. K. Silence as a Moral and Constitutional Right*, William & Mary Law Review, 1981, Vol. 23, Issue 1, p. 39.
41. *Easton, S. The Case for the Right to Silence*, 2nd ed., Aldershot etc.: Ashgate, 1998., p. 169. *Theophilopoulos, C. The Privilege Against Self-Incrimination and the Distinction Between Testimonial and Non-Testimonial Evidence.* South African Law Journal, 2010, Vol. 127, Issue 01, p. 113.
42. *Bentham, J. Rationale of Judicial Evidence. Special Applied to English Practice.* 5 volumes, Mill J.S. (ed. by), London: Hunt & Clarke, 1843.p. 37.
43. Dissenting Opinion of Judge Martens Joined by Judge Kuris. Eiropas Cilvēktiesību tiesas lieta 19187/91 *Saunders v. United Kingdom*, 12. atsauce, Allen R. J. Theorizing about Self-Incrimination. *Cardozo Law Review*, 2008, December, *Cardozo Law Review*, Vol. 30, No. 3, p. 731. Pieejams: <http://lawlib.wlu.edu/CLJC/index.aspx?mainid=158&issuedate=2009-03-13> [skatīts 12.01.2013.].
44. *Seidmann, D. J., Stein, A. The Right to Silence Helps the Innocent: A Game-Theoretic Analysis of the Fifth Amendment Privilege.* Harvard Law Review, 2000, December, Vol. 114, No. 2, p. 431.
45. *Easton, S. The Case for the Right to Silence*, 2nd ed, Aldershot etc.: Ashgate, 1998, p. 180.
46. *Van Kessel, G. Quieting the Guilty and Acquitting the Innocent: A Close Look at a New Twist on the Right to Silence.* Indiana Law Review, 2002, Vo. 35, p. 925; *Roberts, P., Zuckerman, A. Criminal evidence.* Oxford, New York: Oxford University Press, 2010, p. 422–425.
47. *Redmayne, M. Rethinking the Privilege against Self-Incrimination.* Oxford Journal of Legal Studies, 2007, 27(2), p. 220.
48. *Ashworth, A., Redmayne, M. The Criminal Process.* 3rd ed. Oxford: Oxford University press, 2005, p. 23.
49. *Trechsel, S., Summers, S. J. Human Rights in Criminal Proceedings.* Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 116; *Bogan, P. Self-Incrimination, the Right to Silence, and the Reverse Burden of Proof.* In: *Human Rights in the Investigation and Prosecution of Crime.* Colvin M. and Cooper J. (ed. by) Oxford; New York: Oxford University Press, 2009, p. 347; *Principles of Evidence in International Criminal Justice.* Khan K. A. A., Buisman C., Gosnell C. (ed. by). Oxford etc.: Oxford University Press, 2010, p. 39; *Corstens, G., Pradel, G. European Criminal Law.* Hague: Kluwer Law International, 2002, p. 415; Dissenting Opinion of Judge Martens Joined by Judge Kuris. Eiropas Cilvēktiesību tiesas lieta 19187/91 *Saunders v. United Kingdom*, para. 8; *Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. Taisnīgums kriminālprocesā. Jurista Vārds*, Nr. 48, 2011, 29. novembris.

50. Sk., piem., Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 19187/91 *Saunders v. United Kingdom*, para. 68.
51. *Redmayne, M.* Rethinking the Privilege against Self-Incrimination. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2007, 27(2), p. 218–219; *Roberts, P., Zuckerman, A.* *Criminal Evidence*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2010, p. 414–416.
52. Minētais princips ir noteikts Krimināllikuma 1. panta otrajā daļā un Kriminālprocesa likuma 19. pantā. Sk. *Liede, A.* Latvijas PSR kriminālprocess (vispārīgā daļa) un tiesu pierādījumi. Rīga: Zvaigzne, 1970. Atkārtoti izdots Rīga: Zvaigzne ABC, 2010, p. 30; Sk. arī *Roberts, P., Zuckerman, A.* *Criminal Evidence*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2010, p. 415.
53. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.
54. Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijā.
55. *Redmayne, M.* Rethinking the Privilege against Self-Incrimination. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2007, 27(2), p. 218–219. *Stumer, A.* The Presumption of Innocence: Evidential and Human Rights Perspectives. Oxford etc.: Hart, 2010, introduction; *Ashworth, A.* Four Threats to the Presumption of Innocence, *International Journal of Evidence and Proof*, Vol. 10, No. 4, 2006, p. 241, 243.
56. *Easton, S.* The Case for the Right to Silence, 2nd ed, Aldershot etc.: Ashgate, 1998, p. 192.
57. Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 18731/91 *John Murray v United Kingdom*, para. 51; Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumus lietās 33501/96 *Telfner v. Austria*, para. 16–18; Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 10519/83 *Salabiaku v. France*, para. 28–30.
58. *Redmayne, M.* Rethinking the Privilege against Self-Incrimination. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2007, 27(2), p. 218–219; *Roberts, P., Zuckerman, A.* *Criminal Evidence*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2010, p. 414–416.
59. *Criminal Procedure in Europe*. Volger R., Huber B. (ed. by) Berlin: Duncker & Humblot, 2008, p. 12–15.
60. *Trechsel, S., Summers, S. J.* *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 244.
61. *Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K.* Taisnīgums kriminālprocesā. *Jurista Vārds*, Nr. 48, 2011, 29. novembris.
62. *Trechsel, S., Summers, S. J.* *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 85, 96.
63. Sk. *Summers, S. J.* Fair Trials: the European Criminal Procedural Tradition and the European Court of Human Rights. Oxford etc.: Hart, 2007, p. 162–163; *Choo, A.* Compelling the Provision of Information: The Privilege against Self-Incrimination as a Human Right, 2010, September 13, Warwick School of Law Research Paper No. 2010/20. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=1676137> [skatīts 12.01.2013.], p. 13.
64. *Berger, M.* Self-Incrimination and the European Court of Human Rights: Procedural Issues in the Enforcement of the Right to Silence. In: *European Human Rights Law Review*, 2007, Issue 5, p. 521.
65. Sk. *Jackson, J.* Re-Conceptualizing the Right of Silence as an Effective Fair Trial Standard. *International and Comparative Law Quarterly*, 2009, Vol. 58, Issue 04, p. 861.
66. Dissenting Opinion of Judge Martens Joined by Judge Kuris: Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 19187/91 *Saunders v. United Kingdom*, para. 9, *Trechsel, S., Summers, S. J.* *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 348.
67. *Easton, S.* The Case for the Right to Silence, 2nd ed, Aldershot etc.: Ashgate, 1998, p. 186–191; *Ashworth, A.* Self-Incrimination in European Human Rights Law – A Pregnant Pragmatism? Symposium: The Future of Self-Incrimination: Fifth Amendment, Confessions, & Guilty Pleas. *Cardozo Law Review*, 2008. December, Volume 30, Number 3, p. 751–774. Pieejams: <http://lawlib.wlu.edu/CLJC/index.aspx?mainid=158&issuedate=2009-03-13> [skatīts 12.01.2013.], p. 13.
68. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 742. lpp.
69. Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/vispcd.htm> [skatīts 12.01.2013.].
70. Konvencija pret spīdzināšanu un citiem nežēlīgas, necilvēcīgas vai pazemojošas izturēšanās vai sodīšanas veidiem: Staptautisks dokuments 10.12.1984., Latvijas Vēstnesis, Nr. 135, 2011, 30. augusts.
71. UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 13: Article 14 (Administration of Justice), Equality before the Courts and the Right to a Fair and Public Hearing by an Independent Court Established by Law, 13 April 1984. Pieejams: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/453883f90.html> [skatīts 12.01.2013.].
72. Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu lietā: 22978/05 *Gäfgen v. Germany*, para. 166–173.

73. Sk. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 203. lpp.
74. *Cape, E., Namoradze, Z., Smith, R., Spronken, T.* Effective Criminal Defence in Europe. [B. v.]: Interesentia, 2010, p. 86, 349, 405, 459.
75. Ar cieņu tiek saprasts personas sabiedriskā vērtējuma atspoguļojums viņas pašas apziņā, t. i., personas pašnovērtējums, savukārt ar godu – personas sabiedrisks novērtējums, kas ir izveidojies viņas darbības rezultātā. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 207. lpp.
76. *Лунатова, С.* Понятие чести и достоинства, его содержание и развитие в российской правовой системе. Pieejams: <http://do.gendocs.ru/docs/index-307730.html> [skatīts 12.01.2013.].
77. Declaration on the Protection of All Persons from Being Subjected to Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Adopted by General Assembly resolution 3452 (XXX) of 9 December 1975. Pieejams: <http://www2.ohchr.org/english/law/declarationcat.htm> [skatīts 12.01.2013.].
78. Tiesības uz privāto dzīvi ir noteiktas ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 12. pantā, Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 17. pantā, ECTK 8. pantā, kā arī Satversmes 96. pantā.
79. *Sk. Taslitz, A. E.* Confessing in the Human Voice: A Defense of the Privilege Against Self-Incrimination, *Cardozo Pub. L. Pol'y & Ethics J.*, 2008, Vol. 7, p. 206; Pieejams: http://works.bepress.com/andrew_taslitz/4 [skatīts 12.01.2013.]; *Arenella, P.* Schmerber and the Privilege against Self-Incrimination. *American Criminal Law Review*, 1982, Vol. 20., p. 31–61; Citēts: *Allen, R. J., Mace, M. K.* The Self-Incrimination Clause Explained and Its Future Predicted. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 2003. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=480143> [skatīts 12.01.2013.], p. 21; *Gerstein, R. S.* Privacy and Self-Incrimination, *Ethics*, 1970, Vol. 80, No. 2, p. 87–101.
80. *Sk. Allen, R. J.* Theorizing about Self-Incrimination. *Cardozo Law Review*, 2008, December, *Cardozo Law Review*, Vol. 30, No. 3, p. 734. Pieejams: <http://lawlib.wlu.edu/CLJC/index.aspx?mainid=158&issuedate=2009-03> [skatīts 12.01.2013.]; *Roberts, P., Zuckerman, A.* Criminal evidence. Oxford, New York: Oxford University Press, 2010, p. 412–413.
81. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 265. lpp; *Roberts, P., Zuckerman, A.* Criminal evidence. Oxford, New York: Oxford University Press, 2010, p. 412.
82. *Roberts, P., Zuckerman, A.* Criminal Evidence. Oxford, New York: Oxford University Press, 2010, p. 413.
83. *Ibid.*, p. 412.
84. *Theophilopoulos, C.* The Privilege against Self-Incrimination and the Distinction between Testimonial and Non-Testimonial Evidence. *South African Law Journal*, 2010, Vol. 127, Issue 01, p. 122.
85. *Ibid.*, p. 120.
86. *Stumer, A.* The Presumption of Innocence: Evidential and Human Rights Perspectives. Oxford etc.: Hart, 2010, p. 38–39.
87. *Redmayne, M.* Rethinking the Privilege against Self-Incrimination. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2007, 27(2), p. 225; *Trechsel, S., Summers, S. J.* Human Rights in Criminal Proceedings. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 96; *Ashworth, A.* Self-Incrimination in European Human Rights Law – A Pregnant Pragmatism? Symposium: The Future of Self-Incrimination: Fifth Amendment, Confessions, & Guilty Pleas. *Cardozo Law Review*, 2008, December, Vol. 30, Nr. 3, p. 751–774. Pieejams: <http://lawlib.wlu.edu/CLJC/index.aspx?mainid=158&issuedate=2009-03-13> [skatīts 12.01.2013.], p. 10–11, 13; *George, C. T. III, Bilder, M. D.* Aristotle's Paradox and the Self-Incrimination Puzzle, *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 1991, Vol. 82, No. 2., p. 243, 271; *Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga K.* Taisnīgums kriminālprocesā. *Jurista Vārds*, Nr. 48, 2011, 29. novembris.
88. *Stumer, A.* The Presumption of Innocence: Evidential and Human Rights Perspectives. Oxford etc.: Hart, 2010, p. 37, 38.
89. *Ibid.*, p. 37–40.
90. *Ashworth, A.* Self-Incrimination in European Human Rights Law – A Pregnant Pragmatism? Symposium: The Future of Self-Incrimination: Fifth Amendment, Confessions, & Guilty Pleas. *Cardozo Law Review*, 2008, December, Vol. 30, Nr. 3, p. 751–774. Pieejams: <http://lawlib.wlu.edu/CLJC/index.aspx?mainid=158&issuedate=2009-03-13> [skatīts 12.01.2013.], p. 10.

91. *Redmayne, M.* Rethinking the Privilege against Self-Incrimination. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2007, 27(2), p. 225.
92. *Ibid.*
93. *Theophilopoulos, C.* The Privilege against Self-Incrimination and the Distinction between Testimonial and Non-Testimonial Evidence. *South African Law Journal*, 2010, Vol. 127, Issue 01, p. 122.

Summary

This article explores importance of the right not to incriminate oneself and analyses why it should be protected. The author formulates dual purpose of the right. First, as a procedural right, it helps to prevent conviction of innocent persons thus significantly reducing miscarriage of justice. Second, the right not to incriminate oneself as a substantial right ensures provision of commonly accepted legal and ethical standards in criminal procedure and consequently facilitates provision of human rights and protection of the whole judiciary system.

Tiesību normu atpakaļejošs spēks laikā un tā ierobežošana tiesiskā un demokrātiskā valstī

Retroactivity of legal norms and its restriction in a state of law

Mg. iur. Māris Onževs

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures katedras doktorants

E-pasts: maris_onzevs@yahoo.com

Rakstā aplūkota gan tiesību normu atpakaļejoša spēka vēsturiskā attīstība, gan arī tā realizēšana mūsdienās, izvērtējot tiesību normu eventuālo prettiesiskumu. Par pamatu tiesību normu atpakaļejoša spēka izpratnes analīzei ir izmantota Vācijas Konstitucionālās tiesas prakse, kurā ietvertās atziņas ir ne tikai padziļināti analizētas, bet arī salīdzinātas ar Satversmes tiesas veidoto atpakaļejoša spēka izpratni.

Atslēgvārdi: atpakaļejošs spēks laikā, īsts atpakaļejošs spēks laikā, neīsts atpakaļejošs spēks laikā, tiesību normu seku atpakaļejoša iedarbība, tiesiskā sastāva atpakaļejoša piesaiste.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	165
1. <i>Tiesību normu atpakaļejoša saistošā spēka izpratnes attīstība</i>	166
2. <i>Tiesību normu atpakaļejoša saistošā spēka izpratne un nošķiršana, pamatojoties uz Vācijas Konstitucionālās tiesas izstrādāto metodiku</i>	168
3. <i>Kritika īsta un neīsta atpakaļejoša spēka nošķiršanai un Vācijas Konstitucionālās tiesas doktrīnas maiņa</i>	170
4. <i>Izņēmumi no vispārējā tiesību normu atpakaļejoša saistošā spēka nepieļaujamības principa</i>	171
5. <i>Noslēguma vietā</i>	172
<i>Kopsavilkums</i>	172
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	173
<i>Atsauces</i>	175
<i>Summary</i>	178

levads

Tiesību doktrīnā tiek atzīts, ka atkarībā no tiesību normu saistošā spēka tvēruma robežām likumdevējs var pieņemt tiesību normas ar atpakaļejošu, tūlītēju vai turpmāk vērstu spēku laikā.¹ Tomēr līdz šim gan Latvijas tiesību zinātnē, gan arī tiesu nolēmumos ir tikai ļoti vispārīgi izskaidrots, kādas ir minēto tiesību normu saistošā spēka veidu nošķiršanas robežas, kā arī kuros gadījumos un cik plaša ir likumdevēja rīcības brīvība pieņemt tiesību normas ar vispretrunīgāk vērtēto – atpakaļejošu spēku laikā. Piemēram, Satversmes tiesa ir tikai vispārīgi norādījusi,

ka "tiesiskā valstī gadījumi, kad likumam tiek piešķirts atpakaļejošs spēks, uzskatāmi par izņēmumu. Tomēr likumdevējam atsevišķos gadījumos ir iespējams likumam piešķirt atpakaļvērstu spēku, lai aizsargātu konstitucionālās vērtības".² Līdzīgs regulējums ir ietverts Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likuma 9. panta ceturtajā daļā, kas kopš 2012. gada aizstāj praktiski identisku tiesību normu no spēku zaudējušā likuma "Par likumu un citu Saeimas, Valsts prezidenta un Ministru kabineta pieņemto aktu izsludināšanas, publicēšanas, spēkā stāšanās kārtību un spēkā esamību".³

Ievērojot minēto precīzas atpakaļejoša spēka izpratnes vakuuma stāvokli, konkrētajā rakstā gan no vēsturiskās perspektīvas, gan arī no mūsdienu tiesību atziņu skatupunkta ir analizēts tiesību normu atpakaļejošs spēks laikā. Raksta ietvaros ir apskatīta arī metodoloģija, uz kuru balstoties gan likumdevējam, gan arī konstitucionālajai tiesai būtu iespējams konstatēt un ierobežot tiesību normu pieņemšanu ar atpakaļejošu spēku laikā. Vienlaikus atzīmējams, ka, ņemot vērā tiesību normu atpakaļejoša spēka krimināltiesiskās perspektīvas atšķirīgo struktūru un vēsturisko attīstību,⁴ attiecīgā atpakaļejoša spēka perspektīva rakstā nav aplūkota.

Būtiski uzsvērt, ka, ņemot vērā līdzšinējo Latvijas tiesu praksi, kas neskaidru tiesību jautājumu risināšanā izmanto Vācijas tiesību doktrīnā un tiesu nolēmumos paustās atziņas,⁵ arī rakstā izmantotā tiesību normu atpakaļejoša saistošā spēka nošķiršanas un pieļaujamības analīze ir balstīta uz Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas (turpmāk – Vācijas Konstitucionālā tiesa) nolēmumiem. Lai gan autora ieskatā ārvalstu tiesību prakses pārņemšana nevarētu būt absolūta un Latvijas tiesību sistēmā eventuāli transponējamās idejas būtu kritiski izvērtējamas, tomēr, apzinoties Latvijas tiesību zinātnes un tiesu kapacitāti, šādā veidā ir iespējams precīzi un efektīvi pilnveidot salīdzinoši maz pētītus tiesību teorijas un arī konstitucionālo tiesību institūtus.

1. Tiesību normu atpakaļejoša saistošā spēka izpratnes attīstība

Atskatoties vēsturiskā perspektīvā uz tiesību normu ar atpakaļejošu saistošo spēku nošķiršanu, secināms, ka jau kopš Senās Romas laikiem ir konstatējama izpratne par tādu tiesību normu nodalīšanu, kas skar pagātnes laikā radušās tiesiskās attiecības vai notikušus faktiskos apstākļus, no tiesību normām, kas ir attiecināmas tikai uz nākotnē realizētiem faktiskajiem apstākļiem.⁶ Tajā pašā laikā, ņemot vērā, ka šāds tiesību normu iedalījums neveidojās kā mākslīgs tiesību zinātnes institūts, bet gan radās kā sekas sabiedrības un likumdevēja evolucionējošajai izpratnei par tiesiski pieļaujama tiesiskā regulējuma priekšnoteikumiem, sākotnējās tiesību normu atpakaļejoša spēka robežas un arī pieļaujamības priekšnoteikumi ir neskaidri.⁷

Piemēram, zināmākajā Senās Romas laika atpakaļejoša spēka izpratnes avotā – Teodosija Kodeksā, kas līdztekus vairākām Cicerona runām faktiski ir arī vienīgais autoritārais Senās Romas laika atpakaļejoša spēka laikā izpratnes avots,⁸ – bija noteikts, ka "tas ir skaidrs, ka likumi un konstitūcijas attiecas uz nākotnes tiesiskajām attiecībām, savukārt uz pagājušiem faktiem tie nevar tikt piemēroti, ja vien tas skaidri nav noteikts attiecībā uz tiesiskajām attiecībām, kas ir uzsāktas pagātnē, bet vēl nav pabeigtas".⁹ Tādējādi no minētā avota skaidri neizriet, vai atpakaļejošs spēks aptver arī pagātnē uzsāktu, bet vēl nepabeigtu tiesisko attiecību regulēšanu, vai arī attiecas tikai uz pilnībā pagājušu faktu regulēšanu. Turklāt vēl lielāku

neskaidrību rada tiesību normā ietvertā plašā likumdevēja rīcības brīvības klauzula, kas pēc nenosakāmiem kritērijiem pieļauj pagātnes laikā realizētu tiesisko attiecību regulēšanu ar jaunām tiesību normām. Tomēr, ņemot vērā, ka Senās Romas laikā tika konstatēta atšķirība tikai starp diviem tiesību normu saistošā spēka veidiem – atpakaļejošu un neatpakaļejošu (*die Nichtrückwirkung* – vācu val.) spēku laikā,¹⁰ vis ticamāk ar atpakaļejošu spēku būtu aptverami visi apstākļi, kuri jebkādā veidā bija saistīti ar pagātnes laika dimensiju.

Nosacīta nenoteiktība gan attiecībā uz tiesību normu robežām, kas pieņemtas ar atpakaļejošu spēku, gan arī to nepieļaujamību pastāvēja līdz pat 20. gadsimtam. No vienas puses, jau no 18. gadsimta beigām dažādās Eiropas valstīs un to daļās, tai skaitā Prūsijā, Francijā un Austrijā, dažādās tiesību normu kodifikācijās tika precīzi un skaidri pozitīvēti tiesību principi, kas aizliedza atpakaļejoša spēka noteikšanu.¹¹ Piemēram, 1794. gada Prūsijas Vispārējās Zemes tiesību 14. pantā tika noteikts, ka “jauni likumi nevar tikt piemēroti attiecībā uz jau veiktām darbībām un notikumiem”,¹² 1804. gada Francijas Civillikuma 2. pantā tika ietverts princips, ka “likumi attiecas tikai uz nākotni; tiem nav atpakaļejoša spēka”.¹³ Savukārt pēc pāris gadiem pieņemtajā Austrijas Vispārējā Civillikuma pagātnes laikā realizētu tiesisko attiecību ietekmēšanu regulēja 5. panta norma, kas noteica, ka “likumiem nav atpakaļejoša spēka; tiem nav nekādas ietekmes attiecībā uz iepriekšējām darbībām un uz iepriekš iegūtām tiesībām”.¹⁴ No otras puses, ņemot vērā tajā laikā plaši pastāvošo praksi noteikt izņēmumus no atpakaļejoša spēka aizlieguma principa, kā arī efektīvu likumdevēja darbību kontrolējošo tiesību līdzekļu neesību,¹⁵ tiesību normu atpakaļejoša saistošā spēka veida ierobežošana bija vairāk teorētiska un balstīta uz likumdevēja paša izpratni par tā rīcības brīvību iejaukties pagātnes laikā notikušās darbībās.

Interesanti atzīmēt, ka, ņemot vērā ievērojamo nenoteiktību atpakaļejoša spēka izpratnes robežu un pieļaujamības skaidrošanā, 19. gadsimta tiesību doktrīnā iezīmējās viedoklis, ka tiesiskajā regulējumā ietvertais atpakaļejoša spēka noteikšanas aizliegums būtu attiecināms ne tikai uz likumdevēju, bet daudz būtiskāku nozīmi iegūtu tiesību normu piemērotāju darbībā. Kā norādījis Fridrihs Karls Savinjī, atpakaļejoša saistošā spēka aizlieguma principa nozīme ir ierobežot tiesību piemērotāja rīcības brīvību tiesību normu iztulkošanā.¹⁶ Proti, tiesnešiem kā tiesību normu piemērotājiem būtu tiesības nepiemērot tiesību normas ar atpakaļejošu spēku laikā, pat ja tajās *expressis verbis* būtu noteikts pretējais.¹⁷ Vienlaikus gan saistībā ar minēto tiesību normu piemērotāju rīcības brīvību tiek pausts viedoklis, ka šādas tiesnešu pilnvaras ierobežot tiesību normu spēku laikā būtu jāizprot iespējami šauri, tādējādi neaizskarot likumdevēja rīcības brīvību pieņemt tiesību normas ar atpakaļejošu spēku laikā.¹⁸

Analizējot atpakaļejoša spēka laikā vēsturisko attīstību un izpratni no mūsdienu skatupunkta, vienlaikus ir būtiski arī apzināties, ka līdz 20. gadsimtam tiesību normu atpakaļejoša saistošā spēka aizlieguma izpratne galvenokārt tika vērtēta tikai no privāto tiesību perspektīvas. Tādējādi, ņemot vērā, ka atpakaļejoša spēka viens no uzdevumiem bija identificēt privāto tiesību jomā nepieļaujamas tiesību normas, tā tvērums objektīvi bija plašāks par mūsdienās tradicionāli saprotamo tiesību normu atpakaļejošo spēku kā vienu no trīs tiesību normu saistošā spēka veidiem, kas vienlīdz attiecas arī uz klasisku publisko tiesību, tai skaitā nodokļu un sociālās jomas, regulējumu. Līdz ar to kritiski būtu izvērtējama 19. gadsimta un vēl senākas izpratnes sasaistīšana ar mūsdienās izprotamajām atpakaļejoša saistošā spēka robežām, kā arī tā konstatēšanas un pieļaujamības priekšnoteikumiem.

2. Tiesību normu atpakaļejoša saistošā spēka izpratne un nošķiršana, pamatojoties uz Vācijas Konstitucionālās tiesas izstrādāto metodiku

Neskatoties uz vēsturiski salīdzinoši plašo un daudzveidīgo tiesību normu saistošā spēka veidu analīzi, tikai pēc II pasaules kara, izveidojot efektīvu likumdevēja pieņemto tiesību aktu uzraudzības sistēmu, tika sasniegts tiesību normu saistošā spēka veidu nošķiršanas sākotnējais mērķis, proti, izstrādāti objektīvi kritēriji, kas nepieļauj tiesību normu ar atpakaļejošu spēku izmantošanu tiesisko attiecību regulēšanai. Tādējādi, galvenokārt balstoties uz Vācijas Konstitucionālās tiesas praksi, no kuras atvasinātās tiesiskās idejas laika gaitā tika pārņemtas arī citās tiesību sistēmās,¹⁹ tika izveidotas visaptverošas juridiskās metodes tiesību normu atpakaļejoša saistošā spēka nošķiršanai, kā arī metodiskai tā nepieļaujāmības pamatošanai.

Likumsakarīgi, ka, vēsturiski pastāvot tikai fragmentārai un uz privāto tiesību principiem balstītai atpakaļejoša saistošā spēka izpratnei, Vācijas Konstitucionālā tiesa sākotnēji pēc tās nodibināšanas nespēja noformulēt ne to, kas ir uzskatāms par atpakaļejošu spēku laikā, ne arī to, vai šāds tiesību normu spēks ir vispārīgi pieļaujams. Tādējādi, analizējot tiesību normu atpakaļejoša spēka pieļaujāmību, Vācijas Konstitucionālā tiesa tikai vispārīgi norādīja, ka atpakaļejoša iedarbība ir saistīta ar atpakaļejošu iejaukšanos tiesību stāvoklī.²⁰ Vienlaikus tiesa pamatoja, ka, lai gan atpakaļejošs spēks pēc būtības ir pieļaujams, tas būtu aizliegams tādos gadījumos, kad personas nevarēja prognozēt un objektīvi ņemt vērā potenciālās izmaiņas ar atpakaļejošu spēku.²¹ Ievērojot minēto, no šādas atpakaļejoša spēka izpratnes bija iespējams tikai izsecināt, ka saistošā spēka identificēšanas vienīgā piesaistes pazīme, līdzīgi kā Senās Romas laikā, ir jebkāda pamanāma saistība ar pagātnes dimensiju. Tajā pašā laikā, nepastāvot objektīvi nosakāmiem saturiskajiem kritērijiem un metodiskai atpakaļejoša spēka laikā tiesiskuma vai prettiesiskuma konstatēšanai, gan atpakaļejoša spēka pastāvēšana, gan arī pieļaujāmība tika noteikta, balstoties uz konkrētiem apstākļiem individuāli katra izskatāmā strīda ietvaros.

Lai gan atpakaļejoša spēka noteikšanas izpratne attīstījās gandrīz ar katru Vācijas Konstitucionālās tiesas nolēmumu, kurā kāds no apskatāmajiem aspektiem bija saistīts ar tiesību normu laika tvēruma izvērtēšanu, nosacītā nenoteiktība attiecībā uz atpakaļejoša spēka nošķiršanu un pieļaujāmības noteikšanu pastāvēja līdz pat Vācijas Konstitucionālās tiesas 1960. gada 31. maijā pieņemtajam nolēmumam lietā Nr. 2 BvL 4/59,²² kurš tiesību doktrīnā tika uzskatīts par pamatu un pagrieziena punktu tiesību normu atpakaļejoša saistošā spēka metodiskai nošķiršanai.²³

Minētajā nolēmumā Vācijas Konstitucionālajai tiesai bija jākonstatē, vai Tiesu izmaksu likumā (*Gerichtskostengesetz* – vācu val.) izdarītie grozījumi par īres un nomas strīdos piemērojamās valsts nodevas samaksu ir pieņemti ar atpakaļejošu spēku un tādējādi prettiesiski ietekmē tiesību normu adresātu tiesības uz iepriekš pastāvošajām tiesu nodevām. Būtiskākais strīdus jautājums bija saistīts ar minēto grozījumu pārejas noteikumos norādīto regulējumu, ka palielinātā nodeva ir maksājama arī par jau uzsāktiem, t. i., tiesā iesniegtiem un izskatāmiem tiesību strīdiem. Izvērtējot attiecīgo tiesību aspektu, Vācijas Konstitucionālā tiesa norādīja, ka, lai noteiktu, vai atpakaļejošs spēks laikā ir pieļaujams, vispirms ir jānošķir īsts atpakaļejošs spēks (*echte Rückwirkung* – vācu val.) un neīsts atpakaļejošs spēks (*unechte Rückwirkung* – vācu val.).²⁴ No minētajiem tiesību normu saistošā spēka laika tvēruma veidiem tikai īsts atpakaļejošs spēks būtu uzskatāms par klasisku atpakaļejošu

spēku, kurš ir acīmredzami nepieļaujams, savukārt neīsta atpakaļejoša spēka gadījumā šādas prezumpcijas nav. Tādēļ, konstatējot neīstu atpakaļejošu spēku, vienmēr ir veicama tiesību normu adresātu tiesiskās palāvības analīze, izvērtējot, vai mainītais tiesiskais regulējums ir aizskāris tiesību normu adresātu tiesisko palāvību uz iepriekš noteiktā regulējuma pastāvēšanu.²⁵

Lai gan abi minētie tiesību normu saistošā spēka veidi ir saistīti ar pagātnes laika dimensijā – pirms tiesību normas spēkā stāšanās brīža – realizētu faktisko apstākļu regulēšanu, būtiskākā pazīme minēto jēdzienu nošķiršanā ir saistīta ar pabeigta tiesiskā sastāva konstatēšanu. Ja vēl pirms tiesību normas izsludināšanas regulējamās tiesību normas tiesiskais sastāvs ir pabeigts, tad uzskatāms, ka tiesību normai pastāvis īsts atpakaļejošs spēks laikā.²⁶ Savukārt, ja tiesību normas saistošais spēks ir attiecināms uz iepriekš uzsāktām tiesiskajām attiecībām vai faktiskajiem apstākļiem, kas normas spēkā stāšanās brīdī turpinās, tādā gadījumā ir konstatējams neīsts atpakaļejošs spēks.²⁷ Tādējādi neīsts atpakaļejošs spēks atbilst Latvijas tiesību sistēmā izmantotajai tiesību normu tūlītēja spēka izpratnei.²⁸

Lai precīzāk ilustrētu atšķirības starp īstu un neīstu atpakaļejošu spēku, atzīmējams, ka Vācijas Konstitucionālās tiesas 1960. gada 31. maijā pieņemtajā nolēmumā lietā Nr. 2 BvL 4/59 īsts atpakaļejošs spēks būtu konstatējams, ja valsts nodeva par apelācijas vai kasācijas sūdzības iesniegšanu būtu paaugstināta, kad iepriekš noteiktā pazeminātā nodeva būtu bijusi jau samaksāta un konkrētā tiesvedības instance pabeigta, t. i., līdz apstrīdētās tiesību normas spēkā stāšanās brīdim tiesiskais strīds jau būtu izskatīts. Neīsts atpakaļejošs spēks būtu konstatējams, ja vēl nepabeigtas tiesvedības instances izskatīšanas laikā nodeva tiktu paaugstināta par izskatāmo lietu konkrētajā tiesvedības instancē vai attiecināta uz nākamajām tiesvedības instancēm (pieņemot, ka tādas būs).

Saistībā ar minētās metodikas izmantošanu ir atzīmējams arī fakts, ka neīsta un īsta atpakaļejoša saistošā spēka nošķiršanu ir veikusi arī Satversmes tiesa.²⁹ Proti, lai noskaidrotu, vai likumā “Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” pieņemtie grozījumi, kas noteic ienākuma nodokli 10 % apmērā par kredītiestādēs noguldīto depozītu uzkrātajiem procentiem, ir tiesiski arī no laika aspekta, Satversmes tiesa izvērtēja īsta atpakaļejoša spēka pastāvēšanu. Nekonstatējot īsta atpakaļejoša spēka pastāvēšanu, Satversmes tiesa atzina regulējumu *per se* par tiesisku, taču iespējama tiesiskā regulējuma adresātu tiesību aizskārums konstatēšanai izmantoja samērīguma testu.³⁰

Nevērtējot attiecīgā Satversmes tiesas nolēmuma juridiskās sekas attiecībā uz tiesību normas tiesiskuma izvērtēšanu, no tiesību normas saistošā spēka nošķiršanas viedokļa kritiku pelna divi aspekti. Vispirms īsta un neīsta atpakaļejoša spēka izvērtēšana tika veikta tikai samērīguma testa ietvaros, nevis nolēmuma sākuma daļā, kad atkarībā no saistošā spēka konstatēšanas būtu iespējams izlemt, vai vispār ir nepieciešama samērīguma testa veikšana. Otrkārt, Satversmes tiesa, atsaucoties uz lietu ar līdzīgiem apstākļiem, kas izskatīta Vācijas Konstitucionālajā tiesā, ir norādījusi, ka Vācijas Konstitucionālā tiesa minētajā lietā ir konstatējusi atpakaļejošu spēku, taču, pretnostatot to valsts interešu un sabiedrības labklājības interesēm, ir noteikusi pēdējās prioritāti.³¹ Tomēr šāds secinājums jau pamatos ir kļūdainais, jo Vācijas Konstitucionālā tiesa ir konstatējusi tikai neīstu atpakaļejošu spēku,³² kura izpratne ir identiska tūlītējam, nevis atpakaļejošam spēkam. Tādējādi secinājums par atpakaļejoša spēka klātbūtni, neprecizējot, ka tas ir neīsts atpakaļejošs spēks, ir maldinoša un rada nepareizu iespaidu par atpakaļejoša spēka pieļaujamību.

3. Kritika īsta un neīsta atpakaļejoša spēka nošķiršanai un Vācijas Konstitucionālās tiesas doktrīnas maiņa

Lai gan tiesību teorijā tiesību normu nošķiršana, balstoties uz īsta un neīsta atpakaļejoša spēka konstatēšanu, ir salīdzinoši skaidra, tomēr, saskaroties ar praktiskām tiesību piemērošanas situācijām, Vācijas tiesību doktrīnā ir izcēlusies plaša juridiskā polemika par attiecīgās metodikas piemērotību. Proti, tiesību doktrīnā tiek uzskatīts, ka atšķirība starp īstu un neīstu atpakaļejošu spēku laikā ir nederīga, jo tiesību normu sarežģītība ir pārāk augsta, lai bez minēto nošķiršanas elementu saturiskās nepazaudēšanas varētu konstatēt atpakaļvērstu vai tūlītēju iedarbību.³³ Turklāt, ņemot vērā ar atpakaļejošu spēku laikā regulējamo tiesisko attiecību dažādību, nav iespējams izstrādāt vienotu juridisko metodi visām tiesību situācijām. Līdz ar to pagātnes dimensijā pabeigtu apstākļu konstatēšana ir tikai iespējama, izvērtējot katra konkrētā strīda faktiskos apstākļus un tiesību normu uzbūvi.³⁴

Tiesību zinātnē Vācijas Konstitucionālās tiesas iedalījuma metodoloģija tiek kritizēta arī tāpēc, ka minētās doktrīnas ietvaros nav pietiekami precizēts, kas ir saprotams ar terminiem “pabeigts tiesiskais sastāvs” un “nepabeigti faktiskie apstākļi”.³⁵ Proti, vai termins “tiesiskais sastāvs”, kas ir identificējams īsta atpakaļejoša spēka konstatēšanai, ir identisks apzīmējums terminam “faktiskie apstākļi”, kas savukārt ir jāidentificē neīsta atpakaļejoša spēka gadījumā.³⁶ Būtiska šāda iedalījuma nepilnība tiek saistīta arī ar apstākli, ka likumdevējam minētās doktrīnas ietvaros ir iespējams tiesību normas ar faktiski īstu atpakaļejošu spēku noformēt tādējādi, ka tās formāli atbilstu neīsta atpakaļejoša spēka pazīmēm.³⁷

Neskatoties uz to, ka doktrīna joprojām modificētā veidā tiek jēdzieniski izmantota Vācijas Konstitucionālās tiesas praksē tiesību strīdu risināšanā,³⁸ 20. gadsimta 80. gadu sākumā un vidū Vācijas Konstitucionālā tiesa ir attīstījusi citu tiesību normu saistošā spēka veidu iedalījumu.³⁹ Lai varētu precīzāk izvērtēt tiesību normu konstitucionalitāti, Vācijas Konstitucionālā tiesa ir nošķirusi tiesību normu seku atpakaļejošu iedarbību (*Rückbewirkung von Rechtsfolgen* – vācu val.) un tiesiskā sastāva atpakaļejošu piesaisti (*tatbestandliche Rückanknüpfung* – vācu val.).⁴⁰

Pirmais mēģinājums metodoloģiski veidot jaunu saistošā spēka veidu iedalījumu tika veikts Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. Senāta 1983. gada 22. marta nolēmumā Nr. 2 BvR 475/78,⁴¹ savukārt pilnībā noformulēta tiesību normu saistošā spēka nošķiršanas metodika tika ietverta tā paša Senāta 1986. gada 14. maija nolēmumā Nr. 2 BvL 2/83.⁴² Kā izriet no minētajiem nolēmumiem, būtiskākā atšķirība atpakaļejoša spēka konstatēšanai no īsta un neīsta atpakaļejoša spēka nošķiršanas doktrīnas ir saistīta ar to, ka vairs nebija nepieciešams konstatēt analizējamās tiesību normas tiesiskā sastāva pabeigtību. Proti, neatkarīgi no faktisko apstākļu vai tiesisko attiecību pabeigtības fakta konstatēšanas atpakaļejoša iedarbība tika uzskatīta par pastāvošu, ja vien spēkā stājušās tiesību normas tiesiskās sekas ietekmē tiesību normu adresātus laika posmā pirms tiesību normas spēkā stāšanās dienas.⁴³ Turklāt atbilstoši Vācijas Konstitucionālās tiesas metodikai šāda tiesību normu tiesisko seku atpakaļejoša iedarbība ir modelējama, ja ir iespējams ar ficijas palīdzību pierādīt, ka faktiski tiesību norma ir stājusies spēkā laika posmā pirms tiesību normas izsludināšanas dienas.⁴⁴

Minēto tiesību normu nošķiršanas veidu izpratni ir iespējams ilustrēt ar kādu teorētisku piemēru. Proti, ja Saeima izlemtu, ka Rīgas pašvaldībā ir nepieciešams noregulēt situāciju ar pārlieku augstām dzīvokļu īres cenām, priekšnoteikums

efektīvai identificētās problēmas risināšanai būtu tāda tiesiskā regulējuma pieņemšana, kas īres maksas griestu regulējumu attiecinātu uz visiem īres līgumiem, kas Rīgas teritorijā grozījumu spēkā stāšanās laikā ir noslēgti.⁴⁵ Nevērtējot šādu grozījumu saturisko tiesiskumu, viena no likumdevēja iespējām noregulēt dzīvokļu īres tirgus situāciju pastāvētu, nosakot tiesisko seku atpakaļejošu iedarbību. Šāds tiesību normas piemērojamības laika dimensijas realizēšanas veids būtu konstatējams, ja iecerētais tiesiskais regulējums stātos spēkā 1. aprīlī, taču īres maksas griesti būtu noteikti uz visiem kopš 1. janvāra veiktajiem maksājumiem. Proti, tiesiskās sekas būtu realizētas jau pirms attiecīgo grozījumu spēkā stāšanās. Savukārt, ja identiski grozījumi tiktu attiecināti uz visiem jau noslēgtajiem īres līgumiem, taču īres maksas griestus nosakot pēc grozījumu spēkā stāšanās dienas – ar 1. aprīlī, tad grozījumiem būtu konstatējama tiesiskā sastāva atpakaļejoša piesaiste.

Būtiski atzīmēt, ka, veidojot jauno metodiku atpakaļejoša saistošā spēka nošķiršanai, Vācijas Konstitucionālā tiesa ir norādījusi, ka līdzīgos gadījumos kā iepriekš konstatētajās neīsta atpakaļejoša spēka aptvertajās situācijās un arī tiesiskā sastāva ar atpakaļejošu spēku piesaistes gadījumā tiesību normas nebūtu apzīmējamās kā pieņemtas ar atpakaļejošu spēku laikā.⁴⁶ Proti, atpakaļejošam spēkam kā virsējdzīenam (*Oberbegriff* – vācu val.) nav nekādas saistības ar situācijām, kad tiesību normas nevis ietekmē faktiskos apstākļus pagātnes dimensijā, bet gan nākotnē noteic tiesību normu saistošo spēku attiecībā uz jau uzsāktām tiesiskajām attiecībām.⁴⁷ Šādu izpratni būtu lietderīgi veicināt arī Latvijā, kur, nepareizi izprotot neīsta atpakaļejoša spēka tvērumu, tiek uzskatīts, ka jebkāda tiesību normas saistība ar pagātnes dimensiju ir uzskatāma par atpakaļejošu spēku laikā.⁴⁸

4. Izņēmumi no vispārējā tiesību normu atpakaļejoša saistošā spēka nepieļaujamības principa

Vienlaikus saistībā ar Vācijas Konstitucionālās tiesas izpratni par tiesību normu atpakaļejoša spēka nepieļaujamību ir atzīmējams apstāklis, ka noteiktās, taču precīzi identificējamās situācijās tiesa ir pieļāvusi iespēju atkāpties no vispārējā atpakaļejoša spēka aizlieguma.⁴⁹ Proti, lai gan atpakaļejošs spēks neatkarīgi no tiesību jomas, kurā tas ir pieņemts, ir vispārīgi prettiesisks, tomēr izņēmuma gadījumā, pamatojoties uz objektīviem tiesu prakses evolūcijas ceļā attīstītiem principiem, būtu pieļaujama tā pastāvēšana.⁵⁰ Tā kā minētie gadījumi, kad tiesību normām būtu pieļaujams atpakaļejošs spēks laikā, ir attīstījušies no tiesu prakses, tie nav absolūti un pēc tiesas ieskatiem iespējama to maiņa.⁵¹

Tādējādi atbilstoši Vācijas Konstitucionālās tiesas nostiprinātajiem principiem vispārīgi ir iespējams nošķirt piecas situācijas, kurās būtu pieļaujama īsta atpakaļejoša spēka pastāvēšana. Pirmkārt, tiesību normu atpakaļejošs spēks laikā varētu pastāvēt, ja tiesību normu adresātiem ar tiesību normu izmaiņām vajadzēja rēķināties. Lai gan laika robežas, no kurām tiesību normu adresātiem būtu jārēķinās ar regulējumu, nav pilnībā skaidras, tiesību normu adresātu rēķināšanās ar eventuālo regulējumu tiek piesaistīta salīdzinoši plaši interpretētajam neoficiālajam tiesiskā regulējuma uzzināšanas laikam.⁵² Tādējādi šāda atpakaļejoša saistošā spēka izpratne ir saistīta ar tiesību normu adresātu mudināšanu jau likumdošanas procesa uzsākšanas laikā pielāgoties eventuāli jaunajam tiesiskajam regulējumam. Vienlaikus tiesību doktrīnā šāda tiesību normu atpakaļejoša spēka pieļaujamības izpratne tiek uztverta ar bažām par tiesību normu adresātu pienākumu zināt likumdevēja darbības pirms to vispārējās pieejamības nodrošināšanas.⁵³

Otrkārt, atpakaļejoša spēka noteikšana būtu pieļaujama, ja tiesiskais regulējums ir bijis tik neskaidrs, ka likumdevējam ar atpakaļejošu spēku ir bijusi jāveic tā izskaidrošana. Kā būtiskākais pamats atpakaļejoša spēka pieļaujamībai tiek minētas, ka neskaidra regulējuma dēļ tiesību normu adresātiem nevarēja pastāvēt tiesiskā palāvība vēl pirms atpakaļejoša regulējuma pieņemšanas.⁵⁴ Šādā gadījumā arī ar atpakaļejoša spēka tiesību normu pieņemšanu to intereses nevarēja tikt aizskartas. Treškārt, līdzīgi iepriekš minētajam gadījumam tiesību doktrīnā tiek uzskatīts, ka tiesību normu adresātiem nevarēja rasties tiesiskā palāvība, ja tiesiskās attiecības iepriekš ir regulētas ar prettiesisku tiesību normu, kuru likumdevējs ar atpakaļejošu spēku ir tiesīgs aizstāt.⁵⁵

Visbeidzot atpakaļejoša spēka noteikšana būtu pieļaujama, izņēmuma gadījumā veicot nebūtiskus grozījumus, kas nenodara paliekošu kaitējumu,⁵⁶ kā arī tad, ja atpakaļejoša spēka pieņemšanas nepieciešamība ir saistīta ar vispārējo labumu, kurš ir vērtējams augstāk par tiesiskas valsts un tiesiskās drošības interesēm.⁵⁷ Pēdējā no minētajām situācijām ir uzskatāma par netipisku un Vācijas Konstitucionālās tiesas praksē tiek izmantota salīdzinoši specifiskus gadījumos, lai novērstu situācijas, kad tiesiskais regulējums var radīt būtisku kaitējumu sabiedrības interesēm, tai skaitā no fiskālā aspekta.⁵⁸

5. Noslēguma vietā

Kā norādījis 19. gadsimta tiesību zinātnieks Bendžamins Konstants (*Benjamin Constant*): “[A]tpakaļejošs spēks ir lielākais atentāts, kādu likums var veikt. Tā ir sabiedriskā līguma pārkāpšana, tā ir noteikumu iznīcināšana, uz kuriem sabiedrībai ir tiesības. Tā laupa garantijas, kuras likums nodrošināja, un tie, kuri tam paklausīja, tagad paši ir upuri. Atpakaļejošs spēks laupa likumam tā raksturu. Atpakaļejošs likums nav nekāds likums.”⁵⁹

Lai gan kopš laika, kad tika izteikta minētā ideja, tiesību regulējamās nozares ir kļuvušas daudz sarežģītākas, radot eventuāli lielāku risku arī pagātnes laikā nodibinātu tiesisko attiecību vai realizētu faktisko apstākļu ietekmēšanai, atzīstams, ka mūsdienās pastāv daudz plašākas iespējas nodrošināt gan preventīvu, gan arī *ex facto* tiesību normu atpakaļejoša spēka izvērtēšanu. Tomēr vispirms šādas darbības realizēšanas fundamentāls priekšnoteikums ir vienoti kritēriji atpakaļejoša spēka konstatēšanai, kā arī izpratne par vispārēju atpakaļejoša spēka aizliegumu. Līdz minēto mājadarbu izpildīšanai bieži vien būs konstatējamas situācijas, kad ir pārprasta atpakaļejoša spēka pastāvēšana un tādējādi izdarīti arī juridiski nepareizi slēdzieni par tā pieļaujamību.

Kopsavilkums

1. Sākotnējais tiesību normu nošķiršanas mērķis bija nodalīt privāto tiesību jomā pieņemtās tiesību normas, kas skar pagātnes laikā radušās tiesiskās attiecības vai faktiskos apstākļus, no tiesību normām, kas ir attiecināmas tikai uz nākotnē realizētiem faktiskajiem apstākļiem. Tādējādi pretstatā mūsdienu Latvijas tiesību sistēmā pastāvošajai izpratnei ar atpakaļejošu spēku tika apzīmētas visas tiesību normas, kuras nebija uz nākotni vērstas. Vienlaikus atzīmējams, ka vēl līdz 20. gadsimta otrajai pusei ne tiesību doktrīnā, ne arī tiesu praksē nepastāvēja visaptveroša izpratne un metodoloģija, lai nodrošinātu ar atpakaļejošu saistošo spēku pieņemtu tiesību normu atzīšanu par prettiesiskām.

2. Nozīmīgu pienesumu atpakaļejoša spēka identificēšanā ir sniegusi Vācijas Konstitucionālā tiesa, kas savā tiesu praksē nošķīra īstu atpakaļejošu spēku, kas būtu pieļaujams tikai īpašās izņēmuma situācijās, un neīstu atpakaļejošu spēku, kas atbilst Latvijas tiesību doktrīnas izpratnei par tūlītēju spēku laikā. Vienlaikus būtiski apzināties, ka Vācijas Konstitucionālā tiesa savā vēlākajā praksē ir norādījusi, ka neīstu atpakaļejošu spēku nav pareizi identificēt ar atpakaļejošu spēka jēdzienu un saturiski tam nav saistības ar atpakaļejošu spēku kā vispārīgi nepieļaujamu un aizliegtu spēka laikā veidu.
3. Lai gan atpakaļejošs spēks galvenokārt tiek identificēts pēc tiesību normām, kuras ietekmē pirms tiesību normu spēkā stāšanās pilnībā realizētus faktiskus apstākļus vai pabeigtas tiesiskās attiecības, tiesību doktrīnā ir izskanējusi plaša kritika šādas metodikas izmantošanai. Ņemot vērā izteikto kritiku, kā arī nespēju precīzi izmantot minēto metodiku strīdu risināšanā, Vācijas Konstitucionālā tiesa ir atkāpusies no sākotnējās prakses fiksēt tiesību normu atpakaļejošu spēku, pamatojoties uz pabeigtu tiesisko attiecību konstatēšanu. Minētās metodikas aizstāšanai Vācijas Konstitucionālā tiesa ir attīstījusi doktrīnu par tiesību normu seku atpakaļejošu iedarbību.
4. Atbilstoši Vācijas Konstitucionālās tiesas izpratnei, izņemot individuālus un precīzi noteiktus izņēmuma gadījumus, ar atpakaļejošu spēku pieņemtās tiesību normas aizskar tiesiskās paļāvības principu un tādējādi ir atzīstamas par prettiesiskām. Minētā izpratne ir būtiski atšķirīga no līdzšinējās Satversmes tiesas izpratnes, kura savā praksē ir ieviesusi plaši traktējamu tiesību normu atpakaļejoša spēka pieļaujamību visos gadījumos, kad ir nepieciešams aizsargāt konstitucionālās vērtības.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Kalniņš, E. Tiesību normas spēkā esamība un intertemporālā piemērojamība. *Likums un tiesības*, Nr. 7 (11), 2000, jūlijs, 2. sējums.
2. Krons, M. Intertemporālo tiesību mācība un Civillikuma trešais pants. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 1, 1938, 83–115. lpp.
3. Onževs, M. Nodokļu regulējuma grozījumu spēks laikā: Satversmes tiesas prakse. *Jurista vārds*, Nr. 17 (664), 2011, 26. aprīlis.
4. Onževs, M. Par neīsta atpakaļejoša spēka izpratni Latvijas tiesu nolēmumos. *Jurista Vārds*, Nr. 12 (763), 2013, 26. marts.
5. Avenarius, M. Savignys Lehre vom intertemporalen Privatrecht. Göttingen: Wallstein Verlag Göttingen, 1993.
6. Berger, T. Zulässigkeitsgrenzen der Rückwirkung von Gesetzen. Eine kritische Analyse der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts und des Gerichtshofs der Europäischen Gemeinschaften. Frankfurt am Main: Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2002.
7. Ciftci, E. Übergangsfristen bei Gesetzes- und Verordnungsänderungen. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2011.
8. Dannecker, G. Das intertemporale Strafrecht. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1992.
9. Hess, B. Intertemporales Privatrecht. Tübingen: Mohr Siebeck, 1998.

10. *Heukels, T.* Intertemporales Gemeinschaftsrecht. Rückwirkung, Sofortwirkung und Rechtsschutz in der Rechtsprechung des Gerichtshofes der Europäischen Gemeinschaften. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1990.
11. *Houben, A. C.* Die Rückwirkung von Tarifverträgen. Berlin: Duncker & Humblot, 2006.
12. *Iliopoulos-Strangas, J.* Rückwirkung und Sofortwirkung von Gesetzen. Eine verfassungsrechtliche Untersuchung unter Berücksichtigung des deutschen und griechischen Steuerrechts. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1986.
13. *Klußmann, M.* Zulässigkeit und Grenzen von nachträglichen Eingriffen des Gesetzgebers in laufende Verträge. Berlin: Duncker & Humblot, 1970.
14. *Lee, H. B.* Die Entwicklung der Dogmatik der Rückwirkung von Gesetzen im Vergleich zwischen Deutschland und Korea. Dissertation an der Universität zu Köln, 2011.
15. *Pieroth, B.* Rückwirkung und Übergangsrecht Verfassungsrechtliche Massstäbe für intertemporale Gesetzgebung. Berlin: Duncker&Humblot, 1981.
16. *Savigny, K. F.* System des heutigen römischen Rechts. Band 8. Darmstadt: Scientia Verlag Aalen, 1981.
17. *Stötzel, M.* Vertrauensschutz und Gesetzesrückwirkung. Grundtypen abgeleitet aus der Rückwirkungsrechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts. Frankfurt am Main: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2002.
18. *Vonkilch, A.* Das Intertemporale Privatrecht. Übergangsfragen bei Gesetzes- und Rechtsprechungsänderungen im Privatrecht. Wien: Springer Verlag, 1999.

Normatīvie akti

1. Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 96 (4699), 2012, 20. jūnijs.
2. Par likumu un citu Saeimas, Valsts prezidenta un Ministru kabineta pieņemto aktu izsludināšanas, publicēšanas, spēkā stāšanās kārtību un spēkā esamību: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 72 (203), 1994, 18. jūnijs (zaudējis spēku)
3. Francijas Civilkodekss, 2. pants. Pieejams: http://lexinter.net/ENGLISH/civil_code.htm [skatīts 08.01.2013.].
4. Prūsijas Vispārējās Zemes tiesības, 14. pants. Citēts pēc Hess, B. Intertemporales Privatrecht. Tübingen: Mohr Siebeck, 1998.
5. Austrijas Vispārējais Civilkodekss, 5. pants. Pieejams: <http://www.ilibrio.org/ais/abgb1.htm> [skatīts 08.01.2013.].

Juridiskā prakse

1. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 24. novembra spriedums lietā Nr. SKA-708/2011. Pieejams: www.at.gov.lv/files/archive/department3/2011/708-ska-2011.doc [skatīts 10.01.2013.].
2. Satversmes tiesas 2011. gada 6. janvāra lēmuma lietā "Par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-31-01" 5. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 5 (4403), 2011, 11. janvāris.
3. Satversmes tiesas 2010. gada 1. decembra spriedums lietā Nr. 2010-21-01 "Par Valsts fondēto pensiju likuma 4. panta otrās daļas un pārejas noteikumu 2. punkta, 3. punkta 4. un 5. apakšpunkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 105. un 109. pantam" 21.1. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 192 (4384), 2010, 3. decembris.
4. Satversmes tiesas 2010. gada 6. decembra spriedums lietā Nr. 2010-25-01 "Par 2009. gada 1. decembra likuma "Grozījumi likumā "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli"" 6. panta (daļā par likuma "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli" 9. panta pirmās daļas 3. punkta izslēgšanu) un likuma "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli" 8. panta trešās daļas 13. punkta un 16.¹ panta devītās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam", 10.3. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 194 (4386), 2010, 8. decembris.
5. Satversmes tiesas 2007. gada 14. jūnija spriedums "Par Latvijas Sodū izpildes kodeksa 55. panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 107. pantam", 14.2. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 97 (3673), 2007, 19. jūnijs.
6. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 16. maija lēmums lietā Nr. SKA-168. Pieejams www.at.gov.lv/files/archive/department3/2006/ad160506.doc [skatīts 10.01.2013.].
7. Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 2002. gada 5. februāra nolēmums Nr. 2 BvR 305, 348/93, Publicēts: Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 105. Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 2003.

8. Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 1997. gada 3. decembra nolēmums Nr. 2 BvR 882/97. Publicēts: Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 97. Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1998.
9. Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 1986. gada 14. maija nolēmums Nr. 2 BvL 2/83. Publicēts: Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 72. Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1987.
10. Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 1983. gada 22. marta nolēmums Nr. 2 BvR 475/78. Publicēts: Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 63. Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1983.
11. Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 1971. gada 23. marta nolēmums Nr. 2 BvL 2/66, 2BvR 168, 196, 197, 210, 472/66. Publicēts: Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 30. Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1971.
12. Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 1960. gada 31. maija nolēmums nr. 2 BvL 4/59, Publicēts: Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 11. Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1961.
13. Vācijas Konstitucionālās tiesas 1. senāta 1953. gada 24. aprīļa lēmums Nr. 1 BvR 102/51. Publicēts: Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 2. Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1953.
14. Vācijas Konstitucionālās tiesas 1. senāta 1952. gada 24. aprīļa nolēmums Nr.1 BvR 36/52. Publicēts: Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 1. Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1952.

Citi prakses materiāli

1. Latvija nekontrolēta elektrības cenu pieauguma priekšā. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/449270latvija_nekontrolleta_elektribas_cenu_pieauguma_prieksa [skatīts 09.01.2013.].

Atsauces

1. Sk., piemēram, *Kalniņš, E.* Tiesību normas spēkā esamība un intertemporālā piemērojamība. *Likums un tiesības*, Nr. 7 (11), 2000, jūlijs, 2. sējums. Lai arī citu valstu tiesību doktrinā tiesību normu saistošā spēka iedalījuma veidi tiek apzīmēti arī ar citiem nosaukumiem, būtiskākais princips tiesību normu saistošā spēka iedalījuma noteikšanai ir saistīts ar regulēto faktisko apstākļu realizēšanas laiku. Proti, regulētie faktiskie apstākļi var būt notikuši pagātnes dimensijā, tagadnes laikā vai arī tikai pēc tiesību normas spēkā stāšanās. *Hess, B.* Intertemporales Privatrecht. Tübingen: Mohr Siebeck, 1998. S. 13–23.
2. Satversmes tiesas 2010. gada 1. decembra spriedums lietā Nr. 2010–21-01 “Par Valsts fondēto pensiju likuma 4. panta otrās daļas un pārejas noteikumu 2. punkta, 3. punkta 4. un 5. apakšpunkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 105. un 109. pantam”, 21.1. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 192 (4384), 2010, 3. dec.
3. Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likuma 9. panta ceturrtā daļa: “Normatīvajam aktam vai tā daļai nav atpakaļejoša spēka, izņemot likumā īpaši paredzētus gadījumus.” *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 96 (4699), 2012, 20. jūnijs; Likuma “Par likumu un citu Saeimas, Valsts prezidenta un Ministru kabineta pieņemto aktu izsludināšanas, publicēšanas, spēkā stāšanās kārtību un spēkā esamību” 9. pants: “Normatīvajiem aktiem nav atpakaļejoša spēka, izņemot likumā īpaši paredzētus gadījumus.” *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 72 (203), 1994, 18. jūnijs (zaudējis spēku).
4. *Dannecker, G.* Das intertemporale Strafrecht. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1992. S. 27–31.
5. Sk., piemēram, Satversmes tiesas 2011. gada 6. janvāra lēmumu lietā “Par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr.2010-31-01”, 5.punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 5 (4403), 2011, 11. janvāris; Satversmes tiesas 2007. gada 14. jūnija spriedums “Par Latvijas Soduzpildes kodeksa 55. panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 107. pantam”, 14.2. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 97 (3673), 2007, 19. jūnijs.
6. *Krons, M.* Intertemporālo tiesību mācība un Civillikuma trešais pants. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 1, 1938, 83–115. lpp.
7. *Iliopoulos-Strangas, J.* Rückwirkung und Sofortwirkung von Gesetzen. Eine verfassungsrechtliche Untersuchung unter Berücksichtigung des deutschen und griechischen Steuerrechts. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1986. S. 30–32.
8. *Vonkilch, A.* Das Intertemporale Privatrecht. Übergangsfragen bei Gesetzes- und Rechtsprechungsänderungen im Privatrecht. Wien: Springer Verlag, 1999. S. 15–17.

9. Tulkots pēc *Avenarius, M. Savignys Lehre vom intertemporalen Privatrecht*. Göttingen: Wallstein Verlag Göttingen, 1993. S. 20.
10. *Ibid.* S. 16–22.
11. *Vonkilch, A. Das Intertemporale Privatrecht. Übergangsfragen bei Gesetzes- und Rechtsprechungsänderungen im Privatrecht*. Wien: Springer Verlag, 1999. S. 19.
12. Prūsijas Vispārējās Zemes tiesības, 14. pants. Citēts pēc *Hess, B. Intertemporales Privatrecht*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1998. S. 61.
13. Francijas Civilkodekss, 2. pants. Pieejams: http://lexinter.net/ENGLISH/civil_code.htm [skatīts 08.01.2013.].
14. Austrijas Vispārējais Civilkodekss, 5. pants. Pieejams: <http://www.ibtiblio.org/ais/abgb1.htm> [skatīts 08.01.2013.].
15. *Iliopoulos-Strangas, J. Rückwirkung und Sofortwirkung von Gesetzen. Eine verfassungsrechtliche Untersuchung unter Berücksichtigung des deutschen und griechischen Steuerrechts*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1986. S. 32, *Avenarius M. Savignys Lehre vom intertemporalen Privatrecht*. Göttingen: Wallstein Verlag Göttingen, 1993. S. 28–29.
16. *Savigny, K. F. System des heutigen römischen Rechts*. Band 8. Darmstadt: Scientia Verlag Aalen, 1981. S. 393.
17. *Ibid.*
18. *Avenarius, M. Savignys Lehre vom intertemporalen Privatrecht*. Göttingen: Wallstein Verlag Göttingen, 1993. S. 29.
19. Tiesību doktrīnā tiek norādīts, ka, piemēram, Eiropas Savienības tiesībās tiesību spēka laikā jaūtājumi ir risināti, balstoties uz Vācijas Konstitucionālās tiesas atziņām. *Ciftci, E. Übergangsfristen bei Gesetzes- und Verordnungsänderungen*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2011. S. 40–44., *Heukels, T. Intertemporales Gemeinschaftsrecht. Rückwirkung, Sofortwirkung und Rechtsschutz in der Rechtsprechung des Gerichtshofes der Europäischen Gemeinschaften*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1990. S. 300–304.
20. Vācijas Konstitucionālās tiesas 1. senāta 1952. gada 24. aprīļa nolēmums Nr. 1 BvR 36/52. Publicēts: *Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 1.Band*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1952. S. 263–281., V.
21. Vācijas Konstitucionālās tiesas 1. senāta 1952. gada 24. aprīļa nolēmums Nr. 1 BvR 36/52. Publicēts: *Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 1.Band*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1952. S. 263–281., V., Vācijas Konstitucionālās tiesas 1. senāta 1953. gada 24. aprīļa lēmums Nr. 1 BvR 102/51. Publicēts: *Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 2.Band*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1953. S. 237–266., III.
22. Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 1960. gada 31. maija nolēmums Nr. 2 BvL 4/59, Publicēts: *Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 11.Band*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1961. S. 139–149.
23. *Berger, T. Zulässigkeitsgrenzen der Rückwirkung von Gesetzen. Eine kritische Analyse der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts und des Gerichtshofs der Europäischen Gemeinschaften*. Frankfurt am Main: Europaeischer Verlag der Wissenschaften, 2002. S. 48.
24. Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 1960. gada 31. maija nolēmums Nr. 2 BvL 4/59, Publicēts: *Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 11.Band*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1961. S. 139–149.
25. *Ibid.*
26. *Ibid.*
27. *Ibid.*
28. Sk. *Onževs, M. Par neista atpakaļejoša spēka izpratni Latvijas tiesu nolēmumos*. *Jurista Vārds*, Nr. 12 (763), 2013, 26. marts.
29. Satversmes tiesas 2010. gada 6. decembra spriedums lietā Nr. 2010-25-01 “Par 2009. gada 1. decembra likuma “Grozījumi likumā “Par iedzīvotāju ienākuma nodokli”” 6. panta (daļā par likuma “Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” 9. panta pirmās daļas 3. punkta izslēgšanu) un likuma “Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” 8. panta trešās daļas 13. punkta un 16. panta devītās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam” 10.3. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 194 (4386), 2010, 8. decembris.
30. Turpat, 10. punkts.
31. Turpat, 10.3. punkts.
32. Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 2002. gada 5. februāra nolēmums Nr. 2 BvR 305, 348/93, Publicēts: *Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 105.Band*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 2003. S. 17–48, II, S. 36

33. *Pieroth, B.* Rückwirkung und Übergangsrecht Verfassungsrechtliche Massstäbe für intertemporale Gesetzgebung. Berlin: Duncker&Humblot, 1981. S. 381.
34. *Ibid.* S. 30–35.
35. *Houben, A. C.* Die Rückwirkung von Tarifverträgen. Berlin: Duncker & Humblot, 2006. S. 32.
36. *Ibid.*
37. *Berger, T.* Zulaessigkeitgrenzen der Rückwirkung von Gesetzen. Eine kritische Analyse der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts und des Gerichtshofs der Europaeischen Gemeinschaften. Frankfurt am Main: Europaeischer Verlag der Wissenschaften, 2002. S. 56. Skatīt arī analīzi par iedzīvotāju ienākuma nodokļa noteikšanu, aplikot kredītiestādēs noguldīto depozītu procentus. *Onževs, M.* Nodokļu regulējuma grozījumu spēks laikā: Satversmes tiesas prakse. *Jurista vārds*, Nr. 17 (664), 2011, 26. aprīlis. Attiecīgajā situācijā Saeima faktiski ir veidojusi līdzīgu konstrukciju, tiesiskajā regulējumā iekļaujot noteikumu, ka procenti ir radušies tikai depozītu izņemšanas brīdī. Tādējādi likumdevējs ir izveidojis maksīgu neīsta saistoša spēka situāciju.
38. Sk., piemēram, Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 2002. gada 5. februāra nolēmumu Nr. 2 BvR 305, 348/93, Publicēts: Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 105.Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 2003. S. 17–48, II, S. 36
39. Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 1983. gada 22. marta nolēmums Nr.2 BvR 475/78. Publicēts: Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 63.Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1983. S. 343–380., Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 1986. gada 14. maija nolēmums Nr. 2 BvL 2/83. Publicēts: Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 72.Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1987. S. 200–276.
40. Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 1983. gada 22. marta nolēmums Nr. 23, 2 BvR 475/78. Publicēts: Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 63.Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1983. S. 343–380.
41. Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 1983. gada 22. marta nolēmums Nr. 2 BvR 475/78. Publicēts: Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 63.Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1983. S. 343–380.
42. Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 1986. gada 14. maija nolēmums Nr. 2 BvL 2/83. Publicēts: Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 72.Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1987. S. 200–276.
43. *Ibid.*
44. *Ibid.*
45. Līdzīgi grozījumi tiesiskajā regulējumā ir tikuši veikti Vācijā pēc II Pasaules kara. *Klußmann, M.* Zulässigkeit und Grenzen von nachträglichen Eingriffen des Gesetzgebers in laufende Verträge. Berlin: Duncker & Humblot, 1970. S. 22
46. Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 1986. gada 14. maija nolēmums Nr.2 BvL 2/83. Publicēts: Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 72.Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1987. S. 200–276.
47. Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 1986. gada 14. maija nolēmums Nr.2 BvL 2/83. Publicēts: Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 72.Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1987. S. 200–276.
48. Skatīt, piemēram, Latvija – nekontrolēta elektrības cenu pieauguma priekšā. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/449270_latvija_nekontrolleta_elektribas_cenu_pieauguma_prieksa [skatīts 09.01.2013.].
Būtiska saturiska kļūda saistībā ar atpakaļejoša spēka izpratni ir konstatējama Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta nolēmumā Nr. SKA-708/2011. Proti, pretēji iepriekš Senāta daudz izmantotajai metodei, kas prezumē tūlītēju spēku publisko tiesību jomā pieņemtām tiesību normām (skatīt, piemēram, Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 16. maija lēmumu lietā Nr. SKA-168. Pieejams: www.at.gov.lv/files/archive/department3/2006/ad160506.doc [skatīts 10.01.2013.]) Augstākā tiesa ir secinājusi, ka “neīsta atpakaļejoša spēka” jeb tūlītēja spēka laikā gadījumā, ir nepieciešami pārejas noteikumi. Neskatoties uz faktu, ka neīsta atpakaļejoša spēka saistība ar atpakaļejošu saistošo spēku ir tikai nosaukumā, šāds tiesas secinājums ir pārsteidzīgs. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 24. novembra spriedums lietā Nr. SKA-708/2011, 12. punkts. Pieejams: www.at.gov.lv/files/archive/department3/2011/708-ska-2011.doc [skatīts 10.01.2013.].
49. Plašāka izpratne sniegta vairākos Vācijas Konstitucionālās tiesas nolēmos, skatīt, piemēram, Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 1971. gada 23. marta nolēmums Nr. 2 BvL 2/66, 2BvR 168, 196, 197, 210, 472/66. Publicēts: Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts, 30.Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1971. S. 367–392, III.

50. *Houben, A. C.* Die Rückwirkung von Tarifverträgen. Berlin: Duncker & Humblot, 2006. S. 137, Lee H.B. Die Entwicklung der Dogmatik der Rückwirkung von Gesetzen im Vergleich zwischen Deutschland und Korea. Dissertation an der Universität zu Köln, 2011. S. 41
51. *Stötzel, M.* Vertrauensschutz und Gesetzesrückwirkung. Grundtypen abgeleitet aus der Rückwirkungsrechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts. Frankfurt am Main: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2002. S. 79.
52. Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 1971. gada 23. marta nolēmums Nr.2 BvL 2/66, 2BvR 168, 196, 197, 210, 472/66. Publicēts: *Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts*, 30.Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1971. S. 367–392, III.
53. *Lee, H. B.* Die Entwicklung der Dogmatik der Rückwirkung von Gesetzen im Vergleich zwischen Deutschland und Korea. Dissertation an der Universität zu Köln, 2011. S. 44–45.
54. Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 1971. gada 23.marta nolēmums Nr.2 BvL 2/66, 2BvR 168, 196, 197, 210, 472/66. Publicēts: *Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts*, 30.Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1971. S. 367–392, III.
55. *Lee, H. B.* Die Entwicklung der Dogmatik der Rückwirkung von Gesetzen im Vergleich zwischen Deutschland und Korea. Dissertation an der Universität zu Köln, 2011. S. 44–45.
56. *Stötzel, M.* Vertrauensschutz und Gesetzesrückwirkung. Grundtypen abgeleitet aus der Rückwirkungsrechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts. Frankfurt am Main: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2002. S. 81., skatīt arī Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 1971. gada 23. marta nolēmumu Nr. 2 BvL 2/66, 2BvR 168, 196, 197, 210, 472/66. Publicēts: *Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts*, 30.Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1971. S. 367–392, III.
57. Vācijas Konstitucionālās tiesas 2. senāta 1997. gada 3.decembra nolēmums Nr.2 BvR 882/97. Publicēts: *Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts*, 97.Band. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1998. S. 67–84, II.
58. *Ibid.*
59. *Constant, B.* *Moniteur*, 01.06.1828, S. 758 (citēts pēc *Pieroth, B.* Rückwirkung und Übergangsrecht Verfassungsrechtliche Massstäbe für intertemporale Gesetzgebung. Berlin: Duncker&Humblot, 1981. S. 109.).

Summary

Although the retroactivity of legal norms is developed since the Ancient Rome's time, systematic and exact separation of retroactivity, as well as its application in order to perform legal analysis of legislation was possible in a time after the II World War. One of the most important contribution to the understanding of the retroactivity is made by the Constitutional Court of Germany, which ideas were adopted by other states. Therefore in the paper is analysed separation of the retroactivity in a 'authentic' and 'pseudo' retroactivity, that was developed by the Constitutional Court of Germany. Moreover – in the paper is analysed another doctrine of the Constitutional Court of Germany, that divide retroactivity in the retroactivity of legal consequences and in the retroactive attachment of legal content. At the same time is concluded, that contrary to the understanding of the Constitutional Court of Germany, that 'authentic retroactivity' of legal norms had admitted as per se unlawfull, the Constitutional Court of Latvia had clearly stated, that retroactivity of legal norms is permissible in all cases, when it is necessary to defend constitutional values.

Tiesību un pienākumu izskaidrošana lietas dalībniekiem civilprocesā

Explaining Rights and Duties to Participants in Civil Procedure

Mg. iur. Martins Osis

LU Juridiskās fakultātes doktorants

E-pasts: martins.osis@lu.lv

Rakstā analizēts Civilprocesa likuma 159. panta regulējuma saturs. Jautājuma izpēte nepieciešama, lai izvērtētu šī tiesas pienākuma – lietas izskatīšanas gaitā izskaidrot pusēm un trešajām personām procesuālo darbību izpildīšanas vai neizpildīšanas sekas – pamatotību un nepieciešamību, kā arī analizētu civilprocesa regulējuma konsekvenci.

Atslēgvārdi: tiesas pienākums, sacikstes princips, tiesības zināt savas tiesības, oficiālā publikācija, regulējuma konsekvence.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	179
1. <i>Civilprocesa likuma 159. panta noteikumu izpratne</i>	179
2. <i>Oficiālā publikācija un Civilprocesa likuma 159. pants</i>	181
3. <i>Latvijas civilprocesa regulējuma nekonsekvence</i>	183
<i>Kopsavilkums</i>	184
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	185
<i>Atsauces</i>	186
<i>Summary</i>	187

levads

Civilprocesa likuma¹ (turpmāk – CPL) nepilnības ir viens no tiem aspektiem, kas mazina tiesību uz taisnīgu tiesu realizāciju saprātīgā termiņā. Ikvienas personas pamattiesības ir jānodrošina iespējami efektīvi un savlaicīgi, līdz ar to regulējuma konsekvencei ir būtiska loma regulējuma kvalitātē. Pētījuma ietvaros tiek analizēts spēkā esošā civilprocesa regulējuma monolītums, tiesu prakse CPL 159. panta piemērošanā, vērtēta ārvalstu pieredze un juridiskajā literatūrā paustās atziņas attiecībā uz tiesas pienākumu izskaidrot tiesības un pienākumus lietas dalībniekiem.

1. Civilprocesa likuma 159. panta noteikumu izpratne

Tiesību un pienākumu izskaidrošana lietas dalībniekiem civilprocesā pamatojas uz CPL 159. panta noteikumiem, līdz ar to ir nepieciešams izvērtēt minētā panta saturu un tā piemērošanas aspektus tiesu praksē. CPL 159. panta pirmajā daļā ir

noteikts, ka tiesa izskaidro lietas dalībniekiem viņu procesuālās tiesības un pienākumus, bet panta otrajā daļā likumdevējs ir norādījis, ka tiesa lietas izskatīšanas gaitā izskaidro pusēm un trešajām personām procesuālo darbību izpildīšanas vai neizpildīšanas sekas. CPL 159. panta saturs ir jāaplūko ciešā sasaistē ar CPL otrās sadaļas regulējumu, kur ne tikai vispārīgi definēts lietas dalībnieka jēdziens (CPL 73. pants), bet noteiktas arī pušu civilprocesuālās tiesības (CPL 74. pants) un pienākumi (piem., 74. panta sestās un septītās daļas noteikumi). Piemēram, tiesai atbilstoši CPL 159. panta pirmās daļas noteikumiem lietas dalībniekiem ir jāizskaidro viņu tiesības piedalīties tiesas sēdēs, pieteikt noraidījumus, dot tiesai rakstveida un mutvārdu paskaidrojumus utt. Jāpiezīmē, ka attiecībā uz lietas dalībniekiem, kuri nav puses vai trešās personas, tiesai ir jāņem vērā arī CPL regulējums par šo lietas dalībnieku speciālajām tiesībām un pienākumiem. Piemēram, institūcijas, kas piedalās procesā atzinuma došanai (CPL 89. panta otrā daļa) ir tiesīgas iepazīties ar lietas materiāliem, piedalīties pierādījumu pārbaudīšanā, pieteikt lūgumus un dot atzinumu. Tieši šādas institūcijas procesuālās tiesības tiesai arī ir jāizskaidro.

No aplūkojamā panta satura sākotnēji var izdarīt vairākus secinājumus. Pirmkārt, minētā panta redakcija nav tikusi grozīta vai papildināta kopš CPL spēkā stāšanās 1999. gada 1. martā. Otrkārt, likumdevējs redakcionāli nav ievērojis konsekvenci starp panta pirmās un otrās daļas saturu. Minētais izriet no tā, ka panta otrajā daļā noteiktais tiesas pienākums – lietas izskatīšanas gaitā izskaidrot procesuālo darbību izpildīšanas vai neizpildīšanas sekas – tiek attiecināts tikai uz pusēm un trešajām personām, bet ne uz visiem lietas dalībniekiem CPL 73. panta izpratnē. Ir pamats uzskatīt, ka arī attiecībā uz citiem lietas dalībniekiem, kuri nav puses vai trešās personas, būtu attiecināms tiesas pienākums izskaidrot arī procesuālo darbību izpildīšanas vai neizpildīšanas sekas lietas gaitā. Piemēram, var diskutēt par to, ka tiesai būtu jāizskaidro pieaicinātās institūcijas tiesību pieteikt lūgumus izpildīšanas vai neizpildīšanas sekas (CPL 89. panta otrā daļa). Juridiskajā literatūrā ir norādīts, ka tiesību un pienākumu izskaidrošana ir uzskatāma par personu Satversmes 90. pantā noteikto konstitucionālo pamattiesību sastāvdaļu, taču tas nenozīmē, ka tiesai būtu jāizskaidro visas procesuālās normas vai jānorāda uz dažādām iespējām īstenot savas materiālās tiesības.² CPL likums nav vienīgais procesuālais normatīvais akts, kas paredz šādu tiesas pienākumu. Tiesas pienākums skaidrot lietas dalībniekiem viņu procesuālās tiesības un pienākumus ir ietverts arī Administratīvā procesa likuma³ 217. pantā, taču citos Latvijas procesuālajos likumos tiešas norādes uz šādu tiesas pienākumu nav atrodamas (sk. Satversmes tiesas likuma⁴ un Kriminālprocesa likuma⁵ noteikumus).

Tiesību un pienākumu izskaidrošana lietas dalībniekiem civilprocesā tiek regulēta arī ārvalstu civilprocesuālajos likumos. Piemēram, Igaunijas Civilprocesa likuma⁶ 347. panta piektajā daļā ir noteikts, ka tad, ja lietas dalībnieku civilprocesā nepārstāv advokāts, tiesai ir jāizskaidro šim lietas dalībniekam vai viņa pārstāvim procesuālo darbību izpildīšanas vai neizpildīšanas sekas. Jānorāda, ka minētajā pantā Igaunijas likumdevējs ir noteicis, ka tiesai nav pienākuma skaidrot minētās sekas, ja tas jau vienreiz ir ticis darīts. Horvātijas Republikas Civilprocesa likuma⁷ 11. pantā ir noteikts, ka gadījumā, ja puse savas nezināšanas dēļ neizmanto kādu no likumā noteiktajām tiesībām, tiesai ir pienākums izskaidrot šīs puses procesuālās tiesības. Šveices Civilprocesa kodeksa⁸ 161. pants nosaka, ka tiesai ir pienākums izskaidrot pusēm un trešajām personām šo personu pienākumu sadarboties ar tiesu, tiesībām nesadarboties un procesuālo pienākumu neizpildīšanas sekām. Protams, ir diskutējams jautājums par iespēju pārņemt kādu no minētajiem ārvalstu

piemēriem, taču, pēc autora domām, sākotnēji ir jāizšķiras par šāda institūta nepieciešamību Latvijā vispār.

Kā norādīts iepriekš, tad CPL 159. panta satura noskaidrošanai ir nepieciešams aplūkot arī tiesu prakses piemērus. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments, piemēram, ir norādījis, ka:

- 1) tiesa pārkāpj CPL 159. panta otrās daļas noteikumus, ja tā neizskaidro prasītājam procesuālo darbību (prasības papildināšanas nepieciešamība) neizpildīšanas sekas;⁹
- 2) tiesa pārkāpj CPL 159. panta otrās daļas noteikumus, ja tā atbildētājam neizskaidro viņa tiesības iesniegt attiecīgus pierādījumus par norādītajiem faktiem vai pieteikt lūgumu, lai tiesa tos izprasītu;¹⁰
- 3) tiesai ir pienākums izskaidrot likuma prasībām atbilstoši iztulkota un apstiprināta dokumenta neiesniegšanas sekas.¹¹

Būtiski ir arī vērst uzmanību uz to, ka tiesai atbilstoši CPL 159. panta regulējumam ir ne tikai jāizskaidro lietas dalībnieku tiesības un pienākumi, bet tas ir jādara tā, lai šie lietas dalībnieki to arī saprastu.¹² Visos aplūkotajos gadījumos kasācijas instances tiesa ir norādījusi uz būtiskiem procesuālo tiesību normu pārkāpumiem, kas varēja novest pie lietas nepareizas izspriešanas, līdz ar to zemākas instances tiesas spriedumi (daļā vai pilnībā) ir atcelti un lietas nodotas jaunai izskatīšanai apelācijas instances tiesā. Tātad var secināt, ka CPL 159. panta (īpaši panta otrās daļas) noteikumu pārkāpumi praksē tiek atzīti par tik būtiskiem, lai būtu pamats lietas atkārtotai izskatīšanai pēc būtības apelācijas instancē, kas viennozīmīgi nesekmē civillietu ātrāku izskatīšanu un pelna izvērstāku analīzi.

Kontekstā ar CPL 159. panta noteikumiem ir nepieciešams aplūkot arī CPL 93. panta ceturtais daļas saturu, kas būtībā ir ļoti līdzīgs, taču satura ziņā šaurāks. CPL 93. panta ceturtajā daļā ir noteikts – ja tiesa atzīst, ka par kādu no faktiem, uz kuriem pamatoti puses prasījumi vai iebildumi, nav iesniegti pierādījumi, tā paziņo par to pusēm un, ja nepieciešams, nosaka termiņu pierādījumu iesniegšanai. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departaments, piemēram, ir norādījis, ka:

- 1) tiesa ir pārkāpusi procesuālo tiesību normas, jo spriedumā atzinusi, ka nav pamatoti prasītājas apgalvojumi, bet no tiesas sēdes protokola nav redzams, ka tiesa būtu prasītājai paziņojusi par nepieciešamību iesniegt papildu pierādījumus;¹³
- 2) tiesai ir pienākums paziņot pusēm par iespēju iesniegt papildu pierādījumus, jo sevišķi tas attiecas uz tiem gadījumiem, kad apelācijas instances tiesa atšķirībā no pirmās instances tiesas uzskatījusi konkrētu faktu par nepierādītu.¹⁴

Tātad var secināt, ka gan CPL 159. pantā, gan CPL 93. panta ceturtajā daļā ietvertos tiesas pienākumu neizpilde tiesu praksē tiek atzīta par būtisku procesuālo tiesību pārkāpumu, kas bieži vien ir pamats tam, lai civillietā tiktu izskatīta pēc būtības atkārtoti. Šādi apstākļi paildzina civillietu izskatīšanu un tādēļ aplūkotajam regulējumam būtu nepieciešams būtisks pamatojums par tā nepieciešamību un atbilstību civilprocesa principiem.

2. Oficiālā publikācija un Civilprocesa likuma 159. pants

Satversmes 90. pantā ir noteikts, ka ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības. Satversmes tiesa ir norādījusi, ka minētā Satversmes norma: “[...] ievada Satversmē ietverto pamattiesību katalogu un norāda uz nozīmi, kādu šīs pamattiesības

nostiprināšanai Satversmē piešķīris likumdevējs. Tikai persona, kas zina savas tiesības, spēj tās efektīvi īstenot un – nepamatota aizskāruma gadījumā – aizstāvēt taisnīgā tiesā. Līdz ar to Satversme paredz personas subjektīvās publiskās tiesības tikt informētai par tās tiesībām un arī pienākumiem. Personas tiesības zināt savas tiesības nosaka arī likumdevēja darbības ietvaru. Likumiem un citiem normatīvajiem aktiem jābūt publiski pieejamiem.”¹⁵

Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likuma¹⁶ 2. panta otrajā daļā ir noteikts, ka oficiālā publikācija ir publiski ticama un saistoša, līdz ar to neviens nevar aizbildināties ar oficiālajā izdevumā publicēto tiesību aktu vai oficiālo paziņojumu nezināšanu. Minētais likums ir aizstājis spēku zaudējušā likuma “Par likumu un citu Saeimas, Valsts prezidenta un Ministru kabineta pieņemto aktu izsludināšanas, publicēšanas, spēkā stāšanās kārtību un spēkā esamību”¹⁷ regulējumu, kura 7. pantā bija noteikts: “Spēkā esošie likumi un Ministru kabineta noteikumi ir saistoši visā Latvijas teritorijā, un neviens nevar aizbildināties ar to nezināšanu. Likumu un Ministru kabineta noteikumu nezināšana neatbrīvo no atbildības.” No spēkā esošā regulējuma izriet, ka ikvienai personai ir tiesības zināt savas tiesības un likumdevējam ir pienākums nodrošināt normatīvā regulējuma publisku pieejamību. Ja personai ir nodrošināta iespēja brīvi piekļūt normatīvā regulējuma saturam, šī persona nevar aizbildināties ar tiesību un pienākumu nezināšanu. Pastāvot šādai kārtībai, var rasties jautājums par tiesas pienākuma (lietas dalībniekiem civilprocesā izskaidrot tiesības un pienākumus) nepieciešamību un pamatotību. Šāda pieeja balstās uz to, ka nekas vienlaicīgi nevar būt un nebūt.¹⁸ Proti, lietas dalībnieka, kurš nevar aizbildināties ar oficiālajā izdevumā publicētā normatīvā akta nezināšanu, tiesības uz to, lai tiesa izpilda CPL 159. pantā noteiktos pienākumus, nevar pastāvēt vienlaicīgi.

Viens no argumentiem par labu esošā civilprocesa regulējuma saglabāšanai varētu būt tas, ka nav pamata prasīt civilprocesuālā regulējuma zināšanas no ikvienas personas, taču šādai pieejai ir arī pretargumenti. Proti, ikvienā dzīves jomā ir noteikta specifika. Piemēram, ķirurgam ir nepieciešamas specifiskas zināšanas un noteikta kvalifikācija, līdz ar to nav pamata uzskatīt, ka ikvienu personu spētu kvalificēti pildīt ķirurga funkcijas. Civilprocesu (arī tiesvedību plašākā izpratnē) raksturo analogiska specifika, līdz ar to kvalificēti realizēt procesuālās tiesības un pildīt procesuālos pienākumus var tam atbilstoši kvalificētas personas. Valsts nodrošinātā iespēja brīvi iepazīties ar normatīvo regulējumu nevar ikvienu personu automātiski padarīt par speciālistu civilprocesā, bet tas arī nav nepieciešams. Ja tiesību subjekts vērsas tiesā savu tiesību un interešu aizsardzībai, viņam ir jāapzinās, ka tiesvedībai ir nepieciešamas specifiskas zināšanas, un jābūt arī gatavam pieaicināt kvalificētus speciālistus. Otrs arguments, kas varētu kalpot par labu esošā CPL regulējuma saglabāšanai, varētu būt tas, ka Latvijā ir iedzīvotāju kategorija, kurai nav pieejama kvalificēta juridiskā palīdzība (piem., advokāta pakalpojumi) finansiālu apsvērumu dēļ. Šādos apstākļos CPL 159. panta noteikumi, piemēram, varētu kalpot kā līdzsvara mehānisms starp finansiāli spēcīgākām un mazāk spēcīgākām pusēm civilprocesā, lai arī tā sekmētu taisnīguma sasniegšanu. Arī šo argumentu iespējams kritizēt. Var rasties šaubas par to, cik lielā mērā tiesas realizētais pienākums (CPL 159. panta izpratnē) var sasniegt minētajā argumentā ietverto mērķi (līdzsvara mehānismu) un vai vispār var. Tas, ka tiesa civillietas ietvaros izskaidros lietas dalībniekam viņa tiesības un pienākumus, kā arī procesuālo darbību izpildīšanas vai neizpildīšanas sekas, nekādā mērā nedod pamatu uzskatīt, ka šis lietas dalībnieks automātiski varēs kvalificēti stāties pretī speciālistam attiecīgajā jomā. Tātad arī šis arguments esošā regulējuma saglabāšanai ir apšaubāms.

3. Latvijas civilprocesa regulējuma nekonsekvence

Juridiskajā literatūrā pamatoti ir norādīts, ka pastāv koncepcija par tiesas kā pušu sacīkstes vērotājas lomu.¹⁹ Sacīkstes princips izriet no dispozitivitātes principa un nozīmē to, ka lietas dalībnieku strīdīgās attiecības tiesa izvērtē tikai pēc tiem datiem, kurus tiesai iesniegušas puses, un tikai šie dati ir tiesai nepieciešamais procesuālais pierādījumu materiāls.²⁰ Tiesas vērotājas loma ir fundamentāla civilprocesa īpašība, kas to nošķir, piemēram, no administratīvā procesa un procesa konstitucionālajā tiesā. Šis princips un tiesas pienākums to respektēt ir nostiprināts arī citu valstu civilprocesuālajos likumos. Piemēram, Francijas Republikas Civilprocesa kodeksa²¹ 16. pantā ir noteikts, ka tiesai ir pienākums ievērot sacīkstes principu un nodrošināt sacīkstes principa realizāciju visos apstākļos. Sacīkstes princips (līdz ar to arī tiesas vērotājas loma) ir tieši nostiprināts CPL 10. pantā, taču likumdevējs nav ievērojis konsekvenci ne tikai attiecībā uz sacīkstes principu, bet arī neviennozīmīgi regulē tiesas iniciatīvu civilprocesā.²² Pirmkārt, CPL 159. panta (īpaši otrās daļas noteikumu) saturs ir būtiska atkāpe no sacīkstes principa, kuras nepieciešamība un pamatojums ir visai diskutabls. Ja likumdevējs ir norādījis uz sacīkstes principa būtisko nozīmi CPL, tad nav pamata tiesai uzlikt par pienākumu skaidrot lietas dalībniekiem viņu tiesības un pienākumus. Puses un trešās personas ir tieši ieinteresētas savu tiesību un interešu aizsardzībā, līdz ar to tikai sev labvēlīga tiesas nolēmuma taisīšanā. Jānorāda uz to, ka tikai pašas puses un trešās personas ir tie subjekti, kuri paši ir atbildīgi par savām spējām (zināšanām) pilnvērtīgi izmantot procesuālās tiesības. Tiesai nav jāpilda konsultanta vai padomdevēja funkcija. Tiesas uzdevumos neietilpst lietas dalībnieku nezināšanas vai aizmāršības novēršana. Juridiskajā literatūrā pamatoti norādīts, ka tirgus ekonomikā par kļūdām savu tiesību aizsargāšanā ir jāmaksā.²³ Tas nozīmē, ka ikvienai personai ir jāapzinās, ka tikai no viņas sagatavotības pakāpes vai pieaicināto speciālistu spējām ir atkarīga pilnvērtīga procesuālo tiesību realizācija. Otrkārt, CPL 93. panta ceturtās daļas noteikumi izteikti disonē ar CPL 10. pantā noteikto, ka sacīkste notiek, pusēm dodot paskaidrojumus un iesniedzot pierādījumus. Treškārt, par ilustratīvu piemēru regulējuma nekonsekvenī kalpo arī CPL 240. panta noteikumi. CPL 240. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka tiesa pēc savas iniciatīvas atliek lietas izskatīšanu, lai atjaunotu laulāto kopdzīvi vai veicinātu lietas mierīgu atrisinājumu, turklāt pēc puses lūguma lietas izskatīšanu šajā nolūkā var atlikt arī atkārtoti. Panta otrajā daļā norādīts, ka tiesa nevar atlikt lietas izskatīšanu, ja puses ir dzīvojušas šķirti vairāk nekā trīs gadus un pret izskatīšanas atlikšanu iebilst abas puses. No minētā regulējuma secināms, ka:

- 1) tiesai ir iniciatīvas tiesības un pušu iebildumiem pret lietas izskatīšanas atlikšanu nav izšķirošas nozīmes;
- 2) lietas izskatīšanu atlikt var atkārtoti pēc vienas puses lūguma, neņemot vērā otras puses iebildumus;
- 3) ja puses ir dzīvojušas šķirti vairāk nekā trīs gadus, tad lietas izskatīšanu var atlikt, ja tam neiebilst tikai viena no pusēm.

Visos gadījumos atbilstoši CPL 209. panta 5. punkta noteikumiem tiesai ir pienākums laulības šķiršanas lietas izskatīšanu atlikt. Laulības saglabāšanai ir nepieciešamas abas puses, ar vienu ir par maz. Analogiski – ja, laulību slēdzot, ir nepieciešama abu personu piekrišana, tad tās saglabāšanai (nešķiršanai) arī jābūt balstītai uz abu laulāto saskanīgu gribu. Nevar pastāvēt regulējums, kas piespiež saglabāt laulību (turpināt tajā atrasties), ja viens no laulātajiem laulību noteikti nevēlas saglabāt un savu viedokli izsaka tiesas sēdē. Laulātajam nav jāpierāda vai jāmotivē savi iebildumi pret otra laulātā vēlmi laulību saglabāt, jo institūta būtība slēpjās divu personu

permanentā saskanīgā vēlmē atrasties laulībā. Ja šāda vēlme zūd, tad zūd arī iespēja laulību saglabāt un CPL 240. pantā ietvertā viena laulātā iespēja pretēji institūta būtībai panākt lietas izskatīšanas atlikšanu nevar tikt vērtēta pozitīvi. Laulātajiem pirms lietas izskatīšanas tiesas sēdē vienmēr pastāv iespēja samierināties, veikt darbības, lai laulību saglabātu, tādēļ arī laika vai iespēju trūkums nevarētu būt par argumentu esošās panta redakcijas aizstāvībai. Šis piemērs norāda uz likumdevēja konsekvences un regulējuma monolituma trūkumu, jo tiesas iniciatīvas tiesības nav balstītas uz loģikas pamatiem.

No minētajiem piemēriem izriet, ka esošais regulējums ir nelōģisks, jo, pastāvot CPL 10. panta noteikumiem, ir noteikumi, kuri ir tiešā pretrunā ar civilprocesa pamatā esošo sacīkstes principu. Lai arī sacīkstes princips ir viens no fundamentālākajiem civilprocesa principiem, juridiskajā literatūrā ir sastopams šī principa negatīvās puses (īpašību) raksturojums. Piemēram, prof. Bukovskis ir norādījis, ka sacīkstes princips dod priekšroku tai pusei civilprocesā, kura ir labāk sagatavota, izveicīgāka, finansiāli nodrošinātāka, līdz ar to šis princips var dot uzvaru netaisnībai pār taisnību.²⁴ Viens no veidiem, lai mazinātu sacīkstes principa negatīvo iespaidu civilprocesā, ir paplašināt tiesas pienākumus lietas faktisko apstākļu noskaidrošanā.²⁵ Šāds piedāvājums šķiet visai loģisks, jo tad, ja tiek mazināta sacīkstes principa loma, mazinās arī šī principa negatīvās izpausmes. Var gan diskutēt par minētā piedāvājuma ietekmi uz nepieciešamību civillietas izskatīt saprātīgā termiņā (iespējami savlaicīgi). Ārvalstu piemēri liecina, ka sacīkstes princips (*adversarial principle* – angļu val.) tiek nostiprināts, bet tā loma netiek mazināta.²⁶ Šāda pieeja varētu tikt izmantota arī Latvijas civilprocesa modernizācijā, jo konstatētās atkāpes no sacīkstes principa nav pamatotas ar būtiskiem argumentiem. Uzskats, ka sacīkstes princips mazina patiesības noskaidrošanas iespēju, arī nevar tikt atzīts par precīzu. Sacīkstes principa realizācija izpaužas arī tā, ka lietas dalībnieki (īpaši puses un trešās personas) veic “kontroles funkciju viens pār otru”. Minētais izriet no tā, ka lietas dalībnieki, sniedzot paskaidrojumus, iesniedzot pierādījumus un paužot iebildumus, cenšas ne tikai pārliecināt tiesu par labu sev, bet arī norādīt uz nepilnībām otras puses pozīcijā, trūkumiem pierādījumos utt.

Kopsavilkums

1. Tiesību un pienākumu izskaidrošana lietas dalībniekiem civilprocesā pamatojas uz CPL 159. panta noteikumiem, un šis tiesas pienākums ir jāpilda gan pirms lietas izskatīšanas pēc būtības, gan arī lietas izskatīšanas gaitā (attiecībā uz pusēm un trešajām personām). Ja tiesa šo pienākumu nav izpildījusi, ir pamats uzskatīt, ka ir pieļauts procesuālo tiesību normu pārkāpums. Analōģisks, bet satura ziņā šaurāks ir CPL 93. panta ceturtajā daļā ietvertais tiesas pienākums norādīt uz pierādījumu trūkumu. Arī šajā gadījumā tiek pieļauts procesuālo tiesību normu pārkāpums, ja tiesa nav pusēm un trešajām personām darījusi zināmu to, ka ir nepieciešams iesniegt papildu pierādījumus. Gan CPL 159. panta, gan CPL 93. panta ceturtais daļas noteikumi (ja tie netiek ievēroti) paīdzina civillietu izskatīšanu, tādēļ šo noteikumu pamatojumam izvirzāmas būtiskas prasības.
2. CPL 159. panta un CPL 93. panta noteikumi disonē ar civilprocesā noteikto sacīkstes principu un Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likuma noteikumiem. Var secināt, ka tiesas pienākums izskaidrot tiesības un pienākumus lietas dalībniekiem ir lieks institūts, kura pamatojums ir vismaz diskutabls. Tiesai nav jāskaidro lietas dalībniekiem, kuri ir tieši ieinteresēti

tikai sev labvēlīga tiesas nolēmuma taisīšanā, šo tiesību subjektu procesuālās tiesības un pienākumus, jo pastāv noteikumi, ka ikviens zina savas tiesības un pienākumus un nevar aizbildināties ar likumu nezināšanu.

3. Aplūkotais jautājums ir pamats tam, lai turpinātu diskusiju par CPL modernizācijas virzieniem, regulējuma monolītitumu un civilprocesa principu nostiprināšanu.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Bukovskis, V.* Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: Autora izdevums, 1933.
2. Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: TNA, 2011.
3. *Licis, A.* Prasības tiesvedība un pierādījumi. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2003.
4. *Loks Dž.* Eseja par cilvēka sapratni. Rīga: Zvaigzne, 1977.
5. *Picardi, N., Santagada, F.* Recent Reforms in Italian Civil Procedure: the process and the ADRs. *Civil Procedure Review*, v. 2, n. 3:3-16, sept.-dec., 2011.
6. *Torgāns, K.* Lai civilprocess kļūtu efektīvāks, tas ir jāpilnveido. *No: Civiltiesību, komercietesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999–2008.* Rīga: TNA, 2009, 509.–521. lpp.

Normatīvie akti

1. Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330 (1387/1391), 1998, 3. novembris.
2. Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164 (2551), 2001, 14. novembris.
3. Satversmes tiesas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103 (558), 1996, 14. jūnijs.
4. Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.
5. Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 96 (4699), 2012, 1. jūlijs.
6. Code of Civil Procedure of Republic of Estonia, Passed 20 April 2005 (RT I 2005, 26, 167), entered into force 1 January 2006. Pieejams: <http://www.legaltext.ee/text/en/x90041.htm>.
7. Civil Procedure Act of Republic of Croatia. Pieejams: http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/Legislation__Civil-Procedure-Act.pdf.
8. Swiss Civil Procedure Code. Pieejams: <http://www.admin.ch/ch/e/rs/272/index.html>.
9. Code of Civil Procedure of Republic of France. Pieejams: <http://www.legifrance.gouv.fr/Traductions/en-English/Legifrance-translations>.

Tiesu nolēmumi

1. LR Satversmes tiesas 2012. gada 1. novembra spriedums lietā Nr. 2012-06-01, secinājumu daļas 7.2. punkts. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums-2012-06-01.pdf>.
2. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 5. septembra spriedums lietā Nr. SKC-1226/2012. Pieejams: <http://at.gov.lv/info/archive/department1/hronologiskaseciba/2012/>.
3. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2007. gada 15. augusta spriedums lietā Nr. SKC-511. *No: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2007.* Rīga: TNA, 2008, 484.–486. lpp.
4. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2004. gada 15. decembra spriedums lietā Nr. SKC-710. *No: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2004.* Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2005, 721.–726. lpp.
5. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2002. gada 23. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-591. *No: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2002.* Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2003, 620.–622. lpp.
6. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2000. gada 31. maija spriedums lietā Nr. SPC-33. *No: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2000.* Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2001, 647.–648. lpp.
7. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 1999. gada 26. maija spriedums lietā Nr. SKC-328. *No: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 1999.* Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2000, 748.–752. lpp.

Atsauces

1. Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330 (1387/1391), 1998, 3. novembris.
2. Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: TNA, 2011, 365. lpp.
3. Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164 (2551), 2001, 14. novembris.
4. Satversmes tiesas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103 (558), 1996, 14. jūnijs.
5. Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.
6. Code of Civil Procedure of Republic of Estonia. Pieejams: <http://www.legaltext.ee/text/en/x90041.htm> [skatīts 07.01.2013.].
7. Civil Procedure Act of Republic of Croatia. Pieejams: http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/Legislation__Civil-Procedure-Act.pdf [skatīts 07.01.2013.].
8. Swiss Civil Procedure Code. Pieejams: <http://www.admin.ch/ch/e/rs/272/index.html> [skatīts 07.01.2013.].
9. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2000. gada 31. maija spriedums lietā Nr. SPC-33. *No: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2000*. Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2001, 647.–648. lpp.
10. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2002. gada 23. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-591. *No: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2002*. Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2003, 620.–622. lpp.
11. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2004. gada 15. decembra spriedums lietā Nr. SKC-710. *No: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2004*. Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2005, 721.–726. lpp.
12. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 5. septembra spriedums lietā Nr. SKC-1226/2012. Pieejams: <http://at.gov.lv/info/archive/department1/hronologiskaseciba/2012/> [skatīts 08.04.2013.].
13. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2007. gada 15. augusta spriedums lietā Nr. SKC-511. *No: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2007*. Rīga: TNA, 2008, 484.–486. lpp.
14. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 1999. gada 26. maija spriedums lietā Nr. SKC-328. *No: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 1999*. Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2000, 748.–752. lpp.
15. LR Satversmes tiesas 2012. gada 1. novembra spriedums lietā Nr. 2012-06-01, secinājumu daļas 7.2. punkts. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums-2012-06-01.pdf> [skatīts 07.01.2013.].
16. Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 96 (4699), 2012, 1. jūlijs.
17. Par likumu un citu Saeimas, Valsts prezidenta un Ministru kabineta pieņemto aktu izsludināšanas, publicēšanas, spēkā stāšanās kārtību un spēkā esamību: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 72 (203), 1994, 18. jūnijs.
18. *Loks, Dž.* Eseja par cilvēka sapratni. Rīga: Zvaigzne, 1977, 31. lpp.
19. Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: TNA, 2011, 221. lpp.
20. *Bukovskis, V.* Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: Autora izdevums, 1933, 255. lpp.
21. Code of Civil Procedure of Republic of France. Pieejams: <http://www.legifrance.gouv.fr/Traductions/en-English/Legifrance-translations> [skatīts 07.01.2013.].
22. *Līcis, A.* Prasības tiesvedība un pierādījumi. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2003, 61. lpp.
23. *Torgāns, K.* Lai civilprocess kļūtu efektīvāks, tas ir jāpilnveido. *No: Civiltiesību, komercietisību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999 – 2008*. Rīga: TNA, 2009, 513. lpp.
24. *Bukovskis, V.* Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: Autora izdevums, 1933, 236.–237. lpp.
25. *Līcis, A.* Prasības tiesvedība un pierādījumi. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2003, 60. lpp.
26. *Picardi, N., Santagada, F.* Recent Reforms in italian Civil Procedure: the process and the ADRs. *Civil Procedure Review*, v. 2, n. 3:3-16, sept.-dec., 2011.

Summary

This paper addresses the issue of the courts obligation to explain rights and duties to participants in a matter in Latvian civil procedure. Law of civil procedure obligates, that the court shall explain to the parties and third persons the consequences of performing or failing to perform procedural actions, but in Latvian legal system there is a presumption, that everyone knows his rights and obligations. Taking into account the fact, that case law has recognized, that courts violation of section 159. is violation of norms of procedural law by the section 452., this issue is devoted to analyze necessity of courts obligation to explain rights and duties to participants and regulations impact to civil proceedings in general. Summary concludes, that courts obligation is not necessary, it badly impacts civil proceedings in general and it seems, that there is a bigger principal regulatory inconsistencies relating to the judicial role in Latvian civil procedure.

Cietušā piekrišana eitanāzijai – neregulēts kriminālatbildību izslēdzošs apstāklis Latvijā un tā tiesiskās sekas

Victim's consent to euthanasia – an unregulated circumstance excluding criminal liability in Latvia and its legal consequences

Mg. iur. Rihards Poļaks

LU Juridiskā fakultāte
LU Juridiskās fakultātes doktorants
E-pasts: rpolaks@inbox.lv

Publikācijā autors aplūko cietušā piekrišanu eitanāzijai Krimināllikumā nereglamentēto kriminālatbildību izslēdzošo apstākļu ietvaros. Analizējot un savstarpēji salīdzinot aktīvo brīvprātīgo eitanāziju un ikvienu noziedzīgu nodarījumu raksturojošās pazīmes, tiek secināts, ka analīzei pakļautais jautājums ir attiecināms uz noziedzīgu nodarījumu, kas vērsti pret personas dzīvību. Īpaša vērība publikācijā tiek atvēlēta cilvēka dzīvības krimināltiesiskās aizsardzības jautājumam, izpētes ietvaros nosakot cilvēka rīcības brīvības robežas ar šo aizsargājamo interesi. Tāpat arī sniegts pamatojums, kādēļ cietušā piekrišana eitanāzijai nevar tikt atzīta par nereglamentētu apstākli, kas izslēdz kriminālatbildību Latvijā.

Atslēgvārdi: eitanāzija, aktīvā brīvprātīgā eitanāzija, cietušā piekrišana nonāvēšanai, cilvēka rīcības brīvība ar dzīvību, kriminālatbildību izslēdzošie apstākļi.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	188
<i>Nonāvēšanas pēc cietušā lūguma izplatītākie veidi un formas praksē</i>	189
<i>Jēdziens "cietušais" skaidrojums krimināltiesību un kriminālprocesaualo tiesību skatījumā, to kopīgās un atšķirīgās pazīmes</i>	191
<i>Kriminālatbildību izslēdzošo apstākļu būtība un eitanāzijas vieta starp tiem</i>	191
<i>Kopsavilkums</i>	197
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	198
<i>Atsauces</i>	199
<i>Summary</i>	200

levads

Jautājums par to, kādu tiesību ietvaros juridiski korektāk būtu skatīt jautājumu par nonāvēšanu aiz līdzcietības, kas balstīta uz cietušās personas skaidri formulētu lūgumu vai arī iepriekš no cietušās personas saņemtu piekrišanu, joprojām ir atklāts un diskusijas rosinošs. Lai arī juridiskās doktrīnas līmenī eitanāzijas fenomens galvenokārt tiek skatīts cilvēktiesību kontekstā, kur novērojams uzskatu duālisms,

proti, daļa juristu sliecas domāt, ka ikviena rīcībspējīga cilvēka tiesības lūgt nedziedināmas slimības gadījumā izbeigt tā fiziskās ciešanas ar eitanāzijas vai (ārsta) asistētās pašnāvības palīdzību, izriet no cilvēka pamattiesībām, savukārt vairums cilvēktiesību speciālistu joprojām aizstāv pozīciju, ka tiesības uz dzīvību vienlaikus sevī nevar ietvert diametrāli pretējas tiesības – tiesības uz nāvi. Eitanāzijas jautājums būtu skatāms arī katras valsts nacionālo krimināltiesību kontekstā.

Eitanāzijas komplicētā daba un minētā institūta starpdisciplinārais raksturs sarežģī iespēju to aplūkot kādas noteiktas zinātnes ietvaros, gūstot universālu atbildi par tās praktizēšanas pieļaujamību vai arī nosodījumu, kas būtu vienlīdz pieņemama visām zinātņu nozarēm. Abstrahējoties no medicīniskā, vēsturiskā, sociālā un filozofiskā skatījuma uz “vieglo nāvi” un minētā raksta ietvaros to analizējot izteikti krimināltiesību zinātnes kontekstā, nebūtu pārspilēti apgalvot, ka jautājums par cietušā piekrišanu viņa nonāvēšanai atzīstams par XX un XXI gadsimta izaicinājumu šai zinātnes nozarei. No vienas puses, krimināltiesību pamatuzdevums ir aizsargāt likumdevēja Krimināllikumā noteiktās intereses no jebkāda to nesankcionēta apdraudējuma un sodīt vainīgās personas par to aizskārums, taču, no otras puses, tās nedrīkst nelegitīmi iejaukties cilvēka pamattiesību sfērā. Ja slepkavība, kuras motīvs saistīts ar greisirdību, atriebību utt., ir sodāma ikvienā demokrātiskā valstī tieši kriminālā kārtā, tad ar īpašu vērību nonāvēšanas jautājums ir skatāms, ja vainīgās personas motīvs ir līdzcietība pret cietušo un tās vienīgais mērķis bijis atbrīvot nedziedināmi slimu cilvēku no slimības izraisītām mokošām ciešanām, turklāt no cietušā puses saņemot piekrišanu vai arī balstoties uz viņa skaidri formulētu lūgumu. Tamdēļ arī rodas jautājums, kāds tiesiskais regulējums būtu atbilstošāks Latvijas tiesībām un juridiskajai domāšanai “vieglās nāves” jautājumā – vai eitanāziju uzlūkot kā slepkavību bez atbildību mikstinošiem un pastipriņošiem apstākļiem, varbūt rosināt Krimināllikuma struktūrā ietvert jaunu pantu vai pat vairākas normas ar privilēģētu sastāvu vai arī cietušā piekrišanu kaitējuma nodarīšanai viņa dzīvībai uzlūkot kā apstākli, kas izslēdz kriminālatbildību. Tā kā autors eitanāzijas jautājuma iespējamiem risinājuma veidiem ir veltījis vairākas publikācijas, šā raksta ietvaros “vieglās nāves” jautājums padziļināti tiks skatīts līdz šim maz analizētā šķērsgrizumā, proti, apstākļu, kas izslēdz kriminālatbildību, kontekstā. Tamdēļ minētā raksta galvenais mērķis ir noskaidrot, vai Latvijā eitanāzija *de facto* būtu atzīstama par nereglamentētu kriminālatbildību izslēdzošu apstākli vai tomēr kā rīcību, kas sodāma kriminālā kārtā.

Nonāvēšanas pēc cietušā lūguma izplatītākie veidi un formas praksē

Uzsākot pētījumu par cietušā piekrišanu eitanāzijai kā nereglamentētu kriminālatbildību izslēdzošu apstākli Latvijā, vispirms būtu jādefinē, ko mūsdienās saprot ar pašu jēdzienu “eitanāzija”, tādējādi ļaujot nošķirt līdzīgas, bet pēc savas būtības atšķirīgas darbības, kas vienlīdz vērstas uz svešas dzīvības izbeigšanu.

Ar grieķu cilmes vārdu “eitanāzija” [*gr. euthanasia* < *eu*, ‘viegli, labi’ + *thanatos* ‘nāve’], kas burtiskā tulkojumā nozīmē “viegla nāve”, Juridisko terminu vārdnīcā apzīmē dzīvības atņemšanu kā žēlsirdības līdzekli, lai “neārstējami slimos pēc viņu lūguma atbrīvotu no nepanesamām sāpēm un ciešanām”.¹

Savās iepriekšējās publikācijās autors vairākkārt ir uzsvēris, ka līdz šim gan ārvalstu un vēl jo vairāk Latvijas medicīnas un tiesību doktrīnā pieejamās eitanāzijas definīcijas un to skaidrojumi ir atzīstami par arhaiskiem, ignorējot nonāvēšanas aiz

līdzcietības institūta straujo transformāciju, it īpaši XX gadsimtā, un nu jau pietiekami plašo tā patstāvīgo veidu aprobāciju ne vien ārvalstu medicīnas un juridiskajā doktrīnā, bet arī praksē. Cenšoties novērst konstatētās nepilnības, ar jēdzienu “eitanāzija” būtu jāapzīmē tie gadījumi, kad ārstniecības vai jebkura cita persona pēc nedziedināmi slima indivīda vai viņa likumīgā pārstāvja izteikta lūguma (vai arī bez minēto personu piekrišanas) apzināti aiz līdzcietības ar savu darbību vai bezdarbību izraisa vai veicina nāvi vai arī nenovērš nāves iestāšanos, ar mērķi atbrīvot mirstošu cilvēku no slimības izraisītām mokošām ciešanām vai no medicīniski neattaisnotas dzīvības paildzināšanas. Piedāvātā definīcija uzskatāmi atsedz minētā institūta komplicēto dabu, kas galvenokārt saistāms ar vairākiem eitanāzijas patstāvīgiem veidiem un formām un to starpā pastāvošām atšķirībām.

Šobrīd medicīnas un tiesību doktrīna izšķir četrus patstāvīgus eitanāzijas veidus un formas:

- 1) aktīvo brīvprātīgo eitanāziju, kas pēc atsevišķu ārvalstu autoru uzskatiem aptver arī jēdzienu “(ārsta) asistētā pašnāvība”²;
- 2) aktīvo nebrīvprātīgo eitanāziju;
- 3) pasīvo brīvprātīgo eitanāziju;
- 4) pasīvo nebrīvprātīgo eitanāziju.

Tomēr minētais iedalījums nav nedz medicīniski, nedz arī juridiski precīzs. Tā kā raksta mērķis ir galvenokārt izvērtēt, vai eitanāzija ir atzīstama par nereglamentētu kriminālatbildību izslēdzošu apstākli Latvijā, tad būtu vien jāuzsver, ka (ārsta) asistētā pašnāvība ir patstāvīgs “vieglās nāves” veids, kas ieguvis savu formulējumu ārstniecības personu vidū, pateicoties specifiskam realizācijas procesam. Savukārt pasīvā brīvprātīgā eitanāzija, kā to bija pieņemts apzīmēt līdz šim, nav nedz eitanāzija, nedz arī ikviens cits dzīvības izbeigšanas veids aiz līdzcietības, bet gan medicīniski korekta rīcība, kas balstīta uz pacienta autonomijas principa ievērošanu, un tamdēļ ir skatāma ārpus krimināltiesību spektra.

Analizējot cietušā piekrišanu eitanāzijai kā nereglamentētu kriminālatbildību izslēdzošu apstākli Latvijā, šīs publikācijas ietvaros minētais jautājums ir jāvērtē tikai un vienīgi aktīvās brīvprātīgās eitanāzijas kontekstā, ar to apzīmējot gadījumus, kad eitanāziju veic ārstniecības persona [*kā arī jebkura cita persona – aut.*], kura ne vien nodrošina nāvi izraisošus līdzekļus, bet arī pati veic darbības, kuru rezultātā iestājas nāve,³ ar mērķi atbrīvot nedziedināmi slimu cilvēku no slimības izraisītām mokošām ciešanām. Savukārt pirms eitanāzijas akta uzsākšanas rīcībspējīga persona izsaka brīvprātīgu un neatlaidīgu lūgumu par viņas ciešanu izbeigšanu ar eitanāzijas palīdzību.⁴ Turklāt šāds lūgums var tikt izteikts tikai varbūtības formā un pat tad, ja persona tā izteikšanas brīdī nemaz nav nedziedināmi slima, t. i., ar atliekošu nosacījumu, jeb kā to risina ārvalstīs – šādu lūgumu iekļaujot “dzīvojošā testamentā” (*living will*).⁵

Lai arī aktīvā brīvprātīgā eitanāzija galvenokārt tiek saistīta ar tiem gadījumiem, kad eitanāzijas lūguma iniciators ir tieši nedziedināmi slima persona, nodarījuma juridisko vērtējumu neietekmē arī tie gadījumi, kad iniciatīvu izrāda ārstniecības vai jebkura cita eitanāzijas aktu veicošā persona, ja vien to nodoms sakrīt ar paša eitanāzijai pakļautā subjekta patieso gribu un galarezultātā tiek saņemta pēdējā piekrišana šādam organisma dzīvotspējas pārtraukšanas veidam. Tieši indivīda gribas ievērošana un pret viņa ķermeni vērsto darbību savstarpēja saskaņošana ar eitanāziju veicošo personu rosina līdz šim tiesību doktrīnā nerisinātu jautājumu – vai eitanāzijas rezultātā nonāvētā persona krimināltiesību kontekstā būtu atzīstama par cietušo. Taču vispirms būtu jādefinē, ko mūsdienās saprot ar jēdzienu “cietušais”.

Jēdziena “cietušais” skaidrojums krimināltiesību un kriminālprocesuālo tiesību skatījumā, to kopīgās un atšķirīgās pazīmes

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma⁶ 95. panta pirmo daļu “[c]ietušais kriminālprocesā var būt fiziskā vai juridiskā persona, kurai ar noziedzīgu nodarījumu radīts kaitējums, proti, morāls aizskārums, fiziskas ciešanas vai mantisks zaudējums”, un par cietušo to atzīst ar izmeklētāja, prokurora vai izmeklēšanas grupas dalībnieka lēmumu (96. panta pirmā daļa) vai arī tiesa līdz tiesas izmeklēšanas sākumam pirmās instances tiesā, ja tiesai pieteikts šāds lūgums (96. panta ceturtā daļa). Vienlaikus Kriminālprocesa likuma 96. panta trešās daļas pirmajā teikumā ir ietverta būtiska atruna, ka “[p]ersonu par cietušo var atzīt tikai ar pašas vai tās pārstāvja rakstveida piekrišanu”. No minētā principa secināms, ka cietušais kriminālprocesā var būt tikai tā persona, kurai ne tikai ar noziedzīgu nodarījumu radīts kaitējums aizsargājām interesēm, bet kura minēto kaitējumu atzīst un vēlas tikt atzīta par cietušo. Savukārt, ja persona nevēlas tikt atzīta par cietušo, tā iegūst liecinieka procesuālo statusu. Šāda cietušā institūta izpratne ir atšķirīga no krimināltiesībās valdošā uzskata un to starpā vērojamas principiālas atšķirības.

Atšķirībā no Kriminālprocesa likuma Krimināllikumā⁷ jēdziena “cietušais” skaidrojums netiek dots, un ierasti krimināltiesību doktrīnā ar to saprot jebkuru personu, kuras interesēm ar noziedzīgu nodarījumu radīts jebkāds kaitējums. Faktiski ikviens noziedzīgs nodarījums, par kuru paredzēta atbildība kādā no Krimināllikuma sevišķās daļas pantiem, apdraud kādas svarīgas valsts aizsargājamas intereses neatkarīgi no tā, vai tas ir īpašums, manta, personas veselība vai dzīvība utt. Tamdēļ apzīmējumu “cietušais” krimināltiesībās lieto plašāk nekā kriminālprocesuālajās tiesībās. Turklāt cietušā institūta atšķirība atklājas arī tajos noziedzīgajos nodarījumos, kuros cietušais ir vai nu minēts kā nodarījuma sastāva pamatpazīme, vai arī kā kvalificējoša pazīme, kas ne vien raksturo pašu nodarījumu un tā kaitīgumu, bet arī ietekmē vainīgajai personai nosakāmo sodu.

Analizējot cietušā institūtu saistībā ar noziedzīgiem nodarījumiem, kas apdraud cilvēka dzīvību, un šajā sakarībā vēribu vērsot nonāvēšanas jautājumam, būtu norādāms, ka, lai arī krimināltiesību izpratnē par cietušo ir atzīstama nonāvētā persona, jo nodarījums bijis vērst uz viņas dzīvības izbeigšanu, kriminālprocesuālo normu izpratnē par cietušajiem ir atzīstami tā pārstāvji – pārdzīvojušais laulātais, kāds no mirušā augšupejošiem vai lejupejošiem radiniekiem, adoptētājs vai pirmās pakāpes sānu līnijas radinieks, lai arī faktiski šīs personas tieši no minētā noziedzīgā nodarījuma nav cietušas.

Lai noskaidrotu, vai persona, kas tikusi nonāvēta pēc viņas lūguma vai arī devusi vainīgajai personai piekrišanu, lai atbrīvotu sevi no nedziedināmas slimības izraisītām mokošām ciešanām, krimināltiesību izpratnē ir atzīstama par cietušo vai tomēr par labuma guvēju, kas tādējādi eitanāziju veicošās personas darbības neļauj atzīt par noziedzīgu nodarījumu, sākotnēji jānoskaidro kriminālatbildību izslēdzošo apstākļu būtība.

Kriminālatbildību izslēdzošo apstākļu būtība un eitanāzijas vieta starp tiem

Lai arī virknei nodarījumu ir ārēji saskatāmas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes, par kuru katru nodarījumu kriminālatbildība neiestājas. Izņēmums nav

arī Latvijas krimināltiesības. Svarīgākajā to reglamentējošā normatīvajā aktā – Krimināllikumā – likumdevējs ir uzskaitījis tos apstākļus, kas izslēdz kriminālatbildību, turklāt minētais uzskaitījums ir uzskatāms par izsmeļošu. Saskaņā ar Krimināllikuma 28. pantu (“Kriminālatbildību izslēdzošo apstākļu veidi”) pie tādiem ir pieskaitāmi:

- 1) nepieciešamā aizstāvēšanās;
- 2) aizturēšana, nodarot personai kaitējumu;
- 3) galējā nepieciešamība;
- 4) attaisnojams profesionālais risks;
- 5) noziedzīgas pavēles vai noziedzīga rīkojuma izpildīšana.

Kā izriet no panta formulējuma, cietušā piekrišana nonāvēšanai nav ierindota starp minētajiem apstākļiem, tomēr diskusijas par tās vērtēšanu Krimināllikumā nereglamentēto kriminālatbildību izslēdzošo apstākļu ietvaros Latvijas krimināltiesību doktrīnai nebūt nav svešas. Tomēr līdz šim noritējušās diskusijas galvenokārt skar cietušā piekrišanu saistībā ar kaitējuma nodarīšanu tā mantai vai veselībai, ārpus detalizētākas analīzes atstājot cilvēka dzīvības jautājumu, kas, ņemot vērā straujo medicīnas tehnoloģiju attīstību, kuras būtiski mainījušas arī pacienta un ārstniecības personu savstarpējās attiecības un standartus, arvien aktuālāks kļūst ne vien Rietumeiropas valstīs, bet arī pasaulē kopumā.

Apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību, Latvijā ir attīstījušies nevienveidīgi ar katru nākamo krimināltiesības reglamentējošo normatīvo aktu, kas bijis spēkā mūsu valsts teritorijā, līdz Saeima pieņēma pašreizējo spēkā esošo Krimināllikumu, taču to attīstība bijusi nevienmērīga. Piemēram, 1903. gada 22. marta Sodu likumos par apstākļiem, kas izslēdz kriminālatbildību, atzina likuma un dienesta pavēles izpildi (44. pants), nepieciešamo aizstāvēšanos (45. pants) un galējo nepieciešamību (46. pants).⁸ Līdzīgs tiesiskais regulējums bija ietverts arī 1933. gada Sodu likumā, taču atšķirībā no Sodu likumiem likumdevējs ir papildinājis šo uzskaitījumu vēl ar ārkārtējiem apstākļiem, kas piespieduši dienestpersonu pārkāpt pilnvarojumu (43. pants).⁹ Cietušā piekrišana kā apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību, minētajos likumos ietverta netika, taču jau tā laika tiesību zinātnieks P. Lejiņš, analizējams atsevišķus gadījumus, kas nebūtu atzīstami par pretlikumīgiem, min arī cietušā piekrišanu ar būtisku piebildi, ka “ne visos gadījumos piekrišana izslēdz prettiesīgumu. Daži labumi tik svarīgi arī visai sabiedrībai, ka indivīds nedrīkst atteikties no labuma aizsargāšanas. Piem., tāds labums ir dzīvība, un tāpēc indivīds nevar dot piekrišanu sevi nonāvēt (nonāvētāju sodis).”¹⁰

Sākot ar 1940. gada 26. novembri, Latvijas teritorijā tika piemērots KPFSR 1926. gada kriminālkodekss, kurā starp apstākļiem, kas izslēdz kriminālatbildību, minēti vien nepieciešamā aizstāvēšanās un galējā nepieciešamība (13. pants).¹¹ Identisks regulējums ietverts arī 1961. gada 6. janvārī pieņemtajā Latvijas PSR kriminālkodeksā, kas spēkā stājās tā paša gada 1. aprīlī, minētos izņēmumus ietverot 13. un 14. pantā.¹² Citi kriminālatbildību izslēdzošie apstākļi pašā likumā ietverti nebija, lai gan, kā norāda A. Niedre, Latvijas publicētajā tiesu praksē jau kopš 1995. gada ir norādīti tādi Kriminālkodeksā nereglamentēti apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību, kā kaitējuma nodarīšana personai sakarā ar viņas aizturēšanu un šķietamā aizstāvēšanās.¹³ Jautājums par cietušā piekrišanu aktualitāti tiesu praksē tā arī neguva. Minētais likums savu spēku zaudēja 1999. gada 1. aprīlī¹⁴ līdz ar pašreizējā Krimināllikuma spēkā stāšanos.

Lai lemtu par to, vai nonāvēšana pēc pieprasījuma vai ar cietušā piekrišanu būtu ierindojama starp apstākļiem, kas izslēdz kriminālatbildību, vai arī eitanāzijai būtu

piemērojams kāds cits Latvijas tiesībām atbilstošāks tiesiskais regulējums, sākotnēji nepieciešams veikt nelielu ieskatu šo divu institūtu būtībā.

Latvijas likumdevējs nesniedz oficiālu definīciju apstākļiem, kas izslēdz kriminālatbildību, Krimināllikuma 6. panta otrajā daļā atrunājot vien to, ka “[p]ar noziedzīgu nav atzīstams nodarījums (darbība vai bezdarbība), kam ir šajā likumā paredzēta nodarījuma sastāva pazīmes, bet kas izdarīts apstākļos, kuri izslēdz kriminālatbildību”. Kā norāda A. Judins, tad: “Latvijas krimināltiesībās kriminālatbildību izslēdzošo apstākļu institūtu veido atsevišķās tiesību normas, kuras reglamentē personas uzvedību, kas ārēji līdzīga noziedzīgam nodarījumam, bet kurai piemīt pozitīvs sociāls raksturs un kura īstenota, lai sasniegtu sociāli derīgo mērķi.”¹⁵ Savukārt A. Niedre uzsver, ka šādos gadījumos noziedzīgi nodarījumi “[...] izdarīti, pastāvot nosacījumiem, kas pārvērš šos nodarījumus no sabiedrības interesēm kaitīgiem par sabiedrības interesēm derīgiem vai vismaz neitrāliem”¹⁶, un precizē, ka katram no tiem ir raksturīgi savi tiesiskuma nosacījumi.¹⁷ Tātad, apkopojot šos skaidrojumus, mūsdienās ar apstākļiem, kas izslēdz kriminālatbildību, būtu jāsaprot izņēmuma gadījumi no krimināltiesībās pastāvoša principa – par katru noziedzīgu nodarījumu vainīgajai personai iestājas kriminālatbildība, ja nodarījuma rezultātā, kas formāli atbilst kādām no Krimināllikuma sevišķajā daļā paredzētām noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmēm, iegūtais labums ir lielāks par radīto kaitējumu Krimināllikumā aizsargātajām interesēm un nodarījums pamatojumu gūst tikai un vienīgi sociāli derīga mērķa sasniegšanā un/vai likumisko interešu aizsardzībā, ja vien ar citiem paņēmieniem un metodēm tas nebija sasniedzams.

Šobrīd ne vien teorijā, bet arī praksē izšķir divu veidu apstākļus, kas izslēdz kriminālatbildību, – likumdevēja reglamentētos un nereglamentētos. Ja reglamentētos apstākļus likumdevējs uzskaita pašā kriminālatbildību reglamentējošajā normatīvajā aktā, tad nereglamentētie apstākļi parasti tiek identificēti tiesību doktrīnā. Vadoties pēc minētās nostādnes, šobrīd aktīvās brīvprātīgās eitanāzijas jautājums būtu skatāms vienīgi kriminālatbildību izslēdzošo nereglamentēto apstākļu ietvaros.

Pirms rast atbildi, vai aktīvā brīvprātīgā eitanāzija var būt kā izņēmuma gadījums, kad vainīgajai personai neiestājas kriminālatbildība par citas personas nonāvēšanu, balstoties uz tās skaidri formulētu lūgumu vai arī saņemot tam piekrišanu, nepieciešams noskaidrot, vai eitanāzijai kā darbībai piemīt tāds kaitīgums, kas to ļauj atzīt par kriminālsodāmu rīcību. Nebūtu lieki atkārtot, ka aktīvās brīvprātīgās eitanāzijas svarīgāko raksturojošo un vienlaikus arī izteikti individuālo pazīmju kopums neaprobežojas vien ar cietušā lūgumu vai piekrišanu, bet arī ar motīvu, kas visos gadījumos būs tikai līdzcietība, un mērķi – nevis organisma dzīvotspējas pārtraukšanu kā tādu, bet gan nedziedināmi slima cilvēka atbrīvošanu no slimības rezultātā izraisītām mokošām ciešanām. Tamdēļ, cenšoties rast atbildi uz izvirzīto jautājumu, minētās pazīmes būtu jāsalīdzina ar noziedzīgu nodarījumu raksturojošiem un vienlīdz obligātiem elementiem.

Kā zināms, noziedzīga nodarījuma jēdziena oficiāls skaidrojums ir sniegts Krimināllikuma 6. panta pirmajā daļā. Tas noteic, ka “[p]ar noziedzīgu nodarījumu atzīstams ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības izdarīts kaitīgs nodarījums (darbība vai bezdarbība), kurš paredzēts šajā likumā un par kura izdarīšanu draud kriminālsods”.¹⁸ Tātad, lai eitanāziju atzītu par noziedzīgu, ir jākonstatē šādas vienlīdz obligātas katru noziedzīgu nodarījumu raksturojošas pazīmes – darbība vai bezdarbība, kaitīgums, prettiesiskums, vaina un sodāmība.

Kā izriet no aktīvās brīvprātīgās eitanāzijas jēdziena skaidrojuma, minētais “vieglās nāves” veids izpaužas ārstniecības vai jebkuras citas personas aktīvā

iedarbībā uz nedziedināmi slimas personas ķermeni, intravenozi ievadot tās organismā nāvējošu medikamentu devu, kā rezultātā nekavējoties vai īsā laika posmā, kas tiešā cēloņsakarībā atkarīgs no lietotajiem medikamentiem un to daudzuma, kā arī no pacienta organisma individuālām spējām dzīvības nodrošināšanā, iestājas nāve. Tādējādi eitanāziju veicošā persona izpilda eitanāzijas aktu līdz brīdim, kamēr iestājas personas nāve, bet pašas nedziedināmi slimas personas darbības vienmēr raksturojas ar izteiktu pasivitāti un galvenokārt aprobežojas vien ar lūguma vai piekrišanas izteikšanu. Tātad minētā eitanāzijas veida gadījumā nonāvēšana aiz līdzcietības norisinās “vieglo nāvi” izraisošās personas izteikti aktīvu darbību rezultātā, turklāt nerodas šaubas, ka persona rikojas apzināti, paredzot sekas, ka iestāsies citas personas nāve. Turklāt persona vēlas šo kaitīgo seku iestāšanos un līdz ar to ir vainojama nodarījumā.

Līdzīgi kā daudzās citās demokrātiskās valstīs, arī Latvijā viena no svarīgākajām krimināltiesību aizsargājamām interesēm ir cilvēka dzīvība. Par katru tās nesankcionētu apdraudējumu iestājas kriminālatbildība, tādējādi likumdevējs nonāvēšanu atzīst ne vien par prettiesisku un kaitīgu, bet arī par sodāmu rīcību. Latvijā šobrīd izņēmums nav attiecināms arī uz personas nonāvēšanu, balstoties uz tās lūgumu vai saņemot tam piekrišanu, jeb aktīvo brīvprātīgo eitanāziju, un par tādām darbībām vainīgajai personai iestājas atbildība saskaņā ar Krimināllikuma 116. pantu kā par citas personas tīšu prettiesisku nonāvēšanu bez mīkstinošiem vai pastiprinošiem apstākļiem, kā to savulaik izskaidroja Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnums.¹⁹ Arī juridiskajā literatūrā tiek pausts viedoklis, ka nonāvēšana kvalificējama saskaņā ar Krimināllikuma 116. pantu, ja tā izdarīta aiz līdzcietības vai pēc cietušā lūguma, taču vienlaikus uzsverot, ka jautājums joprojām ir diskutabls.²⁰

Neraugoties uz šobrīd pastāvošo likumdevēja nosacīti vienveidīgo un pragmatisko skatījumu aktīvās brīvprātīgās eitanāzijas jautājumā, minētā nodarījuma kontekstā īpašu analīzi pieprasa tieši kaitīguma jautājums, jo tā rezultātā iezīmējas acīmredzama valsts un indivīda interešu sadursme, kas nav traktējama viennozīmīgi. Turklāt tikai pēc jautājuma noskaidrošanas, kura interesēm būtu jāprevalē nonāvēšanā aiz līdzcietības, kas balstīta uz cietušā lūgumu vai ar tā piekrišanu, var projektēt iespējamus grozījumus normatīvajos aktos eitanāzijas jautājuma taisnīgam noregulējumam, jo pašreizējais tiesiskais regulējums, precīzāk, tā neesamība, nav pieņemams. Cenšoties rast atbildi uz izvirzīto jautājumu, vispirms svarīgi noskaidrot, kam patiesībā pieder cilvēka dzīvība un cik brīvi indivīds ir tiesīgs rīkoties ar šo aizsargājamo interesi.

Nenoliedzami vienas no svarīgākajām cilvēka tiesībām ir tiesības uz dzīvību. Minētās tiesības nodrošina, ka indivīdam pastāv tiesības uz eksistenci kā tādu neatkarīgi no viņa nacionalitātes vai rases, pilsonības, sociālā un ekonomiskā stāvokļa, reliģiskās piederības, veselības stāvokļa utt. Tiesības uz dzīvību ir nostiprinātas ne tikai Latvijas Republikas Satversmes 8. nodaļas 93. pantā,²¹ ANO Ģenerālās Asamblejas 1948. gada 10. decembrī pieņemtās Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 3. pantā,²² Eiropas Padomes Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 2. pantā,²³ bet arī virknē citu starptautisko cilvēktiesību dokumentu, kuriem Latvija ir pievienojusies un apņēmusies ievērot. Par šādu tiesību garantu ierasti katrā demokrātiskā valstī kalpo nacionālie kriminālkodeksi, jo valsts, savas iniciatīvas vadīta, izmantojot represīvo aparātu, uzņemas pienākumu šīs tiesības aizsargāt. Izņēmums nav arī Latvija, kuras Krimināllikumā šobrīd ir ietverti astoņi panti, kas paredz atbildību par citas personas prettiesisku nonāvēšanu, normas konstruējot vai nu ar atbildību pastiprinošiem un sevišķi pastiprinošiem, vai mīkstinošiem apstākļiem,

vai arī bez tiem. Šķiet pašsaprotami, ka tik vitāli svarīgas tiesības savu aizsardzību rod tieši krimināltiesībās. Profesors P. Mincis, analizēdams valsts pienākumu cilvēka dzīvības aizsardzības jomā, savulaik norādījis: “[...] likums to apsarga pat pret tā īpašnieka gribu, publiskās interesēs. [...] tiesības kriminālpolitisku apsvērumu dēļ dziļi ieinteresētas priekšstata nostiprināšanā par cita dzīvības neaizskaramību visādos nosacījumos.”²⁴ Turklāt minētais princips nav pamatojams vien ar valsts kriminālpolitikas koncepciju, bet vistiešākajā veidā izriet arī no sociāliem un ekonomiskiem faktoriem.

Ikvienas valsts svarīgākais raksturojošais elements ir ne tikai tās teritorija, bet arī iedzīvotāji, bez kuriem nav iedomājama valsts pastāvēšana. Valsts ne tikai ir ieinteresēta nodrošināt drošu eksistences vidi tās iedzīvotājiem, bet arī radīt priekšstatu, ka augstākā atzītā vērtība tajā ir tieši cilvēks un svarīgākais, kas tam piemīt, – viņa dzīvība. Šajā sakarā svarīga ir profesora P. Minca atziņa: “Ja ar soda piedraudējumu apsarga no iznīcināšanas arī citas dzīvas būtnes, tad tikai kā privāta īpašuma priekšmetus vai kā tautas rocības sastāvdaļas. Atšķirībā no tām cilvēku apsarga kā *pašmērķi*, kam vispirms pašam par sevi tiesības uz eksistenci, bez jebkādiem ārpus viņa esošiem mērķiem. Tā kā cilvēks līdz ar to sastāda daļu no iedzīvotājiem, kas ir svarīgākais valsts elements, tad cilvēku apsarga arī valsts interesēs.”²⁵ Turpretim prettiesiska nonāvēšana atšķirībā no daudziem citiem noziedzīgiem nodarījumiem ar savu apdraudējumu vienmēr rada neatlīdzināmu kaitējumu šādām ar likumu aizsargātām interesēm. Turklāt ikvienu šādu nodarījumu raksturo augsta bīstamības pakāpe sabiedrībai kopumā, apdraudot tās turpmāku pastāvēšanu un arī sekmīgu funkcionēšanu. Kā atzīst A. Judins, tāda kaitējuma nodarīšana kā nonāvēšana jebkuros apstākļos tiek raksturota kā sociāli bīstama.²⁶ Minēto atziņu savulaik ir pamatojusi arī M. Blūma, analizējama cietušā piekrišanas viņa nonāvēšanai krimināltiesisko dabu, norādot, ka “[c]ietušā piekrišanu viņa interešu apdraudējumam neuzskata par apstākli, kas izslēdz nodarījuma sabiedrisko bīstamību un prettiesiskumu, ja ar to tiek nodarīts kaitējums kādām valsts, sabiedrības vai pilsoņu interesēm vai arī ja cietušā intereses, kurām tiek nodarīts kaitējums vai zaudējums, neatrodas viņa brīvā rīcībā.”²⁷ Brīvi rīkoties ar tādu interesi kā dzīvība cilvēks nevar, jo šāds nodarījums apdraud arī valsts un sabiedrības intereses.²⁸ Šajā sakarā būtiska ir arī profesora P. Minca piebilde: “Civiltiesiskais princips *volenti non fit injuria* tik plašos apmēros krimināltiesībās nav piemērojams, jo, piešķirot noteiktiem labumiem krimināltiesisku aizsardzību [*šajā gadījumā cilvēka dzīvībai – aut.*], ņem vērā arī publiskās intereses. Individā atteikšanās no tiesības iespējama tikai tad, ja tiesība apsargāta tikai indivīda interesēs.”²⁹ Arī ārvalstu autori apgalvo, ka indivīdam piemītošās tiesības uz privātumu vēl nenozīmē, ka cilvēka ķermenis ir viņa ekskluzīvs īpašums, jo katrs no mums dzīvo politiski organizētā sabiedrībā, t. i., valstī, un katrs no mums tajā ir integrēts, tādēļ indivīda privātuma ekskluzivitāte nevar prevalēt pār valsts interesēm aizsargāt tās locekļus.³⁰ Šādas atziņas ik pa laikam gūst apstiprinājumu arī tiesu praksē. Piemēram, 2002. gadā īpašu sabiedrisko rezonansi izraisīja Diānas Pritijas lieta. Prasītāja lūdza atbrīvot viņas vīru no kriminālatbildības, asistējot tai pašnāvībā, Eiropas Cilvēktiesību tiesa savā spriedumā norādīja, ka tiesības uz dzīvību nevar tikt interpretētas kā diametrāli pretējas tiesības, t. i., kā tiesības uz nāvi, un vienlaikus no Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 2. panta neizriet cilvēka pašnoteikšanās tiesības izvēlēties nāvi, nevis dzīvību.³¹ Tai pašā laikā minētie viedokļi aktualizē kādu citu jautājumu – kādas tad ir atšķirības starp aktīvo brīvprātīgo eitanāziju un pašnāvību, ja jau sekas gan vienā, gan otrā gadījumā ir identiskas, t. i., iestājas personas nāve.

Lai arī sākotnēji var šķist, ka atšķirība starp pašnāvību un aktīvo brīvprātīgo eitanāziju nepastāv, tomēr tā tas nav. Valsts neatsakās no pienākuma aizsargāt ikviena cilvēka dzīvību no jebkāda tās nesankcionēta apdraudējuma un, lai arī nosoda pašnāvību kā negatīvu sociālu parādību sabiedrībā, ne tikai nevar uzlikt individam par pienākumu dzīvot, bet arī faktiski nespēj šādu pienākumu nodrošināt, lēmumu par to, vai, kad un kādos apstākļos izbeigt sava organisma turpmāku dzīvotspēju ar pašnāvību, faktiski atstājot katra indivīda izvēlē. Turklāt pašnāvības akts tiek realizēts tikai un vienīgi ar paša indivīda aktīvām darbībām, kuras vērstas uz organisma dzīvotspējas priekšlaicīgu pārtraukšanu. Šādas tiesības savu pamatojumu rod privātās autonomijas principā, kura ietvaros "rīcībspējīga persona var veikt arī sev, savai veselībai un dzīvībai kaitīgas darbības, piemēram, pašsavainoties [...]".³² Diametrāli pretēju juridisku vērtējumu iegūst aktīvās brīvprātīgās eitanāzijas gadījums, jo nonāvēšanas aktā tiek iesaistīta trešā persona jeb eitanāzijas izpildītājs, kuru indivīds nelegitīmi apvelta ar tiesībām izdarīt noziedzīgu nodarījumu, t. i., nonāvēt. Šajā gadījumā valsts ne tikai var, bet tai ir arī pienākums sabiedrības interesēs nodrošināt ikviena cilvēka dzīvības respektēšanu un, ja minētais princips netiek ievērots, panākt, lai vainīgā persona tiktu sodīta. To savulaik atzinis arī profesors P. Mincis, uzsverot, ka "ievērojot cilvēka dzīvības neaizskaramības principa neizkustamību, valsts nekādā gadījumā nevar atzīt šāda veida darbību [*nonāvēšanu aiz līdzcietības – aut. piez.*] par nenoziedzīgu vai nesodāmu".³³ Turklāt šādas rīcības noziedzīgo dabu neatceļ arī vainīgās personas motīvs un mērķis. Kā norāda P. Lejiņš, analizēdams objektīvā prettiesiskuma jautājumu, tad: "Pietiek ar to, ka objektīvi pastāvošas tiesības (tiesības uz dzīvību, mantu utt.) tikušas pārkāptas, traucētas. Šādos gadījumos, objektīvi ņemot, noticis tiesību traucējums."³⁴ Arī salīdzinot labumu ar kaitējumu, kas izriet no minētās pretlikumīgās darbības, nākas secināt, ka iegūtais indivīda subjektīvais labums – nedziedināmas slimības izraisīto nepanesamo fizisko sāpju un ciešanu izbeigšana, neprevālē pār valsts interesēm sabiedrības drošības jomā. Ne valsts, ne arī sabiedrība kopumā šāda noziedzīga nodarījuma rezultātā negūst nekādu labumu. Tātad var secināt, ka ar nodarījumu netiek sasniegts sociāli derīgs mērķis, kas vienlaikus izslēdz iespēju aktīvo brīvprātīgo eitanāziju uzlūkot par Krimināllikumā nereglamentētu kriminālatbildību izslēdzošu apstākli. Minētais uzskats bija iesakņojies arī Padomju laika krimināltiesību doktrīnā. Kā atzinis A. Krasikovs, krimināltiesību zinātnieku vidū nepastāv strīds par to, ka cietušā piekrišana viņa nonāvēšanai nevar būt kriminālatbildību izslēdzošs apstāklis.³⁵ Šādai atziņai piekrit arī A. Judins, atzīstot, ka, "[k]aut arī katra persona tiesīga brīvi rīkoties ar savu dzīvību, [...] mūsdienu tiesības neatļauj nonāvēšanu pēc cietušā lūguma vai ar viņa piekrišanu".³⁶

Lai arī aktīvā brīvprātīgā eitanāzija, vadoties pēc principiem, kas iesakņojušies mūsu valsts krimināltiesībās, nevar tikt atzīta par apstākli, kas izslēdz kriminālatbildību, līdz šim nedz doktrīnā, nedz arī tiesu praksē nebijušu aktualitāti iegūst jautājums par to, vai eitanāzijā nonāvētā persona būtu atzīstama par cietušo. Publikācijas nosacīti ierobežotā apjoma dēļ plašāka analīze šā jautājuma sakarībā netiks sniegta, atzīmējot vien to, ka, lai arī eitanāzija izbeidz personas nedziedināmas slimības izraisītās nepanesamās fiziskās sāpes un ciešanas, tādējādi persona, lai arī izvēloties galēju līdzekli, faktiski gūst sev labumu, tomēr pašreizējā krimināltiesiskā regulējuma ietvaros tā atzīstama par cietušo, jo nodarījuma rezultātā ir iestājušās kaitīgās sekas – personas nāve, šādi pakļaujot aizskārumam Krimināllikumā aizsargātās intereses. Tomēr nākotnes perspektīvā minētais jautājums pieprasa detalizētāku un rūpīgāku izvērtējumu tiesību teorētiķu vidū.

Noslēdzot diskutējamā jautājuma analīzi, būtu vien jānorāda, ka cietušā piekrišana daudzu ārvalstu kriminālkodeksos radusi citu juridisku vērtējumu, likumdevējiem tajos ietverot pantus ar privilēģētiem slepkavību sastāviem, tādējādi atzīstot, ka eitanāzija uzskatāma par izdarītu mīkstinošos apstākļos, kam seko būtisks soda apmēra samazinājums. Tā tas šobrīd ir, piemēram, Austrijā,³⁷ Azerbaidžānā,³⁸ Dānijā,³⁹ Gruzijā,⁴⁰ Moldovā⁴¹ un citviet. Par šāda tiesiskā regulējuma izveidi arī mūsu valstī Latvijas likumdevējam jau sen bija vērts aizdomāties.

Kopsavilkums

1. Ar apstākļiem, kas izslēdz kriminālatbildību, būtu jāsaprot izņēmuma gadījumi no krimināltiesības pastāvoša principa – par katru noziedzīgu nodarījumu vainīgajai personai iestājas kriminālatbildība, ja nodarījuma rezultātā, kas formāli atbilst kādām no Krimināllikuma sevišķajā daļā paredzētām noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmēm, iegūtais labums ir lielāks par radīto kaitējumu Krimināllikumā aizsargātajām interesēm un nodarījums pamatojumu gūst tikai un vienīgi sociāli derīga mērķa sasniegšanā un/vai likumisko interešu aizsardzībā, ja vien ar citiem paņēmieniem un metodēm tas nebija sasniedzams.
2. Cietušā piekrišanu eitanāzijai kā nereglamentētu kriminālatbildību izslēdzošu apstākli Latvijā var analizēt tikai un vienīgi aktīvās brīvprātīgās eitanāzijas kontekstā, ar to apzīmējot gadījumus, kad nonāvēšanu, balstoties uz nedziedināmi slimas personas skaidri un nepārprotami izteiktu lūgumu vai saņemot tam piekrišanu, veic ārstniecības vai jebkura cita persona, kura ne vien nodrošina nāvi izraisošus līdzekļus, bet arī pati veic darbības, kuru rezultātā iestājas nāve.
3. Lai arī ikviens cilvēks ir apveltīts ar tiesībām uz dzīvību, tā rīcības brīvība ar minēto aizsargājamo interesi nebūt nav neierobežota, izņemot pašnāvību, jo valsts ne vien nevar kādam uzlikt par pienākumu dzīvot, bet arī faktiski nespēj nodrošināt šāda pienākuma izpildi. Būdam neatņemama valsts sastāvdaļa un atrodoties savstarpējās attiecībās ar citiem sabiedrības locekļiem, indivīds ir spiests pat pret savu gribu respektēt valsts aizsargātās intereses, starp kurām minama arī dzīvība. Tā kā nonāvēšana aiz līdzcietības kā noziedzīgs nodarījums atzīstams par bīstamu sabiedrībai, indivīda privātās intereses eitanāzijas gadījumā nevar prevalēt pār valsts interesēm aizsargātās iedzīvotāju, vēl jo vairāk apveltīt kādu trešo personu ar nelegitīmām tiesībām nonāvēt.
4. Ne agrāko laiku, ne arī mūsdienu tiesību doktrīna un tiesu prakse neuzlūko nonāvēšanu, kas balstīta uz personas lūgumu vai saņemot tam piekrišanu, kā kriminālatbildību izslēdzošu apstākli, ievērojot krimināltiesību aizsargājamās intereses – cilvēka dzīvības nozīmību valsts mērogā un ar minēto noziedzīgo nodarījumu radīto kaitējumu ne vien pašam indivīdam, bet arī sabiedrības un valsts interesēm kopumā. Turklāt nodarījuma juridisko vērtējumu nemaina tas, ka vainīgās personas motīvs ir līdzcietība, bet tā mērķis – atbrīvot nedziedināmi slimu cilvēku no slimības izraisītām mokošām ciešanām. Minēto darbību rezultātā netiek sasniegts sociāli derīgs mērķis, savukārt indivīda iegūtais subjektīvais labums neprevalē pār radīto neatlīdzināmo kaitējumu.

5. Kaut arī eitanāzijai pakļautā persona, lai arī izvēloties galēju līdzekli un ļaujot citai personai aiz līdzcietības sevi nonāvēt, faktiski gūst sev labumu, t. i., atbrīvojas no mokošām ciešanām, tomēr pašreizējā krimināltiesiskā regulējuma ietvaros tā atzīstama par cietušo, jo noziedzīga nodarījuma rezultātā ir iestājušās kaitīgās sekas – personas nāve, šādi pakļaujot aizskārumam Krimināllikumā aizsargātās intereses.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Blūma, M.* Kriminālā likumdošanā neregulētie apstākļi, kas izslēdz nodarījuma sabiedrisko bīstamību un prettiesiskumu. Mācību līdzeklis. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1977.
2. *Judīns, A.* Apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību Latvijas un citu valstu krimināltiesībās. Rīga: Biznesa augstskola “Turība”, 2006.
3. Juridisko terminu vārdnīca. Dubure, V., Fogels, A., Fridrihsons, I. u.c. Rīga: Nordik, 1998.
4. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009.
5. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008.
6. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. Vispārīgā daļa. Rīga: Firma “AFS”, 2007.
7. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Rudevskis, J., Levits, E., Briede, J. u.c. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.
8. *Lejiņš, P.* Krimināltiesības. [B.v.]: [B.i.], 1940.
9. Latvijas PSR Kriminālkodeksa komentāri. Blūma, M., Dzenītis, J., Grauzinis, S. u. c. Rīga: Avots, 1982.
10. *Mincs, P.* Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Otrs pārstrādāts un papildināts iespaidums. Rīga: Latvijas Universitāte, 1939.
11. *Mincs, P.* Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.
12. *Asopa, S.* Euthanasia and medico-legal aspects. *Civil & military law journal*. Vol. 46, 2010, October-December, Nr. 4.
13. *Ballarino, T.* Is a conflict rule for living wills and euthanasia needed? *Yearbook of private international law*. Vol. VIII, 2006. Germany: Sellier. European Law Publishers & Swiss Institute of Comparative Law, 2006.
14. Black's law dictionary. Seventh edition. St. Paul, Minn: West Group, 1999.
15. *Tyagi, Y. K.* Euthanasia: a policy – oriented approach. *The Indian journal of international law. A quarterly*, Volume 25, 1985.
16. *Красиков, А. Н.* Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве. [B.v.]: Издательство Саратовского университета, 1976.
17. Медицинский энциклопедический словарь. Москва: Оникс 21 век, 2002.

Normatīvie akti

1. Vispārējā cilvēktiesību deklarācija: ANO Ģenerālās Asamblejas deklarācija. 1948. gada 10. decembris. Cilvēka tiesības. Starptautisko līgumu krājums. 1. sējums (Pirmā daļa). Universālie līgumi. Apvienotās Nācijas: Ņujorka un Ženēva, 1994.
2. Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143/144, 1997, 13. jūnijs.

3. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.
4. Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.
5. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūlijs.
6. Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332, 1998, 4. novembris.
7. Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 202, 2012, 27. decembris.
8. KPFSR Kriminālkodekss. Ar grozījumiem līdz 1940. gada 15. novembrim. Rīga: Latvijas PSR Tieslietu Tautas Komisariāta izdevums, 1940.
9. 1933. gada 24. aprīļa Sodū likums. Rīga: [B.i.], 1934.
10. 1903. gada 22. marta Sodū likumi. Tulkojums ar paskaidrojumiem un ar motīviem par Latvijas valdības laikā izdoties grozījumiem. Trešais izdevums. Rīga: [B.i.], 1930.
11. Уголовный кодекс Дании. (параграф 239 УК) Москва: [B.i.], 2001.
12. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. (статья 135 УК) Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.
13. Уголовный кодекс Грузии. (статья 110 УК) Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002.
14. Уголовный кодекс Республики Молдова. (статья 148 УК) Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003.
15. Уголовный кодекс Австрии. (параграф 77 УК) Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.

Juridiskās prakses materiāli

1. Par Krimināllikumu piemērošanu lietās par tišām slepkavībām 1992. gada 24. februāra Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Plēnuma lēmums Nr. 1. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Plēnuma lēmumu krājums 1990–1995. Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Tiesiskās informācijas centrs, 1995.
2. Case of Pretty v. The United Kingdom, Application no. 2346/02, Strasbourg, 29 April 2002. Final Judgment 29/07/2002. The European Court of Human Rights. Pieejams: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=3&portal=hbk&action=html&highlight=euthanasia&sessionid=40520458&skin=hudoc-en>.

Atsauces

1. Juridisko terminu vārdnīca. Dubure, V., Fogels, A., Fridrihsons, I. u.c. Rīga: Nordik, 1998, 70. lpp.
2. Sk., piemēram, Медицинский энциклопедический словарь. Москва: Оникс 21 век, 2002, c. 656.
3. Black's law dictionary. Seventh edition. St. Paul, Minn: West Group, 1999, p. 575.
4. Asopa S. Euthanasia and medico-legal aspects. *Civil & military law journal*. Vol. 46, 2010, October-December, Nr. 4, p. 269.
5. Ballarino, T. Is a conflict rule for living wills and euthanasia needed? *Yearbook of private international law*. Vol. VIII, 2006. Germany: Sellier. European Law Publishers & Swiss Institute of Comparative Law, 2006, p. 5.
6. Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.
7. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūlijs.
8. 1903. gada 22. marta Sodū likumi. Tulkojums ar paskaidrojumiem un ar motīviem par Latvijas valdības laikā izdotiem grozījumiem. Trešais izdevums. Rīga: [B.i.], 1930, 20.–21. lpp.
9. 1933. gada 24. aprīļa Sodū likums. Rīga: [B.i.], 1934, 20. lpp.
10. Lejiņš, P. Krimināltiesības. [B.v.]: [B.i.], 1940, 64. lpp.
11. KPFSR Kriminālkodekss. Ar grozījumiem līdz 1940. gada 15. novembrim. Rīga: Latvijas PSR Tieslietu Tautas Komisariāta izdevums, 1940, 7.–8. lpp.
12. Latvijas PSR Kriminālkodeksa komentāri. Blūma, M., Dzenitis, J., Grauzinis, S. u.c. Rīga: Avots, 1982, 63.–72. lpp.
13. Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 299. lpp.
14. Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332, 1998, 4. novembris.
15. Judins, A. Apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību Latvijas un citu valstu krimināltiesībās. Rīga: Biznesa augstskola "Turība", 2006, 12. lpp.
16. Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 1. Vispārīgā daļa. Rīga: Firma "AFS", 2007, 114. lpp.
17. Turpat.

18. Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 202, 2012, 27. decembris.
19. Par Krimināllikumu piemērošanu lietās par tišām slepkavībām 1992. gada 24. februāra Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Plēnuma lēmums Nr. 1. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Plēnuma lēmumu krājums 1990–1995. Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Tiesiskās informācijas centrs, 1995, 131. lpp.
20. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 122. lpp.
21. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.
22. Vispārējā cilvēktiesību deklarācija: ANO Ģenerālās Asamblejas deklarācija. 1948. gada 10. decembris. Cilvēka tiesības. Starptautisko līgumu krājums. 1. sējums (Pirmā daļa). Universālie līgumi. Apvienotās nācijas: Ņujorka un Ženēva, 1994, 2. lpp.
23. Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.143/144, 1997, 13. jūnijs.
24. *Mincs, P.* Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Otrs pārstrādāts un papildināts iespiedums. Rīga: Latvijas Universitāte, 1939, 206.–207. lpp.
25. Turpat, 203.–204. lpp.
26. *Judīns, A.* Apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību Latvijas un citu valstu krimināltiesībās. Rīga: Biznesa augstskola "Turība", 2006, 28. lpp.
27. *Blūma, M.* Kriminālā likumdošanā neregulētie apstākļi, kas izslēdz nodarījuma sabiedrisko bīstamību un prettiesiskumu. Mācību līdzeklis. Rīga: P. Stučka Latvijas Valsts universitāte, 1977, 8. lpp.
28. Turpat.
29. *Mincs, P.* Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 91. lpp.
30. *Tyagi, Y. K.* Euthanasia: a policy – oriented approach. *The Indian journal of international law. A quarterly*, Vol. 25, 1985, p. 548.
31. Case of Pretty v. The United Kingdom, Application no. 2346/02, Strasbourg, 29 April 2002. Final Judgment 29/07/2002. The European Court of Human Rights. Pieejams: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=3&portal=hbkm&action=html&highlight=euthanasia&sessionid=40520458&skin=hudoc-en>.
32. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Rudevskis, J., Levits, E., Briede, J. u.c. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 262. lpp.
33. *Mincs, P.* Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Pārstrādāts un papildināts iespiedums. Rīga: Latvijas Universitāte, 1939, 207. lpp.
34. *Lejiņš, P.* Krimināltiesības. [B.v.]: [B.i.], 1940, 63. lpp.
35. *Красиков, А. Н.* Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве. [B.v.]: Издательство Саратовского университета, 1976, с. 32.
36. *Judīns, A.* Apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību Latvijas un citu valstu krimināltiesībās. Rīga: Biznesa augstskola "Turība", 2006, 213. lpp.
37. Уголовный кодекс Австрии (параграф 77 УК). Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004, с.131.-132.
38. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики (статья 135 УК). Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001, с. 146.–158.
39. Уголовный кодекс Дании (параграф 239 УК). Москва: [B.i.], 2001, с. 137.
40. Уголовный кодекс Грузии (статья 110 УК). Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002, с. 167.
41. Уголовный кодекс Республики Молдова (статья 148 УК). Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003, с. 182.

Summary

The current publication deals with one of the most controversial and least analysed issues of criminal law doctrine – the victim's consent to euthanasia as an unregulated circumstance excluding criminal liability in Latvia and its possible legal consequences.

Taking into consideration the fact that until now neither the legislation of Latvia has provided the evaluation of the issue under discussion, nor has the court practice analysed it, the issue of active voluntary euthanasia has been viewed within the

context of each individual's rights for life, setting the limits of an individual's freedom of action with this protective interest. By modelling the situation when a terminally ill person is killed, basing on this person's request or receiving consent for that, the subjective benefit gained by an individual as a result of a criminal act, is subject to analysis, comparing it to the harm inflicted on the state and society in general, revealing the result of collision of the protective interests.

Within the framework of the research the author has come to the conclusion that active voluntary euthanasia can not be considered as an unregulated circumstance in Criminal law, which excludes criminal liability, complying with the criminal law protective interests – the importance of a human's life on a national scale and the harm inflicted as a result of this criminal offence not only on an individual but also on the interests of society and state in general, not reaching a socially beneficial aim with such an offence. Although the act of killing has been committed with the consent of the killed person, regardless of that, this person shall be considered a victim within the scope of criminal law.

Pierādīšanas standarts fakta legālās prezumpcijas aspektā

The standard of proof the fact of legal presumption of respect

Mg. iur. Dace Radzeviča

LU Juridiskā fakultāte

LU Juridiskās fakultātes doktorante

E-pasts: radzevica@inbox.lv, tālrunis: 26423308

Atslēgvārdi: nevainīguma prezumpcija, fakta legālā prezumpcija, pierādīšanas nastas pārņemšana, pierādīšanas standarts.

Keywords: *The presumptions of innocence, legal presumption of the fact, transfer the burden of proof, the standard of proof.*

Satura rādītājs

<i>levads</i>	202
1. <i>Pierādīšanas pienākums</i>	203
2. <i>Pierādīšanas standarts</i>	206
<i>Kopsavilkums</i>	208
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	209
<i>Atsauces</i>	210
<i>Summary</i>	211

levads

Nevainīguma prezumpcija ir demokrātiskas valsts pamatprincips un viena no personas pamattiesībām, kas nostiprināta vairākos starptautiskos tiesību aktos, kā arī ir fundamentāls kriminālprocesa princips un vispārīgs Eiropas Savienības tiesību princips.¹ Nevainīguma prezumpcija ir viena no Eiropas Savienības dalībvalstu kopīgajām konstitucionālajām tradīcijām,² un šīs prezumpcijas ievērošana ir viens no taisnīgas tiesas pamatelementiem.

Minētās prezumpcijas būtība ir atspoguļota vairākos starptautiskajos tiesību aktos. Proti, 1948. gada 10. decembra ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 11. pants³ nosaka, ka katram cilvēkam, kam inkriminēts kriminālnoziegums, ir tiesības tikt uzskatītam par nevainīgu, kamēr viņa vaina nav pierādīta saskaņā ar likumu atklātā tiesas procesā, kurā viņam tiek nodrošinātas visas iespējas uz aizstāvību. 1950. gada 4. novembra Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. panta otrajā punktā⁴ ir noteikts, ka ikviens, kas tiek apsūdzēts noziegumā, tiek uzskatīts par nevainīgu, kamēr viņa vaina netiek pierādīta saskaņā ar likumu. Vienlaikus nevainīguma prezumpcija ir nostiprināta Eiropas Savienības

Pamattiesību hartas 48. panta 1. punktā,⁵ kā arī ANO Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 14. pantā,⁶ kas paredz, ka katram, kam inkriminēts kriminālnoziegums, ir tiesības tikt uzskatītam par nevainīgu, kamēr viņa vaina nebūs pierādīta saskaņā ar likumu. No minētā izriet, ka nevienu nedrīkst notiesāt, iekams vaina nav tiesiski pierādīta.

Latvijas tiesību sistēmā nevainīguma prezumpcija nostiprināta divējādi – Latvijas Republikas Satversmes 92. pantā kā viena no cilvēka pamattiesībām un Kriminālprocesa likuma 19. pantā kā kriminālprocesa pamatprincips. Latvijas Republikas Satversmes⁷ 92. panta otrais teikums pauž, ka ikviens uzskatāms par nevainīgu, iekams viņa vaina nav atzīta saskaņā ar likumu.

Tādējādi minētie tiesību avoti atklāj jēdziena “nevainīguma prezumpcija” saturu:

- 1) personu nevar atzīt par vainīgu, kamēr tās vaina nav pierādīta saskaņā ar likumu – tas nozīmē, ka nevienu personu nav atļauts notiesāt uz pieņēmuma pamata, ka viņa ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā;
- 2) pierādīšanas nasta gulstas uz apsūdzību, nevis uz personu, kurai tiesības uz aizstāvību, – tas nozīmē, ka personai nav jāpierāda savs nevainīgums;
- 3) visas šaubas par vainu ir jāvērtē par labu personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, kas ir vispārzināms, krimināltiesībās piemērojams princips.

Tomēr Kriminālprocesa likumā ir paredzēta fakta legālā prezumpcija, t. i., bez papildu procesuālo darbību veikšanas par pierādītiem uzskatāmi 125. pantā uzskaitītie apstākļi, ja vien kriminālprocesa gaitā netiek pierādīts pretējais. Tādējādi galvenais legālās prezumpcijas piemērošanas problēmjaudājums ir fakta legālās prezumpcijas darbības robežas un nevainīguma un fakta legālās prezumpcijas korelācijas aspekti.

1. Pierādīšanas pienākums

Kriminālprocesā par pierādīšanas subjektiem ir uzskatāmas visas kriminālprocesā iesaistītās personas, kurām ar šo likumu uzlikts pienākums vai piešķirtas tiesības veikt pierādīšanu. Pierādīšanas pienākums pirmstiesas kriminālprocesā ir procesa virzītājam, bet tiesā – apsūdzības uzturētājam. Ja kriminālprocesā iesaistītā persona uzskata, ka kāds no Kriminālprocesa likuma 125. pantā prezumētajiem faktiem nav patiess, pienākums norādīt uz pierādījumiem par šā fakta neatbilstību īstenībai ir tai procesā iesaistītajai personai, kura to apgalvo.

Kriminālprocesa likuma 125. pants paredz, ka bez papildu procesuālo darbību veikšanas par pierādītiem uzskatāmi vispārzināmi fakti, ar spēkā stājušos tiesas spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu citā kriminālprocesā konstatēti fakti, likumā noteiktajā kārtībā tiks fiksēti administratīvā pārkāpuma fakts, ja persona par to ir zinājusi, fakts, ka persona zina vai tai vajadzēja zināt savus normatīvajos aktos paredzētos pienākumus vai tai vajadzēja zināt savus profesionālos un amata pienākumus, un mūsdienu zinātnē, tehnikā, mākslā vai amatniecībā vispārpieņemtu izpētes metožu pareizība, ja vien kriminālprocesa gaitā netiek pierādīts pretējais.

Jānorāda, ka Kriminālprocesa likuma 125. pants šajā likumā nav vienīgā tiesību norma, kas paredz fakta legālo prezumpciju, arī Kriminālprocesa likuma 355. panta otrajā daļā teikts – ja netiek pierādīts pretējais, par noziedzīgi iegūtu uzskatāma manta, arī finanšu līdzekļi, kas pieder personai, kura:

- 1) ir organizētas noziedzīgas grupas dalībnieks vai atbalsta to;
- 2) pati iesaistījies teroristiskās darbībās vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta teroristiskās darbībās;

- 3) pati iesaistījusies cilvēku tirdzniecībā vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta cilvēku tirdzniecībā;
- 4) pati iesaistījusies noziedzīgās darbībās ar narkotiskām vai psihotropām vielām vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās;
- 5) pati iesaistījusies noziedzīgās darbībās ar viltotu naudu, valsts finanšu instrumentiem vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās;
- 6) pati iesaistījusies noziedzīgās darbībās, lai šķērsotu valsts robežu vai sekmētu citas personas pārvietošanu pāri valsts robežai, vai nodrošinātu citām personām iespēju nelikumīgi uzturēties Latvijas Republikā, vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās;
- 7) pati iesaistījusies noziedzīgās darbībās saistībā ar bērnu pornogrāfiju vai bērnu seksuālo izmantošanu vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās.⁸

Izvērtējot minētos Kriminālprocesa likuma pantus, jānorāda, ka Kriminālprocesa likuma 125. pantā noteiktos faktus sākotnēji tiesa uzskata par pierādītiem, ja vien kriminālprocesa gaitā netiek pierādīts pretējais, turklāt pierādīšanas nasta nemaz netiek pārnesta uz aizstāvības pusi. Savukārt Kriminālprocesa likuma 355. panta otrajā daļā norādītais sākotnēji netiek uzskatīts par pierādītu, bet tikai tad, ja aizstāvības puse atbilstoši izvirzītajam pierādīšanas standartam nevar pierādīt, ka manta ir legāli iegūta. Pierādīšanas pienākums šādā gadījumā tiek pārnests uz personu, kura nepiekrīt prezumpcijai par mantas noziedzīgo izcelsmi.⁹ Lai gan Kriminālprocesa likumā nav norādīti 355. panta otrās daļas piemērošanas nosacījumi, ņemot vērā to, ka pierādīšanas pienākums gulstas uz procesa virzītāju, autore uzskata, ka procesa virzītājam jāsniedz sākotnēji pierādījumi par to, ka, iespējams, manta ir noziedzīgi iegūta. Šāda minimālās prasības noteikšana procesa virzītājam ir atbalstāma, jo valstij ir pirmajai jānorāda uz esošajiem pierādījumiem, un tikai tad persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, var izvēlēties savu aizstāvības pozīciju. Tādējādi katrai personai, par kuru izteikts pieņēmums vai apgalvojums, ka tā izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, ir tiesības zināt, kāda nodarījuma izdarīšanā to tur aizdomās vai apsūdz.¹⁰

Pierādīšanas nastas pārņemšana jeb pierādīšanas pienākuma uzlikšana pretējai pusei ir procesuāls līdzeklis, kas nozīmē to, ka tad, ja persona apšauba (nepiekrīt) ar likumu prezumētu faktu (piemēram – pieņēmumu, ka īpašums iegūts nelikumīgi), tai jānorāda šaubu pamats vai jāpierāda pretējais. Bet jāņem vērā, ka personas vainas pierādīšana noziedzīgā nodarījumā joprojām ir apsūdzētāja pienākums.¹¹ Tomēr jebkurš minētais fakts var tikt atspēkots un turpmākajā pierādīšanas gaitā jāņem vērā tikai tas fakts, kurš tika pierādīts.

Proti, fakta legālās prezumpcijas gadījumā personai jāsadarbojas, lai valsts varētu konstatēt, vai noticis noziedzīgs nodarījums un vai persona ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā. Nevainīguma prezumpcijas saturu fakta legālās prezumpcijas darbības gadījumā maina tas, ka personai ir jāsadarbojas ar valsti atsevišķos jautājumos, piemēram, noskaidrojot īpašuma iegūšanas tiesiskumu.¹² Tādējādi fakta legālā prezumpcija maina nevainīguma prezumpcijas darbību, līdz ar to rodas jautājums, vai fakta legālā prezumpcija nepārkāpj nevainīguma prezumpcijas robežas. Lai izprastu fakta legālās prezumpcijas piemērošanas robežas, ir minami daži Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi. Lietā *Salabiaku pret Franciju* tiesa norādīja, ka ir pieļaujams paredzēt fakta legālo prezumpciju, taču ievērojot zināmus piesardzības noteikumus. Ja nacionālie normatīvie akti neparedzētu tiesai spēju vērtēt pierādījumus fakta legālās prezumpcijas piemērošanas gadījumos, tas grautu nevainīguma

prezumpcijas saturu. Vienlaikus valstīm ir jāizvērtē, vai fakta legālās prezumpcijas paredzēšana ir nepieciešama, kā arī valstīm ir jāsauglabā efektīvas aizstāvības tiesības.¹³ Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā *Janosevic pret Zviedriju*¹⁴ vērtēja jautājumu, vai samērīguma princips ir ievērots attiecībā uz fakta legālās prezumpcijas pieļaujamību Zviedrijas nodokļu tiesībās, kas paredzēja, ka nodokļu auditā konstatētās neprecizitātes nodokļu deklarācijā ir uzskatāmas par neattaisnojamu rīcību, par ko vaino nodokļu maksātāju, un attiecīgi tika veikts nodokļa uzrēķins. Eiropas Cilvēktiesību tiesa šajā lietā nosprieda, ka prasītāja tiesības tikt uzskatītam par nevainīgu nav pārkāptas, jo fakta legālā prezumpcija ir piemērota saprātīgās robežās. Lai gan tiesa norādīja, ka pieteicējs saskārās ar pieņēmumu, ko bija grūti atspēkot, tomēr viņam bija pieejami aizstāvības līdzekļi, kas balstās uz subjektīviem elementiem, kā arī norādīja, ka efektīva nodokļu sistēma ir būtiska valsts finanšu interešu aizsardzībai. Arī lietā *Radio France and Others pret Franciju* Eiropas Cilvēktiesību tiesa norādīja, ka Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija prasa, lai valstis ievēro noteiktas robežas legālās prezumpcijas aspektā un vērtētu riskus, kas var attiekties uz tiesībām uz aizstāvību.¹⁵

Tādējādi Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir vērtējusi fakta legālās prezumpcijas saprātīgās robežas, nosakot, ka legālās prezumpcijas piemērošanai jābūt samērīgai. Ja fakta legālā prezumpcija ir grūti atspēkojama, bet tomēr ir iespējams iesniegt pierādījumu par pretējo, tad fakta legālā prezumpcija ir piemērota saprātīgās robežās.

Savukārt lietā *Philips pret Lielbritāniju* Eiropas Cilvēktiesību tiesa norādīja, ka personai ir tiesības uz nevainīguma prezumpciju un ka pierādīšana gulstas uz apsūdzības uzturētāju, kas ir viens no taisnīgas tiesas pamatprincipiem. Vienlaikus norādot, ka šīs tiesības nav absolūtas, līdz ar to samērīga fakta legālā prezumpcija ir pieļaujama.¹⁶

Savukārt Eiropas Savienības Tiesa ir norādījusi, ka Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. panta 2. punkts nerada šķēršļus fakta legālās prezumpcijas piemērošanai, bet krimināltiesību jomā minētā konvencija uzliek valstīm pienākumu nepārkāpt šajā sakarā noteiktu sliekšni. Nevainīguma prezumpcijas princips, kas ir noteikts minētās konvencijas 6. panta 2. punktā, nav vienaldzīgs pret fakta vai likumu prezumpciju, kura ir sastopama krimināltiesībās. Tas liek dalībvalstīm to iekļaut saprātīgās robežās, ņemot vērā izskatāmās lietas nopietnību un saglabājot tiesības uz aizstāvību.¹⁷

Domājams, ka, skatot fakta legālās prezumpcijas piemērošanas "saprātīgās robežas", būtu vērtējams jautājums, vai personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, ir jāpierāda pozitīvi vai negatīvi fakti. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments ir norādījis, ka tiesību norma nav interpretējama tādā veidā, ka nodokļu maksātājam jāpierāda arī negatīvie fakti. Nodokļu maksātājs šādā gadījumā sniedz Valsts ieņēmumu dienestam visu iespējamo informāciju un, cik iespējams, sadarbojas, lai noskaidrotu iemeslus, kādēļ pastāv dokumenti, kas norāda uz pozitīvu faktu. Tomēr negatīva fakta pierādīšanas gadījumā pierādījumu nastas uzlikšana tikai nodokļu maksātājam ir nesamērīga un pārkāpj tiesību principu *negativae non probantus* (negatīvs nav jāpierāda).¹⁸

Ņemot vērā minēto, var secināt, ka fakta legālā prezumpcija ir pieļaujama tik lielā mērā, cik tā neierobežo personas tiesības uz taisnīgu tiesu. Tas nozīmē, ka valsts atsevišķos gadījumos var uzlikt par pienākumu personai piedalīties pierādījumu vākšanā lietā, kas ir saistīta ar personas sodāma nodarījuma noskaidrošanu. Turklāt sevišķi svarīgi valstij ir nodrošināt, lai fakta legālajai prezumpcijai izvirzītās prasības būtu samērīgas un lai personai nebūtu liegtas tiesības sevi aizstāvēt un panākt

taisnīgu tiesu. Jānorāda, ka fakta legālā prezumpcija nav absolūta, saprātīgu šaubu gadījumā fakta legālā prezumpcija nav piemērojama.¹⁹

Fakta legālā prezumpcija iejaucas ļoti svarīgā procesā, kurš visbiežāk arī izšķir to, vai persona tiks atzīta par vainīgu vai ne. Tas ir pierādīšanas process. Fakta legālā prezumpcija noteiktās situācijās paredz, ka krimināllietas izskatīšanā svarīgi apstākļi ir uzskatīti par pierādītiem, ja vien netiek pierādīts pretējais. Tātad pierādīšanas nastas zināmas daļas pārņemšana uz personu, kurai ir tiesības uz aizstāvību, faktiski ir fakta legālās prezumpcijas būtība. Savukārt fakta legālā prezumpcija ir pretējs princips – pierādīšanas pienākums tiek pārņemts uz personu, uz kuru tas attiecas.²⁰ Saistībā ar pierādīšanas nastas pārņemšanu jārunā arī par aizstāvības pusei izvirzāmo pierādīšanas standartu.

Lai pēc iespējas samazinātu risku, ka persona varētu tikt nepatiesi notiesāta, pierādīšanas nasta tomēr gulstas uz apsūdzības uzturētāju un pierādīšanas standarts ir “ārpus saprātīgām šaubām”. Ņemot vērā, ka valsts ir atbildīga par taisnīgu krimināltiesisko sistēmu, kas gan kāvē izdarīt noziegumus, gan atklāj noziegumus un attiecīgi soda pārkāpējus, apsūdzība tiek uzturēta valsts vārdā. Kriminālprocesa likuma 1. pants nosaka, ka kriminālprocesa mērķis ir nodrošināt efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neatīstnotas iejaukšanās personas dzīvē. Līdz ar to ir arī svarīgi nodrošināt objektīvu kriminālprocesa norisi. Tātad procesa virzītājs nedrīkst būt personiski ieinteresēts kriminālprocesa rezultātā, bet persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, protams, ir personiski tajā ieinteresēta. Papildus jānorāda arī tas, ka pierādīšanas nasta tiek uzlikta tai pusei, kurai ir lielāki resursi, t. i., valstij, jo valsts un privātpersonas faktiskās iespējas nav vienlīdzīgas.²¹ Valstij pieder daudzreiz lielāki resursi, arī tehnoloģiskās iespējas, piemēram, dažādu ekspertīžu veikšana (piemēram, DNS).

2. Pierādīšanas standarts

Termins “pierādīšanas standarts” kriminālprocesuālajā literatūrā tiek skaidrots šādi: “Pierādīšanas standarts attiecas uz to līmeni vai pakāpi, kādā jātiek īstenotai pierādīšanas nastai. Tas ir pārliecības vai iespējamības līmenis, kuru pierādījumiem jārada fakta izlēmēju prātā; tas ir standarts, kādā fakta izlēmējiem ar pierādījumu starpniecību jātiek pārliecinātiem no tās strīdu puses, uz kuru gulstas pierādīšanas nasta.”²² Pierādīšanas standarts “ārpus saprātīgām šaubām” tiek raksturots kā “augstākās pakāpes varbūtība”.²³

Tiek atzīts, ka krimināllietās tajos gadījumos, kad pierādīšanas nasta gulstas uz apsūdzētāju, pierādīšanas standarts ir augstāks, lieta jāpierāda tā, lai tiesnesim nepaliktu saprātīgas šaubas. Kriminālprocesa likuma 124. panta piektā daļa prezumē, ka pierādīšanas priekšmetā ietilpstošie apstākļi uzskatāmi par pierādītiem, ja pierādīšanas gaitā izslēgtas jebkādas saprātīgas šaubas par to esamību vai neesamību.

Jānorāda, ka attiecībā uz saprātīgu šaubu izslēgšanas principu kriminālprocesuālajā literatūrā ir apskatītas vairākas problēmas. Pirmkārt, risināts jautājums, kāpēc šāds princips ir nepieciešams. Professore K. Strada-Rozenberga norāda, ka saprātīgu šaubu izslēgšanas nosacījums izriet no nevainīguma prezumpcijas.²⁴ Proti, Kriminālprocesa likuma 19. panta trešā daļa nosaka, ka visas saprātīgās šaubas par vainu, kuras nav iespējams novērst, jāvērtē par labu personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību. Nevainīguma prezumpciju paredz arī likuma “Par tiesu varu” 23. pants, t. i., nevienu nevar atzīt par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, kamēr viņa vaina nav atzīta saskaņā ar likumu.²⁵ Tiesājamam nav jāpierāda savs nevainīgums. Visas šaubas par tiesājamā vainu tiesai jāvērtē par labu tiesājamam. Tādējādi

nevainīguma prezumpcijas principā ietvertā norāde, ka visas saprātīgās šaubas par vainu, kuras nav iespējams novērst, ir tulkojamas par labu personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, jau paredz saprātīgu šaubu izslēgšanas principu. Ir uzskats, ka nevainīguma prezumpcijas saturs ir atbalstāms, jo valstij ir daudz lielākas iespējas un tā ir daudz stiprāka, tāpēc valsts var atļauties būt augstsirdīga. Savukārt citi zinātnieki nepiekrīt, ka valsts apsūdzības pusei uzliktās pierādīšanas nastai ir jābūt tik smagai, un norāda, ka nevajadzētu apsūdzētajai personai atļaut tiesas sēdē klusēt un nekaunīgi izturēties, ja veselais saprāts norāda, ka persona runātu, ja tā būtu nevainīga.²⁶ Tomēr jānorāda, ka viens no svarīgākajiem nevainīguma prezumpcijas elementiem ir tiesības neliecināt pret sevi. Minētās tiesības ir analizējusi arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa. Piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesa spriedumā lietā *Murray pret Lielbritāniju* ir konstatējusi, ka tiesības klusēt nav absolūtas. Tiesa, protams, nevar pieņemt notiesājošu spriedumu, pamatojoties galvenokārt uz apsūdzētā klusēšanu, atteikumu atbildēt uz jautājumiem vai iesniegt pierādījumus. Vienlaikus apsūdzētā klusēšana var tikt vērtēta kritiski, ja situācijās, kad nepārprotami būtu nepieciešami paskaidrojumi par apsūdzības iesniegtajiem pierādījumiem, apsūdzētais tos nesniedz. Notiesājoša sprieduma pieņemšana, pamatojoties uz apsūdzētā izmantotajām tiesībām klusēt, ir efektīvs piespiešanas līdzeklis, kas pierādīšanas pienākumu pārceļ no apsūdzības uz apsūdzēto, kas savukārt ir pretrunā ar tiesībām netikt piespiestam liecināt pret sevi vai atzīt savu vainu.²⁷

Otrkārt, literatūrā tiek apskatīts jautājums, kāds ir saprātīgu šaubu izslēgšanas principa saturs. Jānorāda, ka K. Strada-Rozenberga kā vispiemērotāko skaidrojumu ir izvēlējusies vārdu “pārlicība”, t. i., pierādīšana ir veikta atbilstoši attiecīgajam standartam, ja par tā patiesumu tiesnesim nav saglabājušās šaubas.²⁸ Pierādīšanas standarts krimināllietā ir saprātīgu šaubu izslēgšana, tas nozīmē, ka pierādījumiem ir jābūt tik spēcīgiem, lai nebūtu pamatotu šaubu par to, ka persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, ir izdarījusi noziegumu.

Lielbritānijas tiesību sistēmā pastāv termins “ārpus saprātīgām šaubām”. Minētais termins nosaka robežas, kuras jāievēro tiesai. Prokurora iesniegtiem pierādījumiem jābūt tik stingriem un pamatotiem un lietas faktu izskaidrojumiem jābūt tik saprātīgiem un pieņemamiem, ka par apsūdzēto vainu rodas pārlicība.²⁹ Pierādījums “ārpus saprātīgām šaubām” ir pierādījums, kas rada stingru pārlicību, ka apsūdzētais ir vainīgs. Tiesnesim var būt šaubas par apsūdzētā vainu, tomēr spriedums ir notiesājošs: personiska un emocionāla attieksme nav pietiekama, lai apgāztu prokurora apsūdzību, bet, ja šaubas ir saprātīgas, apsūdzētais ir jāatzīst par nevainīgu. Terminu “saprātīgas šaubas” var raksturot šādi:

- 1) tās ir racionālas, t. i., tās var racionāli pamatot;
- 2) tās ir konkrētas, t. i., tās ir balstītas uz krimināllietas faktiem (šis kritērijs katrā krimināllietā ir atšķirīgs, atkarīgs no nozieguma smaguma pakāpes, apsūdzētā attieksmes un tamlīdzīgi);
- 3) tās ir relatīvas, t. i., nepamatotības noteikšana tiek veikta krimināllietas ietvaros (ņemot vērā izdarītā nozieguma veidu un dabu).³⁰

Tomēr tiesa cenšas atrast relatīvu, ne absolūtu patiesību. Šī relativitāte ir atkarīga ne tikai no pieredzes, bet arī no cilvēciskām vērtībām. Lietā *Miller v. Minister of Pensions* (1974, Lielbritānija) tiesa attiecībā uz terminu “ārpus saprātīgām šaubām” norādīja, ka nav vajadzīga absolūta noteiktība bez mazākās šaubu ēnas, bet ir jābūt ļoti augstam iespējamības līmenim. Likums neizpildītu sabiedrības aizsardzības funkciju, ja atzītu nereālas varbūtības, tādējādi novirzoties no tiesvedības kursa. Ja pierādījumi pret personu ir tik stipri, ka atstāj tikai attālinātu tās attaisnošanas

iespējamību, kuru var atraidīt, norādot, ka “tas vispār ir iespējams, bet konkrētajos apstākļos nav pat varbūtējs”, lieta uzskatāma par pierādītu ārpus saprātīgām šaubām.³¹

Viena no termina “ārpus saprātīgām šaubām” interpretācijām ir tāda, ka vārds “saprātīgs” izmaina vārdu “šaubas”, lai tiesai būtu pieļaujams atzīt personu par vainīgu, kamēr tai ir šaubas par vainu, bet nodrošinot, ka šaubas nav saprātīgas.³²

Tātad, ja tiesnesim nav saprātīgu šaubu, var teikt, ka pierādīšanas standarts ir ievērots. Pārlicības rašanās nav patvaļīga, bet tā ir balstīta uz objektīviem apstākļiem. Tiesneša iekšējā pārlicība veidojas uz objektīviem pamatiem, kas attiecīgi rada tiesneša subjektīvo pārlicību. Šai pārlicībai jābūt tādai, lai tiesnesis varētu pamatot, kāpēc tā viņam radusies. Atbilstoši Kriminālprocesa likumam tiesas pienākums ir vērtēt, vai ar tiem pierādījumiem, ko sniegusi prokuratūra, konkrēto personu var atzīt par vainīgu, līdz ar to pierādījumiem ir jābūt tādiem, lai tiesnesim ir pārlicība, ka apsūdzētā vaina ir pierādīta. Ja no apsūdzības sniegtajiem pierādījumiem nerodas šāda pārlicība, apsūdzētais tiks attaisnots (labāk ir notiesāt vainīgu nekā notiesāt nevainīgu).

Jānorāda, ka pierādīšanas standarts valstij un personai ir atšķirīgs. Proti, valstij pierādīšanas standarts ir “lai nerastos saprātīgas šaubas”, bet personai – “saprātīgu šaubu radišana”. Ņemot vērā minēto, secināms, ka valstij pierādīšanas standarts ir daudz augstāks nekā personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, jo apsūdzības uzturētājam pierādīšanas gaitā jāizslēdz jebkādas saprātīgas šaubas, savukārt personai, lai atspēkotu fakta legālo prezumpciju, pietiek, ka par attiecīgā fakta ticamību tā rada saprātīgas šaubas.

Kopsavilkums

Demokrātiskās valstīs nevainīguma prezumpcija ir viens no kriminālās justīcijas stūrakmeņiem, kas simbolizē cieņpilnu attieksmi pret cilvēka personību kā augstāko sociālo vērtību. Tas ir pamatprincips tiesiskuma īstenošanai kriminālprocesā, svarīga cilvēka tiesību un brīvību garantija. Nevainīguma prezumpcijas ievērošana ir viens no taisnīgas tiesas pamatprincipiem. Tomēr Kriminālprocesa likums pieļauj atkāpes no nevainīguma prezumpcijas, paredzot fakta legālo prezumpciju. Kriminālprocesa likums paredz, ka attiecīgā pantā noteiktos faktus sākotnēji tiesa uzskata par pierādītiem, ja vien kriminālprocesa gaitā netiek pierādīts pretējais, līdz ar to sākotnēji pierādīšanas nasta uz aizstāvības pusi nemaz netiek pārnesta. Savukārt Kriminālprocesa likuma 355. panta otrajā daļā norādītais sākotnēji netiek uzskatīts par pierādītu, bet tikai tad, ja aizstāvības puse atbilstoši izvirzītajam pierādīšanas standartam nevar pierādīt, ka manta un finanšu līdzekļi nav noziedzīgi iegūti. Tas nozīmē, ka pierādīšanas nasta gulstas nevis uz apsūdzības uzturētāju, bet uz personu, kurai ir tiesības uz aizstāvību, atvieglojot valsts apsūdzības uzturētāja pierādīšanas pienākumu. Papildus jānorāda, ka persona var pierādīt tikai pozitīvu apgalvojumu, tikai to, kas “viņam ir, nevis to, kā viņam nav” (manta ir legāli iegūta, apliecinot to ar attiecīgajiem attaisnojuma dokumentiem).

Krimināllietās ir noteikts augstāks pārlicināšanas slogs nekā civilīetās, jo jau kopš seniem laikiem ir nostiprinājies uzskats, ka ir jābūt spēcīgam pamatojumam, lai personai atņemtu brīvību vai dzīvību. Savukārt civilīetu iztiesāšanas mērķis ir panākt efektīvu un taisnīgu strīdu izšķiršanu. Nostāja, ka apsūdzībai ir jāpierāda tās personas vaina, kurai ir tiesības uz aizstāvību, ir balstīta uz riska samazināšanu līdz minimumam, lai nevainīga persona netiktu notiesāta, ja rodas saprātīgas šaubas. Valsts noteiktais pierādīšanas standarts “lai nerastos saprātīgas šaubas” un

“saprātīgu šaubu radišana” aizsargā personu, kurai ir tiesības uz aizstāvību, līdz brīdim, kad apsūdzība ir pierādījusi katru faktu, kas saistīts ar noziedzīgu nodarījumu, un visas saprātīgās šaubas ir novērstas. Faktā legālās prezumpcijas aspektā pierādīšanas standarts valstij un pierādīšanas standarts personai ir atšķirīgs. Valstij pierādīšanas standarts ir “lai nerastos saprātīgas šaubas”, bet personai – “saprātīgu šaubu radišana”. Valstij pierādīšanas standarts ir daudz augstāks, jo apsūdzības uzturētājam pierādīšanas gaitā jāizslēdz jebkādas saprātīgas šaubas, savukārt personai, lai atspēkotu fakta legālo prezumpciju, pietiek, ka par attiecīgo faktu tā rada saprātīgas šaubas. Tāpat obligāti jāparedz tiesas pienākums pārbaudīt pierādījumus, lai nodrošinātu tiesības uz taisnīgu tiesu.

Izmantoto avotu saraksts

Normatīvie akti

1. 1948. gada 10. decembra ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Pieejams: www.humanrights.lv/doc/vispaar/vispcd.htm [skatīts 21.09.2012.].
2. ANO Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61, 2003, 23. aprīlis.
3. 1950. gada 4. novembra Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143/144, 1997, 13. jūnijs.
4. Eiropas Savienības Pamattiesību harta. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/lv/treaties/dat/32007X1214/htm/C2007303LV.01000101.htm> [skatīts 07.04.2013.].
5. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.
6. Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.
7. Par tiesu varu: LR likums. *Zinotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janvāris.

Periodika un citi materiāli

1. *Āboliņa, S.* Legālā prezumpcija: tiesiskums un lietderība. *Jurista Vārds*, Nr. 9, 2006, 28. februāris, 1. lpp.
2. *Cirule, D., Vainovskis, M.* Legālās prezumpcijas institūts Kriminālprocesa likumā: aktuālie problēmjaudājumi. *Likums un Tiesības*, Nr. 7, 2006, jūlijs, 205.–213. lpp.
3. *Markovs, M.* Objektīvās izmeklēšanas princips. *Jurista vārds*, Nr. 2, 2006, 10. janvāris, 9.–11. lpp.
4. *Meikališa, A., Strada-Rozenberga, K.* Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā, tās izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana, 17. lpp. Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/imateriali/MantKonf.pdf>.
5. *Strada, K.* Objektīvā patiesība vai subjektīvā pārliecība kā pierādīšanas standarta kritēriji kriminālprocesā. *Likums un Tiesības*, Nr. 4, 2002, aprīlis, 98.–102. lpp.
6. *Strada-Rozenberga, K.* Pierādīšanas teorija kriminālprocesā. Vispārīgā daļa. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2002, 290. lpp.
7. *Šimkus, S.* Kā pilnveidot fizisko personu ienākumu kontroli. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 10, 2004, 16. marts, 3.–4. lpp.
8. *Stumer, A.* The presumption of innocence: Evidential and Human rights perspectives. Oxford: Hart Publishing, 2010, p. 218.
9. *Diesen, C.* Beyond Reasonable Doubt. Standart of Proof and Evaluation of Evidence in Criminal Cases. Pieejams: <http://www.scandinavianlaw.se/pdf/40-7.pdf>.

Juridiskās prakses materiāli

1. Eiropas Savienības tiesas 2012. gada 22. novembra spriedums lietā C-89/11P.
2. Eiropas Savienības tiesas 2012. gada 16. februāra spriedums apvienotajās lietās C-72/10 un C-77/10.
3. Eiropas Savienības tiesas 2009. gada 23. decembra spriedums lietā C-45/08.
4. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2004. gada 30. marta spriedums lietā *Radio France and Others v France*, 53984/00.
5. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2002. gada 23. jūlija spriedums lietā *Janosevic v Sweden*, 34619/97.
6. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2001. gada 5. jūlija spriedums lietā *Phillips v United Kingdom*, 41087/98.

7. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1996. gada 8. februāra spriedums lietā *Murray v. The United Kingdom*, 18731/91.
8. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1988. gada 7. oktobra spriedums lietā: *Salabiaku v France*, 10519/83.
9. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 2006. gada 16. februāra lēmums lietā Nr. SKK-01-0095/06.
10. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2005. gada 8. novembra spriedums lietā Nr. SKA-337.

Atsauces

1. Eiropas Savienības tiesas 2012. gada 22. novembra spriedums lietā C-89/11P, 72. punkts. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=130251&pageIndex=0&doclang=LV&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1016702> [skatīts 09.04.2013.].
2. Eiropas Savienības tiesas 2012. gada 16. februāra spriedums apvienotajās lietās C-72/10 un C-77/10, 86. punkts. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=119505&pageIndex=0&doclang=LV&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1017914> [skatīts 09.04.2013.].
3. 1948. gada 10. decembra ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Pieejams: www.humanrights.lv/doc/vispaar/vispcd.htm [skatīts 21.09.2012.].
4. 1950. gada 4. novembra Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143/144, 1997, 13. jūnijs.
5. Eiropas Savienības Pamattiesību harta. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/lv/treaties/dat/32007X1214/hm/C2007303LV.01000101.htm> [skatīts 07.04.2013.].
6. ANO Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61, 2003, 23. aprīlis.
7. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.
8. Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.
9. *Meikališa, A., Strada-Rozenberga, K.* Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā, tās izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana, 17. lpp. Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/imateriali/MantKonf.pdf>. [skatīts 15.04.2013.].
10. Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005, 11. maijs.
11. *Šimkus, S.* Kā pilnveidot fizisko personu ienākumu kontroli. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 10, 2004, 16. marts, 3.–4. lpp.
12. *Āboltiņa, S.* Legālā prezumpcija: tiesiskums un lietderība. *Jurista Vārds*, Nr. 9, 2006, 28. februāris, 1. lpp.
13. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1988. gada 7. oktobra spriedums lietā *Salabiaku v France*, 10519/83, 28. punkts
14. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2002. gada 23. jūlija spriedums lietā *Janosevic v Sweden*, 34619/97, 102. punkts.
15. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2004. gada 30. marta spriedums lietā *Radio France and Others v France*, 53984/00, 24. punkts.
16. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2001. gada 5. jūlija spriedums lietā *Phillips v United Kingdom*, 41087/98, 43., 44. punkts.
17. Eiropas Savienības tiesas 2009. gada 23. decembra spriedums lietā C-45/08, 43. punkts.
18. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2005. gada 8. novembra spriedums lietā Nr. SKA-337, 10. punkts. No: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2005*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 302. lpp.
19. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 2006. gada 16. februāra lēmums lietā Nr. SKK-01-0095/06. Pieejams: www.at.gov.lv/files/archive/departament2/2006/kd160206.doc [skatīts 09.04.2013.].
20. *Cīrule, D., Vainovskis, M.* Legālā prezumpcijas institūts Kriminālprocesa likumā: aktuālie problēmjautājumi. *Likums un Tiesības*, Nr. 7, 2006, jūlijs, 205.–213. lpp.
21. *Markovs, M.* Objektīvās izmeklēšanas princips. *Jurista vārds*, Nr. 2, 2006, 10. janvāris, 9.–11. lpp.
22. *Strada, K.* Objektīvā patiesība vai subjektīvā pārliecība kā pierādīšanas standarta kritēriji kriminālprocesā. *Likums un Tiesības*, Nr. 4, 2002, aprīlis, 98.–102. lpp.
23. *Stumer, A.* The presumption of innocence: Evidential and Human rights perspectives: Hart Publishing, 2010., 21. lpp.
24. *Strada, K.* Objektīvā patiesība vai subjektīvā pārliecība kā pierādīšanas standarta kritēriji kriminālprocesā. *Likums un Tiesības*, Nr. 4, 2002, aprīlis, 98.–102. lpp.

25. Par tiesu varu: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janvāris.
26. *Strada-Rozenberga, K.* Pierādīšanas teorija kriminālprocesā. Vispārīgā daļa. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2002, 154. lpp.
27. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1996. gada 8. februāra spriedums lietā *Murray v. The United Kingdom*, 18731/91, 43.–55. punkts.
28. *Strada-Rozenberga, K.* Pierādīšanas teorija kriminālprocesā. Vispārīgā daļa. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2002, 155. lpp.
29. *Stumer, A.* The presumption of innocence: Evidential and Human rights perspectives. Oxford: Hart Publishing, 2010, p. 19–20.
30. *Diesen, C.* Beyond Reasonable Doubt. Standart of Proof and Evaluation of Evidence in Criminal Cases. Pieejams: <http://www.scandinavianlaw.se/pdf/40-7.pdf> [skatīts 10.01.2013.].
31. *Strada, K.* Objektīvā patiesība vai subjektīvā pārliecība kā pierādīšanas standarta kritēriji kriminālprocesā. *Likums un Tiesības*, Nr. 4, 2002, aprīlis, 101. lpp.
32. *Stumer, A.* The presumption of innocence: Evidential and Human rights perspectives. Oxford: Hart Publishing, 2010, p. 20.

Summary

In democratic countries, the presumption of innocence is one of the pillars of criminal justice, a symbol of respect of the person as the highest social value. It is a fundamental principle of criminal justice, the important warranty of human rights and freedom. The presumption of innocence is one of the fundamental principles of a fair trial. However, the Criminal procedure law allows departure from the presumption of innocence, prescribing the legal presumption of the fact. This means that the burden of proof lies not on the prosecutor, but on the accused in cases prescribed by law thus facilitating the burden of proof of the prosecutor.

From early times, those who prized freedom have required a strong justification for condemning a defendant and depriving him of either his life or liberty. The law demands a higher burden of persuasion in criminal than in civil trials because the potential loss is so much greater in criminal than in civil trials, the risk of error must accordingly be reduced.

It should be noted that the standard of proof for the State and the standard of proof for the accused is different. Accordingly, the standard of proof for the State is “to avoid any reasonable doubt” but standard of proof for the accused is “creation of reasonable doubt”. The standard of proof for the State is higher than the standard of proof for the accused because the prosecutor in the process of trial must exclude any reasonable doubt, while for the accused is sufficient to create a reasonable doubt regarding the fact for disapproving the legal presumption of the fact.

In the process of application of the legal presumption of the fact, it should be possible for the accused to disapprove the legal presumption of the fact, thus creating a reasonable doubt for the court, it is not allowed to restrict the right of defense, and must provide the legal obligation to verify the proof in order to ensure the right to a fair trial. The necessity of the legal presumption of the fact must be justified and it must be reasonable.

Juridiskajām personām piemērojamo krimināltiesisko piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskā daba

On the Legal Nature of Coercive Criminal Justice Measures Applicable to Legal Entities

Mg. iur. Jānis Rozenbergs

LU doktorants

E-pasts: janis@rode.lv, tālrunis: 67225228

Rakstā analizētas kriminālsodu un krimināltiesisko piespiedu līdzekļu kopīgās un atšķirīgās pazīmes, lai atklātu juridiskajām personām piemērojamo piespiedu līdzekļu krimināltiesisko raksturu, īpašu vērību pievēršot vainas jautājumam un soda mērķu iespējamai attiecināmībai uz krimināltiesiskajiem piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem.

Iespēja Latvijas krimināltiesību ietvaros vērsties pret juridiskajām personām, piemērojot tām krimināltiesiskos piespiedu ietekmēšanas līdzekļus, pastāv jau septiņus gadus. To varētu uzskatīt par pietiekami ilgu laiku, lai varētu sākt vērtēt šo likuma normu praktisko nepieciešamību, pielietojumu un darboties spēju.

Atslēgvārdi: krimināltiesības, juridisko personu atbildība, kriminālsods, vaina.

Keywords: *criminal law, liability of legal entities, criminal punishment, guilt.*

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	212
1. <i>Normatīvā regulējuma tapšana</i>	213
2. <i>Juridisko personu vainas konstatēšana krimināltiesībās</i>	214
3. <i>Kriminālsodu un piespiedu ietekmēšanas līdzekļu nošķiršana</i>	215
<i>Kopsavilkums</i>	219
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	219
<i>Atsauces</i>	220
<i>Summary</i>	221

Ievads

Kopš Latvija uzsākusi kursu uz iestāšanos Eiropas Savienībā, NATO un citās starptautiskajās organizācijās, viena no mūsu valsts likumdevēju prioritātēm ir bijusi LR nacionālo tiesību aktu harmonizācija ar dažādiem starptautisko tiesību aktiem un starptautisko institūciju prasībām. Šis pārmaiņu process nav gājis secen arī krimināltiesiskajai nozarei. Nav jau tā, ka šīs prasības būtu radušās tukšā vietā, to rašanās ir pamatojama gan ar krimināltiesību doktrīnas attīstību dažādās valstīs, gan

arī ar noziedzības attīstību un mainību. Respektējot dažādu starptautisko normatīvo aktu vairāk vai mazāk striktās prasības, ievērojamas izmaiņas ir skārušas gan krimināltiesību, gan kriminālprocesa nozares un ar tām saistītos normatīvos aktus. Jau kopš 90. gadu beigām Latvijas krimināltiesību speciālistu un zinātnieku vidū ir risinājies diskusija par nepieciešamību un iespējamību paplašināt kriminālatbildības subjektu loku, ietverot tajā arī juridiskās personas.

Kā norādījis U. Ķinis – pēdējā laikā nav pieņemts neviens starptautisks normatīvs akts krimināltiesību jomā, kas neparedzētu pienākumu ieviest juridisko personu atbildību, t. sk. kriminālatbildību. Šim spiedienam jau padevusies Šveice, Polija, Bulgārija, drīz vien arī Austrija. Līdz ar to šā institūta ieviešana iet plašumā un diez vai to ar Latvijas juristu spēkiem būs iespējams apturēt. Tāpēc ir nepieciešams meklēt tādas risinājumus, kas radītu pēc iespējas mazāk teorētisku problēmu Krimināllikuma vispārīgajā daļā.¹ Mūsu kaimiņvalstī Lietuvā juridisko personu kriminālatbildība Lietuvas Republikas Kriminālkodeksā tika ieviesta jau 2003. gada 1. maijā. Arī Lietuvas krimināltiesībās šī institūta ieviešana netika uztverta viennozīmīgi, tomēr Lietuvas Republikas Konstitucionālā tiesa ar 2009. gada 8. jūnija lēmumu konstatēja, ka juridisko personu kriminālatbildības institūts nav pretrunā ar Lietuvas Republikas Konstitūciju.² Savukārt Grieķijā un Itālijā juridisko personu kriminālatbildība tiek uzskatīta par antikonstitucionālu.³ Bargāka vēršanās pret juridisko personu nodarījumiem tiek veikta, pastiprinot administratīvās sankcijas.⁴

1. Normatīvā regulējuma tapšana

Iespējamo risinājumu meklēšana ilga vairākus gadus. Pirmajā reizē ideja par juridisko personu kriminālatbildību netika tālāk par Tieslietu ministriju, jo tā ne-guva kaut cik ievērojamu atbalstu juristu aprindās. Otrajā reizē likumprojekts no Ministru kabineta tika nodots atpakaļ Tieslietu ministrijai. Tikai ar Ministru kabineta 2004. gada 8. marta lēmumu tika atbalstīts Tieslietu ministrijas iesniegtais likumprojekts par kriminālatbildības noteikšanu juridiskām personām.⁵ Šis likumprojekts paredzēja juridisko personu tiešu saukšanu pie kriminālatbildības Krimināllikuma sevišķajā daļā īpaši paredzētajos gadījumos. Otrajā lasījumā Saeimā (2004. gada 11. novembrī) šis likumprojekts tika kardināli pārveidots, paredzot, ka juridiskajām personām varēs piemērot piespiedu ietekmēšanas līdzekļus par visiem Krimināllikuma sevišķajā daļā paredzētajiem noziedzīgajiem nodarījumiem, ja vien tie izdarīti juridiskās personas interesēs. Šāds regulējums tapa, pateicoties LU Juridiskās fakultātes profesora Dr. habil. iur. U. Krastiņa piedāvātajam konceptuālajam problēmas risinājumam,⁶ kura teorētiskais pamatojums ir ticis izklāstīts arī vairākās publikācijās.⁷ Trešajā lasījumā Saeimā (2005. gada 5. maijā) šajā likumprojektā vairs nekādi būtiski labojumi netika izdarīti, un 2005. gada 25. maijā tika izsludināti grozījumi Krimināllikumā. Tie stājās spēkā vienlaikus ar Kriminālprocesa likuma spēkā stāšanos 2005. gada 1. oktobrī.

Iespēja krimināltiesību ietvaros vērsties pret juridiskajām personām, piemērojot tām krimināltiesiskos piespiedu ietekmēšanas līdzekļus, pastāv jau septiņus gadus. To varētu uzskatīt par pietiekami ilgu laika sprīdi, lai varētu sākt vērtēt šo likuma normu praktisko nepieciešamību, pielietojumu un darboties spēju. Jāatzīmē, ka pēc šo Krimināllikuma grozījumu spēkā stāšanās šā pētījuma autors juridiskajā literatūrā vai periodiskajos izdevumos nav novērojis kaut cik aktīvas diskusijas par šo likuma normu piemērošanu, nav izveidojusies arī šo normu piemērošanas

prakse. Aptaujājot izmeklēšanas iestāžu un prokuratūru darbiniekus, nākas secināt, ka Latvijā, visticamāk, vēl ne reizi praksē nav lietotas Krimināllikuma normas par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskajām personām. Tikai 2011.–2012. gadā saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 39. nodaļā noteikto kārtību ir tikuši uzsākti daži procesi piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai juridiskajām personām. Maz ticams, ka pēc šo Krimināllikuma grozījumu pieņemšanas visi ar juridisko personu atbildību saistītie jautājumi ir pilnīgi atrisināti un visi apspriežamie jautājumi izsmelti.

2. Juridisko personu vainas konstatēšana krimināltiesībās

Šā pētījuma mērķis nav aprakstīt vai komentēt spēkā esošās Krimināllikuma normas, kas paredz piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskajām personām (Krimināllikuma VIII¹ nodaļa). Rakstā autors centīsies aplūkot tikai šo krimināltiesisko piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridisko dabu un kritērijus to nošķiršanai no kriminālsoda.

Viens no visvairāk un visasāk apspriestajiem jautājumiem juridisko personu kriminālatbildības ieviešanas sakarā ir bijis jautājums par vainas konstatēšanu juridisko personu rīcībā. Latvijas krimināltiesībās tradicionāla ir vainas psiholoģiskā izpratne, kas vainas jēdzienu identificē ar personas psihisko attieksmi pret savu rīcību jeb noziedzīgā nodarījuma objektīvās puses elementiem (nodarījumu un sekām).⁸ Vairākus gadus ilgušās diskusijas par to, vai juridisko personu var saukt pie kriminālatbildības, ir beigušās ar viennozīmīgu secinājumu, ka juridiskajai personai nav un nevar būt subjektīvās attieksmes pret izdarīto noziedzīgo nodarījumu, tātad šajā gadījumā nevar runāt par vainu.⁹ Skaidrības labad gan jāpiebilst, ka ir arī citi viedokļi, kas norāda uz iespēju juridiskās personas vainu aizstāt vai identificēt ar tās fiziskās personas vainu (psihiskās attieksmes formu), kas noziedzīgo darbību veikusi juridiskās personas vārdā vai interesēs.¹⁰ Tajā pašā laikā nevar arī noliegt U. Krastiņa secinājumu, ka šādiem teorētiskiem vingrinājumiem ir viens noteikts mērķis – mēģināt pamatot arī juridiskās personas vainu fizisko personu izdarītajos nodarījumos, ja tās darbojušās juridiskās personas vārdā vai tās uzdevumā. Tas tiek darīts, lai novērstu pretrunu starp konstitucionālo vainas principa traktējumu un praktisko juridiskās personas kriminālatbildības risinājumu dažādās valstīs.¹¹

Latvijā izvēlētais risinājums juridisko personu ietekmēšanai krimināltiesību ietvaros, šķiet, apmierina visus, kas par šo problēmu kādreiz ir interesējušies vai diskutējuši. Proti, no vienas puses, Latvija ir godam izpildījusi savas starptautiskās saistības,¹² paredzot mūsu valsts iespēju radīt nelabvēlīgas sekas juridiskajām personām arī krimināltiesību ietvaros. No otras puses, ir saglabāti tādi vairāki nemainīgi Latvijas krimināltiesībās būtiski pamatinstitūti kā kriminālatbildības subjekts, vaina un noziedzīga nodarījuma sastāvs kopumā.

Šāda kompromisa pamatā ir atziņa, ka krimināltiesību ietvaros bez kriminālsoda piemērošanas ir iespējami arī cita veida ietekmēšanas līdzekļi, kas nebūtu uzskatāmi par kriminālsodu.

Dažādi piespiedu ietekmēšanas līdzekļi ārpus kriminālsoda piemērošanas bija pazīstami arī pirmskara Latvijā. P. Mincis savā darbā “Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa” blakus kriminālsodiem ir minējis arī “cita veida iespaidošanas līdzekļus”, kas savukārt tiek iedalīti piespiedu audzināšanā un aizsardzības līdzekļos (aizliegums uzturēties noteiktās vietās, ievietošana ārstniecības iestādē, izraidīšana no valsts). Kā norāda P. Mincis, “runājot par aizsardzības līdzekļiem šī vārda tehniskā nozīmē, mēs saprotam tos kriminālnodarījumu novēršanas līdzekļus,

kuri, lai gan tos var piemērot sakarā ar kāda labuma aizskaršanas notikumu, bet nebūt nav tik cieši ar to saistīti kā sods [..]. No tā izriet šo jēdzienu atšķirība pēc būtības. Aizsardzības līdzekļu pamatā atrodas vienīgi lietderības ideja, kamēr sods savā tagadējā konceptā pamatots arī uz taisnības ideju. [..] Aizsardzības līdzekļi var nodarēt kā papildu līdzekļi pie sodu sistēmas, nepārvēršoties caur to par sodiem”.¹³ Kā redzams, P. Mincs cita veida ietekmēšanas līdzekļiem ir piešķīris vairāk preventīvu nozīmi.

Arī šobrīd spēkā esošajā mūsu valsts Krimināllikumā ir paredzēti dažādi piespiedu līdzekļi, kas netiek uzskatīti par kriminālsodiem. Piemēram, Krimināllikuma 66. panta pirmā daļa paredz, ka tiesa var atbrīvot nepilngadīgo no soda, piemērojot likumā noteiktos audzinoša rakstura piespiedu līdzekļus. No šīs normas satura nepārprotami izriet, ka šie audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi nav kriminālsods. Arī Krimināllikuma VIII nodaļā paredzētie medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi nav uzskatāmi par kriminālsodu.¹⁴

3. Kriminālsodu un piespiedu ietekmēšanas līdzekļu nošķiršana

Kādas tad ir šīs būtiskās atšķirības, kas nošķir kriminālsodus no citiem piespiedu līdzekļiem, kurus tāpat kā kriminālsodus piemēro uz Krimināllikuma normu pamata un sakarā ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu?

Soda legālā definīcija ir sniegta Krimināllikuma 35. panta pirmajā daļā, kas nosaka, ka Krimināllikumā paredzētais sods ir piespiedu līdzeklis, ko personai, kura vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, šā likuma ietvaros valsts vārdā piespriež tiesa vai likumā paredzētajos gadījumos piemēro prokurors, sastādot priekšrakstu par sodu. Jāatzīmē, ka faktiski identiska soda definīcija ir ietverta arī Lietuvas Republikas kriminālkodeksā (41. panta pirmā daļa)¹⁵ un Krievijas Federācijas kriminālkodeksā (43. panta pirmā daļa),¹⁶ izņemot norādi uz prokurora tiesībām piemērot kriminālsodu. Šāda definīcija satur visas būtiskākās piespiedu līdzekļa pazīmes, kas palīdz norobežot kriminālsodu no citiem piespiedu līdzekļiem, kurus valsts izmanto dažādu ar likumu aizsargājamu interešu aizsardzībai pret tiesībpārkāpumiem.¹⁷ Šādā soda definīcijā var saskatīt vairākas pazīmes, kas raksturo kriminālsodu:

- 1) kriminālsods ir piespiedu līdzeklis;
- 2) kriminālsodu piespriež personai, kura ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā;
- 3) kriminālsodu piespriež Krimināllikuma ietvaros;
- 4) kriminālsodu valsts vārdā piespriež tiesa vai likumā paredzētajos gadījumos piemēro prokurors, sastādot priekšrakstu par sodu.

Savukārt soda mērķi ir noteikti Krimināllikuma 35. panta otrajā daļā. Atbilstoši šai soda mērķa legālajai definīcijai arī krimināltiesību teorijā tiek izdalīti trīs kriminālsoda mērķi:

- 1) panākt, lai vainīgā persona tiktu sodīta (pakļauta soda piespiedu ietekmei (ierobežojumiem, ciešanām) atbilstoši nodarījuma raksturam un radītajam kaitējumam);
- 2) panākt, lai notiesātais turpmāk pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas (speciālā prevencija);
- 3) panākt, lai citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas (ģenerālā prevencija).

Apzinot šādas likumā noteiktas un krimināltiesību teorijā atzītas kriminālsoda pazīmes un mērķus, var salīdzināt kriminālsodu ar piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem, konstatējot kopīgu un atšķirīgu.

Juridiskajām personām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu legālā definīcija Krimināllikumā nav sniegta. U. Krastiņš ir norādījis, ka Krimināllikuma normu analīze un vairākas krimināltiesību teorētiskās nostādnes dod pietiekamu pamatu, lai teiktu, ka kriminālsods un piespiedu ietekmēšanas līdzekļi krimināltiesību izpratnē ir dažādi tiesību institūti, kuriem ir atšķirīgs tiesiskais regulējums un piemērošanas nosacījumi. Ir skaidri secināms, ka kriminālsods ir piemērojams par vainojama noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, bet piespiedu ietekmēšanas līdzekļi izmantojami kā likumā paredzēti papildu ietekmēšanas līdzekļi sakarā ar izdarīto noziedzīgo nodarījumu.¹⁸

Krievijas krimināltiesību zinātnieks profesors N. Tagancevs bez soda līdzekļiem runā par vairākiem citiem ietekmēšanas līdzekļiem, kas aizvieto kriminālsodu, ja to vainīgajam par likumā paredzētu nodarījumu nav bijis iespējams piemērot kādu faktisku vai juridisku apstākļu dēļ. Pie tādiem līdzekļiem viņš pieskaita audzināšanas rakstura labošanas patversmes mazgadīgajiem, ieslodzīšanu klosterī un tiesas brīdinājumu (*внушение по суду*), ko piemēro nepilngadīgajiem vecumā no 10 līdz 17 gadiem aresta vai naudas soda vietā.¹⁹

Apzinot šādas kriminālsodu un piespiedu ietekmēšanas līdzekļu pazīmes, ir iespējams tās salīdzināt, balstoties gan uz šo krimināltiesību institūtu normatīvo regulējumu, gan uz teorijas atziņām.

1) Kā jau izriet no Krimināllikuma VIII¹ nodaļas nosaukuma, tad piespiedu līdzekļa raksturs piemīt kā kriminālsodam, tā juridiskajām personām piemērojamiem piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem. Šis piespiedu raksturs izpaužas kā adresātam nelabvēlīgu seku piemērošana un valsts varas spēka izmantošana piespiedu kārtā neatkarīgi no adresāta gribas un attieksmes pret šīm nelabvēlīgajām sekām.

2) Kriminālsodu var piespriest tikai personai, kura ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā. Šis fundamentālais princips ir ietverts gan Krimināllikuma 35. panta pirmajā daļā, definējot kriminālsodu, gan Krimināllikuma 1. panta pirmajā daļā, definējot kriminālatbildības pamatu (pie kriminālatbildības saucama un sodāma tikai tāda persona, kura ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā[.]), gan Latvijas Republikas Satversmes 92. pantā (ikviens uzskatāms par nevainīgu, iekams viņa vaina nav atzīta saskaņā ar likumu²⁰). Acīmredzami šajā aspektā juridiskajām personām piemērojamie piespiedu ietekmēšanas līdzekļi atšķiras no kriminālsoda, tā kā Krimināllikuma VIII¹ nodaļas normās nekas netiek minēts par nepieciešamību konstatēt juridiskās personas vainu. Respektīvi, vainas konstatācijai netiek piešķirta tiesiska nozīme, un tā netiek izvirzīta kā obligāts priekšnoteikums šo piespiedu līdzekļu piemērošanai. Likumdevējs par pamatotāku ir atzinis to krimināltiesību zinātnieku viedokli, kuri uzskata, ka juridiskajām personām nav un nevar būt subjektīvās attieksmes pret izdarīto noziedzīgo nodarījumu, līdz ar ko arī nevar runāt par vainu. Vainas konstatēšanas vietā likumdevējs Krimināllikuma 70.¹ panta pirmajā daļā ir ietvēris citu priekšnoteikumu piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai, proti, ka “juridiskajai personai var piemērot piespiedu ietekmēšanas līdzekļi, ja noziedzīgu nodarījumu juridiskās personas interesēs ir izdarījusi fiziskā persona atbilstoši šā likuma 12. panta pirmās daļas nosacījumiem”. Savukārt Krimināllikuma 12. panta pirmā daļa paredz fizisko personu kā juridisko personu pārstāvju kriminālatbildību, nosakot, ka juridiskās personas lietā fiziskā persona ir saucama pie atbildības, ja tā noziedzīgo darbību izdarījusi, balstoties uz tiesībām šo juridisko personu pārstāvēt, darboties tās uzdevumā, pieņemt lēmumus juridiskās personas vārdā vai īstenodama kontroli juridiskās personas ietvaros. Par īsti skaidru un veiksmīgu nevarētu atzīt šajā normā doto norādi uz “juridiskās personas lietu”,

tā kā Krimināllikumā nekur nav skaidrots, kas tā tāda ir un ar ko atšķiras no “fiziskas personas lietas”, taču, skatot šo apzīmējumu kopsakarā ar Krimināllikuma 70.¹ panta pirmo daļu, kurā ir sniegta norāde uz noziedzīga nodarījuma izdarīšanu juridiskās personas interesēs, var pieņemt, ka “juridiskās personas lieta” ir krimināllieta, kurā aizdomās turētā vai apsūdzētā persona noziedzīgo nodarījumu ir izdarījusi juridiskās personas interesēs.

Rezumējot iepriekš teikto, var secināt, ka likumdevējs uz juridiskajām personām attiecināmo nepieciešamību konstatēt vainu ir aizstājis ar nepieciešamību konstatēt ar šo juridisko personu saistītas fiziskās personas (ar tiesībām šo juridisko personu pārstāvēt, darboties tās uzdevumā, pieņemot lēmumus juridiskās personas vārdā vai īstenot kontroli juridiskās personas ietvaros) krimināli sodāmu rīcību, kas turklāt izdarīta juridiskās personas interesēs.

Attiecībā uz šīm juridiskās personas interesēm, kuras Krimināllikuma 70.¹ panta pirmā daļa uzliek par pienākumu konstatēt, lai varētu piemērot piespiedu ietekmēšanas līdzekļus, var uzskatīt, ka fiziskā persona noziedzīgu nodarījumu ir veikusi juridiskās personas interesēs, ja šī juridiskā persona noziedzīgā nodarījuma rezultātā tieši vai pastarpināti gūst vai gūt kādu tai nepienākošo labumu vai priekšrocību. Šeit gan būtu vietā atzīmēt, ka arī norāde uz noziedzīga nodarījuma izdarīšanu juridiskās personas interesēs būtu vērtējama kritiski, jo ne vienmēr indivīda noziedzīgās darbības, ko tas veicis, pārstāvot juridisko personu, būs veiktas juridiskās personas interesēs un ne vienmēr šī juridiskā persona no šīm noziedzīgajām darbībām patiešām gūs kādu labumu. Iespējams, precīzāka būtu norāde par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu juridiskās personas uzdevumā vai pilnvarojumā, tomēr jāatzīst, ka šis jautājums būtu atsevišķa pētījuma vērts.

3) Gan kriminālsodu, gan arī juridiskajām personām piemērojamos piespiedu ietekmēšanas līdzekļus piespriež Krimināllikuma ietvaros. Tāpat kā kriminālsodu izsmelošs uzskaitījums ir dots Krimināllikuma 36. pantā, tā arī juridiskajām personām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu izsmelošs uzskaitījums ir dots Krimināllikuma 70.² panta pirmajā un otrajā daļā. Būtisku atšķirību nerada arī tas apstāklis, ka kriminālsodu precīzas robežas ir noteiktas Krimināllikuma sevišķās daļas normu sankcijās, bet juridiskajām personām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu izvēle, ievērojot Krimināllikuma 70.² panta trešajā līdz sestajā daļā un 70.⁸ pantā noteiktās vadlīnijas, ir vairāk atstāta likuma piemērotāju ziņā, tāpēc jebkurā gadījumā abu šo valsts piespiedu līdzekļu piemērošana notiek tikai Krimināllikuma ietvaros un uz šā likuma normu pamata.

4) Gan kriminālsodu, gan arī juridiskajām personām piemērojamos piespiedu ietekmēšanas līdzekļus valsts vārdā piemēro tiesa. Kopš 2005. gada 1. oktobra Krimināllikuma 35. panta pirmā daļa ir papildināta ar norādi, ka likumā noteiktajos gadījumos prokuroram ir tiesības piemērot kriminālsodu, sastādot prokurora priekšrakstu par sodu. Attiecībā uz piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskajām personām Krimināllikums prokuroram šādas tiesības tieši neparedz. Arī Kriminālprocesa likuma 39. nodaļa (Pirmstiesas kriminālprocesa īpatnības, piemērojot piespiedu ietekmēšanas līdzekļus juridiskajām personām) un 51. nodaļa (Tiesvedības īpatnības procesos par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskajai personai) paredz, ka šo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošana ir tiesas kompetencē. Nav domājams, ka tas liecinātu par šo abu valsts piespiedu līdzekļu atšķirīgu juridisko dabu, tā kā prokurora priekšraksta par sodu piemērošana tomēr vairāk ir uzskatāma par izņēmumu no vispārējā principa, ka kriminālsodus piemēro tiesa. Bez tam jautājums, vai ar prokurora priekšrakstu nebūtu iespējams juridiskajām personām piemērot piespiedu ietekmēšanas līdzekļus, ir diskutabls arī praksē.

Tālāk, salīdzinot kriminālsodu un juridiskajām personām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu dažādas pazīmes, var pievērsties abu šo piespiedu līdzekļu mērķiem.

5) Vai juridiskajām personām piemērojamajiem piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem piemīt vainīgās personas sodīšanas funkcija? Viennozīmīgu atbildi uz šo jautājumu ir grūti sniegt. Vispirms jāuzsver, ka ar apzīmējumu "vainīgā persona" mēs nekādā ziņā nedrīkstam saprast juridisko personu, kurai tiek piemērots piespiedu ietekmēšanas līdzeklis, jo atbilstoši šobrīd pārsvaru guvušajam uzskatam krimināltiesību zinātnieku un speciālistu vidū, kas ietverts arī Krimināllikuma VIII¹ nodaļas normās, juridiskā persona nevar būt vainīga, tai vispār nepiemīt psihiskā attieksme pret nodarījumu un sekām. Līdz ar to apzīmējumu "vainīgā persona" mēs varam lietot tikai attiecībā uz Krimināllikuma 12. panta pirmajā daļā un 70.¹ panta pirmajā daļā minēto fizisko personu, kas noziedzīgu nodarījumu ir izdarījusi kā juridiskās personas pārstāvis un juridiskās personas interesēs. No tā izriet nākamais jautājums – vai, piemērojot juridiskajai personai kādu piespiedu ietekmēšanas līdzekli, tiks ietekmēta arī vainīgā fiziskā persona? Tas savukārt ir atkarīgs no šīs fiziskās personas tiesiskajām attiecībām ar juridisko personu. Krimināllikuma 12. panta pirmā daļa paredz visai plašu pazīmju klāstu, kas var raksturot fiziskās un juridiskās personas savstarpējās tiesiskās attiecības. Tomēr jāsecina, ka tiešu juridiskajai personai piemērotā piespiedu ietekmēšanas līdzekļa ietekmi vainīgā fiziskā persona varētu izjust tikai tad, ja viņa ir labuma guvēja no šīs juridiskās personas darbības (kapitāla daļu vai akciju īpašnieks, personālsabiedrības biedrs utt.). Tikai šādā gadījumā juridiskās personas mantas samazinājums, darbības ierobežošana vai pat likvidācija radītu tiešas nelabvēlīgas sekas arī vainīgajai fiziskajai personai – viņai samazinātos vai izbeigtos ienākumi (dividendes) no piederošajām kapitāla daļām vai akcijām, līdz ar juridiskās personas aktīvu vai ieņēmumu samazināšanos samazinātos šo kapitāla daļu vai akciju iespējamā tirgus vērtība vai arī kapitāla daļas vai akcijas pavisam zaudētu savu vērtību un pēc likvidācijas pabeigšanas arī beigtu pastāvēt kā īpašuma tiesību objekts. Visos pārējos gadījumos, kad pie atbildības sauktā vainīgā fiziskā persona ir tikai juridiskās personas pārstāvis un/vai algots darbinieks (valdes loceklis, pilnvarnieks, prokūrists u. tml.), juridiskajai personai piemērotā piespiedu ietekmēšanas līdzekļa nelabvēlīgās sekas vainīgo personu tieši neskar. Netieša ietekme, protams, ir iespējama. Tā var izpausties, piemēram, kā atbrīvošana no amata, taču šīs sekas jau iestājas citu tiesisko attiecību ietvaros (piemēram, darba vai pilnvarojuma attiecības starp juridisko personu un darbinieku vai valdes locekli), un tās reglamentē citi normatīvie akti – Darba likums, Komerclikums. Taču, ņemot vērā izklāstītos apsvērumus, nelabvēlīgās sekas jebkurā gadījumā izjutīs juridiskās personas kapitāla daļu vai akciju īpašnieks neatkarīgi no tā, vai viņš būs vainīgs noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā, vai arī to patvaļīgi bez viņa norādījuma būs veikusi kāda šīs juridiskās personas amatpersona. Līdz ar to var secināt, ka vainīgās personas sodīšana nebūt nav juridiskajām personām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu mērķis. Faktiski šie paši apsvērumi ir attiecināmi arī uz vispārējo un speciālo prevenciju. Arī šīs divas kriminālsoda funkcijas attiecībā uz juridiskajām personām piemērojamajiem piespiedu līdzekļiem var darboties tikai tad, ja vainīgā persona, kura juridiskās personas interesēs ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, ir tiešais labuma guvējs no šīs juridiskās personas darbības (kapitāla daļu īpašnieks, akcionārs, personālsabiedrības biedrs). Pārējos gadījumos Krimināllikumā paredzētais piedraudējums samazināt juridiskās personas mantu vai

vispār likvidēt šo juridisko personu uz potenciālo noziedzīgā nodarījuma izdarītāju visdrīzāk neiedarbosies, jo tiešā veidā viņa materiālais stāvoklis apdraudēts netiek.

Kopsavilkums

Rezumējot iepriekš teikto par kriminālsodu un juridiskajām personām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu mērķiem, var secināt, ka kriminālsodam raksturīgie mērķi tiek sasniegti tikai tad, ja noziedzīgo nodarījumu juridiskās personas interesēs ir veikušas personas, kas gūst tiešu labumu no juridiskās personas darbības. Vadoties no Krimināllikuma VIII¹ nodaļas normu kopuma un analizējot to piemērošanas nosacījumus, var pieņemt, ka visos pārējos gadījumos viens no galvenajiem šo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu mērķiem ir nepamatoti saņemtā mantiskā labuma atņemšana.

Taču jebkurā gadījumā šādas atšķirības starp kriminālsodu mērķiem un tiem mērķiem, kādi tiek izvirzīti, juridiskajām personām piemērojot piespiedu ietekmēšanas līdzekļus, nerada pamatu to nošķiršanai pēc būtības. Jāņem vērā, ka arī tad, ja juridiskajām personām šīs pašas sankcijas krimināltiesību ietvaros tiktu piemērotas kā kriminālsods, uz šā soda mērķiem un panāktajām krimināltiesiskajām sekām būtu attiecināmi tie paši apsvērumi, kas šajā pētījumā iepriekš izvirzīti attiecībā uz piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem. Jebkurai juridiskai personai (tāpat kā faktiskajiem labuma guvējiem no šīs juridiskās personas darbības) nav atšķirības, vai šādas sankcijas krimināllietas ietvaros tiek piemērotas kā kriminālsods vai kā piespiedu ietekmēšanas līdzeklis.

Apkopojot izvirzītos apsvērumus par kriminālsodu un juridiskajām personām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu līdzīgajām un atšķirīgajām pazīmēm, var secināt, ka būtiskāko atšķirību abu šo piespiedu līdzekļu piemērošanā rada tieši jautājums par vainas konstatēšanu, kas attiecībā uz juridiskajām personām ir aizstāts ar fiziskās personas (juridiskās personas pārstāvja) krimināli sodāmas rīcības konstatēšanu juridiskās personas interesēs. Taču šajā sakarā jāsecina, ka līdzīga juridiskā konstrukcija tiek izmantota arī tajās valstīs, kur kriminālatbildības piemērošanai juridiskajām personām vainas jautājums tiek risināts, izmantojot "identifikācijas doktrīnu" (Kanāda, Lielbritānija, Francija, Lietuva).²¹ Faktiski, izmantojot šajās valstīs aprobēto modeli kriminālatbildības piemērošanai juridiskajām personām, Latvijas likumdevējs šos piespiedu līdzekļus nav vis iekļāvis Krimināllikumā noteiktajā kriminālsodu sistēmā, bet gan radījis kriminālsodu sistēmai paralēli pastāvošu piespiedu ietekmēšanas līdzekļu grupu līdzās jau esošajiem citiem piespiedu līdzekļiem, kas nav kriminālsodi (medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi, audziņošņa rakstura piespiedu līdzekļi nepilngadīgajiem). Šāds risinājums visdrīzāk arī ir uzskatāms par Latvijas krimināltiesību doktrīnai atbilstošāko, lai gan tajā pašā laikā tas ir visai tuvs juridisko personu kriminālatbildības noteikšanai, izņemot atšķirības terminoloģijā.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Gratkovska, I.* Juridisko personu kriminālatbildības realizācijas tiesiskie aspekti. *Jurista Vārds*, Nr. 23 (378), 2005. 21. jūnijs.
2. *Kraštinš, U.* Kriminālsods un citi kriminālie piespiedu ietekmēšanas līdzekļi. *Jurista Vārds*, 2007, Nr. 11 (464), 13. marts.

3. *Krastiņš, U.* Lai diskutētu, jāzina, par ko. *Jurista Vārds*, Nr. 37 (392), 2005, 4. augusts.
4. *Krastiņš, U.* Konceptuāli par juridisko personu kriminālatbildību. *Jurista Vārds*, Nr. 33 (338), 2004, 31. augusts.
5. *Krastiņš, U.* Vai Krimināllikumā ir vajadzīgas antikonstitucionālas normas. *Jurista Vārds*, Nr. 11 (316), 2004, 23. marts.
6. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Vispārīgā un Sevīšķā daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2001. ISBN: 9984671275.
7. *Ķinis, U.* Juridiskās personas kriminālatbildība: teorija un prakse. *Jurista Vārds*, Nr. 36 (341), 2004, 21. septembris.
8. *Mincs, P.* Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005. ISBN: 9984-671-909.
9. *Delmas-Marty, M., Vervaele, J. A. E.* The implementation of the Corpus Juris in the member states. Vol. 1. Antwerp: Intersantia, 2000. ISBN: 9050950973.
10. Комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации. Под ред. А. В. Наумова. Москва: Юристъ, 2000. ISBN: 5-7975-0190-2.
11. *Таганцев, Н. С.* Русское уголовное право. Часть общая. Т. 2. Тула: Автограф, 2001.
12. *Прануецтис, Й.* Ответственность юридического лица в уголовной политике Литвы. Современная уголовная политика: поиск оптимальной модели. Материалы VII Российского конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2012 года). Москва: Проспект, 2012.

Normatīvie akti

1. Konvencija par Eiropas Kopieniu finansiālo interešu aizsardzību. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 60 (2825), 2003, 17. aprīlis.
2. ANO Konvencija pret transnacionālo organizēto noziedzību. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 87 (2474), 2001, 6. jūnijs.
3. Eiropas Padomes Krimināltiesību pretkorupcijas konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 460/464 (2371/2375), 2000, 20. decembris.
4. Konvencija par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanu, meklēšanu, izņemšanu un konfiskāciju. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 308/312 (1369/1373), 1998, 23. oktobris.
5. Par pastiprinātu aizsardzību, izmantojot kriminālsodus un citas sankcijas, pret naudas viltošanu saistībā ar *euro* ieviešanu: Eiropas Savienības Padomes 2000. gada 29. maija pamatlēmums. Pieejams: eur-lex.europa.eu [skatīts 01.10.2012.].
6. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs
7. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200 (1260/1261), 1998, 8. jūlijs.
8. Lietuvas Republikas Kriminālkodekss. No: Krastiņš, U., Liholaja, V. *Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 259. lpp.

Judikatūra

1. Ruling on the compilance of paragraphs 1, 2 and 3 (wording of 26 September 2000) of article 20, paragraph 5 (wording of 5 July 2004) of article 20 and paragraph 4 (wording of September 2000) of article 43 of the Criminal code of the Republic of Lithuania with the Constitution of the Republic of Lithuania: Lietuvas Republikas Konstitucionālās tiesas 2009. gada 8. jūnija spriedums. Pieejams: www.lrkt.lt [skatīts 12.11.2012.].

Atsauces

1. *Ķinis, U.* Juridiskās personas kriminālatbildība: teorija un prakse. *Jurista Vārds*, Nr. 36 (341), 2004, 21. septembris, 8. lpp.
2. *Прануецтис, Й.* Ответственность юридического лица в уголовной политике Литвы. Современная уголовная политика: поиск оптимальной модели. Материалы VII Российского конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2012 года). Москва: Проспект, 2012, с. 621; sk. arī: Ruling on the compilance of paragraphs 1, 2 and 3 (wording of 26 September 2000) of article 20, paragraph 5 (wording of 5 July 2004) of article 20 and paragraph 4 (wording of September 2000) of article 43 of the Criminal code of the Republic of Lithuania with the Constitution of the Republic of Lithuania: Lietuvas Republikas Konstitucionālās tiesas 2009. gada 8. jūnija spriedums. Pieejams: www.lrkt.lt [skatīts 12.11.2012.].
3. *Delmas-Marty, M., Vervaele, J. A. E.* The implementation of the Corpus Juris in the member states. Vol. 1. Antwerp: Intersantia, 2000, p. 134.
4. *Ibid.*, p. 74–75.

5. *Krastiņš, U.* Vai Krimināllikumā ir vajadzīgas antikonstitucionālas normas. *Jurista Vārds*, Nr. 11 (316), 2004, 23. marts, 9. lpp.
6. *Gratkovska, I.* Juridisko personu kriminālatbildības realizācijas tiesiskie aspekti. *Jurista Vārds*, Nr. 23 (378), 2005. 21. jūnijs, 5. lpp.
7. *Krastiņš, U.* Konceptuāli par juridisko personu kriminālatbildību. *Jurista Vārds*, Nr. 33 (338), 2004, 31. augusts, 4. lpp.; *Krastiņš, U.* Lai diskutētu, jāzina, par ko. *Jurista Vārds*, Nr. 37 (392), 2005, 4. augusts, 6. lpp.
8. Krimināllikuma 8. panta otrā daļa: "Nosakot noziedzīgo nodarījumu izdarījušās personas vainas formu, jākonstatē šīs personas psihiskā attieksme pret noziedzīgā nodarījuma objektīvajām pazīmēm."
9. *Gratkovska, I.* Juridisko personu kriminālatbildības realizācijas tiesiskie aspekti. *Jurista Vārds*, Nr. 23 (378), 2005. 21. jūnijs, 5. lpp.
10. Par "identifikācijas doktrīnu" un "aizstājējatbildības doktrīnu" sk. *Ķinis, U.* Juridiskās personas kriminālatbildība: teorija un prakse. *Jurista Vārds*, Nr. 36 (341), 2004, 21. septembris, 8. lpp.
11. *Krastiņš, U.* Konceptuāli par juridisko personu kriminālatbildību. *Jurista Vārds*, Nr. 33 (338), 2004, 31. augusts, 4. lpp.
12. Par pastiprinātu aizsardzību, izmantojot kriminālsodus un citas sankcijas, pret naudas viltošanu saistībā ar *euro* ieviešanu: Eiropas Savienības Padomes 2000. gada 29. maija pamatlēmums. Pieejams: *eur-lex.europa.eu* [skatīts 01.10.2012.]; Konvencija par Eiropas Kopienu finansiālo interešu aizsardzību. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 60 (2825), 2003, 17. prīlis; ANO Konvencija pret transnacionālo organizēto noziedzību. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 87 (2474), 2001, 6. jūnijs; Eiropas Padomes Krimināltiesību pretkorupcijas konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 460/464 (2371/2375), 2000, 20. decembris; Konvencija par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas novēršanu, meklēšanu, izņemšanu un konfiskāciju. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 308/312 (1369/1373), 1998, 23. oktobris.
13. *Mincs, P.* Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 293. lpp.
14. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Vispārīgā un Sevišķā daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2001, 138. lpp.
15. Lietuvas Republikas Kriminālkodekss. No: *Krastiņš, U., Liholaja, V.* *Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 259. lpp.
16. Комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации. Под ред. А. В. Наумова. Москва: Юристъ, 2000, с. 146.
17. *Ibid*, с.146.
18. *Krastiņš, U.* Kriminālsods un citi kriminālie piespiedu ietekmēšanas līdzekļi. *Jurista Vārds*, 2007, Nr. 11 (464), 13. marts, 2. lpp.
19. *Таганцев, Н. С.* Русское уголовное право. Часть общая. Т. 2. Тула: Автограф, 2001, с. 222–228. Sk. arī: *Krastiņš, U.* Kriminālsods un citi kriminālie piespiedu ietekmēšanas līdzekļi. *Jurista Vārds*, 2007, Nr. 11 (464), 13. marts, 2. lpp.
20. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.
21. Sk. *Ķinis, U.* Juridiskās personas kriminālatbildība: teorija un prakse. *Jurista Vārds*, Nr. 36 (341), 2004, 21. septembris, 8. lpp.

Summary

The option of addressing legal persons within the framework of criminal law by means of the application of coercive criminal justice measures has now been in force in Latvia for seven years already. This may be considered a sufficiently long period of time for the assessment of the practical necessity, applicability and viability of these legal provisions.

The article analyses common and different features of criminal penalties and coercive criminal justice measures in order to clarify the criminal justice nature of the coercive measures applicable to legal persons, paying special attention to the issue of guilt and possible attribution of the purposes of penalisation to coercive criminal justice measures.

Regarding the issue of the establishment of guilt, it has to be concluded that the legislature has substituted the need to establish guilt for the purposes of the application of coercive measures to legal persons with the need to establish criminally penalised

actions committed by persons related to the legal person (authorised to represent the legal person, to act on its behalf, to pass decisions on behalf of that legal person or to exercise control upon the legal person) that have been committed in the interests of the particular legal person. Furthermore, with regard to the purposes of the criminal penalty and coercive measures applicable to legal persons, it can be concluded in relation to the latter that the purposes characteristic to criminal penalties are achieved only in cases where the criminal offence in the interests of the legal person has been committed by persons who directly benefit from the business of the legal person, whereby it may be assumed pursuant to the body of provisions of Chapter VIII¹ of the Criminal Law and through analysis of the conditions of the application thereof that in all other cases one of the main aims of the abovementioned coercive measures is the seizure of illegal proceeds.

The summary of the assumed considerations regarding the similar and diverse features of the criminal penalty and coercive measures applicable to legal persons allows for the conclusion to be made that the most essential difference in the application of both forms of these measures is specifically due to the issue of establishing guilt, which in relation to legal persons has been substituted by the establishment of a criminally penalised action committed in the interests of the legal person by a natural person (representative of the legal person). If in fact, the Latvian legislature has not included these coercive measures applicable to legal persons in the system of criminal penalties stipulated by the Criminal Law, but rather created a group of compulsory measures that exists in parallel to the system of criminal penalties in addition to the other already existing compulsory measures that are not criminal penalties (compulsory measures of a medical nature, compulsory measures of a correctional nature). Such a solution is indeed to be considered as that which is most suitable for the Latvian doctrine of criminal law; although at the same time, it is rather close to the determination of the criminal liability of legal persons, except for the differences in terminology.

Eiropas Savienības Tiesas judikatūras saistošais spēks

The Binding Force of the Case Law of the European Court of Justice

Mg. philol., Mg. iur. Gundega Slaņķe

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures katedras doktorante, zvērinātu advokātu biroja "Centrs" juriste
E-pasts: Gundega.Slanke@gmail.com

Rakstā analizēts Eiropas Savienības Tiesas judikatūras – juridiski nozīmīgo atziņu, ko veido EST veiktā tiesību normu interpretācija un tiesību tālākveidošanas ceļā atrastās tiesnešu tiesību normas – *de iure* un *de facto* saistošais spēks un vieta Latvijas tiesību avotu sistēmā. Autore secina, ka Eiropas Savienības Tiesas judikatūra uzskatāma par vispārīgu patstāvīgu papildu jeb subsidiāro tiesību avotu Latvijā.

Atslēgvārdi: Eiropas Savienības Tiesa, judikatūra, tiesību avoti, tiesnešu tiesības.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	223
1. <i>Tiesību doktrīnā paustie viedokļi par EST judikatūras saistošo spēku</i>	224
2. <i>Kāpēc EST judikatūra ir vispārīgs patstāvīgs papildu tiesību avots Latvijā</i>	224
2.1. <i>Deklarācija par Savienības tiesību aktu augstāku spēku</i>	224
2.2. <i>ES tiesību pārākuma princips</i>	225
2.3. <i>EST kompetence</i>	227
2.4. <i>Valsts atbildības princips</i>	228
2.5. <i>Secinājumi, kas izriet no 2.1.–2.4. apakšnodaļas</i>	229
2.6. <i>Kāpēc EST judikatūra ir patstāvīgs papildu tiesību avots Latvijā</i>	230
<i>Kopsavilkums</i>	230
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	231
<i>Atsauces</i>	233
<i>Summary</i>	237

levads

Kopš Latvijas Republikas iestāšanās Eiropas Savienībā (turpmāk – ES) 2004. gada 1. maijā ES tiesības kļuvas par valsts tiesību sistēmas sastāvdaļu. ES tiesības veido ne tikai normatīvie tiesību akti un vispārējie tiesību principi, bet arī šīs organizācijas tiesu, īpaši Eiropas Savienības Tiesas¹ (turpmāk – EST) kā galvenās tiesu varas pārstāves ES,² nolēmumi un tajos ietvertā judikatūra.³ Tā sastāv no juridiski nozīmīgām atziņām, ko veido EST veiktā tiesību normu interpretācija un tiesību tālākveidošanas ceļā atrastās tiesnešu tiesību normas. Kā secināts tiesību doktrīnā, mūsdienās EST ir viena no visietekmīgākajām tiesām pasaulē, tās iedarbība

uz visaptverošo Eiropas integrāciju bijusi dziļa un plaša, un tās nolēmumi izšķiroši iespaidojuši dažādas politikas jomas.⁴ Tādēļ ir svarīgi noskaidrot šīs tiesas judikatūras *de iure* un *de facto* saistošo spēku un vietu nacionālajā tiesību avotu sistēmā.⁵

Lai noteiktu EST judikatūras statusu *de iure*, jāizvērtē visi ES un Latvijas tiesību akti (gan normatīvie tiesību akti, gan tiesību piemērošanas akti), kuros šis jautājums regulēts. Ne mazāk būtiski ir noskaidrot, ko par to domā tiesību zinātnieki un kā tiesību piemērotāji Latvijā un arī pati EST attiecas pret šīs tiesas judikatūru, respektīvi, kāds *de facto* ir tās saistošais spēks un vieta nacionālajā tiesību avotu sistēmā. Šajā rakstā teiktais ir aktuāls ne tikai Latvijā, bet arī citās ES dalībvalstīs, kas pieder kontinentālās Eiropas jeb romāņu-ģermāņu tiesību saimei.

1. Tiesību doktrīnā paustie viedokļi par EST judikatūras saistošo spēku

EST judikatūras saistošais spēks un tās vieta nacionālajā tiesību avotu sistēmā tiesību doktrīnā nav plaši pētīta ne Latvijā, ne citās valstīs, un par šo jautājumu pausti atšķirīgi viedokļi. Ne velti vēl 21. gadsimta sākumā Vācijas tiesību zinātnieks un zvērināts advokāts Dr. iur. Donāts Eberts (*Donat Ebert*)⁶ atzīst, ka tiešs EST spriedumu saistošais spēks *erga omnes* līdz šai dienai tā arī nav noskaidrots.⁷

Latvijas tiesību zinātnieku darbos dominē atziņa, ka EST judikatūra ir jāņem vērā.⁸ Diemžēl tās saturu autori neatklāj. Līdztekus iepriekš minētajiem viedokļiem tiesību doktrīnā sastopamas tiešas norādes uz EST prejudiciālajiem nolēmumiem kā vispārsaistošu tiesību avotu visās ES dalībvalstīs.⁹

Latvijā EST judikatūras saistošajam spēkam visvairāk uzmanības veltījis Dr. iur. Ginta Sniedzīte promocijas darbā “Tiesnešu tiesību jēdziens, evolūcija un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā”. Tajā secināts, ka EST tiesnešu tiesību normas atbilst visām vispārsaistošas tiesību normas pazīmēm un to avots – EST judikatūra – ir atzīstams par patstāvīgu tiesību avotu, taču 1. pielikumā “Tiesību avotu sistēma”, kurā šī sistēma atainota shematiski, EST judikatūra novietota nevis pie patstāvīgajiem, bet pie obligātajiem tiesību avotiem.¹⁰

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes profesore Dr. iur. Daiga Rezevska uzskata, ka EST judikatūra ievietojama patstāvīgo papildu tiesību avotu grupā blakus citiem vispārsaistošajiem nerakstītajiem tiesību avotiem, un konferencē “Augstākās tiesas judikatūra un tās loma tiesiskās domas attīstībā Latvijā” paredzētajos slaidos atrodamajā tiesību avotu shēmā to tur arī iezīmē.¹¹

2. Kāpēc EST judikatūra ir vispārsaistošs patstāvīgais papildu tiesību avots Latvijā

Autore pievienojas Daigas Rezevskas viedoklim par EST judikatūru kā vispārsaistošu patstāvīgo papildu jeb subsidiāro tiesību avotu Latvijas tiesību sistēmā un uzskata, ka tā juridiskais pamatojums atrodams dažādos tiesību avotos: ES normatīvajos tiesību aktos, EST un Latvijas tiesu nolēmumos un tiesību doktrīnā.

2.1. Deklarācija par Savienības tiesību aktu augstāku spēku

Pēc tam, kad 2009. gada 1. decembrī stājās spēkā Deklarācija par Savienības tiesību aktu augstāku spēku¹² (turpmāk – Deklarācija), kas pievienota Lisabonas līgumu pieņemšanās starpvaldību konferences nobeiguma aktam, vairs nav nekādu šaubu, ka EST judikatūra pieder vispārsaistošajiem tiesību avotiem. Šāds statuss tai piešķirts (faktiski – akceptēts) ar Deklarāciju, ko dalībvalstis pieņēmušas kopā ar Lisabonas

līgumu. Deklarācijā noteikts, ka EST nolēmumos atrodamie vispārējie tiesību principi un to konkretizācija jāievēro neatkarīgi no tā, vai tie ir vai nav ierakstīti kādā ES normatīvajā tiesību aktā, tostarp dibināšanas līgumos. Tādējādi ES galvenais likumdevējs – dalībvalstu kopums – ir akceptējis EST darbību, kas pieder visvairāk kritizētajām, proti, vispārējo tiesību principu “izgudrošanu”, un EST nolēmumos atrodamos vispārējos tiesību principus un to konkretizāciju atzinis par vispārsaistošām tiesību normām.

2.2. ES tiesību pārākuma princips

ES tiesību pārākuma principu EST iedibinājusi ar 1964. gada 15. jūlija spriedumu lietā 6/64, *Costa v. E. N. E. L.*,¹³ šo principu atklājot¹⁴ no Eiropas Ekonomikas Kopienas dibināšanas līguma¹⁵ “burta un gara”. Vēlākos nolēmumos ES tiesību pārākuma princips konkretizēts izvērstāk¹⁶ un noteikts, ka tas attiecas arī uz dalībvalstu konstitūcijām.¹⁷

Tiesību doktrīnā pārākums definēts kā ES tiesību normas īpašība (spēja) kolizijas gadījumā būt pārākai par (prevalēt pār) valsts tiesību normu.¹⁸ Šis pārākums nosaka ES un dalībvalsts tiesību normu koliziju risināšanas normu: kolīzija atrisināma, priekšroku dodot ES tiesību normai, pamatojoties uz ES tiesību piemērošanas prioritāti. Pārākums var izpausties arī citādi – kā atbilstošās iztulkošanas pienākums – valsts institūciju pienākums kolidējošo nacionālo tiesību normu interpretēt atbilstoši ES tiesību normai.¹⁹

Saskaņā ar EST judikatūru visas ES tiesības prevalē pār visām dalībvalstu tiesību normām neatkarīgi no tā, vai valsts tiesību norma tikusi pieņemta pirms vai pēc ES tiesību normas. Tomēr ES tiesības nepadara kolidējošo valsts tiesību normu par spēkā neesošu un to neatceļ, tā tikai nav piemērojama konkrētajā lietā.²⁰ Turklāt jāņem vērā, ka ES tiesību pārākuma doktrīnai piemīt divas dimensijas. Pirmo no tām veido EST rūpīgi izstrādātā pārākuma teorija, bet otrā – tās pilnīgs akcepts dalībvalstīs – ir atkarīga no šīs doktrīnas iekļaušanas valstu konstitucionālajā kārtībā un no valstu augstāko tiesu atzišanas.²¹

Latvijas tiesību zinātnē un Latvijas Republikas Satversmes tiesas judikatūrā vienprātīgi atzīts, ka ES tiesību pārākuma princips attiecas uz visām rakstītajām nacionālo tiesību normām, izņemot Latvijas Republikas Satversmi,²² bet neattiecas uz Satversmes kodolu jeb valsts konstitucionālajām pamatnormām.²³ Satversmes kodaļa saturs atklāts Konstitucionālo tiesību komisijas 2012. gada 17. septembra viedoklī “Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu”. Minētā komisija secinājusi, ka Satversmes kodols **materiālā** izpratnē ir to elementu kopums, kuri veido Latvijas valsts konstitucionālo identitāti, bet **procesuālā** izpratnē – Latvijas valsts konstitucionālās identitātes aizsardzība (neaizskaramība). Latvijas valsts konstitucionālo identitāti veido Latvijas valsts identitāte (Latvija kā nacionāla valsts, Latvijas valsts teritorija, tauta un suverēnā valsts vara) un Latvijas valsts iekārtas identitāte (mūsdienu Eiropas (Rietumu) tipa demokrātiska valsts iekārta, demokrātiskas valsts iekārtas, tiesiskas valsts, sociāli atbildīgas valsts un nacionālas valsts virsprincips).²⁴

Nedaudz atšķirīgi ir viedokļi par ES tiesību un pārējo Satversmes normu attiecībām. Dipl. iur. Lindas Ostrovskas ieskatā, pārākuma princips attiecas arī uz tām.²⁵ Turpretī EST tiesnesis prof. Egils Levits atzīst, ka situācija ar pārējām Satversmes normām nav skaidra. Vienlaikus viņš norāda, ka atšķirībām starp ES tiesību un Latvijas konstitucionālo tiesību skatupunktiem uz ES tiesību pārākumu pār Latvijas nacionālajām tiesībām nav lielas praktiskas nozīmes, jo reāli konflikts starp ES tiesībām un Satversmi nevar rasties.²⁶

Vēl jo vairāk tas attiecas uz periodu pēc Lisabonas līguma un tajā ietvertās Eiropas Savienības Pamattiesību hartas²⁷ (turpmāk – Harta) spēkā stāšanās, jo tagad neviens vairs nevar apšaubīt cilvēktiesību ievērošanas standartus ES. Analizējot ES tiesību un Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas²⁸ (turpmāk – Konvencija) mijiedarbību, Eiropas Cilvēktiesību tiesas priekšsēdētājs Žans Pols Kosta (*Jean-Paul Costa*)²⁹ norādījis: “Hartā tiešā tekstā noteikts, ka Konvencijas garantētajām tiesībām atbilstošo Hartā paredzēto tiesību nozīme un apjoms jātulko saskaņā ar Konvencijas normām, kuru interpretācijai ir jāatbilst Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrai, kas pieminēta Hartas preambulā; Hartas 52. panta trešajā daļā³⁰ atrodama tieša atsauce uz Konvencijas materiālajām tiesību normām, kuras noteic minimālo līmeni tiesību aizsardzībai, ko pieprasa Harta, tādējādi Konvencija netieši kļūst par ES tiesību daļu, nevis tikai par vienu no vispārējo tiesību principu elementiem.”³¹

Pamatojoties uz šīm Žana Pola Kostas atziņām, LL. M. cum laude Daina Celma secina: “Jāpiekrīt, ka minētā Hartas norma liedz ES tiesām atsaukties uz Konvenciju un praksi vienīgi kā uz iztulkošanas līdzekli un nonākt pie atšķirīga rezultāta; šī norma pozīciju padara par juridiski saistošu jeb noteic to par pamattiesību aizsardzības minimālo standartu, tādējādi līdz ar Lisabonas līguma spēkā stāšanos – un pat pirms ES pievienošanās Konvencijai – Konvencijas normas un arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas sniegtais iztulkojums ES tiesām ir kļuvis formāli saistošs.”³² Nav šaubu, ka Konvencijas normas un Eiropas Cilvēktiesību tiesas sniegtais iztulkojums ir saistošs arī Latvijai un citām ES dalībvalstīm.

Par Konvencijas un Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūras ietekmi uz ES tiesībām pēc Lisabonas līguma un tajā ietvertās Hartas spēkā stāšanās izteikti arī citi viedokļi. Ja EST mazāk ņems vērā Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūru, kopš ES ir pašai savs cilvēktiesību dokuments un nav vairs jāievēro Konvencija kā iedvesmas avots, cilvēktiesību atšķirīgas interpretācijas biežums minēto tiesu nolēmumos varētu pieaugt.³³ Un patiešām – šķiet, ka pēc Hartas spēkā stāšanās cilvēktiesību normas kopumā un Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūru izmanto neregulārāk un selektīvāk. No 2009. gada decembra līdz 2012. gada septembrim EST uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūru ir atsaukusies tikai piecas reizes, bet Vispārējā tiesa (iepriekš – Pirmās instances tiesa) – trīs reizes.³⁴ Vienīgi juridiski saistoša spēka piešķiršana Hartai kopā ar ES pievienošanos Konvencijai var galu galā nodrošināt personām labāku aizsardzību, kā arī tiesisko noteiktību un standartu saskaņotību visā Eiropā.³⁵ Un tikai pēc šīs pievienošanās Strasbūras tiesai piederēs pēdējais vārds Konvencijas aizsargāto tiesību interpretācijā.³⁶

ES tiesību pārākums pār nacionālajām tiesību normām, izņemot Satversmes kodolu, akceptēts arī Latvijas tiesu judikatūrā. Satversmes tiesa 2008.gada 17.janvāra sprieduma lietā Nr.2007-11-03 25.4.punktā norādījusi uz atbilstīgās iztulkošanas pienākumu. Savukārt Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments kolīziju starp ES un Latvijas tiesību normām atrisinājis par labu ES normai.³⁷

Tā kā ES tiesības veido ne tikai normatīvie tiesību akti, bet arī EST judikatūra, ES tiesību pārākums attiecas arī uz EST judikatūru. “Prejudiciālā sprieduma saistošo spēku ne tikai attiecībā uz iesniedzējtiesu, bet arī uz pārējām tiesām pamato, pirmkārt, apsvēruma, ka ar prejudiciālo spriedumu EKT nevis pasludina jaunu tiesību normu, bet gan tās interpretācija ir deklaratīva un kļūst par interpretējamā akta, normas vai Kopienų tiesību principa daļu.”³⁸ Tiesību normas, ko EST atradusi tiesību tālākveidošanas ceļā, dalībvalstīm ir saistošas tāpat kā rakstītās ES tiesības,

ņemot vērā, ka arī ES tiesību sistēma nevar sastāvēt tikai no rakstītām tiesību normām, jo katrai rakstīto tiesību sistēmai piemīt nepilnības, ko aizpilda nerakstītās tiesības, un īpaši daudz šo nepilnību atrodamas ES normatīvajos tiesību aktos.³⁹ Attaisnojumu tiesnešu tiesību radīšanai EST rod Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 220. pantā⁴⁰ noteiktajā pienākumā nodrošināt tiesiskuma ievērošanu šā līguma interpretācijā un piemērošanā. Šis pienākums EST piešķir tiesības ne tikai interpretēt līgumu, bet arī attīstīt tiesības, lai sniegtu ES stingru tiesisko pamatu.⁴¹

Tas nozīmē, ka neviena no ES dalībvalsts, arī Latvijas, tiesību normām, uz kurām attiecas ES tiesību pārākuma princips, kā arī attiecīgā valsts tiesu judikatūra nedrīkst būt pretrunā EST judikatūrai. Izņēmums ir gadījumi, kad EST ilgstoši un būtiski pārkāpj savas kompetences robežas.⁴² ES tiesību pārākuma princips nodrošina ES tiesību vienotību un konsekveni – tas izriet, piemēram, no EST 1964. gada 15. jūlija sprieduma lietā 6/64, *Costa v. E. N. E. L.*

2.3. EST kompetence

Saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienības darbību 267. pantu un Līguma par Eiropas Savienību 19. panta trešās daļas “b” punktu EST pēc dalībvalstu tiesu pieprasījuma sniedz prejudiciālus nolēmumus par līgumu⁴³ interpretāciju un ES iestāžu vai struktūru tiesību aktu interpretāciju un spēkā esību. Atbilstoši Līguma par Eiropas Savienības darbību 256. panta otrajai un trešajai daļai EST nodrošina ES tiesību vienotību un konsekveni, bet saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienību 19. panta pirmo daļu – tiesiskuma ievērošanu līgumu interpretācijā un piemērošanā. Pamatojoties uz Līguma par Eiropas Savienības darbību 263., 264. un 267. pantu un Līguma par Eiropas Savienību 19. panta trešās daļas “b” punktu, EST veic arī konstitucionālās tiesas funkcijas – lemj par ES iestāžu vai struktūru tiesību aktu spēkā esību. Kā jau minēts, EST, ņemot vērā tās kompetenci un pienākumus, plaši izmanto tiesību tālākveidošanu.

Tātad, pārfrāzējot tiesību zinātnes atziņu, ka konstitūcija ir tāda, kādu to savos nolēmumos saprot augstākā tiesa,⁴⁴ jāteic, ka ES tiesības ir tādas, kādas tās savos nolēmumos pasludina EST, interpretācijas ceļā nosakot ES rakstīto tiesību normu saturu, ar tālākveidošanas palīdzību atrodot jaunas tiesību normas un atzīstot par spēkā neesošiem ES iestāžu vai struktūru tiesību aktus. Šeit jāpiebilst, ka ES tiesību sistēmas fundamentālie principi – ES tiesību tiešās iedarbības princips, ES tiesību pārākuma princips un valsts atbildības par ES tiesību pārkāpumu princips – nav ierakstīti nevienā normatīvajā tiesību aktā, tie atrodami vienīgi EST judikatūrā.⁴⁵

ES tiesību vienotību un konsekveni var nodrošināt tikai tad, ja EST judikatūru – tiesību normu interpretāciju un tiesību tālākveidošanas ceļā atrastās tiesību normas – kā vispāršaistošu tiesību avotu piemēro ne tikai konkrētajā lietā, kuras ietvaros uzdots prejudiciālais jautājums, bet visās dalībvalstīs ikvienā lietā, uz kuru šī judikatūra attiecas. Prejudiciālā sprieduma saistošo spēku “var izskaidrot ar EKL 234. panta procedūras mērķi – nodrošināt vienotu Kopienas tiesību interpretāciju visā Kopienā, un šis mērķis tiktu apdraudēts, ja EKT sniegtajai interpretācijai būtu saistošs spēks tikai attiecībā uz lietu, kurā tā ir sniegta”.⁴⁶

Vispāršaistošs tiesību avots ir visos nolēmumos (ne tikai prejudiciālajos) ietvertā EST judikatūra, jo nav nekādas jēgas uzdot prejudiciālo jautājumu par ES tiesību normu interpretāciju, ja tā jau ir sniegta citā procedūrā pieņemtā nolēmumā. To EST noteikusi 1982. gada 6. oktobra sprieduma lietā 283/81 *Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo SpA v Ministry of Health* 13. un 14. punktā.⁴⁷ To pierāda tas, ka EST savu judikatūru par kādu tiesību jautājumu attīsta dažādās procedūrās pieņemtos nolēmumos.⁴⁸

Kā atzīts Francijas tiesību doktrīnā, prejudiciālā nolēmuma tiesvedības procesu reglamentē ne tikai ES normatīvie tiesību akti, bet arī attiecīgā EST judikatūra.⁴⁹ Īpaši nozīmīgs ir EST spriedums jau minētajā lietā 283/81 *Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo SpA v Ministry of Health*, kurā EST noteica ierobežojumus dalībvalsts tiesas pienākumam vērsties EST ar prejudiciāla nolēmuma lūgumu, ja šīs tiesas nolēmumus saskaņā ar attiecīgās valsts tiesību aktiem nevar pārsūdzēt. Šajā lietā EST prejudiciālajā nolēmumā ir veikusi nevis tiesību normas (kas tolaik bija ietverta Eiropas Ekonomikas Kopienas dibināšanas līguma 177. pantā un pēc būtības joprojām palikusi nemainīga, tikai tagad atrodama Līguma par Eiropas Savienības darbību 267. pantā) interpretāciju, bet gan tiesību tālākveidošanu – teleoloģisko redukciju. EST uzlikusi ierobežojumu pārāk plaši formulētajai tiesību normai, un teleoloģiskās redukcijas ceļā tālākveidotā tiesību norma ir šāda: ja jautājumu par Līgumu vai ES iestāžu vai struktūru tiesību aktu interpretāciju ierosina par lietu, ko izskata dalībvalsts tiesa, kuras nolēmumus saskaņā ar attiecīgās valsts tiesību aktiem nevar pārsūdzēt, izņemot gadījumus, kad jautājums nav būtisks vai EST attiecīgo ES tiesību normu jau ir interpretējusi, vai tas, kā pareizi piemērot ES tiesības, ir tik acīmredzams, ka par to nevar būt nekādu pamatotu šaubu, šai dalībvalsts tiesai tad jāvēršas EST.⁵⁰ Teleoloģiskā redukcija izmantota, pamatojoties uz Eiropas Ekonomikas Kopienas dibināšanas līguma 177. panta trešās daļas mērķi – novērst atšķirības, kas ES teritorijā judikatūrā varētu rasties saistībā ar ES tiesībām (sk. sprieduma 7. punktu).

Pēc minētā sprieduma spēkā stāšanās prejudiciālos jautājumus dalībvalstu tiesas EST uzdod, pamatojoties tieši uz šo EST reducēto tiesību normu. Piemēram, Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments 2009. gada 5. marta spriedumā lietā Nr. A42347606, SKA-175/2009 (16. punktā) savas tiesības konkrētajā gadījumā neuzdot prejudiciālo jautājumu pamatojis tieši ar šo tiesnešu tiesību normu, jo dibināšanas līgumos nekādi izņēmumi no dalībvalsts tiesu pienākuma šādu jautājumu uzdot nekad nav bijuši paredzēti.

2.4. Valsts atbildības princips

Saskaņā ar valsts atbildības principu, ko iedibinājusi EST, dalībvalsts ir atbildīga par ES tiesību pārkāpumu, ko veicis jebkurš valsts varas atzars: likumdevēja vara, izpildu vara vai tiesu vara.⁵¹ Principu, kas paredz valsts atbildību – pienākumu maksāt kompensāciju – par ES tiesību pārkāpumu, EST pirmoreiz pieminējusi 1991. gada 19. novembra spriedumā apvienotajās lietās C-6/90 un C-9/90 *Andrea Francovich and Danila Bonifaci and others v Italian Republic*⁵² un vēlāk attīstījusi un pilnveidojusi daudzos citos spriedumos.

Saistībā ar EST judikatūras statusu analizējama valsts atbildība par šīs judikatūras neievērošanu. Tās saturs noteikts EST 1996. gada 5. marta sprieduma apvienotajās lietās C-46/93 un C-48/93 *Brasserie du Pêcheur SA v Bundesrepublik Deutschland and The Queen v Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd and others* 57. punktā, EST 2003. gada 30. septembra sprieduma lietā C-224/01 *Gerhard Köbler v Republik Österreich*⁵³ 56. punktā un EST 2006. gada 13. jūnija sprieduma lietā C-173/03 *Traghetti del Mediterraneo SpA v Repubblica Italiana*⁵⁴ 43. punktā. No minētajiem nolēmumiem izriet: ja dalībvalsts tiesa, kuras nolēmumu nevar pārsūdzēt, neievēro EST judikatūru, proti, pieņem nolēmumu, kas ir tai pretrunā, valstij iestājas atbildība par ES tiesību pārkāpumu.

Nav šaubu, ka EST judikatūra ir saistoša ne tikai dalībvalstu tiesām, bet arī likumdevējai un izpildu varai. Piemēram, ja EST 1999. gada 9. februāra spriedumā lietā C-167/97 *Regina v Secretary of State for Employment*, iztulkojot Eiropas

Kopienas dibināšanas līguma 119. pantu,⁵⁵ noteikusi, ka jēdzienā “darba samaksa” ietilpst arī darba piespiedu kavējuma samaksa,⁵⁶ tad ES kompetences jomās⁵⁷ Latvija nedrīkst pieņemt šai interpretācijai neatbilstošu normatīvo regulējumu.

2.5. Secinājumi, kas izriet no 2.1.–2.4. apakšnodalās

No iepriekš minētā secināms, ka juridiski nozīmīgās atziņas, ko EST atradusi tiesību tālākveidošanas ceļā, jeb tiesnešu tiesības atbilst visām trim tiesību normai raksturīgajām pazīmēm:

- 1) tām ir vispāršaistošs spēks (tiesību norma, regulējot tiesību subjektu uzvedības modeli, nosaka to, kam obligāti jābūt, nevis to, kas ir);
- 2) to piemērojamību nodrošina valsts tiesu vai izpildu vara piespiedu kārtā;
- 3) tās ir lietojamas vairākkārtīgi un attiecas uz noteiktu personu loku.⁵⁸

EST judikatūra attiecas ne tikai uz attiecīgās lietas dalībniekiem, bet uz nenoteiktu personu loku, tādēļ ir lietojama vairākkārtīgi. Spilgts piemērs ir EST 1982. gada 6. oktobra spriedumā lietā 283/81 *Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo SpA v Ministry of Health* teleoloģiskās redukcijas ceļā atrastā tiesību norma, kas minēta jau iepriekš. Šis priekšraksts obligāti jāievēro visām dalībvalstu tiesām, kuru nolēmumus saskaņā ar attiecīgās valsts tiesību aktiem nevar pārsūdzēt, nevis tikai tiesai, kas uzdeva attiecīgo prejudiciālo jautājumu.

EST judikatūras piemērojamību piespiedu kārtā nodrošina valsts atbildības princips, kā arī Līguma par Eiropas Savienības darbību 260. pantā dalībvalstīm paredzētais pienākums veikt pasākumus, lai izpildītu EST spriedumu, kurā konstatēts, ka dalībvalsts nav izpildījusi kādu Līgumos paredzētu pienākumu, un EST ir tiesības uzlikt soda naudu vai kavējuma naudu dalībvalstij, kas to nav darījusi. To, ka dalībvalsts nav izpildījusi kādu Līgumos paredzētu pienākumu, EST dažkārt konstatē, pamatojoties tieši uz savu judikatūru.⁵⁹ Tātad EST tiesnešu tiesību normas ir vispāršaistošas tāpat kā ES normatīvajos tiesību aktos ietvertās.

Rakstītās ES tiesību normas interpretācija (arī tās rezultāts) nav jaunatrasta tiesību norma, taču ir vispāršaistoša kā attiecīgās normas satura atklājēja un tātad kā pati šī norma, jo ES tiesību norma un EST veiktais tās iztulkojums veido nedalāmu vienību.

EST noteikusi, ka tās sprieduma rezolutīvā daļa jāsaprot nolēmuma motīvu kontekstā.⁶⁰ Tātad ikvienā EST nolēmumā vispāršaistoša ir ne tikai rezolutīvā daļa, bet arī motīvu daļā ietilpstošā judikatūra. To apliecina EST 1978. gada 16. marta spriedums lietā 135/77 *Robert Bosch GmbH v Hauptzollamt Hildesheim*, kura rezolutīvā daļa veidota no iepriekš pieņemta prejudiciālā nolēmuma rezolutīvās un motīvu daļas.⁶¹

Savu judikatūru kā vispāršaistošu tiesību avotu EST uztvērusi un izmantojuši ļoti daudzos nolēmumos – tas redzams no vairākiem jau aprakstītajiem piemēriem. EST judikatūru kā vispāršaistošu tiesību avotu piemēro arī Latvijas tiesas. Kā jau minēts, Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments 2009. gada 5. marta sprieduma lietā Nr. A42347606, SKA-175/2009 16. punktā savas tiesības konkrētajā gadījumā neuzdot prejudiciālo jautājumu pamatojis ar EST 1982. gada 6. oktobra spriedumā lietā 283/81 *Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo SpA v Ministry of Health* teleoloģiskās redukcijas ceļā atrasto tiesību normu. Savukārt Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2009. gada 14. oktobra spriedumā lietā Nr. SKC-899 lieta izšķirta (Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2009. gada 20. aprīļa spriedums atcelts daļā), pamatojoties uz EST 1999. gada 9. februāra spriedumā lietā C-167/97 *Regina v Secretary of State for Employment* sniegto tiesību normas interpretāciju.⁶²

2.6. Kāpēc EST judikatūra ir patstāvīgais papildu tiesību avots Latvijā

Kā iepriekš noskaidrots, EST tiesnešu tiesību normas ir vispāršaistošas tāpat kā ES normatīvajos tiesību aktos ietvertās, savukārt rakstītās ES tiesību normas interpretācija ir vispāršaistoša, jo ES tiesību norma un EST veiktais tās iztulkojums veido nedalāmu vienību. Tātad EST judikatūra ir vispāršaistošs tiesību avots. Latvijā tiesību avoti pēc vispāršaistošā spēka kritērija tiek iedalīti patstāvīgajos tiesību avotos, kas ir vispāršaistoši, jo satur tiesību normas, un tiesību palīgavotos, kuri nav vispāršaistoši. Savukārt patstāvīgie tiesību avoti sastāv no pamatavotiem un papildu jeb subsidiārajiem avotiem.⁶³ Latvija tāpat kā citas kontinentālās Eiropas jeb romāņu-ģermāņu tiesību saimes valstis⁶⁴ pieder tā dēvētajām rakstīto tiesību zemēm, tāpēc mūsu valstī par patstāvīgajiem pamatavotiem atzīst tikai normatīvos tiesību aktus. Šā iemesla dēļ EST judikatūra pievienojama patstāvīgajiem papildu jeb subsidiārajiem tiesību avotiem – nerakstītajiem tiesību avotiem, kuri sastāv no tiesību normām un kuru avots ir nevis likumdevējs, bet gan suverēns, proti, vispārējiem tiesību principiem un ieradumu (paražu) tiesībām.⁶⁵

Kopsavilkums

1. Eiropas Savienības Tiesas (EST) judikatūras saistošais spēks un tās vieta nacionālajā tiesību avotu sistēmā tiesību doktrīnā nav plaši pētīta ne Latvijā, ne citās valstīs, un par šo jautājumu pausti atšķirīgi viedokļi.
2. Ar Deklarāciju par Savienības tiesību aktu augstāku spēku, kas pievienota Lisabonas līgumu pieņemšanās starpvaldību konferences nobeiguma aktam un stājās spēkā 2009. gada 1. decembrī, Eiropas Savienības (ES) galvenais likumdevējs – dalībvalstu kopums – EST nolēmumos atrodamos vispārējos tiesību principus un to konkretizāciju atzinis par vispāršaistošām tiesību normām.
3. Tā kā ES tiesības veido ne tikai normatīvie tiesību akti, bet arī EST judikatūra, ES tiesību pārākums attiecas arī uz šo judikatūru – juridiski nozīmīgajām atziņām, ko veido EST veiktā tiesību normu interpretācija un tiesību tālākveidošanas ceļā atrastās tiesnešu tiesību normas. Tas nozīmē, ka nevienas ES dalībvalsts (arī Latvijas) tiesību normas, uz kurām attiecas ES tiesību pārākuma princips, kā arī attiecīgā valsts tiesu judikatūra nedrīkst būt pretrunā EST judikatūrai.
4. ES tiesības ir tādas, kādas tās savos nolēmumos pasludina EST, interpretācijas ceļā nosakot ES rakstīto tiesību normu saturu, ar tālākveidošanas palīdzību atrodot jaunas tiesību normas un atzīstot par spēkā neesošiem ES iestāžu vai struktūru tiesību aktus. ES tiesību vienotību un konsekveni var nodrošināt tikai tad, ja EST judikatūru kā vispāršaistošu tiesību avotu piemēro ne tikai konkrētajā lietā, kuras ietvaros uzdots prejudiciālais jautājums, bet visās dalībvalstīs ikvienā lietā, uz kuru šī judikatūra attiecas. Vispāršaistošs tiesību avots ir visos nolēmumos (ne tikai prejudiciālajos) ietvertās EST atziņas. Ikvienā EST nolēmumā vispāršaistoša ir ne tikai rezolūtīvā daļa, bet arī motīvu daļa ietilpstošā judikatūra.
5. Ja dalībvalsts tiesa, kuras nolēmumu nevar pārsūdzēt, neievēro EST judikatūru, proti, pieņem nolēmumu, kas ir tai pretrunā, valstij iestājas atbildība par ES tiesību pārkāpumu. EST judikatūra ir saistoša ne tikai dalībvalstu tiesām, bet arī likumdevējai un izpildu varai.
6. Juridiski nozīmīgās atziņas, ko EST atradusi tiesību tālākveidošanas ceļā, jeb tiesnešu tiesības atbilst visām trim tiesību normai raksturīgajām pazīmēm.

Tātad EST tiesnešu tiesību normas ir vispāršaistošas tāpat kā ES normatīvajos tiesību aktos ietvertās. Rakstītās tiesību normas interpretācija (tās rezultāts) nav jaunatrasta tiesību norma, taču ir vispāršaistoša kā attiecīgās normas satura atklājēja un tātad kā pati šī norma, jo ES tiesību norma un EST veiktais tās iztulkojums veido nedalāmu vienību.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Borharts, K. D.* Eiropas Savienības tiesību ceļvedis. Luksemburga: Eiropas Savienības Publikāciju birojs, 2011.
2. *Borkoveca, M.* Dalībvalstu tiesību normu un Eiropas Savienības tiesību normu kolīziju risināšanas problēmjautājumi. Promocijas darbs. Pieejams: <https://luis.lanet.lv/pls/pub/luj.fprnt?!=1&fn=F1235036252/Marina%20Borkoveca%202011.pdf> [skatīts 10.08.2012.].
3. *Borkoveca, M.* Eiropas Savienības tiesību sistēmas mijiedarbība ar dalībvalstu tiesību sistēmām. *Jurista Vārds*, Nr. 13 (608), 2010, 30. marts.
4. *Celma, D.* Eiropas tiesu mijiedarbība. Eiropas Cilvēktiesību tiesa un Eiropas Savienības Tiesa: no divām nesaistītām institūcijām līdz vienotai sistēmai. *Jurista Vārds*, Nr. 52 (699), 2011, 27. decembris.
5. Deklarācija par Savienības tiesību aktu augstāku spēku: Deklarācijas, kas pievienotas ar Lisabonas līgumu, kas parakstīts 2007. gada 13. decembrī, pieņemušās starpvaldību konferences nobeiguma aktam. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 82, 2008, 28. maijs.
6. *Dupate, K.* Eiropas Savienības tiesas prakse darba tiesībās. Rīga: Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība, 2011.
7. *Eberts, D.* Eiropas tiesības Latvijas tiesu praksē. Ievads Eiropas tiesībās. No: *Eiropas Savienības tiesību piemērošana. Rokasgrāmata praktizējošiem juristiem*. Otrais papildinātais izdevums. Lutere-Timmele D. L. (zin. red.). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008.
8. *Freija, I., Lutere-Timmele, D. L., Vasariņš, N.* Prejudiciālais nolēmums. No: *Eiropas Savienības tiesību piemērošana. Rokasgrāmata praktizējošiem juristiem*. Otrais papildinātais izdevums. Lutere-Timmele D. L. (zin. red.). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008.
9. *Iļjanova, D.* Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005.
10. *Jelāgins, J.* Tiesību pamatavoti. No: *Mūsdienu tiesību teorijas atziņas: Mācību grāmata. Rakstu krājums*. Melķis E. (red.). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999.
11. *Kalniņš, E.* Tiesību normu piemērošanas loģiskā shēma. No: *Juridiskās metodes pamati. 11 soli tiesību normu piemērošanā*. Melķis E. (zin. red.). Rīga: Latvijas Universitāte, 2003.
12. Konstitucionālo tiesību komisijas 2012. gada 17. septembra viedoklis "Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu". Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf [skatīts 26.12.2012.].
13. *Levits, E.* Eiropas Savienības tiesības un Satversme. No: *Eiropas tiesības*. Otrais papildinātais izdevums. Jundzis T. (red.). Rīga: Juridiskā koledža, 2007.
14. *Lutere-Timmele, D. L.* Priekšvārds. No: *Eiropas Savienības tiesību piemērošana. Rokasgrāmata praktizējošiem juristiem*. Otrais papildinātais izdevums. Lutere-Timmele D. L. (zin. red.). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008.
15. *Osipova, S.* Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004.
16. *Ostrovskā, L.* Ārējo normatīvo tiesību aktu hierarhija pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai (I). *Likums un Tiesības*, Nr. 2 (78), 2006, februāris, 8. sēj.
17. *Ostrovskā, L.* Ārējo normatīvo tiesību aktu hierarhija pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai (II). *Likums un Tiesības*, Nr. 3 (79), 2006, marts, 8. sēj.
18. *Rezevska, D.* Judikatūra kā tiesību avots: izpratne un pielietošana. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens, 2010, Nr. 1.
19. *Rezevska, D.* Judikatūra kā tiesību avots: izpratne un pielietošana. Slaidi Augstākās tiesas Senāta un Tiesu palātu 15 gadu darbībai veltītajai starptautiskajai konferencē "Augstākās tiesas judikatūra un tās loma tiesiskās domas attīstībā Latvijā". Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/about/conferences/judic/> [skatīts 08.08.2012.].
20. *Rezevska, D.* Tiesiskās palāvības principa satura konkretizācija un attīstība judikatūrā. No: *Politika un tiesības. Tiesību un juridiskās prakses ilgtspējīga attīstība. Rakstu krājums*. Apvienotais pasaules latviešu zinātnieku 3. kongress un Letonikas 4. kongress. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012.

21. *Sniedzīte, G.* Tiesnešu tiesību jēdziens, evolūcija un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā. Promocijas darbs. Pieejams: <https://luis.lanet.lv/pls/pub/luj.fprnt?!=1&fn=F372913737/Ginta%20Sniedzite%202010.pdf> [skatīts 03.08.2012.].
22. Annual Lecture by Mr Jean-Paul Costa, President of the European Court of Human Rights. Pieejams: http://www.kcl.ac.uk/depsta/law/news/news_details.php?id=138 [skatīts 27.12.2012.].
23. Costa, J. P. The relationship between the European Convention on Human Rights and European Union Law – A Jurisprudential Dialogue between the European Court of Human Rights and the European Court of Justice. Lecture at the King's College, London, 7 October 2008. Pieejams: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/DA4C4A2E-0CBE-482A-A205-9EA0A6E31F6/0/2008_Londres_King_s_College_7_10.pdf [skatīts 27.12.2012.].
24. *Constantinesco, V.* The ECJ as a Law Maker: *Praeter aut Contra Legem? No: Judicial Review in European Union Law.* O'Keefe D. & Bavasso A. (eds.). The Hague: Kluwer Law International, 2000.
25. *Craig, P., de Búrca, G.* EU Law. Text, Cases, and Materials. Fifth edition. New York: Oxford University Press Inc., 2011.
26. *Everling, U.* On the Judge-Made Law of the European Community's Courts. Judicial Review in European Union Law. O'Keefe D. & Bavasso A. (eds.). The Hague: Kluwer Law International, 2000.
27. *Kuijjer, M.* The Accession of the European Union to the ECHR: a Gift for the ECHR's 60th Anniversary or an Unwelcome Intruder at the Party? Amsterdam Law Forum, 2011, Vol. 3, No. 4. Pieejams arī: <http://ojs.uvu.vu.nl/alf/article/view/240/428> [skatīts 05.04.2013.].
28. *Naómé, C.* Le renvoi préjudiciel en droit européen. Guide pratique. Bruxelles: De Boeck&Larcier s.a., 2007.
29. *Polakiewicz, J.* Fundamental Rights In Europe: A Matter For Two Courts, Oxford Brookes University, 18 January 2013. EU law and the ECHR: Will EU accession to the European Convention on Human Rights square the circle? Speech by Mr Jörg Polakiewicz (Head of Human Rights and development Department of the Council of Europe). Pieejams: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/accession/Accession_documents/Oxford_18_January_2013_versionWeb.pdf [skatīts 04.04.2013.].
30. *Sweet, A. S.* The European Court of Justice. *No: The Evolution of EU Law.* Second edition. Craig P., de Búrca G. (eds.). New York: Oxford University Press, Inc., 2011.
31. *Марченко, М. Н.* Судебное правотворчество и судебское право. Москва: Проспект, 2008.

Normatīvie tiesību akti

1. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.
2. Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: LR starptautiskais līgums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.143/144, 1997, 13.jūnijs. Aktuālā redakcija pieejama: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/56D2C838-7133-4010-8D00-99BE58570B95/0/LVA_CONV.pdf [skatīts 31.01.2012.].
3. Lisabonas līgums, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu: Eiropas Savienības līgums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 82, 2008, 28. maijs.
4. Līgums par Eiropas Savienību (konsolidēts): Eiropas Savienības līgums. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, C 83, 2010, 30. marts.
5. Līgums par Eiropas Savienības darbību (konsolidēts): Eiropas Savienības līgums. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, C 83, 2010, 30. marts.
6. Eiropas Savienības Pamattiesību harta. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, C 83, 2010, 30. marts, 389. lpp.
7. Treaty Establishing the European Community (consolidated): treaty of the European Union. Official Journal of the European Communities, 31 August 1992, Volume 35, C 224.
8. Treaty Establishing the European Economic Community: treaty of the European Union. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm> [skatīts 23.08.2012.].

Juridiskās prakses materiāli

1. EST 2006. gada 13. jūnija spriedums lietā C-173/03 *Traghetti del Mediterraneo SpA v Repubblica Italiana*. ECR, 2006.
2. EST 2003. gada 9. decembra spriedums lietā C-129/00 *Commission of the European Communities v Italian Republic*. ECR, 2003.
3. EST 2003. gada 30. septembra spriedums lietā C-224/01 *Gerhard Köbler v Republik Österreich*. ECR, 2003.
4. EST 2000. gada 11. janvāra spriedums lietā C-285/98 *Tanja Kreil v Bundesrepublik Deutschland*. ECR, 2000.

5. EST 1999. gada 9. februāra spriedums lietā C-167/97 *Regina v Secretary of State for Employment, ex parte Nicole Seymour-Smith and Laura Perez*. ECR, 1999.
6. EST 1999. gada 9. februāra spriedums lietā C-343/96 *Dilexport Srl v Amministrazione delle Finanze dello Stato*. ECR, 1999.
7. EST 1996. gada 5. marta spriedums apvienotajās lietās C-46/93 un C-48/93 *Brasserie du Pêcheur SA v Bundesrepublik Deutschland and The Queen v Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd and others*. ECR, 1996.
8. EST 1991. gada 19. novembra spriedums apvienotajās lietās C-6/90 un C-9/90 *Andrea Francovich and Danila Bonifaci and others v Italian Republic*. ECR, 1991.
9. EST 1982. gada 6. oktobra spriedums lietā 283/81 *Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo SpA v Ministry of Health*. ECR, 1982.
10. EST 1978. gada 16. marta spriedums lietā 135/77 *Robert Bosch GmbH v Hauptzollamt Hildesheim*. ECR, 1978.
11. EST 1978. gada 9. marta spriedums lietā 106/77 *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SpA*. ECR, 1978, p. 00629.
12. EST 1977. gada 14. jūlija spriedums lietā 1/77 *Robert Bosch GmbH v Hauptzollamt Hildesheim*. ECR, 1977.
13. EST 1970. gada 17. decembra spriedums lietā 11/70 *Internationale Handelsgesellschaft mbH pret Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*. ECR, 1970.
14. EST 1964. gada 15. jūlija spriedums lietā 6/64 *Flaminio Costa v E.N.E.L.* ECR, 1964, English special edition.
15. Par Rīgas teritorijas plānojuma daļas 2006.–2018. gadam, kas attiecas uz Rīgas brīvdostas teritoriju, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 115. pantam: Satversmes tiesas 2008. gada 17. janvāra spriedums lietā Nr. 2007-11-03. Latvijas Vēstnesis, Nr.12, 2008, 23. janvāris.
16. Senāta CLD 2009. gada 14. oktobra spriedums lietā Nr.SK-899. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/files/archive/department1/2009/899-09.doc> [skatīts 29.08.2012.].
17. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 5. marta spriedums lietā Nr. A42347606, SKA-175/2009. Pieejams: www.at.gov.lv/files/docs/dupate_majas%20lapai_senaats_2009.doc [skatīts 14.08.2012.].

Atsauces

1. Kopš Lisabonas līguma spēkā stāšanās 2009. gada 1. decembrī Eiropas Kopiena ir pārdēvēta par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienu Tiesa – par Eiropas Savienības Tiesu, tādēļ šā darba ietvaros lietoti vienīgi jaunie nosaukumi – arī rakstot par Eiropas Kopienu un Eiropas Kopienu Tiesu, izņemot, protams, citātos un vēsturisko normatīvo tiesību aktu nosaukumus. Lisabonas līgums, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu: Eiropas Savienības līgums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 82, 2008, 28. maijs.
2. Марченко, М. Н. Судебное правотворчество и судебское право. Москва: Проспект, 2008, с. 445.
3. Constantinesco, V. The ECJ as a Law Maker: *Praeter aut Contra Legem? No: Judicial Review in European Union Law*. O’Keeffe D. & Bavasso A. (eds.). The Hague: Kluwer Law International, 2000, p. 74.
4. Sweet, A. S. The European Court of Justice. Grām.: The Evolution of EU Law. Second edition. Craig P., de Búrca G. (eds.). New York: Oxford University Press, Inc., 2011, p. 121.
5. Viss par EST rakstītais attiecas arī uz pārējām ES tiesām – Vispārējo tiesu un specializētajām tiesām –, ciktāl to kompetence saistīta ar jomām, ar kurām var saskarties dalībvalsts (tātad arī Latvijas valsts) vara, piemēram, Vispārējās tiesas kompetence prejudiciālu nolēmumu pieņemšanā (sk. Līguma par Eiropas Savienību 19. panta pirmo daļu, Līguma par Eiropas Savienības darbību 254. pantu, 256. panta trešo daļu, 257. pantu).
Līgums par Eiropas Savienību (konsolidēts): Eiropas Savienības līgums. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, C 83, 2010, 30. marts, 13. lpp.
Līgums par Eiropas Savienības darbību (konsolidēts): Eiropas Savienības līgums. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, C 83, 2010, 30. marts, 47. lpp.
Sk. arī: Craig, P., de Búrca, G. EU Law. Text, Cases, and Materials. Fifth edition. New York: Oxford University Press Inc., 2011, p. 109.
6. Lutere-Timmele, D. L. Priekšvārds. No: *Eiropas Savienības tiesību piemērošana. Rokasgrāmata praktizējošiem juristiem*. Otrais papildinātais izdevums. Lutere-Timmele D.L. (zin. red.). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 14., 15. lpp.

7. *Eberts, D.* Eiropas tiesības Latvijas tiesu praksē. Ievads Eiropas tiesībās. *No: Eiropas Savienības tiesību piemērošana. Rokasgrāmata praktizējošiem juristiem.* Otrais papildinātais izdevums. Lutere-Timmele D. L. (zin. red.). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 25. lpp.
8. Sk., piemēram, *Dupate, K.* Eiropas Savienības tiesas prakse darba tiesībās. Rīga: Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība, 2011, 10. lpp.
9. Sk., piemēram, *Freija, I., Lutere-Timmele, D. L., Vasariņš, N.* Prejudiciālais nolēmums. *No: Eiropas Savienības tiesību piemērošana. Rokasgrāmata praktizējošiem juristiem.* Otrais papildinātais izdevums. Lutere-Timmele D. L. (zin. red.). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 93., 94., 138. lpp.
10. *Sniedzīte, G.* Tiesnešu tiesību jēdziens, evolūcija un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā. Promocijas darbs, 61.–68., 249., 286. lpp. Pieejams: <https://luis.lanet.lv/pls/pub/luj.fprnt?l=1&fn=F372913737/Ginta%20Sniedzite%202010.pdf> [skatīts 03.08.2012.].
11. *Rezevska, D.* Judikatūra kā tiesību avots: izpratne un pielietošana. *Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens*, Nr. 1, 2010, 31.lpp.; *Rezevska, D.* Judikatūra kā tiesību avots: izpratne un pielietošana. Slaidi Augstākās tiesas Senāta un Tiesu palātu 15 gadu darbībai veltītajai starptautiskajai konferencī "Augstākās tiesas judikatūra un tās loma tiesiskās domas attīstībā Latvijā". Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/about/conferences/judic/> [skatīts 08.08.2012.].
12. Deklarācija par Savienības tiesību aktu augstāku spēku: Deklarācijas, kas pievienotas ar Lisabonas līgumu, kas parakstīts 2007. gada 13. decembrī, pieņemušās starpvaldību konferences nobeiguma aktam. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 82, 2008, 28. maijs.
13. EST 1964. gada 15. jūlija spriedums lietā 6/64 *Flaminio Costa v E.N.E.L.* ECR, 1964, English special edition, p. 00585.
14. Vispārējos tiesību principus var atvasināt no tiesiskās sistēmas pamatnormas vai no citiem vispārējiem tiesību principiem vai arī atklāt no normatīvajiem tiesību aktiem vai visas tiesiskās sistēmas kopumā. *Iļjanova, D.* Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 117. lpp.; *Rezevska, D.* Tiesiskās palāvības principa satura konkretizācija un attīstība judikatūrā. *No: Politika un tiesības. Tiesību un juridiskās prakses ilgtspējīga attīstība. Rakstu krājums.* Apvienotais pasaules latviešu zinātnieku 3. kongress un Letonikas 4. kongress. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 10. lpp.
15. Treaty Establishing the European Economic Community: treaty of the European Union. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm> [skatīts 23.08.2012.].
16. Sk.: EST 1978. gada 9. marta spriedums lietā 106/77 *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SpA*, 17., 18., 21.–24. punkts. ECR, 1978, p. 00629.
17. EST 1970. gada 17. decembra spriedums lietā 11/70 *Internationale Handelsgesellschaft mbH pret Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*, 3., 4. punkts. ECR, 1970, p. 01125; EST 2000. gada 11. janvāra spriedums lietā C-285/98 *Tanja Kreil v Bundesrepublik Deutschland*, 5., 12., 32. punkts. ECR, 2000, p. I-00069.
18. *Borkoveca, M.* Eiropas Savienības tiesību sistēmas mijiedarbība ar dalībvalstu tiesību sistēmām. *Jurista Vārds*, Nr. 13 (608), 2010, 30. marts.
19. *Borkoveca, M.* Dalībvalstu tiesību normu un Eiropas Savienības tiesību normu kolīziju risināšanas problēmjautājumi. Promocijas darbs. Pieejams: <https://luis.lanet.lv/pls/pub/luj.fprnt?l=1&fn=F1235036252/Marina%20Borkoveca%202011.pdf> [skatīts 10.08.2012.].
20. *Craig, P., de Búrca, G.* EU Law. Text, Cases, and Materials. Fifth edition. New York: Oxford University Press Inc., 2011, p. 266–267; *Borkoveca, M.* Dalībvalstu tiesību normu un Eiropas Savienības tiesību normu kolīziju risināšanas problēmjautājumi. Promocijas darbs, 62. lpp. Pieejams: <https://luis.lanet.lv/pls/pub/luj.fprnt?l=1&fn=F1235036252/Marina%20Borkoveca%202011.pdf> [skatīts 10.08.2012.].
21. *Craig P., de Búrca, G.* EU Law. Text, Cases, and Materials. Fifth edition. New York: Oxford University Press Inc., 2011, p. 267.–268.
22. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.
23. *Levits, E.* Eiropas Savienības tiesības un Satversme. *No: Eiropas tiesības. Otrais papildinātais izdevums.* Jundzis T. (red.). Rīga: Juridiskā koledža, 2007, 585.–590. lpp.; *Ostrovskā, L.* Ārējo normatīvo tiesību aktu hierarhija pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai (II). *Likums un Tiesības*, Nr.3 (79), 2006, marts, 8. sēj., 76. lpp.; Par Rīgas teritorijas plānojuma daļas 2006.–2018. gadam, kas attiecas uz Rīgas brīvostas teritoriju, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 115. pantam: Satversmes tiesas 2008. gada 17. janvāra spriedums lietā Nr. 2007-11-03, 25.4. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 12, 2008, 23. janvāris.
24. Konstitucionālo tiesību komisijas 2012. gada 17. septembra viedoklis "Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu", 55.–87. lpp. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf [skatīts 26.12.2012.].
25. *Ostrovskā, L.* Ārējo normatīvo tiesību aktu hierarhija pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai (II). *Likums un Tiesības*, Nr. 3 (79), 2006, marts, 8. sēj., 76. lpp.

26. *Levits, E.* Eiropas Savienības tiesības un Satversme. No: *Eiropas tiesības*. Otrais papildinātais izdevums. Jundzis T. (red.). Rīga: Juridiskā koledža, 2007, 589.–592. lpp.
27. Eiropas Savienības Pamattiesību harta. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, C 83, 2010, 30. marts, 389. lpp.
28. Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: LR starptautiskais līgums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143/144, 1997, 13. jūnijs. Aktuālā redakcija pieejama: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/56D2C838-7133-4010-8D00-99BE58570B95/0/LVA_CONV.pdf [skatīts 31.01.2012.].
29. Annual Lecture by Mr Jean-Paul Costa, President of the European Court of Human Rights. Pieejams: http://www.kcl.ac.uk/depsta/law/news/news_details.php?id=138 [skatīts 27.12.2012.].
30. Hartas 52. panta trešā daļa: “Ciktāl Hartā ir ietvertas tiesības, kuras atbilst Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā garantētajām tiesībām, šo tiesību nozīme un apjoms ir tāds pats kā minētajā Konvencijā noteiktajām tiesībām. Šis noteikums neliedz Savienības tiesībās paredzēt plašāku aizsardzību.”
31. *Costa, J. P.* The relationship between the European Convention on Human Rights and European Union Law – A Jurisprudential Dialogue between the European Court of Human Rights and the European Court of Justice. Lecture at the King’s College, London, 7 October 2008, p. 4. Pieejams: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/DA4C4A2E-0CBE-482A-A205-9EA0AA6E31F6/0/2008_Londres_King_s_College_7_10.pdf [skatīts 27.12.2012.].
32. *Celma, D.* Eiropas tiesu mijiedarbība. Eiropas Cilvēktiesību tiesa un Eiropas Savienības Tiesa: no divām nesaistītām institūcijām līdz vienotai sistēmai. *Jurista Vārds*, Nr.52 (699), 2011, 27. decembris.
33. *Kuijjer, M.* The Accession of the European Union to the ECHR: a Gift for the ECHR’s 60th Anniversary or an Unwelcome Intruder at the Party? Amsterdam Law Forum, 2011, Vol. 3, No. 4, p. 21. Pieejams arī: <http://ojs.uvu.vu.nl/alf/article/view/240/428> [skatīts 05.04.2013.].
34. *Polakiewicz, J.* Fundamental Rights In Europe: A Matter For Two Courts, Oxford Brookes University, 18 January 2013. EU law and the ECHR: Will EU accession to the European Convention on Human Rights square the circle? P.3. Speech by Mr Jörg Polakiewicz (Head of Human Rights and development Department of the Council of Europe). Pieejams: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/accession/Accession_documents/Oxford_18_January_2013_versionWeb.pdf [skatīts 04.04.2013.].
35. *Ibid.*, p. 12.
36. *Kuijjer, M.* The Accession of the European Union to the ECHR: a Gift for the ECHR’s 60th Anniversary or an Unwelcome Intruder at the Party? Amsterdam Law Forum, 2011, Vol. 3, No. 4, p. 21. Pieejams arī: <http://ojs.uvu.vu.nl/alf/article/view/240/428> [skatīts 05.04.2013.].
37. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments 2009. gada 5. marta spriedums lietā Nr. A42347606, SKA-175/2009, 13. punkts. Pieejams: www.at.gov.lv/files/docs/dupate_majas%20lapai_senaats_2009.doc [skatīts 14.08.2012.].
38. *Freija, I., Lutere-Timmele D. L., Vasariņš, N.* Prejudiciālais nolēmums. No: *Eiropas Savienības tiesību piemērošana. Rokasgrāmata praktizējošiem juristiem*. Otrais papildinātais izdevums. Lutere-Timmele D. L. (zin. red.). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 138. lpp.
39. *Borharts, K. D.* Eiropas Savienības tiesību ceļvedis. Luksemburga: Eiropas Savienības Publikāciju birojs, 2011, 82.lpp.; Everling U. On the Judge-Made Law of the European Community’s Courts. Judicial Review in European Union Law. O’Keeffe D. & Bavasso A. (eds.). The Hague: Kluwer Law International, 2000, p. 33, 35, 37.
40. Patlaban šis EST pienākums noteikts Līguma par Eiropas Savienību 19. panta pirmajā daļā.
41. *Everling, U.* On the Judge-Made Law of the European Community’s Courts. Judicial Review in European Union Law. O’Keeffe D. & Bavasso A. (eds.). The Hague: Kluwer Law International, 2000, p. 35; EST 1996. gada 5. marta spriedums apvienotajās lietās C-46/93 un C-48/93, Brasserie du Pêcheur SA v Bundesrepublik Deutschland and The Queen v Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd and others, 27. punkts. ECR, 1996, p. I-01029.
42. *Everling, U.* On the Judge-Made Law of the European Community’s Courts. Judicial Review in European Union Law. O’Keeffe D. & Bavasso A. (eds.). The Hague: Kluwer Law International, 2000, p. 42.
43. Gan Līguma par Eiropas Savienības darbību, gan Līguma par Eiropas Savienību 1. pantā noteikts, ka ar vārdu “Līgumi” apzīmēts Līgums par Eiropas Savienības darbību un Līgums par Eiropas Savienību.
44. *Constantinesco, V.* The ECJ as a Law Maker: *Praeter aut Contra Legem?* No: *Judicial Review in European Union Law*. O’Keeffe D. & Bavasso A. (eds.). The Hague: Kluwer Law International, 2000, p. 75.

45. *Ostrovskā, L.* Ārējo normatīvo tiesību aktu hierarhija pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai (I). *Likums un Tiesības*, Nr. 2 (78), 2006, februāris, 8. sēj., 52. lpp.
46. *Freija, L., Lutere-Timmele, D. L., Vasariņš, N.* Prejudiciālais nolēmums. *No: Eiropas Savienības tiesību piemērošana. Rokasgrāmata praktizējošiem juristiem*. Otrais papildinātais izdevums. Lutere-Timmele D. L. (zin. red.). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 138. lpp.
47. Sk. EST 1982. gada 6. oktobra spriedums lietā 283/81 *Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo SpA v Ministry of Health*. ECR, 1982, p. 03415.
48. Piemēram, 2003. gada 9. decembra spriedumā lietā C-129/00, Eiropas Kopienų Komisija (EKK) pret Itālijas Republiku, kas pieņemts, izvērtējot EKK prasību konstatēt valsts pienākumu neizpildi, EST atsaukusies uz 1999. gada 9. februāra prejudiciālajā nolēmumā lietā C-343/96, *Dilexport*, ietvertu juridiski nozīmīgo atziņu (judikatūru) un lietu izšķīrusi – konstatējusi valsts pienākumu neizpildi –, pamatojoties tieši uz to. Sk.: EST 2003. gada 9. decembra spriedums lietā C-129/00 *Commission of the European Communities v Italian Republic*, 7., 26., 27., 31., 40., 41. punkts. ECR, 2003, p. I-14637; EST 1999. gada 9. februāra spriedums lietā C-343/96 *Dilexport Srl v Amministrazione delle Finanze dello Stato*, 52.–54. punkts. ECR, 1999, p. I-00579.
49. *Naôme, C.* Le renvoi préjudiciel en droit européen. Guide pratique. Bruxelles: De Boeck&Larcier s.a., 2007, p. 38.
50. Sk. EST 1982. gada 6. oktobra spriedums lietā 283/81 *Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo SpA v Ministry of Health*, 10., 13., 14., 16., 21. punkts.
51. EST 2003. gada 9. decembra spriedums lietā C-129/00 *Commission of the European Communities v Italian Republic*, 29. punkts.
52. EST 1991. gada 19. novembra spriedums apvienotajās lietās C-6/90 un C-9/90 *Andrea Francovich and Danila Bonifaci and others v Italian Republic*, 36. punkts. ECR, 1991, p. I-05357. Sk. *Craig, P., de Búrca, G.* EU Law. Text, Cases, and Materials. Fifth edition. New York: Oxford University Press Inc., 2011, p. 241.
53. EST 2003. gada 30. septembra spriedums lietā C-224/01 *Gerhard Köbler v Republik Österreich*. ECR, 2003, p. I-10239.
54. EST 2006. gada 13. jūnija spriedums lietā C-173/03 *Traghetti del Mediterraneo SpA v Repubblica Italiana*. ECR, 2006, p. I-05177.
55. Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 119. pantā noteikts, ka par atalgojumu uzskatāma parasta pamatalga vai minimālā alga, kā arī jebkura cita atlīdzība naudā vai graudā, ko darba ņēmējs par darbu tieši vai netieši saņem no darba devēja. Treaty Establishing the European Community (consolidated): treaty of the European Union. Official Journal of the European Communities, 31 August 1992, Volume 35, C 224, p.6.
56. EST 1999. gada 9. februāra spriedums lietā C-167/97, *Regina v Secretary of State for Employment, ex parte Nicole Seymour-Smith and Laura Perez*, 28. punkts. ECR, 1999, p. I-00623.
57. Līguma par Eiropas Savienības darbību 2. panta pirmā un otrā daļa.
58. *Iļjanova, D.* Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 34.–35. lpp.; *Rezevska, D.* Judikatūra kā tiesību avots: izpratne un pielietošana. *Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens*, Nr. 1, 2010, 31. lpp.; *Kalniņš, E.* Tiesību normu piemērošanas loģiskā shēma. *No: Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā*. Melķis E. (zin. red.). Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 19. lpp.; *Jelāgins, J.* Tiesību pamatavoti. *No: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas: Mācību grāmata. Rakstu krājums*. Melķis E. (red.). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 66. lpp.
59. Piemēram, 2003. gada 9. decembra spriedumā lietā C-129/00, EKK pret Itālijas Republiku EST atsaukusies uz 1999. gada 9. februāra prejudiciālajā nolēmumā lietā C-343/96, *Dilexport*, ietvertu juridiski nozīmīgo atziņu (judikatūru) un lietu izšķīrusi – konstatējusi valsts pienākumu neizpildi –, pamatojoties tieši uz to.
60. EST 1978. gada 16. marta spriedums lietā 135/77 *Robert Bosch GmbH v Hauptzollamt Hildesheim*, 4. punkts. ECR, 1978, p. 00855.
61. Turpat, 4. punkts, rezolūtivā daļa; EST 1977. gada 14. jūlija spriedums lietā 1/77 *Robert Bosch*, 5. punkts, rezolūtivā daļa. EST 1977. gada 14. jūlija spriedums lietā 1/77, *Robert Bosch GmbH v Hauptzollamt Hildesheim*. ECR, 1977, p. 01473.
62. Senāta CLD 2009. gada 14. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-899, 10.2., 10.2.1., 10.2.2., 10.2.4., 10.2.5. punkts. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/files/archive/department1/2009/899-09.doc> [skatīts 29.08.2012.]. Ja tiesas ir saistītas ar kādas institūcijas nolēmumu un tām nav tiesību no tā atkāpties (respektīvi, augstākas instances tiesa atceļ zemākas instances tiesas nolēmumu, ja tas būs pretējs šīs institūcijas nolēmumam), tad šim nolēmumam piemīt vispārējo raksturs. *Iļjanova, D.* Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 66. lpp.

63. *Iļjanova, D.* Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 57.–58. lpp.
64. *Osipova, S.* Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 10., 12. lpp.
65. *Rezevska, D.* Judikatūra kā tiesību avots: izpratne un pielietošana. *Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens*, Nr. 1, 2010, 29., 31. lpp.

Summary

The article is dedicated to determine de iure and de facto binding force of the case law of the European Court of Justice (ECJ) and its place in the system of legal sources in Latvia. The case law of the ECJ consists of legally important statements, which are included in judgments of ECJ, namely, of an interpretation of legal norms, made by the ECJ, and of judge-made law norms, which the ECJ has found in legal system by use of a further law-making. The authoress concludes that the case law of the ECJ is regarded as binding independent addition legal source in Latvia.

Deleģētā likumdošana romiešu tiesībās

Delegated Legislation in Roman Law

Mg. iur., Mg. phil. Anda Smiltēna

E-pasts: Anda.Smiltena@gmail.com; tālrunis: 28303095

Publikācija veltīta deleģētās likumdošanas institūtam romiešu tiesībās. Rakstā autore aplūkojusi likumdošanas tradīcijas Romā un romiešu tiesību avotus, tai skaitā tos tiesību avotus, kurus nav radījis likumdevējs. Nozīmīgākie no tiem ir prētoru edikti – vispārstoši tiesību priekšraksti, kurus izdevusi likumdevēja iecelta, bet likumdošanas varai nepiederīga amatpersona, lai nodrošinātu vienveidīgu un pareizu likuma normu piemērošanu, interpretācijas ceļā papildinot likuma normas ar konkrētāku saturu.

Atslēgvārdi: romiešu publiskās tiesības, deleģētā likumdošana, edikti, Romas senāts, XII tabulu likumi.

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	238
1. <i>Likumdošanas tradīcijas Romā un romiešu tiesību avoti</i>	239
2. <i>Deleģētās likumdošanas tiesības un prētoru edikti</i>	243
<i>Kopsavilkums</i>	244
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	245
<i>Atsauces</i>	245
<i>Summary</i>	246

Ievads

Deleģētās likumdošanas institūts tiek uzlūkots kā mūsdienīga likumdošanas procesa neatņemama sastāvdaļa. Ja likumdevējs pats censtos izdot visus normatīvos aktus, likumdošanas sistēma sabruktu.¹ Patiešām, apjomi, kādā ikviena valsts mūsdienās ir spiesta radīt jaunas tiesību normas un grozīt vecās tiesību normas, tālu pārsniedz ikvienas likumdevēja institūcijas kapacitāti. Tomēr deleģētā likumdošana arī tiek kritizēta varas dalīšanas principa kontekstā, jo likumdošanas tiesības tādējādi tiek nodotas institūcijām, kas nav vēlētāju tieši leģitimētas. Varas dalīšanas princips striktā nozīmē paredz, ka varas atzari savā starpā tiek nodalīti un katrs īsteno savu noteiktu kompetenci. Tikai pieņemot, ka likumdošanas vara pieder likumdevējam, mēs varam saprast, kāpēc izpildvaras īstenoto likumdošanu sauc par deleģēto likumdošanu.

Deleģētās likumdošanas teorētiskais pamatojums un pieļaujamās robežas tādējādi ir cieši saistītas ar varas dalīšanas principu, kas konstitucionālo tiesību teorijā sāka nostiprināties 18. gs. beigās. Juridiskajā literatūrā tiek minēts, ka deleģētās likumdošanas institūts nav mūsdienu fenomens un tiesības darboties deleģētās likumdošanas kārtībā ir zināmas jau no 16. gs.²

Eiropas tiesību zinātnes saknes ir meklējamas sengrieķu, un jo sevišķi romiešu, tiesībās. Runājot par kāda tiesību institūta vēsturi, ir pavirši neatskatīties uz pašiem tiesību zinātnes pirmsākumiem. Parasti, pieminot romiešu tiesības, tiek prezumētas romiešu civiltiesības, kuras tiek uzskatītas par īpašu tiesību zinātņu sasniegumu un ar atsevišķiem pārgrozījumiem ir spēkā vēl mūsdienās. Romiešu publiskās tiesības ir salīdzinoši mazāk pētītas un īpašu zinātnieku uzmanību nav guvušas.

Šī raksta mērķis ir izsecināt, vai jau antīkajās tiesībās radās tradīcija, kurā vispārīstos priekšrakstus ar likumam pielīdzināmu spēku var izdot ne vien pats likumdevējs, bet arī noteiktas valsts amatpersonas. Lai to sasniegtu, noskaidrosim:

- 1) kā radās rakstītās tiesības un formalizēta likumdošanas procedūra;
- 2) kādas likumdošanas formas pastāvēja antīkajās polisās un Senajā Romā;
- 3) vai šajās likumdošanas formās ir saskatāmas deleģētās likumdošanas pazīmes;
- 4) vai deleģētās likumdošanas pazīmes atbilst mūsdienu izpratnei par deleģētās likumdošanas institūtu.

Raksta pirmā nodaļa veltīta romiešu likumdošanas institūciju un tiesību avotu izpētei. Savukārt otrajā nodaļā analizēts, vai romiešu tiesībās atzīto tiesību avotu vidū ir tādi tiesību avoti, kas izdoti deleģētās likumdošanas kārtībā.

1. Likumdošanas tradīcijas Romā un romiešu tiesību avoti

Tiesību zinātnē angļu vēsturnieka Edvarda Gibona (*Edward Gibbon*, 1723–1792) un vācu romānista Gustava Hugo (*Gustav Hugo*, 1764–1844) ietekmē Romas vēsturi sāka iedalīt četros periodos – monarhijas periodā, republikas periodā, principāta periodā un domināta periodā –, balstoties galvenokārt uz atšķirībām šo periodu tiesību avotos.³

Romiešu jurists Gajs (*Gaius*, 130–180) savā ap 150. gadu rakstītajā mācību grāmatā jurisprudences studentiem min šādus tiesību avotus: “Romiešu tiesības sastāv no likumiem (*legibus*), plebiscīta lēmumiem (*plebiscitis*), senāta lēmumiem (*senatus-consultis*), imperatora konstitūcijām (*constitutionibus principum*), pilnvarotu maģistrātu ediktiem (*edictis oerum qiu ius edicendi habent*), juristu viedokļiem (*responsis prudentium*).⁴ Tas ir visai plašs tiesību avotu klāsts, ja salīdzina ar grieķiem, kas atzina vienīgi likumus. Savukārt romiešu vēsturnieks Tits Livijs (*Titus Livius Patavinus*, 59. g. p. m. ē.–17. g. m. ē.) liecina, ka visu publisko un privāto tiesību avots ir XII tabulu likumi.⁵ Tādējādi visa romiešu tiesību avotu daudzveidība ir izaugusi no viena tiesību avota, bet, mainoties valsts institucionālajai sistēmai, tiesību sistēmā nāca klāt aizvien jauni tiesību avotu veidi.

Deleģētās likumdošanas kārtībā izdotie tiesību akti tiesību teorijā tiek atzīti par tiesību avotiem. Ja vien romiešu tiesībās pastāvēja deleģētās likumdošanas kārtībā izdoti tiesību akti, tad tie ir jāmeklē starp romiešu tiesībās atzītajiem tiesību avotiem. Savukārt katra tiesību avota aplūkošana nav īsti iespējama, neminot tā rašanās vēsturiskos nosacījumus.

Pirmais Gaja minētais tiesību avots ir likumi – *legibus*, ar to saprotot tieši rakstītos likumus. Līdzīgi kā grieķi, arī romieši ilgstošu laika periodu iztika bez rakstītajām tiesībām, vadoties no nerakstītajām paražu tiesībām. Visu monarhijas periodu jeb ķēniņu laikmetu, kas pēc Tita Līvija liecībām ildzis 244 gadus no Romas dibināšanas gada (753. g. p. m. ē.),⁶ romiešiem nebija ne rakstītu tiesību, ne formalizētu likumdošanas procedūru. Lai gan šajā periodā pastāvēja noteikta valsts pārvaldes iekārta, gan ķēniņš, gan senāts, gan tautas sapulce – kūrīju sapulce,⁷ tomēr šajā laikā neradās vajadzība pēc rakstītām tiesībām.

Rakstīto tiesību parādīšanās Romā saistāma ar Romas republikas laiku. Zīmīgi, ka, līdzīgi kā grieķiem, arī romiešiem iemesls tiesību nostiprināšanai rakstiskā formā bija sociāla rakstura nesaskaņas starp patriciešiem un plebejiem. 462. g. p. m. ē. plebeju tribūns Terentilijs Arsa (*Caius Terentillus Arsa*), lai aizsargātu sociāli neprivilģēto romiešu iedzīvotāju kārtu, ierosināja izveidot komisiju, kas rakstveidā fiksētu romiešu likumus.⁸ Tā rezultātā 451. g. p. m. ē. tika izveidota 10 vīru komisija – tā saucamie *decimviri*, kam tika dots uzdevums sagatavot paražu tiesības rakstītā formā pēc tāda paša parauga kā slavenajos Solona likumos Atēnās.⁹ Apmēram pēc gada – 450. g. p. m. ē. – tautas sapulce apstiprināja sagatavotos likumus, kas bija uzrakstīti uz XII tabulām. Tādējādi Romas republikas laikā tika izveidotas pirmās rakstītās romiešu tiesību normas un romiešu tiesībās radās dalījums tiesībās – *ius* un likumos – *lex*. XII tabulu likumi ir pirmais tiesību avots, kas klasificējams kā likums, un tā ienākšana romiešu tiesību avotu sistēmā attiecināma uz agrīno republikas laiku. Republikas laikā likumdošanas vara piederēja trim padomēm – *comitia centuriata*, *comitia tributa*, kas sastāvēja no visu pilsoņu kopuma, un *concilium plebis*, kas atsevišķi sastāvēja tikai no plebejiem.¹⁰ Tikai šo triju padomju izdotie tiesību akti varēja saukties par likumiem. Jāpiezīmē, ka sākotnēji *concilium plebis* lēmumi bija saistoši tikai plebejiem.

Plebiscīta lēmumus Gajs izdala kā atsevišķu tiesību avotu acīmredzot tā vēsturiskās izcelsmes īpatnību dēļ. 287. g. p. m. ē. tika pieņemts *lex Hortensia*, kas noteica, ka turpmāk plebiscīta lēmumi ir saistoši ne tikai plebejiem, bet visiem Romas pilsoņiem, līdz ar to plebiscīta lēmumi no šī brīža lielā mērā salīdzināmi ar *leges*.¹¹ Tādējādi precīzāk būtu teikt, ka līdz 287. g. p. m. ē. plebiscīta lēmumi bija atsevišķs aprobežota spēka tiesību avots, kas bija saistošs vienīgi daļai pilsoņu, tomēr pēc tam tas visās savās būtiskajās pazīmēs ir pielīdzināms likumam.

Nākamais pieminētais tiesību avots ir senāta lēmumi jeb, kā dažkārt raksta, senāta rezolūcijas. Šī tiesību avota statuss ir cieši saistīts ar senāta lomu katrā Romas valsts pārvaldes attīstības posmā. Senāts kā romiešu valsts pārvaldes institūcija izveidojās jau monarhijas periodā. Sākotnēji tā tika veidota kā monarha konsultatīvā padomdevēju institūcija, kas sastāvēja no vairāku klanu vecākajiem, kopskaitā 300 vīriem.¹² Republikas laikā senāts saglabāja savu konsultatīvās padomes nozīmi, un ir skaidri zināms, ka nekāda likumdošanas vara tam šajā laikā nepiederēja.¹³ Tomēr vēlīnā republikas laikā senāta loma sāka pamazām pieaugt. Savukārt principāta laikā (27. g. p. m. ē.–284. g. m. ē.) likumdošanas vara, kas agrāk formāli piederēja kūrīju komitejām, pārgāja senāta rokās. Ap 2. gs. sākumu vairs nebija šaubu, ka senāta rezolūcijām (*senatusconsulta*) bija likuma spēks.¹⁴ Tātad senāta lēmumi, kuriem ir tiesību avota nozīme, ir attiecināmi uz laika periodu no 2. gs. sākuma.

Imperatora konstitūcijas tāpat kā senāta lēmumi ir tiesību avots, kas tiesību sistēmā parādās krietni vēlāk par likumiem un ir saistāms ar imperatora lomas pakāpenisko pieaugšanu valsts institucionālajā sistēmā. Sākotnēji imperatora likumdošanas priekšlikumi tika apstiprināti senātā, laikam ritot, senāta apstiprinājuma nozīme kļuva aizvien formālāka. Imperatora varas galīgā nostiprināšanās impērijas vēlīnajā posmā jeb domināta periodā noveda pie tā, ka imperatora vienpersonisks lēmums tika atzīts par likumu, bet imperatoram pašam likums nebija saistošs.¹⁵ Imperators konstitūcijas varēja izdot dekrēta, edikta vai vēstules formā, visiem šiem imperatora izdotajiem tiesību aktiem bija likuma spēks. Romiešu juristi, īpaši Ulpiāns (*Gnaeus Domitius Annius Ulpianus*, 170–228), ap šo laiku jau bija attīstījuši teoriju, ka tauta ir nodevusi savas likumdošanas tiesības savam imperatoram.¹⁶

Visi iepriekš minētie tiesību avoti faktiski ir likuma atvasinājumi. To forma un nosaukums norāda uz likumdošanas procesa īpatnībām katrā Romas valsts attīstības periodā, bet to juridiskais statuss faktiski ir likums. Svarīgi atzīmēt, ka nevienu no šiem tiesību aktiem nevar uzskatīt par izdotu deleģētās likumdošanas kārtībā. Teodors Momzens (*Theodor Mommsen*, 1817–1903) uzskata, ka romiešu konstitūcijas galvenā ideja – monarhs, senāts un tautas sapulce, kuras uzdevums ir apstiprināt monarha likumdošanas priekšlikumus, – ir tradīcija, kas pārņemta no grieķu tiesībām, konkrēti no Krētas.¹⁷ Jāatzīmē, ka tautas sapulcei šajā konstrukcijā ir duāla loma, no vienas puses, tā tiešās demokrātijas ceļā apstiprina likumus, no otras puses, tā ir pasīva, un tai nav likumdošanas iniciatīvas. Tamdēļ sākotnēji romieši turējās pie zināmām demokrātijas tradīcijām tāpat kā grieķi, tomēr tādas demokrātijas izpratnes kā Atēnās, kur likumdošanas tiesības neatņemami piederēja visiem pilsoņiem, Romā neradās un neattīstījās. Līdz ar to arī saprotams, ka likumdošanas varas pāriešanu no tautas sapulcēm uz citām institūcijām romieši atzina par pieļaujamu. Kūriju padomes, senāts un imperators ir trīs institūcijas, kas laika gaitā secīgi viena otru nomainīja likumdošanas pilnvaru īstenošanā. Izņēmums šeit ir vienīgi plebiscīta lēmumi, kas kā tiesību avots pastāvēja paralēli kūriju komiteju pieņemtajiem likumiem. Neviens no institūcijām nedeleģēja savu likumdošanas varu citai, jo katra institūcija īstenoja likumdošanu savā vārdā (uz to norāda arī īpašs nosaukums attiecīgajam tiesību avotam) bez kādas atskaitīšanās vai atbildības citu institūciju priekšā. Tādējādi visi Gaja minētie tiesību avoti faktiski pēc savas juridiskās dabas ir viens un tas pats tiesību avots – likums.

Kā vienu no tiesību avotiem Gajs min pilnvarotu maģistrātu ediktus: “Tiesības izdot ediktus ir Romas maģistrātiem.”¹⁸ Maģistrātu jeb amatpersonu amati radās republikas laikā. Tiek uzskatīts, ka, zūdot monarha institūcijai, tās pilnvaras dalītā veidā pārņēma maģistrāti. Maģistrātu institūcijas tika izveidotas 367. g. p. m. ē. ar *leges Liciniae Sextiae*.¹⁹ Svarīgākās amatpersonas bija konsuli, tiem sekoja prētori un cenzori, par mazāk svarīgām amatpersonām uzskatīja edilus un kvestorus. Tomēr ne visi šeit minētie maģistrāti izdeva ediktus. Ediktus izdeva edili un prētori. Edilu edikti pamatā regulēja tirdzniecības jautājumus, civiltiesisko darījumu dalībnieku tiesības un pienākumus un savstarpējās prasības, kas izriet no tirdzniecības tiesībām.²⁰ Tiek pieņemts, ka prētoru izdotajiem ediktiem romiešu tiesībās bija daudz ievērojamāka nozīme. Prētora pienākums bija nodrošināt valsti mieru un kārtību, tai skaitā pārraudzīt pilsoņu savstarpējās tiesvedības. Prētoriem bija piešķirta *iurisdictio* vara – tiesības noteikt noteikumus, kas regulē juridiskās procedūras, un noteikt principus, kādi tiks piemēroti savstarpējo strīdu izšķiršanai.²¹ Sava pilnvaru gada sākumā prētors izdeva ediktu. Edikts tika rakstīts uz baltas tabulas ar sarkanu virsrakstu un izlikts publiskā vietā, parasti pie kāda tempļa.²² Ediktā prētors paziņoja, kādās situācijās viņš piemēros kādas tiesību formulas.²³ Savukārt tiesību formula pēc savas būtības ir spēkā esošas likuma normas iztulkojums konkrētajai faktiskajai situācijai. Tātad prētors sava pilnvaru gada sākumā paziņoja, kādus likuma normu iztulkojumus viņš šajā gadā piemēros. Šāds vidusposms tiesību normu piemērošanā tika ieviests, jo romiešu tiesību normas bija tik abstraktas un brīžiem nesaprotamas, ka bez šādas papildu iztulkošanas bija grūti piemērojamas. Neskatoties uz to, ka XII tabulu likumi ātri vien novecoja un vairs neatbilda sabiedrības sociālajām vajadzībām, romieši nesteidzās atcelt veco likumu un izdot jaunu, tā vietā viņi paplašināja XII tabulu likuma jēgu

ar interpretācijas palīdzību, jo sevišķi ar prētoru ediktu palīdzību. Prētoriem nebija ierobežojumu pašiem noteikt sava edikta saturu, tomēr:

- 1) prētori nevarēja radīt jaunas tiesības tiktāl, ciktāl tās nebija noteiktas ar likumu;²⁴
- 2) ar laiku katrs nākamais prētors aizvien vairāk pieturējās pie iepriekš spēkā esošajiem ediktiem, tādējādi edikti ieguva noteiktu, paredzamu saturu.

Republikas beigu posmā – 67. g. p. m. ē. – tika izdots *lex Cornelia*, kas aizliedza prētoriem atkāpties no iepriekšējo ediktu satura,²⁵ tādējādi prētoru ediktu saturs kļuva fiksēts. Prētoru edikti romiešu tiesību zinātnē tika atzīti par tiesību avotu visu to pastāvēšanas laiku.

Secināms, ka prētoru edikti bija vispārstaistoši noteikta satura tiesību akti, ko amatpersona izdeva savu pienākumu izpildes veikšanai un kas bija vērsti uz likuma normu precīzu satura atklāšanu un pareizu likuma normu piemērošanas nodrošināšanu. Nav šaubu, ka prētori nebija personas, kam piederētu likumdošanas vara. Tā kā maģistrātu amati bija radušies, sadalot monarha pilnvaras, bet monarham likumdošanas pilnvaras nepiederēja, tad arī prētoram likumdošanas vara nevarēja piederēt. Prētoram piederēja *iusdictio* vara, ko tas bija saņēmis ar ievēlšanu amatā uz vienu gadu. Reizē ar ievēlšanu amatā kūrīju padome nodeva prētoram tiesības izdot ediktus, lai nodrošinātu pareizu likumu piemērošanu. Tādējādi prētoru un citu maģistrātu izdoto tiesību aktu atzīšanā par tiesību avotu romiešu tiesībās ir saskatāmas deleģētās likumdošanas pazīmes:

- 1) tiesību normu ir izdevis subjekts, kam likumdošanas vara nepieder;
- 2) tiesību norma tiek izdota precīzākai likuma normu piemērošanai;
- 3) tiesību norma ir vispārstaistoša un abstrakta.

Jautājums, vai prētoru ediktu var uzskatīt par izdotu deleģētās likumdošanas kārtībā, tiks apskatīts nākamajā nodaļā.

No Gaja pieminētajiem tiesību avotiem visīpatnējākais ir juristu viedokļi. Juristu viedoklis kā atsevišķs tiesību avots nostiprinājās 1. un 2. gs., kad tiesību zinātnei savu pienesumu deva tādi ievērojami romiešu juristi kā Pauls (*Julius Paulus Prudentissimus*, 3. gs.), Papiniāns (*Aemilius Papinianus*, 142–212), Ulpiāns (*Gnaeus Domitius Annius Ulpianus*, 170–228) un Modestīns (*Herennius Modestinus*, 3. gs.). Kļūdaini būtu uzskatīt, ka tas kā tiesību avots atbilst mūsdienās atzītam tiesību avotam – tiesību doktrīnai. Juristu viedokļiem kā tiesību avotam nav noteiktas formas, pēc kuras to nekļūdīgi atzīt par tiesību avotu. Cik iespējams secināt, vienīgā vienojošā pazīme ir tā, ka viedokli ir paudis kāds atzīts jurists, tomēr viedoklim nebija jābūt patstāvīgi un uz zinātniskiem pamatiem izstrādātam doktrināram darbam. Uz tiesību avotiem attiecināmu viedokli varēja sniegt gan valsts amatos strādājošie juristi, gan privāti praktizējoši juristi. Imperators Augusts (*Gaius Julius Caesar Octavianus Divi Filius Augustus*, 63. g. p. m. ē.–14. g. m. ē.) bija pirmais, kas piešķīra atsevišķiem juristiem tiesības sniegt atbildes uz dažādiem iesniegumiem imperatora vārdā,²⁶ t. i., sniegt oficiālu publisku viedokli imperatora vārdā par kādu tiesību jautājumu. Gadsimtu vēlāk imperators Hadriāns (*Caesar Publius Aelius Traianus Hadrianus Buccellanus*, 76–138) izdeva likumu, kas noteica, ka tad, ja visu juristu viedoklis par kādu jautājumu sakrīt, šim viedoklim ir likumam pielīdzināms spēks.²⁷ Tādējādi gan privāti praktizējošu juristu atziņas, gan imperatora vārdā sniegtās juristu atziņas varēja kļūt par tiesību avotu, ja citu juristi sliecās tām pievienoties un atzina par pareizām.

Jāatzīmē, ka juristu viedokļi kā tiesību avots nav saistāmi ar deleģētās likumdošanas uzdevumiem. Lai arī atsevišķi juristi savu viedokli darīja zināmu imperatora vārdā, t. i., kā suverēna izteiktu gribu, tomēr šis viedoklis tika uzskatīts par attiecīgā jurista viedokli.

2. Deleģētās likumdošanas tiesības un prētoru edikti

Tā kā iepriekšējā nodaļā secināts, ka maģistrātu edikti, jo sevišķi prētoru edikti, satur deleģētās likumdošanas pazīmes, šajā nodaļā analizēts, vai maģistrātu edikti pēc savas būtības un nozīmes uzskatāmi par izdotiem deleģētās likumdošanas kārtībā un tādējādi arī vai deleģētās likumdošanas institūts tiesību zinātnē pazīstams jau no pašiem tās pirmsākumiem.

Deleģētās likumdošanas kārtībā izdotajiem normatīvajiem aktiem piemīt šādas pazīmes:

- 1) tos nav izdevis likumdevējs, bet likumdevēja īpaši deleģēts subjekts;
- 2) tie ir vispārsaistoši tiesību priekšraksti;
- 3) tie ir likumu efektīvai piemērošanai radīti normatīvie akti, kas satur procedūru aprakstus un detalizētas, tehniskas prasības.²⁸

Romiešu tiesībās bija pazīstami trīs ediktu veidi: edilu edikti, provinciālie edikti un prētoru edikti. Par svarīgākajiem tika uzskatīti prētoru edikti. Edilu edikti pamatā regulēja tirdzniecības jautājumus, civiltiesisko darījumu dalībnieku tiesības un pienākumus un savstarpējās prasības, kas izriet no tirdzniecības tiesībām. Provinciālos ediktus izdeva provinču pārvaldnieki, un tiem bija trīs formas: vietējo tiesību normu un paražu apstiprināšana, provinču pārvaldnieku izdotie noteikumi galvenokārt administratīvajā un finanšu jomā un prētoru ediktu adaptācijas vietējās provinces vajadzībām.²⁹ No ziņām, kas līdz mūsdienām saglabājušās par edilu ediktiem un provinciālajiem ediktiem, ir secināms, ka šos ediktus izdeva uz noteiktu termiņu amatā ieceltas amatpersonas, kuru piešķirtais pilnvaru apjoms mūsdienās būtu attiecināms uz izpildvaras pilnvarām. Tomēr par to, cik plašs bija pilnvaru apjoms ediktu satura izvēlē un kādi nosacījumi bija jāievēro, izdodot šos ediktus, mūsdienās trūkst precīzāku ziņu. Tamdēļ minēto ediktu analīze nav piemērota, lai vērtētu deleģētās likumdošanas tiesību pastāvēšanu romiešu tiesībās. Par neapšaubāmi nozīmīgāko ediktu romieši uzskatīja prētoru ediktus, tamdēļ tālākā analīze tiks veltīta tiem.

Jau minēts, ka prētoru edikti atbilda tādām deleģētās likumdošanas pazīmēm kā vispārsaistošas tiesību normas radišana, ko veica institūcija, kam nepiederēja likumdošanas vara. Bez jau minētajām pazīmēm jānoskaidro, vai likumdevējs deva kādu speciālu deleģējumu prētoram izdot ediktus un kāds bija šī pilnvarojuma saturiskais apjoms un aprobežojumi.

Prētorus tāpat kā konsulus un cenzorus amatā ievēlēja centūrīju sapulce (*comitia centuriata*)³⁰, tātad viena no trim likumdevēju sapulcēm. Šis amats pēc savas nozīmes nav pielīdzināms mūsdienu ierēdņu amatam, bet bija goda amats, kas pārstāvēja daļu no kādreizējās ķēniņa varas un godības.³¹ Tādējādi domājams, ka līdz ar iecelšanu amatā prētors nesaņēma no likumdevēja noteiktu deleģējumu darboties likumdošanas jomā tādā izpratnē, kādā šāda deleģēšana notiek mūsdienās – ar likuma tekstā tieši ierakstītu uzdevumu izdot noteikta satura normatīvo aktu. Tomēr, ieceļot amatā katru jaunu prētoru, centūrīju sapulce apzinājās, ka prētors, uzsākot pildīt savus pienākumus, izdos ediktu, kurš saturēs prētora akceptētās nākamajam gadam piemērojamās likumu formulas. Prētoru iecelšana amatā nozīmēja *iurisdictio* varas piešķiršanu, kas ietvēra sevi ne tikai tiesības, bet pienākumu izdot ediktu. Līdz ar to secināms, ka likumdevējs veica noteiktas darbības, lai tiesības radīt vispārsaistošas tiesību normas ar tiešu nodomu tiktu nodotas amatpersonai, kas darbojās savā, nevis likumdevēja vārdā.

Prētoram piešķirto tiesību normu jaunrades saturiskais apjoms atšķirībā no mūsdienu situācijas, kurā pilnvarotajai institūcijai cieši jāpieturas pie likuma

tekstā dotā pilnvarojuma satura apjoma, nebija formāli ierobežots. Katrs nākamais prētors varēja pievienot noteikumus, kādi nebija iepriekšējos ediktos, šādi papildinājumi bija nepieciešami, ja radās kādas jaunas iepriekš nebijušas tiesiskās attiecības.³² Tomēr šeit svarīgi atzīmēt, ka prētors nevarēja izdot jebkāda satura ediktu. Edikts pēc savas saturiskās būtības bija pakārtots likuma teksta saturam. Papiniāns (*Aemilius Papinianus*, 142–212) teicis, ka “prētora darbs bija palīdzēt, papildināt un labot civilās tiesības kopīgās lietderības labā”.³³ Edikts nevarēja paredzēt sīkākus noteikumus likuma normu piemērošanai gadījumos, par kuriem likums nerunāja vispār, kaut gan edikts iztulkošanas ceļā varēja papildināt likuma formulas uz analogijas pamata. Līdz ar to ediktam, līdzīgi kā mūsdienu likumpakārtotajiem tiesību aktiem, bija likuma normām subordinētu tiesību normu statuss.

Mūsdienās deleģētajai likumdošanai iespējamas divas formas:

- 1) ārkārtas apstākļos, kuros parlamenta darbība nav iespējama, radīts likums;
- 2) likumu efektīvai piemērošanai radīts normatīvais akts, kas satur procedūru aprakstus un detalizētas, tehniskas prasības.

Acīmredzami, ka prēturu edikti nebija saistīti ar ārkārtas situācijās izdotiem steidzamiem likumiem. Bet ir secināms, ka prēturu edikti bija tieši likumu efektīvai piemērošanai radīts normatīvais akts, kas paredzēja precīzākus nosacījumus likuma normu piemērošanai.

Visbeidzot mūsdienu izpratne par deleģēto likumdošanu saistās ar likumdošanas varas deleģēšanu izpildvaras institūcijām – valdībai, valsts galvai, autonomas kompetences institūcijām u. c. Prētori nebija izpildvaras pārstāvji šī vārda mūsdienu izpratnē. Prētora ikdienas funkcija bija pārraudzīt pilsoņu tiesvedības. Kad prāvnieki ieradās pie prētora, viņa uzdevums bija identificēt tiesiskajam strīdam piemērojamo tiesību normu, kuru rakstveidā izsniedza prāvniekiem, lai tie vērstos pie citas amatpersonas – judeksa (*iudex*), kas šo tiesību normu piemēroja konkrētajā strīdā.³⁴ Prētora vispārīgākā funkcija bija izdot ediktu.³⁵ Dažkārt minēts, ka prētoram bija pienākums aizstāt konsulu viņa prombūtnes laikā.³⁶ Šāds prētora pilnvaru uzskaitījums liek secināt, ka prētors mūsdienu varas dalīšanas izpratnes kontekstā galvenokārt pildījis tiesu varai atbilstošas funkcijas, tomēr noteiktās situācijās tam varēja piederēt arī izpildvaras pilnvaras.

Izvērtējot prēturu ediktu izdošanas tiesisko pamatu, saturu un mērķi, ir secināms, ka prētora edikts ir vispāršaistošs tiesību priekšraksts, kuru izdevusi likumdevēja iecelta, bet likumdošanas varai nepiederīga amatpersona, lai nodrošinātu vienveidīgu un pareizu likuma normu piemērošanu, interpretācijas ceļā papildinot lakoniskās likuma normas ar konkrētāku saturu. Šāda prētora edikta definīcija būtiskajās pazīmēs sakrīt ar deleģētās likumdošanas jēdzienu – darbības, ko likumdošanas jomā veic likumdevējam institucionāli nepiederīgas institūcijas ar mērķi nodrošināt efektīvai likuma darbībai nepieciešamo procesuālo un tehnisko regulējumu.

Kopsavilkums

Lielākā daļa romiešu tiesību avotu pēc savas juridiskās dabas atzīstama par likumiem. Pamats to nošķiršanai no likuma (*lex*) ir tas, ka šīs tiesību normas ir radījuši likumdošanas institūcija, kas īpašā veidā leģitimēta. Romiešu tiesību avotu sistēmā blakus likumdevēja radītām tiesību normām pastāvēja tiesību avoti, kurus nebija radījis likumdevējs. Nozīmīgākie no šādiem tiesību aktiem ir prēturu edikti. Prēturu edikti bija vispāršaistoši tiesību priekšraksti, kurus izdeva

likumdevēja iecelta, bet likumdošanas varai nepiederoša amatpersona, lai nodrošinātu vienveidīgu un pareizu likuma normu piemērošanu, interpretācijas ceļā papildinot lakoniskās likuma normas ar konkrētāku saturu. Tādējādi prētoru darbība ediktu izdošanā pēc savas būtības un nozīmes ir attiecināma uz darbību deleģētās likumdošanas jomā, kaut arī ir jāatzīmē dažas atšķirības mūsdienu deleģētās likumdošanas un prētoru ediktu institūtā. Prētoru edikti kā tiesību avots radās reizē ar prētora institūciju, kas iedibināta 367. g. p. m. ē. Tādējādi tradīcija likumdevējam daļu no savas likumdošanas varas uz zināmiem nosacījumiem nodot likumdošanas varai nepiederošai institūcijai ir ļoti sena. Šāda tradīcija izveidojusies vien pāris gadsimtus pēc tam, kad izveidojās pati likumdošana kā īpašā procedūrā īstenota valsts varas forma. Līdz ar to deleģētā likumdošana kā likumdošanas forma ir gandrīz tikpat sena kā likumdošana, kuru īsteno tauta. Deleģētās likumdošanas institūta izcelšanās nav saistāma ar mūsdienu konstitucionālo tiesību teorijā atzīto varas dalīšanas principu. Lai arī varas dalīšanas princips ir deleģētās likumdošanas teorētiskais pamats, faktiskās deleģētās likumdošanas attiecības ir krietni vecākas par šo teoriju un pastāvējušas gandrīz divtūkstoš gadu pirms varas dalīšanas principa formulēšanas.

Izmantoto avotu saraksts

1. *Barnett, H.* Constitutional and Administrative Law, 4th edition. London: Cavendish Publishing Limited, 2002.
2. *Birziņa, L.* Romiešu tiesības, Rīga: [b.i.], 1997.
3. *Bradley, A. W., Ewing, K. D.* Constitutional and Administrative Law, 14th edition. Pearson Longman, 2007.
4. Dictionary of Law, edited by Martin, E. A., 5th edition. Oxford University Press.
5. Gai Institutiones. Commentaris Primus De Iuris, De iure civili et naturale 2 §, citēts pēc: Gai Institutiones or Institutes of Roman Law by Gaius. Oxford: Calderon Press, 1906.
6. Gai Institutiones or Institutes of Roman Law by Gaius, with a Translation and Commentary by the late Edward Poste, M. A. 4th edition, Oxford: Clarendon Press, 1904.
7. *Greendige, A. H. J.* Historical Introduction. Gai Institutiones or Institutes of Roman Law by Gaius. Oxford: Calderon Press, 1906.
8. *Harries, J.* Law and Empire in Late Antiquity. Cambridge University Press, 2004.
9. Juridisko terminu vārdnīca. Aut. kol. I. Krastiņa vadībā. Rīga: Nordic, 1998.
10. *Kalniņš, V.* Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Liesma, 1977.
11. *Levits, E.* Normativo tiesību aktu demokrātiskā leģitīmācija un deleģētā likumdošana: teorētiskie pamati. *Likums un Tiesības*, Nr. 9 (37), 2002, 4. sējums.
12. *Mayer, E. A.* Legitimacy and Law in Roman World. Cambridge University Press, 2004.
13. *Mommsen, Th.* The History of Rome, Vol. I, Cambridge Library Collection, Cambridge University Press, 2009.
14. *Mousourakis, G. A.* Legal History of Rome. New York: Routledge, 2007.
15. *Nicholas, B.* An Introduction to Roman Law. New York: Oxford University Press, 1996.
16. *Stein, P.* Roman Law in European History. Cambridge University Press, 2004.
17. *Tellegen-Couperus, O.* A Short History of Roman Law. London: Routledge, 1990.
18. *Омельченко, О. А.* Римское право: Учебник, 3-е изд. Москва: Эксмо, 2005.
19. *Новицкий, И. Б.* Римское право. Москва: ТЕИС, 2001.
20. *Абдулаев М. И.* Теория государства и права: Учебник для высших учебных заведений. (Серия «Учебники для вузов») – Москва: Финансовый контроль, 2004.

Atsauces

1. *Bradley, A. W., Ewing, K. D.* Constitutional and Administrative Law, 14th edition. Pearson Longman, 2007, p. 676.
2. *Barnett, H.* Constitutional and Administrative Law, 4th edition. London: Cavendish Publishing Limited, 2002, p. 485.
3. *Омельченко, О. А.* Римское право: Учебник, 3-е изд., Москва: Эксмо, 2005, с. 23.

4. Gai Institutiones, Commentaris Primus De Iuris, De iure civili et naturale 2 §, citēts pēc: Gai Institutiones or Institutes of Roman Law by Gaius. Oxford: Calderon Press, 1906, p. B. Pieejams: <http://archive.org/details/institutionesori00gaiuuoft> [skatīts 05.08.2012.].
5. Stein, P. Roman Law in European History. Cambridge University Press, 2004, p. 7.
6. Mommsen, Th. The History of Rome, Vol. I. Cambridge Library Collection, Cambridge University Press, 2009, p. xi.
7. Birziņa, L. Romiešu tiesības. Rīga: [b.i.], 1997, 8. lpp.
8. Омельченко, О. А. Римское право: Учебник, 3-е изд. Москва: Эксмо, 2005, с. 31.
9. Stein, P. Roman Law in European History. Cambridge University Press, 2004, p. 3.
10. Nicholas, B. An Introduction to Roman Law. New York: Oxford University Press, 1996, p. 6.
11. Tellegen-Couperus, O. A Short History of Roman Law. London: Routledge, 1990, p. 39.
12. Mommsen, Th. The History of Rome, Vol. I. Cambridge Library Collection, Cambridge University Press, 2009, p. 71.
13. Nicholas, B. An Introduction to Roman Law. New York: Oxford University Press, 1996, p. 16.
14. Ibid, p. 10.
15. Новицкий, И. Б. Римское право. Москва: ТЕИС, 2001, с. 18.
16. Harries, J. Law and Empire in Late Antiquity. Cambridge University Press, p. 20.
17. Mommsen, Th. The History of Rome, Vol. I. Cambridge Library Collection, Cambridge University Press, 2009, p. 27.
18. Inst. 1, 2, 6; Dig. 1, 4, 1. Citēts pēc: Gai Institutiones or Institutes of Roman Law by Gaius, with a Translation and Commentary by the late Edward Poste, M.A. 4th edition. Oxford: Clarendon Press, 1904. Pieejams: http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=1154 [skatīts 11.08.2012.].
19. Mousourakis, G. A. Legal History of Rome. New York: Routledge, 2007, p. 11.
20. Омельченко, О. А. Римское право: Учебник, 3-е изд. Москва: Эксмо, 2005, с. 35.
21. Mousourakis, G. A. Legal History of Rome. New York: Routledge, 2007, p. 13.
22. Mayer E.A., Legitimacy and Law in Roman World. Cambridge University Press, 2004, p.26.
23. Stein, P. Roman Law in European History. Cambridge University Press, 2004, p. 9.
24. Ibid.
25. Mousourakis, G. A. Legal History of Rome. New York: Routledge, 2007, p. 13.
26. Stein, P. Roman Law in European History. Cambridge University Press, 2004, p. 16.
27. Ibid.
28. Juridisko terminu vārdnīca. Aut. kol. I. Krastiņa vadībā. Rīga: Nordic, 1998, 58.lpp.; Levits, E. Normatīvo tiesību aktu demokrātiskā leģitimācija un deleģētā likumdošana: teorētiskie pamati. *Likums un Tiesības*, Nr. 9 (37), 2002, 4. sējums, 261. lpp.; Абдулаев, М. И. Теория государства и права: Учебник для высших учебных заведений (Серия «Учебники для вузов»). Москва: Финансовый контроль, 2004, с. 241; Dictionary of Law, edited by Martin, E. A. 5th edition. Oxford University Press, p. 142
29. Омельченко, О. А. Римское право: Учебник, 3-е изд. Москва: Эксмо, 2005, с. 35.
30. Birziņa, L. Romiešu tiesības. Rīga: [b. i.], 1997, 14. lpp.
31. Kalniņš, V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Liesma, 1977, 18. lpp.
32. Greendige, A. H. J. Historical Introduction/ Gai Institutiones or Institutes of Roman Law by Gaius. Oxford: deron Press, 1906, p. xxxii. Pieejams: <http://archive.org/details/institutionesori00gaiuuoft> [skatīts 07.07.2012.].
33. Papin. In Dig. 1.1.7.1. Citēts pēc: Greendige, A. H. J. Historical Introduction/ Gai Institutiones or Institutes of Roman Law by Gaius. Oxford: Calderon Press, 1906, p. xxxii. Pieejams: <http://archive.org/details/institutionesori00gaiuuoft> [skatīts 07.07.2012.].
34. Stein, P. Roman Law in European History. Cambridge University Press, 2004, p. 8.
35. Nicholas, B. An Introduction to Roman Law. New York: Oxford University Press, 1996, p. 19.
36. Birziņa, L. Romiešu tiesības. Rīga: [b. i.], 1997, 17. lpp.

Summary

This paper is dedicated to finding historical beginnings of delegated legislation as part of legislation system. Most scholars believe that beginnings of delegated legislation can be found in the late XVII century, when the modern state starts to take its form. It has been neglected, that Rome had a state with complicated institutional structure and some aspects of Roman public law continued to be valid in later

centuries. This applies also to delegated legislation. This paper focuses on the beginnings of legislation as an institutional form of public power and analyzes recognized legal sources (ius fontes) in Roman law. Along other legal sources that could nowadays be recognized as statutes there are also praetorian edicts. A praetorian edict on most significant aspects matches the definition of the secondary legislation act and the procedure, in which the edict is issued, can be recognized as delegated legislation. This allows concluding, that institution of delegated legislation is much older, than it is believed to be and it is almost as old as institution legislation itself.

The relationship between the Baltic private international law treaties and the European rules on jurisdiction and the recognition and enforcement of foreign judgments

Maarja Torga

Lecturer of Civil Law

University of Tartu (Estonia)

e-mail: maarja.torga@ut.ee; phone: +372 737 6066

The purpose of the article is to analyse the relationship between the European rules on international jurisdiction and the recognition and enforcement of foreign on one hand and the private international law treaties concluded between the Baltic States and the third states on the other. These treaties, often called the ‘mutual assistance treaties’, do not contain any clear rules on their scope of application. Thus, in order to ascertain the relationship between the two types of instruments the article also seeks to determine the scope of the rules contained in the private international law treaties, which deal with the questions of international jurisdiction and the recognition and enforcement of foreign judgments. The author has chosen the private international law treaties concluded by the Republic of Estonia as examples to illustrate the problem.

Table of contents

1. Introduction	248
2. The priority ranking of the EU instruments and the Baltic private international law treaties	249
2.1. The EU regulations and the private international law treaties concluded with third states	249
2.2. The EU regulations and the private international law treaties concluded between the Member States	250
3. The scope of the Baltic private international law treaties concluded with the third states	251
3.1. Temporal scope of the private international law treaties	251
3.1.1. Temporal scope of the rules relating to the recognition and enforcement of judgments	251
3.1.2. Temporal scope of the rules on jurisdiction	252
3.2. Material scope of the private international law treaties	253
3.3. Personal scope of the private international law treaties	253
4. Conclusions	256
Literature and Sources used	256
References	257

1. Introduction

After the collapse of the Soviet Union, the Republic of Estonia concluded several private international law treaties with the other Eastern-European states. A trilateral treaty was concluded between Estonia, Latvia and Lithuania¹ and three bilateral treaties were concluded with Poland², Russia³ and Ukraine⁴. Similar treaties were also concluded by the Republic of Latvia with various states of the Former Soviet Union.⁵ These private international law treaties or the 'mutual legal assistance treaties' as they have been called in Latvian legal literature⁶ contain almost analogous provisions and lay down, among other things, the conditions for the international jurisdiction of the courts of the Contracting Parties in civil matters and for the recognition and enforcement of civil judgments of the courts of the other Contracting Parties.

When the private international law treaties were concluded, the Republic of Estonia, similarly to the Republic of Latvia, was not a Member State of the European Union. By now, the questions of international jurisdiction of courts and mutual recognition and enforcement of judgments have been extensively regulated by the European legislator. For example, the rules, most often applied by the Estonian courts when determining international jurisdiction in civil cases or deciding on the recognition and enforcement of foreign judgments, are found in the Brussels I Regulation.⁷ In addition, such rules are also contained in the other EU regulations such as the Brussels II bis Regulation,⁸ the Maintenance Regulation,⁹ the European Enforcement Order Regulation,¹⁰ the European Order for Payment Regulation,¹¹ the European Small Claims Procedure Regulation¹² and the (not yet applicable) Succession Regulation.¹³

The relationship between the private international law treaties and the European instruments is complicated. At first sight, the EU regulations seem to give preference to the private international law treaties. However, since the rules of the private international law treaties are rather ambiguous as to their scope, it is not entirely clear when the EU rules should be applied instead of the treaties. The purpose of the present article is to explain the relationship between the EU rules and the treaty rules on international jurisdiction and the recognition of judgments by using the treaties concluded by the Republic of Estonia as an example. Although the said treaties regulate various other questions of private international law (such as determining the law applicable to international civil disputes), these questions are intentionally left out of the reach of the present article, as requiring further analysis to which the limits of one article are not suitable for. In order to achieve the main objective of the present article, the following two questions are analyzed in detail: firstly, the priority ranking of different legal instruments and, secondly, the scope of the private international law treaties.

2. The priority ranking of the EU instruments and the Baltic private international law treaties

The private international law treaties do not contain any provisions on the relationship of such treaties with the EU regulations. This is only natural, as the treaties were concluded long before the relevant states joined the European Union. In contrast, the EU instruments often contain provisions on the relationship of such regulations with various international treaties and conventions. While doing so, the EU regulations generally distinguish between the private international law treaties concluded with third states and the treaties concluded between two or more of the Member States of the European Union.

2.1. The EU regulations and the private international law treaties concluded with third states

According to Art 351 of the Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union¹⁴ (former Art 307 TEC) the rights and obligations arising from agreements concluded before the date of the accession of the acceding states, between one or more Member States on the one hand, and one or more third countries on the other, shall not be affected by the provisions of the Treaties. Thus, as a general rule, the European private international law regulations, which have been enforced, based on the Treaty provisions,¹⁵ give preference to the international conventions or treaties concluded with third states. For example, the private international law treaty concluded between the Republic of Estonia and the Russian Federation would have preference over the Brussels I Regulation.

It should be noted however, that the Member States are in principle required to re-negotiate the private international law treaties which are in conflict with the rules of the EU private international law regulations. According to Art 351 of the second paragraph of the Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union (former Art 307 TEC), to the extent that such agreements are not compatible with the Treaties, the Member States or States concerned shall take all the appropriate steps to eliminate the incompatibilities established. It is not entirely clear how such negotiations should take place and what would be the consequences or penalties for the Member States, which are unsuccessful in renegotiating such treaties. So far, the Republic of Estonia has not initiated any re-negotiations with the third states (the Ukraine and the Russian Federation) to amend the private international law treaties concluded with these states.

2.2. The EU regulations and the private international law treaties concluded between the Member States

In addition to the private international law treaties concluded with the third states, the Republic of Estonia has also concluded some private international law treaties with the other Member States of the European Union, namely with Poland, Lithuania and Latvia. By today, these treaties have lost much of their practical relevance. This is due to the fact that the European rules override the provisions contained in these treaties as explained by the transitional provisions of the various EU regulations. For example, Brussels I Regulation Art 69 provides that the said regulation supersedes as between Latvia, Lithuania and Estonia the Agreement between the Republic of Latvia, the Republic of Estonia and the Republic of Lithuania on Legal Assistance and Legal Relationships, signed at Tallinn on 11 November 1992 (the Estonia-Latvia-Lithuania private international law treaty). Similarly, according to Art 59(1) of the Brussels II bis Regulation, the said regulation shall, for the Member States, supersede conventions existing at the time of entry into force of the Brussels II bis Regulation which have been concluded between two or more Member States and relate to matters governed by the Brussels II bis Regulation.

One must, however, keep in mind the fact that the EU rules cannot replace something that falls out of the scope of the EU rules themselves. Although the harmonization of private international law in the EU has been very extensive, there are still some areas of civil law, which are left entirely out of the scope of the European instruments. For example, international jurisdiction in disputes concerning the establishment of parentage (and the recognition and enforcement of judgments in corresponding cases) is not covered by the Brussels I Regulation, by the Brussels II bis Regulation or by any other European regulation. The disputes over parentage would,

thus, still fall in the scope of the private international law treaties concluded between the Member States. This is illustrated by Art 31 (in connection with Arts 28–30) of the Estonia-Latvia-Lithuania private international law treaty, which contains a special rule on establishing parentage. Other matters which are still not covered by the European rules include adoption and legal capacity of natural persons, and the division of matrimonial property (though there is a European instrument on the way on the last topic).¹⁶

Thus, the applicability of the European instrument instead of the private international law treaty concluded between the Member States depends on the question whether the European instrument itself governs a certain legal relationship. If yes, the private international law treaty concluded between the Member States has to yield in favour of the European regulation. In contrast, the application of the private international law treaty concluded with a third state depends foremost on the scope of such private international law treaty. If the case falls under the scope of the treaty concluded with the third state, the European regulation has to give preference to the international law treaty. Thus, it is necessary to analyse the scope of such treaties concluded with the third states in order to determine the relationship between the treaty rules and the European rules.

3. The scope of the Baltic private international law treaties concluded with the third states

The private international law treaties concluded between the Republic of Estonia and the third states (the Ukraine and the Russian Federation) do not contain any clear rules on their (temporal, material or personal) scope. However, it is possible to make several assumptions as to the scope of such instruments based on the wording and purpose of these treaties and the relevant case-law of the Estonian courts.

3.1. Temporal scope of the private international law treaties

The private international law treaties concluded with third states do not contain any clear rules on their temporal scope or any transitory provision on the legal relationships, which these treaties are intended to cover. For example, the treaties do not explicitly state whether the treaty rules on the recognition and enforcement of judgments can be extended to the judgments made before the treaties entered into force. The only thing that is known definitely is that the bilateral treaty concluded between the Republic of Estonia and the Russian Federation came into force on 19 March 1995 and that the bilateral treaty concluded with Ukraine came into force on 17 May 1996. Despite the lack of clear provisions on the temporal scope of these treaties, some general assumptions can still be made.

3.1.1. Temporal scope of the rules relating to the recognition and enforcement of judgments

Presumably, the treaties should cover the recognition and enforcement of only those judgments, which are awarded after the relevant treaty came into force between the Contracting Parties. For example, Russian civil judgment made after 19 March 1995 should be enforced in Estonia under the Estonian-Russian treaty, as this is the date when the said treaty came into force in regard to Estonia.

It is, however, questionable whether the treaties should also cover recognition and enforcement of judgments made before the entry into force of the relevant treaty. In principle, there is nothing in the treaties directly forbidding the extension

of the treaty rules to the judgments made before the treaties came into force in the Contracting Parties. The earlier case-law of the Estonian Supreme Court seems to support this view by suggesting that the treaty rules on the recognition and enforcement of judgments could be extended to the judgments made before the treaties even came into force.¹⁷ However, such extension could be criticized as it would probably not accord to the expectation of the parties to a particular legal relationship or to the expectations of the Contracting Parties.¹⁸ Since there are no explanatory materials on the treaties publicly available, it can, of course, only be assumed what the expectations of the Contracting Parties might have been at the time of the conclusion of the treaties.

Extending the treaty rules to the judgments awarded before the treaties came into force is, at least from Estonian point of view, not necessary. This is so because Estonian legislator has chosen to recognise foreign judgments unilaterally without requiring the foreign state to recognise Estonian judgments in return. This principle is embodied in unilateral national provisions found in the Code of Civil Procedure which would always step in if the judgment would fall outside the scope of the international treaty.¹⁹

Extending the treaty rules to the judgments awarded before the relevant treaty came into force could be criticized as there is no specific public policy clause as a defence against recognising foreign judgments in the treaties,²⁰ although such defence exists in Estonian national law.²¹ There is only a general clause in the treaties allowing the state to refuse providing legal assistance for the other Contracting Party if such legal assistance could danger the sovereignty or security of the Contracting Party or contradicts the general principles of legislation of the Contracting Party.²² The question whether such general provisions could operate as a public policy defence for the recognition and enforcement of judgments is not entirely clear.²³ If the foreign judgments cannot be refused recognition based on the public policy defense or based on the fact that the recognition violates general principles of law of the recognizing state, it should be preferred that the treaty rules would not be extended to the judgments made before the entry into force of the relevant treaty. It could be argued that the Contracting Parties could not possibly have wanted to exclude the application of the public policy defense for to the judgments, which were made in cases where the jurisdiction was assumed or where the applicable law was determined under the rules over which the Contracting Parties had no control - that is - under the rules applicable before the treaties came into force.

A similar argument could be made since the treaties contain explicit provisions allowing the courts to refuse to recognize and enforce foreign judgment if certain jurisdictional principles valid in the forum state were breached by the court of the other Contracting Party.²⁴ Regardless of the exact form of private international convention regulating recognition or enforcement,²⁵ the purpose of the inclusion of jurisdictional rules in the convention is always the same. Namely, before legitimizing a judgment given by a foreign judge, the forum's judge wants to be sure that the foreign judge did not violate exclusive competence of the forum's judge under the forum's own private international law. If the treaty rules would be extended to the judgments made before the entry into force of the relevant treaty, such expectation might lose its practical meaning if the jurisdictional rules valid in the forum state before the treaty came into force were breached. The wording of the treaties is unfortunately not entirely clear, which jurisdictional rules can be taken into account as a ground for refusal. In the Estonian language version of the treaty texts it seems that the jurisdictional rules have to be in force at the time of the recognition and enforcement and not before.²⁶

3.1.2. Temporal scope of the rules on jurisdiction

The courts and other relevant authorities have to take the jurisdictional provisions of the treaties into account when assuming jurisdiction under the treaties. Since the treaties, which the Republic of Estonia has concluded with the third states (the Ukraine and the Russian Federation) entered into force (respectively) on 1996 and 1995 it is highly unlikely that the temporal scope of these provisions could pose any problems in practice. Such problems could have arisen when the claims were made in 1996 and 1995; however, there is no case-law publicly available in Estonian databases confirming that the courts ever gave any thought as to the temporal scope of the jurisdictional provisions of the treaties. Thus, this matter does not need to be dealt with further.

3.2. Material scope of the private international law treaties

As already mentioned, the private international law treaties concluded with third states do not contain any clear rules on their material scope. However, from the wording of the titles²⁷ and the preambles to the treaties one may conclude that the treaties are applicable in all civil cases. Although sometimes the treaties mention 'family matters'²⁸ and 'labour matters'²⁹ as separate from 'civil matters', this should not mean as if the 'family matters' or 'labour matters' would be excluded from the scope of other private law treaties which do not explicitly mention such matters alongside 'civil matters'.

What is considered to be a 'civil' matter in the meaning of the treaty provisions would in practice probably be decided according to the domestic law of the court hearing the matter. In order to decide whether an international dispute can be considered to be a 'civil' matter, Estonian courts proceed from the classical division between private and public matters. This means that a dispute cannot be considered as 'civil' if it arose from a public relationship, since according to the Estonian Code of Administrative Procedure such disputes should be solved in the administrative courts.³⁰ In order to clear this matter, the Estonian Supreme Court has awarded several decisions on the division between the administrative and civil cases. For example, Estonian Supreme Court has explained the distinction between the private delicts and the cases involving state liability.³¹

Although courts are probably tempted to proceed from their own domestic notions of 'civil matters' the courts should probably interpret this term autonomously and independently from national law. Since the private international law treaties have more than one Contracting Party, the characterisation of concepts found in the treaties according to the *lex fori* could lead to conflicting interpretations, which should be avoided.³² However, this problem has yet to arise in the Estonian case-law.

3.3. Personal scope of the private international law treaties

The application of the treaty rules on the recognition and enforcement of judgments depends foremost on the question whether a certain judgment has been awarded by a court of another Contracting Party and not whether the parties involved are the nationals or residents of the Contracting Parties. In contrast, the nationality or residence of the parties may be important in order to determine the application of the jurisdictional rules of the treaties i.e. the personal scope of the private international law treaties.

While the private international law treaties contain rules on the entry into force and on the nature of the matters covered, there is nothing in the treaties explaining

the personal scope of the treaties. The treaties contain only general declaratory provisions, which have to be taken as basis in order to determine the personal scope of such treaties. These provisions are worded almost analogously,³³ so the declaratory provision from the Estonian-Russian treaty (Art 1) will be used in order to illustrate this problem.

Art 1 of the Estonian-Russian treaty states the following:

Article 1 - Legal Protection

1. *The nationals of one State Party have the same legal protection for their personal and material rights in the territory of the other State Party as the nationals of the other State Party. This applies accordingly to the legal persons established under the legislation of each of the State Parties.*
2. *The nationals of one State Party have a right to turn freely and without any obstacles to the courts, public prosecutor's office and notarial offices (hereinafter – judicial authorities) and to the other authorities who deal with civil-, family- and criminal matters, they can appear in front of such authorities, request proceedings, submit claims and make other procedural acts on the same conditions as the nationals of the other State Party.*

This is the only provision in the Estonian-Russian treaty which vaguely resembles a rule on the personal scope of this private international law treaty. The following general conclusions can be made as to the personal scope of the Estonian-Russian treaty, based on the wording of the two subsections of Art 1 and the relationship of the treaty with the other private international instruments applicable in the Estonian courts.

(a) Art 1(2) of the Estonian-Russian private international law treaty

Art 1(2) of the Estonian-Russian treaty seems to suggest that the provisions on jurisdiction contained in this treaty should be consulted by the Estonian courts only in the cases where the nationals of a relevant Contracting Party (i.e. the Russian Federation) are involved in the Estonian proceedings. Unfortunately, the Estonian case-law seems to have ignored this problem altogether as the courts have often not paid any attention to the nationality of the parties when applying the treaty.³⁴

Since Art 1(2) of the Estonian-Russian treaty does not refer to the residence of the parties, it is not important whether the relevant Russian national actually resides in Russia - he can also live in Estonia or even in a third state in order for the Estonian-Russian treaty to be applicable.³⁵ Similarly, if a Russian resident is involved in Estonian proceedings, the Estonian-Russian treaty provisions would not be applicable if such person does not have Russian nationality. In that case the other rules on jurisdiction would be applicable in the Estonian courts. For example, if the Russian resident (holding Estonian nationality) would sue the defendant domiciled in Estonia and having Estonian nationality, then the jurisdiction would be determined by the Brussels I Regulation.

Based of the wording of Art 1(2) of the Estonian-Russian Treaty one can conclude that the jurisdictional provisions of the said treaty should always come into application when the Russian national is involved in Estonian courts as claimant. This is so because Art 1(2) explicitly states that Russian nationals have to be able to turn freely to Estonian judicial authorities. A case is more complicated if the Russian national is involved in Estonian proceedings as defendant. Nothing in Art 1(2) of the Estonian-Russian treaty seems to suggest that the treaty provisions

on jurisdiction should be applicable if the Russian national is involved in the proceedings as defendant. This problem is complicated further by Art 1(1) of the Estonian-Russian treaty.

(b) Art 1(1) of the Estonian-Russian private international law treaty

Based on the wording of Art 1(1) of the Estonian-Russian treaty, one may conclude that the treaty provisions on jurisdiction and applicable law can and should be applied only in so far as they guarantee 'the same legal protection' for the personal and material rights of the Russian national in Estonian territory as they do for the Estonian own nationals. Unfortunately, the meaning of the 'same legal protection' has been left completely open by the Estonian-Russian treaty. Provided that the principle of securing the Russian nationals the same legal protection can come into play when solving jurisdictional but also applicable law problems, the courts are faced with a wide range of questions that the treaty leaves open.

For example, if an Estonian national in the similar situation could sue the defendant in Estonia under Estonian domestic rules or under European instrument, but a Russian national could not sue the defendant in Estonia because the Estonian-Russian treaty gives jurisdiction only to the Russian courts, then a question may arise, whether the jurisdictional rules of the treaty should be applied at all. Of course this problem might be overlooked by simply stating that the possibility to sue in Russia ensures adequate legal protection for the Russian nationals. While due consideration should be given to the mutual trust between the judicial authorities of Estonia and Russia, the Russian national involved in the proceedings might not be so prone to accept this justification if he has not lived in Russia for several decades or if the evidence relating to the dispute is located in Estonia. An example of this kind of situation is the following:

Estonian national (defendant) who is domiciled in Finland goes to holiday to Russia where he causes damage to the claimant living in Russia and having Estonian-Russian double nationality.³⁶ The damage occurs in Estonia.³⁷ Based on Art 40(3) of the Estonian-Russian treaty the claimant could sue the defendant only in the place where the harmful act giving rise to damage occurred (Russia) and not in Estonia since the defendant does not live in Estonia but in Finland. Under Art 5(3) of the Brussels I Regulation, the hypothetical claimant, having only Estonian nationality, could sue the defendant in Estonia since, according to the Court of Justice of the European Union, the 'place where the harmful event occurs' within the meaning of Art 5(3) of the Brussels I Regulation would include both, the place where the damage occurred and the place where the event giving rise to the damage occurred.³⁸

The case is even more problematic if the Russian national could be sued in Estonia under the Estonian-Russian treaty, but the hypothetical defendant having Estonian nationality could not be sued in Estonia at all. Fortunately this problem can rarely arise in practice, since all the other private international law instruments currently in force in Estonia recognize similar personal connecting factors as the ones used in the Estonian-Russian treaty.³⁹ Namely, these instruments usually refer to the defendant's domicile, residence or habitual residence as a general connecting factor.⁴⁰ Since this practice accords with the general connecting factor ('residence' of the defendant) used in the treaties, different treatment of Estonian and Russian nationals could occur only in very exceptional circumstances.⁴¹ However, an example of this kind of situation can still be given:

Estonian national who has a domicile in Russia wants to sue Russian national who has a domicile in Estonia. Parties have previously concluded a jurisdictional clause in favour of the Finnish courts. Under Art 21(1) of the Estonian-Russian treaty the claimant could sue the defendant in Estonia, regardless of the jurisdiction clause. Under Art 23 of the Brussels I Regulation (which would come into application if the Estonian-Russian treaty would not apply),⁴² the competent court would be the Finnish and not the Estonian court.

4. Conclusions

The harmonization of private international law rules on the European level poses special challenges for the new Member States like Estonia and Latvia which have, before joining the European Union in 2004, concluded various private international law treaties with the other members of the former Soviet Union. The conditions for the application of these treaties are not entirely clear and the obligation of the new Member States to bring these treaties in line with the existing European instruments is a difficult one, especially since there are no guidelines given by the European Union on the extent to which such treaties should be renegotiated. It would not be advisable to annul such treaties in their entirety as these treaties contain several provisions on international cooperation in civil and criminal matters that do not have any matching provisions in the European instruments. Thus, the approach to the renegotiates should be a cautious one and proceed from the careful consideration of the scope of such treaties and the relationship between the treaties and the current European legislation. Unfortunately, as explained in this article, the exact scope of these treaties and the relationship of the treaties to the European instruments, are questions, which have been left unanswered by the existing case-law and international instruments.

Literature and Sources used

Literature

1. *Kucina, I.* The measure of quality of mutual legal assistance treaties, pp. 529–539. In: International Scientific Conference. The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space. 4-5 October 2012. University of Latvia Press 2012.
2. *Torga, M.* Characterisation in Estonian Private International Law – a Proper Tool for Achieving Justice between the Parties? – *Juridica International* 2011, No 1, pp. 84–93.
3. *Torga, M.* Elukoht tsiviilseadustiku üldosa seaduse tähenduses: tähendus rahvusvahelises tsiviilkohtumenetluses. – *Juridica* 2010, 7, pp. 473–480.
4. *Torga, M.* Scope of application of private international law treaties concluded between the Republic of Estonia and its Eastern European neighbours. *Kiel Journal of East European Law*, 1–2, pp. 4, 5–6.
5. *Vallikivi.* Välislepingud Eesti õigussüsteemis: 1992.a. põhiseaduse alusel jõustatud välislepingute siseriiklik kehtivus ja kohaldatavus. Tallinn: Õiguskirjastus 2001, pp. 88–89.

Judicial practice

1. Case 21–76, 30.11.1976 *Handelskwekerij G. J. Bier BV v Mines de potasse d'Alsace SA*. ECR 1976, 01735.
2. Estonian Supreme Court decision of 10 November 2000 No. 3-2-1-125-00.
3. Estonian Supreme Court decision of 14 April 2011 No 3-2-4-1-11.
4. Estonian Supreme Court decision of 15 June 2010 No 3-2-4-1-10.
5. Estonian Supreme Court decision of 9 December 2009 No 3-2-1-119-09.
6. Tartu County Court decision of 30 March 2012 No 2-11-60758.
7. Tartu County Court decisions of 11 April 2012 No 2-12-10892.

Normative legal acts

1. Citizenship Act (*Kodakondsuse seadus*). 19.01.1995. RT I 1995, 12, 122.
2. Code of Administrative Procedure (*Halduskohtumenetluse seadustik*). 27.01.2011. RT I, 23.02.2011, 3.
3. Code of Civil Procedure (*Tsiviilkohtumenetluse seadustik*). 20.04.2005. RT I 2005, 26, 197.
4. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union Charter of Fundamental Rights of the European Union. OJ C326/47, 26/10/2012.
5. Council Regulation (EC) No 2201/2003 of 27 November concerning jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, repealing Regulation (EC) No 1347/2000. OJ L 338, 23/12/2003, pp. 1–29.
6. Council Regulation (EC) No 4/2009 of 18 December on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and cooperation in matters relating to maintenance obligations. OJ L 007, 10/01/2009, pp. 1–79.
7. Council Regulation (EC) No 44/2001 of 22 December 2000 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters. – OJ L 012, 16/01/2001, pp. 0001–0023.
8. Proposal for a Council Regulation on jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of matrimonial property regimes. COM(2011) 126 final, 2011/0059 (CNS).
9. Rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsioon. RT II 2007, 15.
10. Regulation (EC) No 1896/2006 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 creating a European order for payment procedure. OJ L 399, 30/12/2006, pp. 1–32.
11. Regulation (EC) No 805/2004 of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 creating a European Enforcement Order for uncontested claims. OJ L 143, 30/04/2004, pp. 15–39.
12. Regulation (EC) No 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 establishing a European Small Claims Procedure. OJ L 199, 31/07/2007, pp. 1–22.
13. Regulation (EU) No 1205/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (recast). OJ L 351, 20/12/2012, pp. 1–32.
14. Regulation (EU) No 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession. OJ L201, pp. 107–134.
15. Treaty between the Republic of Estonia and the Republic of Poland on the legal aid and legal relations in civil- employment- and criminal matters (*Eesti Vabariigi ja Poola Vabariigi vaheline leping õigusabi osutamise ja õigussuhete kohta tsiviil-, töö- ning kriminaalasjades*). RT II 1999, 4, 22.
16. Treaty between the Republic of Estonia and the Russian Federation on the legal aid and legal relations in civil- family- and criminal matters (*Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni leping õigusabi ja õigussuhete kohta tsiviil-, perekonna- ja kriminaalasjades*). RT II 1993, 16, 27.
17. Treaty between the Republic of Estonia and the Russian Federation on the legal aid and legal relations in civil- and criminal matters (*Eesti Vabariigi ja Ukraina leping õigusabi ja õigussuhete kohta tsiviil- ning kriminaalasjades*). RT II 1995, 13/14, 63.
18. Treaty between the Republic of Estonia, the Republic of Lithuania and the Republic of Latvia on the legal aid and legal relations (*Eesti Vabariigi, Leedu Vabariigi ja Läti Vabariigi õigusabi ja õigussuhete leping*). RT II 1993, 6, 5.

References

1. Treaty between the Republic of Estonia, the Republic of Lithuania and the Republic of Latvia on the legal aid and legal relations (*Eesti Vabariigi, Leedu Vabariigi ja Läti Vabariigi õigusabi ja õigussuhete leping*). RT II 1993, 6, 5 (not available in English).
2. Treaty between the Republic of Estonia and the Republic of Poland on the legal aid and legal relations in civil- employment- and criminal matters (*Eesti Vabariigi ja Poola Vabariigi vaheline leping õigusabi osutamise ja õigussuhete kohta tsiviil-, töö- ning kriminaalasjades*). RT II 1999, 4, 22 (not available in English).
3. Treaty between the Republic of Estonia and the Russian Federation on the legal aid and legal relations in civil- family- and criminal matters (*Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni leping õigusabi ja õigussuhete kohta tsiviil-, perekonna- ja kriminaalasjades*). RT II 1993, 16, 27 (not available in English).

4. Treaty between the Republic of Estonia and the Russian Federation on the legal aid and legal relations in civil- and criminal matters (*Eesti Vabariigi ja Ukraina leping õigusabi ja õigussuhete kohta tsiviil- ning kriminaalasjades*). RT II 1995, 13/14, 63 (not available in English).
5. For an overview of such private international law treaties concluded by the Republic of Latvia see: *Kucina, I.* The measure of quality of mutual legal assistance treaties, pp. 529–539. In: International Scientific Conference. The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space. 4–5 October 2012. University of Latvia Press 2012.
6. *Kucina, I.* Ibid.
7. Brussels I Regulation Art 34(1). Council Regulation (EC) No 44/2001 of 22 December 2000 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters. – OJ L 012, 16/01/2001, pp. 0001–0023.
8. Council Regulation (EC) No 2201/2003 of 27 November concerning jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, repealing Regulation (EC) No 1347/2000. OJ L 338, 23/12/2003, pp. 1–29.
9. Council Regulation (EC) No 4/2009 of 18 December on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and cooperation in matters relating to maintenance obligations. OJ L 007, 10/01/2009, pp. 1–79.
10. Regulation (EC) No 805/2004 of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 creating a European Enforcement Order for uncontested claims. OJ L 143, 30/04/2004, pp. 15–39.
11. Regulation (EC) No 1896/2006 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 creating a European order for payment procedure. OJ L 399, 30/12/2006, pp. 1–32.
12. Regulation (EC) No 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 establishing a European Small Claims Procedure. OJ L 199, 31/07/2007, pp. 1–22.
13. Regulation (EU) No 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession. OJ L201, pp. 107–134. The Succession Regulation will be applied from 17 August 2015.
14. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union Charter of Fundamental Rights of the European Union. OJ C326/47, 26/10/2012.
15. For example, the newest European private international law instrument - the Brussels I Regulation (recast) starts by referring to Art 67(4) and Art 81(2) points a, c and e of the Treaty on the Functioning of the European Union. See: Regulation (EU) No 1205/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (recast). OJ L 351, 20/12/2012, pp. 1–32.
16. Proposal for a Council Regulation on jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of matrimonial property regimes. COM(2011) 126 final, 2011/0059 (CNS).
17. See: Estonian Supreme Court decision of 10 November 2000 No. 3-2-1-125-00, para 3. On the criticism of the said decision, see: *H. Vallikivi.* Välislepingud Eesti õigussüsteemis: 1992.a. põhiseaduse alusel jõustatud välislepingute siseriiklik kehtivus ja kohaldatavus. Tallinn: Õiguskirjastus 2001, pp. 88–89 (In Estonian).
18. According to Art 28 of the Vienna Convention on the Law of Treaties to which Estonia is a State Party, unless a different intention appears from the treaty or is otherwise established, its provisions do not bind a party in relation to any act, which took place or any situation which ceased to exist before the date of the entry into force of the treaty with respect to that party. See: *Rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsioon.* RT II 2007, 15.
19. See § 620 of the Code of Civil Procedure (*Tsiviilkohtumenetluse seadustik*). 20.04.2005. RT I 2005, 26, 197.
20. See, for example: Art 56 of the Estonian-Russian treaty.
21. Estonian Code of Civil Procedure § 620(1)1.
22. See, for example: Art 18 of the Estonian-Russian treaty.
23. See further: *Torga, M.* Scope of application of private international law treaties concluded between the Republic of Estonia and its Eastern European neighbours. *Kiel Journal of East European Law*, 1–2, pp. 4, 5–6.
24. See for example Art 56(3) of the Estonian-Russian Treaty.
25. Private international law conventions regulating recognition and enforcement of foreign judgments can be concluded either in the form of a single-, double- or mixed conventions. While single conventions are confined to recognition and enforcement issues only, double- and mixed conventions also include rules on permitted, prohibited or 'grey list' jurisdictional grounds.

26. See for example, Art 56(3) of the Estonian-Russian Treaty.
27. For some reason some Treaties mention 'family' matters (Estonian-Russian Treaty) and 'labour matters' (Estonian-Polish Treaty) as separate from 'civil' matters.
28. See the title of the Estonian-Russian PIL treaty.
29. See the title of the Estonia-Poland PIL treaty.
30. See: Section 4(1) of the Code of Administrative Procedure (*Halduskohtumenetluse seadustik*). 27.01.2011. RT I, 23.02.2011, 3.
31. See the decisions of the Estonian Supreme Court of 14 April 2011 No 3-2-4-1-11 and of 15 June 2010 No 3-2-4-1-10.
32. On this argument in the context of the said private international law treaties, see further: M. Torga. Characterisation in Estonian Private International Law – a Proper Tool for Achieving Justice between the Parties? – *Juridica International* 2011, No 1, pp. 84–93.
33. See the Arts 1 of the PIL treaties.
34. For example, the Estonian Supreme Court has turned to the Estonian-Russian PIL Treaty when the property of the spouses was located in Russia without giving any regard to the nationality of the parties. See: Estonian Supreme Court decision of 9 December 2009 No 3-2-1-119-09. Similarly, the lower courts have turned to the Estonian-Russian PIL treaty simply because the defendant resided in Russia (no regard to the nationality of the defendant was given), see for example: Tartu County Court decisions of 11 April 2012 No 2-12-10892 and of 30 March 2012 No 2-11-60758.
35. In this situation, the conflicts may often arise with various European instruments. For example, if the Russian defendant has a domicile in Estonia, the question arises whether the jurisdiction should be determined under the Brussels I Regulation. However, this is a topic, which far exceeds the limits of this article.
36. Although under Art 3 of the Estonian Citizenship Act Estonian nationals are required to renounce the nationality of one of the relevant states in the case of double nationality, there is no practical enforcement mechanism for this rule, which means that there are still several people holding two passports. See: Citizenship Act (*Kodakondsuse seadus*). 19.01.1995. RT I 1995, 12, 122.
37. Although generally the place of the act giving rise to the damage and the place where the damage occurs, it is possible that these places are located in different states. This could be the case, for example, if the damage is caused by putting defamatory statements up in the Internet.
38. See: Case 21–76, 30.11.1976 *Handelskwekerij G. J. Bier BV v Mines de potasse d'Alsace SA*. ECR 1976, 01735.
39. See for example: Art 21(1) of the Estonian-Russian PIL treaty, which provides for a general rule that a defendant can be sued in the courts of the State Party where he resides.
40. On personal connecting factors in Estonian private international law, see: M. Torga. Elukoht tsiviilseadustiku üldosa seaduse tähenduses: tähendus rahvusvahelises tsiviilkohtumenetluses. – *Juridica* 2010, 7, pp. 473–480.
41. That can happen in the exceptional case when the dispute falls under the exclusive competence of some other Member State under Art 22 (or under Art 23) of the Brussels I Regulation. The Estonian-Russian treaty does not have any exclusive competence rule for the courts of the third states, which means that in such disputes Russian nationals living in Estonia could be sued in Estonian courts under the Estonian-Russian PIL treaty general jurisdiction clause (Art 21(1)).
42. According to the Art 71(1) of the Brussels I Regulation, the regulation shall not affect any conventions to which the Member States are parties and which in relation to particular matters, govern jurisdiction or the recognition or enforcement of judgments. In the case of the PIL treaties concluded with Poland, Lithuania and Latvia, the Brussels I regulation generally replaces the treaty provisions. However, the relationship between the European instruments and the PIL treaties is not the topic of this article.

Vecāku varas atņemšana – svarīga pagasttiesas funkcija bērna tiesību aizsardzības nodrošināšanai

Deprivation of Parental Authority as an Important Function of the Parish Court for Ensuring Protection of Children's Rights

Mg. soc. zin., dipl. hist. Modriete Vucāne

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures katedras lektore

E-pasts: modriete.vucane@lu.lv, tālrunis: 67034563

Publikācija veltīta vecāku varas atņemšanas institūta analīzei Latvijas Republikā XX gs. 20.–30. gados. Rakstā autore aplūko vecāku varas un vecāku varas atņemšanas institūta normatīvā regulējuma attīstību un analizē šā juridiskā bērnu tiesību aizsardzības līdzekļa izpratni pagasttiesu praksē. Raksts sniedz zināmu ieskatu Latvijas lauku sabiedrības dzīvē un valdošajā morālē. Autore ieskicē atšķirīgo izpratni par labu izturēšanos pret bērniem atsevišķās ģimenēs un vispārpieņemtajiem uzskatiem sabiedrībā. Analīzei autore izmantojusi atsevišķus nepublētus arhīva materiālus – pagasttiesu lietas par vecāku varas atņemšanu.

Atslēgvārdi: vecāku vara, vecāku varas atņemšana, pagasttiesa, bērnu tiesību aizsardzība

Keywords: parental authority, deprivation of parental authority, parish court, protection of children's rights

Ключевые слова: родительская власть, прекращение родительской власти, волосной суд, защита прав ребенка.

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	261
1. <i>Vecāku varas atņemšanas institūta regulējums XIX gs. un XX gs. sākumā</i>	261
2. <i>Vecāku varas atņemšana 1937. gada Civillikuma izpratnē</i>	262
3. <i>Pagasttiesu prakse vecāku varas atņemšanas lietās</i>	263
<i>Kopsavilkums</i>	267
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	268
<i>Literatūra</i>	268
<i>Normatīvie tiesību akti</i>	269
<i>Arhīva materiāli</i>	269
<i>Judikatūra</i>	269
<i>Atsauces</i>	269
<i>Summary</i>	271

Ievads

Virspusēji skatot aktuālus mūsdienu tiesību jautājumus, varētu likties, ka modernā bērnu tiesību aizsardzības sistēma ir tikai XX gs. civilizācijas sasniegums. Tomēr, sīkāk iedziļinoties bērnu tiesību aizsardzības jautājumos, it īpaši attiecīgā tiesiskā regulējuma evolūcijā, redzam, ka bērnu tiesību aizsardzības sistēma ir radusies un pilnveidojusies vēsturiski. Tādi moderni tiesību institūti kā bērna intereses, bērna tiesību aizsardzība, bērna viedokļa uzklauššana sava laikmeta izpratnē tikuši regulēti Latvijas Republikas civiltiesībās XX gs. starpkaru periodā un arī pat tādā nereti nonicinātā tiesību sistēmā kā padomju tiesības.¹ Par raksta mērķi autore izvirzījusi noskaidrot vecāku varas institūta izpratni Krievijā XX gs. sākumā un, raksturojot pagasttiesu lietas par vecāku varas atņemšanu Latvijas Republikā pēc 1937. gada, iezīmēt šā tiesību institūta tālākattīstību bērnu tiesību aizsardzībā.

1. Vecāku varas atņemšanas institūta regulējums XIX gs. un XX gs. sākumā

Vecāku varas atņemšanas institūts, kas veidojies visciešākajā saistībā ar tādu tiesību institūtu kā vecāku vara,² ir saistīts ar bērna tiesību aizsardzības izpratnes attīstību, pazīstams jauno lauku civiltiesību kodifikācijās Eiropas valstīs, Krievijā un, protams, arī Baltijas guberņās – Baltijas Vietējo likumu kopojumā. Vēsturiskai izpratnei īsi apskatīsim vispārīgo vecāku varas atņemšanas institūta regulējumu XIX gs. un XX gs. sākumā.

Pretēji romiešu tiesību izpratnei jauno laiku civiltiesību kodifikācijas vecāku varu neuzskata par mūžīgu, bet gan par tādu varas institūtu, kas izbeidzas ar bērna pilngadību.³ Jānorāda, ka XIX gs. ģimenes tiesību izpratnē tāds jēdziens kā vecāku varas atņemšana nemaz nav tik plaši izplatīts.⁴ Aplūkosim vecāku varas institūta izpratni Krievijas Civillikumā,⁵ kas bija spēkā Latgalē un tāpēc ir ietekmējis arī lielas daļas latviešu tiesisko apziņu. Civillikums paredzēja, ka vecāku vara izbeidzas tikai ar vecāku nāvi vai ar kārtas tiesību atņemšanu. Krievu civiltiesību literatūrā uzsverts Krievijas Civillikumā (178. p.) noteiktais, ka vecāku vara izbeidzas tikai ar vecāku nāvi vai ar kārtas tiesību atņemšanu. Lemt par to nebija ne sādžas sapulces (Krievijā un Latgalē tā pildīja zemnieku bāriņtiesas funkcijas), ne arī citas aizbildnības institūcijas kompetencē.⁶ Krievijas Civillikums paredzēja iespēju atteikties no vecāku varas, tomēr tikai likumā stingri noteiktos gadījumos Čerņigovas un Poltavas guberņās (167. p.), tātad minētais neattiecās uz Vitebskas guberņu, kurā ietilpa arī latviešu apdzīvotie apriņķi. Autoritatīvais Maskavas universitātes profesors A. M. Guļajevs (*Алексей Михайлович Гуляев*) Krievijas Civiltiesību apskatā raksta, ka, runājot par vecāku tiesībām, likums ir dīvains, kad paredz iespēju vecākiem atteikties no saviem bērniem. Profesors uzsver – ja jau likums vecākiem dod tiesības atteikties no saviem bērniem, tas nozīmē, ka vecāki tiek atbrīvoti no sava pienākuma attiecībā pret bērniem.⁷

Profesors A. M. Guļajevs jau XX gs. sākumā uzsveris vecāku atbildību par saviem bērniem.⁸ Arī 1937. gada Civillikumā vecāku vara tiek traktēta ne tik daudz kā vara pār bērnu, bet gan kā pienākums, kas pildāms bērna labklājības labā.⁹ Pašreizējā bērnu tiesību aizsardzības regulējumā Latvijā saskatāma tieša šādu ideju tālākattīstība.¹⁰

Krievijas Civillikumā ietvertais vecāku varas regulējums bija ļoti stingrs, jo pat vecāku iestāšanās klosterī tos neatbrīvoja no vecāku varas.¹¹ Plašā vecāku vara pār bērniem un bērnu pazemība un pakļautība vecākiem, kas izklāstīta Krievijas

Civillikumā, ir salīdzināma ar Senajā Romā valdošo tiesību izpratni.¹² Vecāku vara pār bērniem izpaudās tādējādi, ka likumdevējs paredzēja par ietiepīgu nepakļaušanos vecāku varai, izvirtušu dzīvesveidu vai citiem netikumiem sūdzēties tiesu instancēs un ieslodzīt bērnu cietumā (165. p.). Turpretī bērni apvainojumu un aizskārums gadījumā pret saviem vecākiem nebija tiesīgi ierosināt ne civillietu, ne krimināllietu. Tikai tad, ja vecāki pret bērniem bija nodarījuši krimināllikumā paredzētas noziedzīgas darbības, bērni tika sargāti saskaņā ar likumu (168. p.).

Saskaņā ar Baltijas Vietējo likumu kopojuma III daļas 225.–233. panta nosacījumiem¹³ vecāku vara izbeidzās astoņos gadījumos: 1) ar vecāku vai bērnu nāvi; 2) saistībā ar piespiestu kriminālsodu, reizē ar kuru personai tika atņemtas arī ģimenes tiesības, bet tikai tad, ja notiesātā bērni nesevoja viņam līdzīgu uz izsūtīšanas vietu vai arī šo vietu pameta vēlāk (vecāku apžēlošanas gadījumā viņu vara pār bērniem tika atjaunota); 3) saskaņā ar likumu kā sods vecākiem par savu bērnu atstāšanu un pamešanu vai citām nosodāmām darbībām; 4) par vecāku varas citādu ļaunprātīgu izmantošanu; 5) gadījumos, kad attiecīgā tiesa, bija apstiprinājusi vecāku atteikšanos no saviem bērniem; 6) gadījumos, kad vecāki bija devuši piekrišanu bērnu adoptīcijai; 7) ar dēla pilngadības sasniegšanu, kad viņš izveidoja atsevišķu saimniecību un bez vecāku atļaujas izgāja no vecāku varas; 8) tad, kad meita noslēdza laulību.¹⁴

Līdzīgi kā Krievijas Civillikums, arī Baltijas Vietējo likumu kopojuma III daļa noteica – vecāki var atteikties no varas pār saviem bērniem (gan vienīgi ar bērnu piekrišanu). Nepilngadīgiem bērniem šādos gadījumos bāriņtiesa iecēla aizbildni, bet bāriņtiesas lēmums par piekrišanu, ka vecāki izstājas no vecāku varas, bija jāiesniedz apgabaltiesai apstiprināšanai (228. p.). Baltijas Vietējo likumu kopojuma III daļas 228. pants paredzēja, ka gan bērni, gan tuvākie radnieki vai arī pat svešas personas vecāku varas ļaunprātīgas izmantošanas gadījumā pēc aizsardzības var vērsties tiesā, kura, izvērtējot apstākļus, pieņem lēmumu par vecāku varas atņemšanu. Likumā nebija skaidri norādīts, kādai tiesai šāds lēmums jāpieņem. Tas radīja problēmas praksē un izraisīja juristu diskusijas līdz pat 1937. gada Civillikuma pieņemšanai. Tartu (tolaik – Jurjevas) universitātes profesors, atsaucoties uz V. Cvingmana (*Viktor von Zwingmann*) pētījumiem, norādījis, ka gadījumos, kad vecāki nekrietni izturējās pret saviem bērniem vai kad vecāki varu izlietoja ļaunprātīgi, pieņemt lēmumu par vecāku varas atņemšanu bija bāriņtiesas piekritība.¹⁵ Lai arī tādu pašu viedokli bija paudis LU profesors Vladimirs Bukovskis (1867–1937), pagasttiesas tomēr uzskatīja, ka nav tiesīgas lemt par bērna atņemšanu tuviniekiem.¹⁶

2. Vecāku varas atņemšana 1937. gada Civillikuma izpratnē

1937. gada Civillikuma¹⁷ 177. pants paredzēja, ka līdz pilngadības sasniegšanai bērni atrodas vecāku varā, kuru laulības laikā vecāki izlieto kopīgi. Šajā pašā pantā bija arī noteikts, ka tēva balss ir izšķirošā laulāto domstarpību gadījumos. Saskaņā ar 198. pantu vecāku vara izbeidzās ar vecāku vai bērna nāvi; ar nozudušā vecāka atzišanu par mirušu; kad ar vecāku piekrišanu bērnu adoptēja trešā persona; kad bērns sasniegta pilngadību; kad vecāku varu atņēma ar bāriņtiesas lēmumu vai krimināltiesas spriedumu. Vecāku varas atņemšana draudēja arī tad, ja vecāki, noslēdzot jaunu laulību, par to nepaziņoja bāriņtiesai, liedzot tai iespēju veikt bērna mantas uzraudzību.¹⁸ Laukos visus bāriņtiesas pienākumus savu iecirkņu robežās veica pagasttiesas.¹⁹ Bāriņtiesas (laukos – pagasttiesas) lēmums par vecāku varas atņemšanu vērtējams kā īpašs aizbildnības institūcijas kompetencē esošs līdzeklis bērna tiesību aizsardzības nodrošināšanai.²⁰ Civillikuma 200. pantā tika noteikts: ja vecāki nelietīgi izlieto vecāku varu un sevišķi slikti ar bērniem apietas, bāriņtiesa

(pagasttiesa) var vainīgam vecākam atņemt vecāku varu. Norādītā panta formulējums vērtējams kā vispārīgs un visai nekonkrēts, kura saturs bāriņtiesai (pagasttiesai) bija jākonkretizē katrā atsevišķā gadījumā. Tādēļ, lai piemērotu 200. pantu, bāriņtiesai (pagasttiesai) bija jāveic rūpīga konkrētās lietas izpēte.

Arī ievērojamais latviešu jurists Konstantīns Čakste (1901–1945), 1937. gada Civillikuma izpratnē analizējot vecāku un bērnu tiesības, nav sniedzis konkrētāku jēdzienu “nelietīga vecāku varas izmantošana” vai “sevišķi slikta apiešanās ar bērniem” skaidrojumu. K. Čakste gan norādījis, ka vecāku vara nav dibināta uz varas ideju, bet uz aizbildnības ideju. K. Čakste uzsvēris, ka tāpēc vecāku vara ir tikai līdzeklis vecāku pienākumu pildīšanai. Civillikumā aizbildnības attiecību regulējumā iestrādāta sava laika moderno tiesību ideja jeb valsts varas kontroles ideja. Publiskās varas pārstāvjiem ir pienākums un tiesības interesēties, kā vecāki izlieto savas tiesības, bet sliktas apiešanās gadījumā vecākiem varēja tikt piemērota sankcija – bērna atņemšana.²¹ Saskaņā ar Pagasttiesu likumu²² izdotā instrukcija precizēja pagasttiesu darbību,²³ kur cita starpā tika noteikts, ka lēmumi par bērnu atņemšanu vecākiem vai viņu audzinātājiem, lēmumi par adopcijas apstiprināšanu un pilngadības piešķiršanu tāpat kā tiesu lēmumi pasludināmi “Latvijas suverenās tautas vārdā” (33. p).

Ja vecāku vara tika atņemta abiem vecākiem, bez vecāku gādības palikušajam bērnam saskaņā ar Civillikuma 200. pantu bāriņtiesa (pagasttiesa) iecēla aizbildni.²⁴ Jau XX gs. 20. gados Latvijas likumos bija noteikta gan tuvinieku, gan sabiedrības tiesības un pienākumi bez vecāku varas palikušo bērnu (arī atradeņu) audzināšanā. Bērnu audzināšana varēja notikt vai nu ģimenēs pie aizbildņiem, kurus uzraudzīja bāriņtiesas (pagasttiesas), vai arī ģimenēs pie privātpersonām, kuras pārraudzīja pašvaldības un Tautas labklājības ministrija. Gan valsts, gan pašvaldības iestādes bez vecāku varas palikušos bērnus varēja ievietot arī patversmēs.²⁵ Aplūkojamā laika periodā Latvijā, īpaši pilsētās, liels bērnu skaits atradās pašvaldības apgādībā un audzināšanā jeb patversmēs. Tikai laukos radi bija tie, kas palīdzēja materiāli vai kļuva par bāreņu aizbildņiem, pārņemot tos savā gādībā. Tolaik tādu situāciju skaidroja gan ar kara posta sekām, gan ar notikušajām pārmaiņām ģimenes attiecībās un iespējamo aizbildņu materiālo aprēķinu. Lai arī tā laika sabiedrībā tika diskutēts par bez vecāku varas palikušu bērnu audzināšanu ģimenēs, norādot, ka patversmes nevar bērnam nodrošināt ne tādu gādību, ne mīlestību, kādu spēj dot ģimene,²⁶ tomēr īsta uzstādījuma, ka bez vecāku gādības palikušais bērns prioritāri ievietojams ģimenē, nevis patversmē, nebija ne sabiedrībā, ne normatīvajā regulējumā. Pārsteidzoši mūsdienīgi skan 1929. gada “Pašvaldības Balsī” secinātais par grūtībām atrast aizbildņus: “Bērnu audzināšanā un jaunatnes aizsardzībā vērojam diezgan plašā sabiedrības daļā lielu vienaldzību.”²⁷

3. Pagasttiesu prakse vecāku varas atņemšanas lietās

Pagasttiesas par savu darbību sniedza pārskatus miertiesnešiem, kuri tos nosūtīja apgabaltiesai, tomēr valsts mērogā šie pārskati netika apkopoti.²⁸ XX gs. 20.–30. gados vispār netika apkopota un analizēta pagasttiesu prakse. Tāpēc prakses apzināšanai ir īpaša nozīme pagasttiesas funkciju izprašanai, tai skaitā bērnu tiesību aizsardzības jomā. Raksta ierobežotā apjoma dēļ autore aplūkos tipiskākās lietas pēc 1937. gada Civillikuma pieņemšanas, kad normatīvajā regulējumā skaidri bija noteikta pagasttiesu kompetence vecāku varas atņemšanā.

1937. gada 12. aprīlī Latvijas bērnu palīdzības savienības Jaunlatgales nodaļas valdes priekšsēdētāja biedrs nosūtījis vēstuli Augšpils pagasttiesai, kurā lūgts

rikoties, lai A. Smirnova ģimenes locekļus aizsargātu pret tēva necilvēcīgo apiešanos, ierosinot pat A. Smirnovu izolēt no ģimenes un sabiedrības.²⁹ Pagasttiesai adresētajai vēstulei klāt pievienots arī Robežsargu brigādes III Jaunlatgales bataljona I. rotas leitnanta Zamueļa ziņojums rotas komandierim, ko viņš saņēmis 17. martā. Ziņojumā rotas komandierim leitnants norāda – lai arī A. Smirnovam, kas dzīvo ar sievu un pieciem maziem bērniem, pieder samērā liela zemes platība – 18 ha, ģimene dzīvo ļoti nabadzīgi, saimniecības dzīvais inventārs – viens zirgs, divas govīs un piecas aitas – ir slikti uzturēts, ģimenei bieži jābadojas, “[...] būdams hronisks dzērājs, viņš pārdodot pat beidzamo rudzu pūru, lai tikai dabūtu iespēju apmierināt savas nevaldāmās tieksmes pēc alkohola”. Dzērumā A. Smirnovs bieži sit sievu un bērnus, padarot savu tuvinieku dzīvi par elli. Leitnants raksta, ka pēdējo triju gadu laikā viņš bieži sastapis A. Smirnovu, kurš vairākkārt sodīts par uzturēšanos sabiedriskā vietā iereibušā stāvoklī vai par naktsmiera traucēšanu, tāpēc viņu var raksturot kā ļoti spītīgu, varmācīgu, bet reizē arī kā pilnīgu bezrakstura cilvēku. Ziņojuma beigās leitnants Zamuelis uzsver, ka ar savu brutālo, pat necilvēcīgo rīcību A. Smirnovs savu ģimeni bieži ir novedis izmisumā, un, tā kā nav ne mazāko cerību, ka aprakstītā situācija varētu kaut nedaudz uzlaboties, lūdz “spert soļus, lai A. Smirnova bērniem tiktu dota iespēja pieredzēt gaišākas dienas kādā bērnu patversmē”, bet pašu A. Smirnovu kā pilnīgi asociālu elementu ievietot darba namā.³⁰

1937. gada 11. maijā Augšpils pagasttiesa uz lietas izskatīšanu ar pavēstēm uzaicināja lietas dalībniekus: apsūdzēto A. Smirnovu, liecinieci V. Smirnovu (A. Smirnova sievu) un liecinieku robežapsardzības leitnantu Zamueli. Augšpils pagasttiesas (priekšsēdētājs V. Jakovļevs, tiesneši K. Bērziņš un A. Ignatjevs, rakstvedis R. Kuplis) atklātā tiesas sēdē izskatītās lietas protokols liecina, ka A. Smirnovs sevi par vainīgu nav atzinis, norādot, ka nekad ne sievu, ne bērnus dzērumā nav ne sitis, ne spīdzinājis. Leitnants Zamuelis pagasttiesai minēja gadījumus, kad A. Smirnovs dzērumā ālējies, sitis savus ģimenes locekļus un dzinis viņus ziemas laikā ārā no mājām. Leitnants pats un viņam padotie robežsargi ir bijuši liecinieki šādiem gadījumiem. Arī sieva apliecināja, ka viņas vīrs dzērumā sit viņu un bērnus, naudu nodzer. Tomēr, tā kā ģimenē ir mazgadīgi bērni un viņa viena pati nespēj ģimeni apgādāt, viņa lūdz pagasttiesu pagaidām vēl pilnīgi neatņemt viņas vīram vecāku varu, bet izteikt brīdinājumu, ka, nekārtībām ģimenē turpinoties, tas noteikti tiks izdarīts un pagasttiesa panāks viņa izolēšanu no sabiedrības. Sievas paskaidrojumi pagasttiesas sēdē liecina par to, ka vardarbīgais alkoholiķis bija iebiedējis visu ģimeni un sieva bija nonākusi alkoholiķa pilnīgā līdzatkarībā. A. Smirnovs arī bija analfabēts, par ko liecina tas, ka protokolu pēc viņa lūguma parakstījusi cita persona.³¹

Saskaņā ar Pagasttiesas nolikuma 76. punktu pagasttiesa nolēma lietā galīgo lēmumu nepieņemt, bet A. Smirnovu atstāt pagasttiesas novērošanā un, nekārtībām ģimenē atkārtojoties, nekavējoties izlemt par vecāka varas atņemšanu A. Smirnovam un viņa izolēšanu no sabiedrības. Lietas materiāli neliecina, ka tāds lēmums vēlāk būtu ticis pieņemts. Pēc lietas materiāliem redzams, ka, pieņemot lēmumu, pagasttiesa pamatojusies tikai uz sievas lūgumu, nekādi citi argumenti vai apsvērumi bērnu tiesību aizsardzībai lietā nav ņemti vērā. Varam tikai minēt, kā pagasttiesas lēmumu vērtējis šīs lietas ierosinātājs – robežsardzes leitnants Zamuelis. Lēmums ir nepamatots arī no tiesību normas piemērošanas viedokļa. Pagasttiesa ir atsaukusies (pareizāk gan būtu teikt, ierakstījusi atbilstošāko nolikuma pantu, jo lēmums ir rakstīts uz veidlapas) uz Pagasttiesu nolikuma³² 76. pantu, kas, pat izmantojot tikai gramatisko metodi, ir tulkots nepareizi. 76. panta otrā daļa paredz: “Ja vecāki nelietīgi izlieto vecāku varu un it īpaši slikti ar bērniem apietas, pagasttiesa var

vainīgam vecākam atņemt vecāku varu.” Tātad šajā lietā pagasttiesa nav saskatījusi ne nelietīgu vecāku varas izlietošanu, ne īpaši sliktu apiešanos ar bērniem, bet tieši otrādi – vēl uz kādu laiku bērnus atstājusi alkoholiķa un varmākas varā. Šis lēmums ir liecība par to, cik cilvēki, kuru kompetencē bija lemt par bērnu tiesisko aizsardzību, bija iecietīgi pret nabadzību, alkoholismu un vardarbību ģimenē pret bērniem.

Aizputes apriņķa Kazdangas pagasta valde 1939. gada 20. aprīlī nosūtījusi interesanta satura vēstuli Tautas labklājības ministrijas Sabiedriskās aizgādības departamentam.³³ No šīs vēstules secināms, ka departaments jau janvārī bija rosinājis pagasttiesu atņemt vecāku varu Annai Marijai P. par ārļaulībā dzimušo meitu. Kazdangas pagasttiesa lēmumu par vecāku varas atņemšanu arī pieņēmusi. Tālāk pagasta valde vēstulē raksta, ka minētajai mātei piedzimis otrs bērns Jānis Alberts P. Māte bērnu apgādāt nespēj, tāpēc pašvaldība viņu uztur vietējā nespējnieku patversmē. Kaut arī bērns ir tikai divas nedēļas vecs, māte pretēji patversmes pārzīnes rīkojumiem patversmi uz dažām dienām mēdz atstāt un klaiņot apkārt. Pagasta valde ministrijai paziņo savu uzskatu, ka mātei būtu atņemams arī otrs bērns un ievietojams zidaiņu namā, un norāda – ievērojot, ka mātes garaspējas uzskatāmas par aprobežotām, kas, iespējams, var pāriet arī uz pēcnācējiem, pagasta valde norāda, ka Annai Marijai P. būtu izdarāma sterilizācija.³⁴ Tikai pašās vēstules beigās kļūst skaidrs galvenais nolūks, kāpēc pagasta valde situācijā, kad māte nespēj rūpēties par bērnu, vērsusies Tautas labklājības ministrijā, nevis pagasttiesā.

Kārļa Ulmaņa autoritārais režīms uzsvēra nepieciešamību vairot tautas dzīvo spēku.³⁵ Tajā pašā laikā izplatījās arī nacionālsociālistiskās Vācijas idejas par pilnvērtīgiem un mazvērtīgiem cilvēkiem, kuras rada auglīgu augsni arī Latvijā.³⁶ 1937. gada Ārstniecības likums paredzēja speciālas eigēnikas komisijas izveidošanu, kuras kompetencē bija lemt par sterilizāciju, kā arī par aborta atļaušanu vai aizliegšanu. 1938. gadā pie Veselības veicināšanas biedrības tika izveidots Tautas dzīvā spēka pētīšanas institūts, kura Eigēnikas nodaļa nodarbojās ar garīgi slimo cilvēku iedzimtības problēmām, vāca materiālus par abortiem un sterilizāciju.³⁷

Annas Marijas P. lietas materiāli liecina, ka pagasttiesas stingri ievērojušas piekritību. Pagasttiesu nolikuma 2. pantā noteikts, ka pagasttiesas darbība izpaužas pagasta robežās. Tāpēc pagasttiesas lietas izskatījušas tikai pēc personas dzīvesvietas. Arī šajā gadījumā Kazdangas pagasttiesa lietu pārsūtījusi Valtaiķu pagasttiesai, kur bija apmetusies Anna Marija P.³⁸

1939. gada 29. jūlijā Valtaiķu pagasttiesa atklātā tiesas sēdē, izskatot lietu par vecāku varas atņemšanu Annai Marijai P. par bērnu Jāni Albertu, saskaņā ar Pagasttiesu nolikuma 76. pantu un Civillikuma 200. pantu pieņēma lēmumu par vecāku varas atņemšanu. Izspriežot lietu, pagasttiesa vadījās pēc tā, ka mātei par vienu bērnu vecāku vara jau ir atņemta un ka arī pret otru bērnu viņa izturas ļauni, savu bērnu nav pienācīgi uzturējusi, tāpēc tas viņai atņemts un ievietots patversmē. Par attiecīgā laikmeta tiesiskuma izpratni liecina tas, ka tika ievērots arī Kazdangas pagasta valdes atzītais par Annas Marijas P. garaspēju ierobežošanu. Pagasttiesas lēmums tāpat kā Liepājas apgabaltiesas Civildodaļas taisītais lēmums par pagasttiesas lēmuma apstiprināšanu pieņemts Latvijas suverenās tautas vārdā,³⁹ kas pierāda, ka pagasttiesas bijušas tiesu varai piederīgas institūcijas.

Rūpīgu un garu izmeklēšanu no 1938. gada 22. oktobra līdz 15. decembrim lietā par vecāku varas atņemšanu Annai Ā. veikusi Lielvārdes pagasttiesa. Lieta uzsākta pēc Lielvārdes ciema iedzīvotājas Katrīnas D. ziņojuma pagasttiesai. Katrīna D. pastāstīja, ka viņas dzīvesvietā ieradusies 14 gadus vecā Ruta Ā., kas skaidrojusi, ka viņas māte dzīvojot kopā ar Frici S., bet viņa tur vairs dzīvot nevarot, jo Fricis S.

viņu neieredzot, apsūkājot un sitot. Lielvārdes ciema iedzīvotāja pagasttiesai iesniedza arī meitenei izdoto Ķeguma pasta krājkases krājgrāmatiņu, paskaidrojot, ka savulaik meitenes māte uz Rutas vārda noguldījusi Ls 1900, bet tagad jau esot izņēmti Ls 1000. Pagasttiesa noklausījās ziņojumu, ka Anna Ā. kā vienīgā vecāku varas nesēja slikti izturas pret savu meitu, pieņēma glabāšanā krājkases grāmatiņu un nolēma ierosināt lietu par vecāku varas atņemšanu.⁴⁰

Nākamajā pagasttiesas sēdē 3. novembrī pagasttiesa uzklusēja meiteni, viņas māti, mātes civilvīru⁴¹ Frici S., vecmāmiņu, kaimiņieni, Rembates pagasta Oškalnu māju saimnieku un saimnieci. Pagasttiesai meitene paskaidroja, ka viņas māte ar Frici S. kopā dzīvo jau 10 gadus, kuru laikā dzīve bijusi grūta, bieži viņa saņēmusi sitienus un apsūkāta. Dzīves apstākļi un turpmākā dzīve kopā ar māti kļuvusi nepanesama, tāpēc viņa lūdza atņemt mātei vecāku varu. Turpretī meitenes māte pagasttiesai skaidroja, ka 10 gadus dzīvo kopā ar Frici S. Šajās attiecībās ir piedzimuši divi bērni, no kuriem dēls ir miris, bet meita atrodas patversmē. Meita Ruta ir dzimusi pirms kopdzīves ar Frici S. Bērnu dēļ ir bijis naidis un nesaticība. Fricis S. ne viņu, ne Rutu nav sitis, bet kādreiz gan pēris, lai pārmācītu, arī piedzēries mājās nav nācis. Rutas māte Anna Ā. pagasttiesai lūdza viņai neatņemt vecāku varu par mazgadīgo meitu. No liecinieku liecībām redzams, ka Rutas māte ar Frici S. dzīvojuši nesaticīgi, Fricis S. Rutu sitis, grūstījis, abi meiteni bieži lamājuši ļauniem vārdiem. Vecmāmiņa pagasttiesai skaidroja, ka Rutai būtu labāk, ja viņas dzīve tiktu atdalīta no mātes dzīves, bet Rembates Oškalnu māju saimnieks Andrejs O. norādīja, ka “nekad netiku dzirdējis nekādu pamācošu vārdu, kas būtu derīgi mazgadīgās Rutas Ā. dzīvei.” Fricis S. pagasttiesai skaidroja, ka “dzīve šajā laikā bijusi visāda, jo ne katru dienu saule ir spīdējuse” un norādīja: “Esam uzstājuši uz Rutas stingru audzināšanu.” Arī turpmāk viņš vēlas būt Rutas audzītēvs, turklāt viņš prasot no Rutas paklausību pret māti un viņu kā audzītēvu, lai tā izaugtu par kārtīgu pilsoni.⁴² Šajā sēdē pagasttiesa lietā nekādu lēmumu nepieņēma, bet ieteica Fricim S. un Rutas mātei noslēgt laulību un uz nākamo sēdi nolēma uzaicināt citus lieciniekus, tai skaitā šuvēju, skolas pārzini un Rutas skolotāju.⁴³

Nākamajā sēdē 1. decembrī pagasttiesa turpināja liecinieku nopratināšanu, nekādu lēmumu nepieņemot. Daugavas pamatskolas pārzinis pagasttiesai paskaidroja, ka mātes audzināšana bijusi sliktā. Klases audzinātāja norādīja, ka Ruta skolā mācījies labi, bet attiecības ar vecākiem meitenei bijušas sliktas. Rembates pagasta Kāpostiņu māju saimniece, pie kuras kādu laiku Ruta ar māti un patēvu dzīvojusi, tiesas sēdē apliecināja, ka ģimene dzīvojusi nesaticīgi, bieži kāvušies. Lai izbeigtu kaušanos, saukta pat policija. Meitene dzīvojusi klusi un pildījusi ganes pienākumus. Lielo nesaticību, kas valdījusi Rutas ģimenē, novērojusi arī kaimiņiene. Kad Fricis S. atgriezies mājās piedzēries, ciest nācies gan mātei, gan meitai, patvērumu meklējot citos dzīvokļos. Arī šajā pagasttiesas sēdē piedalījās gan māte Anna Ā., gan viņas meita Ruta, kura pagasttiesai “atkārtoti lūdza nepiespiest viņu dzīvot pie mātes un atņemt viņai vecāku varu”.⁴⁴

Var tikai minēt, kāpēc šajā lietā pagasttiesa vilcinājies Annai Ā. atņemt vecāku varu. Vai tā būtu konkrētā laika izpratne, ka vardarbība pret bērnu ir pieļaujama? Varbūt mātes tiešā vaina bija grūti pierādāma? Varbūt kāds vēlējās paņemt Rutu savā aizbildniecībā un virzīja lietas izskatīšanu? Tādus minējumus var izteikt arī tāpēc, ka vēl pirms otrās sēdes pagasttiesā tika saņemts 1938. gada 14. novembrī rakstītais Rutas lūgums izsaukt viņas lietā četrus lieciniekus, tai skaitā divus policijas vecākos kārtībniekus, kuri “zina un ir redzējuši, kā mana māte Anna Ā. un Fricis S. ir mani situši”. Iesniegums rakstīts ļoti glītā un izkoptā

rokrakstā, kāds diezin vai varēja būt Rutai, kura pamatskolā bija mācījusies vien četras klases. Interesanti arī tas, ka lūgumā norādītā Rutas dzīvesvieta jau ir viņas nākamo aizbildņu mājas.⁴⁵

Lietas par vecāku varas atņemšanu Annai Ā. materiālos atrodama arī Tautas labklājības ministrijas Sabiedriskās aizgādības departamenta Bērnu aizgādības nodaļas vēstule, datēta ar 5. decembri, kurā norādīts, ka Rīgas apriņķa policija ziņo par Rutas Ā. sevišķi sliktiem apstākļiem pie mātes. Ne vien māte, bet arī tās piedzīvotājs situācijā bērnu, nav devuši tam piemērotu uzturu un lamājuši neķītriem vārdiem. Tāpēc ministrija ir ņēmusi Rutu savā aizsardzībā, atstājot bērnu audzināšanā Jaņa un Katrīnes J. ģimenē. Bērnu aizgādības nodaļa lūdza pagasttiesu pēc vispusīgas apstākļu pārbaudes atņemt mātei vecāku varu un iecelt bērnam aizbildni, kas to pārstāvētu visos tiesiskos darījumos. Ministrija vēstulei pievienoja Rīgas apriņķa policijas savāktos materiālus uz septiņām lapām.⁴⁶

Tātad šajā lietā jau no oktobra beigām paralēli uzsāktajai lietai pagasttiesā arī Rīgas apriņķa policijas priekšnieks veicis atsevišķu izmeklēšanu: 4. un 1. iecirkņa priekšniekiem uzdevis aptaujāt konkrētus lieciniekus, skaidrot situāciju, ievākt ziņas par nākamo aizbildni. Šie materiāli pilnībā apliecina arī mātes vardarbību pret meitu, kritizē mātes dzīvesveidu, norādot, ka “viņas dzīve neiet pozitīvā virzienā”, savā laikā viņai bijis inventārs – astoņas govīs, divi zirgi, lauksaimniecības mašīnas, kopā ar Frici S. viņa rentējusi zemi, gadu no gada mantība samazinājusies Frici S. dzeršanas dēļ, tagad abi strādājot par dienas strādniekiem.⁴⁷

Pēc minētās vēstules saņemšanas pagasttiesa nevilcinājās. 1938. gada 15. decembrī, izskatot lietas materiālus, pagasttiesa konstatēja, ka Anna Ā. vecāku varu par meitu Rutu Ā. izlieto nelietīgi un “tālāka bērna audzināšana pie mātes nav atļaujama”. Saskaņā ar Pagasttiesu nolikuma 76. pantu un Civillikuma 200. pantu tika pieņemts lēmums par vecāku varas atņemšanu Annai Ā.⁴⁸ Meitenei tika iecelts aizbildnis, māte lēmumu nepārsūdzēja, un Rīgas apgabaltiesas 3. civilnodaļas sēdē 1939. gada 28. martā (4. aprīlī) apstiprināja pagasttiesas lēmumu saskaņā ar Pagasttiesu nolikuma 76. panta otro daļu, kas paredzēja pagasttiesas lēmumu par vecāku varas atņemšanu iesniegt apgabaltiesai apstiprināšanai.⁴⁹

Stingrākus uzskatus par cilvēka, tai skaitā bez vecāku varas palikuša bērna, tiesību īpašu aizsardzību juristi pauda tikai pašās 30. gadu beigās. Tad arī pagasttiesas sāka vairāk sekot atsevišķu ģimeņu dzīvei un bērnu audzināšanas metodēm.⁵⁰

Kopsavilkums

1. XX gs. sākumā Krievijas civiltiesību doktrīnā pastāvēja ļoti stingra izpratne par to, ka vecāku vara ir ne tikai vecāku tiesības, bet arī atbildīgs vecāku pienākums, tāpēc pat likumdevēja noteiktie izņēmumi no vispārējās izpratnes, ka Krievijā nav iespējams atteikties no vecāku varas, tika bargi kritizēti.
2. Tiesiskās apziņas evolūciju Latgalē ietekmēja Krievijas Civillikumā likumdevēja noteiktā izpratne par stingro vecāku varu, par ļoti ierobežotu iespēju un pat praktisku neiespējamību to atņemt.
3. Baltijas Vietējo likumu kopojumā ietvertais vecāku varas institūta regulējums vērtējams kā progresīvs, jo salīdzinoši plaši uzskaita vecāku varas zaudēšanas, tai skaitā vecāku varas atņemšanas gadījumus, tā nodrošinot arī bērnu tiesību aizsardzību.
4. Jau XX. gs. 20. gadu beigās Latvijā skaidri iezīmējās problēma, kas saglabājusies līdz pat mūsdienām – bez vecāku gādības palikušiem bērniem grūti atrast aizbildni un ģimeni, kas gribētu tos audzināt.

5. Tāpat kā mūsdienās bāriņtiesās tolaik pagasttiesās lietas par vecāku varas atņemšanu tika uzsāktas pēc iestāžu, sabiedrisku organizāciju, militārpersonu, privātpersonu un bērnu iesniegumiem, kas liecina par starpkaru perioda sabiedrības pilsonisko aktivitāti un līdzatbildību bērnu tiesību aizsardzībā.
6. Iemesli vecāku varas atņemšanai XX gs. starpkaru periodā bija tādi paši kā tie, kas XXI gs. sākumā sabiedrībai liek pieņemt lēmumus par aprūpes tiesību vai aizgādības tiesību atņemšanu vecākiem: alkoholisms, vecāku personības fiziska un morāla degradācija, nespēja un nevēlēšanās rūpēties un gādāt par bērniem, kā arī vardarbība pret saviem bērniem.
7. Saskaņā ar Civillikuma 200. pantu un Pagasttiesu nolikuma 76. panta otro daļu pagasttiesas pieņēma lēmumus par vecāku varas atņemšanu gadījumos, kad vecāki nelietīgi izlietoja vecāku varu un pret bērniem izturējās īpaši slikti, tomēr pagasttiesu reakcija un tiesību normu interpretācija bija visai atšķirīga. Pagasttiesu lēmumus par vecāku varu apstiprināja apgabaltiesa.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Baumanis, R.* Bērni un vecāki tiesiskās attiecībās. *Audzinātājs*. Nr. 9, 1937., 524.–530. lpp.
2. *Čakste, K.* Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 212. ISBN-978-9934-01799-5.
3. *Drande, J.* Pagasttiesas valsts svētkos. *Pagasta Dzīve*. Nr. 16–20. 1938, 433.–436. lpp.
4. *Drande, J.* Pagasttiesu darbs un sasniegumi. *Pagasta Dzīve*. Nr. 10. 1939, 261.–263. lpp.
5. *Drande, J.* Vidzemes pagasttiesu darbība 1937. gadā. *Pagasta Dzīve*. Nr. 8. 1938, 179. lpp.
6. *Ilgaža, A.* Bērnu aizgādības komitejas pagastos. *Pagasta Dzīve*. Nr. 3. 1938, 61.–62. lpp.
7. *Kalniņš, V.* Romiešu civiltiesību pamati. 1977. gadā publicētās grāmatas faksimilizdevums, papildināts ar *Dr. iur.* Jāņa Rozenfelda ievadvārdiem. Rīga: Zvaigzne ABC, 2010, 84.–87. lpp. ISBN 978-9934-0-1157-3.
8. *Kļaviņš, R.* Bērnu audzināšana svešās ģimenēs. *Pašvaldības Balss*, Nr. 6, 1929, 273.–275. lpp.
9. *K. V.* Vai miertiesnesis var lemt par bērna atņemšanu vecākiem? *Jurists*. Nr. 38/39, 1932, 140. sl.
10. *Loffler, L.* Rassenhygiene. *Baltische Monatshefte*. Nr. 1. 1939, S. 20–26.
11. Mūsu lielais pienākums. *Latgales Vēstnesis*. Nr. 45. 1937, 1. lpp.
12. Norādījumi pagasttiesu darbiniekiem. *Pagasta Dzīve*. Nr. 7. 1939, 155.–157. lpp.
13. Noteikti pagasttiesu pienākumi. *Ventas Balss*. Nr. 1. 1939, 2. lpp.
14. Paceļama daudz bērnu ģimenes cieņa. *Rīgas Vēstnesis*. Nr. 12. 1939, 1. lpp.
15. Pamatjēdzieni par valsti un tiesībām. *Sast. J. Stiprais*. Rīga: Latvijas vidusskolu skolotāju kooperatīvs, 1939.
16. *Piņķis, O.* Daudz bērnu ģimenes un to atbalstīšana Latvijā. Rīga: Tautas labklājības ministrija, 1938.
17. *P. Z.* Vecāku vara un tiesības. *Kurzemes Vārds*, Nr. 154. 1938, 3. lpp.
18. *Tabuns, A.* Socioloģija Latvijā: divdesmitais gadsimts. No: *Socioloģija Latvijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 81.–124. lpp. ISBN 978-9984-45-159-6.
19. *Staemmler, M.* Rassenpflege im völkischen Staat. München: J. F. Lehmanns Verlag, 1933.
20. *Švarcs, F.* Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 183. lpp. ISBN 978-9984-790-90-9.
21. Vecāku un bērnu savstarpējās tiesības un pienākumi. *Jaunākās Ziņas*. Nr. 137, 1938, 6. lpp.
22. Vecāku un bērnu tiesības un pienākumi. *Jaunākās Ziņas*. Nr. 116, 1937, 6. lpp.
23. *Vītiņš, V.* Vispārējs tiesību pārskats. Otrais izdevums. Valda Birkava komentāri. Rīga: Verdikts, 1993.
24. *Гуляев, А. М.* Русское гражданское право. Обзор действующего законодательства, кассационной практики Прав. Сената и Проекта Гражданского уложения. С-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича. 1913.
25. *М. Л. Р.* Повторительный курсь Русскаго гражданского права. Части общая и особенная. С-Петербург: [Б. и.], 1909.
26. *Пахман, С. В.* История кодификации гражданского права. Москва: Зерцало, 2004. ISBN 5-8078-0107-5
27. *Тютрюмовъ, И. М.* Гражданское право. Юрьевъ: Типография К. Маттисена, 1922.

Normatīvie tiesību akti

1. Bāriņtiesu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 107 (3475), 2006.7. jūlijs. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=139369> [skatīts 30.01.2013.].
2. Civillikums. 1937. gada 28. janvāris. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=225418&from=off> [skatīts 30.01.2013.].
3. Civillikums. Kodifikācijas nodaļa 1937. gada izdevums. Trešais iespaidums. Rīga: [B. i.], 1938.
4. Likums par sociālo apgādību. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. 1928. g. Nr. 73.; No: *Likumi, instrukcijas un rīkojumi lauku pašvaldību darbiniekiem*. Rīga: Leta, 1928, 62.–66. lpp.
5. Pagasttiesu darbības instrukcija. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1939.
6. Pagasttiesu likumi. Rīga: Tieslietu ministrijas kodifikācijas nodaļa, 1924.
7. Pagasttiesu likums. Rīga: Kodifikācijas nodaļa, 1938.
8. Pagasttiesu nolikums. Rīga: Saeimas Kodifikācijas nodaļa, 1934.
9. The Civil Code. Pieejams: http://www.napoleon-series.org/research/government/c_code.html [skatīts 30.01.2013.].
10. Bürgerliches Gesetzbuch. Viertes Buch. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BjNR001950896.html> [skatīts 30.01.2013.].
11. Свод Законов Российской Империи, т. 10, ч. 1, Свод Законов Гражданских, изд. 1900 г, по Прод. 1906, 1908, 1909 и 1910 г. СПб, 1910.
12. Сводъ Местныхъ узаконеній губерній остзейскихъ. Часть третья. Законы гражданскіе. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отделенія Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1864.

Judikatūra

1. Senāta skaidrojums jautājumā par bērnu piespiedu atņemšanas kārtību vecākiem un nodošanu audzināšanai patversmē (L. Nr. 4/31) No: *Senāta Apvienotās sapulces spriedumi 1930–1934. g.* Rīga: [B. i.], 1936, 23.–24. lpp.

Arhīva materiāli

1. Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA) 1042. f., 2. apr., 1. l.
2. LVVA 2134. f., 1. apr., 3194. l.
3. LVVA 2134. f., 2. apr., 986. l.

Atsauces

1. Publikācijas ierobežotā apjoma dēļ regulējumu padomju tiesībās autore neaplūkos.
2. Lai arī no tiesību socioloģijas viedokļa ipatnējais vecāku varas tiesiskais regulējums spilgti raksturo XIX–XX gs. Krievijas reliģisko, kārtu un patriarhālo sabiedrību, normatīvā aspektā autore vecāku varas institūtu pēta tikai vispārīgā veidā.
3. *Тютрюмовъ, И. М.* Гражданское право. Юрьевъ: Типография К. Маттисена, 1922, с. 426.
4. Piemēram, Francijas 1804. gada Civilkodekss (*Code Civil*) paredzēja tikai vecāku varas izbeigšanās institūtu, nosakot, ka vecāku vara izbeidzas ar bērnu pilngadību vai ar bērnu emancipāciju, kura saskaņā ar likumu iestājas, noslēdzot laulību, vai arī pēc vecāku gribas, kad bērni sasniedz 15 gadu vecumu (372., 476., 477. pants). Sk. The Civil Code. Pieejams: http://www.napoleon-series.org/research/government/c_code.html [skatīts 30.01.2013.]. Vācijas impērijas 1900. gada Civiltiesību kodeksā (*Bürgerliches Gesetzbuch, BGB*) tiek regulēti tādi tiesību institūti kā vecāku varas izbeigšanās un vecāku varas zaudēšana. Saskaņā ar BGB vecāku vara izbeidzās ar bērna pilngadību; bērna nāvi; ar bērna adopciju; ar bezvēsts pazuduša tēva izsludināšanu par mirušu. Vecāku varu tēvs zaudēja, ja tam bija piespriests sods pārmācības namā vai cietumā uz laiku, no mazāku par sešiem mēnešiem, kā arī tad, ja tēvs pret bērnu bija izdarījis noziegumu vai tīšu pārkāpumu (1626., 1683., 1679., 1765., 1680. §). Sk. Bürgerliches Gesetzbuch. Viertes Buch. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BjNR001950896.html> [skatīts 30.01.2013.].
5. Свод Законов Российской Империи, т. 10, ч. 1, Свод Законов Гражданских, изд. 1900 г, по Прод. 1906, 1908, 1909 и 1910 г. СПб, 1910.
6. М. Л. Р. Повторительный курсъ Русскаго гражданскаго права. Части общая и особенная. С-Петербург: [Б. и.], 1909, с. 188, 192–193.
7. *Гуляев, А. М.* Русское гражданское право. Обзор действующаго законодательства, кассационной практики Прав. Сената и Проекта Гражданскаго уложения. С-Петербургъ: Типография М. М. Стасюлевича. 1913, с. 533.

8. Гуляев, А. М. Русское гражданское право. Обзор действующего законодательства, кассационной практики Прав. Сената и Проекта Гражданского уложения. С-Петербургъ: Типография М. М. Стасюлевича. 1913, с. 534–536.
9. Švarcs, F. (*Philipp Schwartz*) Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 183. lpp. ISBN 978-9984-790-90-9.
10. Likums neparedz iespēju, ka vecāki varētu vērsties bāriņtiesā, lai atteiktos no saviem bērniem. Praksē dažkārt tomēr nākas sastapt vecākus, kuri šādu vēlmi bāriņtiesai izsaka. Bāriņtiesu likuma 22. panta pirmās daļas 4. punkts paredz bāriņtiesai lemt par bērna aprūpes tiesību atņemšanu pat tad, ja vecāks devis savu piekrišanu bērna adopcijai, bet minētā panta trešās daļas 3. punkts nosaka bāriņtiesai lemt par prasības iesniegšanu tiesā, ja vecāks devis piekrišanu bērna adopcijai. Šāda vecāka rīcība pret savu bērnu tiek traktēta kā sevišķa ļaunprātība pret bērnu, kas ir viens no pamatiem, lai risinātu jautājumu par aprūpes vai aizgādības tiesību atņemšanu saskaņā ar Civillikuma 200. panta pirmās daļas 2. punktu. Sk. Bāriņtiesu likums: LR likums: *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 107 (3475), 2006, 7. jūlijs. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=139369>. Civillikums. 1937. gada 28. janvāris. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=225418&from=off> [skatīts 30.01.2013.].
11. Тютрюмовъ, И. М. Гражданское право. Юрьевъ: Типография К. Маттисена, 1922, с. 426.
12. Kalniņš, V. Romiešu civiltiesību pamati. 1977. gadā publicētās grāmatas faksimilizdevums, papildināts ar *Dr. iur. Jāņa Rozenfelda* ievadvārdiem. Rīga: Zvaigzne ABC, 2010, 84.–87. lpp. ISBN 978-9934-0-1157-3.
13. Сводъ Местныхъ узаконеній губерній остзейскихъ. Часть третія. Законы гражданскіе. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отделенія Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1864, с. 36–37.
14. Izcilais krievu tiesību zinātnieks S. Pahmans (*Семен. Викентевич Пахман*) 1876. gadā izdotajā darbā par civiltiesību kodifikācijas vēsturi norāda: lai arī BVLK III daļas nosacījumi par vecāku varu liecina, ka tie lielā mērā pārņemti no romiešu tiesību avotiem, tomēr vecāku varas izpratnē atzīmējamas arī būtiskas atšķirības no romiešu tiesībām. Sk. *Пахман, С. В.* История кодификации гражданского права. Москва: Зерцало, 2004, с. 750. ISBN 5-8078-0107-5.
15. Тютрюмовъ, И. М. Гражданское право. Юрьевъ: Типография К. Маттисена, 1922, с. 426.
16. K. V. Vai mirtiesnesis var lemt par bērna atņemšanu vecākiem? *Jurists*. Nr. 38/39, 1932, 140. sl. Problēma pastāvēja tāpēc, ka Pagasttiesu likuma 49. pantā skaidri bija noteikta pagasttiesu kompetence. Pagasttiesai piekrita: 1) mantojuma apsargāšana pēc attiecīgā mirtiesneša rīkojuma, 2) aizbildnības un aizgādības lietas, 3) adopcijas lietas un 4) aktu apliecināšana, kā arī vispārējo tiesu un mirtiesu noteiktu spriedumu izpildīšana. Sk. Pagasttiesu likumi. Rīga: Tieslietu ministrijas kodifikācijas nodaļa, 1924, 11. lpp.
17. Civillikums. Kodifikācijas nodaļa 1937. gada izdevums. Trešais iespiedums. Rīga: [B. i.], 1938.
18. Pamatjēdzieni par valsti un tiesībām. *Sast. J. Stiprais*. Rīga: Latvijas vidusskolu skolotāju kooperatīvs, 1939, 77. lpp.
19. Noteikti pagasttiesu pienākumi. *Ventas Balss*. Nr. 1. 1939, 2. lpp.; P. Z. Vecāku vara un tiesības. *Kurzemes Vārds*, Nr. 154. 1938, 3. lpp.
20. *Vītiņš, V.* Vispārējs tiesību pārskats. Otrais izdevums. Valda Birkava komentāri. Rīga: Verdikts, 1993, 73. lpp.
21. *Čakste, K.* Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 212., 213. lpp. ISBN 978-9934-01799-5.
22. Pagasttiesu likums. Rīga: Kodifikācijas nodaļa, 1938.
23. Pagasttiesu darbības instrukcija. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1939.
24. Pagasttiesu funkcijas plaši tika skaidrotas presē. Piemēram, sk. *Baumanis, R.* Bērni un vecāki tiesiskās attiecībās. *Audzinātājs*. Nr. 9, 1937, 524.–530. lpp.; Vecāku un bērnu tiesības un pienākumi. *Jaunākās Ziņas*. Nr. 116, 1937, 6. lpp.; Vecāku un bērnu savstarpējās tiesības un pienākumi. *Jaunākās Ziņas*. Nr. 137, 1938, 6. lpp.
25. Trūcīgi bāreņi un citi bez pabalsta atstāti bērni, par kuru audzināšanu tikumību un fizisko attīstību viņu tuvinieki nebija spējīgi rūpēties, tika uzskatīti par sociāli apgādājamiem. Sk. Likums par sociālo apgādību. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 1928, Nr. 73. No: *Likumi instrukcijas un rīkojumi lauku pašvaldību darbiniekiem*. Rīga: Leta, 1928, 62.–66. lpp. Norādītā likuma normas par vecāku varas atņemšanu bija pretrunā ar spēkā esošā Kriminālprocesa likuma 39. panta 1. punktu. Turklāt arī ne BVLK III daļas 228. pants, ne Krievijas Civillikuma 179. pants tādu vecāku varas atņemšanu neparedzēja. 1931. gadā Senāts skaidrojais, ka lietas par bērnu piespiedu atņemšanas kārtību no vecākiem izšķiramas tiesu iestādēm “pēc pastāvošo likumu tiešā jēguma, bet, ja gadītos nepilnība, neskaidrība vai pretrunība likumos, spriedums jāpamato uz likuma vispārējās izpratnes”. Sk. Senāta skaidrojums jautājumā par bērnu piespiedu atņemšanas

- kārtību vecākiem un nodošanu audzināšanai patversmē (L. Nr. 4/31) No: *Senāta Apvienotās sapulces spriedumi 1930–1934. g.* Rīga: [B. i.], 1936, 23.–24. lpp.
26. Kļaviņš, R. Bērnu audzināšana svešās ģimenēs. *Pašvaldības Bals.* Nr. 6., 1929., 273., 274. 275. lpp.
 27. Turpat, 275. lpp.
 28. Drande, J. Vidzemes pagasttiesu darbība 1937. gadā. *Pagasta Dzīve.* Nr. 8. 1938, 179. lpp.
 29. LVVA 2134. f., 2. apr., 986. l., 1. lpp.
 30. Turpat, 2. lpp.
 31. Turpat, 4., 5., 6., 7. lpp.
 32. Pagasttiesu nolikums. Rīga: Saeimas Kodifikācijas nodaļa, 1934, 15. lpp.
 33. LVVA 2134. f., 1. apr., 3194. l., 2. lpp.
 34. Turpat.
 35. Piņķis, O. Daudzbērnu ģimenes un to atbalstīšana Latvijā. Rīga: Tautas labklājības ministrija, 1938, Paceļama daudzbērnu ģimenes cieņa. *Rīgas Vēstnesis.* Nr. 12. 1939, 1. lpp.; Mūsu lielais pienākums. *Latgales Vēstnesis.* Nr. 45. 1937, 1. lpp.
 36. Staemmler, M. (*Martin Staemler*) Rassenpflege im völkischen Staat. München: J. F. Leehmanns Verlag, 1933, S. 31.; Plaši par šiem jautājumiem rakstīja arī baltvācu prese, piemēram, Loffler, L. (*Lothar Loffler*) Rassenhygiene. *Baltische Monatshefte.* Nr. 1. 1939, S. 20–26.
 37. Tabuns, A. Socioloģija Latvijā: divdesmitais gadsimts. Grām.: *Socioloģija Latvijā.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 98.–99. lpp. ISBN 978-9984-45-159-6.
 38. LVVA 2134. f., 1. apr., 3194. l., 3. lpp.
 39. Turpat, 5., 6., 7., 9., lpp.
 40. LVVA 1042. f., 2. apr., 1. l., 1. lpp.
 41. Sarunvalodā lietots apzīmējums partnerim, ar kuru kopdzīve nav reģistrēta (*aut. paskaidrojums*).
 42. LVVA 1042. f., 2. apr., 1. l., 10. lpp.
 43. Turpat, 11. lpp.
 44. Turpat, 24., 25. lpp.
 45. Turpat, 28., 37., 38. lpp.
 46. Turpat, 26., 27–34. lpp.
 47. Turpat, 27–34. lpp.
 48. Turpat, 35. lp.
 49. Turpat, 37., 49.–51. lpp.
 50. Drande, J. Vidzemes pagasttiesu darbība 1937. gadā. *Pagasta Dzīve.* Nr. 8. 1938, 179. lpp.; Norādījumi pagasttiesu darbiniekiem. *Pagasta Dzīve.* Nr. 7. 1939, 156. lpp.; Drande, J. Pagasttiesas valsts svētkos. *Pagasta Dzīve.* Nr. 16–20. 1938, 436. lpp.; Drande, J. Pagasttiesu darbs un sasniegumi. *Pagasta Dzīve.* Nr. 10. 1939, 262. lpp.; Ilgaža, A. Bērnu aizgādības komitejas pagastos. *Pagasta Dzīve.* Nr. 3. 1938, 61.–62. lpp.

Summary

Publication discusses deprivation of parental authority in the Republic of Latvia during the 1920s and 1930s. The author of the publication has examined development of normative regulation of the institution of parental authority and deprivation of parental authority and has analysed how parish courts used to apply this legal tool to protection of children's rights. In her analysis the author has employed unpublished archival materials, i.e. parish court records regarding deprivation of parental authority. The publication reveals that cases concerning deprivation of parental authority were initiated by several different parties, including authorities, civic organizations, servicemen, private persons and children themselves, which shows society activity and involvement in the protection of children's rights. The reasons for deprivation of parental authority in the 1920s and 1930s were the same as today, i.e. alcoholism, physical and moral degradation of parents, inability and unwillingness to take care of their children, as well as violence against children.

Tiesiskās apziņas ietekme uz tiesas spriešanu tiesiskā valstī

The Impact of Judicial Consciousness on Judging in the State of Law

Rada Matjušina

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures katedras doktorante

E-pasts: Rada.Matjusina@rmbirojs.lv, tālrunis: 29696866

Raksts ir veltīts jēdziena “objektivitāte” satura atklāšanai saistībā ar subjektīvo kategoriju – tiesisko apziņu. Autore meklē objektivitātes vietu tiesiskajā apziņā un noskaidro šo divu kategoriju mijiedarbību, kā arī noskaidro to ietekmi uz taisnīgas tiesas spriešanu, pētot dažādu zinātnieku atziņas. Tieši tiesiskās apziņas izpēte ļauj izzināt tiesas objektivitātes izpratnes īpatnības.

Atslēgvārdi: tiesiskā apziņa, tiesas objektivitāte, taisnīgums.

Keywords: *legal consciousness, impartiality, justice.*

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	272
1. <i>Tiesiskās apziņas izpratne pirmsākumos</i>	273
2. <i>Tiesiskās apziņas kā subjektīvas kategorijas ietekme uz objektivitāti</i>	275
<i>Kopsavilkums</i>	276
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	277
<i>Atsauces un piezīmes</i>	278
<i>Summary</i>	279

Ievads

Mūsdienu zinātne tiecas izzināt cilvēku kā vēsturiskā procesa subjektu, tādēļ arī vērojama lielāka interese par cilvēka galveno īpašību – apziņu. Filosofija šo jautājumu pārsvarā pētījusi tikai vispārīgi (kā esamības un apziņas mijiedarbību), bet “psiholoģija pēdējo desmit gadu laikā vispār aizmirsis par apziņas problēmas pastāvēšanu”.¹ Kaut arī tiesību zinātne pievērš uzmanību tiesiskās apziņas izpētei, jāteic, ka šādu pētījumu Latvijā nav daudz. Apziņas kategorijas atklāšana ir sarežģīts uzdevums, jo apziņa ir kaut kas neaptverams un nesaredzams. Līdz ar to apgrūtināta kļūst arī tiesiskās apziņas izpēte, kas ietekmē arī tiesisko regulēšanas mehānismu izveidi, apgrūtināta tiesisko attiecību novērtēšanas metodoloģijas izveidi utt.

Tiesiskajai apziņai nav patstāvīga un stabila skaidrojuma, jo atkarībā no konkrētā laika, kurā dzīvo cilvēki, un atkarībā no konkrētās telpas tiesiskā apziņa mainās, attīstās, kļūst pretrunīga. Neskatoties uz to, tiesiskās apziņas skaidrojumam

pievēršas gandrīz katrs tiesību zinātnieks un katra tiesību skola, mēģinot koncentrēties uz tādiem tiesību aspektiem, kas nav saistīti ar likumu. “Tiesiskā apziņa ir tieši tāds jēdziens, kāds tiek izmantots, lai pasvītrotu veidu, kā formāli tiesību institūti un ikdienas sociālās attiecības šķērso un daļa izziņas iespējas.”²

Autores pētījuma pamatā ir tiesiskās apziņas un tiesas objektivitātes kategoriju analīze. Tajā tiek izvirzīts jautājums par to, vai tiesiskā apziņa var pastāvēt līdzās tiesas objektivitātei, jo atbilstoši jēdziena skaidrojumam tiesiskā apziņa ir jūtu, uzskatu, ideju u. c. sastāvdaļu kopums, kas pauž cilvēku attieksmi pret esošām un vēlamām tiesībām, likumdošanu, likumību, tiesvedību utt.³ Proti, tiesiskā apziņa tiek definēta kā kategorija, kuras pamatā ir subjektīva attieksme jeb subjektīvā tiesisko parādību uztveršana, savukārt tiesas objektivitāte nodrošina domāšanas procesu ārpus apziņas, kas vērsta uz objekta izziņāšanu un kas izslēdz subjektīvo jūtu izpausmi.

Piemēram, Civilprocesa likuma 97. panta pirmā daļa noteic, ka tiesa novērtē pierādījumus pēc savas iekšējās pārliecības, kas pamatota uz tiesas sēdē vispusīgi, pilnīgi un objektīvi pārbaudītiem pierādījumiem, vadoties no tiesiskās apziņas, kas balstīta uz loģikas likumiem, zinātnes atziņām un dzīvē gūtiem novērojumiem. Proti, tiesību norma noteic, ka tiesa vienlaikus ir gan objektīva, gan arī vadās no tiesiskās apziņas, kam vispārzināmi piemīt subjektīvais raksturs. Tādēļ raksta mērķis ir atrast objektivitātes vietu tiesiskajā apziņā un noskaidrot šo divu kategoriju mijiedarbību, kā arī noskaidrot to ietekmi uz taisnīgas tiesas spriešanu, pētot dažādu zinātnieku atziņas. Tieši tiesiskās apziņas izpēte ļauj izziņāt tiesas objektivitātes izpratnes īpatnības.

1. Tiesiskās apziņas izpratne pirmsākumos

Tiesiskās apziņas izpratni var apskatīt laikā un telpā. Kā atzīts mūsdienu tiesību teorijā, tiesiskā apziņa ir jūtu, uzskatu, ideju kopums, kas pauž cilvēku attieksmi pret esošām un vēlamām tiesībām, likumdošanu, likumību, tiesvedību utt., viņu priekšstatus par tiesiski pamatoto un nepamatoto, kā arī – kopums, kas ir saistīts ar viņu tiesībām un pienākumiem – to apzināšanos un realizāciju.⁴ Tomēr tā nav vienīgā tiesiskās apziņas definīcija, jo tiesiskās apziņas saturu ir atklājuši daudzi tiesību zinātnieki,⁵ tai skaitā arī Latvijas tiesību zinātnieki.⁶

Kopš XIX gadsimta, kad nostiprinājās ideja par cilvēka tiesību aizsardzību, par visu tiesību galamērķi kļuva tiesiskās apziņas sasniegšana.⁷ Piemēram, krievu zinātnieks, XX gadsimta tiesību filozofs I. A. Iljins ir atklājis tiesiskās apziņas jēdzienu šādi: “Tā, pirmkārt, ir brīvība uz tiesību mērķi, un tādēļ arī tiesību brīvība.”⁸

I. A. Iljins pētīja tiesisko apziņu un secināja, ka mācība par tiesisko apziņu nav pamatota nedz ar vēsturisko indukciju, kas mehāniski reģistrē jebkuru “tiesisko apziņu” un kas izdala visiem kopīgās iezīmes, nedz ar dedukciju. Tiesību filosofija, tāpat kā visa filosofija, virzās, pateicoties sistēmiskai intuīcijai, kas vērsta uz objektīvi pastāvošo priekšmetu. Lai aprakstītu normālās tiesiskās apziņas struktūru un pareizi nostiprinātu tās saturu, tiesisko apziņu ir nepieciešams veidot pašam sevī. Tas nozīmē, ka tiesību piemērotājam ir jāorganizē savas domāšanas, jušanas un vēlmju vēršanās pie vienota tiesību un valsts mērķa. Šādi tiesību piemērotājs izvērza sev mērķi tiekties pēc objektīvi labākas cilvēku dzīves kārtības, tas ir, pēc tiesībām, kas ir labākas pēc satura, un pēc valsts, kas ir labāka pēc formas. Ar domām, jūtām un gribu tiecoties uz šo mērķi un labāko dzīves kārtību, tiesību piemērotājs izprot normālās tiesiskās apziņas priekšmetisko saturu un izstrādā savā dvēselē tās garīgi pareizu “aktu”.⁹

I. A. Iļjins arī paskaidro, ka tiesiskās apziņas izpēte ir realizējama, tikai koncentrējot uzmanību, jūtas un gribu uz objektīvi labāko. Tas nozīmē, ka veselīga tiesiskā apziņa ir ne tikai izpētes priekšmets, bet arī izziņas līdzeklis. Proti, tiesisko apziņu var izziņāt, tikai meklējot to sevi, audzinot, stiprinot un padziļinot to dzīves pārbaudījumos. Normālas tiesiskās apziņas pamats ir dots katram gara gribas veidā, kas veicina tiesību un tiesību nepieciešamības sajūtu un tiesību cieņu.

Atklāt apziņas kā tiesību kategorijas saturu, tai skaitā arī individuālās tiesiskās apziņas jēdzienu, ir iespējams, aplūkojot vispirms antīko filosofu idejas. Tiesiskā apziņa radās cilvēces attīstības pirmsākumos kopā ar valsts attīstību un attīstījās kopā ar to. Šodienas tiesisko sistēmu avoti ir Senās Grieķijas, Romas, Seno Austrumu, Indijas un Ķīnas tiesiskā domāšana un juridiskā prakse.

Antīkajā pasaulē precīzu zināšanu vai attīstītu ideju par apziņu bija ļoti maz, toreiz nelietoja vārdu “apziņa”, jo visbiežāk runāja par dvēseli. Ilgu laiku uzskatīja, ka cilvēka organismā darbojas kaut kāds pārdabisks spēks – dvēsele, kura ir viņa domu, jūtu un vēlēšanos nesēja un cēlonis.¹⁰ Pētnieki atzīmē, ka pirmatnējā cilvēka tiesiskā apziņa vēl neizveidojās kā atsevišķa sabiedriskās apziņas joma, bet tā daudzējādā ziņā pamatojās uz reliģisko apziņu.¹¹

Protams, nevar apgalvot, ka antīkie domātāji izmantoja vārdus “tiesiskā apziņa” tādā nozīmē, kādā mēs to saprotam tagad, vēl jo vairāk šāds jēdziens vispār nebija ietverts viņu darbos. Tomēr jāsecina, ka virkne tā laika ideju, kas saista cilvēka apziņu un tiesības, norāda arī uz šīs idejas attīstību, jo tieši tad cilvēki aizdomājās par tikumību, taisnību, to ietekmi uz apziņu un uz likumiem kopumā.

Tieši antīko domātāju idejas visvairāk atbilst mūsdienu izpratnei par tiesisko apziņu, jo antīko laiku filosofi veltīja daudz uzmanības likumiem kā sabiedrības regulēšanas līdzeklim, piešķirot likumam īpašu lomu, kas nosaka optimālo valsts iekārtu. Piemēram, Platons savā darbā “Likumi” uzsver, ka “cilvēkiem ir nepieciešams noteikt likumus un dzīvot pēc likumiem, pretējā gadījumā viņi ne ar ko neatšķirsies no savvaļas dzīvniekiem”.¹²

Aristoteļa mācībā bieži konstatējamas pretrunas ar Platona mācību. Platons apgalvo, ka cilvēks ārpus likuma var būt gan augstāks, gan zemāks par cilvēku tā parastajā izpratnē, savukārt Aristotelis savā darbā “Politika” kategoriski apgalvo, ka “cilvēks, kas dzīvo ārpus likuma un tiesībām, ir vissliktākais no visiem”.¹³ Proti, tiesiskā apziņa ir cilvēka atšķirības iezīme, kas padara to labāku.

Aristotelis atzīmē, ka cilvēka apziņa ir pretrunīga, un pretrunīga ir cilvēka atieksme pret likumu un taisnīgumu. “Daži, balstoties, kā viņi domā, uz taisnīguma principu (jo likums ir kaut kas taisnīgs), uzskata, ka verdzība kara rezultātā ir taisnīga, bet tajā pašā laikā to noliedz.”¹⁴ Tiesiskajā apziņā ir pretrunas, to nevar nebūt. Tomēr Aristotelis pasvītro īpašu neprecizitāti šajos uzskatos, kas rada to pretrunīgumu. Tas redzams viņa piemērā par kara verdzību. Aristotelis izvirza ideju, ka likums formulē tiesiskās apziņas robežas, kas atbild par pareizu un taisnīgu lēmumu pieņemšanu.

Savos darbos Aristotelis analizē tādu kategoriju kā tiesisku spriešanu, kas sevī ietver gan taisnīgumu, gan paklausību likumam. Tiesisks cilvēks rīkojas likumīgi un taisnīgi, tātad tam ir augstāka tiesiskās apziņas pakāpe.¹⁵

Antīko laiku filosofi izvirza tādas tēzes, kuras šodien izmanto mūsdienu zinātne. Uzskati par tiesiskās apziņas veidošanos, tās ietekmi uz tiesībām, likumu ietekmi uz apziņu, tiesiskās apziņas deformācija – visi šie jautājumi tiek pētīti arī šodien. Protams, Platons un Aristotelis neizmanto jēdzienu “tiesiskā apziņa”, jo viņi neredz tiešu saikni starp cilvēka apziņu un likumu, visdrīzāk viņu darbos ir saskatāmas idejas, kas kopumā aptver sabiedrisko apziņu.

2. Tiesiskās apziņas kā subjektīvas kategorijas ietekme uz objektivitāti

Lai izzinātu tiesiskās apziņas attiecības ar objektivitāti, ir nepieciešams definēt abus jēdzienus, kā arī apskatīt subjektivitātes izpausmi tiesiskajā apziņā. Plašākā nozīmē objektīvais nozīmē to, kas eksistē ārpus apziņas, neatkarīgi no apziņas. Proti, savā ziņā objektīvais tiek pretstatīts apziņai.

Tiesību teorijā tiek skaidrots, ka apziņa ir subjektīvā izpratne par objektīvām parādībām, un taisnības apziņa ir izpratne par taisnību, bet ne pati taisnība.¹⁶ Līdzīgi, pieturoties pie minētās loģikas, var sacīt, ka tiesiskā apziņa ir izpratne par tiesību objektīvajām parādībām.

Arī prof. V. Jakubaņecs saista tiesisko apziņu ar subjektīvām kategorijām – jūtām, uzskatiem, idejām un citām sastāvdaļām, kas pauž cilvēku attieksmi pret esošām un vēlamām tiesībām, likumdošanu, likumību, tiesvedību utt.¹⁷

Tiesību zinātnē tiesiskā apziņa tiek sadalīta piecos sektoros, kas nosaka tās saturu. Proti, tiesiskā apziņa sastāv no cilvēka spējām, kas dod pirmatnējo informāciju par subjektu, no objektu un tiesiskās realitātes procesiem, no loģikas, kas racionalizē un formalizē domāšanas procesu, no vērtību racionalizācijas un no tiesiskās bezapziņas.¹⁸ Vienā no šiem sektoriem ietilpst arī cilvēka subjektīvie psiholoģiskie pārdzīvojumi, ko nosaka esamība. Šajā sektorā tiesību zinātnieks I. A. Iljins iedalījis tiesiskās jūtas, emocijas un stiprus pārdzīvojumus, stresus un citus psiholoģiskos stāvokļus, ko cilvēka “Es” praktiski nespēj kontrolēt. Kā norāda I. A. Iljins, tiesiskajā apziņā ir iespējami pretrunīgi impulsi, vērtējot vienu un to pašu subjektu vai tiesību objektu. Cilvēki ir tendēti subjektīvi pārdzīvot, primitīvi domāt un tiesiskajām parādībām piešķirt viennozīmīgu vērtējumu, ko bez jebkādiem iemesliem var ātri mainīt uz pretējo.

Apskatot I. A. Iljina izvirzīto teoriju par tiesisko apziņu, jāsecina, ka to nosaka subjektīvais viedoklis un subjektīvā parādību uztvere, jo tiesiskā apziņa balstās uz cilvēka jūtām un pārdzīvojumiem.

Protams, šāda tiesiskās apziņas izpratne nav uzskatāma par nepareizu, jo tā pamatā balstās uz psiholoģijas atziņām. Tomēr tiesībās šāda vienkāršota tiesiskās apziņas izpratne nav pietiekama, jo tiesiskā apziņa, pirmkārt, ir tieši tiesību apziņa, nevis tīras emocijas, jūtas, instinkts utt.

Kā pareizi atzīmējis prof. D. Kerimovs, tiesiskās apziņas saprātīgs raksturs nav jāsaprot tā, ka cilvēku jūtām un nodomiem nav nekādas nozīmes tiesiskajā dzīvē. Šīs jūtas un nodomi tiesiskajā dzīvē būs vienmēr, bet tiesībās tām būs nozīme tikai tad, kad tās būs apzinātas, saprātīgi noskaidrotas ar prātu. Tiesiskā apziņa (kā visa apziņa) veido jūtu un vēlmju sfēru, bet neklūst par pašām jūtām un vēlmēm, jo tiesiskā apziņa vienmēr paliek par kaut ko apzinātu un saprātīgu.¹⁹

Proti, tiesiskā apziņa pēc savas būtības tieši apzinās tiesības, nevis emocijas, jūtas vai instinktu.

Tādējādi ir pamats secināt, ka tiesiskā apziņa kā subjektīvā kategorija tomēr tiek nosacīta ar tiesībām, ar tiesiskumu, tā nevar pastāvēt nekontrolējamā jūtu izpausmes veidā. Tiesiskā apziņa ir individuālā tiesību uztvere un novērtējums, bet tikai tiesību, taisnīguma, vienlīdzības utt. vērtību ietvaros.

Tiesiskā apziņa parasti attiecas uz sociālajām parādībām mikro līmenī, īpaši attiecas uz veidu, kā personas interpretē un uztver tiesību jēdzienu un nozīmes.²⁰

Tiesiskā apziņa tādejādi atrodas tiešā sakarībā ar cilvēka intelektuālo līmeni, jo intelekts, it īpaši tiesībās, nosaka dzīves pozīciju, domāšanas kultūru, sociālo aktivitāti, attieksmi pret tiesībām utt.

Kā iepriekš minēts, jau Aristotelis izvirzīja ideju par to, ka likums formulē tiesiskās apziņas robežas, kas atbild par pareizu un taisnīgu lēmumu pieņemšanu.

Šādu viedokli pamato arī prof. L. Petražicka atziņas par apziņu, jūtām un emocijām. Ja prātam vai intelektam ir objektīva, pareizāk sakot, objektivējoša daba, jo tie mums dod tēlu no kaut kā objektīva, tad jūtām ir tīri subjektīva daba, tās neattēlo mums neko objektīvu.²¹ L. Petražickis salīdzina ne tikai jūtu un prāta attiecības, bet pievērš uzmanību arī gribai, sakot, ka prāts sniedz objektīvu priekšmetu un parādību tēlus, jūtas novērtē šos priekšmetus un parādības, savukārt gribu valdošā psiholoģija uzskata par aktīvu iejaukšanos par labu tam, ko jūtas atzinušas par derīgu, un pret to, ko tās novērtējušas par kaitīgu.²²

Ņemot vērā minētās atziņas, ir pamats secināt, ka tiesiskā apziņa atšķiras no individuālās cilvēka ikdienas apziņas ar to, ka tiesiskā apziņa ir nosacīta ar tiesību un tiesisko parādību uztveršanu, tādējādi tiesiskā apziņa nevar būt pakļauta tīrām emocijām vai nekontrolējamām jūtām, jo šādu apziņu ierobežo sabiedrībā pastāvošā izpratne par tiesībām un šo tiesību uztvere. Kā pareizi atzinis V. Jakubaņecs, individuālā tiesiskā apziņa veidojas no sabiedriskās apziņas,²³ tātad no sabiedrības tiesiskās apziņas, no valdošiem sabiedrības uzskatiem par tiesībām, no esošajām jūtām pret tiesībām un tiesiskajām parādībām.

Tiesības ir nošķirtas no atsevišķu indivīdu apziņas un veidojas samērā neatkarīgi no apziņas. Tiesību esamība un darbība ir nesaraujami saistīta ar sabiedrisko apziņu, kas veidojas no gribas attiecībām.²⁴

Kopsavilkums

1. Tiesas objektivitāte un tiesiskā apziņa nav jāpretstata viena otrai. Ideja par tiesas objektivitātes saistību ar dvēseles stāvokli pastāv tieši tiesiskajā apziņā. Tiesai jābūt objektīvai nevis sabiedrības dēļ, nevis personīgo baiļu vai jūtu iespaidā, jo tiesas objektivitāte, pirmkārt, ir personas īpašība, dvēseles stāvoklis.
2. Tiesiskā apziņa nav tikai tiesību piemērotāja izpratne par tiesībām vai tiesisko parādību subjektīvā uztvere, jo tiesiskā apziņa atspoguļo tiesību piemērotāja pareizu sabiedrībā valdošo tiesisko parādību izpratni. Tiesiskā apziņa veidojas tikai no sabiedriskās apziņas, tādējādi individuāla tiesiskā apziņa (tiesību piemērotāja individuālā tiesiskā apziņa) nav patvaļīga jūtu vai uzskatu izpausme, bet koncentrēta un loģiska sabiedrībā pastāvošo uzskatu individualizēta atspoguļošana. Proti, individuālā tiesiskā apziņa veidojas sabiedrības realitātē, pamatojoties uz jau esošajām juridiskajām kategorijām par sabiedrības tiesībām un pienākumiem. Tas viss kopā prasa analīzi un vērtēšanu.
3. Tiesiskā apziņa ne tikai uztver, bet arī realizē dzīves īstenību caur taisnību un brīvību. Tiesiskā apziņa nosaka robežas starp tiesisku un prettiesisku, tādēļ tieši tiesiskajai apziņai piemīt formāls un noteikts raksturs, jo sākotnēji tiesiskā apziņa ir vērsta uz cilvēktiesību īstenošanu.
4. Tiesiskā apziņa nav un nevar būt pretrunā ar tiesisko objektivitāti, jo abas šīs tiesiskās kategorijas papildina viena otru taisnīgas tiesas spriešanas procesā. Abas kategorijas pamatā tiecas uz taisnīguma sasniegšanu. Tiesiskā apziņa aptver tiesisko parādību uztveri, savukārt tiesas objektivitāte regulē ārējo faktoru ietekmi uz tiesību piemērotāju.
5. Tiesiskā apziņa nav tīrais un nekontrolējama subjektīvais kritērijs, jo jūtas, kas ir apziņas pamatā, nav emociju izpausme. Tiesiskā apziņa veidojas no

objektīvo parādību uztveres. Tiesai nevar izvirzīt prasību būt objektīvai objektivitātes plašākajā nozīmē – ārpus apziņas, neatkarīgi no apziņas, jo tiesību piemērotāja domāšanas pamatā ir nevis emocijas, bet konkrēta objektīva parādību uztvere, ko dēvē par jūtām.

Izmantoto avotu saraksts

1. *Bitāns, A.* Tiesas ieskats un svarīgi iemesli civiltiesisku strīdu izskatīšanā. *Latvijas Universitātes Raksti. Juridiskā zinātne*, 2004, 667. sēj., 148. lpp. ISBN 9984-770-06-0.
2. *Blūzma, V.* Latvijas konstitucionālo tiesību vēstures teorētiskās problēmas. *Jurista Vārds*, Nr. 22 (527), 2008. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/?menu=DOC&id=176472> [skatīts 22.12.2012.].
3. Concept „*Legal consciousness*”. In: *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, Vol. 12. New York: Elsevier, Pergamon Press, 2001, p. 18181. ISBN 0-08-043076-7.
4. *Jakubaņecs, V.* Tiesiskā apziņa. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 2006, 288 lpp.
5. *Muižnieks, J.* Tiesiskās apziņas deformācija un tiesiskais nihilisms Latvijas postsociālistiskās sabiedrības kontekstā. Pieejams: <http://www.sta-edu.lv/conf2008/sekcija1/1-2.htm> [skatīts 22.12.2012.].
6. *Osipova, S.* Latvijas tautas tiesiskā apziņa un Latvijas valsts. *Jurista Vārds*, Nr. 52 (751), 2012. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=253373> [skatīts 22.12.2012.].
7. *Petražickis, L.* Tiesību un valsts teorija sakarā ar mācību par morāli (uz emocionālās psiholoģijas pamatiem). Pamata vilcienos saīsināti atstāstijis, līdz ar komentāriem Kārlis Ducmans. Rīga: Augusta Golta apgāds, 1931, 356 lpp.
8. *Robert Schopp, R., Willborn, S. L.* Social Consciousness in Legal Decision Making: Psychological Perspectives, Springer, 2007, p. 298. ISBN 0387462171.
9. *Roscoe, P.* An Introduction to the Philosophie of Law. New Haven, London: Yale University Press, 1954, p. 201. ISBN 0300001886.
10. *Whitehead, J. E.* Legal Language, Judicial Consciousness, and the Rule of Law. In: Paper presented at the annual meeting of the The Law and Society Association, Renaissance Hotel, Chicago, Pieejams: http://www.allacademic.com/meta/p116891_index.html [skatīts 12.11.2012.].
11. *Алексеев, С. С.* Объективное в праве. В кн. Правоведение, 1971, Nr. 1, с. 118.
12. Античные риторика. Москва: 1978. 1136b 30. В кн. *Батиев, Л. В.* Закон и право в философии Аристотеля. Правоведение, 2004, Nr. 3., с. 178. Pieejams: <http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1191544> [skatīts 12.12.2012.].
13. *Аристотель.* Сочинения. Том 4. Москва: Мысль, 1983, с. 830.
14. *Велихов, Е. П., Зинченко В. П., Лекторский, В. А.* Сознание: опыт междисциплинарного подхода. Вопросы философии, 1988, Nr. 11. с. 30.
15. *Высоких, Ю. В.* К вопросу о первоисточниках правосознания. *Социум и власть*, Nr. 1(13), 2007, с. 60.
16. *Гуляихин, В. Н.* Структурно-функциональные особенности различных состояний правосознания человека. *Вопросы права и политики*, Nr. 2, 2012, с. 163. Pieejams: http://www.e-notabene.ru/lr/article_153.html [skatīts 12.11.2012.].
17. *Иванов, А. В.* Мир сознания. Барнаул: 2000, с. 240. В кн. *Гуляихин, В. Н.* Структурно-функциональные особенности различных состояний правосознания человека. *Вопросы права и политики*, Nr. 2, 2012, с. 163. Pieejams: http://www.e-notabene.ru/lr/article_153.html#7 [skatīts 15.12.2012.].
18. *Ильин, И. А.* О Собрание сочинений в 10 томах. Том 4, Москва, 1994. Pieejams: <http://www.guter.info/bogoslov>.
19. *Ильин, И. А.* Философия права. Нравственная философия. Сочинения в 2 томах. Том 1. Москва, 1993, с. 503.
20. *Керимов, Д. А.* Проблемы общей теории государства и права. Москва: Современный Гуманитарный Университет, 2000, с. 178.
21. *Платон.* Сочинения в четырех томах. Том 3, часть 2. Под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса; Пер. с древнегреч. Санкт-Петербург: Издательство Олега Абышко, 2007, с. 731.

Atsauces un piezīmes

1. *Велихов, Е. П., Зинченко В. П., Лекторский, В. А.* Сознание: опыт междисциплинарного подхода. Вопросы философии, 1988, Nr. 11. с. 10.
2. *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, Vol 12. New York: Elsevier, Pergamon Press, 2001, p. 8624.

3. *Jakubaņecs, V.* Tiesiskā apziņa. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 2006, 9. lpp.
4. Turpat.
5. *Риетмѐрам, Высоких, Ю. В.* К вопросу о первоисточниках правосознания. *Социум и власть*, Nr. 1(13), 2007, с. 58–60; *Гуляихин, В. Н.* Структурно-функциональные особенности различных состояний правосознания человека. *Вопросы права и политики*, Nr. 2, 2012, с. 90–116. Pieejams: http://www.e-notabene.ru/lr/article_153.html [skatīts 12.11.2012.]; *Алексеев, С. С.* Объективное в праве. В кн. *Правоведение*, 1971, Nr. 1, с. 112–118; *Robert Schopp, R., Willborn, S. L.* Social Consciousness in Legal Decision Making: Psychological Perspectives, Springer, 2007, p. 298; *Whitehead, J. E.* Legal Language, Judicial Consciousness, and the Rule of Law. Paper presented at the annual meeting of the The Law and Society Association, Renaissance Hotel, Chicago, Pieejams: http://www.allacademic.com/meta/p116891_index.html [skatīts 12.11.2012.].
6. *Риетмѐрам, Осипова, S.* Latvijas tautas tiesiskā apziņa un Latvijas valsts. *Jurista Vārds*, Nr. 52 (751), 2012; *Blūzma, V.* Latvijas konstitucionālo tiesību vēstures teorētiskās problēmas. *Jurista Vārds*, Nr. 22 (527), 2008. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/?menu=DOC&id=176472> [skatīts 22.12.2012.]. *Muižnieks, J.* Tiesiskās apziņas deformācija un tiesiskais nihilisms Latvijas postsociālistiskās sabiedrības kontekstā, Rēzekne, 2008. Pieejams: <http://www.sta-edu.lv/conf2008/sekcija1/1-2.htm> [skatīts 22.12.2012.].
7. *Roscoe, P.* An Introduction to the Philosophie of Law. New Haven, London: Yale University Press, 1954, p. 39.
8. *Ильин, И. А.* Философия права. Нравственная философия. Соч. в 2 т. Т. 1, Москва, 1993. с. 81.
9. *Ильин, И. А.* О сущности правосознания. Собрание сочинений в 10 томах. Том 4, Москва, 1994, с. 67. Pieejams: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Ilin_SyschPrav/index.php [skatīts 22.12.2012.].
10. *Jakubaņecs, V.* Tiesiskā apziņa. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 2006, 10. lpp.
11. *Blūzma, V.* Latvijas konstitucionālo tiesību vēstures teorētiskās problēmas. *Jurista Vārds*, Nr. 22 (527), 2008. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/?menu=DOC&id=176472> [skatīts 22.12.2012.].
12. *Платон.* Сочинения в четырех томах. Том 3, часть 2. Под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса; Пер. с древнегреч., Санкт-Петербург: Издательство Олега Абышко, 2007, с. 392.
13. *Аристотель* Сочинения: В 4 т. Т. 4. Москва: Мысль, 1983, с. 380.
14. *Ibid.*, с. 385.
15. *Риетмѐрам,* Античные риторика. Москва, 1978. 1136б 30. В кн. *Батиев, Л. В.* Закон и право в философии Аристотеля. *Правоведение*, 2004, Nr. 3., с. 165 (178) Pieejams: <http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1191544> [skatīts 12.12.2012.].
16. *Bitāns, A.* Tiesas ieskats un svarīgi iemesli civiltiesisku strīdu izskatīšanā. Latvijas Universitātes Raksti, 2004, 667. sēj., 112. lpp.
17. *Jakubaņecs, V.* Tiesiskā apziņa. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 2006, 9. lpp.
18. *Иванов, А. В.* Мир сознания. Барнаул: 2000, с. 240. В кн. *Гуляихин, В. Н.* Структурно-функциональные особенности различных состояний правосознания человека. *Вопросы права и политики*, Nr. 2, 2012. Pieejams: http://www.e-notabene.ru/lr/article_153.html#7 [skatīts 15.12.2012.].
19. *Керимов, Д. А.* Проблемы общей теории государства и права. Москва: Современный Гуманитарный Университет, 2000, с. 48.
20. *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, 2001, Vol 12. New York: Elsevier, Pergamon Press, p. 8624.
21. *Petražickis, L.* Tiesību un valsts teorija sakarā ar mācību par morāli (uz emocionālās psiholoģijas pamatiem). Pamata vilcienos saīsināti atstāstījusi, līdz ar komentāriem Kārlis Ducmans. Rīga: Augusta Golta apgāds, 1931, 37. lpp.
22. Turpat, 39. lpp.
23. *Jakubaņecs, V.* Tiesiskā apziņa. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 2006, 167. lpp.
24. *Алексеев, С. С.* Объективное в праве. В кн. *Правоведение*, 1971, Nr. 1, с. 113.

Summary

The article is concerned with interpretation of concept of “objectivity” related to the subjective category – legal consciousness. The author searches the position of objectivity in legal consciousness and ascertains the interaction of these two categories and their impact on fair court judgment, by researching various scientific opinions. Namely, the conclusions made in researching the legal consciousness make it possible to study the

peculiarities of conception of judicial objectivity. The author concludes that legal consciousness is not an absolute and uncontrollable subjective criterion, since feelings, on which the consciousness is based, are not an expression of emotions. Legal consciousness is formed by perceiving objective events, and there cannot be made a requirement to court to be objective within the widest meaning of objectivity, namely, to exist out of consciousness, independent from consciousness, since the way of thinking of applier of legal norms is based on certain objective perception of events named feelings and not on emotions.

Latvijas Universitātes Žurnāls "Juridiskā zinātne", Nr. 4, 2013

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas iela 5, Rīga, LV-1010
Tālrunis 67034535

Iespiests SIA "Latgales drukā"